

1/4 Bind 150

HANDBOEK DER GESCHIEDENIS

DER

OUDE STATEN,

VOORNAMELIJK MET BETREKKING TOT DERZELVER REGERINGSVORMEN, HANDEL EN VOLKPLANTINGEN,

DOOR

A. H. L. HEEREN,

RIDDER DER GUELF. ORDE,

Hofraad en Prof. der Gesch. te Göttingen, Lid der Kon. Maatsch. van Wetensch. van Göttingen, Munchen, Koppenhagen, Holland en der Academie van Italië, enz. enz. Correspondeerend Lid van de Fransche Academie van Opschriften, van de Kon. Pruisische Academie en van het Iönische instituut te Corfoe.

NAAR DE DERDE UITGAAF

UIT HET HOOGDUITSCH OVERGEZET EN MET EENIGE AANMERKINGEN VOORZIEN,

DOOR

G. DORN SEIFFEN,

Philos. Theoret. Mag., Liter. Human. et Iur. Utr. Doctor,

LEERAAR AAN DE LATIJNSCHE SCHOOL, TE UTRECHT.

TE ZUTPHEN, BIJ

H. C. A. THIEME.

MDCCCXVIII.

VOORREDE.

Van alle *wetenſchappen*, die in het uitgebreide rijk der letteren eenen onbetwistbaren roem verworven hebben, is er zekerlijk geene, die, zoowel voor den mensch in het algemeen, als voor den beoefenaar van geleerde onderwerpen in het bijzonder, van meerder gewigt en van uitgebreidere nuttigheid geacht moet worden, dan de geſchiedenis der vroegere volken. Doch ook niet ligtelijk zal men eene wetenſchap vinden, waarin men met meerdere zwarigheden te kampen heeft, indien zij dat zijn zal, hetwelk men van hare beſtemming vordert, om de oorzaken en gevolgen der vroegere menſchelijke daden zoo te verbinden, dat beiden ſlechts eene ſchakel vormen, waardoor men in ſtaat geſteld wordt, om het onderling verband helder en met juistheid te overzien. Met hoeveel moeijelijkheid zulk een arbeid noodzakelijk gepaard gaat, bewijzen de wei-

nige mannen, die met moed de loopbaan van geschiedschrijvers ingetreden en dezelve met geluk bewandeld hebben. Immers aan den eenen kant, welk een uitgebreid veld ontdekt zich aan ons oog, wanneer wij de lengte van den tijd, de menigte volken en de verschillende lotgevallen van elk volk voor onze aandacht roepen, waarin en waarmede de geest van den geschiedschrijver zich onledig moet houden; en aan den anderen kant, welk eene duisternis omgeeft den nacht der vroegere eeuwen? Hoe schaarsch zijn de hulpbronnen, waarvan hij zich bedienen kan? Buitendien dragen zij allen doorgaans het karakter van den tijd, waarin zij geschreven zijn, en leveren hierdoor meestäl het droevige resultaat der menschelijke zwakheid, waardoor de opteekenaars of aan de uiterlijke schors der gebeurtenissen zijn blijven hangen, of door onware berigten, of door eigene dwalingen, of veeläl ook door beiden vele zaken hebben opgeteekend, die door den laten nakomeling niet dan met zeer vele voorzigtigheid kunnen beoordeeld worden. In de geschiedenis toch der oude volken zoekt men zeer dikwijls te vergeefs naar het ware verband der gebeurtenissen, en menigvuldige vragen blijven

voor

voor den onderzoeker der waarheid onbeantwoord, en wel zoodanig, dat hij geene hoop kan voeden, dat de fluijer van het verledene ooit voor zijn oog zal opgeheven worden. Welk eene verpligting men dus aan den uitftekenden Heeren heeft, toont, buiten vele andere voortreffelijke nafporingen van gefchiedkundige onderwerpen, ook dit *Handboek der gefchiedenis der oude Staten.* Hier vindt men de grijze oorkonden der oude wereld verjongd, zoodat men zich voorftelt gebeurtenisfen van onzen tijd te lezen, en het verband, waardoor de gevolgen aan de oorzaken verbonden zijn, is hier zoodanig ontwikkeld, dat men onzeker is, of men zich meer over den koenen geest van den Hooggeleerden Schrijver verwonderen moet, waarmede hij de duisternis der vroegere eeuwen verbreekt en met eenen vasten gang tot de vroegfte tijdperken van het menfchelijk geflacht terug treedt, dan over de fcherpzinnige naauwkeurigheid, waarmede hij gebeurtenis aan gebeurtenis fchakelt, den oorfprong, bloei en ondergang van elk volk in onderlingen zamenhang brengt, den vorm van regering van elken tijd bij ieder volk ontwikkelt, den voortgang van den koophandel, en het aan-

deel, dat elk volk hieraan genomen heeft, en de verſpreiding der volken door hunne volkplantingen beſchrijft, die met den koophandel in een naauw verband ſtond, zoodat het ons ligtelijk voor den geest komt te vragen: Zijn er nog andere hulpbronnen voor de Oude geſchiedenis, dan die in het algemeen bekend zijn?

Het zal dus niemand vreemd ſchijnen, dat ik dit uitnemende handboek, hetwelk de Hooggeleerde Schrijver tot eene handleiding voor zijne lesſen in de Oude geſchiedenis beſtemde, ook aan Nederlandsch jongelingſchap aanbiede, te meer, daar de Hooggeleerde Heeren, VAN HEUSDE te Utrecht, en VAN EERDE te Groningen mij hiertoe aangemoedigd hebben. Ik weet wel, dat velen in ons vaderland, die zich de beoefening der Oude geſchiedenis ten doel ſtelden, zich ook dit werk reeds in de oorſpronkelijke taal hebben aangeſchaft; doch over het algemeen is het toch zeker, dat men met den geest der Hoogduitſche taal niet zoo volkomen bekend is, om met gemak zich van dezelve in wetenſchappelijke werken te kunnen bedienen, waar het goed of kwaad begrip van elk woord zijne bijdrage tot het geheele verband heeft, en ik geloof dus met regt

op

op de dankbaarheid der Nederlandſche jongelingen te kunnen aanſpraak maken, dat ik mijnen anderzins zoo kostbaren tijd aan het Nederlandſche kleed voor dit uitſtekende werk beſteed heb.

Ik had de vertaling naar de tweede uitgaaf van 1810 begonnen; doch zoodra ik te weten ben gekomen, dat de Hoogleeraar HEEREN eenen derden druk gereed *maakte*, beſloot *ik* mijnen arbeid liever *zoo* lang te ſtaken, totdat deze *zoude in* het licht gekomen zijn, opdat ik den Nederlandſchen lezer niets te wenſchen mogt overlaten. Ik heb dus de veranderingen, die de Hooggeleerde Schrijver nuttig oordeelde bij zijne derde uitgaaf van 1817 te maken, daar ik in de toen reeds afgedrukte bladeren van dezelven geen gebruik meer konde maken, achter het werk zelve gevoegd, terwijl ik vervolgens het overige naar den derden druk vervolgd heb.

Ik oordeelde het bij dezen arbeid mijn pligt, om de ſchrijvers, die, of in ons vaderland of elders, met roem bekend waren en de geſchiedenis in het algemeen, of eenig gedeelte derzelve in het bijzonder, of ook wel wetenſchappen, die met de geſchiedenis in een naauw verband ſtonden, behandeld hadden, bij wijze van aanhalingen

er bij te voegen, waardoor toch aan den jongen beoefenaar der Gefchiedenis eenig gemak en uitbreiding van literale kennis werd aangebragt, terwijl ik mij fpaarzaam andere aanmerkingen veroorloofd heb.

Voor het overige zal de Lezer goedgunftig hier en daar de drukfouten verontfchuldigen, terwijl ik hem hartelijk dat vermaak bij het doorlezen toewensch, hetwelk ik bij het overzetten gefmaakt heb,

Utrecht 20 *Maart*
1818.

IN-

INHOUD.

4.

BRON-

BRONNEN

DER

GESCHIEDENIS.

I. De *bronnen* der Oude geschiedenis zijn ten deele de oude schrijvers, ten deele de *nog overig zijnde gedenkstukken*. Genen zullen in het werk op hunne plaatsen bij de bijzondere afdeelingen aangehaald worden. Een overzigt der oude *gedenkstukken*, als bronnen voor de geschiedenis, geeft

Oberlin, *Orbis antiqui monumentis suis illustrati primae lineae*, *Argentorat.* 1790.

II. *Algemeene bewerkingen* der Oude geschiedenis.

1) *Grootere werken.* Zij maken voor een gedeelte eene afdeeling der Algemeene geschiedenis der wereld uit. Hiertoe behooren:

Uebersetsung der allgemeinen Weltgeschichte (*), die in Engeland door een gezelschap van Geleerden geschreven is, *mit Anmerkungen von Siegm. Jac. Baumgarten.* (Ook onder den naam van de *Hallische allgemeine Weltgeschichte* bekend) *Halle* 1746. *f.* 4°. De eerste 18 deelen bevatten de Oude Geschiedenis.

Allgemeine Weltgeschichte, von der Schöpfung bis auf gegenwärtige Zeit von Wilh. Guthrie, Johann Gray u. a. Tot de oude geschiedenis behooren B. I—IV. overgezet, verbeterd, met aanmerkingen en voortloopende Tijdrekeningen voorzien door *Ch. G. Heyne*, *Leipz.* 1766. 8°. Dit werk is door de Hoogduitsche bewerking eerst regt bruikbaar geworden.

Voor

(*) Deze Algemeene Geschiedenis is ook in het Nederduitsch overgezet in 38 deelen 4°., begonnen door *C. Westerbaen*, *Utr.* 1741—1752.

Voor één gedeelte wordt de Oude geschiedenis ook in bijzondere werken behandeld. Hiertoe behooren:

Rollin Histoire ancienne des Egyptiens, des Carthaginois, des Assyriens, de Babyloniens, des Medes et des Perses, des Macedoniens, des Grecs. De laatste uitgaaf is *Paris* 1740. 6 *deel.* 4°. (*). In het Hoogduitsch overgezet door *M. Muller* 8 *b.* 8°. Ook thans nog houdt dit werk, waardoor de beoefening der Oude geschiedenis zoo zeer in Frankrijk bevorderd werd, zijnen verdienden roem. Aan hetzelve sluit de *Hist. Romaine.* Zie beneden.

Jac. Ben. Bossuet, Discours sur l'histoire universelle, Par. 1680. *III. Voll.* en meermalen herdrukt, daar het in Frankrijk als een klassiek werk beschouwd wordt. In het Hoogduitsch: *Einleitung in die allgemeine Geschichte der Welt bis auf Carl den Grossen, übersetzt und mit Abbandlungen begleitet von Cramer, Leipz.* 1748.

Elemens de l'histoire générale par l'Abbé Millot, Paris 1772. en verv., overgezet in het Hoogduitsch door *Christiani, Leipz.* 1777. 9 *B.* 8°. De twee eerste deelen bevatten de Oude geschiedenis.

Joh. Matth. Schröckh, allgemeine Weltgeschichte für Kinder, Leipz. 1779. 6 *B.* (†).

Geschichte der alten Welt von J. G. Eichhorn, 1799. 3*te Ausgabe* 1817. (Het eerste deel der Wereldgeschiedenis).

Handbuch der allgemeinen Völkergeschichte alter Zeiten; von Enfang der Staaten bis zu Ende der Römischen Republik von M. Dan. G. J. Hübler, Freyberg 1798–1802. 5 *Th.* en als vervolg: *Geschichte der Römer unter den Imperatoren,* wie

(*) Dit werk is door *Tailhié* meer bruikbaar gemaakt, door het overtollige uit *Rollin* weg te laten en hem hier en daar in de tijdrekening te verbeteren, en aldus in het Nederduitsch naar den derden druk overgezet, onder den naam van *Geschiedenis der Wereld, door Rollin* en *Tailhié, Amst.* 1772–1783. 12 *deel.* 8°. *met plat.* de 6 eerste bevatten de Oude Geschiedenis.

(†) In het Nederduitsch overgezet door den Heer, *C. W. Westerbaen*, Amst. 1796–1799.

wie auch der gleichzeitigen Völker bis zur grofsen Völkerwanderung, 1803. 3 *Th.* Door het behoorlijk gebruikmaken van de voorhanden zijnde hulpmiddelen een zeer goed werk.

Van de *Allgemeine Geschichte der Völker*, van *H. Luden*, 1814. 3 *Theile*, en de *allgemeine Politische Geschichte van L. v. Dresch*, 1815. 3 *Theile*, bevat van ieder het eerste deel de Oude geschiedenis en geeft de nieuwste beschouwingen van dezelve.

De werken, die offchoon geene eigenlijke bewerkingen der Oude geschiedenis, *nogtans* in het naauwste verband met dezelve ftaan, *zijn*, die ophelderingen over de burgerlijke beschaafdheid, over den regeringsvorm en den handel der oude volken geven. Hiertoe behooren:

Goguet de l'origine des loix, des arts et des fciences et de leur progrès chez les anciens peuples, *Nouv. ed. Par.* 1778. In het Hoogduitsch overgezet door *Hamberger*, *Lemgo* 1760. 4°. 3 *b.*

Ideen über die Politik, den Verkehr und den Handel der vornehmften Völker der alten Welt, *von A. H. L. Heeren. Derde zeer vermeerderde uitgaaf.* Eerfte deel. *Afiatifche Völker.* Eerfte afdeeling: *Einleitung*, *Perfer.* Tweede afdeeling: *Phönicier*, *Babylonier*, *Scythen.* Tweede deel. *Afrikanifche Völker.* Eerfte afdeeling: *Carthager*, *Aethioper.* Tweede afdeeling: *Aegypter*, *Göttingen* 1815. 8°. Derde deel. Eerfte afdeeling: *Griechen* 1812.

2) Den lof, van bruikbare en in fommige opzigten uitftekende handboeken der Oude gefchiedenis te geven (een gevolg van de voordragt dezer wetenfchap op de Univerfiteiten), hebben zich de Duitfchers toegeeïgend. Wij roemen uit dezelven

J. Chr. Gatterer, Verfuch einer allgemeinen Weltgefchichte bis zur Entdeckung Amerikas, *Göttingen* 1792. De vroegere handboeken des fchrijvers kunnen door dezen laatften en meest doorwrochten arbeid gemist worden.

Kurz-

Kurzgefasste Einleitung zur Kenntnisf der allgemeinen Welt- und Völkergeschichte von Chr. Dar. Beck, *Leip.* 1798. Het eerste deel, dat hiertoe behoort, gaat tot het jaar 843 na Chr. Tevens met eene zoo *rijke Literatuur* voorzien, dat het de plaats van een bijzonder werk hierover vervangen kan.

J. A. Remer, *Handbuch der ältern Geschichte von der Schöpfung der Welt bis auf die grosse Völkerwanderung*, *Vierte Ausgabe*, *Braunschweig* 1802.

J. M. Schröckh, *Lehrbuch der allgemeinen Weltgeschichte* 1774. *Neueste Ausgabe* 1795.

G. G. Bredow, *Handbuch der alten Geschichte nebst einem Entwurfe der Weltkunde der Alten*, *Alton.* 1799. 8°.

3) Als hulpmiddelen voor de Oude geschiedenis rekent men te regt voornamelijk de *Synchronistische Tafelen.* In de plaats van de anders gewoonlijken van *Schrader* en *Berger* zijn thans de voornaamste:

D. G. J. Hübler, *Synchronistische Tabellen der Völkergeschichte*; voornamelijk volgens *Gatterer's Weltgeschichte.* In twee afleveringen. De tweede uitgaaf 1799 en 1804.

HANDBOEK DER GESCHIEDENIS

DER

OUDE STATEN.

INLEIDING.

1) De *politieke Geschiedenis* houdt zich bezig met het verhaal van de lotgevallen der Staten, zoowel ten opzigte van hunne *inwendige*, als *uitwendige* betrekkingen; ten aanzien van hunne *inwendige* betrekkingen, maakt uit dien hoofde de geschiedenis der *regeringsvormen* een voornaam gedeelte uit; doch ten aanzien van hunne *uitwendige* betrekkingen, niet alleen de geschiedenis der oorlogen; maar ook die van den vrede en het vreedzaam gedrag omtrent andere Staten.

Bepaling van de betrekking tusschen Algemeene geschiedenis (geschiedenis van het menschelijk geslacht) en politieke geschiedenis of die der Staten, als eene afdeeling van de eerste. Betrekking der laatste tot de geschiedenis der beschaving (geschiedenis der menschheid), welke de geschiedenis der menschen, *als menschen*, onderzoekt, zonder verder op hunne politieke betrekkingen acht te slaan.

2) Men verdeelt de algemeene politieke geschiedenis doorgaans in *de oude*, tot aan het einde van

de Romeinsche heerschappij in het westen, omtrent het einde der vijfde eeuw; *de middel-geschiedenis*, tot aan de ontdekking van Amerika en de zeevaart naar de Oost-Indiën, of tot het einde der vijftiende eeuw; *de nieuwe*, tot op onze tijden.

Regtvaardiging van deze verdeeling uit het begrip der *voorvallen*, door welken *tijdperken* gemaakt worden. Waarom derhalve de verdeeling in geschiedenis vóór en na Christus geboorte ondoelmatig is?

3) De politieke geschiedenis begint, volgens bovengemelde bepaling, niet eerder, dan waar *Staten* gevonden worden. Wat wij uit de vroegste tijden van ons geslacht door overleveringen van bijzondere menschen of stammen, van hunne verhuizingen, vermaagschapping en uitvindingen weten, behoort niet hier; maar in de algemeene geschiedenis der volken.

Het is bekend, dat er in de heilige Schriften der Joden eene menigte berigten omtrent de vroegste lotgevallen van het menschelijk geslacht behouden zijn, uit welken men van te voren, onder den naam van *Historia antediluviana*, dikwijls eene bijzondere afdeeling in de Geschiedenis plag te maken. Waarom deze hier wegvalt, blijkt uit het vorige, behoudens het groote gewigt, hetwelk deze overleveringen voor de geschiedenis van den eersten menschen-stam en hunne beschaving hebben.

4) De *bronnen* der geschiedenis zijn in het algemeen van tweeërlei aard: ten deele *mondelinge overlevering*, ten deele *geschrevene berigten* van allerlei soort. Met mondelinge overlevering begint doorgaans de geschiedenis van ieder volk. Deze blijft

zoo lang de eenige bron, als het *schrijven* bij een volk of in het geheel nog niet bekend, of slechts weinig in gebruik is.

5) De geheele verzameling van mondelinge overleveringen, die bij een volk aanwezig gebleven zijn, bevat men onder den naam van *Mythologie*, en deze wordt uit dien hoofde bij ieder volk in deszelfs vroegste tijdperken gevonden. Zij bevat evenwel geenzins alleen eigenlijke *historische* berigten, maar veel meer al de *zulke*, die aan een volk in een zoo vroeg *tijdperk* gewigtig schijnen, en wier kennis hetzelve bewaren en voortplanten wil.

De Mythologie van een volk bestaat altijd uit zeer verschillende bestanddeelen; want behalve historische berigten van verschillenden aard, zal men ook de heerschende wijzen, op welke zij de goden zich voorstelden en vereerden, en niet minder hunne waarnemingen en ondervinding in de sterrekunde, zedekunde en kunsten in dezelve bewaard vinden. Alle dezen komen doorgaans voor onder het kleed van geschiedenis, daar de mensch, aan afgetrokkene denkbeelden nog niet gewoon, zich alles als beeld voorstellen moet. Zoo vergeefs uit dien hoofde de moeite dier genen is, die in de Mythologie van eenig volk een te zamenhangend geheel of *een wetenschappelijk leerstelsel*, van welken aard het ook zijn moge, meenen te vinden, even zoo zwaar is het aan den anderen kant het zuiver-historische van het niet-historische te onderscheiden. Het nut der Mythologie voor de Geschiedenis vereischt daarom zeer veel scherpzinnig oordeel en eene naauwkeurige kennis der Oudheid.

Deze juiste begrippen over Mythologie, als de sleutel tot de geheele hooge Oudheid, zijn eerst door Heyne in het bewerken van Virgilius en andere dichters, gelijk ook in de

 uit-

uitgaaf van Apollodorus en in verscheidene verhandelingen in de werken van het Genootschap van Wetenschappen van Göttingen uit elkanderen gezet en verspreid (*).

6) Het gebrek van schrijven wordt bij zulke volken doorgaans eenigzins door de *Poëzij* vergoed, welke, daar zij in haren eersten oorsprong niets anders, als *beeldspraak in woorden* is, van zelfs onder menschen ontstaan moet, die zich nog alles onder het hulsel van beelden plegen voor te stellen. Het onderwerp der Poëzij bij ieder volk in zijne vroegste tijdperken is daarom niets anders, en kan ook niets anders zijn, dan *deszelfs Mythologie*; en juist omdat de bestanddeelen van deze zoo verschillende zijn, ontstaan daaruit ook reeds zoo vroeg de verscheidene soorten van Poëzij, als van het lier-, leer- en helden-dicht; welke laatste, in zoo verre als zij het historische gezang en de Epopoea bevat, voor den geschiedschrijver bij voorkeur opmerking waardig is.

De Mythen werden in latere tijden dikwijls door taalkundigen (Grammatici), als Apollodorus en anderen, uit de werken der dichters verzameld en opgeteekend. Op haar oorspronkelijk karakter kan dit natuurlijk geenen invloed hebben.

7) *De tweede*, veel meer bevattende en gewigtiger

(*) Men leze vooral de uitmuntende verhandeling *over de Mythen* van den Utrechtschen Hoogleeraar J. H. Pareau door Teylers Godgeleerd Genootschap te Haarlem in het jaar 1813 bekroond. Uitstekend is ook over de mythen het werk van Prof. *J. L. Hug*, onder den titel van *Untersuchungen über den Mythos der berühmtern Völker der alten Welt*, *Freyb.* 1812.

ger bron voor de Geschiedenis zijn de *geschrevene gedenkstukken van allerlei soort.* Men kan die naar het vervolg des tijds, waarin zij ontstonden, verdeelen, 1) in *opschriften* op openlijke gedenkteekenen, waartoe in lateren tijd ook de *munten* behooren, 2) in Chronologische opteekening der voorvallen in Jaarboeken, 3) in eigenlijke pragmatiek-historische werken.

8) De oudste geschrevene gedenkstukken zijn buiten twijfel *Opschriften* op openlijke gedenkteekenen, die tot aandenken van zekere voorvallen opgerigt werden, offchoon men daartoe ook slechts van eenen opgerigten steen, of eene rots gebruik maakte. De kunst schiep dezen weldra tot Gedenkzuilen, Zuilnaalden en Pyramiden, naar mate de smaak der natie door plaatselijke gesteldheid eene bepaalde rigting ontving en de *bouwkunst* onder hen ontstond en zich ontwikkelde. De behoefte zelve moest daartoe aanleiding geven, om die met Opschriften te voorzien, welke de berigten der voorvallen bevatteden, wier aandenken men vereeuwigen wilde, en de meesten der oude, voorãl der Aegyptische gedenkteekenen zijn buiten twijfel van dezen aard. Maar de gewoonte, om *Opschriften* te plaatsen, bleef ook bij de latere volken, voorãl bij de Grieken en Romeinen, veel meer in gebruik, dan zij bij de nieuweren is, offchoon van de groote menigte der nog bestaande Opschriften van dezelven, met betrekking tot hunne hoeveelheid, slechts een klein aantal voor de Geschiedenis van eenig nut is.

Het schrift, waarvan men zich bij dezelven bediende,

 was

was of *beeldschrift* (Hieroglyphen) (*) of *letterschrift*. De uitvinding en uitbreiding van het *letterschrift* wordt doorgaans aan de Phoenicers toegeschreven; het schijnt echter, naar den vorm van het wigvormig schrift te oordeelen, dat het ook, onafhankelijk van hen, in het binnenste van Azië gemaakt is.

Algemeene verzamelingen van Opschriften zijn:

Lud. Ant. Muratori, novus thesaurus veterum inscriptionum, Mediolani 1739. *sq.* 4 *Fol.*, benevens *Seb. Donati supplementa, Luccae*. 1764.

Jan. Gruteri Inscriptiones antiquae totius orbis Romani, cura J. G. Graevii, Amst. 1707. 2 *vol. Fol.*

Onder de bijzondere Opschriften is voor de algemeene geschiedenis in het bijzonder van gewigt de tijdrekening van Paros of het Steenschrift van Oxfort (*Marmora Oxoniensia, Arundeliana*), uitgegeven door Selden 1629, Prideaux 1676. De beste uitgaaf is van Rich. Chandler, Oxf. 1763. Fol. Eene goede handuitgaaf is *de tijdrekening van Paros, uit het Grieksch overgezet en opgehelderd door Fr. Ch. Wagner, Götting.* 1790. 8°.

9) De munten kunnen tevens als eene bron voor de oude geschiedenis beschouwd worden, in zoo verre zij in het bijzonder voor de geslacht- en tijdrekenkunde ophelderingen opleveren, waardoor ook anderzins bekende voorvallen zich beter rangschikken laten. Zij zijn uit dien hoofde vooräl in die afdeelingen der geschiedenis van gewigt, waaruit wij, bij het verlies der schrijvers, slechts de overblijfsels van gedenkstukken hebben.

Ex.

(*) Zie beneden bij de Aegytenaren.

Ez. Spanhemii, dissertatio de usu et praestantia numismatum, Lond. 1707, 1709 2 *vol. Fol.* Nogthans houdt men thans voor het voornaamste werk over het oude muntwezen:

Eckhel, de doctrina numorum veterum, Viennae 1792–1798. 8 *vol.* 4°. en als kort begrip:

Eckhel, kurzgefasste Anfangsgründe der alten Numismatik, Wien. 1787. 8°.

Ook is een zeer bruikbaar hulpmiddel:

J. C. Rasch, Lexicon universae rei nummariae Veterum, 1785. *sq.* 5 *vol.* 8°.

10) De *tweede* hoofdklasse der schriftelijke gedenkstukken zijn de *Kronijken* of *Jaarboeken*. Zij veronderstellen reeds de uitvinding van het letterschrift en het gebruik van de eigenlijke schrijfbehoeften, en zijn daarom van beteren oorsprong dan de Opschriften. Evenwel zijn zij reeds in de eerste tijdperken van de volken voorhanden, en gewoonlijk gaven dezen door de Jaarboeken, op openbaar gezag opgesteld, (Staatskronijken) aan de volgende geschiedschrijvers de stof tot hunne werken. Bij vele, gelijk zeker bij alle Oostersche volken, strekt echter de kunst om geschiedenissen te schrijven zich niet verder dan tot zulke kronijken uit.

11) De *derde* hoofdklasse der historische schriften maken de *pragmatisch-* of *wijsgerig-historische werken* uit, die zich van de jaarboeken daarin onderscheiden, dat zij niet slechts eene tijdrekenkundige optelling der bijzondere voorvallen, maar ook eene *ontwikkeling van het verband der voorvallen* bevatten.

Slechts weinige volken van den nieuwen tijd, en onder de

de Ouden, zoo verre wij dezelven kennen, alleen de Grieken en Romeinen, hebben *wijsgerige geschiedenis* gekend. De rede hiervan ligt 1) in den *regeringsvorm*. Hoe meer alles aan enkele willekeurigheid en luim, (om het even van eenen eenigen of van velen) overgelaten is, des te meer verdwijnt de innerlijke verstandige zamenhang der voorvallen. Uit dien hoofde bestaat *pragmatische geschiedenis* het beste onder eene vrije regering, en ontbreekt geheel onder eenen zuiver-despotischen regeringsvorm. 2) *In den trap der beschaving van het volk:* Want de nasporing en waarneming van den inwendigen zamenhang veronderstelt reeds eenen aanmerkelijken trap van wijsgerige beschaving.

12) Daar alle voorvallen door de *plaats*, *waar*, en den *tijd*, *wanneer* zij gebeuren, bepaald worden, volgt hieruit, dat, gelijk voor de geschiedenis in het algemeen, zoo voor oude geschiedenis in het bijzonder, *Aardbeschrijving* en *Tijdrekenkunde* twee geheel onmisbare *hulpwetenschappen* zijn. Evenwel zijn zij *zoodanig* niet naar haren geheelen omvang en in alle hare bijzonderheden; maar slechts in zoo verre, als zij bijdragen zijn tot de order en de bepaling der voorvallen naar *tijd* en *plaats*. Eene vaste *tijdrekening* is daarom voor de oude geschiedenie van geene mindere behoefte, dan eene *voortloopende geographische beschrijving der Landen*, welke het schouwtooneel van de voornaamste voorvallen waren.

13) Men vindt bij de Ouden geene *algemeene* tijdrekening. maar ieder volk en iedere Staat heeft zijne eigene *jaartelling* (*Aera*); nogthans heeft men bij het behandelen der algemeene geschiedenis om een gelijktijdig (Synchronistisch) overzigt te behouden, ook eene *algemeene tijdrekening* noodig. Men kan

zich

zich ten dien einde van de tijdrekening of *naar de jaren der wereld*, of ook naar de jaren *vóór en na de geboorte van Christus* bedienen. De laatste verdient evenwel boven de eerste den voorrang, niet alleen wegens de grootere zekerheid, maar ook meerdere geschiktheid.

Onder de bijzondere tijdrekeningen zijn de *Griekfche*, volgens *Olympiaden*, en de *Romeinfche*, naar de jaren sedert het *stichten van Rome* de meest bekende. *Gene* begint met het jaar 776 vóór Christus, *deze* met het jaar 753 volgens Varro, of 752 volgens Cato. — De *Aera Seleucidarum* in het Syrische rijk begint met het jaar 312 vóór Chr. — Nog andere tijdrekeningen, zoo als de *Aera Nabonasfaris*, die met 747 vóór Chr. begint, en anderen zijn op de opgaven en waarnemingen gegrond, welke Ptolemaeus ons in zijn *Almagestum* bewaard heeft.

De tijdrekenkunde vormt eene bijzondere wetenschap. De beste aanleiding hiertoe geven

J. C. Gatterer, *Abrifs der Chronologie*, *Gött.* 1777. —

Maar eene uitnemende kritiek van de oude tijdrekeningen hebben wij eerst onlangs gekregen, in

L. Ideler, *historifche Unterfuchungen*, *über die astronomifchen Beobachtungen der Alten*, *Berlin* 1806. (*)

14) Bij de *oude Aardbefchrijving* moet men zorgvuldig *fabelachtige* en *ware* aardbefchrijving onderfcheiden. Van de laatste, als hulpwetenfchap voor de gefchiedenis in het algemeen, moet men algemeene berigten, *ten deele* over de natuurlijke gesteldheid en merkwaardigheden der landen, *ten deele* over

(*) Hiertoe behoort ook *D. Petavii Rationarium tempor. Lugd. Bat.* 1745. en vooral het grootere werk *de doctrina tempor*, Tom. 3. Fol.

over hunne politieke verdeeling, en *eindelijk* over de voornaamste steden, maar doorgaans geene lange optelling van namen der plaatsen verwachten.

Fabelachtige aardbeschrijving is een gedeelte van de Mythologie van elk volk en daarom bij ieder verschillende, naar mate hunne vroegere begrippen van de gedaante en gesteldheid der aarde verschillende zijn. — *Ware aardbeschrijving* ontstaat eerst allengskens bij voortgaande beschaving en meer uitgebreide gezigtspunten. — Noodzakelijkheid der *historische* behandeling van dezelve, wegens de menigvuldige veranderingen, aan welke de verdeeling en gedaante der landen der oude wereld volgens de verschillende tijdperken onderworpen waren.

Chr. Cellar. Notitia orbis antiqui, *Lips.* 1701—1706. 2 *vol.* 4, *cum observ. J. C. Schwarzii*, *Lips.* 1771. *et iterum* 1773. Dit werk was langen tijd het eenige, en is nog het onmisbare hoofdwerk over de oude Geographie.

Geographie der Griechen und Römer von K. Mannert, *Nurnberg* 1788—1802 6 *Theile* 8°. Aan dit werk ontbreekt nog Griekenland, Italië en Africa (*).

Gosselin, *Geographie des Grecs analysée*, *Paris* 1790. 4°. Dit werk ontwikkelt de mathematische aardbeschrijving der Grieken, en is ten deele vervolgd door *Gosselin*, *Recherches sur la Geographie des Anciens*, *Paris An* VI. *vol.* I. II. *Geographical System of Herodotus*, *bij J. Rennel*, *Lond.* 1800. 4°. Deze beide laatste werken zijn bij wijze van uittreksels met aanmerkingen in het Hoogduitsch overgezet onder den naam van

Untersuchungen über einzelne Gegenstände der alten Geschichte, *Geographie und Chronologie*, *von G. G. Bredow*, *Altona* 1800. *Zweites Stück.*

De

(*) Het zevende deel is in het jaar 1812 uitgekomen en bevat Thracië, Illyrië, Macedonië, Thessalië en Epirus, zoodat Griekenland, Italië en Africa nog ontbreken.

De voornaamste landkaarten voor de oude aardbeschrijving hebben wij aan D'Anville te danken in een

Atlas orbis antiqui, in 12 bladen in fol., welke vrij wel nagegraveerd zijn door Schneider en Weigel in Nurnberg 1781 en volgende jaren. Hiertoe behoort *D'Anville. Handbuch der alten Erdbeschreibung, ganz neu bearbeitet von Hummel, Bruns, Stroth, Heeren u. a., Nurnberg.* 1781. 3 *th.* (*)

15) Men kan de oude *geschiedenis* naar de bijzondere volken en *staten* (ethnographisch), of ook naar zekere *algemeene* tijdvakken (synchronistisch) behandelen. De eene manier, zoowel als de andere, heeft hare voor- en na-deelen; beiden laten zich echter op zekere wijze vereenigen, en deze manier is tot den voordragt de doelmatigste. Overeenkomstig met dezelve stellen wij de volgende afdeelingen vast:

Eerste afdeeling. Geschiedenis der *oude Aziatische* en *oude Afrikaansche* Staten en Rijken *vóór Cyrus*, of tot den oorsprong der Persische monarchie omtrent het jaar 560 vóór Chr. —

Tweede afdeeling. Geschiedenis der *Persische monarchie*, van 560–330. v. Chr.

Derde afdeeling. Geschiedenis der *Grieksche Staten*

(*) D'Anville gaf eene *Geographie ancienne abrégée* in drie deeltjes klein 8°., waarvan het eerste Europa, het tweede Azië, en het derde Africa bevat met een register, Paris 1768. Er bestaat in het Nederduitsch ook eene Aardbeschrijving der Oude Volken met de nieuwere vergeleken, door Mr. G. Dorn Seiffen, in vier deelen, Amst. 1816 en 1817.

ten, zoowel *in* als *buiten* Griekenland, tot op Alexander, of 336. v. Chr.

Vierde afdeeling. Geschiedenis der *Macedonische Monarchie*, en der rijken, die uit hare verdeeling ontstaan zijn, tot aan derzelver vernietiging door de Romeinen.

Vijfde afdeeling. Geschiedenis van den Romeinschen Staat, zoowel als Gemeenebest, als ook als Monarchie, tot op deszelfs ondergang in het westen, in het jaar 476 na Christus.

EER-

EERSTE AFDEELING.

Fragmenten uit de geschiedenis der oude Aziatische en Afrikaansche Rijken en Staten vóór Cyrus, of het begin van de Persische monarchie.

I. Aziatische volken.

Voorloopige aardrijkskundige kennis van Azië (*).

1) Omvang en ligging van dit werelddeel. — Azië is naar zijnen omvang het grootste, en naar zijne ligging het meest door de natuur begunstigde deel der wereld. De inhoud van zijne oppervlakte bevat 700,000 ☐ mijlen, daarentegen die van Afrika 530,000 en die van Europa slechts 160,000 ☐ mijlen. Naar zijne ligging neemt hetzelve het grootste gedeelte van den gematigden noordelijken aardgordel in.

Vergelijking in dit opzigt met andere werelddeelen, in het bijzonder met Afrika. — Voorregten van dit door de gesteldheid van deszelfs stranden — van de vruchtbare eilanden, die hetzelve omringen — van deszelfs talrijke, diep landwaarts in stroomende zeeboezems en groote rivieren — van deszelfs geringe zandwoestijnen binnen in het land.

2) Natuurlijke gesteldheid, en daarvan afhangende de verdeeling naar den loop van deszelfs groote bergketen en der voornaamste rivieren.

Twee

(*) Men vergelijke de Inleiding tot de *Ideën über die Politiek und den Handel der alten Völker* van Heeren, B. 1. S. 1.

Twee voornaame bergketenen van het westen naar het oosten. In het noorden de *Altai* (bij de Ouden nog zonder naam); in het zuiden de *Taurus*. Gedeelten van beiden, de *Caucasus*, tusschen de Zwarte en Kaspische zeeën; de *Imaus*, langs de *goudrijke zandwoestijn* (de woestijn Cobi); de *Paropamisus*, aan de noordzijde van Indië; de *Ural* (bij de Ouden nog zonder bijzonderen naam). — Van de voornaamste rivieren zijn er vóór de oude geschiedenis vier merkwaardig; die van het noorden naar het zuiden stroomen; in den *Perzischen* zeeboezem, de *Euphrates* en *Tigris*; in de zee van *Indië*, de *Indus* en *Ganges*; twee, die van het oosten naar het westen in de Kaspische zee (maar thans in het meir *Aral*) vallen, de *Oxus* (Gihon) en de *Jaxartes* (Sirr).

3) De *verdeeling*, daarop gegrond, in *Noord Azië*, het land ten noorden van den Altai; *Middel-Azië*, het land tusschen den Altai en Taurus; *Zuid-Azië*, het land ten zuiden van den Taurus.

4) *Noord-Azië*, het land tusschen 70°—50° noorder breedte (Aziatisch Rusland, Siberië). Bij de Ouden weinig bekend, evenwel ook niet geheel onbekend. — Duistere, maar gedeeltelijk ware berigten bij den Vader der Geschiedenis, Herodotus.

5) *Middel-Azië*, het land tusschen 50°—40° N. B. *Scythia* en *Sarmatia Asiatica* (de groote Tartarij en Mongolië). Meestal eene onafmetelijke kale vlakte zonder landbouw en bosschen; en uit dien hoofde slechts *land om te weiden*. — De inwoners, herdervolken, (nomaden), zonder steden en vaste woningen, en daarom onder hen, in plaats van politieke verbintenissen, slechts stamregering.

Over het bijzondere, aan deze levenswijze eigen, en het ka-

karakter der *nomadische* volken en den grooten invloed, dien zij, als *veroveraars*, op de politieke geschiedenis gehad hebben. — Of men wel aan *aanhoudende vorderingen* van het *geheele* menschelijke geslacht in beschaving denken kan, wanneer men ziet, dat misschien de helft van hetzelve, altijd nomaden gebleven is en, volgens de gesteldheid van zijne woonplaats, altijd blijven moet?

6) *Zuid Azië*, de landen van 40° N. B. tot bijna aan den Aequator. — Gesteldheid, *geheel verschillende* van de landen van *Middel-Azië*. Voorregten van den grond *en het* klimaat voor den *landbouw*, en *rijkdom* aan de kostbaarste en meest verschillende voortbrengselen in vergelijking met de overige landen der wereld. Van hier *a*) de overgang tot vaste woonplaatsen en politieke verbintenissen reeds in de vroegste tijden, *b)* de hoofdzetel van den grooten handel der wereld insgelijks van de vroegste tijden tot op de ontdekking van Amerika.

Denkbeelden over den oorsprong der politieke verbintenissen. — Of volgens de gewone manier van voorstellen landbouw en landeigendom *alleen* toereikende geweest zijn, om dezelven voorttebrengen en te onderhouden; dan of niet godsdienst, dat is, gemeenschappelijke vereering van eenen God, als nationale Godheid (*communia sacra*), de eigenlijke band geweest zij, die de oudste staten vereenigd gehouden heeft? — Verklaring van het verschijnsel, dat in de vroegste staten der wereld eene Caste van priesters doorgaans als *heerschende Caste* voorkomt. — Denkbeelden over den *vroegen handel der wereld*, vooral dien met het Oosten, voor dat de ontdekking van Amerika en de weg naar Indiën dien uit eenen *handel te land* in dien ter zee veranderde. — Aanmerkingen over den voormaligen gang van denzelven door Azië. — Natuurlijke stapelplaatsen in het binnenste der landen aan de

groo-

groote rivieren; aan de Oxus, *Bactra* en *Sogdiana* (Samarcand), aan den Euphrates en de Tigris, *Babylonia*. — Natuurlijke stapelplaatsen aan de kusten, de westelijke kusten van *Klein-Azië* en *Phoenicië*. — Menigte van Grieksche en Phoenicische koopsteden.

7) *Verdeeling der landen* in Zuid-Azië. *a*) *Westelijk Zuid-Azië*, van de middellandsche zee tot aan de Indus. *b*) *Oostelijk Zuid-Azië*, van de Indus tot aan den oostelijken Oceaan.

A) Het *westelijke* Zuid-Azië wordt verdeeld in de landen 1) aan deze zijde van den Euphrates, 2) tusschen den Euphrates en de Tigris, 3) tusschen de Tigris en de Indus.

1. *Landen* aan *deze zijde* van den *Euphrates*.

a) Het Schiereiland van het *voorste gedeelte van Azië* of *Klein-Azië* (Natolië). Voornaamste rivieren *Halys* en *Sangarius*. Landen: *drie* aan de *Westzijde*: *Mysia*, *Lydia* en *Caria*. Langs de kusten, Grieksche zeesteden, *Phocaea*, *Ephesus*, *Miletus*, *Smyrna*, *Halicarnassus* enz. In het binnenste, de steden, *Sardes* in Lydia en *Pergamus* in Mysia.

Drie aan de *Zuidzijde*: *Lycia*, *Pamphylia* en *Cilicia* met de hoofdstad *Tarsus*.

Drie aan de *Noordzijde*: *Bithynia*, *Paphlagonia* en *Pontus*: met de Grieksche zeesteden, *Heraclea*, *Amisus* en *Sinope*.

Twee in het *midden*: *Phrygia* benevens *Galatia*: met de hoofdsteden: *Gordium* en *Celaenae*; en *Cappadocia*, met de stad *Mazaca*.

b) *Ei-*

b) *Eilanden* langs de kusten van Klein-Azië. *Lesbos* met de ſtad *Myti lene*. *Chios*, *Samos*, *Cos* en *Rhodus* met de ſteden van denzelfden naam.

c) *Syria* benevens *Phoenice* en *Palaeſtina*. 1) Het eigenlijke *Syria*, ſteden: *Damascus*, *Emeſa*, *Heliopolis* (Baalbeck), in de woestijn *Palmyra*. 2) *Phoenice*. Een bergachtig land aan de kusten. Bergen: de *Libanus* en *Antilibanus*. Steden: *Tyrus*, op een eiland, tegen over *het oude Tyrus* op het vaste land. *Sidon*, *Byblus*, *Berytus*, *Tripolis*, *Aradus*. 3) *Palaeſtina*. Bergen: *Carmel*, *Tabor*. Rivier: *Jordaan*, ontlast zich in de doode zee. Verdeeling, eerst volgens de twaalf ſtammen; vervolgens in de landſchappen *Iudaea* met de hoofdſtad *Jeruſalem*; *Samaria*, met de ſteden, *Samaria* en *Sichem*; en *Galilaea*.

d) Het ſchiereiland *Arabia*. Vol van vreesſelijke zandwoestijnen, en geheel door nomadiſche volken bewoond; maar wegens deszelfs zuidelijke en oostelijke kusten een zeer gewigtig *land voor den handel*. In het noorden *Arabia Petraea*, van de plaats *Petra*. In het midden het *woeste* (*deſerta*) *Arabia*. In het zuiden het *gelukkige* (*felix*) *Arabia*; rijk door zijne voortbrengſelen, als zijnde het vaderland van alle *reukwerken*, inzonderheid van den *wierook*; en als de zeer oude ſtapelplaats der *Joodſche waren*. Steden: *Mariaba*, *Aden* enz. Op de oostzijde de koopſtad *Gerra* en de tegenoverliggende eilanden, *Tylus* en *Aradus* (Baharein-eilanden), insgelijks de ſtapelplaatſen zoowel van de waren uit Arabia als uit India, vooräl van de kaneel van *Taprobane* (Ceylon).

2. *Landen* tusſchen den *Euphrates* en de *Tigris.*

a) *Meſopotamia.* In het binnenſte gedeelte een dor, vlak land, alleen door nomadiſche horden bewoond. Steden aan den Euphrates: *Thapſacus*, *Circeſium*, *Cunaxa.* In het noorden, *Zoba* of *Niſibis.*

b) *Armenia*, ten noorden boven het vorige. Vol van bergen; maar zonder ſteden, ſlechts alleen open plaatſen. Rivieren: *Cyrus* en de *Phaſis*, die in de zwarte zee zich ontlast.

c) *Babylonia*, het zuidelijke gedeelte van *Meſopotamia*, hiervan geſcheiden door den *muur der Meden.* Een vlak land met eenen vetten grond; eens door zeer kunstige beſchaving, door het aanleggen van kanalen, dammen en meiren, het vruchtbaarſte en door zijne ligging het rijkſte land van het binnenſte van Azië wegens den handel. Steden: *Babylon*, aan den Euphraat, en *Borſippa.*

Of de berigten van den ooggetuigen, Herodotus, over de grootte en pracht van Babylon overdreven zijn? — Over de wijze, hoe de groote ſteden van Azië ontſtonden, doordien de hoofden van de veroverende nomadiſche volken er hunnen zetel hielden.

3. *Landen* tusſchen de *Tigris* en *Indus.*

a) *Asſyria*, of het landſchap *Adiabene*, een woest land. Steden: *Ninive* (Ninus), *Arbela.*

De naam *Asſyria* wordt ook dikwerf van de Grieken in eenen meer uitgebreiden zin genomen, en bevat den *Meſopotamia* en *Babylonia*; ſomtijds wordt hij zelfs met dien van *Syria* verwisſeld.

b) *Su-*

b) *Susiana*, een vruchtbaar land met de stad *Susa* aan de rivier *Choaspes* of *Eulaeus* (Ulai), ééne der residentie-steden van de Persische koningen.

c) *Persis*, in het noorden ruw en bergachtig, in het midden eene vruchtbare vlakte, in het zuiden zandig. Rivieren: *Cyrus* en *Araxes*. Steden: *Persepolis* of *Pasargadar*, het nationaal paleis en de verblijfplaats van de gestorvene koningen van Persië.

De naam *Persis* wordt ook bij de Ouden, gelijk ook in de nieuwere aardbeschrijving, in eenen meer *uitgebreiden* zin genomen, *en bevat* dan al de landen tusschen de Tigris en Indus, behalve Assyria. Tot hetzelve behooren dan de drie zuidelijke landen, het eigenlijke *Persis*, *Carmania*, *Gedrosia*: Drie landen in het midden, *Media*, *Aria*, *Arachosia*, en drie noordelijke, *Parthia* benevens *Hyrcania*, *Bactria* en *Sogdiana*.

d) *Carmania*, een uitgestrekt, meestäl woest land, langs den Perfischen zeeboezem en de zee van Indië. Steden: *Carmana*, *Harmozia*.

e) *Gedrosia*, het land aan de kusten tusschen *Carmania* en *India*. Langs de zee van India eene zandwoestijn; in het noorden bergachtig. Hoofdplaats: *Pura*.

f) *Media*, boven Persis. Een groot, zeer vruchtbaar land, in het noorden bergachtig. Rivieren: *Araxes*, *Cyrus* en *Mardus*. Steden: *Ecbatana*, *Rages*. Het noordelijke gedeelte heet ook *Atropatene* (Aderbitschan), of *Klein-Medië*.

g) *Aria*. Een vlak, woest land met een meir en eene rivier *Arius* en eene stad *Aria* of *Artacoana*.

 h) *Ara-*

h) *Arachosia.* Een rijk en vruchtbaar land aan de grenzen van India, begrensd ten noorden door het gebergte *Paropamisus.* Steden: *Arachotus* en *Prophthasia.* Ook worden de naburige, zeer bewoonde bergachtige landen (thans Cabul en Candahar), offchoon zij eigenlijk reeds tot Indië behooren, dikwijls, dewijl zij aan de Perfifche heerschappij onderworpen waren, onder den naam van *Paropamisus*, als een gedeelte van Perfië beschouwd.

i) *Parthia* en *Hyrcania.* Een ruw, bergachtig land, ten noorden van Medië, maar vol van uitstekende en vruchtbare dalen. Vóór en gedurende de Perfifche heerschappij nog weinig bekend en geacht en ook zonder steden. Eerst in latere tijden kwam aan de bewoners van het eerste de beurt om een *wereldwingend* volk te worden.

k) *Bactria.* Het land aan den zuidelijken oever der Oxus. Rijk door eigene voortbrengselen, en één der landen van Azië, waar de eerste handel plaats had. Rivier: *Oxus.* Steden: *Bactra* en *Zariaspa.*

Bactria, aan de grenzen van Indië, Klein-Tibet en der kleine Bucharij (het noordelijke India van Herodotus en Ctesias) en der woestijn *Cobi*, (de goudrijke woestijn van Herodotus), door welke de weg naar China loopt, is wegens zijne geographifche ligging zelve door de natuur tot ééne der voornaamste stapelplaatsen der waren uit het oostelijke Zuid-Azië bestemd, en komt, hoe hooger men in de geschiedenis opklimt, nevens Babylon, als ééne der hoofdplaatsen van het verblijf der volken en, juist daardoor, der ontwikkelende beschaving voor.

l) *Sog-*

b) *Sogdiana.* Het land tusfchen de boven-Oxus en boven-Jaxartes, die hetzelve van middel-Azië fcheidt (Een gedeelte der groote Buchary). Gelijke gefteldheid en voorregten met het naburige Bactria. Hoofdftad: *Maracanda* (Samarcand).

B. Het *oostelijke Zuid-Azië*, of Azië *aan geene zijde van de Indus*, wordt eerst naderhand voor de gefchiedenis merkwaardig. Zie beneden in de vijfde afdeeling.

VOORLOOPIGE KENNIS

over de gefchiedenis en ftaatsgefteldheid der groote Aziatifche rijken in het algemeen.

---

1) Azië bevattede in alle tijden, zoo als thans, *rijken van eene onmeetbare uitgeftrektheid*, die zoowel hier door, als door hunne ftaatsgefteldheid van de rijken van het befchaafde Europa zeer verfchilden. Zij ondergingen dikwijls veranderingen van regering; maar hunne vorm bleef dezelfde. Daar moeten uit dien hoofde oorzaken zijn, die diep gelegen zijn en zich in hare werkingen verre uitftrekken, die bij deze menigvuldige verandering evenwel aanhoudend werkzaam waren, om de rijken van Azië fteeds wederom dezelfde inrigting te geven, welke de vorigen hadden.

2) De groote omwentelingen van Azië zijn (flechts die van Alexander uitgezonderd) door de talrijke en magtige *nomadifche volken* te weeggebragt geworden, die een groot gedeelte van hetzelve bewoonden.

Door toevallen of noodzakelijkheid gedrongen, verlieten zij hunne woonplaatsen en stichteden *nieuwe rijken*, terwijl zij door de vruchtbare en beschaafde landen van het zuidelijke Azië zwierven en die onder het juk bragten, tot dat zij, door wekelijkheid en weelde bij veranderde levenswijze ontzenuwd, op hunne beurt op dergelijke wijze onder het juk gebragt werden.

3) Uit deze gemeenschappelijke wijze van ontstaan verklaart men ten deele *de groote uitgestrektheid*, ten deele *het spoedige ontstaan* en de gewone korte duurzaamheid van deze rijken.

4) Ook de ontwikkeling van den *inwendigen vorm* van dezelven moest reeds uit dien hoofde altijd veel gelijkvormigheid hebben, en het herhaalde vernieuwen van het *Despotismus* bij hen laat zich en uit de regten van den veroveraar en uit hunne groote uitgestrektheid verklaren, welke eene *regering van Landvoogden* noodzakelijk maakte.

5) Hierbij kwam echter het *slechte huislijk bestier* door de *veelwijverij* bij al de groote volken van Azië, waardoor eene goede staatsregeling onmogelijk gemaakt werd, daar deze *huislijke despoten* in plaats van *huisvaders* vormt, en het *despotismus* reeds in het privaatleven grondt.

Het is noodzakelijk, om niet met woorden te spelen, dat men het denkbeeld van *despotismus* en van eene *despotische regering* bepale. Men moet in de theorie *drie* wezenlijk verschillende wijzen van regering aannemen:

1) De *despotische*, in de welke aan de leden van den Staat noch het bezit van de regten der menschheid (personele vrijheid

heid en zekerheid van eigendom), noch de regten van burgers, (actieve of dadelijke deelneming aan de wetgevende magt) verzekerd zijn.

2) De *autocratifche*, in de welke de leden wel in het volle genot van de regten der menschheid, maar niet in die van burgers zijn. Zij ontftaat derhalve uit de vereeniging van de wetgevende en uitvoerende magt in den perfoon van den regent. Zij is naar haren vorm of *monarchaal* of *aristocratisch* (zuivere *Monarchie* en zuivere *Aristocratie*). Zulk eene regering kan door ufurpatie, maar ook uit overlevering ja zelfs uit een vrij verdrag ontftaan en bijgevolg wettig zijn.

3) De *republikeinfche*, waarin de leden van den ftaat zoowel in het bezit van hunne regten als menfchen, als die van burgers zijn. Zij veronderftelt dus de fcheiding van de wetgevende en uitvoerende magt, en kan naar haren vorm of monarchaal of aristocratisch zijn (bepaalde Monarchie en Aristocratie). — In hoe verre *eigenlijke Democratie* een regeringsvorm is? — Opheldering der despotieke regering in de *Aziatifche* rijken, en de pogingen, die men door godsdienst en godsdienftige wetgeving in het werk ftelde, om ze te beperken.

6) Algemeene momenten in de allengskens voortgaande inwendige vorming van al de rijken, die door veroverende nomaden gefticht zijn.

a) Eerst enkele bezitneming van rijke landftreken en invordering van fchattingen.

b) Van hier gewone voortduring der beftaande regeringen onder de volken, die overwonnen of fchatting onderworpen waren.

c) Langzame overgang tot vaste woonplaatfen en het bouwen van fteden met de aanneming der zeden en der befchaving der overwonnenen.

 d) Ont-

d) Ontſtaande verdeeling in provintiën en de daarop gegronde regering van Landvoogden.

e) Opſtanden der Landvoogden en het daardoor voorbereide inwendige verval.

f) Gelijk ook niet minder door weelde en de onvermijdelijk ontſtaande harde handelwijs der regenten, bij regeringen uit het ſerail.

g) En van hier de val en volkomene omkeering der rijken bij eenen magtigen ſchok van buiten.

Fragmenten uit de geſchiedenis van het Oud-Aziatiſche rijk vóór Cyrus.

Bronnen en kritiek van dezelven.

1) *Schriften der Joden*, in het bijzonder, de boeken der Koningen, de Kronijken en de Propheten, benevens de ſchriften van Moſes.

2) *Griekſche ſchrijvers*, *Herodotus*, *Cteſias*, en *Diodorus* van *Sicilië*; latere tijdrekenkundige ſchrijvers, *Syncellus*, *Euſebius*, *Ptolemaeus*.

3) Inlandſche ſchrijver, *Beroſus*. Waarom het te vergeefs is, om de berigten van deze ſchrijvers, die in tijd en geboorteplaats zoo geheel verſchillende zijn, tot een geheel te willen maken? Hoe het bijzonder de Franſche ſchrijvers, *Sevin*, *Freret* en de *Broſſes* in hunne verhandelingen in de *Memoires de l'Academie des Inſcriptions* beproefd hebben?

I. *Asſyriſche monarchie.*

1) Bij de *Grieken* is *Asſyriër* meest de algemeene naam van de regerende volken aan den *Euphrates* en

en de *Tigris* vóór Cyrus. Bij de *Joden* daarentegen beteekent dezelve een bepaald veroverend volk en ſtichter van een rijk. — Van hier noodzakelijke ſcheiding der Griekſche en Joodſche berigten.

2) *Asſyriſche geſchiedenis* volgens *Griekſche* bronnen, voornamelijk Cteſias en Diodorus. Niets meer dan enkele *overleveringen* van oude Helden en Heldinnen, die in de landen aan den Euphraat en de Tigris eens groote rijken ſtichteden, zonder *chronologiſche* bepalingen; maar overleveringen in den geest van het Oosten. *Ninus* — *Semiramis* — *Ninyas* — *Sardanapalus*.

In hoeverre eenige bijzondere opgaven van Herodotus, vooräl die van het Asſyriſche rijk, hetwelk 520 jaren geſtaan heeft, hier eene uitzondering maken? De lijsten der oude koningen, wier namen in de jaarboeken van Syncellus en Euſebius bewaard zijn gebleven, zijn klaarblijkelijk niet zuiver geſchiedkundig.

3) *Asſyriſche geſchiedenis* volgens *Joodſche bronnen*. Chronologiſche geſchiedenis van een Asſyrisch rijk tusſchen de 800 en 700 jaren vóór Christus. — Woonplaatſen van het volk in het eigenlijke Asſyrië. — Hoofdſtad: *Ninive* aan de *Tigris*. — Uitbreiding van hunne heerſchappij tot aan Syrië en Phoenicië.

Lijst der Asſyriſche Koningen. 1) *Pful*, omtrent 773. Inval in Syrië. 2) *Tiglat Pileſer*, omtrent 740. — vernietigt het rijk van Damascus. 3) Salmanasſer omtrent 720. — vernietigt het rijk van Samaria. Verplaatſing der inwoners in het binnenſte van Azië. 4) *Sanherib*, omtrent 714. Groo-

te togt tegen Aegypte, verijdeld door eene pest. 3) *Asfarhaddon* (*).

II. *Medifche Monarchie.*

1) Bij de *Grieken* is *Meder* dikwijls de naam van een volk; maar ook dikwerf een algemeene naam voor de volken, die in het oostelijke Azië van den Tigris tot de *Indus* (of Perzië in den ruimen zin van het woord), vóór Cyrus geheerscht hebben. — Bij de *Joden* vindt men flechts eene gewagmaking der Meders in het algemeen, als van een veroverend en verwoestend volk.

2) Offchoon het, zoowel volgens het berigt van Griekfche fchrijvers, als dat van *Zendavesta*, geenen twijfel overig laat, dat er in gene landen, vooräl in het oostelijke gedeelte of *Bactria*, groote rijken reeds lang vóór het Perfifche gebloeid hebben, zoo hebben wij echter geene te zamenhangende of chronologifche gefchiedenis daarvan; maar flechts een paar fragmenten, waarfchijnelijk van Dynastiën, die in het eigenlijke Medië het naaste vóór de Perfen geheerscht hebben.

a) *Medifche gefchiedenis van Herodotus.* De *Meders* van Herodotus zijn buiten tegenfpraak de bewoners van het eigenlijke Medië. — Verdeeling in zes ftammen, onder dezen de *Magi*. — Heerfchend volk, na den val der Asfyriërs. — Hoofdftad van hun rijk. *Ecbatana* — *Grenzen* ten westen der

(*) Gelijktijdig: Bij de *Joden*: De gefcheidene rijken van Israël en Juda. — Bij de *Grieken*: Tienjarige Archonten te Athenen. Bij de *Romeinen*: Oorfprong van hunnen Staat en de beide eerfte koningen.

der Tigris en Halys, naar het Oosten onbepaald. — *Inwendige regeringsvorm:* Heerfchappij der volken en van hunne opperhoofden onder elkanderen naar den afftand. — Streng despotismus, — en invorderingen van fchattingen. — Lijst der koningen tusfchen 700 en 560 jaren vóór Christus (*). Dejoces, 53 jaren, de ftichter van *Ecbatana*. — *Phraortes*, 22 jaren, omtrent 660. Veroveraar van Perfië. Cyaxares I, 40 jaren, omtrent 638. De fchepper der krijgskunst bij de Meders. Oorlogen met de Lyders — Asfyriërs. Inval der Scythen en Cimmerii. — Veroveraar van Ninive. *Astyages*, 38 jaren, tot 560, *toen hij door* Cyrus van den troon geftoten werd. *Volgens Xenophon* echter volgde er nog een *Cyaxares II.*

b) *Medifche gefchiedenis van Ctefias* uit Perfifche archiven bij Diodorus. Waarfchijnelijk eene andere Dynastie in het *oostelijke* van Azië. *Rei van Koningen* tusfchen 800 en 560 jaren vóór Christus. *Arbaces*, overwinnaar der Asfyriërs, 18 jaren. *Mandauces*, 50 jaren. *Sofarmus*, 30 jaren. *Artias*, 50 jaren. *Arbianes*, 22 jaren. *Artaeus*, 40 jaren en *Artynes*, 22 jaren. Zware oorlogen met de *oostelijke* nomadifche volken, de *Saci* en *Cadufii*. *Artibarnas*, 14 jaren. *Astyages*, de laatfte koning.

III. *Babylonifche Monarchie.* Perioden.

1) Vóór de verovering van Chaldaea, omtrent 630. 2) Na de verovering van Chaldaea tot aan die van Perfië, van 630—538.

1) Uit het *eerfte* tijdperk alleen flechts fragmenten

(*) Gelijktijdig: Bij de *Joden*: Het rijk van Juda op zich zelve. Bij de *Grieken*: Eénjarige Archonten — Draco — Solon. Bij de *Romeinen*: Koningen van Tullus Hostilius tot aan Servius Tullius.

ten van berigten. Reeds in den vroegsten tijd der oudheid kende men niet alleen den naam van Babylon, maar in de *Hebreeuwsche geschiedenis* verschijnt dit land ook, als de eerste schouwplaats van politieke verbintenissen, en als de oudste verzamelplaats der volken in Azië. — Verhalen omtrent Nimrod — van het bouwen van den toren van Babylon. — Vergelijking dezer verhalen met de Babylonische mythologie bij *Berosus.* — Schrale geschiedkundige berigten bij de volgende Joodsche schrijvers uit dit tijdperk, en waarschijnelijke afhankelijkheid van Babylon van het Assyrische rijk.

2) In het *tweede* tijdperk 630—538. De Babyloniërs, het *heerschende* volk in het westelijke Azië (*). — De Chaldaeërs maken zich meester van Babylon, en zetten zich daar ter neder, terwijl zij als veroveraars hunne heerschappij daarvan tot aan de middellandsche zee uitbreiden. —

Over den oorsprong der Chaldaeërs, of het een naam van een bepaald volk, of in het algemeen, van de noordelijke nomaden zij? — *Rei van Chaldaeische Koningen.* In de lijst, welke Ptolomaeus van hen bewaard heeft, begint die reeds met *Nabonassar*, en de naar hem genoemde jaartelling, met het jaar 747 vóór Christus (misschien wel, omdat er onder hem, door invoering van het Aegyptische zonnejaar, eerst eene vaste tijdrekening bij de Chaldaeërs ontstond). Noch hij, noch zijne twaalf eerste opvolgers zijn echter verder historisch opmerkingwaardig, maar eerst de zes laatste koningen. 1) *Nabopalasser* 6?7—606. Men zet zich neder in Baby-

(*) Gelijktijdig: Bij de *Joden:* De laatste koningen van het rijk van Juda. Bij de *Grieken:* Solon — Pisistratus. — Bij de *Romeinen:* Tarquinius Priscus en Servius Tullius.

bylon en vestigt de Chaldaeisch-Babylonische heerschappij door de overwinning bij Circesium op Pharao Neco 606. 2) *Nebucadnezar* 606—562. Luisterijk tijdperk van het Chaldaeisch-Babylonische rijk. Hij verovert Phoenicië en het oude Tyrus, omtrent 590. Jeruzalem 588; misschien ook invallen in Aegypte. Spoedig verval van het rijk na zijnen dood onder 3) *Evilmeradach* 562—560. 4) *Nerigloßar* (waarschijnlijk de tijdgenoot van Nitocris van Herodotus) — 556. 5) *Laboßoarchad*, na weinige maanden vermoord. 6) *Nabonnedus*, (bij Herodotus *Labynedus*; waarschijnelijk de Chaldaeische Belsazer;) 556—538. — Aangevallen en overwonnen door *Cyrus*. — Verovering van Babylon door de Perßen 538.

De afdeeling van de Babyloniërs zie in de *Ideën* van *Heeren*, 1 b. 2de afdeeling.

IV. *Staten en rijken in Klein-Azië.*

De groote menigte en verscheidenheid der bewoners van dit schiereiland was waarschijnelijk de oorzaak, waarom zij zich niet tot één rijk vereenigden. Onder dezen was de volkstam der *Carers*, aan de westzijde, der *Phrygers*, binnen in het land tot aan de Halys, der *Syrische Cappadocers*, aan geene zijde der Halys, en der *Thracers*, in Bithynië, de uitgebreidste. Evenwel waren daar slechts *drie* rijken, waarvan in de geschiedenis moet melding gemaakt worden, het *Trojaansche*, het *Phrygische*, en het *Lydische*.

1) Het *Trojaansche rijk* bevattede het *westelijke Mysië*. De geschiedenis van hetzelve is slechts door de dichters bewaard, met zeer onzekere chronologische bepalingen.

Koningen: Teucer, omtrent 1400. — *Dardanus* — *Erichthonius* — *Tros*, (Troja) — *Ilus*, (Ilium) — *Laomedon* — *Priamus*. De verwoesting van Troja na eenen tienjarigen oorlog valt waarſchijnelijk 1190 vóór Christus (*) voor.

2) Het *Phrygiſche rijk*. — De koningen heten bijna allen Midas en Gordius. Hun getal kan men niet wel met naauwkeurigheid bepalen. Na den dood van den laatſten, dien men Midas V. noemt, wordt Phrygië eene provintie van het Lydiſche rijk, omtrent 560.

3) Het *Lydiſche rijk*. — De Lyders (Maeones) waren een tak van den *Cariſchen volkſtam*. Men telt, volgens Herodotus, drie *Dynastiën* in het rijk van Lydië; die der *Atyaden* tot 1225; die der *Heracliden* tot 720; en die der *Mermnaden* tót 550. Doch de beide eerſten zijn bijna geheel fabelachtig en de *geſchiedenis* van Lydië begint eerst met de laatſte Dynaſtie (†).

Koningen: Gyges tot 682. Van dezen tijd af aanhoudende oorlogen met de Griekſche volkplantingen langs de zee. Gyges verovert reeds Colophon. — *Ardys* tot 633. Verovert Priene. Onder zijne regering de inval der Cimmeriërs. — *Sadyattes* tot 621. — Alyattes tot 564. Verdrijving der Cimmeriërs. — Verovering van Smyrna. — *Croeſus* tot 550. — Verovert Epheſus. — Onderwerpt zich Klein-Azië tot aan de Halys. Eerst onder hem een rijk van Lydië,

(*) Gelijktijdig: bij de *Joden*: De tijd der *Regters*. Vóór het ſtichten van Rome 450 jaren.

(†) Gelijktijdig met dezen zijn in *Azië*: Het Mediſche en Babyloniſche rijk. — Bij de *Joden*: Het laatſte tijdvak van het rijk van Juda. — Bij de *Grieken*: Eénjarige Archonten te Athenen. — Bij de *Romeinen*: De koningen.

dië, — betwelk echter door Cyrus vernietigd wordt. — Klein-Azië wordt eene provintie van het *Perfifche* rijk.

V. *Phoenicië.*

De Phoenicers behooren wel tot de voornaamfte volken van Azië in dit tijdvak; maar wij hebben geene volkomene, of zelfs flechts eene aaneengefchakelde gefchiedenis van hen, maar alleen bijzondere berigten, doch waaruit zich evenwel een tafereel naar zijne hoofdtrekken laat zamenftellen.

Over de *bijzondere* bronnen der Phoenicifche gefchiedenis. — In hoe verre Sanchuniathon hier verdient genoemd te worden? — *Hebreeuwfche* fchrijvers, in het bijzonder *Ezechiel*; *Grieken: Jofephus* — *Eufebius* enz. en de bij dezen bewaarde fragmenten uit *Menander* van Ephefe en *Dius*, gefchiedfchrijvers van *Tyrus.*

Memoires fur les Pheniciens par l'Abbé Mignot, in de *Memoir. de l'Acad. des Infcript.* Tom. 34—42.

De afdeeling der Phoenicers zie in de *Ideën* van *Heeren*, 1 b. 2de afdeeling.

1) Aanmerkingen over de *inwendige* gefteldheid van Phoenicië. Het vormde geenen ftaat, ten minfte geen koningrijk; maar bevattede verfcheidene fteden met haar gebied. Dezen floten te zamen verbintenisfen, en daardoor ontftond eene foort van opperheerfchappij der aanzienelijkften vooräl te Tyrus.

2) In weerwil echter, dat Tyrus aan het hoofd derzelven ftond en zich ook de opperheerfchappij aanmatigde, behield echter ieder bijzondere Staat zijnen inwendigen regeringsvorm. Men vindt aanhoudend in ieder derzelven *koningen*, die evenwel vorsten met *bepaalde magt* fchijnen geweest te zijn, de-

dewijl er overheden nevens hen regeren. Onder een volk, hetwelk koophandel dreef en volkplantingen ſtichtte, kon een ſtreng despotismus zich op den duur niet ſtaande houden. Onder de *bijzondere* ſtaten is *Tyrus* de eenige, van welken wij eenen rei van koningen hebben, alhoewel ook deze niet zonder gapingen is.

De rei dezer koningen, die Joſephus uit Menander bewaard heeft, begint met *Abikal*, omtrent 1050 jaren vóór Christus, den tijdgenoot van David. De gedenkwaardigſte zijn *Hiram*, de opvolger van Abikal. — *Ethbaal* I, omtrent 920. — *Pygmalion*, de broeder van Dido, omtrent 900. — *Ethbaal* II, terwijl Tyrus van Nebucadnezar verwoest wordt, omtrent 590. — Het ontſtaan van het *nieuwe Tyrus*. — Republikeinſche regeringsvorm onder *Suffeten:* Schatting betalende koningen onder Perſiſche heerſchappij; — verovering van het nieuwe Tyrus door Alexander 332. Het bloeijende tijdvak van Phoenicië in het algemeen, en van Tyrus in het bijzonder, valt uit dien hoofde tusſchen 1000—332. (*).

3) In dit tijdvak breidde zich de volkſtam der Phoeniciers uit door het *aanleggen van volkplantingen*, waaronder eenigen, vooräl Carthago, even zoo magtig werden, als de moederſteden.

Algemeene denkbeelden over het ſtichten van volkplantingen.
1) Zij zijn noodzakelijk voor ieder zeevarend en handeldrijvend volk, zoodra men met verre gelegene landen koophandel drijft.

2) Zij

(*) Gelijktijdig waren in het *binnenſte van Azië:* De Monarchiën van de *Asſyriërs*, *Meders* en *Babyloniërs*. — Bij de *Joden:* Het tijdvak der koningen na David. — Bij de *Grieken:* Van Homerus tot op Solon. — Bij de *Romeinen*, in de twee laatſte eeuwen: Het tijdvak hunner koningen.

2) Zij waren ook een middel, om de te groote opeenhooping der behoeftige volksklasse voor te komen.

3) Niet zelden waren zij ook gevolgen van politieke oneenigheden, dewijl de misnoegde partij, vrijwillig of gedwongen, buiten 's lands ging en nieuwe woonplaatsen opzocht.

4) Aardrijkskundig overzigt van de Phoenicische volkplantingen. — Zij bezetteden reeds in zeer vroege tijden de meeste eilanden van den Archipel, vanwaar *zij* echter wederom door de Grieken verdrongen werden. De *landen* van hunne *voornaamste volkplantingen* waren daarentegen gedeeltelijk het *zuidelijke Spanje*, (*Tartessus* — *Gades* — *Carteja*), gedeeltelijk de *noordelijke kust* van *Afrika*, ten westen van de kleine Syrtis, (*Utica* — *Carthago* — *Adrumetum*), gedeeltelijk ook de *noordwestelijke kusten* van *Sicilië* (*Panormus* — *Lilybaeum*). Zeer waarschijnelijk hadden zij ook volkplantingen tot in de Golf van Persië op de *eilanden Tylos* en *Aradus*, (de Baharein-eilanden).

5) Het overzigt van de Phoenicische volkplantingen dient ten grondslag voor het overzigt van haren *zeehandel* en *scheepvaart*, die zich echter nog verder uitstrekte, dan hunne volkplantingen. Deze ontstond bij hen, gelijk bij de andere volken, uit *zeerooverij*. Zij komen bij Homerus nog als zeeroovers voor. Hunne hoofdbedoelingen waren: *a*) De landen van hunne volkplantingen, het *noordelijke Afrika* en *Spanje*, vooräl het laatste, wegens deszelfs rijke zilvermijnen. *b*) Buiten de Zuilen van Hercules, de *westkusten van Afrika*, *Britanje* en de *Scilley* eilanden wegens het tin, en waarschijnelijk wegens den barnsteen. *c*) Van de havens aan de noordelijke punt van den *Arabischen zeeboezem*, *Elath* en

Ezion-Geber voeren zij, in vereeniging met de Joden, naar *Ophir*, dat is, de rijke zuidelijke landen, vooräl *gelukkig Arabië* en *Aethiopië*. *d*) Uit de golf van Perſië tot naar het *ſchiereiland van Indië* aan deze zijde en *Ceylon*, en *c*) maakten ook nog bijzondere groote ontdekking-reizen, waaronder het *rondzeilen van Afrika* de aanmerkelijkſte is.

Omtrent 600 jar. vóór Chr.

6) Maar niet minder gewigtig is hunne *koophandel te land*, die grooten deels in koophandel door middel van karavanen beſtond. De hoofdtakken van denzelven waren: *a*) De *Arabiſche Karavanenhandel* met ſpecerijen en reukwerken, zoowel naar het gelukkig Arabië als naar *Gerra*, naast de Golf van Perſië. *b*) De handel met *Babylon* over *Palmyra*; en van hier, evenwel middelijk, over Perſië tot aan de kleine Buchary en klein Tibet, misſchien zelfs tot *China*. *c*) De handel met *Armenië* en aangrenzende landen met ſlaven, paarden, koperwerk enz.

7) Daarbij komen hunne eigene *fabrijken* en *manufacturen*, vooräl hunne weverijen en verwerijen, (Purper-verwerijen met het ſap der zeemosſels), glasfabrijken en ſnuisterijen, die zij, bij hun verkeer met onbeſchaafde volken, gewoonlijk door ruilhandel, met voordeel overdeden. — Ook ſchrijft men hun meer andere gewigtige uitvindingen toe, waaronder die van het *letterſchrift* in de eerſte plaats moet genoemd worden.

VI. *Syriers.*

1) De bewoners van Syrië waren reeds 2000 jaren vóór Christus, als Abraham onder hen rondtrok,

trok, een volk, dat in ſteden woonde: Hun land evenwel vormde niet éénen Staat; maar er werden verſcheidene ſteden met haar gebied gevonden, die ieder haar opperhoofd of haren koning hadden; waaronder *Damascus*, *Hemath* en andere reeds in den vroegſten tijd der oudheid bekend zijn.

2) Zij werden intusſchen meermalen van vreemde veroveraars onderdrukt, en wel bijzonder ten tijde van David werd Syrië eene Joodſche provintie; maar reeds onder Salomon ſcheurde het zich wederom los, terwijl een gewezen ſlaaf Reſon Damascus veroverde. Omtrent 1040.

3) Nu ontſtaat er een *rijk van Damascus*, dat tevens een groot gedeelte van Syrië bevattede, terwijl de koningen in de overige ſteden aan die van Damascus cijnsbaar werden en zich vooräl op kosten van de geſcheidene rijken van Juda en Israël uitbreidden (*).

De koningen, uit de boeken der Chronijken bekend, zijn. — *Reſon*, omtrent 980. — *Benhadad I*, omtrent 900. — *Haſaël*, omtrent 850. — *Benhadad II*, omtrent 830. — *Rezin*. Onder hem wordt ook het rijk van Damascus door den Asſyriſchen koning *Tiglath-Pileſer* vernietigd, omtrent 740.

VII. *Joden*.

De geſchiedenis van het *Joodſche volk* begint met deszelfs ſtamvader *Abraham*, die van den *Joodſchen Staat*

(*) Gelijktijdig in het *bloeienſte van Azië*: Het *Asſyriſche rijk*. — Bij de *Joden*: de rijken van Israël en Juda. — Bij de *Grieken*: Stigting der Aziatiſche volkplantingen. — *Lycurgus*.

Staat met het innemen van Palaestina. Men kan die in drie tijdvakken verdeelen.

I. Geschiedenis der Joden, als een nomadisch volk, van Abraham tot aan de oprigting van eenen Staat in Palaestina, van 2000—1500.

II. Geschiedenis van den Joodschen Staat, als eene verbondene Republiek onder de Hoogepriesters en Regters, van 1500—1100.

III. Geschiedenis van den Joodschen Staat onder eene monarchale regering, van 1100—600. Vooreerst als *één rijk* — 975. en vervolgens als de van een *gescheidene* rijken van *Israël* en *Juda*, tot den ondergang van het laatste, 588.

Over de bronnen der Joodsche geschiedenis. — Hunne Jaarboeken; — de Boeken der *Regters*, van *Samuel*, der *Chronijken* en der *Koningen*. Hoe zij ontstaan zijn, en in hoeverre hunne schrijvers gelijktijdig waren aan de voorvallen van iederen tijd? — In hoeverre de Hebreeuwsche *dichters*, vooräl de *Propheten*, historische waarde hebben? — *Josephus*. — Als onderzoeker der oudheden in zijne *Archaeologie*, en als *gelijktijdige* geschiedschrijver in zijne *historia belli Romani*.

Eene doelmatige behandeling van de Joodsche geschiedenis vóór de Babylonische ballingschap, zonder bijgeloof en ongeloof, hebben wij nog niet. Schriften, als van *Berrujer*, *Histoire du peuple de Dieu depuis son origine jusqu'à la naissance de I. C.*, *Paris* 1742. *in* 10 *deelen* 8°., en de voortzetting van hetzelve, *depuis la naissance de I. C.*, 10 *deelen*, zijn voor de behoeften niet genoegzaam. *Relandi Antiquit. sacrae Hebraeae*, — de schriften van *Michaëlis*, vooräl *zijne aanmerkingen tot overzetting van het Oude Testament* en *zijn Mozaisch regt*, gelijk ook die van *J. G. Eichhorn*, vooräl *zijne Inleiding in het Oude Testament*, en van *Her-*

Herder, over den Geest der Hebreeuwsche dichtkunde, bevatten vele voortreffelijke bijdragen hiertoe.

I. *Tijdvak van den nomadischen toestand.* Van Abraham tot op de verovering van Palaestina. — Onder *Abraham*, *Israël* (*) en *Jacob* slechts eerst, als eene afzonderlijke *familie van Nomaden*, die echter gedurende haar verblijf in Neder-Aegypte tot een Nomadisch volk aangroeide, dat daar 430 (volgens anderen 250) jaren onder de afhankelijkheid 2000 van de Aegyptische Pharao's rondtrok en zich in tot omtr. twaalf stammen verdeelde. Nadat het echter talrijk 1550. en daardoor gevreesd werd, wilden de Aegyptische Pharao's hetzelve, overeenkomstig de *gewone* politiek der Aegyptenaren, tot het bouwen en bewonen van steden dwingen. Doch ongewoon aan onderdrukking trok het onder *Moses* uit, en veroverde onder hem en zijnen opvolger *Josua* het hem beloofde land Palaestina.

Over *Moses* en zijne *wetgeving.* — Wat hij van de Aegyptenaren aangenomen en niet aangenomen heeft? — Vereering van *Jehovah* in een nationaal heiligdom en door volksfeesten naar streng voorgeschrevene plegtigheden, als *een punt tot vereeniging van het geheele volk* en tot eenen politieken band, die de stammen bij elkander hield. — Over de *Caste der Leviten*, in vergelijking met de Caste der Aegyptische priesters.

J. D. Michaëlis, Mozaisch regt, *Götting.* 1778. *6 b.* 8°. (†).

II. *Tijdvak der vereenigde republiek.*

Van

(*) Dit moet zeker *Isaäk* zijn.

(†) Alle de werken van *Michaëlis* zijn, met aanmerkingen voorzien, in het Nederduitsch overgezet.

Van het in bezit nemen van Palaestina tot aan de oprigting der alleenheerschappij 1500—1100.

1) Algemeen karakter van dit tijdvak, als het helden-tijdvak van het volk, dat na zijnen langzamen overgang tot vaste woonplaatsen en akkerbouw in aanhoudende verschillen met zijne naburen, zoowel de nomadische Arabieren, als de Philistijnen en Edomiten, leeft. — Onmogelijkheid, om volgens het oogmerk van Moses de oude inwoners uitteroeijen. — De dienst van Jehovah wordt uit dien hoofde *nooit de eenige* in het land.

2) *Inwendige regering.* Door verdeeling van het land volgens de stammen en de afscheiding van dezen onder elkanderen, houdt de *stamregering* langen tijd stand. Ieder stam behoudt zijnen *Stamvorst* en *Oudsten*, gelijk in den zwervenden staat; maar al de stammen hebben door den dienst van Jehovah een verbond met elkanderen, hetwelk hen tot eenen *vereenigden Staat* maakt. In de steden worden daarenboven bijzondere *overheidspersonen* aangesteld, aan welke *schrijvers* uit de Caste der Leviten toegevoegd worden.

3) De duurzame vereeniging der natie en de handhaving der wetten van Moses wordt daarenboven voornamelijk door de verdeeling der Caste der Leviten in acht en veertig bijzondere aan hen gegevene steden door het geheele land, gelijk ook door de *erfelijke* opvolging in het ambt van Hoogepriester in het geslacht van Aäron, bevordert.

4) Doch als *na den dood van Josua* geen algemeen be-

bevelhebber wederom aan het hoofd ſtond, was die godsdienſtige band niet voldoende, vooräl daar de naijver der kleinere ſtammen tegen de grootere ontwaakte. De Hoogepriesters ſchijnen in dien tijd geenen politieken invloed gehad te hebben. Alleen de uitwendige onderdrukking verhindert, dat de onderlinge verbinding van het volk niet volkomen vernietigd wordt.

5) De Joden zijn nu *eens een onafhankelijk*, dan eens wederom een *ſchatting* betalend volk. *In* de tijdvakken *van de* verdrukking komen van tijd tot *tijd helden* onder hen voort, die als opperſte overheidsperſonen en aanvoerders van een gedeelte der natie, of ſoms van het ganſche volk, en tevens als ijverige voorſtanders van den dienst van Jehovah hen van de ſlavernij bevrijden. — De *Regters*, vooräl Athniël, Debora en Simſon. — Over het *wonderbare* in hunne geſchiedenis.

6) *Herſtelling van den dienst van Jehovah door Samuel.* Samuel wordt *Regter* en heerscht als vertrouwde van Jehovah. — Zijne zonen zelve verijdelen zijn plan, om de regterlijke waardigheid erfelijk in zijn geſlacht te maken. De natie verlangt eenen *Koning*, dien Samuel, als de vertrouwde van Jehovah, bepalen moet. — Hij kiest in *Saul*, den onbeduidenſten man met betrekking tot de ſtaatkunde, maar den grootſten en aanzienelijkſten onder het volk. Er wordt, volgens het bevel van Moſes, eene *formele acte van conſtitutie* ontworpen en in het nationale heiligdom nedergelegd.

Oorzaken, welke de natie bewogen, om eenen koning te eischen. — Vroegere pogingen, vooräl van *Abimelech*, om koning te worden.

III. *Tijdvak der alleenheerſching*, van 1100—600.

1. *De Joodſche Staat als een rijk*, van 1100 (1095)—975.

1) Saul, de nieuwe koning, handhaaft zich door zijne overwinning op de Ammoniten, en wordt nu bij eene volksvergadering, waarin Samuel zijn ambt als Regter nederlegt, algemeen erkend. Maar daar Saul, overwinnaar, niet onder de voogdijſchap van Samuel wilde ſtaan, maar zelf het waagt, om Jehovah te vragen, ontſtaat er eene vijandſchap onder hen. De beleedigde Samuel zalft zelf in het geheim eenen anderen jongman tot koning, namelijk *David*, den zoon van Iſai, die door heldendaden zich weet van gewigt te maken, en den naijver van Saul ontwijkt. Saul handhaaft zich onder aanhoudende oorlogen met de naburige volken, waarin hij eindelijk met zijne zonen tot op éénen toe het leven verliest.

2) Toeſtand der natie en der regering onder *Saul*. — De koning is niet veel meer dan bevelhebber van het leger, die volgens de voorſchriften van Jehovah handelen moet, zonder Hof en vaste woonplaats. — De natie is nog ſlechts een volk, dat den landbouw en veeteelt beoefent, zonder rijkdom en weelde; maar wordt allengskens meer tot een *oorlogzuchtig volk* gevormd.

3) Da-

3) *David* volgt hem 1055–1015 op; maar niet zonder tegenkanting. Elf stammen verklaren zich voor *Isboseth*, den nog overig zijnde zoon van *Saul*; slechts zijn eigen stam, *Juda*, erkent David. Eerst na zeven jaren wordt David, als Isboseth van zijne eigene lieden omgebragt was, van de geheele natie voor koning erkend.

4) Volkomene hervorming der natie en verandering der regering in de *volgende drieëndertigjarige* alleenheerschappij van *David*. — Aanleg van eene nieuwe *residentie te Jerusalem*, die tevens de zetel van *den nationalen Tempel* zijn zal. — Naauwkeurige achtgeving op de vereering van Jehovah als de bij uitsluiting heerschende godsdienstige vereering, en het *politieke* gewigt daarvan.

5) Groote uitbreidingen van den Joodschen Staat door *veroveringen*. — De oorlog met *Hadad-Eser* baant den weg tot de verovering van *Syrië* en *Idumaea*. — Omvang van het rijk van den Euphraat tot aan de Middellandsche zee, en van Phoenicië tot aan den Arabischen zeeboezem. — Langzame overgang tot het despotismus en eene regering uit het Serail, waarvan de gevolgen zich reeds omtrent het einde van de regering van David in de opstanden zijner zonen vertoonen.

6) Regering van *Salomon* 1095–975. — De glansrijke regering van eenen niet oorlogzuchtigen, maar prachtlievenden en beschaafden vorst. — Nieuwe organisatie van het rijk tot onderhouding van het Hof. — Verbintenissen met de naburige Staten, vooräl *Tyrus*, en *daardoor* de deelneming aan den

handel op de zuidelijke landen, uit de havens aan de Roode zee, door David veroverd, doch flechts als eene monopolie van het Hof.

7) Groote verrijking van de *hoofdftad* door de prachtige hofhouding; maar onderdrukking en verarming van het land, vooräl van de *meer verwijderde* ftammen. — Langzaam inwendig verval, bevorderd door de invoering van den dienst van vreemde goden, nevens dien van Jehovah, welken Salomon evenwel in het begin door het *opbouwen van den Tempel*, volgens het plan van zijnen vader, tot den eenigen fcheen te willen maken. — Poging tot eenen opftand van *Jerobeam*, die mislukt, en van de *Edomiten*, die onder eigene koningen cijnsbaar blijven, en wezenlijke afval van het veroverde *Syrië* door de ftichting van het rijk van Damascus, reeds bij het leven van Salomon.

8) Salomon wordt wel door zijnen zoon *Rehabeam* opgevolgd; maar dadelijk bij het aanvaarden zijner regering barst de ontevredenheid reeds uit, die Rehabeam nog door onvoorzigtigheid vermeerderd had. Jerobeam wordt uit Aegypte terug geroepen en tien ftammen erkennen hem voor hunnen koning. Slechts de twee ftammen *Juda* en *Benjamin* blijven aan Rehabeam getrouw.

2. *De Joodfche Staat als verdeeld rijk* 975–588.

1) Betrekking de beide rijken van *Juda* en *Israël* met elkanderen. — Offchoon ook Israël grooter en tevens volkrijker was, was daarentegen Juda door het bezitten der hoofdftad rijker, en de magt van

de

de beide rijken aan elkanderen bijna gelijk. Juist hierdoor werd ook de ſtrijd tusſchen beiden des te hardnekkiger.

2) De koningen van Israël pogen de politieke ſcheuring der natie daardoor te bevestigen, dat zij, door het bouwen van een heiligdom in hun gebied, hunne onderdanen van het bezoeken van het oude nationale heiligdom te Jeruſalem af houden. Van hier heten zij vijanden van *den dienst van Jehovah*; maar ook in het *rijk van Juda* dachten verſcheidene koningen *onſtaat*kundig genoeg, dat zij nevens *den dienst* van Jehovah ook dien van andere *goden* invoerden. — De verdrukking zelve doet den dienst van Jehovah ſtaande blijven. — Het aantal en de politieke invloed der *Propheten* neemt des te meer toe, naar mate men in de kommervolle tijden den dienst van Jehovah noodig had, en het denkbeeld van een toekomſtig gelukkig tijdperk onder eenen magtigen koning, het denkbeeld van eenen Mesſias en zijn rijk, wordt des te meer bevorderd, hoe levendiger nog het aandenken aan de luisterrijke regering van eenen David was. — Propheten-ſcholen.

3) De naijver en oorlogen tusſchen beide rijken duren met korte tusſchenpoozing niet alleen voort, maar worden ook nog door de verbintenisſen met vreemde koningen, in het bijzonder met die van Damascus en van Aegypte, gevaarlijker. — Het ontſtaan van *groote rijken* in het binnenſte van Azië maakt eindelijk aan dit zwakke rijk een einde.

Voorname gebeurtenisſen tot de geſchiedenis der beide bijzondere rijken.

I) Het rijk van *Israël* 975—722. onder 19 koningen uit verſchillende geſlachten, die door geweldige omwentelingen elkanderen opvolgen. — 1) *Jerobeam* † 954. (*). — Aanleg der reſidentieplaats *Sichem*, en de tempels te *Bethel* en *Dan*, en aanſtelling der Priesters, die *niet* uit den ſtam van Levi waren. — Aanhoudende oorlogen met de koningen van Juda. 2) *Nadab*, de zoon van Jerobeam, 953 vermoord door 3) *Baëſa* † 930. Door zijne verbintenisſen met de koningen van Damascus bragt hij het rijk van Juda in groot gevaar. 4) *Ella*, 929 vermoord door éénen zijner veldheeren, 5) *Simri*, tegen wien echter dadelijk door het leger 6) *Omri* verkozen wordt, die echter eerst een tegenkoning aan *Thibni* † 925 had, *Omri* bouwt de nieuwe hoofdſtad *Samaria* † 918. Hem volgt 7) zijn zoon *Ahab* op. — Naauwe verbintenis door het huwelijk met de koningen van Sidon, en invoering van den dienst van den Phoeniciſchen Baal. — Oorlogen met *Damascus*, in welken eindelijk Ahab omkomt, 897. — Onder Ahab een verbond met de koningen van Juda. Hem volgen zijne zonen 8) *Ahaſia* † 896 en 9) *Joram* op. — Het verbond van Juda duurt voort. — Joram wordt vermoord van Jehu 883. 10) *Jehu* roeit het geſlacht van Ahab, hetwelk aan Israël vier koningen gegeven had, uit, en ſchaft den dienst van den *Baal* af. De koningen van Damascus ontnemen aan het rijk van Israël al het land aan gene zijde van den Jordaan. Jehu † 856. — Hem volgt zijn zoon 11) *Joachas* op † 840. — De oorlogen met Damascus duren ten nadeel van het rijk van Israël voort. 12) *Joas* † 825. Hij ſlaat den koning van Damascus en van Juda. 13) *Jerobeam II.* † 784. — Herſteller van het rijk van Israël in zijnen ouden omtrek. — Na eene onrustige tusſchenregering van 12 jaren volgt 14) zijn zoon *Zacharias* 772, die

(*) Dit teeken † toont het jaar van den dood aan.

die nog in hetzelfde jaar verslagen werd, en met wien het geslacht van *Jehu*, dat Israël vijf koningen gegeven had, een einde nam. — Zijn moordenaar 15) *Schallum* werd na eene maand wederom verslagen van 16) *Menachem* † 761. — Onder hem had de eerste heirtogt der Assyriërs onder *Pful* plaats, dien hij door het geven van schatting afkoopt. 17) Zijn zoon *Fekajah* wordt 759 vermoord door 18) *Fekah*. — Onder hem valt de heirtogt van *Tiglath Pileser* van Assyrië en de verwoesting van Damascus voor. Hij wordt 740 vermoord door 19) *Hosea*, die eerst na eene regeringloosheid van 8 jaren den troon bemagtigt. — *Hij poogt door een verbond met Aegypte zich van de* cijnsbaarheid van Assyrië te bevrijden; maar *Salmanassar*, koning van Assyrië, doet hem den *oorlog aan*, verovert Samaria en maakt een einde aan het *rijk* van Israël, daar hij de inwoners naar Medië, het binnenste van Azië, 722 overbrengt.

II) Het rijk van *Juda* onder 20 koningen uit het geslacht van David 975—588. — De erfopvolging geschiedt, meestal in rust, van den vader op den zoon en wordt slechts tweemaal, door de usurpatie van Athalia en door vreemde veroveraars, gestoord. 1) *Rehabeam* † 958. Jerusalem blijft de residentieplaats; maar reeds onder Rehabeam werd de dienst van Jehovah door het invoeren van vreemde goden verwaarloosd. — Behalve de oorlogen met Israël, wordt Jerusalem door Sisak, den koning der Aegyptenaren, aangevallen en uitgeplunderd. 2) *Abiah* † 955. 3) *Asa*. Hij wordt door de koningen van Israël en Damascus vereenigd aangevallen en was misschien overwonnen, ware hij niet zoo gelukkig geweest, om hun verbond te doen ophouden † 914. 4) *Josafat*, de hersteller van den dienst van Jehovah en de stichter van een verbond met het rijk van Israël. Zijne poging, om de scheepvaart op de Roode zee naar Ophir te herstellen, mislukt † 891. 5) *Joram*. Het verbond met Israël wordt door het huwelijk van de dochter met Ahab, *Athalia*, bevestigd; maar Idumaea scheurde zich onder hem van het

rijk

rijk van Juda volkomen af. † 884. 6) Zijn zoon *Ahasia* wordt reeds 883 van Jehu, den moordenaar en opvolger van Joram, koning van Israël, omgebragt. 7) Zijne moeder *Athalia* maakt zich van den troon meester, en laat het geheele koninklijke geslacht vermoorden, slechts een eenige zoon van Ahasia, 8) *Joas*; wordt als kind aan den dood ontrukt, heimelijk in den tempel opgevoed en na zeven jaren door eene omwenteling, door den Priester Jojada bewerkt, met geweld op den troon geplaatst en Athalia omgebragt. 877. Joas regeerde onder de voogdijschap der Priesters; van hier de herstelling van den dienst van Jehovah. Hij moest echter, van Hasaël, koning van Damascus, bedreigd, hem schatting betalen. Hij werd vermoord 838. 9) *Amazia*. Hij sloeg de Edomiten; maar werd van *Joas*, koning van Israël, geslagen, en zelfs Jerusalem van dezen uitgeplunderd. — Hij werd 811 vermoord en hem volgde 10) zijn zoon *Asaria* (of *Usia*) op. Hij werd melaats en stierf 759. Zijn zoon 11) *Jotham* † 743. — was reeds deelgenoot van de regering bij zijn leven. De oorlogen met Damascus en Israël beginnen op nieuw. 12) *Ahas* † 728. — Het verbond der koningen van Damascus en Israël beweegt *Ahas*, om Tiglath Pileser van Assyrië te hulp te roepen, die het rijk van Damascus verwoestte en die van Juda en Israël cijnsbaar maakte. 13) *Hiskias* † 699. — Hij bevrijdt zich van de afhankelijkheid van Assyrië. — Samaria wordt onder hem 721 van Salmanassar verwoest, en als de opvolger van dezen, Sanherib, 714 zijnen togt tegen Aegypte onderneemt, wordt ook Jerusalem belegerd; maar gelukkig verlost, terwijl de geheele togt mislukt. — Onder zijne regering propheteert Jesaias. 14) *Manasse* † 644. Gedurende zijne tweeënvijftigjarige regering werd de godsdienst der Phoenicers algemeen ingevoerd. — De dienst van Jehovah geraakt in verval en de wetten van Mozes in vergetelheid. 15) *Amon* wordt reeds 642 vermoord. 16) *Josia*. — De hersteller van den dienst van den Tempel en Jehovah. — Het geheel in vergetelheid geraakte wetboek wordt wedergevonden en eene strenge hervorming volgens hetzelve gemaakt.

Maar

Maar de veroveringen van den Aegyptifchen koning *Neco* in Azië treffen het eerst Palaeftina, en Jofias blijft in den flag 611. Zijn zoon 17) *Joachas* wordt reeds na drie maanden van Pharao Neco onttroond, en zijn broeder 18) *Jojakim*, als cijnsbaar vorst, op den troon geplaatst; maar door het ontftaan van het Chaldaeisch-Babylonifche rijk werden aan Pharao Neco, na den flag bij Circefium 606, zijne Afiatifche veroveringen wederom ontnomen, en Jojakim wordt aan Nebucadnezar cijnsbaar. † 599. — Tijdvak van den propheet *Jeremias*. — Zijn zoon 19) *Jojachim* wordt van Nebucadnezar bij zijnen tweeden togt, *reeds na drie maanden*, met het geheele aanzienelijke *deel der natie in het binnenfte van Azië* verplant (*begin der Babylonifche ballingfchap*), en zijn vaders broeder 20) *Zedekias*, als cijnsbaar koning, op den troon geplaatst. Maar daar hij zich met Aegypte verbond, om het Babylonifche juk aftewerpen, kwam Nebucadnezar voor de derdemaal, veroverde Jerufalem 588 en liet het verwoesten, en *Zedekias*, nadat hij hem de oogen had laten uitfteken, en zijne kinderen omgebragt waren, werd met het overige gedeelte der natie insgelijks naar Babylon gevoerd.

II. Afrikaansche volken.

Voorloopige aardrijkskundige kennis van het oude Afrika (*).

---

1) Offchoon de Phoenicers Afrika eenmaal rondgezeild hebben, werd evenwel flechts de *noordelijke helft* van dit werelddeel bij de Ouden bekend. Doch dit kende men ook naauwkeuriger dan wij thans, daar de landen aan de kusten door befchaafde en han-

(*) Zie de Ideën van den Schrijver b. 2. bl. 2. enz.

handeldrijvende volken bewoond werden, die diep in het binnenste van het land indrongen. Dit geschiedde reeds van de *Carthagers* en *Aegyptenaren*, nog meer van de *Macedonische Grieken* onder de Ptolomaeussen, en zelfs ook nog onder de *Romeinen*. Oorlog, jagd en koophandel droegen gemeenschappelijk hiertoe bij.

2) Afrika in het algemeen is zoowel door zijne ligging als door zijne gedaante van Azië aanmerkelijk verschillende. In plaats dat Azië bijna geheel in de *gematigde* luchtstreek ligt, is Afrika bijna geheel onder de *verzengde* luchtstreek gelegen. In plaats dat Azië rijk aan diep landwaarts indringende zeeboezems en groote rivieren is, vormt Afrika een' regelmatigen driehoek en heeft in zijne geheele noordelijke helft slechts twee groote stroomen, den *Nijl* en de *Niger*. Geen wonder derhalve, wanneer dit deel van onze aarde, als ware het, eene wereld op zich zelve schijnt te vormen, verscheiden door hare voortbrengselen, gelijk ook door hare bewoners.

3) Volgens deszelfs natuurlijke gesteldheid wordt het noordelijke Afrika in *drie streken* verdeeld, die reeds in de grijze Oudheid door hare bijzondere namen onderscheiden waren. Het land aan de kusten langs de Middellandsche zee is, met uitzondering van *Tripolis* of het *regio Syrtica*, meestal een zeer vruchtbaar land en was uit dien hoofde ten allen tijde sterk bewoond. Van hier heet het bij *Herodotus* het *bewoonde Afrika*; thans *Barbarijen*. Hierop volgt onder den dertigsten graad, Noorder Breedte, een bergachtig land, waardoor de keten van den

den *Atlas* loopt, rijk aan wild gedierte en dadels. Van hier, bij *Herodotus*, het *dierrijke Afrika*; bij de Arabieren het *Dadel-land* (Biledulgerid). Hierboven van 30° tot op 20° Noorder Breedte ſtrekt zich dwars door Afrika, zoo als ook door Arabië, het *zandige landſchap* uit, dat daarvan ook onder den naam van het *woeste Afrika* of de *zandwoestijn* (Zahara) bij de Ouden zoowel als bij de Nieuweren bekend is. De vruchtbare landen aan *gene zijde* van de woestijn langs de Niger bleven aan de Grieken nog grootendeels onbekend, en werden onder den algemeenen naam van Aethiopië bevat, alhoewel men ook daaronder bij voorkeur de landen omtrent Aegypte verſtaat. Evenwel kenden zij bijzondere vruchtbare vlekken in de woestijn, *Oaſes* genoemd, zoo als *Augila*, *Ammonium* en de eigenlijke *Oaſes* in Aegypte.

4) Eene *politieke verdeeling*, die geheel Afrika omvattede, beſtaat er niet, ſlechts aan de noordelijke kusten woonden beſchaafde volken, *Aegyptenaren*, *Cyrenaeërs* en *Carthagers*, waarvan de eerſten ſlechts een inlandsch volk waren. De overigen zwierven of als Nomaden rond, of vormden kleine Staten, wier beſtaan wij ten deele kennen, maar waarvan wij geene geſchiedenis bezitten. Langs de kusten volgt op Aegypte, van de *ſinus Plinthinetes* af 1) *Marmarica*, zonder ſteden, grootendeels eene zandwoestijn, en ſlechts van Nomadiſche ſtammen bewoond, van 40–47° O. L. 2) Het vruchtbare land der Griekſche volkplantingen, *Cyrenaica*, tot aan de *groote* (*maior*) *Syrtis* 37–40° O. L. Steden: *Cyrene*, *Barca*. 3) *Het gebied van Carthago*, van de groote Syrtis tot aan het *Schoone voorgebergte* (*pro-*

montorium pulchrum) 25—40° O. L. Het bevattede *a*) het land tusſchen de groote en kleine Syrtis (*Regio Syrtica*), het tegenwoordige koninkrijk van *Tripoli*; een zandig land, ſlechts door Nomaden bewoond. *b*) *Het eigenlijke gebied van Carthago*, het tegenwoordig koninkrijk van *Tunis*, een zeer vruchtbaar land; het zuidelijke gedeelte *Byzacena*, het noordelijke *Zeugitana*. Steden: *Carthago*, *Utica* en andere. 4) *Numidia* en *Mauretania*; ten tijde der Carthagers ſlechts van Nomaden bewoond. — Langs de kust eenige door de Carthagers aangelegde ſteden.

AEGYPTENAREN.

Voorloopige aardrijkskundige aanmerkingen.

Offchoon Aegypte tot de groote landen der aarde behoort, zoo is het echter, ten opzigte van deszelfs phyſiſche geſteldheid, zich zelven zeer ongelijk. Het land nevens de oevers van den Nijl, zoo verre de overſtroomingen het bereiken, is zeer vruchtbaar in koorn; doch het overige is aan de westzijde eene *zandwoestijn* en aan den oostkant een *ſteenachtig land vol bergen*. De Nijl ſtroomt van het begin van zijne komst in Aegypte van *Syene* tot vijftien mijlen boven zijne uitwatering bij de ſtad *Cercaſorus* onverdeeld, en in eene regte lijn van het zuiden naar het noorden in een dal, dat ten westen van zandwoestijnen en ten oosten van bergen van granietſteen ingeſloten is, en omtrent 2—4 mijlen in de breedte heeft. Bij *Cercaſorus* deelt zich de ſtroom eerst in *twee* voorname armen,

waar-

waarvan de oostelijke bij de ſtad *Peluſium*, de westelijke bij de ſtad *Canopus* in de middellandſche zee valt (*Ostium Peluſiacum* en *Canopicum*); van beiden ontſtaan echter noch andere kleinere armen, zoodat men, ten tijde van Herodotus, doorgaans *zeven* monden van den Nijl telde, offchoon dit getal niet altijd hetzelfde gebleven is. Het land tusſchen de beide uiterſte armen van den Nijl heeft van zijne driehoekige gedaante den naam van *Delta* en was zeer voorzien van ſteden en uitnemend bebouwd. Het vruchtbare en door beſchaafde menſchen bewoonde Aegypte bepaalde zich dus tot het *Nyldal* aan beide zijden van de rivier, van Syene tot Cercaſorus en *Delta*, waarbij nog een paar dorpen, rijk aan bronnen, midden in de westelijke zandwoestijn komen, die onder den naam van Oaſes bekend zijn. — De vruchtbaarheid zoowel van Delta als van het Nyldal hangt bij het volkomen gebrek aan regen, vooräl in Opper-Aegypte, van de *overſtroomingen des Nijls* af, die periodiek plaats hebben. Zij beginnen met het begin van Augustus en duren tot het einde van October, zoodat gedurende drie maanden de bovengenoemde deelen van het land onder water ſtaan (*).

Men deelt Aegypte in *Opper-Aegypte*, van Syene tot

(*) Andere Schrijvers geven deze overſtroomingen veel vroeger op: want, volgens *Maillet*, (*deſcript. de l'Egypte p.* 57. *en volg.*) begint de Nijl reeds op het einde van April te wasſen; volgens *Nabuhr*, (*reisbeſchr. bl.* 125.), in het midden van Junij; volgens *Pococke*, tusſchen den 17 en 18 Junij; doch *Shaw*, (*Travels p.* 435.) en *Norden p.* 82., gelijk ook *Moillet* beweren, dat hij dan reeds acht óf negen *cubitus* gerezen is; zoo als deze rijzing reeds in het begin van Julij plegtig aan den Divan bekend gemaakt wordt.

tot de ſtad *Chemmis* (hoofdſtad: *Thebae* of *Diospolis*); *Middel-Aegypte*, van Chemmis tot aan *Cercaſorus* (hoofdſtad: Memphis); en in *Neder-Aegypte*, dat ten deele *Delta* en het land aan beide zijden van Delta bevat en vol ſteden was, waaronder voornamelijk *Sais* merkwaardig is.

Boven Aegypte volgt *Aethiopië* (*Aethiopia ſupra Aegyptum*), dat met het eerſte van de vroegſte tijden in een naauw verband, vooräl door den handel, ſchijnt geſtaan te hebben. De landen hier naast boven Aegypte, die onder den naam van *Nubia* plegen begrepen te worden, zijn grootendeels eene zandwoestijn, waarin van ouds her ſlechts roofzuchtige Nomaden rondzwierven; intusſchen liep langs den Arabiſchen zeeboezem de keten van ſteenachtige bergen voort, die ook dit gedeelte van Aegypte aanvult en in Nubië nog daardoor van meer gewigt werd, dat zij *rijke goudmijnen* bevattede, die niet verre boven de grenzen van Aegypte gevonden werden. De Nijl, die in Nubië eene groote bogt ten westen maakt, is hier vol klippen, en uit dien hoofde voor de ſcheepvaart zeer gevaarlijk; maar verder opwaarts van 16° N. B. verandert de geſteldheid des lands: Vruchtbare ſtreken nemen hier een begin, en de kostbare voortbrengſelen, die zij opleveren, zoowel goud als reukwerken, maakten dit land van de vroegſte tijden rijk door den handel. Onder dezelven is reeds, ten tijde van *Herodotus*, *Meroë* beroemd, met eene hoofdſtad van denzelfden naam (thans Debaròn). Men verſtaat onder dat land, dat door de beide rivieren, den *Nijl* aan de westzijde en de *Astaboras* (Tacazze), die zich in de Nijl ontlast, aan de oostzijde ingeſloten is, waarom het ook dikwijls, ofſchoon onei-

eigenlijk, een *eiland* genoemd wordt. Het liep voort tot aan de bronnen van den Nijl, of de tegenwoordige provintie *Gojam* (*), waar de Caste van Aegyptische krijgslieden, die onder *Psammetichus* uitgetrokken waren, zich ter nedergeslagen had. Meroë zelve was een Priester-Staat met eenen koning aan het hoofd, even als de Aegyptische Staten. — Van de stad *Axum* of *Auxume* wordt wel eerst later melding gemaakt; maar zij schijnt echter, uit de nog overig zijnde overblijfselen te oordeelen, van denzelfden hoogen ouderdom als de oude Aegyptische steden en Meroë geweest te zijn.

De *Aegyptische geschiedenis* deelt zich in *drie tijdperken* van ongelijke grootte, waarvan het *eerste* den vroegsten tijd tot op de Sesostriden, omtrent 1500 jaren vóór Chr.; het *tweede* dat der Sesostriden, of het luisterrijke tijdperk van Aegypte tot op Psammetichus 1500—650; het *derde* dat van Psammetichus tot op de verovering van Persië 650—528 omvat.

EERSTE TIJDVAK.

Van de vroegste tijden tot op de Sesostriden, omtrent 1500 vóór Christus.

Bronnen.

1) Joodsche Schrijvers. *Moses.* Zijne berigten bevatten wel

(*) Niet in de provintie *Gojam*, maar in de provintie *Jacahala*, in het koninkrijk *Goam*, heeft de Nijl zijnen oorsprong aan den voet van eenen kleinen berg uit twee hoofdbronnen. *Lobo, voyage historique d'Abissinie* p. 266. Men zie ook *d'Anville, dissertation sur les sources du Nil*, in de *Memoir. des Inscriptions*, *Tom.* 26. p. 46.

wel een getrouw tafereel van den Aegyptischen Staat in zijnen tijd, maar geene aaneengeschakelde geschiedenis. — Van *Moses* tot op *Salomon* (1500—1000 v. Chr.). Geheel stilzwijgen van de Hebreeuwsche schrijvers over Aegypte. — Van *Salomon* tot op *Cyrus* (1000—550). Enkele fragmenten, meestal zeer schrale berigten. — Gewigt en voorregten der Joodsche berigten, in zoo verre zij *zuiver geschiedkundig* zijn. —

2) Grieksche schrijvers *a*) *Herodotus*. De eerste, die eene *geschiedenis* der Aegyptenaren gegeven heeft. Iets meer dan 70 jaren na den val der troonen van de Pharao's door de Persische veroveraars, verzamelde hij zelf in Aegypte de berigten over de vroegere geschiedenis van het land uit den mond der kundigste lieden, der *Priesters*, en schreef deze getrouw op, zoo als hij ze gehoord had Men kan dus vragen, wanneer men zijne berigten naar behooren waarderen wil, *wat wisten de Priesters van de vroegste geschiedenis van hun land?* Deze vraag laat zich wederom niet beantwoorden, voordat men de manier vernomen heeft, *hoe geschiedkundige berigten onder de Aegyptenaren omtrent hunne eerste tijdvakken voortgeplant werden.*

De vroegste geschiedenis der Aegyptenaren bestond, even als die van andere volken, uit *verhalen*; maar vroeger dan andere natiën hadden zij eene soort van schrift, het *Hieroglyphen-schrift*, of *Allegorisch beeldschrift*, waarvan de teekens, van natuurlijke voorwerpen ontleend, geene toonen, zoo als het letterschrift, maar denkbeelden voorstellen. Het is uit zijnen aard meer onvolkomen dan het letterschrift; daar het 1) slechts eenen kleinen omvang van denkbeelden en wel van bijzondere, zonder verbinding en spraakkundige betrekkingen (of ten minste zeer gebrekkig), aantoonen kan; 2) daar het niet zoo zeer tot schrijven als tot schilderen of teekenen, en dus niet voor boeken, maar voor openbare gedenkteekenen, gebruikt kan worden; 3) daar het niet door zich zelve verstaanbaar is, maar alleen door hulp van eenen sleutel, die in de overlevering, die nevens hetzelve voort-

gaat,

gaat, bewaard moet blijven, in wiens bezit bij uitsluiting de Priesters waren, die echter in den loop van vele eeuwen moeijelijk zonder vervalsching in wezen konde blijven; daar 4) hetzelfde beeld dikwijls tot beteekenis van voorwerpen van zeer verschillenden aard schijnt gebruikt te zijn. Uit dien hoofde kon dus de Aegyptische geschiedenis in den mond der Priesters moeijelijk iets meer zijn, dan eene geschiedenis, aan openbare gedenkstukken verbonden, die dus slechts uit fragmenten bestond en niet Chronologisch voortliep, en die eindelijk eerst door oplossing van het beeldschrift verstaanbaar, en derhalve aan velerlei misvattingen blootgesteld was.

Deze voorloopige denkbeelden over de vroegere Aegyptische geschiedenis zullen volkomen bevestigd worden, wanneer men *a*) bij Herodotus de optelling der Aegyptische koningen vóór Psammetichus doorloopt (*). Hieruit blijkt duidelijk:

1) De geheele geschiedenis is doorgaans volgens openbare gedenkteekenen gerangschikt, en wel volgens dezulken, die zich in of bij Memphis bevonden. Eigenlijk kan men zeggen, *volgens een enkel gedenkteeken* in Memphis zelve, namelijk den tempel van Vulcanus of *Phtha*, den hoofdtempel der stad. De geschiedenis begint met Menes, deszelfs eersten stichter (†), en van eenen ieder zijner opvolgers wordt gemeld, wat hij tot uitbreiding en versiering van dit gebouw er bij gevoegd heeft; die niet daaraan bouwden, maar andere gedenkteekenen nalieten, (zoo als de stichters der Pyramiden), heten onderdrukkers van het volk, en verachters der goden; en van hen, die niets stichteden, wisten zij ook niets als eenen rei van namen opgegeven.

2) De rei dezer koningen is uit dien hoofde ook niet onafgebroken, offchoon de Priesters dien daarvoor aan Herodotus opgaven; maar er zijn, gelijk de vergelijking met *Diodorus* het duidelijk toont, groote gapingen tusschen; dus kan men daarop in het geheel geene tijdrekenkunde toepassen.

3) De

(*) Herod. L. 2. c. 99—150. (†) C. 99.

3) De geheele geschiedenis is doorweven met verhalen, die van Hieroglyphische voorstellingen genomen en uit dien hoofde zelve allegorisch zijn, wier zin wij echter niet meer ontcijferen kunnen, daar de Priesters zelve dien of niet wisten of niet mededeelen wilden, en ook wel valsche uitleggingen daaraan gaven. Daartoe behoort, bij voorbeeld, dat van het bestelen van *Rhampsinitus*, gelijk ook van zijne reis naar de beneden-wereld, waar hij met dobbelsteenen met Ceres speelde (*); van de dochter van *Cheops* (†); van de blindheid van Pheron en de wijze van zijne genezing (§) enz. Dat gene beschuldiging niet ongegrond is, ziet men duidelijk uit twee voorbeelden, het ééne (**), waar Herodotus zelf dit te kennen geeft, het andere (††), waar wij uit andere bronnen de juiste uitlegging weten. Ook de pogingen der Priesters, die reeds ten tijde van Herodotus de gewoonte hadden, om de Grieksche en Aegyptische mythologie in overeenstemming te brengen, bragten menige uitlegging voort, die de oordeelkundige niet toelaten zal, zoo als de geheele geschiedenis van koning Proteus, in den Griekschen smaak voorgesteld (§§). — Tegen de juistheid van het algemeen resultaat van dit onderzoek, dat het verhaal van Herodotus van de Aegyptische geschiedenis slechts uit openbare gedenkteekenen te zamengesteld en onder het hulsel van Hieroglyphen verborgen is, kon men misschien nog deze enkele tegenwerping maken, dat de Aegyptische Priesters buiten het Hieroglyphenschrift nog letterschrift kenden en dus buiten gene openbare gedenkteekenen ook nog eigenlijke geschrevene rijks-annalen hebben konden; maar deze tegenwerping wordt uit Herodotus zelven wederlegd. Alles, wat de Priesters behalve de bijgebragte berigten hem zeggen konden, waren de namen van 330 koningen na Menes, (die altijd aan het hoofd van de Aegyptische tijdrekening pleegt geplaatst te worden; waarschijnelijk een wezen, hetwelk allegorisch het jaar of het

land

(*) C. 121, 122. (†) C. 127. (§) C. 111.
(**) C. 131. (††) C. 141. (§§) C. 112—115.

lend beteekent), die zij hem uit eene rol papyrus voorlazen; doch zij wisten ook niets verder dan de namen, *dewijl deze koningen geene gedenkteekenen nagelaten hadden* (*). Offchoon men uit dien hoofde noch den oorfprong noch den tijd bepalen kan, hoe en wanneer de Aegyptenaren het letterfchrift bekomen hebben, kunnen wij echter met zekerheid zeggen, dat zij het tot den tijd van Pfammetichus of niet hadden, of tot hunne historifche jaarboeken niet verder gebruikten, dan dat zij namen opfchreven. —

b) Behalve bij Herodotus vinden wij ook namen van Aegyptifche koningen door Diodorus opgeteekend (†). Deze fchrijver, die eerst 400 jaren na Herodotus fchreef, bragt zijne Aegyptifche berigten uit verfcheidene Griekfche fchriften te zamen. Tusfchen hem en Herodotus is geen tegenfpraak, zoodra men flechts den rei van koningen volgens Herodotus niet voor onafgebroken voortloopende befchouwt. Ook Diodorus wilde geene volledige optelling der Aegyptifche koningen geven; maar flechts der merkwaardigften; doch met opgave der tusfchenruimte tusfchen hen volgens den leeftijd van menfchen.

c) Van beiden is eindelijk de Priester *Manetho* verfcheiden, die onder de regering van Ptolemaeus Philadelphus, omtrent 600 jaren v. Chr., leefde en *Aegyptiaca* fchreef, waarvan, buiten verfcheidene fragmenten bij *Jofephus*, over wier echtheid men het niet eens is, lijsten van koningen in het *Chronicon* van *Eufebius* en *Syncellus* bewaard zijn gebleven. Deze lijsten zijn afgedeeld in drie ftukken (*Tomi*), waarvan ieder verfcheidene *Dynaftiën* bevat, die naar de verfchillende fteden van Aegypte genoemd zijn. Bij iedere Dynaftie wordt het getal der koningen er uit aangehaald. — Wanneer de Aegyptifche Priesters reeds aan Herodotus de namen van 330 koningen voorlezen konden, kan het niet vreemd fchijnen, dat zulke lijsten ook ten tijde van Manetho aanwezig waren en van hem gebruikt werden. Of zijne lijsten evenwel dezelfde zijn,

(*) C. 100. (†) Diod. L. 1.

zijn, die men aan Herodotus voorlas, blijft uit zijnen aard onzeker; waarschijnelijk wordt het echter, dat het getal der koningen bij Manetho met dat van Herodotus vrij wel overeenstemt. Veel nogthans moet hier onzeker blijven, daar wij de lijsten van Manetho eerst uit de derde hand, en door eene menigte schrijffouten misvormd, bezitten.

De nieuwe Schrijvers der Aegyptische Oudheden, van *Kircher*, *Oedipus Aegyptiacus* 1670 af, tot op *Pauw*, *Recherches sur les Egyptiens et sur les Chinois* 1772., hebben slechts al te dikwijls hunne hypothesen en droomen voor waarheid uitgegeven. Proeven tot eene Chronologische orde der Dynastiën zijn voornamelijk gemaakt door *Marsham* in zijnen *Canon Chronicus*, en door *Gatterer*, in zijne *Synchronist. Weltgeschichte.* — Tot de hoofdwerken behooren.

Jablonski, *Pantheon mythicum Aegyptiacum* 1750. 8°.

Gatterer, *Commentationes de theogonia Aegypt.* in *Comment. Götting.* T. VII.

De origine et usu Obeliscorum, *auctore* G. *Zoëga* *Rom.* 1797.

Zie in de *Ideën* van *Heeren*, 2de d., de afdeeling over de Aegyptenaren, vooral de inleiding over *het Hieroglyphenschrift*.

De beste *afbeeldingen* der Aegyptische gedenkteekenen vindt men in de reizen van Pococke, Norden, maar voornamelijk van Denon, die zijne voorgangers verre daarin overtreft (*).

1) Het begin van de politieke beschaving in Aegypte strekt zich verder dan de geschiedenis uit; want reeds ten tijde van Abraham, maar noch meer van Mozes, komt deszelfs inwendige regeringsvorm zoo beschaafd te voorschijn, dat hiertoe noodzakelijk reeds

(*) Men zie ook Shaw, Reizen door Barbarijën en het Oosten, uit het Engelsch in het Nederduitsch overgezet en met de aanteekeningen van Rau, Tijdeman en Saxe vermeerderd, 2 deel. Utr. 1773.

reeds een groot tijdvak moet behoord hebben, om dat volk en den Staat tot dien trap van beschaafdheid te verheffen, waarop wij het toen aanschouwen. Men kan daarom met zekerheid zeggen, dat Aegypte tot de oudste landen van onzen aardbol behoort, waar politieke verbintenissen ontstaan zijn, ofschoon men nooit met zekerheid zal kunnen bepalen, of dit in Indië niet vroeger plaats had.

2) De oorzaken, waardoor *Aegypte* zoo vroeg een beschaafd land werd, moeten ten deele in de natuurlijke *gesteldheid*, ten deele in deszelfs ligging gezocht worden, en men moet dus Aegypte niet *op zich zelve*, maar in verband met het overige Afrika beschouwen. Het is in het geheele noorden van Afrika het eenige land, dat aan eene groote rivier lag, zonder welke het even als de overige landen van dit werelddeel, onder eene gelijke hemelbreedte, eene woestijn zijn zoude. Hier loopen twee buitengewone omstandigheden te zamen, dat aan de eene zijde de rivier door hare overstroomingen den grond zoo bereidt, dat het strooijen van het zaad bijna de eenige arbeid is, en dat zij toch aan den anderen kant, bij eenige vordering in den landbouw, dien zoo vele hindernissen in den weg stelt (door de noodzakelijkheid van kanalen, dammen enz.), dat het uitvindingsvermogen hierdoor noodzakelijk moest opgewekt worden. Wanneer uit dien hoofde de *landbouw* in Aegypte en door dezen verscheidene hiertoe betrekkelijke wetenschappen ontstonden, zoo begunstigde de ligging des lands in de nabijheid van landen, rijk in goud en specerijen, en in het midden tusschen Afrika en Azië, den *handel* en de *verkering* der natie, en ten allen tij-

tijde verſchijnt dit land als de hoofdzetel van den binnenlandſchen of Karavanenhandel.

3) Aldus moest de toeſtand in het vruchtbare Nijldal wel anders zijn dan in de woestijn van Libyë. *Verſcheidene* kleine Staten ſchijnen lang te voren in dat dal zich gevormd te hebben, eerdat er een groot Aegyptisch rijk beſtond. De oorſprong van dezelven is natuurlijk met duisterheid omhuld, die de geſchiedenis niet meer geheel ophelderen kan. Dit alleen blijkt duidelijk, dat geheel Opper-Aegypte ook in de vroegſte tijden de zetel der beſchaving was, en dat deze uit het zuiden komende, door het aanleggen van volkplantingen, zich verder naar het noorden verbreidde. Waarſchijnelijk gebeurde dit, doordien een vreemde ſtam, van den zwarten verſcheiden, in dit land trok, gelijk de afbeeldingen zoowel der graveer- als ſchilderkunst op de nog beſtaande Aegyptiſche gedenkteekenen daarvan bewijzen opleveren.

4) De berigten van den hoogen ouderdom der politieke beſchaving niet alleen in Indië, maar ook in het gelukkige Arabië, van de zeer oude woonplaatſen en veroveringen der Arabieren in het zoo naburige Aethiopië, vooräl in Meroë, en de duidelijke ſporen van eene vroege verkering met deze zuidelijke landen der aarde verklaren ligtelijk zulke verhuizingen, offchoon zij zich niet naauwkeurig Chronologisch bepalen laten. Zeer kenbaar heeft echter de *godsdienst* daaraan geen gering aandeel gehad. De Staatkunde werd in Aegypte niet eerst in lateren tijd met den godsdienst verbonden, maar zij was reeds van het begin af daarop gegrond, aldus moes-

moesten de voortgangen van alle politieke beſchaving, zoo al niet alleen, ten minſte bij voorkeur, van de Caste der priesters en hare uitbreiding afhangen.

Algemeene ontwikkeling van het denkbeeld van *Casten-verdeeling.* Eerſte oorſprong der Casten uit de verſcheidenheid der volkſtammen in één land, en hunne levenswijze. — Verdere beſchaving in despotieke rijken. — Toepasſing hiervan op Aegypte, en de Aegyptiſche Priester-Caste, als eenen oorſpronkelijken, meer beſchaafden, volkſtam.

5) Het bijzonder eigene van deze Caste was de vereering van zekere godheden, waar onder Ammon, Oſiris en Phtha, (die de Grieken met hunnen Jupiter, Bacchus en Vulcanus vergelijken), de voornaamſte waren. De uitbreiding dezer vereering, die altijd aan tempels verbonden was, levert dus ook de duidelijkſte ſporen van de uitbreiding dezer Caste; en deze ſporen, in verband met de berigten der Aegyptenaren zelve beſchouwd, geven aanleiding om te denken, dat deze een ſtam geweest is, die van het zuiden over Meroë in Aethiopië *gekomen is, die zich door het ſtichten van volkplantingen binnen in het land*, dat is, *door het bouwen van tempels en nevengebouwen, allengskens verder uitbreidde en de vereering van hare goden tot eenen heerſchenden godsdienst in Aegypte maakte.*

Bewijs der juistheid van deze wijze van voorſtellen uit de uitdrukkelijke getuigenisſen over den oorſprong van *Theben* en *Ammonium* uit Meroë, die zich ook door de aldaar voortdurende *vereering van Ammon* verried, zoo als wederom *Memphis* en andere plaatſen in het Nijldal aan Memphis haren oorſprong verſchuldigd zullen zijn.

7) Dit

6) Dit vermoeden, dat overeenkomſtig is met den gewonen gang der bevolking, wordt echter op nieuw bevestigd door de *zeer oude verdeeling van het land in distrikten.* Deze verdeeling had haren oorſprong uit de hoofdtempels, die even zoovele woonplaatſen van Priester-Casten vormden, zoodat de inwoners van iederen *Nomos* ook tot den hoofdtempel behoorden en deel aan den godsdienst hadden, die in denzelven ingevoerd was.

7) Aldus ſchijnen door langzame uitbreiding van genen meer beſchaafden ſtam, langs de oevers van den Nijl, zich meerdere kleine Staten gevormd te hebben, wier middelpunt telkens zulk eene vestiging van woonplaats was, waarvan iedere echter te gelijk de naburige inlandſche of van buiten gekomene ſtammen bevattede. *De band*, die iederen Staat te zamen verbond, was dus, zoo als bij de meeste Staten in de kindsheid der menschheid, eene *gemeenſchappelijke vereering*, waaraan allen deel namen, die er toebehoorden; maar de groote ſteun der beſchaving werd hier, dat in het zuidelijke van Afrika, wegens de geſteldheid van den grond en het klimaat, minder of in het geheel niet plaats hebben konde, de *Landbouw*, en de bevordering hiervan, als de ware grondſlag der Staten, dus het hoofddoel der politiek van de heerſchende Caste.

Wederlegging van het denkbeeld, als ware de Aegyptiſche Priester-Caste in het bezit van groote *ſpeculatieve* kennis geweest, terwijl hare kennis doorgaans veel meer op het praktiſche leven betrekking had, en dus in hare handen de *inſtrumenta dominationis* boven den grooten hoop werd, waardoor zij zich onontbeerlijk maakte en dezen in bedwang hield. —

Op-

Opheldering der naauwe betrekking, die hare godheden en hare sterrekundige en mathematische kennis op den landbouw hadden.

8) Volgens de opgaven van Manetho vond men deze bijzondere Aegyptische Staten eerst in Opper- en Middel-Aegypte, en wel in het eerste, in Theben, Elephantine, This en Heraclea, en in het laatste in Memphis. Eerst in de laatste afdeeling komen bij hem ook Staten in Neder-Aegypte voor, en wel in Tanis, Mendes, Bubastus en Sebennytus.

Zonder twijfel behooren dus vóór deze Staten de 330 *koningen*, wier namen na Menes de Priesters aan Herodotus vóorlazen, gelijk ook die, waarvan Diodorus vóór Sesostris melding maakt; waaronder Busiris de tweede stichter van Theben, en Uchoreus de stichter van Memphis heet. Eusebius en Syncellus hebben uit Manetho vele namen van die koningen bewaard, om welken te vergelijken en in orde te brengen vooräl Marsham zich moeite gegeven heeft.

9) Of deze Staten gelijktijdig bestonden of elkanderen opvolgden, kan men bij gebrek van eene vaste en voortloopende tijdrekening niet met zekerheid bepalen. Buiten twijfel was *Theben* één der oudsten, en ouder dan *Memphis*, dat van deze stad zijnen oorsprong had. Overeenkomstig den gewonen loop der dingen werden eenigen onder dezelven rijk en magtig en verslonden de overigen. Reeds in dit vroege tijdvak verhieven zich Theben en Memphis boven de overigen.

This en Elephantine schijnen met Theben even zoo vereenigd te zijn, als de Staten in Neder-Aegypte met Memphis.

10) Uit

omtrent 1700. 10) Uit de berigten van Mofes blijkt, dat reeds ten tijde van Jofef de Staat van Memphis (in zoo-verre hij, zoo als het fchijnt, hier leefde), ten minfte Middel-Aegypte en Neder-Aegypte omvattede; met eenen talrijken en luisterrijken Hofftoet van eene Caste van priesters en oorlogsmannen; met grooten landbouw en verfcheidene inrigtingen, die eene befchaving aantoonen, die reeds diepe wortelen gefchoten heeft. Maar terwijl Jofef in dezen Staat de grondlegger der flavernij werd, en de klasfe van vrije grondeigenaars verdween, daar buiten de priesters de koning de eenige landeigenaar werd, konden toekomftige onlusten daardoor des te gevaarlijker worden.

11) Deze onlusten ontftonden evenwel van buiten. Aegypte, op alle zijden door Nomadifche volken omringd, was aan menigvuldige invallen blootgefteld; nu eens van het zuiden, dan eens van het oosten. Nooit echter fchijnen dezen heviger en langduriger geweest te zijn, dan kort na den dood van Jofef. Arabifche Bedouinen overftroomden Neder-Aegypte, en hunne hoofden, van de Aegyptenaren *Hykfos* genoemd, vestigden zich zelven hier, verfterkten Awaris of Pelufium en breidden hunne heerfchappij tot Memphis uit, waar zij waarfchijnelijk hunne woonplaatfen verkozen. Zij worden als onderdrukkers van den godsdienst en der Priester-Caste afgefchilderd; maar offchoon zij ook in het begin dit waren, moeten zij echter, in zoo-verre als hunne leeftijd in dien van Mofes valt, allengskens Aegyptifche zeden en befchaving — bijna als de Mongolen in China — aangenomen hebben. Het fchijnt nogthans, dat zij nooit Theben en

en Opper-Aegypte bemagtigd hebben, en de langdurige strijd met hen heeft waarschijnelijk zelden geheel of ten minste voor eenen korten tijd opgehouden.

De heerschappij der Arabische Hyksos heeft tusschen 1700 en 1500 plaats; dus gedurende dezelve leeft Moses en heeft de uittogt der Joden plaats. Wanneer Josephus haar bestaan op 500 jaren opgeeft, zijn waarschijnelijk de lange tijdvakken der oorlogen hieronder begrepen.

12) Het te onderbrengen en eindelijk het verdrijven der *Hyksos* uit Opper-Aegypte, door den koning Thumosis van Theben. — Het gevolg hiervan was de herstelling der vrijheid en onafhankelijkheid van Aegypte; maar ook van eene duurzame *vereeniging tot één rijk*, daar de heerschers te Theben thans meesters van geheel Aegypte werden. Deze verdrijving der Hyksos, die reeds op zich zelve eene zeer gewigtige nationale onderneming was, moest zich des te dieper in het aandenken der Natie drukken, daar hierdoor de grondslag tot het volgende luisterrijke tijdvak van het rijk gelegd werd.

De verdrijving der Hyksos schijnt een hoofdonderwerp der kunst bij de Aegyptenaren geworden en op éénen der groote tempels te Theben afgebeeld te zijn (*).

(*) Denon pl. 133.

TWEEDE TIJDVAK.

Tijdperk der Sesostriden tot op de alleenheerschappij van Psammetichus, van 1500 tot 650.

De bronnen in dit tijdvak blijven dezelfde, en de geschiedenis behoudt nog het karakter van eene hieroglyphengeschiedenis. In dit tijdperk begint de rei van koningen, die Herodotus, gelijk ook Diodorus, ons van Sesostris af gegeven heeft. Zij komen geheel overeen, zoodra men den rei van Herodotus niet voor afgebroken, maar voor fragmenten houdt, die slechts met de openbare gedenkstukken verbonden zijn, gelijk de volgende tafel toont (waarbij wij die vóór Sesostris ook in aanmerking nemen).

Volgens Herodotus.	*Volgens Diodorus.*
Menes.	Menes.
Hierna de 330 koningen (van het vorige gebrekkige tijdvak); onder hen 18 Aethiopiërs en ééne vrouw Nitocris.	Na hem 52 opvolgers in meer dan 1400 jaren.
	Busiris I en 8 opvolgers, waarvan de laatste
	Busiris II, de stichter van Theben.
	Osymandyas en 8 opvolgers, waarvan de laatste
	Uchoreus, de stichter van Memphis.
	Aegyptus zijne kleinzonen.
	Na 12 leeftijden van menschen
Moeris.	Moeris.
	7 leeftijden van menschen.

Volgens Herodotus.	*Volgens Diodorus.*
SESOSTRIS.	SESOSTRIS of SESOOSIS.
Pheron, zijn zoon.	Sesostris II, zoon van den vorigen, die den naam van zijnen vader aannam.
	Gaping van vele leeftijden van menschen.
	Amasis en de Aethiopiër Actisanus.
	Mendes of Manes, de stichter van den Labyrinthus.
	Anarchie van 5 leeftijden van menschen.
Proteus, ten tijde van den Trojaanschen oorlog.	Proteus of Cetes, ten tijde van den Trojaanschen oorlog.
Rhampsinitus.	Remphis, zoon van den vorigen.
	7 leeftijden van menschen, waarin
	Nileus, van wien de Nijl zijnen naam draagt.
Cheops, de stichter der groote Pyramide.	Chemmis of Chembes, uit Memphis, de stichter der groote Pyramide.
Chephren, de stichter van eene Pyramide, broeder van den vorigen.	Cephren, de stichter van eene Pyramide, broeder van den vorigen.
Mycerinus, zoon van Cheops, de stichter eener Pyramide.	Mycerinus, zoon van Chemmis, de stichter eener Pyramide.
Asychis, de wetgever.	Bochoris, de wetgever.
Anysis, die blind was.	Gaping van vele leeftijden van menschen.
Sabaco, de Aethiopiër.	Sabaco, de Aethiopiër.

Volgens Herodotus.	*Volgens Diodorus.*
Anysis, voor de tweedemaal.	
Sethon, een priester van Vulcanus.	
Dodecarchie.	Dodecarchie.
Psammetichus, uit Sais, alleenheerscher.	Psammetichus, uit Sais, alleenheerscher.

Deze vergelijking van Diodorus toont duidelijk, niet slechts dat de rei van Herodotus dikwijls afgebroken is, maar ook dat geene voortloopende tijdrekening mogelijk is, daar Diodorus bij herhaling het getal der leeftijden van menschen onbepaald laat. De vergelijking van den Trojaanschen oorlog schijnt wel eene vaste bepaling van tijd te geven; maar de zigtbare pogingen der priesters bij Herodotus om hunne *verhalen* met die der Grieken te vergelijken, verwekt ook hier eene billijke achterdocht. Men moet dus met algemeene bepalingen des tijds te vrede zijn; doch offchoon, volgens de grootste waarschijnelijkheid, de leeftijd van Sesostris in de vijftiende eeuw vóór Christus moet gesteld worden (*), rangschikken zich dezen echter in het algemeen.

1) Het volgende tijdvak was tot aan deszelfs einde het luisterrijke tijdperk van Aegypte, waarin men niet twijfelen kan, of het rijk vormde een geheel; want de koningen worden ons voorgesteld als beheerschers van het geheele land. Wat was ook natuurlijker, dan dat er, na het verdrijven van de vreemdelingen, een tijdperk van groote ontwikkeling van krachten en dus van groote buitenlandsche veroveringen volgde? — De zetel van het rijk moet evenwel Memphis geweest zijn, dat door zijne

(*) Men zie hierover Zoëga de Obeliscor orig. et usu.

ne ligging daartoe ook veel gefchikter was dan Theben; daar de rei der koningen van Herodotus geheel volgens gedenkteekenen van Memphis, vooral die van den tempel van Phtha gerangfchikt is; van wiens vergrooting door het aanbouwen van nieuwe ftukken door ieder der koningen, met uitzondering van de ftichters der Pyramiden, melding gemaakt wordt.

2) Deze luister van het rijk was vooräl het werk van *Sefostris*, den zoon van Amenophis, die niet lang na het begin van dit tijdvak aan de regering kwam. Hij werd bij uitftekendheid de groote koning der Aegyptenaren. Wie zal de optelling zijner daden, zoo als het verhaal der priesters, die vereerde, letterlijk voor waarheid aannemen? Maar wie durft aan den anderen kant aan het beftaan van eenen vorst twijfelen, waarvan zoovele en verfchillende gedenkftukken in en buiten Aegypte getuigden?

Oordeelkundige waardering der verhalen van den negenjarigen veldtogt en de veroveringen van Sefostris. — Zij waren in het algemeen tegen de rijke landen van den handel gerigt. — Die te land fchijnen tot Aethiopië, Klein-Azië en een gedeelte van Thracië, die ter zee tot het gelukkige Arabië en de naburige kusten, misfchien ook tot het fchiereiland van Indië, bepaald te moeten worden. — Kunnen dezen veel onwaarfchijnelijkheid hebben in een tijdperk, waarin het westelijke Azië nog geen groot rijk bevattede? — De groote binnenlandfche toerustingen, die aan hem toegefchreven worden, de groote gebouwen, de kanalen en de verdeeling des rijks doen hem voorkomen als den beheerfcher van geheel Aegypte.

3) In weerwil van deze groote verandering van

zaken blijft evenwel het algemeene kenmerk van eene aristocratie van priesters, met de monarchie vereenigd, in de regering van dit rijk zigtbaar. Offchoon ook de koningen (even als de vorsten van Indië) niet tot de Caste der priesters behoorden, zoo werden zij echter door deze zeer dikwijls beperkt. — Een opperpriester ftond hun op zijde. — Godsdienftige plegtigheden waren hun, zoowel in 's lands beftier als in hun bijzonder leven, tot eenen band. — Openbare gedenkteekenen moesten van de achting van den heerfchenden godsdienst getuigen. — De ambten van Staat waren in de handen der priesters. Buiten kijf moest het perfonele karakter der koningen hier veel bepalen; maar hoe fterk moest echter niet deze aristocratie zijn, als zelfs gelukkige veroveraars haar ontzien en eerbiedigen moesten?

4) Buiten twijfel valt in dit tijdperk de oprigting of de voleindiging van vele groote gedenkftukken van Aegypte. Van die te Memphis, de Tempels en Pyramiden, getuigt dit Herodotus uitdrukkelijk. Sefostris wordt als de bouwheer en verfraaijer der Tempels geprezen. Zelfs de gedenkftukken in Thebais fchijnen voor een gedeelte voorftellingen uit dezen tijd te bevatten. Gewis kon daarom toch hun begin veel ouder zijn; Want niet de leeftijd van één, maar van vele menfchen, behoorde er toe, om zulke werken te voltooijen, als Opper-Aegypte vertoont. Doch wat is ook natuurlijker, waar een Tempel in den volften zin het middenpunt van den Staat is?

5) Ook de inwendige betrekkingen der natie, de ver-

verdeeling der Casten, verkregen waarschijnelijk toen hare volkomene beschaving. De Priester-Caste, die in het bezit van alle wetenschappelijke kennis was, bleef juist hierdoor in het bezit der Staatsambten. De Caste der krijgslieden kon moeijelijk vóór de éénheid van het rijk, en de Caste der schippers vóór het aanleggen van kanalen tot rijpheid komen, ofschoon de oorsprong van allen ook ouder was.

Vergelijking der berigten over de Castenverdeeling bij Herodotus en Diodorus. *Het vreemde zoude reeds, zonder den* hoogen ouderdom, *voor Herodotus* beslissen.

6) Eene voortloopende geschiedenis des Rijks kan *men* echter des te minder geven, daar zelfs de fragmenten bij Herodotus, zijne spreukjes van Pheron, Rhampsinitus, Cheops en anderen niets anders zijn kunnen, dan verhalen, onder beelden voorgesteld. Ook de geschiedenis van den *blinden* Anysis — zoude zij wel eenen anderen zin hebben, dan dien Diodorus zonder beeld er van geeft. — Eene groote gaping zonder berigten?

7) Het gelukkigste tijdvak van het rijk der Pharao's schijnt men dus bijna tusschen de 1500—1100 vóór Chr. te moeten stellen, (offchoon volgens Diodorus ook dit door eene lange tusschenruimte der Anarchie afgebroken wordt). Deze luistervolle toestand veranderde echter tegen het einde van dit tijdvak. Een vreemde veroveraar uit Aethiopië (waarschijnelijk Meroë), Sabaco, onderwierp zich Aegypte, en ook, toen hij het verliet, maakte zich een priester van Phtha, met name Sethon, tegen de zeden, meester van den troon, die uit dien hoofde als usurpateur beschouwd wordt. Hij beleedigde de

 Cas-

714. Caste der krijgslieden, en de aanval van den Assyrischen Sanherib had des te gevaarlijker kunnen worden, ware hij niet door eene pest onder zijn leger genoodzaakt geweest van zijn plan af te zien.

8) Des niet tegenstaande geraakte het rijk van Aegypte in verval, en er ontstond eene heerschappij van velen, daar twaalf vorsten zich van de regering meester maakten. Deze zou, wel is waar, eene zekere eenheid hebben; maar zij werden weldra onder elkanderen oneenig en dwongen éénen uit hun midden, Psammetichus uit Sais, om te vluchten; doch deze, ondersteund door Grieksche en Carische hulpbenden, wist zich te wreken, daar
Omtrent hij zijne tegenpartij verdreef, en de alleenheer-
650. schappij bemagtigde.

DERDE TIJDVAK.

Van de alleenheerschappij van Psammetichus tot op de verovering van Aegypte door de Persen onder Cambyses vóór Chr. 650–525. (*).

De voornaamste bron blijft ook hier Herodotus wel (†); doch zijn verhaal is nu niet meer dat van Hieroglyphenschrift, maar *zuiver* historisch. Onder Psammetichus namelijk vormde

(*) Gelijktijdig: In *Azië:* Opkomst en verval van de Chaldaeisch-Babylonische monarchie — en het ontstaan der Persische. — Te *Rome:* De koningen; van Numa Pompilius tot Servius Tullius. — Te *Athenen:* Draco — Solon — Pisistratus. — Bij de *Joden:* Het laatste tijdperk en de ondergang van het rijk van Juda — en de zoogenoemde Babylonische ballingschap.

(†) L. 2, c. 125.

de zich door Grieken, die in Aegypte gekomen waren, de Caste der *tolken*, (*ἑρμενεῖς*, tevens de *Ciceroni* voor de vreemdelingen en *makelaars* bij den handel tusfchen de Aegyptenaren en Grieken), die ook 's lands gefchiedenis wisten te verklaren en uitteleggen. — Het letterfchrift was toen ter tijd niet alleen in Aegypte bekend, maar ook in algemeen gebruik, daar de Aegyptenaren door den Papyrus ook thans eene voor het eigenlijke fchrift zeer gefchikte ftof gekregen hadden. Dus kan de verzekering van Herodotus, dat de gefchiedenis van dezen tijd af zeker zij, niet vreemd fchijnen.

1) Van *dezen tijd* af blijft Aegypte onafgebroken wederom *één* rijk, waarvan de hoofdftad *Memphis* blijft; doch de gewone refidentie-plaats *Sais* in Neder-Aegypte. — Ontvangst van vreemdelingen in Aegypte, voornamelijk van *Grieken*, ten deele als *gehuurde troepen*, ten deele als *kooplieden*. — Invloed hiervan op het nationaal karakter, en vooräl op de politiek. — Aanhoudende *veroveringszucht* der Aegyptifche koningen vooräl naar Azië toe; daardoor teweeggebragte aanleg van eene *zeemagt*, en oorlogen met de groote rijken, die in Azië ontftonden. — Aanhoudende, offchoon minder fterke, invloed der Priester-Caste en bewijs van de achting der koningen voor dezelve, door het bouwen en verfieren van Tempels, vooräl van den Tempel van Phtha te Memphis.

2) *Pfammetichus* komt tot de regering door Griekfche en Carifche hulptroepen, die als eene ftaande armee thans in het land blijven. — Vertrek van het grootfte deel van de hierdoor beleedigde Priester-Caste naar Aethiopië en hare vestiging aldaar. — Het opbouwen van de zuidelijke propylaeën aan den † *610*.

Tempel van Phtha, en begin van de plannen om in Azië veroveringen te maken.

† 594. 3) *Neco*, zoon en opvolger van Psammetichus. — Zijne uitgestrekte plannen van verovering. Eerste aanleg van eene zeemagt, en vruchtelooze beproeving om den Arabischen zeeboezem door een kanaal met de Middellandsche zee te vereenigen. — Veroveringen in Azië tot aan den Euphraat; maar spoedig verlies van het veroverde gedeelte door den
606. verloren slag tegen Nebucadnezar bij Circesium. — Het rondvaren van Afrika door de Phoenicers, op zijn bevel ondernomen en gelukkig volbragt.

† 588. 4) *Psammis*, zoon en opvolger van Neco. — Veroveringen in het binnenste van Afrika door eenen togt naar Aethiopië.

† 563. 5) Regering van *Apries* (Pharao Hophra bij de Joden). — Uitgebreide veroveringsplannen ten deele tegen Azië; — Belegering van Sidon, en zeeslag tegen de Tyriërs, — ten deele tegen Cyrene en Afrika, en ongelukkige uitslag van dezelven. — Hierdoor veroorzaakte opstand der Aegyptenaren onder *Amasis*, daar zij in het algemeen tegen den buitenlandschen oorlog waren, die grootendeels door gehuurde troepen gevoerd werd. — In den burgeroorlog, die thans Apries met zijne huurlingen tegen de Aegyptenaren onder Amasis voerde, verliest hij den troon en het leven, en met hem gaat het tot nu toe heerschende geslacht van Psammetichus te grond.

6) De usurpateur *Amasis* maakt zich meester van de

de regering, en offchoon hij eene fterke partij tegen zich had, die hem om zijne lage afkomst verachtte, zoo wist hij echter, zoowel door zijne vriendelijkheid als door zijne toegevendheid jegens de Priester-Caste, zich ftaande te houden. — Zijne gedenkteekenen te Sais en te Memphis. — Naauwkeurige kennis en verbintenis der Aegyptenaren met de Grieken, ten deele door het huwelijk van den koning met eene Griekfche vrouw, ten deele ook en wel voornamelijk door het openzetten der monden van den Nijl voor de Griekfche kooplieden, en de inruiming van *Naucratis* als ftapelplaats voor hunne waren. — Groote en weldadige gevolgen hiervan voor Aegypte, welks bloei onder de lange regering van Amafis den hoogften trap bereikt. Doch hij reeds had verfchil met den Perfifchen veroveraar Cyrus, wiens zoon en opvolger Cambyfes reeds eenen togt tegen Aegypte ondernam, als Amafis nog even ter regter tijd ftierf.

7) Zijn zoon *Pfammenitus*, de laatfte in den rei der Aegyptifche Pharao's, wordt reeds in het eerfte jaar van zijne regering door Cambyfes overwonnen. Een enkele flag bij Pelufium en eene korte belegering van Memphis waren voldoende, om den troon der Pharao's om verre te werpen en Aegypte tot eene Perfifche provintie te maken. De magtige Priester-Caste ondervond voornamelijk den haat des over- 525.
winnaars, en het was gewis meer politiek dan blinde dweepzucht, die hun de vervolging op den hals haalde, die zij onderging.

8) Toeftand en lotgevallen van Aegypte, als *Perfifche provintie*. — Het krijgt, na den dood van Camby-

byſes, Perſiſche ſtadhouders, en wordt dus eene landvoogdij. Nadat de eerſte ſtorm voorbij was, werd Aegypte zacht door de Perſen behandeld. Het betaalde eene matige ſchatting, waarbij nog eenige koninklijke inkomſten, vooräl de visſcherij in het meir Moeris, kwamen; desniettegenſtaande ontſtonden herhaalde *opſtanden*, die voornamelijk aan den haat en invloed der Priester-Caste ſchijnen te
488 tot 484. moeten toegeſchreven worden. De *eerſte* had nog onder Darius, den zoon van Hyſtaspes, plaats; maar werd door Xerxes geſtild. De gevolgen hiervan waren verhooging van ſchattingen. De *tweede*
463 tot 456. opſtand, met hulp der Atheners onder den koning *Inarus*, gedurende de regering van Artaxerxes I.,
414. door *Megabyzus* geſtild. De *derde*, onder Darius II., die vooräl door de onderſteuning der Grieken lang duurde, en waardoor de troon der Pharao's in een zeker opzigt wederom herſteld werd.

Deze afval der Aegyptenaren duurde tot 354. Als koningen worden in dezen tijd genoemd. Amyrtaeus † 408. Pſammetichus, omtrent 400. Nephreus, omtrent 397. Pauſiris † 375. Nectanebus I. † 365. Tachos † 363. Nectanebus II., door Artaxerxes III. overwonnen 354.

CARTHAGERS.

Bronnen.

De eerſte groote *handeldrijvende* en tevens *veroverende republiek*, die de geſchiedenis kent, is buiten twijfel eene gebeurtenis, die bij voorkeur de opmerking van den navorſcher der geſchiedenis verdient. Jammer maar, dat onze kennis omtrent de geſchiedenis van Carthago zeer gebrekkig is, dewijl wij geene ſchrijvers bezitten, die deze tot het hoofddoel

van

van hunne werken gemaakt hebben. De Griekfche en Romeinfche gefchiedfchrijvers fchreven de gefchiedenis van hun land en maakten flechts in zooverre van Carthago gewag, als dit met genen in verband ftond. Dit heeft zoowel bij *Polybius* en *Diodorus* als bij *Livius* en *Appianus* plaats en de berigten van *Justinus*, die alleen iets van de vroegere lotgevallen van Carthago meldt, zijn helaas! zeer arm, evenwel uit *Theopompus* genomen (*). Daarenboven hebben wij geenen fchrijver, daar Herodotus ons hier verlaat, die Carthago in zijnen bloei gekend heeft. Polybius zag flechts nog deszelfs val, de overigen fchreven lang daarna. Hoe weinig men intusfchen eene te zamenhangende gefchiedenis van Carthago kan opftellen, kan men echter een tafereel van dezen Staat naar zijne hoofdtrekken ontwerpen.

Nieuwere fchrijvers over Carthago zijn:

Hendrich, de republica Carthaginienfium 1664. — Een bruikbaar werk.

Gefchichte der Republic Carthago, in zwey Theilen, Frankf. 1781. — Alleen eene gefchiedenis der oorlogen.

Dampmartin, Hiftoire de la rivalité de Carthage et de Rome, Tom. I, II. 8°. — Zeer oppervlakkig.

De afdeeling over de Carthagers in de Ideën van Heeren b. 2. 1805.

De gefchiedenis van Carthago laat zich het beste in *drie* tijdvakken verdeelen.

I. Van het ftichten der ftad tot aan het begin van den oorlog met Syrakufen van 880—280 vóór Christus.

II. Van het begin des oorlogs met Syrakufen tot aan het begin der oorlogen met Rome 480—264.

III. Van het begin der oorlogen met Rome tot op de verwoesting van Carthago 246—146.

(*) *Cf. Comment. de fontib. Iuftini*, in de Comment. Societ. Götting. *Vol.* XV.

EER-

EERSTE TIJDVAK.

Van het stichten van Carthago tot aan den oorlog met Syrakusen van 880–480. (*).

1) Het stichten en de eerste geschiedenis van Carthago was, gelijk alle zeer vroege gewigtige voorvallen van het volk, door eene lange overlevering in het kleed van eenen Roman gehuld. De verhalen van de voorgegevene stichtster *Dido* laten zich niet meer tot zuiver-historische waarheid terug brengen; intusschen schijnt dit daaruit te blijken, dat politieke oneenigheden in de moederstad Tyrus de aanleiding gaven, dat eene verdrevene partij zich naar Afrika wendde, waarin reeds andere Phoenische steden gevonden werden, en voor zich, door eene jaarlijksche schatting aan de inboorlingen, de vrijheid kocht, om hier eene stad te bouwen, wier ligging zoo gelukkig gekozen was, dat het slechts van de inwoners afhing, om haar daartoe te verheffen, wat zij vervolgens werd.

2) Hoe langzaam ook waarschijnelijk haar *eerste* aanwas voortging, stond zij echter reeds aan het einde van dit eerste tijdvak in al hare grootheid daar, als beheerscheres van een *uitgestrekt gebied in Afrika* en van nog grootere *buitenlandsche bezittingen.*

(*) Gelijktijdig: In het *binnenste van Azië:* Het rijk der Assyriërs, Babyloniërs en de eerste helft van het Persische rijk. Bij de *Grieken:* Het tijdvak van Lycurgus tot op Themistocles. Bij de *Romeinen:* Het tijdvak der koningen en der republiek tot aan het kiezen van volkstribunen.

gen. — Het ontſtaan van hèt gebied van Carthago in Afrika, door de onderwerping der naburige inlandſche volken, en de grondvesting van volkplantingen van Carthagiſche burgers in hun gebied, die zich allengskens met hen vermengden (*Libyphoenices*) en hen aan landbouw en vaste woonplaatſen gewenden. De inwoners van dat *vruchtbaar land*, dat zich ten zuiden tot aan het *Tritonis palus* uitſtrekte, waren volkomen *Carthagiſche onderdanen.*

3) Geheel anders was echter hare betrekking met de *Oud-Phoeniſche ſteden* aan de kusten, vooräl *Utica;* want offchoon Carthago ook over deze ſtad een overwigt kreeg, zoo matigde het zich echter geene willekeurige heerſchappij aan; maar ſtond veeleer aan het hoofd van een bondgenootſchap, offchoon de afhankelijkheid ook meermalen in onderdrukking ontaarde.

4) Uit kracht van een verdrag met de naburige republiek Cyrene, behoorde aan de Carthagers het *geheele land tusſchen de Syrtes*, wiens inwoners, de *Lotophagi* en *Naſamones*, wel Nomaden bleven; maar wegens hunnen handel met het binnenſte van Afrika voor Carthago van het uiterſte gewigt waren.

5) Koloniaal- en hierdoor verovering-ſtelſel *buiten Afrika.* Men ontdekt hierbij eene zigtbare poging, om zich op de *eilanden* te vestigen, en dezen aan hunne heerſchappij te onderwerpen. Alle eilanden van het *westelijke gedeelte* der *Middellandſche zee* lagen het eerst in hun plan, dat zij in *Sardinië*, de *Baleariſche* en andere kleinere eilanden, misſchien ook in *Corſica*, volkomen; maar in Sicilië ſlechts ten dee-

deele ten uitvoer bragten. Ook de *Kanarische eilanden* (*insulae Fortunatae*) en *Madera* schijnen hun geheel toebehoord te hebben. Daarentegen legden zij op het *vaste land*, ten deele in *Spanje*, ten deele op de *westkust van Afrika*, vóór de oorlogen met Rome, doorgaans slechts *enkele steden* en *volkplantingen* aan. Zij hielden hierbij deze grondstelling in het oog, om ten deele in de voetstappen van hunne voorvaders, de Phoenicers, te blijven, ten deele hunne aangelegde steden zoo klein te maken en te beperken, dat zij bestendig in eene groote afhankelijkheid bleven.

6) De verdienste, van het gebied van Carthago door groote veroveringen uitgebreid te hebben, behoort voornamelijk aan het geslacht van *Mago*, die zelf, zoo als zijne twee zonen en zes kleinzonen, de heerschappij der republiek in Sicilië, Sardinië en Afrika, op denzelfden tijd bevestigde, toen Cyrus, Cambyses en Darius de Persische heerschappij stichtten, waarmede Carthago ook toen reeds in betrekking geraakte, 550—480 vóór Chr. Als groote veroveraars kwamen uit dien hoofde de Carthagers eerst in de *vierde eeuw* van hunnen Staat te voorschijn, zoo als ook toen van den eersten zeeslag melding gemaakt wordt, die zij aan de Phocaeërs
539. leverden. Niet minder valt in dit tijdvak het aanleggen van hunne volkplantingen buiten de Zuilen van Hercules, op de Afrikaansche kusten door *Hanno* (*), op de Spaansche kust door Himilcon, waarschijnelijk beiden, kleinzonen van Mago. Hiertoe be-

(*) Men zie de reis van dezen ondernemenden man in Hudson Geograph. veter. Graec. min. Tom. I.

behoort ook het eerste *Handeltraktaat*, dat zij met Rome sloten, waarin zij reeds als meesters van Sardinië, van Afrika en een gedeelte van Sicilië voorkomen.

7) Deze veroveringen en het behouden van dezelven maakten het bouwen en onderhouden van groote *vloten* en *armeeën* noodzakelijk, welke laatsten, volgens de gewoonte van handeldrijvende en tevens oorlogzuchtige volken grootendeels uit *gehuurde* troepen bestonden. Maar geen volk heeft deze gewoonte in die uitgestrektheid uitgeoefend, dan dit; want half Afrika en Europa leverden hun krijgsvolk. — Tafereel van een Carthagisch leger, en ontwikkeling der voor- en nadeelen van deze inrigtingen. — Inrigting van het *zeewezen*. De Staat onderhield zeer talrijke *vloten*, benevens eene menigte (waarschijnelijk landelijke) *slaven*, die als *roeijers* gebruikt werden.

8) De *inwendige regering* van Carthago vormde zich, gelijk in alle rijke, handeldrijvende Staten, tot eene *aristocratie*, die te gelijk op den *adel* en *rijkdom* gevestigd was, maar toch steeds voor een gedeelte de *democratie* toeliet. De zaken van Staat waren in de handen van twee *Suffetes* of *koningen*, die deze waardigheid waarschijnelijk voor hun leven behielden, en van eenen *Raad* (Βουλή), die, wederom eenen *bijzonderen Raad* (Γερουσία) (*) bevattede. De verkiezing der overheidspersonen was bij het volk, en de wetgevende magt deelde het met de Suffetes. De civiele en militaire magt was gescheiden;

(*) Eigenlijk *Raad der Ouden*.

den; de veldheeren waren niet, gelijk in Rome, te gelijk magiſtraatsperſonen, maar zij hadden wel eenige aanzienelijke mannen uit den Raad bij zich, waarvan zij meer of min afhankelijk waren.

9) Tot ſteun van den regeringsvorm was, tegen de inbreuken der meer vermogende Aristocraten, voorāl der veldheeren, toen de luister der veroveringen van de *Mago's* de Republiek met eene militaire regering ſcheen te bedreigen, en reeds kort vóór hen een veldheer *Malchus* inderdaad eene poging om Carthago onder het juk te brengen gedaan had, het *hooge geregtshof der honderdmannen* ingerigt, dat wel dit doel vervulde, maar in latere tijden zich zelve eene magt aanmatigde, die in een waar despotismus ontaarde.

10) Over de *inrigtingen* van het *Finantie-wezen* der Carthagers zijn wij het minſte onderrigt. Zij ſchijnen de volgende bronnen voor hunne voornaamſte inkomſten gehad te hebben: 1) De *ſchattingen*, die zij van de met hen vereenigde ſteden en van hunne Afrikaanſche onderdanen trokken. Genen beſtonden in geld, dezen meest in voortbrengſelen van het land en werden willekeurig bepaald, zoodat zij, bij dringende omſtandigheden, zelfs de helft van het geheel beloop van dezelven geven moesten. 2) Dat zelfde had ook plaats bij hunne *buitenlandſche* provintiën, voornamelijk *Sardinië*. 3) De ſchattingen, die de *nomadiſche ſtammen*, ten deele in het *regio Syrtica*, ten deele ook ſomtijds aan de westzijde betaalden. 4) De *tollen*, die niet in Carthago, maar ook in al de volkplantingen met groote ſtrengheid ingevorderd worden. 5) De inkom-

komften uit hunne rijke *mijnen*, vooral in Spanje. — Men moet bij hunne finantiën niet vergeten, dat velen der volken, waarmede zij handel dreven, of die in hun leger dienden, geen geld kenden.

11) *Inrigting en omvang van hunnen handel.* Zij verlangden de *monopolie* van den handel in het westen magtig te worden. Van hier de beperking van hunne volkplantingen en de verwijdering van alle vreemdelingen, zooveel mogelijk, uit hunne handelplaatfen. Hunne handel was ten deele *zee-*, ten deele *landhandel.* Hunne *zeehandel* was op hunne volkplantingen gegrond, en ftrekte zich ook buiten de middellandfche zee *zeker* tot op de kusten van Britanje, gelijk ook tot die van Guinea uit. — Hunne *landhandel* werd door karavanen gedreven, die voornamelijk door de Nomadifche volken tusfchen de Syrtes gevormd werden, en ging ten deele naar het westen, naar Ammonium en Opper-Aegypte; ten deele naar het zuiden, in het land der Garamantes, en dieper in het binnenfte van Afrika.

TWEEDE TIJDVAK.

Van het begin van den oorlog met Syrakufen, tot aan het begin der oorlogen met Rome, 480—264.

---

1) Gedurende deze twee eeuwen was het bezit van *geheel* Sicilië het hoofddoel der Carthagifche politiek, dat zij met eene zeldzame hardnekkigheid doorzettede, en hetwelk zij dikwijls zeer nabij was, zonder het ooit geheel te bereiken. De toe-

nemende grootheid van Syrakufen, dat insgelijks naar het bezit van het geheele eiland ftreefde, gaf de aanleiding tot den nationalen haat, die thans tusfchen Sicilifche Grieken en Carthagers ontftaat.

2) Eerfte poging, in het jaar 480, door het verbond met koning Xerxes I bij zijnen inval in Griekenland veroorzaakt; maar nog volkomener, dan Themistocles de Perfen bij Salamis floeg, flaat Gelon van Syrakufen de Carthagers bij Himera, en dwingt hen tot eenen fchandelijken vrede.

3) Na dezen oorlog volgt een rustig tijdperk van 70 jaren, waarin wij weinig van Carthago weten. Slechts met waarfchijnelijkheid kunnen wij zeggen, dat, gedurende hetzelve, de twist met Cyrene over de grenzen plaats gehad heeft en ten voordeele van Carthago beflist, en in het algemeen hunne heerfchappij in Afrika door binnenlandfche oorlogen uitgebreid en bevestigd werd.

4) Maar als Dionyfius I den troon van Syrakufen beklommen had, ontftak het eerzuchtige plan, dat hij en zijne opvolgers voortzetteden, om geheel Sicilië en het benedenfte gedeelte van Italië, door Grieken bewoond, onder hunne heerfchappij te brengen, onvermijdelijk ook het oorlogsvuur, welkers vlam nu voortaan flechts voor eenen korten tijd gebluscht werd, om daarna des te heviger wederom uit te barsten.

Bij herhaling zeer bloedige oorlogen met Dionyfius I., tusfchen 410 en 368, zonder dat de een den anderen geheel verdringen kan. De voorwaarden van den *laatften* vre-

de

de waren, dat ieder behouden zoude, wat hij had. — Tweede traktaat van handel met Rome 348.

Slimme gebruikmaking van de inwendige onlusten in Syrakusen, onder en na Dionysius II., ter bereiking van hun doel, door *Timoleons* heldenmoed verijdeld. 345—340.

Nieuwe hevige oorlogen met *Agathocles*, uit Sicilië naar Afrika zelve overgebragt, en *eindelijk* voor de muren van Carthago geëindigd. 311—307.

Ook de oorlog met *Pyrrhus*, 277—275, wiens eerzucht aanleiding gaf tot een verbond tusschen Carthago en Rome, vermeerderde op het einde nog hunne overmagt in Sicilië, waarschijnlijk zoude hunne standvastigheid en slimheid, om van de tijdsomstandigheden gebruik te maken, hen toch eindelijk hun doel hebben doen bereiken, waren niet hierdoor de zaden tot den oorlog met Rome uitgestrooid geworden.

5) Hoe deze Sicilische oorlogen op het *inwendige van hunnen Staat* gewerkt hebben, wordt ons niet gemeld. Waarschijnelijk beschouwde men ze te Carthago tevens als eenen weldadigen afleider van alle stof tot inwendige gisting; (offchoon tweemaal van aanzienelijken, eerst van Hanno 340, en daarna van Bomilcar 308, alhoewel te vergeefs, pogingen tot omverwerping der regering in het werk gesteld worden) en in het begin van den strijd met Rome is de Republiek zoo geducht en magtig, dat zelfs de *Finantiën* van den Staat, waarop het meest aankwam, niet geschokt schijnen te zijn. Wat lag er voorts Carthago aan gelegen, of er honderdduizend barbaren meer of minder in de wereld waren, zoo lang er geen gebrek aan anderen was, die zich wederom lieten koopen, en aan geld, waarmede men ze koopen konde?

DERDE TIJDVAK.

Van het begin der oorlogen met Rome, tot aan den ondergang van Carthago. 264—146.

---

1) De oorlogen tusschen Carthago en Rome waren de onvermijdelijke gevolgen van de zucht tot vergrooting van twee veroverende volken, zoodra hunne veroveringen zich onderling aanraakten. Het is uit dien hoofde eene tamelijk onverschillige vraag, wie de eerste was, die dezelven begon, en offchoon men ook Rome al van deze beschuldiging niet vrijspreken kan, zoo moet men tevens opmerken, dat, volgens de gronden van eene gezonde politiek, de zekerheid van Italië met de alleenheerschappij over geheel Sicilië moeijelijk bestaan konde.

Eerste oorlog met Rome 264—241, (23 jaren) over het bezit van Sicilië gevoerd, en reeds grootendeels vooräf beslist, naardien Hiero de partij van Rome koos.

2) De oorlog kostte aan de Republiek *Sicilië* en de *heerschappij van de Middellandsche zee*, waardoor het lot van hunne overige *buitenlandsche* bezittingen ook reeds vooräf beslist werd; maar het gevaarlijkste werd voor den eersten oogenblik de volkomene uitputting van hunne finantiën, dat na zoovele vernielde en wederom aangebouwde vloten, na zoovele vernietigde en wederom gehuurde legers, niet vreemd kan schijnen. Eenen strijd, zoo als deze, had Carthago nog nooit uitgestaan, en de gevolgen waren verschrikkelijker, dan de oorlog zelf.

3) De

3) De onmogelijkheid, om hunne gehuurde troepen te betalen, verwekt *eenen opstand onder dezen*, die schielijk tot *eenen opstand* van hunne door den oorlog zeer gedrukte *onderdanen* overslaat; een *burgeroorlog* van vierdehalf jaar waren de gevolgen hiervan, die waarschijnelijk den Romeinen de moeite zoude gespaard hebben, om Carthago te verwoesten, als het niet door *Hamilcar's* heldengeest gered was geworden.

Deze oorlog, die van 204 tot 237 duurde, had echter voor den Staat de langdurigste gevolgen, daar door denzelven de twist tusschen Hamilcar en Hanno den Grooten ontstond, die Hamilcar bewoog, om zich in de volkspartij eenen steun tegen den Senaat te zoeken.

4) De opstand breidde zich echter ook naar *Sardinië* uit en had het verlies van dit zeer gewigtige eiland ten gevolge, dat van de Romeinen, alleen uit gevoel hunner overmagt, tegen den geslotenen vrede, onder bedreiging in bezit genomen werd. 237.

5) De invloed der *Barcas*, ondersteund door de volkspartij tegen den Senaat, verkrijgt in Carthago uit dien hoofde thans zigtbaar de overhand, en het nieuwe groote plan, om door de *verovering van Spanje*, waar men reeds bezittingen en handelbetrekkingen had, schavergoeding voor het verlorene Sicilië en Sardinië te zoeken, is de eerste vrucht hiervan. Blijkbaar was eerst hun plan hierbij, om hunne familie en partij te ondersteunen; maar weldra moesten de *Spaansche zilvermijnen* ook aan de Republiek de middelen tot eenen vernieuwden kamp met Rome verschaffen.

6) In de 9 jaren, die *Hamilcar*, en de 8, die zijn schoonzoon en opvolger *Asdrubal* generaal was, 237—221, wordt het geheele zuidelijke Spanje tot aan de Iberus, deels door vriendschappelijke onderhandelingen, deels door geweld onder de heerschappij van de Carthagers gebragt, en slechts eene over-
226. eenkomst met de Romeinen, die den *Iberus* als grens bepaalt, en waarbij de vrijheid van Saguntus bedongen wordt, verhindert hunne verdere uitbreiding. Asdrubal bekroont zijne overwinningen als veldheer en staatsman door het aanleggen van *Nieuw-Carthago* (Carthagena), de toekomende hoofdplaats van de Carthagische magt in het nieuw veroverde land. Toen Asdrubal in het jaar 221 door sluipmoordenaars omgebragt werd, zet het de partij van de Barcas door, dat Hamilcar's zoon, de éénentwintigjarige Hannibal, zijn opvolger wordt. Ter uitvoering van het erfelijke plan in zijn geslacht, eenen nieuwen kamp met Rome, vond hij in Spanje alles reeds voorbereid, en de geheele uitvoering van hetzelve toont ook, hoeveel overwigt de invloed der Barcas in Carthago had. Had de Republiek met denzelfden ijver voor het zeewezen gezorgd, als haar groote veldheer voor den oorlog te land, dan zoude het lot van Rome anders hebben kunnen uitvallen.

Tweede oorlog met Rome van 219—202. (17 jaren). Eerst in Italië en Spanje, en eindelijk sedert 204 in Afrika zelve gevoerd (*).

6) Deze tweede oorlog kostte aan de Republiek, zoo lang het tooneel van denzelven niet naar Afrika over-

(*) Zie de geschied. van denzelven beneden *in de Rom. gesch.*

overgebragt werd, op verre na die inspanning niet, als de eerste, dewijl hij het meeste op kosten van Spanje en Italië gevoerd werd; maar er was echter eene sterke partij, met Hanno aan het hoofd, die den vrede begeerde. Had zij wel onregt? Maar blijkbaar wilden dien de Barcas niet, en hunne invloed bleef de overhand behouden. De veldheer, die zich vijftien jaren lang, midden in het land van zijne magtige vijanden, zeker zonder ondersteuning van Carthago, door zijne politiek niet minder, dan door de wapenen, wist staande te houden, perst ons onze verwondering af; maar de vraag, of gedurende den strijd niet wel eens een gunstig oogenblik voor den vrede verwaarloosd werd, kan men niet regtstreeks ontkennend beantwoorden. Zeker nogthans heeft de overwinnaar van Cannae, door het mislukken van zijn geliefste plan, hard genoeg hiervoor geboet.

8) De tweede vrede met Rome beroofde Carthago van alle zijne landen *buiten Afrika*, gelijk ook van zijne vloten, die aan de Romeinen uitgeleverd werden. Het moest *alleen* een *handelstaat* blijven, die onder Romeinsche afhankelijkheid stond. Maar den gevaarlijksten vijand behield Carthago in dezen vrede in Afrika zelve, door de verheffing van *Masinissa* tot koning van Numidië. Zijne poging, om zijne Nomaden tot landbouwers en stedelingen te vormen, moest reeds op zich zelve de geheele krijgsinrigting van Carthago veranderen, en daarenboven had de Romeinsche politiek zorggedragen, dat een artikel, tot zijn voordeel in het laatste traktaat van vrede, met zeer groote onbepaaldheid er ingevoegd, het niet aan twist liet ontbreken.

 9) Ook

9) Ook na den ongelukkigen vrede hield zich de partij der Barcas ſtaande, en Hannibal komt als hoogſte magiſtraatsperſoon aan het hoofd van de Republiek. — Zijne *poging tot eene hervorming in het Staatsbeſtier* en de *finantiën*, door de vernietiging der Oligarchie der Honderdmannen en de daarmede verbondene ſlooping van het finantiewezen. Hoe volkomen ook de eerſte onderneming gelukte, bleek het toch weldra, dat aristocratiſche partijen zich niet gelijk armeeën vernietigen laten.

De ontaarding der Carthagiſche regering was door de democratiſche partij, waardoor de Barcas zelven in het begin zich verhieven, veroorzaakt. Het wettige aanzien van den Senaat en der overheidsperſonen was door haar verzwakt, en dezen hadden in de plaats hiervan de *Ordo iudicum* (hoogstwaarſchijnlijk, het hooge geregtshof der Honderdmannen) aan zich getrokken en oefenden, als *oppermagtige Staatsinquiſitie*, wier medeleden *hun leven lang* bleven, een drukkend despotismus uit. Daarenboven maakten zij zich voltallig uit de afgegane beſtierders der ſinantiën, en deelden met dezen ſtrafloos de inkomſten van den Staat. Hannibal verbrak door eene wet dit weeſſel der Oligarchen, daar hij den tijd *gedurende hun leven* in dien van één jaar veranderde. — Bij de daarop bewerkte *verandering* in het *finantiewezen* bleek het, dat, zelfs na al de oorlogen en de verliezen, de inkomſten der Republiek niet alleen tot de gewone uitgaven en het opbrengen der belastingen aan Rome voldoende waren, maar dat er ook nog een overſchot bleef. Reeds na tien jaren kon Carthago vrijwillig aanbieden, om de geheele ſchatting, eerst in verſcheidene termijnen betaalbaar, op *eenmaal* af te betalen.

9) De onderliggende partij, die thans hetzelfde belang met Rome had, verbindt zich met de Romein-

meinſche, en verraadt den Romeinen het te vroeg bekend gewordene nieuwe plan van Hannibal, om met vereeniging van Antiochus den Grooten, koning van Syrië, den oorlog tegen Rome te vernieuwen. Een Romeinsch gezantſchap, onder een ander voorwendſel derwaarts gezonden, moet de uitlevering van Hannibal vorderen, en ſlechts door eene heimelijke vlucht naar koning Antiochus kon hij zich naar Azië redden, waar hij thans de voornaamſte drijfveder van den oorlog tegen Rome wordt, zonder evenwel, *volgens zijnen wensch*, de republiek van Carthago daarin te kunnen wikkelen (*).

11) De verwijdering van Hannibal bragt Carthago wederom in afhankelijkheid van Rome, waarin het dit, door listig gebruik te maken van de partijſchappen, onder den ſchijn van grootmoedigheid, wist te houden. Zelfs de vaderlandschgezinde partij ſchijnt in de ſpoedige maatregelen, waartoe zij meer dan eenmaal, vooral tegen *Maſiniſſa* en zijnen aanhang verleid werd, een werktuig in de handen van Rome geweest te zijn.

12) Oneenigheden met *Maſiniſſa*, en daardoor allengskens te weeggebragte verdeeling van het gebied van Carthago in Afrika. De wijze, waarop het ontſtaan was, verligtte het uitvinden van de aanſpraken op *ieder* deel van hetzelve, en de *bemiddeling* van Rome, die ſoms uit bijzondere bedoeling geene, ſoms eene partijdige, bemiddeling was, verzekerde aan de Numidiërs ſteeds het bezit van hetzelve.

Reeds

(*) Zie beneden de *geſchiedenis van Syrië*.

Reeds 199 een nadeelig verbond met Masinissa voor 50 jaren. Doch reeds 193 het verlies der rijke provincie *Emporia.* — Verlies van eene andere ongenoemde provintie, waarop Masinissa van zijnen vader af reeds aanspraak had 182. — Het wegnemen der provintie *Tysca* met vijftien steden, omtrent 174. — Waarschijnelijk valt toen *Cato's* gezantschap voor, die beleedigd terugkeert, dewijl men zijne uitspraak niet aannemen wil, en de eerste aanlegger wordt van het plan om Carthago te verdelgen. — Nieuwe oneenigheden, omtrent 152. Verdrijving der partij van Masinissa uit Carthago, en daaruit ontstane oorlog, waarin de negentigjarige koning in persoon de Carthagers slaat, en de daarop ingeslotene armee onder Asdrubal geheel door den honger en het zwaard vernietigd wordt, terwijl de Romeinsche gezanten, die als bemiddelaars gekomen waren, overeenkomstig hunne geheime instructiën, zich als bloote aanschouwers gedragen.

13) Zoo duidelijk als het is, dat de partij-haat tusschen *Cato* en *Scipio Nasica* het plan tot verdelging van Carthago het meeste bevorderde, en dat dit door de laatste overwinning van Masinissa tot volkomene rijpheid kwam, zoo moeijelijk is het, om het zamenweefsel der trouwloosheden geheel te ontwikkelen, waardoor reeds, *vóór* de thans volgende oorlogsverklaring van Rome, het einde van dit groote treurspel voorbereid werd. — Was wel het berigt, dat Cato na zijne terugkomst van de herlevende magt van Carthago gaf, overeenkomstig met de waarheid? — Was de thans plotseling optredende kleinzoon van Syphax, *Ariobarzanes*, die eene Numidische armee, ten voordeele van Carthago, tegen Masinissa zal op de been gebragt hebben, misschien ook door *Rome* opgeruid? — Was de onrustige *Gisgo*, die het eerste het volk aanhitst,

om

om de *Romeinsche gezanten te beschimpen*, en zich zelven naderhand ter regter tijd redt, ook in *Romeinsche soldij?* Het gedrag van Rome *na* den vredebreuk geeft ons ten minste het regt tot het vermoeden omtrent het vorige. De geheele geschiedenis van het laatste tijdvak toont voor het overige maar al te zeer, dat het niet zoozeer het gezonkene karakter van de natie in het algemeen, als veel meer de *partijgeest en de geldzucht van een aantal grooten was*, waarvan zich de buitenlandsche politiek, terwijl zij zelve uit blinde drift handelde, met eene even zoo verborgene als laaghartige slimheid, tot haar voordeel wist te bedienen, waardoor de ondergang van Carthago voorbereid werd.

Derde oorlog met Rome en *verwoesting van Carthago.* 150—146. (*).

(*) Zie beneden de *Romeinsche geschied.*

TWEE-

TWEEDE AFDEELING.

Geschiedenis van het Persische rijk van 560 tot 330 vóór Chr.

Bronnen.

Bewaring der historische berigten onder de Persen zelven in hunne *rijksannalen;* hunne oorsprong en gesteldheid. Bij derzelver verlies moeten wij thans uit *vreemde* schrijvers scheppen, die nogthans voor een gedeelte van die jaarboeken gebruik maakten.

1) *Grieken.* Hun gezag als *gelijktijdige* schrijvers, maar die niet altijd met het Oosten genoegzaam bekend waren. *a*) *Ctesias.* Zijne uit Persische jaarboeken geschepte, maar slechts in uittreksels door *Photius* bewaarde *geschiedenis van het Persische Hof* zoude een hoofdwerk zijn, als wij die volkomen bezaten. *b*) *Herodotus*, die waarschijnelijk ook bij bijzondere afdeelingen dergelijke bronnen gebruikte. *c*) Van *Xenophon* behooren hier niet alleen zijne *Anabasis* en *Hellenica*, maar ook zijne *Cyropaedie*, of zijne schildering van een gelukkig rijk en eenen volmaakten regent, *volgens de denkbeelden van het Oosten*, in het voorbeeld van Cyrus; in zooverre zij met zuiver-historische berigten doorweven is. *d*) *Diodorus* en anderen.

2) *Joodsche schrijvers.* De boeken van *Esra* en *Nehemias:* maar inzonderheid het boek *Esther*, als een getrouw schilderij van het Persische Hof en het hoofsche leven. —

3) Berigten van latere Persische annalen-schrijvers, voornamelijk van *Mirkhond* uit de dertiende eeuw, kunnen op de weegschaal der kritiek in het geheel geen gewigt hebben, maar zijn in zooverre slechts van belang, als zij ons de denkbeelden leeren, die men in het Oosten zelve van deszelfs vroegere geschiedenis maakt.

De

De nieuwere ſchrijvers der Perſiſche geſchiedenis zijn meestal die der Oude geſchiedenis in het algemeen (*). Eene Perſiſche geſchiedenis uit *Oosterſche* bronnen vindt men in de *Halliſche Allgemeine Weltgeſchichte*, Th. IV. — Daarenboven

Briſſonius de regno Perſarum, 1591. 8°. Eene zeer goede compilatie.

De afdeeling over de Perſen in de Ideën van Heeren, 1 *b.* 1*ſte Afdeel.* 1805.

Toeſtand der Perſiſche natie *vóór* Cyrus; als een bergvolk, aan de Meders onderworpen, in de bergachtige deelen van het landſchap *Perſis*, dat of geheel of ten minſte grootendeels een Nomadisch leven leide. Verdeeling in tien ſtammen, waaronder die der *Paſargaden*, als de edelſte en heerſchende ſtam, voornamelijk voor de volgende geſchiedenis merkwaardig wordt. — Juist hierdoor ook *Stamregering*, waarvan de ſporen ook in hunne volgende geſchiedenis zigtbaar blijven. — Aanhoudende verdeeling der ſtammen ook ten opzigte van hunne levenswijze, zelfs in de bloeijendſte tijden van den Perſiſchen Staat, in 3 *edele* ſtammen of *van oorlogsmannen*, 3 *landbebouwende* en 4 *herder-ſtammen*. — Hierop gegrond bewijs, dat de geſchiedenis van het heerſchende volk der Perſen eigenlijk eene geſchiedenis *van den edelen ſtam*, *vooräl van dien der Paſargaden* is.

2) De perſoonlijke geſchiedenis van *Cyrus*, den ſtichter van het Perſiſche rijk, was reeds ten tijde van Herodotus zoo zeer in het kleed van eenen Roman gehuld, dat de zuivere waarheid niet meer te

(*) Zie boven *over de bronnen* der Oude geſchiedenis.

te ontdekken was; maar de gang der door hem bewerkte omwenteling was over het geheel genomen dezelfde, als bij al de overige rijken, die in Azië geſticht waren. Even als Dſingiſchan in eenen lateren tijd tot opperhoofd van alle Mongoliſche ſtam-
omtrent 560. men, wordt Cyrus tot *opperhoofd van alle Perſiſche ſtammen* verkozen, aan wier ſpits hij als een magtige veroveraar optreed, in eenen tijd, toen het Mediſche en Babyloniſche rijk in het binnenſte van Azië in verval was, en het Lydiſche onder Croeſus nog geene vastigheid gekregen had.

Afkomst van Cyrus uit de familie van *Achaemenes* (Dſemſchit?) uit den ſtam der Paſargaden, die uit dien hoofde ook de heerſchende familie blijft.

omtrent 560. 3) *Vestiging* van het Perſiſche rijk door den val van het Medisch-Bactriſche rijk na de overwinning bij Paſargadar over Astyages. — Snelle uitbreiding door verdere veroveringen. — Het te onderbrengen
omtrent 550. van *Klein-Azië* na de overwinning op Croeſus door Cyrus zelven, en het innemen der ſteden van de Griekſche volkplantingen door zijne veldheeren. —
omtrent 538. Veroveringen van *Babylon* en al de Babyloniſche provintiën. — De Phoeniciſche ſteden onderwerpen zich vrijwillig. — Reeds onder Cyrus werden uit dien hoofde de grenzen van het Perſiſche rijk van de Middellandſche zee tot aan de Oxus en Indus in het *zuidelijke Azië* uitgebreid; maar het beoorlogen der Nomadiſche volken in de woestijnen van *Mid-*
omtrent 529. *del-Azië* mislukt en brengt Cyrus zelven tot zijnen ondergang.

In het verhaal der *bijzondere* oorlogen, die Cyrus gevoerd heeft, wijken, wel is waar, Herodotus en Cteſias van elkande-

deren af; maar in de hoofdbedrijven komen zij overeen — en zelfs dit afwijken is niet altijd juist regtstreeksche tegenfpraak.

4) Naaste gevolgen van deze groote omwenteling, zoowel voor de *overwinnaars*, als voor de *overwonnenen*. Bij genen vindt reeds onder Cyrus Medifche befchaafdheid en weelde, gelijk ook Medifche wetgeving en godsdienst, en met dezen de Priester-Caste der Magi, als de bewaarfter van denzelven, ingang, en de geheele gedaante van het Perfifche Hof wordt naar het Medifche gevormd.

Schildering der *wetgeving* van *Zoroaster* en van den *Staatsgodsdienst* der *Magi*, volgens de fchriften van Zend-avesta. — In hoeverre het leerftelfel van Zoroaster het heerfchende leerftelfel onder de Perfen werd? — Bewijs, dat het in het begin alleen van de edelere ftammen, voornamelijk van dien der Pafargaden, aangenomen werd. — Groote en weldadige invloed, dien het op de befchaving van het land en den landbouw had.

Zend-avesta, Ouvrage de Zoroastre, traduit en François fur l'original Zend par Anquetil du Perron, Paris 1771. 4°. Dit werk heeft door de bijgevoegde kritiek veel gewonnen in de Hoogduitfche overzetting:

Zend-avesta, Zoroaster's lebendiges Wort — von J. L. Kleuger, 1776. III. 4°. en *Anhang zum Zend-avesta*, 1 *B.* in 2 *Th.* 1782. 2 *B.* in 3 *Th.* 1783. Vergelijk ook de nafporingen over Zoroaster van *Meiner* en *Tychfen* in de *Comment. Societ. Gött.*, en in de *Ideën* van *Heeren*, 1 b. 1804.

Hyde, de religione veterum Perfarum, Oxon. 1700. 4°., vol van geleerde nafporingen, had de zucht tot onderzoeken het eerfte opgewekt.

5) *Eerfte inwendige inrigtingen* van het Perfifche rijk onder Cyrus. — Geene nieuwe algemeene inrigting,

ting, maar meestal voortduring der beſtaande regering onder de overwonnenen, die hunne ſchattingen moesten opbrengen. De *veldheeren*, die met talrijke armeeën in de landen der overwonnenen bleven, hadden koninklijke ambtenaren tot heffing der ſchattingen bij zich. — Tot het behouden der heerſchappij werden, behalve de groote legers, dikwijls de volken *naar andere landen vervoerd* en ook de te voren *vervoerden* wederom teruggezonden; zoo als dit bij de *Joden* plaats had. — Ook zelfs werden er bevelen gegeven tot verzwakking der oorlogzuchtige volken door weekelijke en verwijfde opvoeding, zoo als bij de *Lydiërs*.

6) Cyrus laat twee zonen na, waarvan de oudſte, *Cambyſes*, hem als koning opvolgt, en de jongſte, *Smerdis* (volgens Cteſias, Tanyoxarces), als ſchattingvrije vorst van Bactria en de oostelijke landen, die echter weldra, door bewerking van zijnen ouderen broeder, omgebragt wordt.

7) Onder Cambyſes, 529—522, werden de veroveringen der Perſen naar Afrika uitgebreid. *Aegypte* wordt eene Perſiſche provintie, en het naburige *Libyë*, benevens *Cyrene*, onderwerpt zich vrijwillig; maar de dubbele togt tegen de *rijke koopſteden*, ten westen naar Ammonium, en ten zuiden naar *Meroë*, mislukt geheel en al, en die tegen *Carthago* kan in het geheel niet ondernomen worden, dewijl de Tyriërs hunne hulp ter zee weigeren. Eene volkplanting van zes duizend Aegyptenaren wordt naar Suſiana overgebragt.

8) De wreedheid, waarover Cambyſes in Aegypte

te befchuldigd wordt, trof meer de magtige Priester-Caste, dan de natie zelve, en heeft haren grond meer in politieke dan godsdienftige betrekkingen. In het algemeen echter heeft men reden om aan het kwaad, dat van Cambyfes verhaald wordt, niet alle geloof te hechten, daar wij hem flechts uit de affchildering der Aegyptifche priesters, zijne vijanden, kennen.

9) De ufurpatie van *Smerdis* (of *Tanyoxarces*) was eene poging der Magi, om eene *Medifche Dynastie* wederom op den troon te plaatfen, door middel van eene intrigue, in het midden van het Serail gefpeeld. Zij kostte door een toeval aan Cambyfes het leven, nadat hij zeven en een half (volgens Ctefias 18) jaren geregeerd had.

10) De *gewaande Smerdis* houdt zich acht maanden ftaande, terwijl hij door eene driejarige vrijftelling van alle belastingen de overwonnene volken aan zich tracht te verbinden; maar de ontdekking van het bedrog brengt eene zamenzwering te weeg van zeven der voornaamfte Perfen, die geenen Meder tot regent willen hebben, waardoor de ufurpateur het leven verliest.

11) De inwendige organifatie des rijks kon onder *Cambyfes*, die meestäl in de oorlogen afwezig was, even zoo min als onder de korte regering van den *Pfeudo-Smerdis* verderen voortgang hebben en blijft uit dien hoofde nog in dezelfde inrigting, als onder Cyrus; maar het invoeren van het Medifche Hof-ceremonieel onder den heerfchenden ftam der Perfen, en de overgang van dezen tot vaste woon-

plaatſen maakt het bouwen van reſidentie-plaatſen voor het verblijf der koningen noodzakelijk, waaronder die te *Perſepolis* (*), reeds onder Cyrus aangelegd, onder Darius en Xerxes voleindigd werd.

De beste afteekeningen der gedenkſtukken van Perſepolis, door hunne bouworde, graveerkunst en hunne opſchriften in het wigvormige Alphabet te gelijk merkwaardig, vindt men in de reizen van *Chardin* en *Niehbuhr*. Ophelderingen:

Herder's Perſepolis, in de *geſammelten Schriften*, B. 1.

De *ophelderingen van Heeren* in de *Ideën*, 1 b. 1805. — Tot het onderzoek over de opſchriften dienen ter voorbereiding het meeste

De Sacy, *Memoires ſur diverſes antiquités de la Perſe*, *à Paris* 1793. 4°., offchoon zij zich alleen ter opheldering van de *latere* gedenkſtukken uit de tijden der Saſſaniden bepalen.

De ontcijfering van het Oud-Perſiſche wigvormige ſchrift is, na de pogingen van *Tychſen*, *Munter* en *Lichtenſtein*, het verſte gebragt door

Grotefend, *über die Erklärung der Keilſchriften*, *beſonders der Inſchriften von Perſepolis*, onder de bijlagen tot de *Ideën* van *Heeren*, 1 b. 1805., met het bijgevoegde Alphabet van Zend.

12) Na eene zeer merkwaardige beraadſlaging over het inrigten van den regeringsvorm onder de 7 zamengezworenen werd *Darius*, de zoon van Hyſtaspes, uit het geſlacht der Achaemeniden, door eene Godſpraak, op den troon verheven en zocht zijne regten tot denzelven nog meer te bevestigen door twee dochters van Cyrus tot vrouwen te nemen.

13) De

(*) Zie boven bl. 19.

13) De zestiendertigjarige (volgens Ctefias éénendertigjarige) regering van Darius I., 522—486, is zoowel voor de uitwendige als inwendige betrekkingen van het Perfifche rijk merkwaardig. Voor *genen* door de groote heirtogten en veroveringen, waardoor het Perfifche rijk zijnen *grootften* omvang kreeg; voor *dezen* door verfcheidene gewigtige toerustingen, die voor de *inwendige organifatie* van hetzelve gemaakt werden.

14) Even als de heirtogten der Perfen onder Cyrus tegen de landen van Azië en onder Cambyfes tegen Afrika gerigt waren, zoo bedoelen die onder Darius I. voornamelijk Europa, offchoon in Azië en Afrika het Perfifche gebied ook nog uitgebreid werd. Maar ook onder Darius I. ontftaan reeds de oorlogen met de *Grieken*, die voor de Perfen zoo verderfelijk werden, en die fteeds aangeftookt en onderhouden werden door aanzienelijke Grieken, die zich herwaarts begeven hadden of gevlugt waren, en aan het Perfifche Hof eene fchuilplaats vonden en zich eene partij wisten te maken. — Eerfte voorbeeld hiervan, kort nadat Darius den troon beklommen had, in *Sylofon* (den broeder van Polycrates, te voren beheerfcher van Samos), welk eiland, op zijne bede, door de Perfen ingenomen en, na eene volkomene verdelging der mannelijke inwoners, aan hem overgegeven werd.

15) Groote *opftand in Babylon*, hetwelk zich nog niet aan vreemde heerfchappij gewennen konde. Eerst na eene belegering van 20 maanden kan het Darius door eene krijgslist veroveren. Hoe magtiger deze 516.
ftad, en hoe gewigtiger haar bezit was, des te

grooter was van nu af de ijverzucht der Perfifche koningen, waarmede zij het gadefloegen, terwijl zij zelven een gedeelte van het jaar daar ook doorbragten.

16) *Eerfte* groote heirtogt van Darius tegen de *Scythen* in de landen ten noorden van de Zwarte zee, om den vorigen inval der Scythen in Azië te wreken, en die uit dien hoofde *als algemeene nationale onderneming* befchouwd werd. — Hoe ongelukkig ook de togt, zoo als het fchijnt, in eene zeer groote uitgeftrektheid uitgevoerd, tegen de Scythen zelven uitviel, daar de dorre ftreken van de Ukraine de Perfen tot den terugtogt dwongen, zoo handhaafden zij zich toch in Thracië en Macedonië, en behielden dus federt dien tijd eenen vasten voet in Europa.

Over het gene bijzonder aan de nationale oorlogen of groote heirtogten der Perfen eigen was, waaraan alle de overwonnene volken deel moesten nemen, in tegenftelling van de andere oorlogen, die flechts met Perfifche troepen gevoerd werden.

17) Gelukkiger dan de togt naar den Donau werd die naar de *Indus* uitgevoerd, nadat van te voren *Scylax*, een Griek, eene ontdekkings-reis door langs deze rivier aftezakken had moeten doen. De bergachtige landen aan het noorden van de Indus komen thans onder de Perfifche heerfchappij, en de *Indus zelve* wordt de grensfcheiding van het Perfifche rijk. Omtrent denzelfden tijd, als Darius zelf aan den Donau en de Indus vocht, onderneemt zijn ftadhouder Aryandes in Aegypte eenen

togt

togt tegen *Barca*, die de verwoesting der ftad en het overbrengen der inwoners naar Azië ten gevolge heeft.

18) Maar van veel grooter gevolg was de geringe opftand, zoo als die in het begin fcheen, welken de *Azintifche Grieken* verwekten, op aanzetting van *Ariftagoras*, ftadhouder van Miletus, die door zijnen bloedverwant, den ontevreden *Histiaeus*, aan het Perfifche Hof in het geheim onderfteund werd. Het deelnemen van de Atheners aan denzelven, dat het *verbranden van Sardes* te weegbragt, gaf aanleiding tot den nationalen haat tusfchen de Perfen en de Europefche Grieken en al de daaruit volgende oorlogen. De verbondene Staten moesten voor dezen keer onderdoen; maar de zeeflag bij *Lada* zoude evenwel moeijelijk dien ongelukkigen uitflag gehad hebben, zoo het verbond niet reeds vooraf door de list en het goud der Perfen was verbroken geweest. Dus eindigde de oorlog met het te onderbrengen van de Iöniërs en de verwoesting van hunne bloeijende ftad *Miletus*, die toen met Tyrus en Carthago den handel der wereld deelde. 592 tot 496. 500. 496.

19) *Eerfte aanval op Griekenland* vooräl op *Athenen*. *Darius*, door het verbranden van Sardes op de Atheners verbitterd, wordt nog meer door den verdrevenen beheerfcher van Athenen, *Hippias*, den zoon van *Pififtratus*, aangehitst, die tot dit Hof zijne toevlugt genomen had, en die blijkbaar de ziel van deze geheele onderneming werd. Offchoon ook de eerfte voorloopige poging onder *Mardonius* door ftorm mislukte, werd echter de daarop volgende *heirtogt* met zooveel kloekheid en kennis van het 490. 492.

land ondernomen en uitgevoerd, dat men daarin de beſtierende hand van *Hippias* duidelijk ontdekt.
490 Zelfs de *ſlag* bij *Marathon*, die van den kant der
29 Sept. Perſen zeker maar een valſche aanval ſchijnt geweest te zijn, zoude den oorlog niet beſlist hebben, als niet de vaardigheid van Miltiades den hoofdaanval der Perſen op Athenen verijdeld had.

20) Offchoon *Darius I.* door deze buitenlandſche oorlogen zijn rijk verzwakte, terwijl hij het zocht uittebreiden, zijn echter zijne verdienſten omtrent de *inwendige organiſatie* des te grooter. Zijne regering is het tijdvak, dat bij ieder Nomadisch volk hetwelk de heerſchappij verkregen heeft en tot burgerlijke beſchaving voortgaat, eenmaal moet plaats hebben, waar het ſtreven tot de invoering van zulk eene regering, die zich ſlechts *allengskens* kan ontwikkelen, zigtbaar wordt.

21) *Verdeeling van het rijk in 20 landvoogdijſchappen* en daarmede verbondene *regelmatige bepaling van belastingen*; evenwel in het begin ſlechts door afdeeling naar de verſcheidene volken, die ſchatting moesten betalen, waaruit eerst allengskens eene *geographiſche verdeeling* ontſtond, waarbij men intusſchen grootendeels de tot hiertoe plaats hebbende afdeeling der Landen behield.

Bewijs, dat de verdeeling in landvoogdijſchappen het naaste ſlechts eene afdeeling voor het civiele beſtier en voor de heffing der belastingen, afgeſcheiden van de militaire magt, was. Pligten der Satrapen: De zorg voor de beſchaving van het land vooral voor den landbouw, en voor de heffing der menigvuldige belastingen, benevens het uitvoeren van alle koninklijke bevelen, die op de zaken der provintie betrekking had.

hadden. — Het was een ſlecht gebruik, als in latere tijden aan deze Satrapen ook het bevel over de troepen opgedragen werd. — Andere middelen om *de Satrapen in afhankelijkheid te houden*. — Nevens hen geplaatſte *koninklijke ambtenaren*, aan welken de koninklijke bevelen het eerſte kwamen. — *Periodieke bezoeken der provintiën* door onmiddelijk van den koning gezondene perſonen, of ook door den koning zelven, en wel van een leger vergezeld. — Aanſtelling van *boden* door het ganſche rijk tot inſtandhouding van eene zekere en ſpoedige kennis met de provintiën, zoo als zij ook in de Mongolliſche rijken plaats hebben (maar *geenen post*, dewijl deze inrigting alleen voor het Hof diende).

22) Het Perſiſche *finantiewezen* behoudt bij voortduring dit eigenaardige, dat meestäl uit het ontſtaan van een rijk door een veroverend Nomadisch volk, hetwelk op kosten der overwonnenen leven wil, en uit den despotieken vorm der regering volgt.

Heffing van ſchattingen, meest in voortbrengſelen van het land, tot onderhoud van het Hof en der armeeën, en van edele metalen, niet in gemunt, maar ruw goud en zilver. Beſtemming van den daaruit voortkomenden ſchat, eigenlijk als bijzonderen ſchat des konings. — Verſcheidene andere koninklijke inkomſten. — Wijze, om de algemeene *uitgaven* te beſtrijden, door *aanwijzing* op de inkomſten van ééne of meerdere plaatſen.

23) *Inrigting van het krijgswezen*, zoo als het zich uit den oorſpronkelijken toeſtand der natie, en de tegenwoordige behoeften, om verre veroverde landen, door aanhoudend daarin bezoldigde troepen onder het juk te houden, ontwikkelde.

Militaire inrigting van de Perſiſche natie door eene door het

het geheele land loopende *tientallige afdeeling.* — *Koninklijke troepen*, ten deele op het platte land, volgens de afdeeling van het rijk in militaire distrikten, ten deele de hiervan verſchillende *bezettingen* in de ſteden. — Wijze om de troepen te onderhouden op kosten en door den opbrengst der provintiën. — Het ſpoedig ontſtaan van *gehuurde troepen* onder de Perſen, vooräl van *Grieken* en verderfelijke gevolgen hiervan. — *Huis-troepen* der landvoogden en der aanzienelijken. — Inrigtingen, in geval van eene *algemeene oproeping* bij nationale oorlogen. — Inrigting der Perſiſche *zeemagt*, die meestäl uit *Phoeniciſche*, dikwijls ook *Aziatisch-Griekſche* vloten beſtond.

24) Na Darius kreeg ook het *Hofleven* der koningen eerst zijne volkomene inrigting, en de regering wordt weldra geheel eene *regering uit het Serail.* Evenwel behield de levenswijze der koningen, terwijl zij met hunnen ſtoet, die of geheel, of bij voorkeur, uit den ſtam der *Paſargaden* beſtond, naar de wisſeling der jaargetijden, van de eene reſidentie naar de andere trokken, nog altijd het kenmerk van het nomadenleven.

De gewonelijke reſidentiën, *Babylon*, *Suſa* en *Ecbatana.* — Tegenwoordige beſtemming van *Perſepolis*, als de *reſidentie* der *begravene* koningen. — Onderhouding van het Hof door de kostbaarſte voortbrengſelen van iedere provintie en daardoor het ontſtaan van een ſtreng ceremonieel voor de tafel des konings. — Inwendige inrigting van het Serail. — Invloed der *geſnedenen* en der *moeder des konings* op de regering.

25) Reeds Darius maakte zich gereed tot eenen nieuwen oorlog tegen Athenen uit wraak; maar
488. een opſtand, die in Aegypte uitbarst, belet hem

in het uitvoeren van zijn plan, en hij fterft, nadat bij zijnen oudften zoon uit zijn *tweede* huwelijk, Xerxes I., als *affiammeling van Cyrus*, op aanzetting van zijne moeder *Atösfa*, die alles vermogt, tot zijnen opvolger benoemd had. 486.

26) Xerxes I., 486—465, een vorst, die, in het Serail opgevoed, flechts de koninklijke waardigheid te vertegenwoordigen weet. — *Onderwerping van* 484. *Aegypte* en harde behandeling van hetzelve onder den landvoogd *Achaemenes*, den broeder van Xerxes.

27) De beroemde *onderneming van Xerxes tegen Griekenland* werd wederom door kabalen en ophitzingen der Griekfche ballingen, der *Pififtratiden* en van den waarzegger *Onomacritus*, die zich van den perfoon des konings wisten meester te maken en eene partij onder de aanzienelijken hadden, gelijk ook van de Thesfalifchen vorsten, der *Aleuaden*, veroorzaakt; maar bij de uitvoering zelve zag men, dat Hippias niet aan het hoofd ftond, offchoon de Perfifche koning datgene, wat hij bedoelde, het *innemen* en *verwoesten van Athenen*, volkomen bereikte.

Beoordeeling van het uitvoerige verhaal van Herodotus van dezen togt, als eene nationale onderneming, waaraan *alle* overwonnene volken deel moesten nemen. — Driejarige toerustingen in het Perfifche rijk, en *verbond met Carthago*, om de Grieken in Sicilië te onder te brengen. 483—481. De togt zelf, in het jaar 480, door Klein-Azië en over den Hellespont door Thracië en Macedonië. — Groote monstering van het leger en afdeeling naar de onderfcheidene volken bij *Doriscus*; waarvan de naauwkeurige befchrijving bij *Herodotus* zeer waarfchijnelijk uit eene *Perfifche oorkonde* ontleend werd.

werd. — Verovering van *Thermopylae* door verraad, en op denzelfden dag een zeeflag bij *Artemifium*. — Inneming en verbranding van *Athenen*. — Zeeflag bij *Salamis*, den 23 Septemb. 480, en terugtogt van Xerxes; echter met achterlating van eene uitgelezene armee onder Mardonius. — Vruchtelooze onderhandeling met de Atheners. — Tweede veldtogt van *Mardonius* en neerlaag bij *Plataeae*, den 25 Septemb. 479. (waardoor aan de invallen der Perfen in Griekenland voor altijd een einde gemaakt wordt), gelijk op denzelfden dag de neerlaag der armee en het verbranden der vloot bij *Mycale* in Klein-Azië.

28) De nadeelige gevolgen, die zulke herhaalde ongelukkige veldtogten, door een zoo algemeen nationaal opontbod bewerkt, voor de verzwakking en ontvolking van het rijk moesten hebben, vallen van zelfs in het oog. De *defenfive oorlog*, dien thans de Perfen nog dertig jaren tegen de Grieken voeren moesten, die de onafhankelijkheid hunner Aziatifche landslieden verlangden, bragt hunne magt volkomen uit haar evenwigt, daar deze hen dwong om Klein-Azië, de verafgelegenfte provintie ten westen, tot het middelpunt van denzelven te maken.

29) Zoo weinig vreesverwekkende zij ook thans voor de Grieken door hunne wapenen bleven, zoo zeer werden zij het door het thans reeds aangenomene *ftelfel*, om de hoofden van Griekenland *om te koopen*, waarvan hunne eerfte proef bij *Paufanias* boven verwachting gelukte, en ook zelfs bij *Themiftocles* misfchien niet zonder uitwerking was. — Maar aan *Cimon* vonden de Perfen weldra eene tegenpartij, die hun de heerfchappij der zee geheel
469. ontnam en eindelijk aan *Eurymedon*, die op éénen dag

dag hunne vloot en landarmee vernietigt, en, door het innemen van het *Thraciſche Cherſoneſus*, hun den ſleutel tot Europa ontneemt.

30) Het weinige, dat ons nog van de verdere regering van Xerxes verhaald wordt, bevat intriguen van het Serail, dat toen reeds, vooräl door de koningin *Amiſtris*, het ſchouwtooneel van al de gruwelen was, die hieraan eigen plegen te zijn, en waarvan Xerxes zelf eindelijk door de zamenzwering van *Artabanes* en den ontmanden *Spamitres* het offer werd.

Of Xerxes de *Ahasverus* der Joden is? — Over de verſcheidenheid van de namen der Perſiſche koningen in de Perſiſche en Chaldaeiſche taal, welke des te minder vreemd moet ſchijnen, daar het eigenlijk enkel *titels* en *bijnamen* waren, die zij, na het beklimmen van den troon, aannamen.

31) *Artaxerxes I.* (Longimanus), 465–424. De zamenzwering van Artabanes bragt hem door het vermoorden van zijnen vader en oudſten broeder op den troon, waarvan hij zich echter ſlechts door Artabanes te laten ombrengen verzekeren kan. Zijne veertigjarige regering toont de eerſte kiemen van het verval van het rijk, om welke tegentegaan hij bij verſcheidene goede eigenſchappen echter geene talenten noch karakter genoeg bezat.

32) Reeds dadelijk in het begin zijner regering opſtanden in de provintiën, terwijl de oorlog met Athenen nog beſtendig voortduurt. De opſtand van zijnen broeder *Hyſtaspes* in *Bactria* kan ſlechts eerst door twee veldſlagen onderdrukt worden.

33) *Twee-*

33) *Tweede afval van Aegypte*, veroorzaakt door
den Libyschen koning *Inarus* uit Marea, in vereeni-
ging met den Aegyptenaar *Amyrtaeus*, en door de
Atheners met eene vloot ondersteund. Offchoon de
463. verbondenen niet flechts Memphis veroverden, maar
ook de Perfifche armee met *Achaemenes*, den broe-
der des konings, floegen, die daarbij het leven ver-
loor, werden zij echter eindelijk door *Megabyzus*,
den landvoogd van Syrië, overmeesterd en in By-
456. blus ingefloten, waar zij zich met *Inarus* bij ver-
drag moesten overgeven. Evenwel hield *Amyrtaeus*
zich bij aanhoudendheid in de moerasfige ftreken
ftaande.

34) De oorlog *met de Grieken* neemt echter wel-
dra wederom eenen flechten keer voor de Perfen,
449. daar *Cimon* de Perfifche vloot en armee bij Cyprus
verflaat. Het gevaar, om geheel Cyprus te verlie-
zen, dwingt hierop *Artaxerxes I. tot eenen vrede
met Athenen*, waarin hij *de vrijheid der Aziatifche
Grieken* moet *toeftaan* en beloven, dat *noch zijne
vloten de Aegaeifche zee bevaren*, *noch zijne troepen*,
449. *op drie dag-reizen na*, *de kusten naderen zullen*.

35) Maar de zeer magtige *Megabyzus*, eerst be-
leedigd door het van kant maken van *Inarus* tegen
de hem gedane beloften, verwekt zelf eenen opftand
447. in Syrië, flaat bij herhaling de koninklijke legers,
en kan zelf de voorwaarden voorfchrijven, waarop
hij zich met den koning verzoenen wil. Hij gaf
het eerfte groote voorbeeld van eenen gelukkigen op-
ftand eenes landvoogds in het Perfifche rijk, en
hoe afwisfelende ook zijne eigene lotgevallen in het
vervolg waren, duurde echter zijne partij nog na

zij-

zijnen dood in zijne zonen voort. Hij had aan het Hof zelve zijne onderſteuning in de moeder der koningin *Amistris* en de regerende koningin *Amytis*, (beiden, door hare buitenſporigheden bekend) die zelfs Artaxerxes I. tot aan zijnen dood in eene be- 424.
ſtendige afhankelijkheid hielden.

36) De naastvolgende veranderingen in de regering zijn thans ſnel en geweldig. De eenige *echte* zoon en opvolger, Xerxes II., wordt reeds na 45 dagen van zijnen *onechten* broeder *Sogdianus* gedood. Doch ook deze wordt na 6 maanden van eenen anderen onechten broeder, *Ochus*, onttroont, die als 423.
Darius II. den troon beklimt.

37) *Darius II.*, *nothus* 423–404. Zijne negentienjarige regering, in afhankelijkheid van zijne gemalin *Paryſatis*, en drie Geſnedenen, (uit welken de eerſte, *Artoxares*, zelf zich den weg tot den troon zoekt te banen, maar omgebragt wordt) is het tijdvak van het ſteeds toenemende inwendige verval, dat ten deele door het uitroeijen van den echten koninklijken ſtam, ten deele door de ſteeds meer plaats hebbende gewoonte, om verſcheidene provintiën en tevens het militaire bevel in dezelven, aan *denzelfden* landvoogd te geven, verhaast wordt. Ofſchoon ook de herhaalde opſtanden der landvoogden gedempt werden, legde het Hof echter reeds door de trouwlooze wijze, waarop het dit deed, een groot bewijs van zijne zwakheid aan den dag.
zoowel de opſtand van *Arſites*, eenen broeder des 422.
konings, die door eenen zoon van *Megabyzus* onderſteund werd, als die van *Piſuthnes*, landvoogd 414.
van Lydië, kunnen ſlechts geſtild worden, door zich

zich van hen op eene *listige wijze* meester te maken.

38) Deze wankelende toeftand van het rijk deed in *Aegypte* het vuur uitbarften, dat nog fteeds onder de asch te fmeulen lag. *Amyrtaeus*, die zich fteeds in de moerasfige ftreken opgehouden had, kwam uit dezen wederom te voorfchijn, en jaagde de Perfen, onderfteund door de Aegyptenaren, wederom uit het land, en hoe duister ook de naastvolgende gefchiedenis zijn mag, ziet men toch, dat de Perfen niet alleen *Amyrtaeus*, maar ook de volgende koningen (*) erkennen moeten, offchoon ook dezen zich fomtijds lieten welgevallen, om fchatting te betalen.

39) Als één geluk kon men het voor Perfië befchouwen, dat de Peloponnefifche oorlog, onder Artaxerxes I. in Griekenland uitgebarften, en gedurende de geheele regering van Darius II. voortgezet, de Grieken verhinderde, om vereenigd de Perfen aan te vallen. Het werd en bleef thans de heerfchende politiek bij de Perfen, om de onlusten en oorlogen tusfchen de Griekfche republieken aan den gang te houden, terwijl zij nu eens de partij van deze dan weder van gene namen, en de onderlinge haat der Grieken maakte hun dit fpel zoo ligt, dat het hun zeker niet had kunnen misfen, om Griekenland door dezen weg geheel te onder te brengen, had men altijd zoo planmatig gehandeld, als *Tisfaphernes* deed, en hadden de luimen en de ijverzucht der landvoogden van Klein-Azië doorgaans niet meer beflist, dan de wil van het Hof.

Ver-

(*) Zie bl. 19.

Verbond der Perſen met Sparta door *Tisſaphernes* geſloten 411; maar door de politiek van *Albiciades* en de ſlimme grondſtellingen van *Tisſaphernes* zonder aanmerkelijke gevolgen, tot dat *Cyrus de jonge*, als landvoogd van geheel Klein-Azië, ſedert 407, door *Lyſander* geheel in het Spartaanſche belang getrokken werd (*).

40) *Artaxerxes II*, *Mnemon*, 405—362. In weerwil dat hij de oudſte zoon van Darius was, kon echter, volgens Perſiſche begrippen, de opvolging twijfelachtig ſchijnen, daar zijne jongere broeder *Cyrus* het voorregt had eerst geboren te zijn, nadat zijn vader den troon beklommen had. Evenwel zoude Cyrus, door zijne moeder *Paryſatis* onderſteund, ook wel zonder dezen grond zijne aanſpraken op den troon geldende getracht hebben te maken, en waarſchijnelijk zoude hij een geluk voor het Perſiſche rijk geweest zijn, wanneer in den *broederoorlog*, die thans volgde, het ſpel des noodlots aan *hem* den troon gelaten had, dien de natuur daartoe ſcheen beſtemd te hebben.

Geſchiedenis van dezen oorlog volgens *Xenophon*. — Slag bij *Eunara*, waarin Cyrus ſneuvelt 401. — Terugtogt der 10,000 Grieken, die onder Xenophon in dienst van *Cyrus* waren geweest.

41) Gedurende zijne ganſche regering bleef de thans op den troon bevestigde koning onder de voogdijſchap van zijne moeder *Paryſatis*, wier woedende haat tegen zijne gemalin *Statira*, gelijk ook tegen allen, die aan den dood van haren lieveling, Cyrus, deel gehad hadden, het Serail tot een ſchouw-

(*) Zie beneden de *Griekſche geſchiedenis*.

fchouwtooneel van al die gruwelen maakt, die flechts op zulk eene plaats kunnen uitgedacht en in het werk gefteld worden.

42) De opftand en nederlaag van Cyrus verandert ook de betrekkingen, waarin het Perfifche Hof met *Sparta* ftond, die echter meer door de landvoogden van Klein-Azië, *Tisfaphernes* en *Pharnabazus*, van wier ijverzucht Sparta wist gebruik te maken, dan door den wil des konings zelven gewijzigd werden. De *eerfte* verwekt door zijne geftrengheid tegen de Aziatifche Grieken, die Cyrus onderfteund
400. hadden, eenen oorlog met Sparta, waar zij hulp zochten, waarvan hij zelf het flagtoffer wordt; maar welke oorlog weldra ook door zijnen dood niet
396 meer geftild kan worden, federt *Agefilaus* in Azië
tot het bevel voert en zelfs den Perfifchen troon dreigt
394. omvertewerpen. Doch hunne politiek, waardoor zij aan Sparta in Griekenland zelve eenen oorlog berokkenen, en Conon aan het hoofd van hunne vloten, redt de Perfen beter uit de ongelegenheid, dan één hunner eigene veldheeren in ftaat was ge-
387. weest, en in den vrede van *Antalcidas* fchrijven zij de voorwaarden voor, ingevolge van welken hun wederom *het Griekfche Klein-Azië*, benevens *Cyprus* en *Clazomene*, afgeftaan werd. Voor eenen nieuwen aanval der Spartanen maakte de thans toenemende magt van *Theben* (waarmede zij in vriendfchappelijke betrekkingen blijven) onder *Epaminondas* en
385. *Pelopidas* hen veilig. — Oorlog met *Evagoras* om Cyprus intenemen, die echter bij den vrede de heerfchappij van Salamis behoudt.

384. 43) De oorlog tegen de *Cadufiërs* in het Caucafi-

ſiſche gebergte toont ſlechts, dat Artaxerxes II. een ſlecht generaal was, gelijk ook zijne *onderneming* om *Aegypte* aan koning *Nectanebus I.* wederom te ontnemen, die door den twist van *Iphicrates* en *Artabazus* verijdeld werd, zoo dat zelfs het talrijkſte Perſiſche leger zonder *Griekſche hulptroepen* en *veldheeren* niets meer kon uitvoeren. — Bezwaarlijk kon een rijk nog lang beſtaan, waar aan het Hof ſlechts de wraakzucht van vrouwen heerſchende was, en welks inwendige beſtier reeds zoo verre ontbonden was, dat de landvoogden oorlogen onder malkanderen voerden, en welks veldheeren, als zij talenten toonden te bezitten, even als *Datames* beloond werden. 374.

44) Inderdaad ſcheen ook kort vóór den dood van *Artaxerxes Mnemon* het Perſiſche rijk nabij zijne ontbinding te zijn. — Terwijl aan het Hof drie echte zonen des konings om de opvolging twistten (waarvan hij den oudſten *Darius* moet laten ombrengen), ontſtond in de westelijke helft van het rijk eene zamenzwering, waaraan *al* de landvoogden van Klein-Azië en Syrië, onderſteund door den koning *Tachos* in Aegypte, aan wien de Spartanen *Ageſilaus* ter hulp gezonden hadden, deel namen, die echter door het omkoopen van het Opperhoofd van dezelve, *Orontes*, die door het Hof gewonnen was, te niet liep. 362.

45) Te midden van deze verwarringen ſtierf Artaxerxes II., en zijn jongſte zoon *Ochus* maakte zich, onder den naam van Artaxerxes III., van den troon meester, 362—338, van welks bezit hij ſlechts door de geheele *uitroeijing* van het te talrijke koninklijke geſlacht meent verzekerd te kunnen zijn. Hij is de omtrent 362.

 tijd-

tijdgenoot van *Philippus van Macedonië* en kreeg aan dezen weldra eenen gevaarlijker mededinger, dan hij in zijn eigen geflacht had kunnen vinden.

358. 46) De nieuwe opftand van *Artabazus* in Klein-Azië gelukte flechts, zoolang de Thebaners dien onderfteunden; maar de wijze, waarop Artabazus door Philippus ontvangen werd, verried reeds de gezindheid van den Macedonifchen koning.

47) Maar een nieuwe *opftand der Phoenicers* en
356. *Cypriërs*, in vereeniging met *Aegypte*, noodzaakte den koning tot eenen nieuwen veldtogt, die vast boven verwachting gelukte, offchoon ook hier *verraad* en *Griekfche hulptroepen* het meeste moesten te weegbrengen.

Verraad van *Mentor*, den veldheer der Verbondenen, en het hierdoor bewerkte innemen en verwoesten van *Sidon*, waarop de onderwerping der Phoenicers volgt. 356.

Het innemen van Cyprus door Griekfche troepen onder *Phocion* en *Evagoras den jongen*. 454.

Veldtogt des konings zelven tegen Aegypte en overwinning op *Nectanebus II.*, door hulp van Griekfche hulptroepen bij *Pelufium* 354. — Aegypte wordt wederom eene *provintie van Perfië*.

48) Op deze herftelling van het rijk in zijnen ouden omvang volgt wederom eene gedwongene rust, daar *Mentor* en de gefnedene, *Bagoas*, het rijk in een zeker opzigt onder zich deelden, terwijl zij den koning in eene volkomene afhankelijkheid hielden, tot dat het Bagoas behaagde hem door vergift uit
338. den weg te ruimen.

49) Na

49) Na het vermoorden van het koninklijke geſlacht plaatst Bagoas den eenigen overiggeblevenen jongſten zoon des konings, *Arſes*, op den troon, om in zijnen naam te regeren; maar reeds na twee jaren vindt hij het noodzakelijk hem wederom te onttroonen, en *Darius Codomannus*, een verre bloed- 336.
verwant van het tot hiertoe regerende geſlacht, wordt van hem verheven, die zijne regering daarmede begint, om den booswicht zelven te laten ombrengen.

50) *Darius III. Codomannus*, niet gelijk zijne voorgangers in het Serail opgevoed, legde deugden aan den dag, die hem een beter lot waardig maakten, dan hij ondervond. Want reeds in het tweede jaar 334.
van zijne regering door Macedonië aangevallen, waartegen men tot nu toe geene toerusting in Perſië gemaakt had, (zoo niet misſchien de dolk, die Philippus trof, door Perſiſche handen geſlepen was), kon hij een rijk, dat inwendig vervallen was, niet op eens herſtellen; en had desniettegenſtaande de dood niet den inval van zijnen veldheer *Memnon* in Macedonië verijdeld, zoo kon men twijfelen, of Alexander wel als veroveraar van Azië beroemd zoude geworden zijn. — Na twee verlorene veldſlagen, waarin hij in perſoon vocht, viel Darius III., als het offer van den verrader *Besſus*, en *het verbranden van Perſepolis* toonde nu aan Azië, dat het Perſiſche rijk vernietigd en er een nieuwe beheerſcher aan het Oosten gegeven was (*).

(*) Zie de geſchiedenis van dezen oorlog beneden in de *Macedoniſche geſchiedenis.*

DERDE AFDEELING.

Geschiedenis der Grieksche Staten.

Voorloopige aardrijkskundige kennis.

Griekenland heeft ten noorden tot grenzen de *Cambunische bergen*, die het van Macedonië scheiden; ten zuiden en oosten, de *Aegaeische*; ten westen, de *Iönische* zee. De grootste lengte van het zuiden naar het noorden is = 55 Duitsche mijlen; de grootste breedte van het westen naar het oosten = 35 Duitsche mijlen; de inhoud der oppervlakte is = 1850 □ mijlen. — Voornaamste rivieren: *Peneus*, die zich in de *Aegaeische*, en *Achelous*, die zich in de *Iönische* zee ontlast. — Voordeelen, met betrekking tot deszelfs *vruchtbaarheid*, door de zachtheid van het klimaat, tusschen 37—40° N. B., door de menigte van kleinere rivieren en door de gesteldheid en verscheidenheid van den grond, waardoor de natuur, zoo als in geen ander land van denzelfden omvang, daarvoor scheen gezorgd te hebben, dat *alle* takken van Physieke beschaving in eene gelijke evenredigheid konden toenemen. — Voordeelen met betrekking tot *scheepvaart* en *koophandel*. — Ligging in het midden der drie werelddeelen, omgeven aan drie kanten door zeeën, en door zijnen getakten oever, rijk aan plaatsen om te landen en aan havens.

Verdeeling in *Noord-Griekenland*, van de noordelij-

lijke grenzen tot aan de bergketen van den *Oeta* en *Pindus*, tusſchen den Ambraciſchen zeeboezem in het westen, en den *Maliſchen* zeeboezem (*Sinus Maliacus*) in het oosten. *Middel-Griekenland*, of *Hellas*, tot aan den *Isthmus* van *Corinthe*, en *het zuidelijke Schiereiland*, *Peloponneſus*.

Noord-Griekenland bevat de twee landen Theſſalia ten oosten en Epirus ten westen.

1) *Theſſalia*, het *grootſte* en eens het vruchtbaarſte van al de Griekſche landen. Lengte van het N. naar het *Z.* = *15* Duitſche mijlen, breedte van het W. naar het O. = 16 mijlen.

Rivieren: *Peneus*, *Apidanus* en vele kleineren.

Bergen: *Olympus*, de woonplaats der goden, volgens de fabelleer der dichters, en *Oſſa* in het noorden, de keten van den *Oeta*, *Othrys* en *Pindus* in het zuiden.

Verdeeling in vijf landſchappen: — *Hestiaeotis*; ſteden: *Gomphi*, *Azorus*. — *Pelasgiotis*; ſteden: *Lariſſa*, *Gonni*, het dal *Tempe*. — *Theſſaliotis*; ſteden: *Pharſalus* (*) en anderen. — *Phthiotis*; ſteden: *Pherae* en anderen. — De landtong *Magneſia* met de ſtad van denzelfden naam. — Andere ſtreken hebben hare namen van volken, die daarin woonden en *geene* Grieken waren, als *Perrhaebia* enz.

2) *Epirus*, na Theſſalië het grootſte, maar ook minder bebouwde landſchap van Griekenland, 12—15 mij-

(*) Van de meeste aardrijkskundigen wordt deze ſtad tot *Phthiotis* gerekend, gelijk zij *Pherae* tot *Pelasgiotis* en *Azorus* tot *Macedonia* brengen.

mijlen lang en even zoo breed. Landfchappen (*): *Molosfis*; ftad: *Ambracia*. *Thesprotia*; ftad: *Buthrotum*, en binnen in het land *Dodona*.

Middel-Griekenland, of Hellas, bevat negen landfchappen.

1) *Attica*, eene naar het zuiden en oosten voortloopende en fteeds fmaller wordende landtong, welke 15 mijlen lang en 6 mijlen breed is.
Rivieren: *Ilisfus* en *Cephisfus*.
Bergen: *Hymettus*, *Pentelicus* en Kaap *Sunium*.
Stad: *Athenen* met de haven *Piraeeus*, *Phalereus* en *Munychius*; voor het overige flechts dorpen, δῆμοι, als *Marathon*, *Eleufis*, *Decelea*.

2) *Megaris*, bij de landengte van Corinthe. Het kleinfte van al de landfchappen van Griekenland, 4 mijlen lang en 1—2 breed. Stad: *Megara*.

3) *Boeotia*, een bergachtig en moerasfig landfchap, 13 mijlen lang en 7—8 breed.
Rivieren: *Afopus*, *Ismenus* en vele kleineren.
Bergen: *Helicon*, *Cithaeron* en anderen.
Meir: *Copais*. — Het had van al de landfchappen van Griekenland de meeste *fteden*, waarvan elk haar gebied had. De eerfte onder dezen, en die dikwerf over de overigen heerschte, was *Thebae* aan de *Ismenus*. De overige *Plataeae*, *Tanagra*, *Thefpiae*, *Chaeronea*, *Lebadeia*, *Leuctra* en *Orchomenus* zijn allen in de Griekfche gefchiedenis beroemd.

4) *Pho-*

(*) Gewoonlijk behoort hiertoe ook *Chaonia*.

4) *Phocis*, kleiner dan Attica, 12 mijlen lang, 2–5 breed.

Rivier: *Cephisſus*. Berg: *Parnasſus*. Steden: *Delphi* aan den *Parnasſus*, met de beroemde Godſpraak van Apollo, *Crisſa* met de haven *Cirrha* en binnen in het land *Elatea*. De overige ſteden zijn van weinig aanbelang.

5, 6) De twee landſchappen *Locris*. Het *oostelijke*, aan de *Euripus*, de woonplaats der *Locri Opuntii* en *Epicnemidii*, is het kleinſte en weinig grooter dan Megaris. Stad: *Opus*. Bergpas: *Thermopylae*.

Het *westelijke*, aan den Corinthiſchen zeeboezem, de woonplaats der *Locri Ozolae*, 5—6 mijlen lang en 4–5 breed. Steden: *Naupactus* aan de zee; *Amphisſa* binnen in het land.

7) Het kleine landſchap *Doris*, of *Tetrapolis Dorica*, aan de zuidzijde van den berg *Oeta*, 2–3 mijlen lang en even zoo breed.

8) *Aetolia*, iets grooter dan Boeotia, 12–13 mijlen lang en 7–8 breed; maar onder allen het minst bebouwde land. Rivieren: *Achelous*, die de grenzen naar Acarnania uitmaakt, en *Evenus*. Steden: *Calydon* en *Therma*.

9) *Arcarnania*, het westelijke land van Hellas, 8 mijlen lang, 4–6 breed. — Rivier: *Achelous*. Steden: *Argos Amphilochicum* en *Stratus*.

Het schiereiland Peloponnesus bevattede acht landschappen.

1) *Arcadia*, een bergachtig land, vol weiden, in het midden van het schiereiland, lang 12 mijlen, breed 9.

Rivieren: *Alpheus*, *Erymanthus* en vele kleineren.

Bergen: *Cyllene*, *Erymanthus* en anderen.

Steden: *Mantinea*, *Tegea*, *Orchomenus*, *Heraea*, *Psophis* en naderhand *Megalopolis*, als algemeene hoofdstad.

2) *Laconica*, insgelijks bergachtig. Grootste lengte 14 mijlen, grootste breedte 9 mijlen. Rivier: *Eurotas*. Bergen: *Taygetus* en de Kapen *Malea* en *Taenarium*. Steden: *Sparta* aan de *Eurotas*, *Amyclae*, *Sellasia* en meer anderen, die geene aanzienelijke plaatsen waren.

3) *Messenia*, ten westen van Laconica, een meer vlak en zeer vruchtbaar land, dat sedert 668. aan de Spartanen onderworpen was. Grootste lengte 7 mijlen, grootste breedte 9.

Stad: *Messenia*. Grensvestingen: *Ithome* en *Eira*. Onder de overige plaatsen zijn *Pylus* en *Methone* de bekendste.

4) *Elis*, benevens het kleine landschap *Triphylia*, aan de westzijde van Peloponnesus. Lengte 15 mijlen, grootste breedte 7 mijlen.

Rivieren: *Alpheus*, *Peneus*, *Sellis* en vele kleineren.

Steden: in het noorden, *Elis*, *Cyllene* en *Pylus*; aan de *Alpheus*, *Pisa* en het naburige *Olympia*. In *Triphylia*, nog een derde *Pylus*.

5) *Ar-*

5) *Argolis*, aan de oostelijke zijde van het Schiereiland, eene landtong, tegen over die van Attica, waar zij den *Sinus Saronicus* vormt. Lengte 16 mijlen, breedte van 2–7.

Steden: *Argos*, *Mycenae*, *Epidaurus*. Kleinere merkwaardige plaatſen: *Nemea*; *Cynuria*, *Troezen*.

6) *Achaia*, van te voren *Iönia*, ook *Aegialus*, het noordelijke Kustenland, lang 14 mijlen, breed 3–9 mijlen. Het bevattede 12 ſteden, waaronder *Dyme*, *Patrae* en *Pellene* de aanzienelijkſte waren.

7) Het kleine landſchap *Sicyonia*, 4 mijlen lang, 2 mijlen breed, met de ſteden *Sicyon* en *Phlius*.

8) Het kleine landſchap *Corinthus*, even zoo groot, het naaste aan de landengte (Isthmus), die Pelóponneſus met het vaste land verbindt. Stad: *Corinthus*, van te voren *Ephyra*, met de haven *Lechaeum* aan den Corinthiſchen en *Cenchreae* aan den Saroniſchen zeeboezem.

9) De Griekſche eilanden zijn ten deele zulke, die digt aan de kusten liggen, ten deele groepen van eilanden, of ook bijzondere eilanden midden in de zee.

10) *Eilanden aan de kusten*. Aan de westkust in de Iöniſche zee: *Corcyra*, tegen over Epirus, 8 mijlen lang, 2–4 breed.

Stad: *Corcyra*, eene volkplanting der Corinthiërs. Tegen over Acarnania: *Leucadia* met de ſtad en kaap *Leucas*. — *Cephallenia* of *Same*, van te voren *Scheria* (*), met

(*) *Hom. Od.* ε. v. 34. en *Plin. Hiſt. Nat. L.* 4. *C.* 19. *Ed. Bip.* geven aan *Corcyra* den naam van *Scheria*.

met de ſteden *Same* en *Cephallenia*. Hiernevens het kleine eiland *Ithaca*. Tegen over Elis: *Zacynthus*, aan de zuidkust: *Cythera* met eene ſtad van denzelfden naam. Aan de westkust in den Saroniſchen zeeboezem: *Aegina* en *Salamis*. Tegen over Boeotia: *Euboea*, door de zeeëngte *Euripus* van het vaste land geſcheiden, het grootſte van al de eilanden, 24 mijlen lang, 3—4 breed. Steden: *Oreus* (*), benevens kaap *Artemiſium* in het noorden, in het midden *Chalcis* en *Eretria*. Naast Theſſalië, *Sciathus* en *Halonneſus*. — Verder ten noorden, *Thaſus*, *Imbrus*, *Samothrace* en *Lemnus*.

11) *Groepen van eilanden in de Aegaeiſche zee:* de *Cyclades* en *Sporades*, waarvan genen de *westelijke*, dezen de *oostelijke* eilanden van den Archipelagus bevatten. De voornaamſten hiervan zijn *Andros*, *Paros*, *Naxos*, *Melos*, allen met ſteden van denzelfden naam.

12) Bijzondere grootere eilanden, 1) *Creta*, 35 mijlen lang, 6—10 breed. Bergen: *Ida*. Steden: *Cydonia*, *Gortyna*, *Cnosſus* 2) *Cyprus*, 30 mijlen lang, van 5—20 breed. Steden: *Salamis*, *Paphos*, *Citium* en meer kleineren.

13) De voornaamſte Griekſche eilanden langs de *kusten* van *Klein-Azië* waren *Lesbos*, met de ſtad *Mytilene*; *Chios*, *Samos*, *Cos* en *Rhodus* met ſteden van denzelfden naam.

(*) Bij de Grieken werd deze ſtad meer *Hestiaea* genoemd, zie Hom. Il. *β*. v. 537.

EER-

EERSTE TIJDVAK.

Oudste verhaal tot op den Trojaanschen oorlog, *omtrent* 1200.

Bronnen. Over de vorming en den gang der Geschiedenis onder de Grieken. Voorloopig onderzoek over het eigenaardige der Grieksche Mythologie met betrekking tot de geschiedenis, als *bevattende de oudste stam- en helden-geschiedenis* van het volk, rijk van inhoud op zich zelve, wegens de menigte en verscheidenheid der stammen en hunne aanvoerders, en op menigerlei wijze bewerkt en omgewerkt door *dichters*, voornamelijk groote, reeds zeer vroeg optredende *epische* en naderhand *tragische* volksdichters. — Eerste ontwikkeling der Geschiedenis uit de overlevering, door de *logographi*, vooräl in de Iönische steden, *Hecataeus*, *Pherecydes* en anderen, totdat *Herodotus*, te regt haar vader genoemd, in eens haar op eenen zoo hoogen trap verhief (*). Maar niet alleen bij hem, maar ook bij latere geschiedschrijvers behield de Geschiedenis steeds eenen trek van haren oorsprong, en zoo verre het gebied der overlevering zich uitstrekte, maakten zelfs Theopompus en Ephorus geene zwarigheid, om hunne stof uit *Mythographi* of uit dichters te ontleenen. — Dat in het *eerste* tijdvak de Geschiedenis niets meer dan een verhaal van overleveringen zijn kan, blijkt uit de zaak zelve.

Onder de nieuweren is de Grieksche Geschiedenis het gelukkigste door de Engelschen bewerkt geworden. De voornaamste werken zijn:

The history of ancient Greece, its colonies and conquests, from the earliest accounts, till the division of the Macedonian

(*) Zie *Die historische Kunst der Griechen in ihrer Entstehung und Fortbildung, von G. F. Creuzer,* 1803.

nian Empire in the East, including the history of litterature, philosophy and the fine arts, by John Gillies, London 1786. II. Voll. 4°. en

The history of Greece by William Mitford Esq., London 1784. *III Vol.* 4°. In het Hoogduitsch vrij overgezet door *H. L. Eichstädt, Jena* 1800. 6 b. 8°.

Offchoon *Mitford* in geleerdheid, rijken inhoud en naauwkeurigheid den voorrang verdient, overtreft hem *Gillies* echter in genie, fmaak, en voornamelijk in het juist vatten van den geest der Oudheid.

Het tweede en derde deel van de *Weltgefchichte von Guthrie* en *Gray*, met aanmerkingen van *Heyne*, is bruikbaar voor het begin.

Recherches fur les Grecs par Mr. de Pauw, 1781. 2 *Vol.* 8°., een werk vol van hypothefen en eenzijdige befchouwingen (*).

Over bijzondere onderwerpen der Griekfche gefchiedenis en oudheden vindt men vele gewigtige nafporingen, ten deele in de groote verzameling:

Gronovii Thefaurus Antiquitatum Graecarum, XII Vol. fol., ten deele in de fchriften der geleerde Genootfchappen. Onder dezen vóór allen in de

Memoires de l'Academie des Infcriptions et des belles Lettres, Paris, federt 1709. 46 *Voll.* 4°., en in de *Commentarii* (*IV Voll.*), *Commentarii novi* (*VIII Voll.*) en *Commentation. Societ. Scient. Götting. XVI Voll.* 4°.

1) Offchoon Griekenland oorfpronkelijk van vele kleine volken bewoond werd, onderfcheidde men nogtans twee hoofdstammen, de *Pelasgi* en *Hellenes.*

(*) Een uitmemend werk over Griekenland is *J. Del. de Sales, Hiftoire de la Grèce ancienne*, door den Heer, Mr. *Samuel Iperuszoon Wifelius*, in het Nederduitsch vertaald en met vele zeer geleerde opheideringen verrijkt, Amft. 1808—1816. 6 d. met kaart. en afbeeld.

nes. Beiden waren waarſchijnelijk uit Azië afkomſtig; de verſcheidenheid hunner ſpraak toonde evenwel, dat zij verſchillende ſtammen waren. Van dezen waren de *Pelasgi* de eerst heerſchende ſtam in Griekenland.

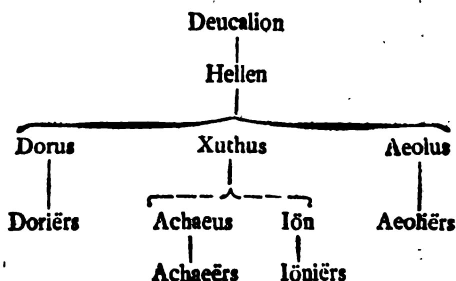
Eerſte woonplaatſen der Pelasgi op *Peloponneſus* onder *Inachus*, omtrent 1800 vóór Christ. Alhoewel zij hier ook in het eerst, volgens hun eigen zeggen, als ruwe wilden voorkomen, zoo kwamen zij echter reeds tot eenige beſchaving, terwijl zij over de oudſte Staten van *Argos* en *Sicyon* heerschten. — Hare uitbreiding naar het noorden, vooräl naar *Attica* en vestiging in *Theſsalië*, onder hunne aanvoerders *Achaeus*, *Phthius* en *Pelasgus*, waar zij den landbouw leerden en 150 jaren bleven wonen, omtrent van 1700—1550 vóór Chr.

2) De *Hellenes* (eerst naderhand van éénen hunner Opperhoofden aldus genoemd), in het begin de zwakſte ſtam, vindt men het eerſte in *Phocis*, omtrent den *Parnasſus*, onder hunnen koning *Deucalion*, van waar eene overſtrooming hen verdrijft. — Komst in *Theſsalië* en verdrijving der *Pelasgi* uit omtrent
hetzelve. — De Hellenes werden thans weldra het 1550.
heerſchende volk en verdreven, terwijl zij zich over geheel Griekenland verbreidden, de Pelasgi bijna geheel, die ſlechts in *Arcadia* en in de omſtreken van *Dodona* blijven wonen, en ten deele naar *Italië*, ten deele naar *Cretæ* en andere eilanden vertrekken.

3) De ſtam der Hellenes ſcheidde zich wederom in vier hoofdſtammen, als *Aeoles*, *Iönes*, *Dores* en *Achaei*, die ook in het vervolg van tijd door vele eigenaardigheden, ten opzigt van ſpraak, zeden en regeringsvorm van malkanderen geſcheiden blijven.

Het

Het geschiedverhaal leidt deze stammen (die evenwel niet al de kleine takken der natie omvatteden) van de eerste nakomelingen van Deucalion af, aan wiens persoonlijke geschiedenis uit dien hoofde ook de geschiedenis der stammen en hunne verhuizingen verbonden werd.

4) De allengskens voortgaande uitbreiding der takken van dezen stam over Griekenland geschiedde door verscheidene verhuizingen tusschen de jaren 1500—1300, waardoor ook hunne woonplaatsen tot op de latere verhuizing der Doriërs en Heracliden (omtrent 1100) bepaald worden.

Voornaamste voorvallen tot de geschiedenis der bijzondere stammen in dit tijdvak.

1) *Aeolus* volgt zijnen vader Hellen in *Phthiotis* op, dat daarom ook de zetel der *Aeoliërs* blijft, die zich daar van verder, ten deele over het *westelijke* Griekenland, *Acarnanië Aetolië*, *Phocis*, *Locris* en *Elis* op Peloponnesus, gelijk ook over de *westelijke eilanden* verbreidden.

2) *Dorus* volgt zijnen vader in *Hestiaeotis* op, den oudsten zetel der Doriërs. — Verdrijving hieruit, na den dood van Dorus, door de *Perrhaebi*, en uitbreiding over *Macedonië* en *Creta*. — Terugkomst van een gedeelte van den stam, dat over

over den Oeta trekt, en *Tetrapolis Dorica* in het naderhand zoogenoemde landschap *Doris* aanlegt, totdat men vandaar, onder de aanvoering der Heracliden, naar Peloponnesus trekt, omtrent 1100. Zie beneden.

3) *Xuthus*, van zijne broeders verdreven, trekt naar *Athenen* en verwekt bij *Creusa*, de dochter van *Erechtheus*, zijne zonen, *Iön* en *Achaeus*. *Iön* en zijne stam zetten, uit Athenen verdreven, zich in *Aegialus* op Peloponnesus, naar hem *Iönia* (naderhand *Achaia*) genoemd, ter neder. De *Achaeërs* krijgen hunne woonplaats in *Laconica* en *Argolis*, tot op de tijden der Dorische volksverhuizing. Zie beneden.

5) Behalve deze oude inwoners kwamen in deze zelfde vroege tijden ook *volkplantingen* van beschaafde volken, uit *Aegypte*, *Phoenicië* en *Mysië* naar Griekenland. Het schijnt, dat deze vreemdelingen tusschen 1600 en 1400 zich hier gevestigd hebben.

Aankomst der volkplanting van *Cecrops* uit Aegypte, omtrent 1550, in *Attica*; — der volkplanting van *Danaus*, insgelijks uit Aegypte in *Argos*, omtrent 1500; — der volkplanting van *Cadmus* uit Phoenicië, omtrent 1550, in *Boeotië*; — der volkplanting van *Pelops* uit Mysië, omtrent 1400, in *Argos*.

6) Zoo klaar het uit de Mythologie der Hellenen blijkt, dat zij in het begin even zoowel wilden, als de Pelasgi, waren; — want zelfs het gebruik van het vuur moesten zij eerst van Prometheus leeren; — zoo zeker is het ook, dat zij reeds in dit vroege tijdperk, vooräl tusschen 1300—1200, nadat de verhuizingen ophielden, den eersten aanmerkelijken stap ter bereiking van eenen zekeren trap van beschaving maakten. Omtrent den tijd van den Trojaanschen oorlog komen zij, wel is waar, nog als *barbaren*, maar niet meer als *wilden*, voor.

7) Hoe deze beſchaving bij deze natie ontſtond en voortging, en welk eenen invloed de vreemdelingen daarop hadden, zijn vragen, die alzins moeijelijk te beantwoorden zijn. Was het Cecrops, die in Attica het eerſte vaste echtverbintenisſen inſtelde? Werd hier de landbouw en de aankweking van den olijfboom uitgevonden? — Zoo ſchijnen de Hellenes alzins de bronnen van *huiſelijke beſchaving* aan vreemdelingen te danken te hebben; en wanneer van de naderhand heerſchende familiën juist de magtigſten van deze vreemdelingen afſtamden, ſchijnt men aan eenen aanhoudenden invloed van dezelven naauwelijks te moeten twijfelen. Maar wat ook de Grieken van vreemdelingen mogen aangenomen hebben, zoo werkten zij het echter van te voren als hun eigendom om en bleven uit dien hoofde niet minder origineel. De vraag wordt daardoor van veel minder aanbelang, dan zij bij de eerſte beſchouwing konde ſchijnen.

8) Dit had voornamelijk met alle takken der *beſchaving voor den geest*, maar vooräl *van den godsdienst* plaats. Dat menigerlei goden en godsdienſtige plegtigheden uit Aegypte, Azië en Thracië bij de Grieken ingevoerd werden, is naauwelijks in twijfel te trekken; maar zij bleven geene Aegyptiſche, Aziatiſche, Thraciſche goden; — zij werden *Griekſche* godheden; uit dien hoofde ſchijnt de ontdekking van gene verwantſchappen tot geene verdere ophelderingen aanleiding te kunnen geven; maar van het hoogſte gewigt werd het, dat, welke godheden ook de Grieken aannamen, nooit bij hen een afzonderlijke priesterſtand, veel minder eene Caste zich konde vormen, die op een uitſluitend bezit van hoo-

hoogere beschaving aanspraak zoude gemaakt hebben: Wel is waar, de godsdienst bestond in niets meer dan eene uitwendige vereering; maar er verbonden zich toch van zelfs verscheidene denkbeelden en instellingen mede, die op deze wijze een gemeenschappelijk goed van het volk werden.

9) Aldus was het vooràl de godsdienst, waardoor hun ruwe geest eenigzins verzagt werd. Het waren de vroegste zangers (*ἀοιδοί*), een *Orpheus*, *Linus*, en anderen, die, door de verbreiding van godsdienstige denkbeelden, zooveel daartoe bijdroegen, om de bloedwraak, en met haar den toestand van eenen onafgebroken oorlog te doen ophouden; zij waren het, die in de *mysteriën* aan den kleinen kring der ingewijden de voorregten van het beschaafde leven zinnelijk wisten voortestellen.

St. Croix, *Recherches sur les mystères du Paganisme*, *Paris* 1784. In het Hoogduitsch. *Des Freyh. v. St. Croix*, *Versuch über die alten Mysterien. Ubersetzt und mit* (zeer voortreffelijke) *Anmerkungen begleitet von C. G. Lenz*, *Gotha* 1790.

10) Niet minder werkte de godsdienst door de *Godspraken*, voornamelijk te *Dodona* en *Delphi*, uit. De behoefte, om daar raad te halen, leidde van zelfs daartoe, om die als een algemeen goed der natie te beschouwen, waartoe aan eenen ieder de toegang moest openstaan, en aldus kon het ook niet missen, of de leiding der algemeene landszaken hingen grootendeels van deze Orakels af.

A. van Dale, *de Oraculis veterum Ethnicorum dissertat.* 6. *Amst.* 1700. Een anderzins zeer geacht werk. Het ont-

 breekt

breekt echter nog aan een onderzoek, dat dit geheele onderwerp omvat. Eene bijdrage hiertoe is.

J. Groddek, de Oraculorum, quae Herodoti libris continentur, natura, commentatio, Götting. 1786.

11) In het algemeen had ook in Griekenland nog iets anders plaats: Onder de befcherming der heiligdommen kiemde de teedere plant der befchaving. Hier waren de *Feesten* en de zamenkomften, waar ook de volken, die overigens aan elkanderen vreemd bleven, in vreedzaamheid onderling bijeenkwamen, en over gemeenfchappelijke belangen fpraken. Van zelfs vormden zich hier de eerfte denkbeelden van een regt der volken en gaven aanleiding tot verbintenisfen, die dezen wederom meer ontwikkelden. Onder dezen was wel de gewigtigfte en langdurigfte die der *Amphictyonen* te *Delphi*, die, wel is waar, eerst naderhand haren bepaalden vorm mag verkregen hebben, maar nogtans reeds vroegtijdig die grondftelling fchijnt aangenomen te hebben, dat geene der tot haar behoorende fteden van de overigen mogt verwoest worden.

12) Behalve den godsdienst was het ook de *fcheepvaart* en de daarmede verbondene *verkering*, die de natie met vreemdelingen in aanraking hield en voor befchaving vatbaar maakte. Buiten kijf bleef deze fcheepvaart langen tijd flechts zeerooverij; maar omtrent wanneer *Minos* op Creta de zee daarvan zuiverde, 1400. moest men toch reeds de behoefte van eenen anderen toeftand beginnen te gevoelen.

13) Al meer en meer ontwaakte intusfchen de heldengeest der natie, en in het *helden-tijdperk* ontwikkelde zich de eerfte bloei van hare jeugd. De zucht tot

tot buitengewone ondernemingen ontwaakte en dreef de aanvoerders niet ſlechts afzonderlijk, maar vereenigd, tot over de grenzen van hun vaderland. Maar nog veel gewigtiger, dan zij door zich zelven waren, moesten deze ondernemingen hierdoor worden, dat zij, in de gezangen der dichters voortlevende, door eene *nationale dichtkunst*, zoo als geen ander volk die bezat, de verdere ontwikkeling mogelijk maakten.

Togt der *Argonauten* naar Colchis, omtrent 1250; en oorlog der *zeven* verbondene Vorsten tegen Theben, omtrent 1225; dat echter eerst door hunne zonen (*Epigoni*) bij den tweeden aanval 1215 veroverd werd.

14) Aldus was reeds alles tot eene groote nationale onderneming van al de Griekſche volken rijp geworden, die in den *oorlog tegen Troja* uitgevoerd werd. Haar gewigtigſte gevolg was de daarſtelling van eenen algemeenen nationalen geest, die bij eenen gemeenſchappelijken heirtogt van tien jaren, in een 1194 zoo afgelegen land en van zulk eene uitkomst, nood- tot zakelijk ontſtaan moest, en, in weerwil van alle 1184. verſchillen en oneenigheden, nooit echter wederom geheel uitgebluscht is. Eerst ſedert den togt tegen Troja beſchouwden zich de Hellenen bij aanhoudendheid als één volk.

Algemeen tafereel van den politieken toeſtand van Griekenland, omtrent de tijden van den Trojaanſchen oorlog. — Verdeeling in vele kleine Staten, waaronder die van *Argos* en *Mycenae* de magtigſte waren. — In allen waren erfelijke *Opperhoofden* of *Staatvorsten* (koningen, βασιλεῖς) die te gelijk bevelhebbers in den oorlog en regters in vredestijd waren, wier grooter of geringer aanzien alleen van hunne meer-

 de-

dere of mindere bekwaamheden, voornamelijk van hunnen moed in den oorlog, afhing. — Levenswijze der natie, als een oorlogzuchtig volk, dat steden bewoont, landbouw en veeteelt te gelijk heeft en in den scheepvaart reeds aanmerkelijke vorderingen gemaakt heeft.

A. W. Schlegel, de Geographia Homeri commentatio, Hannov. 1788, geeft een overzigt der toenmalige aardrijkskunde van Griekenland — (*).

Voor de plaatselijke kennis van den Trojaanschen oorlog dient inzonderheid (†)

Lechevalier, Beschreibung der Ebne von Troja. Übersetzt und mit Anmerkungen von Heyne, Leipzig 1794. (§).

TWEEDE TIJDVAK.

Van den Trojaanschen oorlog tot aan het begin van den Perzischen oorlog, 1200–500.

Bronnen.

Van geen gedeelte der Grieksche geschiedenis is onze kennis geringer, dan van dit lange tijdvak, waarvan wij velen der

(*) Onlangs heeft de geleerde *F. A. Uckert* een werk *over de oude Geographie* uitgegeven, waarvan reeds twee deelen 4°. het licht zien, waarvan het eerste over de aardrijkskunde van Homerus handelt, Weimar 1816.

(†) Over de vlakte van Troje en deszelfs ligging verdient ook alzins hier gemeld te worden het werk van *Robert Wood: An essay on the original genius and writings of Homer, with a comparative view of the ancient and present State of the Troad, illustrated with a map of Troy, Lond.* 1775. Dit werk is ook, naar de eerste Engelsche uitgave, in het Hoogduitsch overgezet, Frankf. 1773. 8°.

(§) Dit werk is uit het Fransch in het Nederduitsch overgezet en met vele geleerde aanmerkingen verrijkt door den Heer, Mr. S. Iperuszoon Wiselius, 2 deel. Amst. 1808–1811.

der gewigtigſte voorvallen ſlechts in het algemeen kennen. Het begin van hetzelve is nog, gelijk in het vorige tijdperk, een verhaal- en dichter-geſchiedenis: Eerst omtrent het einde werd *het gebruik van ſchrift* bij de Grieken algemeener. Bovendien was dit tijdvak arm aan groote nationale ondernemingen, die den dichter of geſchiedſchrijver eene behoorlijke ſtof hadden kunnen opleveren. Behalve de vele verſtrooide berigten, die men bij *Herodotus*, *Plutarchus*, *Strabo*, en vooräl in de *inleiding* van *Thucydides* vindt, (de boeken van *Diodorus*, die hiertoe betrekking hebben, zijn verloren gegaan) moet men nog in het bijzonder van *Pauſanias* gewag maken, die in zijne *beſchrijving van Griekenland* voor de geſchiedenis der bijzondere kleine Staten ons eene menigte van gewigtige berigten bewaard heeft.

I. *Geſchiedenis der Griekſche Staten in Griekenland.*

1) De eerſte tijden na den Trojaanſchen oorlog waren door de vele ſchokken in de heerſchende familiën, vooräl in die van *Pelops*, zeer onrustig; maar weldra ontſtonden nog vele grootere bewegingen door de pogingen der *ruwe noordelijke ſtammen*, bijzonder der *Doriërs*, met welken zich ook nog de *Aetolers* verbonden, om, onder aanvoering der uit *Argos* verdrevene *Heracliden*, *Peloponneſus* te veroveren, die Griekenland zeker eene volle eeuw ſchokten, en, terwijl zij de woonplaatſen der meeste ſtammen der Hellenes veranderden, bij aanhoudendheid de gewigtigſte gevolgen hadden.

Eerſte vergeefſche poging onder *Hyllus*, den zoon van *Hercules*, omtrent 1180. — Herhaalde poging, totdat de kleinzonen van Hyllus, *Telephus* en *Creſphontes*, benevens de zonen van hunnen broeder *Aristodemus*, *Eurysthenes* en *Procles*, omtrent 1100, hunne aanſpraken deden gelden.

2) *Gevolgen van deze volksverhuizing voor Peloponnesus.* Het gebied van *Argos*, *Sparta*, *Messene* en *Corinthe*, aan de bewoners, die het tot hiertoe bezeten hadden, de *Achaeërs*, ontnomen, wordt *Dorisch*, zoo als *Elis* aan de *Aetolers*, die de Doriërs vergezelden, te beurtvalt. De verdrevene *Achaeërs* verdrijven op hunne beurt wederom de *Iöniërs* en vestigen zich in het daarna zoo genoemde *Achaia*; de Iöniërs worden van de Atheners opgenomen. — Een gevolg van deze volksverhuizing der Hellenen was ook het stichten van Griekfche volkplantingen in Klein-Azië, eerst van den stam der Aetolers, gelijk weldra daarna van de Iönifche en zelfs Dorifche Hellenen, hetwelk voor de verdere ontwikkeling der natie van zulk een groot gewigt werd.

De gefchiedenis der volkplantingen. Zie in de *volgende afdeeling*.

3) Hoe onvermijdelijk door deze verhuizingen en oorlogen, waarin de ruwere stammen de meer befchaafden verdrongen, de befchaving der natie niet flechts geftremd, maar ook grootendeels wederom vernietigd moest worden, zoo werd toch ook door dezelven de grond gelegd tot de geheele orde, die in de zaken van Griekenland in het vervolg beftond. De aangekomene ftammen ftonden, zoo als ook de verdrevene, in het begin nog allen onder de heerfchappij van hunne Stamvorsten, en bleven hieronder fommigen langer, anderen korter. Maar reeds in de twee volgende eeuwen na de verhuizing, tusfchen 1100—900, ontftonden in al de Griekfche landen, (het afgelegene Epirus alleen uitgezonderd) in plaats van de heerfchappij der Stamvorsten, *Republikeinfche regeringsvormen*, die zich, offchoon on-

der

der menigerlei afwisſeling, bij aanhoudendheid ſtaande hielden, en waardoor de zucht tot politieke vrijheid, die eenen hoofdtrek in het karakter der natie uitmaakt, zeer diepe indrukken maakte.

4) De voornaamſte oorzaak van deze voor Griekenland zoo gewigtige verandering, waardoor zijne toekomſtige inwendige politieke betrekkingen voor altijd bepaald werden, lag, zoo als het *vervolg* toonde, in niets anders, dan in de *voortgangen*, die onder de nieuw aangekomene ſtammen het *ſtedelijke leven* — en dus met dit de *burgerlijke beſchaving* in het algemeen — maakte. Want bij deze nieuwontſtane orde van zaken vormde ieder toenmalige ſtad hare inwendige regering, en men vond uit dien hoofde even zoovele *vrije Staten*, als er *ſteden* met haar ſtadsgebied gevonden werden.

Het is eene geheel valſche manier van voorſtellen, die ten minſte de wijze van zich uit te drukken in de meeste ſchriften over de Griekſche geſchiedenis begunstigt, wanneer men aan even zoo vele Staten als landſchappen denkt. Eenigen zekerlijk, zoo als *Attica*, *Megaris*, *Laconië* kunnen elk als één Staat beſchouwd worden, dewijl ieder het gebied van eene bijzondere ſtad bevattede. Maar anderen, zoo als *Arcadia*, *Boeotia* enz., vormden eigenlijk niet elk éénen Staat, maar bevatteden zoo vele bijzondere Staten, als zij Steden met haar gebied hadden. — Des niet tegenſtaande bleef *a*) reeds de natuurlijke band der verwantſchap, en Arcaders, Boeotiërs enz. ſpraken van zich als van één volk. *b*) Er ontſtonden vrijwillige verbintenisſen tusſchen eenige, of ook wel alle, ſteden van een land, zoo als, bij voorbeeld in *Achaia*, zoo dat allen eene vereeniging vormden, waarbij evenwel reeds iedere bijzondere ſtad haren inwendigen regeringsvorm voor zich behield. Of *c*) door de grootere magt van ééne ſtad ontſtond ook wel

eene foort van opperheerfchappij over de anderen, zoo als, bij voorb., van *Theben* over de Boeotifche fteden, die nogtans altijd flechts wankelende was en van tijdsomftandigheden afhing; zoo als ook *d*) de regering van elke bijzondere ftad vele veranderingen onderging, daar voornamelijk bijzondere zeer magtige burgers (Tyranni) zich niet alleen meester maakten van de opperheerfchappij, maar die ook meermalen voor eenen langen tijd *erfelijk* in hunne familiën wisten te behouden. Men ziet ligtelijk, dat dit de *hoofddenkbeelden voor de Griekfche gefchiedenis* zijn, die niet duidelijk en bepaald genoeg kunnen genomen worden, gelijk het ook van zelfs zigtbaar is, wat voor een uitgeftrekt veld tot oefening zulk eene gefteldheid voor de beoefenende Staatkunde opende. Hoe minder in de bijzondere fteden dadelijk aan bepaalde Conftitutiën te denken was, des te meer moesten de *politieke pogingen* zijn, (die ook door de geringe uitgeftrektheid der Staten gemakkelijk gemaakt werden) en hoe meermalen die pogingen misluktten, des te grooter moest bij een zoo geestig volk de menigte van politieke denkbeelden worden, waar van de *wetgevingen* van Solon en anderen in het vervolg van tijd de refultaten waren.

5) Bij deze fnippering in eene menigte van kleine Staten, die door geenen gemeenfchappelijken politieken band vereenigd waren, werd intusfchen toch, zoowel ten deele door *periodieke nationale feesten* en *fpelen* (waaronder die ter eere van Jupiter te Olympia de voornaamfte waren), waar de natie zich in haren luister vertoonde, en waaraan alle Helenen, maar ook geene anderen, deel nemen konden, als ook ten deele door de zich uitbreidende *vergadering* der *Amphictyonen*, eene zekere *éénheid* van het *volk* der *Hellenen* en een zekere *nationalen geest* onderhouden. Wanneer deze laatfte inftelling niet volkomen die gevolgen had, die zij overeenkomftig met hare beftemming

ming hebben moest, zoo lag de grond hiervan in den aard van ieder groot verbond, zoodra bijzondere daartoe behoorende Staten te magtig worden.

De vergadering der Amphictyonen was alzins geen algemeene rijksdag, waarop al de zaken, de natie betreffende, afgehandeld werden. Zij had in de eerfte plaats het opzigt over den Tempel en de Godfpraak te Delphi; maar

1) Hieraan waren de denkbeelden der Grieken over het regt der volken hunnen oorfprong verfchuldigd, en zij waakte over hunne inftandhouding.

2) Door den politieken invloed der Godfpraak gaf deze aanleiding tot deelneming aan Staatsgefchillen in bijzondere gevallen.

3) Zij bleef een nationaal Inftituut, vermits *flechts* Héllenen hier aan deel konden hebben (*).

Des anciens Gouvernements féderatifs, et de la législation de Crète, (par Mr. de St. Croix) *Paris* 1796. Dit werk bevat gewigtige nafporingen zoo wel over de Amphictyonen, als andere onderwerpen van de Griekfche Oudheden, die hier toe betrekking hebben.

6) Onder de bijzondere Staten van Griekenland munteden reeds in dit tijdvak *Sparta* en *Athenen*, niet alleen door hunne grootere magt, maar ook door hunne regeringsvormen en wetgevingen uit, en offchoon men wel niet zeggen kan, dat van hunne gefchiedenis thans reeds de gefchiedenis van het overige Griekenland afhangt, verdienen zij echter bij voorkeur onze aandacht.

7) *Gefchiedenis van Sparta.* Na de verdrijving der

(*) Zie vooral hierover *J. Del de Sales*, Gefchiedenis van Oud-Griekenland, 4 d. bl. 62., naar de overzetting van den Heer *Wifelius*.

der Achaeërs (die onder de heerſchappij van Stamvorsten, eerst uit het geſlacht van *Perſeus*, en ſedert *Menelaus* door aanhuwelijking koning werd, uit het geſlacht van *Pelops* geweest waren,) door de
omtrent 1100. *Doriërs*, viel *Laconica* door het lot aan de zonen van *Aristodemus*, *Procles* en *Eurysthenes* te beurt, wier geſlacht het heerſchende bleef, zoodat ſteeds *twee* koningen gemeenſchappelijk, uit iedere familie één, regeerden.

Familie der *Procliden* en *Agiden*, van *Agis*, den zoon en opvolger van Eurysthenes.

Sparta, ein verſuch zur Aufklärung der Geſchichte und Verfasſung dieſes Staats, von J. C. T. Manſo. Leipz. 1800 *ff.* 3 *Th.* Het voornaamſte werk over dezen Staat, en tevens rijk in naſporingen over bijzondere punten, die tot de Griekſche geſchiedenis betrekking hebben.

Cragius, de republica Lacedaemoniorum, 1642.

Meurſius, de regno Laconico: en *Miscellanea Laconica.* Beiden, naauwkeurig te zamen gebragte ſtukken.

8) In de vele *allengskens* veroverde *ſteden* van het land zetteden zich de Doriërs thans neder, en worden, zoo al niet de eenige, evenwel de heerſchende bewoners, terwijl de teruggeblevene Achaeërs lijfeigenen werden. Maar reeds zeer ſpoedig eigende de *ſtad Sparta* zich de opperheerſchappij over het geheele land toe, die zij ook aanhoudend behield, en de overige, te voren aanzienelijke, ſteden, werden opene, meestäl onbeduidende plaatſen.

Betrekking der burgers der hoofdſtad, der Spartanen, als heerſchend ligchaam, tot de landbewoners, de *Lacaedemoniërs*, of περίοικοι, als belastingen en krijgsdienst onderworpene onderdanen. Reeds *Agis*, de opvolger van Eurysthenes, *dwong* hen

hen tot deze afhankelijkheid, en de bewoners van *Helos* werden door hunnen wederſtand tot lijfeigenen gemaakt, terwijl de overigen bij de opoffering van hunne *politieke* vrijheid toch in het bezit van hunne *perſoonlijke* vrijheid bleven, alhoewel ook deze ongemeen beperkt werd.

9) De geſchiedenis der twee volgende eeuwen tot op Lycurgus bevat ſlechts herhaalde oorlogen der Spartanen met hunne naburen, de *Argivi*, en inwendige onlusten, die door de te groote ongelijkheid der goederen, de oneënigheden en de gezonkene magt der koningen bewerkt werden, totdat *Lycurgus*, oom en voogd van den jongen koning *Charilaus*, omtrent het jaar 880, aan Sparta de wetten gaf, waaraan het ſedert dien tijd zijnen luister voornamelijk te danken had.

Ophelderiug der hoofdpunten van den Spartaanſchen regeringsvorm. Men moet daarbij vooraf in het oog houden:

a) Daar de wetgeving van Lycurgus reeds zoo vroeg plaats had, en zijne wetten ook niet geſchreven waren, maar ſlechts in ſpreuken, ῥῆτραι, beſtonden, die van de Godſpraak te Delphi goedgekeurd waren, zoo heeft men veel, dat eerst van lateren oorſprong was, aan Lycurgus toegeſchreven.

b) Veel, dat hem wezenlijk behoort, was niet nieuw; maar uit oude Doriſche gewoonten genomen, die begonnen in verval te komen; doch waaraan thans kracht van wet gegeven werd. Uit dien hoofde moest ook de wetgeving van Lycurgus zeer natuurlijk overeenkomst met die der Cretenſers hebben, die ook Doriërs waren, alhoewel ook veel, zoo als men verzekert, hiervan genomen werd.

c) De wetten van Lycurgus hadden ten hoofddoel, door beſchaving en inſtandhouding van eenen *ſterken* en *onverdorven menſchenſtam*, Sparta zijne onafhankelijkheid te verzekeren. Daarom hadden zij veel meer betrekking op het bijzon-

zondere leven en de phyſieke opvoeding, dan op de Staatsregering, waarin hij weinig verandering ſchijnt gemaakt te hebben.

Met betrekking tot de *Staatsregering*

1) Bleef de betrekking, die tot hiertoe geweest was tusſchen de *Spartanen*, als heerſchend volk, en de *Lacedaemoniërs*, als onderdanen.

2) Ook bleven de *twee koningen* uit de beide heerſchende geſlachten, als aanvoerders in den oorlog en eerſte overheidspersonen in vrede.

3) Daarentegen wordt de inrigting van den *Raad* (Γερουσία) aan Lycurgus toegeſchreven, die uit 28 leden beſtond, die niet beneden de 60 jaren mogten zijn, van het volk gekozen werden, voor hun levén lang bleven, en in alle zaken van Staat de koningen op zijde ſtonden.

4) Dan of het Collegie der jaarlijks verkozene *Ephori* reeds van Lycurgus of later ingeſteld zij, is wel onzeker; doch ook van weinig aanbelang, daar de groote magt van dit Collegie, waaraan, als opperſte regtbank van Staat, eindelijk alles onderworpen werd, eerst later ontſtond.

5) Behalve dezen waren er ook nog *volksvergaderingen*, naar de afdeelingen in Φυλαὶ en ὠβαὶ, waaraan nogtans alleen de *Spartanen* deel namen, wier regt ſlechts daartoe ſtrekte, om de voordragten, door de Koningen en den Raad gedaan, aan te nemen of te verwerpen.

In de wetten *voor het bijzonder leven* ging Lycurgus van deze grondſtelling uit, om de Spartanen tot eene maatſchappij van burgers te vormen, die in hunne bezittingen en levenswijze malkanderen, zoo veel mogelijk, gelijk waren, en waarbij eenen ieder de overtuiging ten ſterkſte ingedrukt werd, dat *hij* een eigendom van den Staat en aan dezen blinde gehoorzaamheid verſchuldigd was.

1) Van hier de nieuwe verdeeling der landerijen, zoodat 9,000 deelen aan de Spartanen en 30,000 aan de Lacedaemoni-

niërs gegeven werden, die wel bij erfenis vermaakt en weggeſchonken; maar niet mogten verkocht worden.

2) De meest mogelijke verwijdering van alle weelde, vooral door de *συσσίτια*, of het dagelijkſche te zamen eten van al de burgers, naar hunne afdeelingen, waarbij de geregten voorgeſchreven werden.

3) De geheele inrigting van het huiſelijke leven, zoowel tusſchen echtgenooten, als ouders en kinders, welke doorgaans zoodanig was, dat zij het politieke hoofddoel, de opvoeding van ſterke en gezonde burgers en burgeresſen, bevorderde, zelfs ten kosten der zedelijkheid.

4) Zoo als ook de betrekking der dienstboden, die den algemeenen naam van Heloten hadden, en die, ofſchoon zij in de eerſte plaats als *lijfeigene boeren* moesten beſchouwd worden, nogtans ook te gelijk het eigendom van den Staat waren, die het regt had, om zich van hen in den oorlog te bedienen. — Zoo gemakkelijk het voor het overige is deze hoofdpunten van de Spartaanſche regering in het algemeen op te geven, zoo moeijelijk en dikwijls zoo onmogelijk is het, uit gebrek aan naauwkeurige berigten, eene menigte van vragen te beantwoorden, die men ligtelijk kan opwerpen, als men verder in bijzonderheden treedt. Merkwaardiger dan de regering zelve, is buiten kijf de tijd van hare voortduring van bijna 400 jaren zonder aanmerkelijke ontaarding; des te meer merkwaardig, daar de Spartanen in dezen tijd zeer ſpoedig begonnen veroveraars te worden. Aan eenen duurzamen vrede was zekerlijk in Griekenland niet meer te denken, daar eene *militaire Republiek* in zijn midden was, wier burgers reeds uit verveling oorlog hadden moeten voeren, dewijl zij al de bezigheden van het huiſelijke leven en den landbouw, waarvan zij nogtans bij uitſluiting leven moesten, door ſlaven lieten waarnemen.

Behalve de boven genoemde werken, behoort hier

Heine, de Spartanorum republica iudicium, in de *Comment. Societ. Götting, Vol.* IX. Tot teregtwijzing der eenzijdige beoordeeling van *Pauw*.

10 Niet

10) Niet lang na Lycurgus begonnen de oorlogen der Spartanen met hunne naburen, de *Argivers*, *Arcaders*, maar vooräl met de *Messeniërs*, die hunne voornaamste oorzaken in eenen ouden haat der Dorische Stammen over de ongelijke verdeeling der landerijen, bij het innemen van Peloponnesus, schijnen gehad te hebben; doch die oogenschijnlijk het meeste door de eerzucht der koningen, die het bijgeloovige volk door Godspraken en hunne uitleggingen te leiden wisten, onderhouden werden.

Onbeduidende oorlogen met *Tegea*, *Argos* en verschillen met *Messene*, 873—743.

Eerste Messenische oorlog, 742—722., geëindigd door de verovering der grensvesting *Ithome*, na den vrijwilligen dood van den Messenischen Koning, *Aristodemus*. — De Messeniërs worden aan de Spartanen cijnsbaar en moeten de helft van de voortbrengselen hunner landerijen geven. — Gedurende dezen oorlog

1) Inrigting van het Collegie der *Ephori* (volgens eenige berigten) als plaatsvervangers der koningen in hunne afwezendheid, en scheidsmannen tusschen hen en den Raad bij voorkomende gelegenheden.

2) Beperking der magt van het volk daarin, dat het in de voorgestelde besluiten van den Raad en der koningen niets veranderen, maar die slechts bevestigen of verwerpen kan.

3) Zamenzwering der *Parthenii* en *Helotes*, die aanleiding gaf tot het *verzenden van volkplantingen;* een middel, waarvan Sparta zich meermalen ter behouding der inwendige rust bediende.

Tweede Messenische oorlog, 682—668, van de Messeniërs onder hunnen held *Aristomenes*, en van de Spartanen, aangevoerd door *Tyrtaeus*, 14 jaren gevoerd, totdat die door het innemen van de versterkte plaats *Eira* beslist werd. Het gebied der Messeniërs wordt onder de overwinnaars verdeeld, en

en de inwoners worden, even als de Heloten, tot lijfeigene boeren gemaakt.

11) Offchoon door deze Mesfenifche oorlogen het gebied der Spartanen aanmerkelijk uitgebreid werd, fchijnen zij echter eerst langzaam zich herfteld en eerst allengskens zich tot den *eerften onder de Dorifche Staten* verheven te hebben, terwijl zij hun gebied bij voortduring op kosten der *Argivi* en *Arcaders* vergrootten.

Oorlogen met *Tegea*, meest ongelukkig voor Sparta, en met *Thyrea* en het eiland *Cythere*, waardoor hun gebied zeer uitgebreid wordt, omtrent 550.

12) Deze *binnenlandfche* oorlogen op Peloponnefus waren niet van dien aart, dat zij de Spartaanfche regering aanmerkelijk hadden kunnen veranderen, en langen tijd floegen zij de deelneming aan *buitenlandfche* verfchillen van de hand. Maar toen koning *Cleomenes*, die eindelijk zijnen ambtgenoot *Demaratus* verdrong, zich in de zaken der Atheners mengde, was reeds daardoor het zaad tot twist tusfchen deze Republieken uitgeftrooid. De daarop volgende *oorlogen met de Perfen*, waaraan Sparta deel moest nemen, offchoon Cleomenes het deelnemen aan den opftand van Aristagoras afgeflagen had, en het *thans* opkomende denkbeeld van het opperbewind van Griekenland bragt eene reeks van geheel nieuwe betrekkingen voort. 491.

13) De *gefchiedenis van Athenen* in dit tijdvak is gewigtiger wegens de *binnenlandfche* veranderingen, waardoor deze Staat zich allengskens tot eene Republiek vormde, dan door uitwendige vergrooting.

De ligging en gesteldheid van Attica, waardoor het aan de aanvallen en het binnentrekken der rondzwervende horden minder blootgesteld was, verligtte hier den rustig voortgaanden wasdom, waarvan men ook de onloochenbare sporen vindt, hoe weinig ook de kritiek in staat is alles hier zoo uit een te zetten, als de geschiedkundige het wenschen mogt.

De geschiedenis der Atheners maakt natuurlijk een voornaam gedeelte van de boven aangehaalde werken uit (*). Daarenboven behooren hier

The history of Athen politically and philosophically considered, by William Young Esq. Lond. 1796 4. Meer redenering dan geschiedenis.

Corsini fasti Attici, Florent. 1747. 4 *Voll.* 4. De naauwkeurigste chronologische behandeling.

Meursii Athenae Atticae, Solon en meer bijzondere stukken, in zijne werken en in *Gronovii Thesaurus* verzameld, zijn zeer rijke compilatiën.

1) Tijdperk der *koninklijke regering* tot 1068.

De geschiedenis van den Atheenschen Staat begint eigenlijk eerst met *Theseus*, die, omtrent 1300, zijnen vader *Aegeus* opvolgt. Hij werd in zeker opzigt de grondlegger van den Staat, terwijl hij de *stad* Athenen, in plaats dat de *vier* distrikten (δῆμοι) tot hier toe van malkanderen onafhankelijk schijnen geweest te zijn, tot *den eenigen zetel der regering* maakte. Reeds onder hem heeft de verdeeling van het volk in *Edelen* (Εὐπατρίδαι), *landbouwers* (γεώργοι) en *neringdoende* (δημιούργοι) plaats; misschien ook al de *stichting* van den *Areopagus*. — Onder zijne opvolgers zijn merkwaardig *Mnestheus*, die voor Troja bleef, en de laatste, *Codrus*, die door vrijwillige opoffering Attica van de invallen der Doriërs reddede, 1068.

2) Tijd-

(*) Zie boven bladz. 125 en 126.

2) Tijdperk der *Archonten voor hun geheele leven* uit het geſlacht van Codrus, waarvan er 13 regeerden, van 1068—752. De eerſte, *Medon*, de laatſte, *Alcmaeon*. Hunne regering was *erfelijk*, even als die der koningen; maar zij waren van hun beſtier rekenſchap verſchuldigd (ὑπεύθυνοι). In het begin van dit tijdperk heeft de *verhuizing der Iöniërs* van Attica naar Klein-Azië plaats, 1044. Zie beneden.

3) Tijdperk der *tienjarige Archonten*, waarvan er 7 malkanderen opvolgden, van 752—682. Ook zij waren uit het geſlacht van Codrus. Dit tijdvak levert geene merkwaardige voorvallen op.

4) Tijdperk der *9 jaarlijks verkozene Archonten*, tot op *Solon*, 682—592. Zoo min bij deze als bij de vorige veranderingen weten wij naauwkeurig de oorzaken, *waardoor*, en de wijze, *waarop* zij te weeg gebragt werden. — Het ontſtaan van eene drukkende Aristocratie, (zoo als die der Patriciërs in Rome, kort na het verdrijven der koningen), daar de *Archonten*, gelijk ook de leden van den *Areopagus* ſlechts uit edele familiën gekozen worden. Eerſte poging tot eene wetgeving door *Draco*, 622, die ſlechts lijfſtraffelijke wetten ſchijnt bevat te hebben; maar die door hare ſtrengheid zelve onbruikbaar werd. — De opſtand van Cylon, 598, werd door de wijze, waarop die geſtild werd, voor de Aristocratiſche partij het meeste nadeelig, daar zij zich eene bloedſchuld op den hals haalde, die zelfs na de verzoening (*expiatio*) van *Epimenides* 593, nog lang tot een voorwendſel der onlusten diende, en de politieke partijſchappen der *Pediaei*, der *Diacrii* en der *Parthali*, die uit de boven gezegde verdeeling van het volk ſchijnen ontſtaan te zijn, ſtortten Athenen in eene Anarchie, gedurende welke de naburige Megarenſers het eiland Salamis wegnamen, dat nogtans eindelijk door *Solon* wederom ingenomen werd.

14) Uit deze regeringloosheid werd Athenen door

 So-

Solon gered, eenen man, wien niet flechts Athenen, maar de menschheid in het algemeen, verpligting
594. heeft. Hij was tot *Archon* gekozen, met den opdragt, om aan Athenen eenen beteren regeringsvorm te geven, waarvan hij zich zoo kweet, dat hij daardoor den grond tot het geluk van zijne geboorteftad legde.

Ophelderinq der hoofdpunten van Solons wetgeving.

Haar hoofddoel was het affchaffen der *drukkende Aristocratie*, zonder deswegens aan de invoering van eene zuivere Democratie te denken.

1) *Voorloopige Wetten:* Affchaffing der inftellingen van *Draco*, (de wetten tegen den doodflag uitgezonderd) en de wet tot verlichting der fchuldenaars, (Σεισαχθεία, *novae tabulae*) niet zoo zeer door vernietiging der fchuld, als vermindering van dezelve door verhooging van de waarde van het geld, gelijk ook verder door het verzekeren der perfoonlijke vrijheid der fchuldenaars.

2) *Grondwetten*, ten deele in betrekking tot het Staatsregt, ten deele ten opzigt van het bijzondere leven en burgerregt. —

Staatsregering.

a) Organifatie van het volk door de afdeelingen naar de *bezittingen* in 4 klasfen, *Pentecofiomedimni*, die 500 medimnen, Ἱππεῖς (*Equites*), die 400, Ζευγῖται, die 300, en Θῆτες (*Capite cenfi*), die minder jaarlijkfche inkomften hadden. — De oude afdeelingen naar de *hoofden* in *wijken* (φυλαί), waarvan er 4 waren, en naar de *woonplaats* in *gemeenten* (δῆμοι), waarvan men er 170 telde, werden tevens gehouden.

b) Slechts de burgers der drie eerfte klasfen konnen aan alle Staatsambten deel hebben, maar allen aan de volksvergaderingen en in de geregten plaats nemen.

c) De negen jaarlijks gekozene Archonten blijven wel, (waarvan de eerfte der Archonten ἐπώνυμος, de tweede βασιλεύς, de derde πολέμαρχος, de overige zes θεσμοθέται ge-

genoemd werden*), die als opperſte magiſtraatsperſonen (evenwel zonder dat zij militaire posten bekleeden konden), aan het hoofd van den Staat ſtaan; maar hun wordt op zijde geſteld

d) Een *Raad*, (Βουλή,) die uit eene jaarlijks vernieuwde verkiezing van 400 perſonen uit de *drie eerſte* klasſen der burgers (100 uit iedere *Tribus*) beſtaat, die wel door het lot gekozen worden; maar een ſtreng-onderzoek (δοκιμασία) moeten doorſtaan. Dezen moeten de Archonten in alle zaken tot raden dienen, en niets kan tot het volk gebragt worden, waarover niet voorloopig bij dezelven beraadſlaagd is.

e) Het *volk*, in zoo verre het uit al de 4 klasſen beſtaat, blijft in zijne vorige *vergaderingen* (ἐκκλησίαι) het regt der bekrachtiging der wetten, de keus der overheidsperſonen, en de beraadſlaging over alle landszaken behouden, die van den Raad aan hetzelve gebragt worden, zoo als ook de openbare vonnisſen.

f) Het voornaamſte ſteunpunt der Staatsregeling zou nogtans, naar Solons plan, de *Areopagus* zijn, die tot hiertoe ſlechts een werktuig in de handen der Aristocratie geweest was. Deze werd bezet uit de *afgetredene Archonten*, en bleef niet alleen het geregtshof in de gewigtigſte *cauſae capitales*, maar behield ook het opzigt over de zeden, het onderzoek over het gedrag der *afgetredene Archonten*, en het regt, om de genomene beſluiten van het volk na te zien en te vernietigen. Men moest zijne magt, die zeer ligt aan die der Ephori in Sparta had kunnen gelijk worden, te groot noemen, wanneer de ondervinding niet geleerd had, wat voor nadeelige gevolgen de verzwakking van dezelve door Pericles had. Wanneer deze mengeling van Aristocratie en Democratie voor het overige diepe inzigten in het wezen der Republikeinſche regeringsvormen verraadt, wordt Solon toch nog grooteren eerbied waardig door zijne pogingen, om het roer van Staat alleen in de handen der beſchaafdſte en ſchranderſte mannen te brengen; even als zijne geheele *bijzondere wetgeving* ook den man toont, die niet als Lycurgus, de zedelijkheid aan de Staatkunde, maar de Staatkunde aan de zedelijkheid onderwierp.

Sam. Petitus, *de legibus Atticis*, 1635 fol. (*). De beste verzameling en uitlegging der fragmenten van de Attische wetten.

15) Wanneer door Solons wetgeving de partijen niet ophielden, zoo had zijne Staatshervorming dit met iedere andere gemeen. Het was geheel de natuurlijke loop der dingen, dat de vrij gewordene *Plebeii* zich aan de *Aristokraten* trachtten te wrijven, en, daar dezen eindelijk onderlagen, dat de aanvoerder der eersten, *Pisistratus*, het roer van Staat in handen hield, zonder dat evenwel Solons wetgeving afgeschaft werd. Dat het geraamte der Republiek onder de heerschappij van zulk eenen usurpateur zeer wel kon blijven staan, heeft de nieuwere geschiedenis geleerd. Mogten slechts alle Republieken dan in de handen van eenen *zulken Tyrannus*, als deze was, vallen!

Eerste verheffing van *Pisistratus* 561, terwijl hij zich van eene lijfwacht voorziet, en vlugt der *Alcmaeoniden* onder *Megacles*. Verdrijving reeds 560. — *Tweede* verheffing door een huwelijk met de familie van Megacles 356—552. *Tweede verdrijving* door Megacles 552—538. — *Derde* verheffing, terwijl hij zich met geweld van de heerschappij meester maakt en die tot aan zijnen dood behoudt 538—528. Vlugt der Alcmaeoniden naar Macedonië, die daar de onvergenoegden aan zich verbinden. Hem volgen zijne zonen *Hipparchus* en *Hippias* gemeenschappelijk op tot 514, toen de oudste van *Harmodius* en *Aristogiton* vermoord wordt. De uitgewekene Alcmaeoniden halen, door omkooping van het Orakel te Delphi, de Spartanen in hun belang over en maken, ondersteund door eene Spartaansche armee, 510 zich meester van Athenen, ter-

(*) Minder omslachtig; doch niet minder naauwkeurig is *Meursi Themis Attica*, *sive de Legg. Attic.*, *Traj. ad Rh.* 1685. 4°.

terwijl Hippias zijne waardigheid nederlegt en daarna tot de Perfen zijne toevlugt neemt.

16) Deze terugkomst der Alcmaeoniden had eene verandering in de wetweving van Solon ten gevolge, terwijl door *Clisthenes*, den zoon van Megacles, het aantal der Tribus tot 10 en het getal der leden van den Raad tot 500 vermeerderd werd. — Maar de voortduring der vrijheid moest van Athenen eerst door eenen kamp gekocht werden, terwijl Sparta, met de Boeotiërs en Chalcidenfers verbonden, waarbij Aegina zich nog voegde, Athenen, eerst onder *Ifagoras*, de partij van Clisthenes, en vervolgens in den verdrevenen Hippias, op nieuw alleenheerfchers wilde opdringen. Nogtans hoe zegevierende de Republiek bij dezen *eerften* kamp na hare wederverkregene vrijheid zich verhief, des te meer wies hare moed, waardoor zij zich verleiden liet, om zelfs aan den vrijheidskamp der Aziatifche Grieken onder Aristagoras deel te nemen, en door het onberaden in de asch leggen van Sardes zich de wraak der Perfen op den hals te halen, zonder welke buiten kijf Athenen en Griekenland nooit dat gene geworden waren, wat zij werden.

507 tot 504.

500.

17) Van de *gefchiedenis der overige Staten van Griekenland* kennen wij flechts *bijzondere voorvallen*, en van de meesten ook dezen flechts gedeeltelijk. Omtrent het einde van dit tijdvak hadden zich Athenen en Sparta, wel is waar, boven dezelven verheven en waren, *gene* als de eerfte onder de *Dorifche*, *deze* als de eerfte onder de *Iönifche* Staten als zoodanig erkend; maar dikwerf had toch Sparta aan Mesfene, Argos en Tegea, Athenen aan Me-

gara en Aegina mededingers gehad. Intusſchen hadden Sparta en Athenen, behalve hare betere wetgevingen, ook een grooter gebied, dan eene der overige Griekſche ſteden bezat.

Voornaamſte voorvallen tot de geſchiedenis der kleinere Staten.

1) *Op Peloponneſus.*

a) *Arcadia.*

Het verhaal van Arcadië noemt eenen rei van Koningen of Stamvorsten, die over geheel Arcadië zullen geregeerd hebben, die met *Arcas* en zijnen zoon *Lycaon* begint, wier nakomelingen ook de heerſchappij behielden, en aan de oude verſchillen der Helleniſche vorsten meerder of minder deel namen. Bij de verovering van Peloponneſus door de Doriërs bleef Arcadië het eenige land, dat niets leed; waarſchijnelijk meer door zijne bergen, dan door de ſchranderheid van zijnen toenmaligen koning *Cypſelus*; beſchermd. Zijne opvolgers namen deel aan de oorlogen der Mesſeniërs en Spartanen, ten voordeele der eerſten; maar in den tweeden Mesſeniſchen oorlog werd de *laatſte* Arcadiſche Koning, *Aristocrates* II., hun tot eenen verrader, waarom hij van de Arcaders geſteenigd, en de *koninklijke waardigheid afgeſchaft werd* 668. Thans deelt zich Arcadië in zoo vele *kleine Staten*, als het *ſteden* met haar ſtedelijk gebied heeft, waaronder *Tegea* en *Mantinea* de voornaamſte zijn, die de overigen misſchien in eene zekere afhankelijkheid hielden, zonder nogtans haar haar inwendig beſtier te ontnemen. De regering moet, zoo als men het bij een herdervolk verwachten kan, Democratisch geweest zijn. In *Mantinea* vond men volksverdedigers (δημιούργοι) en eenen Raad (Βουλή). De oorlogen der bijzondere ſteden komen meermalen voor; maar zij werden door geen algemeen verbond vereenigd.

C. A. Breitenbach, *Geſchichte von Arcadien*, 1791.

b) *Ar-*

b) Argos.

Reeds vóór de verhuizing der Doriërs vond men in het landſchap *Argolis* verſcheidene kleine rijken, zoo als dat van *Argos*, *Mycenae* en *Tiryns*. In *Argos*, benevens *Sicyon*, den oudſten Staat van Griekenland, heerschten de voorvaders van *Perſeus*, die zelf deze heerſchappij met die van Tiryns verruilde, waar zijne nakomelingen tot op Hercules de beheerſchers bleven, wiens zonen door Eurystheus van daar verdreven werden en tot de Doriërs hunne toevlugt namen. — In *Mycenae*, dat van Perſeus zal gebouwd zijn, heerschte het geſlacht van *Pelops;* ten tijde van den Trojaanſchen oorlog was deze kleine Staat, waartoe toen ook Corinthe en Sicyon behoorden, onder Agamemnon de magtigſte in Griekenland. — Bij de verovering der Doriërs valt Argos aan *Temenus* ten deel en kreeg, bij het verdringen der Achaeërs, *Doriërs* tot inwoners. Reeds onder den zoon van Temenus, *Ciſus*, werd de koninklijke magt zoodanig beperkt, dat zijne nakomelingen ſlechts den naam overig hielden, tot dat omtrent 984 de koninklijke waardigheid geheel afgeſchaft en door eenen Republikeinſchen regeringsvorm vervangen werd, van wiens inwendigen geſteldheid wij ſlechts zoo veel weten, dat in *Argos* een *Raad* (Βουλή), een collegie van 80 mannen (*οἱ ὀγδοήκοντα*) en overheden, met den naam Ἀρτῦναι, aan het hoofd der regering ſtonden; maar in *Epidaurus* 180 uitgekozene burgers, die uit hun midden eenen Raad verkozen, wiens leden Ἀρτῦναι genoemd werden. Intusſchen bleven in het landſchap Argolis insgelijks zoo vele onafhankelijke Staten, als er Steden gevonden werden; in het noorden, *Argos*, *Mycenae* en *Tiryns*, in het zuiden, *Epidaurus* en *Troezen*. De laatſten bleven beſtendig onafhankelijk; maar Mycenae werd van de Argivi verwoest en de bewoners van Tiryns werden gedwongen naar Argos te verhuizen. Het gebied van Argos omvattede uit dien hoofde het noordelijke deel van het landſchap *Argolis*, maar niet het zuidelijke, dat aan de daarliggende ſteden behoorde.

c) *Corinthus.*

Van de tijden der Dorifche verhuizing af heerschten hier koningen uit het geflacht van Sifyphus, en reeds onder hen wordt Corinthe wegens zijnen rijkdom door Homerus geprezen. De Doriërs verdreven de inwoners, die tot hier toe het land bezeten hadden, en *Aletes*, uit den ftam van Hercules, werd koning omtrent 1089, wiens nakomelingen tot in het vijfde geflacht hem opvolgden; toen na den dood des laatften konings *Telesfus* 777 het geflacht der *Bacchiadae* (ook uit den ftam der Heracliden) zich van de heerfchappij meester maakte en eene *Oligarchie* invoerde, terwijl zij jaarlijks uit hun midden eenen Prytanis verkozen, tot dat eindelijk 657 *Cypfelus* zich van de *opperheerfchappij* meester maakte, wien zijn zoon *Periander* opvolgde, die beiden zich door inhaligheid en wreedheid kenfchetften. Op dezen († 587) volgde nog zijn neef *Pfammetichus*, tot dat 584 de Corinthiërs zich in vrijheid ftelden. Het *inwendige* van hunnen *Republikeinfchen regeringsvorm* is flechts in zoo verre bekend, dat zij *volksvergaderingen* en eenen *Raad* (Γερουσία) hadden. Het fchijnt, dat het de Aristocratie van eene handelftad geweest is; want ook de *Bacchiadae*, ten minfte eenigen van hen, waren kooplieden. — De *koophandel* der Corinthiërs beftond voornamelijk in het omzetten van Aziatifche en Italiaanfche waren, en was uit dien hoofde meest *zeehandel*, dien de ligging hunner ftad, in verband met de toenmalige gefteldheid der zeevaart befchouwd, begunstigde; nogtans hadden zij nooit *grooten* zeehandel, hoe *voordeelig* hij ook voor de burgers en, door de *inkomende regten*, voor den Staat was. — Hunne *volkplantingen*, vooräl in het westen, waren *Corcyra*, *Epidamnus*, *Leucas*, *Syracufae*, zoo als in het oosten, *Potidaea*, die zij gaarn in eene foort van afhankelijkheid zouden gehouden hebben, zonder het nogtans op den duur te kunnen. — Des niet te min werd Corinthe hier door, zoo als ook door de noodzakelijkheid, om de fcheepvaart tegen zeeroovers te befchermen, tot eene *zeemogendheid*, vond de *triremes* uit en leverde reeds 664

aan

aan de Corcymeërs eenen *zeeſlag*. Daarentegen voerden zij hunne oorlogen te land meestäl met vreemde troepen, en namen uit dien hoofde ook des te meermalen aan de binnenlandſche oorlogen van Griekenland deel, naarmate zij gemakkelijker genen hebben en betalen konden.

d) *Sicyon*.

Het verhaal maakt deze ſtad, nevens Argos, tot den *oudſten Staat* van Griekenland; maar de lijsten der aloude koningen en priesters, die daar zoude geheerscht hebben, zijn zonder zekeren geſchiedkundigen grond. Vóór de verhuizing der Doriërs was *Sicyon* eerst van Iöniërs bewoond; maar behoorde omtrent den tijd van den Trojaanſchen oorlog tot het gebied van Agamemnon. Bij den inval der Doriërs maakte zich *Phalces*, de zoon van Temenus, van Sicyon meester, dat thans eene Doriſche ſtad werd. Na de afſchaffing der koninklijke waardigheid, waarvan het tijdpunt onzeker is, ontaarde de regering in eene *toomelooze Democratie*, die, zoo als doorgaans, voor de uſurpatie van eenen eenigen den weg baande. *Orthageras* en zijne nakomelingen, waarvan de laatſte de beroemde *Clisthenes* was, heerschten eene volkomene eeuw over Sicyon 700—600. Ook na het herſtellen der vrijheid ondergingen de Sicyoniërs toch meermalen Staatsveranderingen: en hun luisterrijke tijdvak valt eerst in de laatſte tijden van Griekenland, waarin zij een lid van het Achaeiſche verbond werden.

e) *Achaia*.

Bij de uitbreiding der Hellenes werd dit landſchap, dat tot dien tijd *Aegialus* heet, van *Iön* en zijnen ſtam, die uit Athenen verdreven was, in bezit genomen, waarvan zij den naam van *Iöniërs* droegen; tot dat de Iöniërs bij de Doriſche volksverhuizing van de uit Argos en Laconica verdrevene Achaeërs wederom verdreven werden, die zich onder *Tiſa-*

me-

menus, den zoon van Orestes, daar ter neder zetten, wiens nakomelingen ook hem in de heerfchappij opvolgen, tot dat de dwingelandij van den laatften derzelven, *Cyges*, (onzeker, wanneer?) de affchaffing der koninklijke waardigheid bewerkte. Achaia verdeelde zich hierop in 12 *kleine Republieken*, of even zoo vele *fteden* met haar ftadsgebied, waarvan iedere uit 7—8 distrikten (*δήμοι*) beftond. Zij hadden allen Democratifche regeringsvormen en ftonden met malkanderen in een verbond, dat op de volkomenfte gelijkheid gegrond was en niet eerder dan door de Staatkunde der Macedonifche koningen ontbonden werd, offchoon deze ontbinding zelve toch aanleiding tot het naderhand zoo gewigtige *Achaeifche verbond* gaf. De Achaeërs leefden vreedzaam en gelukkig, dewijl zij tot op den Peloponnefifchen oorlog de dwaasheid niet hadden, om aan de verfchillen van anderen deel te nemen, en hunne regeringsvormen werden zoo beroemd, dat verfcheidene buitenlandfche Griekfche fteden die aannamen.

f) Elis.

De inwoners hadden in de vroegfte tijden den naam van *Epei*, die, even als de naam van Eliërs, van éénen hunner oude koningen afftamt. De namen van deze hunne oude Stamvorsten, zóo als die van *Endymion*, *Epeus*, *Eleus* en *Augias*, zijn bij de dichters zeer bekend. Het fchijnt, dat er doorgaans verfcheidene rijken in dit land geweest zijn; want ten tijde van den Trojaanfchen oorlog waren er *vier*, waarbij nog dat van *Pylus* in Tryphylië kwam, welk landfchap doorgaans tot Elis gerekend wordt. Bij de *Dorifche volksverhuizing* zetteden zich de Aetolers, die de Doriërs vergezelden, onder hun opperhoofd *Oxylus*, in Elis neder; doch zoo, dat de oude inwoners nevens hen bleven wonen. Onder zijne opvolgers is *Iphitus*, de tijdgenoot van Lycurgus, als *herfteller der Olympifche fpelen*, beroemd, aan welker feesten van dien tijd af het landfchap Elis zoo wel zijnen luister als zijne rust te danken heeft, dewijl het gebied van Elis als een heilig ge-

gebied beschouwd werd, offchoon zij wegens den voorrang in deze spelen eenige oorlogen met hunne naburen, de Arcaders, hebben moeten voeren. Na de afschaffing der koninklijke waardigheid 780 werden *opperoverheidspersonen* gekozen, die tevens het opzigt over de spelen hadden, (Ἑλλανοδῖκαι), waarvan er in het begin *twee* en naderhand *tien* waren; één uit iedere Tribus, (offchoon hun getal met het getal der Tribus dikwijls veranderde). Daarenboven moeten zij ook eenen Raad gehad hebben, die uit 90 personen bestond, die hunne posten gedurende hun leven behielden, waarvan Aristoteles gewag maakt. De *stad Elis* werd eerst in het jaar 477 gebouwd, tot dien tijd woonden de Eliërs in verscheidene kleine plaatsen.

2) *In het Midden-Griekenland.* (Hellas).

a) *Megara.*

Tot aan de Dorische volksverhuizing stond *Megara* meestal onder koningen van Attica, of ook wel onder vorsten uit hun eigen geslacht; alhoewel de Megarensers reeds kort vóór deze gebeurtenis, na het ombrengen van hunnen laatsten koning *Hyperion*, de regering aan overheidspersonen, die verkozen werden en afwisselden, in handen gaven. — Bij den inval der Doriërs, ten tijde van Codrus, werd Megara van *Doriërs*, voornamelijk *Corinthiërs*, bezet, die uit dien hoofde ook de stad als hunne volkplanting beschouwden, en haar in het tijdperk der *Bacchiadae* in afhankelijkheid wilden houden, dat verscheidene oorlogen te weeg bragt. Nogtans handhaafde *Megara* zich, als eenen afzonderlijken Staat, zoowel in deze, als in de volgende oorlogen onder de Grieken, waaraan het ter zee en te land deel nam. Omtrent het jaar 600 had *Theagenes*, schoonvader van den Atheenschen Cylon, zich van de opperheerschappij meester gemaakt, na wiens verdrijving de Republikeinsche regeringsvorm wel hersteld werd, maar weldra in eene regering van het gemeene volk ontaarde.

de. Evenwel komt Magara reeds in het tijdperk van den Perſiſchen oorlog, waaraan het roemrijk deel nam, wederom als een welingerigte Staat voor, offchoon wij over het inwendige van zijne regering geene berigten hebben.

b) Boeotia.

De geſchiedenis maakt van verſcheidene aloude volken in *Boeotia* gewag, als *Aones*, *Hyantes* enz., met welken aangekomene *Phoenicers*, onder *Cadmus*, zich vermengen. De Stam van Cadmus werd en bleef langen tijd daarna de heerſchende, en de geſchiedenis van zijne afſtammelingen, de koningen in Theben, die over het grootſte gedeelte van Boeotië heerschten, zoo als van *Oedipus*, van *Laius*, van *Eteocles* en *Polynices*, maakt een hoofdtak van de Griekſche Mythologie uit. Na de verovering van Theben door de *Epigoni* 1215., werden de Boeotiërs door Thraciſche volken verdrongen, en zetteden zich in *Arne* in Thesſalië neder; maar keerden, met de daar wonende Aeolers vermengd, ten tijde van de Doriſche volksverhuizing, wederom naar hun vaderland terug. Weldra daarna 1126. werd na den dood van *Xuthus* de koninklijke waardigheid afgeſchaft. Ook Boeotie verdeelde zich thans in zoovele kleine Staten, als het ſteden telde, waaronder, behalve *Theben*, de ſteden *Plataeae*, *Thespiae*, *Tanagra* en *Cheronaea* de voornaamſte waren, die elk haar gebied en hare eigene regering hadden, die allen, omtrent de tijden der Perſiſche oorlogen, in Oligarchieën ontaard ſchijnen te zijn. Dit had ook te Theben plaats, dat wel eenen wetgever uit Corinthe, *Philolaus*, gehad had, wiens wetgeving nogtans niet veel nut moet te weeg gebragt hebben, daar de regering ſteeds tusſchen eene toomelooze Democratie en Oligarchie wankelde. De ſteden van Boeotië hadden overigens *een verbond onder malkanderen*, waarvan *Theben* het hoofd was, welks voorrang allengskens in eene opperheerſchappij ontaarde, waartegen zich nogtans bijzondere ſteden, voornamelijk *Plataeae*, met heftigheid verzetteden, waardoor vele oorlogen ontſtonden.

De

De algemeene landszaken werden in vier vergaderingen (Βουλαὶ) behandeld, die in de vier distrikten, waarin Boeotië verdeeld was, gehouden werden, en die te zamen *elf Boeotarchen* verkozen, die als *hooge overheidsperſonen* aan het hoofd van het verbond ſtonden en tevens *veldheeren* waren. De Boeotiërs hadden, volgens de uitgeſtrektheid en bevolking van hun gebied, den eerſten rol van Griekenland kunnen ſpelen, zoo niet de ſlechte ſtedelijke regeringen, de ijverzucht tegen Theben, en de daaruit ontſtane twist die verhinderd hadden. En dit niet tegenſtaande toonde naderhand het voorbeeld van Epaminondas en Pelopidas, dat de groote zielsvermogens van twee mannen tegen al dit gebrek konden opwegen.

c) *Phocis.*

Phocis werd in het begin door koningen geregeerd, die van *Phocus*, die met eene volkplanting uit Corinthe herwaarts kwam, zouden afſtammen. De koninklijke waardigheid werd omtrent den tijd van de verhuizing der Doriërs afgeſchaft; doch de vorm van hunne volgende Republikeinſche regering is onzeker, en van de ondernemingen der Phocenſers vóór den tijd der Perſiſche oorlogen ſlechts zooveel bekend, dat zij gelukkig tegen de Theſſaliërs den oorlog gevoerd hebben. Daar in de geſchiedenis altijd ſlechts van de Phocenſers in het algemeen gewaagd wordt, moet het geheele landſchap een kleine onafhankelijke Staat geweest zijn. Nogtans vormde de ſtad *Criſſa* met haar vruchtbaar gebied en de haven van *Cirrha* tot 600 een kleine afzonderlijke Staat, die zich door knevelarijen van de Delphiſche pelgrimmen verrijkte, in welk jaar hun wegens baldadigheid tegen het Delphiſche Orakel door de Amphictyonen de oorlog werd aangedaan, die 590 met de verwoesting van Criſſa eindigde, welkers gebied vervolgens tot heilig land gemaakt werd.

d) Locris.

Offchoon wij uit de vroegere gefchiedenis weten, dat de Locriërs ook hunne koningen hadden, onder welken *Aiax*, de zoon van *Oileus*, in den Trojaanfchen oorlog beroemd is, en dat zij naderhand ook eenen Republikeinfchen regeringsvorm invoerden, is evenwel noch de tijd, wanneer, noch de wijze, hoe het gefchiedde, bekend. De drie ftammen der Locriërs bleven ook in het ftaatkundige onderfcheiden. De *Locri Ozolae*, in het westen van Phocis, hadden het grootfte gebied, terwijl iedere ftad op haar zelve fchijnt geftaan te hebben, offchoon ook *Amphisfa* als hoofdplaats genoemd wordt. Het landfchap der *Locri Opuntii*, in het oosten, maakte het gebied der ftad *Opus* uit, wier inwendig beftier wij echter even zoo min, als dat van hare naburen, de *Locri Epicnemidii*, kennen.

e) Aetolia.

De *Aetolers* bleven de ruwfte en onbefchaafdfte onder al de Helleenifche volken; want zij waren niet veel meer dan roovers en dreven hunne rooverij zoowel te water als te land. Zoo beroemd de namen van hunne vroegfte helden zijn, als van *Aetolus*, *Peneus*, *Meleager* en *Diomedes*, zoo geheel verdwijnen zij uit de gefchiedenis in het bloeijendfte tijdperk van Griekenland, en worden niet eerder, dan in het Macedonisch-Romeinfche tijdvak, beroemd, wanneer de bijzondere kleine volken, die tot hen behoorden, zich met malkanderen vereenigden en eenen gemeenfchappelijken bevelhebber verkozen, om de oorlogen tegen de Achaeërs te voeren. In de vroegere tijdvakken fchijnt nogtans zulk eene gemeenfchappelijke verbintenis geen plaats gehad te hebben; doch het inwendige beftier van dien tijd is onbekend.

f) Acarnania.

Acarnania kreeg zijnen naam van *Acarnan*, den zoon van *Al-*

Alcmaeon, die beiden als de eerſte koningen opgegeven worden. Ten tijde van den Trojaanſchen oorlog ſchijnt ten minſte een gedeelte van hetzelve aan de beheerſchers van het naburige eiland *Ithaca* onderworpen geweest te zijn. Wanneer en hoe onder de Acarnaners een Republikeinſche regeringsvorm is ingevoerd geworden, zoo als ook de geſteldheid van dien, is onzeker. Men ziet ſlechts zooveel, dat ook hier de bijzondere ſteden, waaronder *Stratus* de aanzienelijkſte was, iedere hare afzonderlijke regering hadden, die, als de omſtandigheden het vorderden, zich verbonden, en waaruit naderhand in het Macedoniſche tijdperk eene *voortdurende* verbintenis ontſtond. — Eenen afzonderlijken Staat maakte langen tijd de ſtad *Argos Amphilochicum* met haar gebied uit, die van *Amphilochus*, haren ſtichter, den naam had en zeer in bloei was. Maar als hare inwoners van de *Ambraciërs*, die zij zelven ingeroepen hadden, verdreven werden, zochten zij hulp bij de Acarnaners, die hen ook, onderſteund van de Atheners, wederom in het bezit hunner ſtad ſtelden, die vervolgens gemeenſchappelijk van de Amphilochers en Acarnaners bewoond werd en aanhoudend in oorlog met *Ambracia* was.

3) *Het noordelijke Griekenland.*

a) *Theſſalia.*

Hoe gewigtig voor de oudſte geſchiedenis der Grieken *Theſſalia* is, blijkt alzins uit de boven bijgebragte voorname voorvallen in de geſchiedenis der Pelasgi en der Hellenes, welk laatſte volk zich eigenlijk van daar over Griekenland verbreidde, terwijl het tevens daar zijne woonplaatſen behield. In den tijd van den Trojaanſchen oorlog bevattede Theſſalië tien kleine rijken, die onder Stamvorsten ſtonden, onder welken verſcheidenen, zoo als *Achilles* en *Philoctetes*, tot de beroemdſte helden van dien tijd behooren. Na den tijd van den Trojaanſchen oorlog en de Doriſche volksverhuizing moet

Thesſalië ook dergelijke politieke omwentelingen ondervonden hebben; doch noch de tijd, noch de wijze laat zich bepalen. Slechts zooveel is uit de volgende geſchiedenis duidelijk, dat de Thesſaliſche ſteden hare politieke *vrijheid*, wanneer zij die gehad hebben, niet hebben weten te handhaven; want in de beide voornaamſte ſteden, *Pherae* en *Larisſa*, van welker geſchiedenis in het algemeen grootendeels de geſchiedenis van het land afhangt, hadden zich alleenheerſchers van het opperbewind meester gemaakt, dat zij ook zonder tusſchenpoozing ſchijnen bezeten te hebben. In *Larisſa* heerschte reeds vóór het begin van den Perſiſchen oorlog het geſlacht der *Aleuaden*, die van Hercules wilden afſtammen en bij Herodotus in het algemeen koningen der Thesſaliërs heten. Maar zij hebben hunne heerſchappij tot op het Macedoniſche tijdvak gehandhaafd. — In *Pherae* wierp zich, alhoewel eerst omtrent 408, een alleenheerſcher, Jaſon, op, die niet alleen over Thesſalië, maar ook over verſcheidenen der naburige barbaarſche volken heerschte, en wien drie zijner broeders, *Polydorus*, *Polyphron* en *Alexander*, ſpoedig na malkanderen in de regering opvolgden, wier laatſte eerst van de *Aleuaden*, met hulp der Macedoniërs, uit Larisſa verdreven, vervolgens van Pelopidas beoorloogd en eindelijk, op aanſtoking van zijne gemalin *Thebe*, door hare broeders, *Lycophron* en *Tiſiphonus*, 356 vermoord werd, die vervolgens zich wel van de heerſchappij meester maakten; maar op verzoek der Aleuaden door Philippus van Macedonië verdreven werden. — Zulke afzonderlijke alleenheerſchers (*Tyranni*) komen ook ſomtijds in de overige ſteden van Thesſalië, als in *Pharſalus* en anderen, voor.

b) *Epirus.*

Het landſchap *Epirus* werd van verſcheidene, ten deele Griekſche, ten deele Ongriekſche volken bewoond. Onder dezen waren de *Molosſers* de magtigſte, die door koningen uit het geſlacht der *Aeaciden*, afſtammelingen van *Pyrrhus*, den

den zoon van Achilles, geregeerd werden. Dit Griekſche geſlacht was het eenige, dat de koninklijke waardigheid bij aanhoudendheid behield; intusſchen waren deze koningen, vóór het Macedoniſche tijdperk, in geenen deele heeren van geheel Epirus; maar de andere volken, die geene Hellenes waren, als de *Thesproti*, *Orestae* en anderen, hadden hunne eigene koningen, en daarenboven vormde de Corinthiſche volkplanting *Ambracia* eenen afzonderlijken Staat, die eenen Republikeinſchen regeringsvorm had; maar meermalen onder de heerſchappij van alleenheerſchers geraakte. Door de verbintenisſen met de Macedoniſche koningen werden daarna de koningen der Molosſers beheerſchers van *geheel Epirus* en ook van *Ambracia*, en eenigen onder hen, zoo als vooräl *Pyrrhus II.*, kwamen dan als groote veroveraars te voorſchijn. Zie beneden.

4) *Griekſche eilanden.*

Zoowel de eilanden, die in de nabijheid van Griekenland, als in den Archipelagus gelegen waren, ondergingen allen, ſedert zij na het verdrijven der oude Ongriekſche bewoners, als *Phoenicers*, *Carers* en anderen, door Hellenen bezet werden, dergelijke politieke veranderingen, als de Staten op het vaste land. Op de *grootere* eilanden, die verſcheidene ſteden hadden, ontſtonden ook doorgaans zoovele kleine Republieken, als er ſteden waren, die wederom gewoon waren verbintenisſen onder malkanderen aantegaan. Op de *kleinere*, waar zich ſlechts eene ſtad bevond, wier gebied het geheele eiland omvattede, vormde zich een kleine vrije Staat op zich zelven. Nogtans duurde de onafhankelijkheid van deze eilanden eigenlijk ſlechts tot op de tijden der Perſiſche oorlogen; want ſedert de Atheners door dezen aan het hoofd van het bondgenootſchap van Griekenland kwamen en de heerſchappij der zee aan zich trokken, werden deze eilanden door hen, onder den naam van bondgenooten, niet veel beter dan onderdanen behandeld, met dit onderſcheid alleen, dat men hun hunne inwendige regering liet behouden. — Onder de

eilanden in de nabijheid van Griekenland zijn dezen vooräl voor de geschiedenis merkwaardig.

a) *Corcyra.*

Corcyra, eene volkplanting van Corinthe, geraakte wegens zijne zeemagt en zijnen koophandel, waarin het met Corinthe wedijverde, in vele twisten en oorlogen, en werd hierdoor ook eene voorname oorzaak van het uitbarsten van den Peloponnesischen oorlog. Omtrent den tijd van het begin dezes oorlogs was Corcyra tot het toppunt zijner magt gestegen en kon toen alleen eene vloot van 120 oorlogschepen uitrusten. De regeringsvorm schijnt, even als in Corinthe, Aristocratie of Oligarchie geweest te zijn; maar na de Persische oorlogen vormde zich eene democratische partij, waardoor hevige inwendige onlusten ontstonden, die Corcyra zijnen ondergang bewerkten.

b) *Aegina.*

Het kleine eiland *Aegina* werd na de Dorische volksverhuizing van volkplanters uit Epidaurus bezet; maar scheurde zich weldra van de heerschappij van Epidaurus los en nam door handel en scheepvaart in magt en rijkdom toe. Aegina wedijverde lang met Athenen, hetwelk het tot op de tijden der Persische oorlogen door zijne zeemagt overtrof. Maar 485 door Themistocles vernederd, konde het zich tegen de toenmalige overmagt van Athenen niet staande houden, en toen het zich ook in het vervolg 458. wederom trachtte onafhankelijk te maken, werd het hiervoor slechts des te harder gestraft. Buiten dien leed het reeds vóór de Persische oorlogen door inwendige onlusten, terwijl eene Democratische en eene Aristocratische partij zich onderling met groote verbittering vervolgden.

c) *Eu-*

c) Euboea.

De verfcheidene fteden van dit eiland, vooräl *Chalcis* en *Eretria*, hadden elk haren eigenen regeringsvorm, die in beiden Aristocratisch was, terwijl de regering in de handen der rijken (*Hippobatae*) was, offchoon men ook van *Tyranni* in Chalcis melding gemaakt vindt. Sedert de Perfifche oorlogen werd Euboea afhankelijk van Athenen, dat voor een gedeelte zijne levensmiddelen hiervan ontving. De onderdrukking der Atheners maakte de Euboeërs tot opftand geneigd, en zij waren in het vervolg fteeds gereed om zich los te fcheuren, zoo dikwijls zich eene gelegenheid opdeed, zooals 446, toen Pericles hen wederom overwon, en verfcheidene malen in den Peloponnefifchen oorlog.

d) Cyclades.

De *Cycladifche eilanden* werden eerst van Creta onder Minos met volkplantingen bezet. Van te voren had zich de *Carifche* volkftam op dezelven uitgebreid, die evenwel allengskens door *Hellenen*, meest van den *Iönifchen* en *Dorifchen* ftam, verdrongen werd. Onder dezelven was *Delos* het aanzienlijkfte, dat onder de befcherming van Apollo eene gewigtige handelplaats en, gedurende de Perfifche oorlogen, 479 ook de fchatkamer van Griekenland werd. *Paros*, beroemd door zijn marmer, en door den tegenftand, dien het Miltiades bood 489, offchoon het toch daarna hetzelfde lot als de overige eilanden onderging, dewijl het onder de heerfchappij der Atheners kwam. De regering der overige kleineren kennen wij niet naauwkeurig; ieder derzelven had eene ftad van denzelfden naam, wier gebied het eiland omvattede.

e) Creta.

De inwoners van *Creta* waren niet alleen Hellenes, maar van gemengden oorfprong, als *Curetes*, *Pelasgi* en anderen,

met welken zich Hellenes van den Dorifchen en Aeolifchen ftam vermengden. In de vroegfte tijden had *Creta* zijne eigene *koningen*, onder welken *Minos*, omtrent 1300, waarfchijnlijk *beheerfcher* van *het geheele land*, en zijn broeder, *Rhadamanthus*, *Idomeneus* en *Meriones*, die met Idomeneus mede tegen Troja trok en vervolgens zijn opvolger werd, zooals ook de laatfte koning *Etearchus*, omtrent 800, waarna de regeringsvorm *Republikeinsch* werd, de bekendfte zijn. Reeds onder deze koningen werd Creta magtig ter zee, en men fchrijft Minos de verdienften toe, dat hij door zijne vloten de Aegaeifche zee van zeeroovers gezuiverd, de eilanden bezet en de fcheepvaart veilig gemaakt heeft. *De wetgeving* der Cretenfers, die men zegt, dat aan Lycurgus grootendeels ten voorbeeld verftrekt heeft, is aan hem haren oorfprong verfchuldigd; maar de onzekerheid, wat Minos toebehoort of niet, is hier nog veel grooter, dan bij Lycurgus. Veel, dat van de wettige inftellingen aan hem toegefchreven wordt, was wel flechts bloote oud-Dorifche gewoonte.

De *ligging* van Creta, dat als *eiland* aan vreemde aanvallen niet ligtelijk blootgefteld was, en de nabijheid van Aegypte en Phoenicië konden buiten kijf veel daaraan toebrengen, om den kiem der politieke befchaving te ontwikkelen. De affchaffing der koninklijke regering fchijnt door inwendige onlusten veroorzaakt te zijn, waaraan Creta ook onder zijnen Republiekeinfchen regeringsvorm veelmalen blootgefteld bleef. Zij hadden haren oorfprong uit de ijverzucht der grootere fteden *Gortyna* en *Cnosfus*, die, als zij vereenigd waren, over de overigen heerschten; maar als zij in oneenigheid geraakten, ook de rust van het geheele eiland ftoorden, waarbij de ftad *Cydonia*, door zich bij de eene of andere partij te voegen, doorgaans befliste. De door Minos wetten voorgefchrevene *orde in het bijzonder leven*, die aan de Spartaanfche gelijk was, was in *alle* fteden van het eiland ingevoerd; maar kwam hier eerder dan op het vaste land in verval. Iedere ftad had hare eigene regering, iedere had haren *Raad* (Γερουσία), aan wiens hoofd *tien opzigters* (Κόσμοι), als op-

opperfte overheidsperfonen, ftonden, die uit zekere familiën gekozen werden en ook het opperbevel in den oorlog hadden, dien de Cretenfers, wel is waar, zelden of nooit met buitenlandfche volken, maar des te meer onder malkanderen voerden, waardoor hunne regering, zoo als hun nationaal karakter, noodzakelijk moest bedorven worden.

Meurfii Creta, *Rhodus*, *Cyprus* 1675. 4°. Insgelijks met vlijt bijeengebragte ftukken. Nogtans hebben de opfchriften, die van *Chishull*, in zijne *Antiquit. Afiaticae* 1728. *fol.*, bekend gemaakt zijn, een nieuw licht verfpreid. Dezen zijn gebruikt door

St. Croix des anciens enz. (zie boven bl. 139), het voornaamfte werk over Creta.

f) Cyprus.

Ook het eiland *Cyprus* was en bleef door verfchillende volken bewoond, die, nog ten tijde van Herodotus, hunnen afkomst van Phoenicers, ten deele van Afrikanen (Aethiopers), ten deele van Grieken uit Arcadië, Attica en het eiland Salamis afleidden, van welken de door *Teucer*, omtrent 1160, geftichte *ftad Salamis* eene volkplanting was. Het is zeker, dat in vroegere tijden de Phoenicers lang het heerfchende volk op het eiland waren; want in het bloeijende tijdvak van *Tyrus ftonden* de Cypriërs *op* tegen deze hunne verdrukkers, toen Salmanasfar dezelven aangreep omtrent 720. Sedert dien tijd tot op het tijdvak der Perfen fchijnt er wel eene naauwe verbintenis tusfchen, maar toch geene eigenlijke afhankelijkheid van de Phoenicers plaats gehad te hebben. Veelmeer vormden zich thans in de verfchillende fteden van het eiland verfcheidene kleine rijken, waarvan men er naderhand 9 telt, die onder *Amafis*, omtrent 550, aan de Aegyptenaars en onder *Cambyfes*, omtrent 525, aan de Perfen cijnsbaar werden, nogtans zoo, dat zij hunne eigene koningen behielden. Gedurende de Perfifche heerfchappij namen de Cypriërs meermalen deel aan de opftanden tegen de Perfen,

 voor-

vooräl de koningen van *Salamis*, die thans de magtigste werden. Reeds in het jaar 500 voegde *Onesilus* zich op de zijde der oproerige Iöniërs; maar werd overwonnen. In de volgende Persische oorlogen met de Grieken werd Cyprus van de verbondene Grieksche vloten meermalen aangetast (zoo als 470 van Pausanias en, onder Evagoras I., 449 van Cimon, die bij het beleg van Citium stierf); maar evenwel werden de Persen niet uit hetzelve verdreven en schijnen zich ook na den vrede 449 hier gehandhaafd te hebben. Onder de volgende koningen van Salamis was *Evagoras II.*, tusschen 400—390, meester van het grootste gedeelte van het eiland; maar moest, toen, in den vrede van Antalcidas 387, Cyprus aan de Persen overgelaten werd, nog eenen hevigen oorlog met dezen voeren, waarin hij slechts Salamis behield. Eindelijk namen ook de Cypriërs wederom 356 aan den opstand der Phoeniciers en Aegyptenaren deel, waarop de Persen eene armee, onder het bevel van eenen jongeren *Evagoras*, die van zijnen oom *Protagoras* verdreven was, en den Athener *Phocion*, tegen hen zonden, die Salamis belegerden. De zaak werd nogtans door een verdrag bijgelegd. De 9 kleine rijken op het eiland duurden overigens tot op den tijd van Alexander voort, wiens partij zij 332 vrijwillig, gedurende de belegering van Tyrus, kozen, waarna Cyprus bij de Macedonische monarchie bleef.

---

2) *Geschiedenis der Grieksche volkplantingen* (*).

Geographische und historische Nachrichten die Colonieen der Griechen betreffend, von D. H. Hegewisch, Altona 1808. 8°. Een uitnemend overzigt van dit onderwerp.

St. Croix de l'état et du sort des Colonies des anciens peuples, Paris 1786. Zeer voortreffelijke ophelderingen.

1) Geen

(*) Tot gemakkelijker overzigt wordt de geschiedenis der volkplantingen ook door het volgende tijdvak behandeld.

1) Geen volk der oude wereld heeft *zoovele* volkplantingen aangelegd, als de Grieken, en deze volkplantingen zijn in verfcheidene opzigten zoo gewigtig geworden, dat men de vroegere wereldgefchiedenis in haar geheel niet overzien kan, zonder kennis van dezelven te hebben. Want van haar hangt niet alleen grootendeels *a*) de gefchiedenis der befchaving van het moederland; maar ook *b*) de gefchiedenis van den vroegeren wereldhandel; gelijk ook *c*) eenigen van deze volkplantingen zoo magtig geworden zijn, dat zij den grootften invloed op de politieke gefchiedenis hadden.

2) De volkplantingen der Grieken, waarvan hier gefproken wordt, zijn diegene, die van de tijden der Dorifche volksverhuizing tot na het Macedonifche tijdvak door de *Hellenes* gefticht zijn geworden. Dat reeds *vóór* den tijd van die verhuizing Pelasgifche, misfchien ook Hellenifche, volkplanters naar Italië getrokken zijn, kan men naauwelijks in twijfel trekken; maar ten deele is het naauwkeurige hiervan onbekend, ten deele blijven dezen ook naderhand niet meer Grieken. Doch deze latere Macedonifche volkplantingen waren van eenen geheel anderen aard.

3) De Stam der Hellenen breidde zich gelijkmatig, zoowel naar de *oostelijke*, als *westelijke* zijde van Griekenland uit; nogtans bepaalde zich het aanleggen van de volkplantingen der Grieken tot de oevers van de *Middellandfche* en *Zwarte zee*. De voornaamfte landen hiervan waren in het oosten de kusten van *Klein-Azië* en *Thracië*, en in het westen de kusten van *Beneden-Italië* en *Sicilië*. Enkele fteden

den vond men ook langs de oevers van de meest overige landen.

4) Ook de Griekfche volkplantingen werden *ten deele* uit politieke gronden, ten deele wegens den handel aangelegd. Het eerfte geldt gewis zonder uitzondering van al de fteden, die het moederland aanlegde; het andere van die, welke wederom dochters van de volkplantingen waren, die zich door haren handel reeds tot eene hoogte verheven hadden; en zeker zijn al de Griekfche volkplantingen meer of min handelfteden geworden, fchoon zij bij haren aanleg niet daartoe beftemd waren.

5) De betrekking tusfchen de volkplantingen en de moederfteden bepaalde zich reeds grootendeels door de oorzaak van haren aanleg. Waar eene ftad door misnoegde of verdrevene burgers geflicht werd, had reeds van zelfs geene afhankelijkheid plaats; maar ook zelfs bij volkplantingen voor den handel was deze afhankelijkheid flechts zeer zwak, en nergens van langen duur, dewijl het aan de moederfteden, offchoon niet aan den goeden wil, nogtans aan de krachten ontbrak, om die in afhankelijkheid te houden. Maar juist door deze onafhankelijkheid van zoovele volkplantingen, die, zonder uitzondering, in de gelukkigfte ftreken der aarde, onder den fchoonften hemelftreek aangelegd, en door hare ligging zelve tot fcheepvaart en handel aangemoedigd werden, moest de befchaving der Hellenifche natie in het algemeen niet flechts de grootfte vorderingen maken; maar ook eene *verfcheidenheid* verkrijgen, zooals de befchaving van geen ander volk der toenmalige wereld verkrijgen kon.

Welk

Welk eene menigte vooràl van *politieke* denkbeelden moest zich daar ontwikkelen, waar onder verſcheidene honderde aangelegde ſteden iedere hare bijzondere regering vormde!

6. De *oudſten*, en ook in velerlei opzigten de *gewigtigſten* van deze volkplantingen waren die *langs de westkusten van* Klein-Azië, van den Hellespont tot aan de grenzen van Cilicië. Hier hadden zich ſedert den Trojaanſchen oorlog, waarin men met deze landen bekend geworden was, Hellenes van de drie ſtammen, *Aeolers*, *Iöniërs* en *Doriërs*, nedergezet. Zij werden de gewigtigſte voor den handel, en terwijl te gelijk *Epiſche* en *Lyriſche poëzij* hier in het vaderland van *Homerus* (den vader van bijna de geheele Griekſche beſchaving), van *Alcaeus* en *Sappho*, hare eerſte en ſchoonſte knoppen ontluiken deed, kreeg van hier ook de meer verhevene vorming der natie zelve in het moederland hare eerſte rigting.

1) *Aeoliſche volkplantingen.*

Dezen werden het eerſte geſticht, omtrent 1124, en ſchijnen een gevolg van de Doriſche volksverhuizing geweest te zijn, terwijl zij gedurende deze groote beweging in Griekenland aangelegd werden. De uit Peloponneſus verdrevene Pelopiden, *Orestes*, zijn zoon *Penthilus*, zijn kleinzoon *Archelaus* en achterkleinzoon *Grais*, waren na malkanderen de aanvoerders van den togt, die een langzaam voorttrekken te land tot aan den Hellespont, en wel in verſcheidene hoopen, was, waarbij zich allengskens Boeotiërs en anderen voegden. In Azië bezetteden zij een gedeelte der kusten van *Myſië* en *Carië*, welke ſtreek uit dien hoofde *Aeolis* heet, en daarenboven de eilanden *Lesbos*, *Tenedus* en *Hecatonneſus*. Op het vas-

vaste land, in het naar hen genoemde landfchap *Aeolis*, bouwden zij *twaalf* fteden, waar onder *Cyme* en *Smyrna* de voornaamfte waren; maar welke laatfte ftad naderhand onder de Iöniërs kwam. De voornaamfte plaats, waar zij zich neder zetteden, was op het eiland *Lesbos*, waarop zij vijf fteden bewoonden, waaronder, zoo als onder alle hunne volkplantingen, *Mytilene* de gewigtigfte was. Ook hadden zij zich landwaarts in tot aan den *Ida* uitgebreid. Alle deze fteden ftonden elk op haar zelven en hadden hare eigene regeringsvormen, waarvan wij flechts zoo veel weten, dat zij aan eene menigte van omwentelingen blootgefteld waren, die men meermalen daardoor zocht te ftillen, dat men onbeperkte beheerfchers, onder den titel van *Aefymnetae*, voor eenen zekeren tijd, of ook wel voor hun leven verkoos, onder welken, omtrent 600, *Pittacus* in *Mytilene*, de tijdgenoot van *Sappho* en *Alcaeus*, de bekendfte is. Hare onafhankelijkheid duurde tot op *Cyrus*. (Behalve dat Smyrna reeds, omtrent 600, van de Lyders ingenomen en verwoest, en eerst na 400 jaren door Antigonus wederom opgebouwd werd, als wanneer haar bloeijende tijdvak eerst begint). De fteden op het vaste land moesten zich aan de Perfen onderwerpen; maar niet de eilanden. Een aanhoudend verbond hadden de Aeolifche fteden niet; maar in bijzondere voorvallen hielden zij gemeenfchappelijk raad. Mytilene, dat zij als hunne hoofdftad befchouwden, is alleen onder dezelven door zijnen handel en zijne aanzienlijke zeemagt rijk en magtig geworden. Des niettegenftaande werd het 470 aan Athenen cijnsbaar en was, toen het 428, gedurende den Peloponnefifchen oorlog, afviel en wederom ingenomen werd, bijna van de Atheners verwoest geworden.

2) *Iönifche volkplantingen.*

Dezen werden wel later gefticht, maar waren toch ook een gevolg van de verhuizing der Doriërs. De Iöniërs, door de Achaeërs uit Peloponnefus verdreven, waren naar Athenen getrokken, van

waar

waar zij na 60 jaren, omtrent 1044, onder aanvoering van Neleus en andere zonen van Codrus, naar Azië overſtaken. Met hen verbonden zich ook Thebaners, Phocenſers, Abanters uit Euboea en andere Grieken. Zij bezetteden in Azië de zuidelijke kusten van Lydië en de noordelijke kust van Carië, die naar hen den naam van Iönië had, benevens de eilanden *Samos* en *Chios*. Zij bouwden hier *twaalf* ſteden op het vaste land, van het noorden naar het zuiden: *Phocaea*, *Erythrae*, *Clazomene*, *Teos*, *Lebedus*, *Colophon*, *Epheſus*, *Priene*, *Myus*, *Miletus* en, op de eilanden, *Samos* en *Chios*. Zij hadden allen een gemeenſchappelijk heiligdom, den tempel van Neptunus, *Panionium*, op het voorgebergte *Mycale*, waar zij hunne feesten vierden en over gemeenſchappelijke belangen raadpleegden. Daarbij was echter iedere ſtad onafhankelijk op haar zelve. Zij handhaafden deze hare onafhankelijkheid tot op den tijd der *Mermnaden*, in het Lydiſche Rijk, en de Perſen, aan welken zij zich onder Cyrus onderwierpen. Doch meestal behielden zij onder de Perſen hare inwendige regering, en moesten ſlechts ſchattingen betalen. Maar zij maakten van iedere gelegenheid gebruik om zich hiervan te bevrijden, en daarom wordt hare geſchiedenis in het volgende tijdvak ten naauwſte met de geſchiedenis van Griekenland verbonden. De inwendige regering werd wel reeds vroeg in alles Republikeinsch; doch ook zij waren niet alleen aan aanhoudende partijſchappen, maar ook meermalen aan bijzondere alleenheerſchers onderworpen. Onder dezen zijn op het vaste land *Miletus*, *Epheſus* en *Phocaea* de merkwaardigſte.

Miletus werd onder allen de grootſte handelſtad. Zij was reeds door de Carers vóór de Doriſche volksverhuizing geſticht; doch eerst door de Iöniërs rijk en magtig. Haar bloeijendſte tijdvak was tusſchen 700 en 500, in welk jaar zij aan den opſtand van *Aristagoras* tegen de Perſen deel nam, en daarom door dezen 496 verwoest werd. Sedert werd Miletus nooit wederom, wat het geweest was; maar in dat bloeijende tijdvak was Miletus, na Tyrus en Carthago, de eerſte handelplaats der wereld. Haar *zeehandel* ſtrekte zich

voor-

voorál naar de *Zwarte Zee* en het *Palus Maeotis* uit, welks oevers aan alle kanten met hare volkplantingen (waarvan zij er, volgens eenige berigten, 300 zal gesticht hebben) bezet waren. Door hulp dezer aangelegde steden trok zij den geheelen *handel van het noorden*, in koorn, gedroogde visch, slaven en pekerijen aan zich. Haar *landkanael* liep langs den grooten heirweg, dien de Perfen aanlegden, tot diep in het binnenste van Azië. Zij had vier havens, en hare zeemagt was zoo aanzienlijk, dat zij meermalen alleen vloten van 80—100 oorlogsschepen in zee bragt.

Phocaea. Het bloeijende tijdvak van het zelve was gelijktijdig met dat van Miletus; maar eindigde met het begin van de Persische heerschappij 540, dewijl de Phocaeërs, om zich aan de heerschappij der Perfen te onttrekken, hunne vaderstad liever verlieten en naar Corsica vertrokken, offchoon toch de helft van hen zich wederom bedacht en terug keerde. Phocaea had den uitgebreidsten *zeehandel* onder al de Grieksche steden, voornamelijk *naar het westen*, zoo als de Milesiërs *naar het noorden*. Hare scheepvaart ging tot aan Gades, en de kusten van Italië, Gallië en voorál Corsica, werden van hen niet alleen bezocht; maar zij stichteden ook daar volkplantingen, als *Alalia*, op Corsica, *Elea*, in Italië, en voorál *Massilia*, op de kust van Gallië.

Ephesus. Deze stad was ook reeds van de Carers gesticht, maar werd door de Ioniërs bezet. Zij behield hare onafhankelijkheid tot op Croesus, die zich, omtrent 560, van haar meester maakte. De regering was Aristocratisch en in handen van eenen *Raad* (Γερουσία), wien overheidspersonen (ἐπικλήτοι) op zijde stonden. De voormalige koninklijke familie behield intusschen nog zekere voorregten. Ephesus werd nooit zoo eene aanzienlijke handelstad, als Phocaea en Miletus. Het was het meest beroemd door zijnen Tempel van Diana, die 355 van *Herostratus* in brand gestoken, maar daarna prachtiger wederom opgebouwd werd. Het bloeijende tijdvak van Ephesus schijnt in het algemeen eerst omtrent dezen tijd een begin genomen te hebben, toen dat van Mile-

letus en Phocaea reeds lang opgehouden had; want in den tijd der Macedoniërs zoowel, als der Romeinen, werd Ephefus als de eerfte ftad van Klein-Azië befchouwd. —

Onder de fteden der eilanden werd *Samos* door zijnen handel en zijne zeemagt het gewigtigfte. Het meest luisterrijke tijdvak van hetzelve was onder den alleenheerfcher *Polycrates*, 540—523, die zijne heerfchappij over de zee en de naburige eilanden uitgebreid heeft. Maar als zijn broeder, *Sylofon*, zich door medewerking der Perfen 517 van het eiland meester maakte, werd de ftad bijna geheel verwoest. Kort hierop werd Samos afhankelijk van de Atheners, die daar 440 eenen Democratifchen regeringsvorm invoerden en het, in den oorlog met Sparta, tot eene vergaderplaats van hunne troepen en vloten maakten.

Chios gaf Samos in magt en rijkdommen weinig toe. Het viel met de overige Iöniërs onder de Perfifche heerfchappij en was zoo magtig, dat het, in het jaar 500, bij den opftand van Aristagoras, 98 oorlogfchepen tot de verbondene vloot leveren konde. Na den nederlaag van Xerxes 469 nam het deel aan het Atheenfche verbond, waarvan het in den Peloponnefifchen oorlog 412 zich poogde los te rukken. Zijne magt ter zee was ook nog toen aanzienlijk, en de Chiërs verdienen den grootften lof, dat zij nooit door hun geluk overmoedig geworden zijn.

F. G. *Rambach*, *de Mileto eiusque coloniis*, 1790. 4°.

3) *Dorifche volkplantingen.*

Dezen werden op het vaste land van Klein-Azië aan de zuidelijke kust van *Carië* en bovendien op de eilanden *Cos* en *Rhodus* gefticht; maar werden later dan de Iönifche en wel door allengskens aangekomene volken aangelegd. De Doriërs fchijnen zich namelijk van Peloponnefus allengskens op de eilanden van den Archipel tot aan de kusten van Azië uitgebreid te hebben, waar zij de twee fteden, *Halicarnasfus* en *Cnidus*, zoo als op Rhodus de fteden, *Ialyfus*, *Cami-*

mirus en *Lindus*, en op *Cos* de ſtad van denzelfden naam bouwden. Deze 6 oude Doriſche volkplantingen hadden, zoo als de Iöniſche, een gemeenſchappelijk heiligdom, den Tempel van *Apollo Triopius*, waar zij hunne feesten vierden en hunne raadsbeſluiten hielden, van welker gemeenſchap naderhand *Halicarnasſus* uitgeſloten werd. Tot op het tijdvak der Perſen bleven zij onafhankelijk; maar de regeringsvormen der bijzondere ſteden waren aan groote veranderingen blootgeſteld, dewijl die van *Cnidus* uit eene *Oligarchie* in eene *Democratie* (onzeker, wanneer?) veranderd werd. *Halicarnasſus* meermalen onder de koningen van Carië ſtond, onder welken *Mauſolus* en *Artemiſia* bekend zijn. — De drie ſteden op *Rhodus* ſchijnen niet zeer toegenomen te zijn; maar na den inval van Xerxes in Griekenland 480, werd eerst de ſtad *Rhodus* gebouwd, die weldra de overigen verduistert, wier bloeijende tijdvak toch eerst in de tijden na Alexander valt. In het geheele vroegere tijdvak konden de ſteden, door de Doriërs aangelegd, zoo min als de Aeoliſche, in rijkdom en omvang van handel zich met de Iöniſche meten.

7) Ook de kusten van de *Propontis*, *Zwarte zee* en het *Palus Maeotis*, waren met ſteden der Grieken bezet. Zij waren bijna allen *volkplantingen der eenige ſtad Miletus*; maar werden allen ook bloeijende handelſteden. Offchoon de tijd der ſtichting van eene iedere zich niet bepaald laat opgeven, moet die toch in het algemeen tusſchen 800—600 vallen. Zij waren niet alleen meesters van de ſcheepvaart op de Zwarte zee; maar breidden ook haren handel door het geheele zuidelijke Rusland uit, en ten oosten tot aan de landen aan gene zijde van de Caspiſche zee, of tot bij de groote Buchary.

Aan de *Propontis* lagen *Lampſacus*, (digt bij den Hellespont) en *Cyzicus*, op een eiland, dat evenwel door bruggen met

met het vaste land verbonden was. Zij was wel ééne der fchoonfte en bloeijendfte fteden van Azië; maar niet eerder, dan in het tijdperk der Romeinen, en door begunftiging van dezen. Tegen haar over aan den Thracifchen oever lag *Perinthus*, dat naderhand *Heraclea* heette, en, aan den ingang van den *Bosporus Thracicus*, *Byzantium* en hiet tegenover *Chalcedon*. De waadom van al deze fteden toont, hoe wel men de plaatfen tot het aanleggen van volkplantingen wist uit te kiezen.

Heyne, *Antiquitas Byzantina*, *Commentationes duae*, 1809. Het eerfte ftuk bevat de fragmenten der oudere gefchiedenis van Byzantium.

Volkplantingen aan de Zwarte zee waren: Aan den *zuidelijken oever*, in Bithynië, *Heraclea*, in het land der *Maryandini*. Het behield zijnen Republikeinfchen regeringsvorm, maar onder menigvuldigen kamp en afwisfeling der Oligarchifche en Democratifche partij tot omtrent 370, wanneer de overwinning der Democratifche partij aan eenen alleenheerfcher *Clearchus* den weg baande, die den *Raad* (Βουλή) vernietigde, en wiens geflacht, ook na zijn ombrengen door twee leerlingen van Plato, de heerfchappij langen tijd behield. — In Paphlagonië *Sinope*, de magtigfte van al de Griekfche fteden aan de Zwarte zee, dat langen tijd de heerfchappij over dezelve behield. Deszelfs vrijheid en onafhankelijkheid duurde tot omtrent 100 vóór Christ., toen het onder de heerfchappij der koningen van Pontus, en vervolgens der Romeinen geraakte. De voornaamfte tak van deszelfs beftaan was de vangst der trekvisfchen (πηλάμυδες), die uit het *Palus Maeotis* kwamen en langs den zuidelijken oever der Zwarte zee naar den *Bosporus Thracicus* trokken. — In Pontus *Amifus*, dat met Sinope een gelijk lot had, en van *Trapezus* wederom eene volkplanting was. — Aan de *oostelijke kust* de fteden, *Phafis* en *Dioscurias*, die, even als *Phanagoria*, *de voornaamfte markten des flavenhandels* en, in het Macedonifche tijdperk, ook van de Indifche voortbrengfelen waren, die over den Oxus en

de Caspische zee kwamen. — Op *Chersonesus Taurica* was *Panticapaeum*, de hoofdstad van het kleine Grieksche rijk *Bosporus*, welks koningen (onder welken *Spartacus* omtrent 439 en voorāl *Leucon*, omtrent 350, bekend zijn) verbondenen van Athenen waren, totdat Mithridates de Groote zijne heerschappij daar vestigde. — Aan de *noordkusten*, in het binnenste van het *Palus Maeotis*, de stad *Tanais*, aan den mond van de rivier van dezen naam, zoo als *Olbia* aan den mond van de Borysthenes. Deze plaatsen, voorāl *Olbia*, waren van het grootste gewigt voor den binnenlandschen handel, die van daar, zoowel naar het noorden, als naar het oosten tot midden in Azië, gedreven werd. — De volkplantingen aan de westkust, als *Apollonia*, *Tomis*, *Salmydessus* werden minder beroemd.

8) *De kust van Thracië en Macedonië*, langs de Aegaeische zee, was insgelijks met Grieksche volkplantingen bezet, die van verscheidene steden, voornamelijk Corinthe en Athenen, aangelegd waren. Voornamelijk zochten de Atheners, als zij in de oorlogen met de Persen de opperheerschappij der zee veroverden, zich daar zeer vast te zetten; maar juist daarom werden de steden, die dáár gelegen waren, ook in de twisten en oorlogen ingewikkeld, die de ijverzucht eerst tusschen Sparta en Athenen, zoo als naderhand tusschen Athenen en Macedonië, onder de regering van Philippus, verwekte.

Aan de Thracische kusten lag *Chersonesus Thracica* langs den Hellespont, dat als de sleutel tot Europa beschouwd werd, met de plaatsen, *Sestus*, *Cardia* en *Aegospotamos*; zoo als verder op de steden, *Maronea* en *Abdera*, eene volkplanting van Teos. — Maar veel aanzienelijker waren de steden op de Macedonische kusten: *Amphipolis*, *Chalcis*, *Olynthus* en *Potidaea*.

De

De *eerſte* was eene volkplanting van Athenen, omtrent 464 aangelegd, dat haar ook in afhankelijkheid poogde te houden. *Chalcis* was eene volkplanting van de ſtad van denzelfden naam op Euboea. Het werd 470 afhankelijk van Athenen; maar 432 vertrokken de inwoners, als zij tegen Athenen in opſtand geraakt waren, vrijwillig naar Olynthus. — *Olynthus* had zijnen naam van den ſtichter, eenen zoon van Hercules. Het behoorde naderhand tot de magtigſte ſteden in Thracië; maar werd aan de Atheners cijnsbaar. Des niet tegenſtaande bleef het een bloeijende Staat en nam aan de oorlogen tusſchen Athenen en Sparta deel, totdat het 348 door Philippus van Macedonië ingenomen en verwoest werd. — *Potidaea* was eene volkplanting van Corinthe, van waar jaarlijks overheidsperſonen (ἐπιδημιοῦργοι) gezonden werden; doch als het na de Perſiſche oorlogen aan Athenen cijnsbaar werd en 431 in opſtand geraakte, moest het zich aan Athenen overgeven en, na verdrijving der inwoners, werd eene Atheenſche volkplanting derwaarts gezonden. Het bleef nu Atheensch, totdat 358 Philippus zich van hetzelve meester maakte.

9) De ſteden, door de Grieken *ten westen* van het moederland aangelegd, zijn allen zonder uitzondering later geſticht, dan die aan de Aegaeiſche en Zwarte zee; zij kwamen echter tot geenen minderen bloei, en offchoon haar handel al geene zoo groote *uitgeſtrektheid* kreeg, zoo was die toch niet minder *voordeelig*. Zij werden uit dien hoofde aan genen niet alleen in rijkdommen gelijk; maar overtroffen die ook in magt; gelijk zij ook meestal door wijze en bepaalde wetgevingen zich boven genen verhieven. De tijd der ſtichting van de meesten valt tusſchen 750 en 650, en bij gevolg in het tijdperk, toen in het moederland de ſteden doorgaans reeds Republieken geworden waren, en het dus

aan inwendige onlusten, en door dezen aan aanleiding tot verhuizingen niet ontbreken konde.

1) *Griekſche volkplantingen in Beneden-Italië.*

De meesten en aanzienlijkſten der volkplantingen waren in Italië aan den zeeboezem van Tarente aangelegd; doch zij ſtrekten zich ook, aan de westkust van Italië, tot aan Napels uit. Zij waren ten deele van den *Doriſchen*, ten deele van den *Achaeiſchen*, ten deele van den *Iöniſchen* Stam, en onderſcheidden zich door het karakter harer regeringsvormen, die bij de Doriſche volkplantingen doorgaans meer Ariſtocratisch, bij de overigen daarentegen meer Democratisch waren, alhoewel het bij de menigvuldige veranderingen, die deze regeringsvormen ondergingen, naauwelijks mogelijk is iets hieromtrent in het algemeen verder te bepalen, dan in zoo verre men op hare vroegſte tijden achtſlaat. Van *Doriſchen* oorſprong was *Tarentum*, met zijne volkplanting *Heraclea* en *Brunduſium*. Van *Aeoliſchen* oorſprong waren *Sybaris* en *Croton*, met deszelfs volkplantingen *Laus*, *Metapontum*, *Poſidonia*, dat wederom *Terina*, *Caulonia* en *Pandoſia* ſtichtte. Van *Iöniſchen* oorſprong waren *Thurii* (op de plaats, waar Sybaris geſtaan had), *Rhegium*, *Elea*, *Cumae* en deszelfs volkplanting *Neapolis*. En als *Aeoliſche* ſtad kan men *Locri Epizephyrii* beſchouwen, als eene volkplanting der *Locri Ozolae*.

De merkwaardigſte van deze ſteden voor de Geſchiedenis zijn

a) *Tarentum*, van de *Parthenii* uit *Sparta*, omtrent 707 geſticht. Het voerde vele oorlogen met de naburigen binnenlandſche volken, de Mesſapii, Lucani en anderen, en werd ééne der rijkſte en magtigſte zeeſteden. Het bloeijendſte tijdperk van Tarente valt tusſchen 500—400. De te groote rijkdom verwekte daarna eene weelde, die den geest van het volk verſlapte; nogtans behield Tarente zijne onafhankelijkheid

heid tot 273, toen het in de magt der Romeinen na den oorlog met Pyrrhus geraakte. De regeringsvorm was oorſpronkelijk eene gematigde Aristocratie, die, kort na de Perſiſche oorlogen, 474 in eene Democratie ontaarde; maar die toch door wijze beperking verzacht moet zijn geweest. Tarente had zijnen *Raad* (Βουλή), zonder wien men tot geenen oorlog beſluiten kon, en *overheidsperſonen*, die voor de helft door het lot, voor de helft door de meerderheid der ſtemmen in de *volksvergaderingen* gekozen werden. Onder deszelfs beroemdſte burgers behoort de Pythagorist *Archytas*, die, ſedert 390, als veldheer en eerſte overheidsperſoon meermalen aan het roer van Staat ſtond. De vorm der regering ſchijnt tot op het Romeinſche tijdperk geduurd te hebben, offchoon de geest des volks door eene bijna ongeloofelijke weelde zeer bedorven was.

b) *Croton*, van de Achaeërs 710 onder aanvoering van *Myſcellus*, uit Rhype in Achaia, geſticht. Deze ſtad moet reeds in de eerſte eeuw van hare ſtichting zeer toegenomen zijn; want in den ſlag bij *Sagra* tegen de Locriërs, waarſchijnlijk omtrent 600, konden de Crotoniaten 120,000 man te veld brengen. Ook de nederlaag, dien zij hier ondergingen, ſchijnt hen niet lang verzwakt te hebben. De oorſpronkelijke regering was buiten twijfel eene gematigde Democratie, wier naauwkeurige inrigting wij nogtans niet kennen. Hervormer der zeden en der regering, zoowel van Croton, als van meerdere Griekſche ſteden in Italië, werd *Pythagoras*, die omtrent 540 naar Croton kwam, en dáár het naar hem genoemde verbond, of de geheime verbintenis, oprigtte, wier doel wel niet op eene verandering in den *vorm* der regering in de Italiaanſche ſteden, maar op de beſchaving der mannen ſtrekte, die vatbaar waren, om het roer van Staat in handen te hebben. Deze hervorming en invloed van de Pythagoristen duurden omtrent 30 jaren, toen hunne orde het lot onderging, dat niet ligtelijk een geheim genootſchap ontgaat, welks leden Staatkundige bedoelingen hebben. Waarſchijnlijk even

na 510 werd het door de Democratische partij onder *Cylon* vernietigd. De gevolgen hiervan waren eene algemeene Anarchie, zoowel in Croton, waar zich omtrent 494 een zekere *Clinias* tot alleenheerscher opwierp, als in de overige steden, die nogtans door bemiddeling der Achaeërs ophield, waarna de Achaeische volkplantingen niet alleen de wetten van haar moederland aannamen, maar ook weldra naderhand een verbond in den Tempel van *Jupiter Homorius* oprigteden, omtrent 460, aan welks hoofd Croton, dat zich thans wederom verhief, schijnt gestaan te hebben. Deze gelukkige toestand duurde tot omtrent 400. Want sedert de koningen van Syracusen hunne aanvallen op Groot-Griekenland begonnen, werd Croton bij herhaling van hen aangevallen, zoo als 389 van Dionysius I. en omtrent 321 en wederom 299 van Agathocles, waarna het, na den oorlog met Pyrrhus, 277 van Rome afhankelijk werd.

c) *Sybaris* werd, omtrent 720, insgelijks van *Achaeërs*, maar die met *Troezeniërs* vermengd waren, gesticht. Het stond tot 510, toen het van Croton verwoest werd. Het werd reeds kort na deszelfs stichting ééne der grootste, volkrijkste en weelderigste steden, zoodat de weelde der Sybariten tot een spreekwoord werd. Op het hoogste toppunt schijnt Sybaris van omtrent 600 tot 550 gestaan te hebben. Het had toen een aanzienlijk gebied, dat 4 naburige volken en 25 steden of plaatsen omvattede. De groote vruchtbaarheid van den grond en de uitdeeling van het burgerregt aan alle vreemdelingen vermeerderden de bevolking, zoodat Sybaris in den oorlog tegen Croton 300,000 man zal te veld gebragt hebben. De groote rijkdom, dien zoowel Sybaris, als de andere steden van deze streek bezaten, kwam waarschijnlijk, (zoo als wij het van *Agrigentum* zeker weten) door den grooten handel, dien men met Carthago dreef, vooräl in olie en wijn. De regeringsvorm van Sybaris was ook waarschijnlijk eene gematigde Democratie, totdat, omtrent het jaar 510, zich een zekere *Telys* van de heerschappij mees-

meester maakte, terwijl hij 500 der Optimates verdreef, die naar Croton vlugtten. Als de Crotoniaten hen ontvingen, en de Sybariten de gezanten der Crotoniaten doodden, ontstond er een oorlog tusfchen beide fteden, die 510 met den nederlaag der Sybariten en de verwoesting der ftad eindigde.

d) *Thurii* was 446 naast het oude Sybaris door de *Atheners* gefticht, offchoon de inwoners een zeer gemengd volk waren, hetwelk in het begin aanleiding tot vele inwendige onlusten gaf, terwijl men over den waren ftichter twistte, totdat de ftad door het Delphifche Orakel 433 voor eene volkplanting van Apollo verklaard werd. De regeringsvorm was in het begin eene gematigde Democratie; maar zij ontaarde weldra in eene Oligarchie, terwijl de mede herwaarts gekomene familiën der Sybariten zich van de heerfchappij en de beste landen meester maakten; doch dezen werden wederom verdrongen, en *Thurii* nam door de aankomst van vele nieuwe volkplanters uit Griekenland toe en kreeg eene betere regering door het aannemen der wetten van *Charondas* uit Catana. De Thuriërs hadden de Lucaners tot hunne voornaamfte vijanden, van welken zij 390 overwonnen werden. De herhaalde aanvallen van dezen dwongen hen 286 bij de Romeinen om hulp te vragen, waarover zij nogtans kort daarna van de Tarentiners aangevallen en geflagen werden. Thurii geraakte nu in afhankelijkheid van Rome, en nadat het zeer veel in de oorlogen met Carthago geleden had, werd er eindelijk 190 eene Romeinfche volkplanting heen gezonden.

e) *Locri Epizephyrii.* Wanneer over haren oorfprong getwist wordt, zoo ligt de grond hiervan, zoo als bij de meeste overige fteden, ten deele daarin, dat *meermalen* volkplanters derwaarts gebragt werden, ten deele omdat de aangevoerden uit verfchillende Griekfche Stammen waren. De voornaamfte volkplanting werd 683 van de *Locri Ozolae* derwaarts gevoerd. Na groote inwendige onlusten kreeg Locri,

omtrent 660, eenen wetgever aan *Zaleucus*, wiens inrigtingen langer dan 200 jaren onveranderd in ſtand bleven. De regeringsvorm was Aristocratisch; want 100 familiën hadden de regering in handen. De hoogſte overheidsperſoon heette *Cosmopolis*. De Raad beſtond uit 1000 leden, was waarſchijnlijk uit de burgerij gekozen en bezat de wetgevende magt geheel of voor een gedeelte. De handhaving der wetten was aan de *Nomophylaces*, zoo als in andere Griekſche ſteden, opgedragen. Locri werd, wel is waar, geene zoo rijke en weelderige ſtad, als de bovengemelde; maar het overtrof die door goede zeden en het ſtil gedrag der burgers, die met hunne regering te vrede waren. Het bloeijende tijdvak der ſtad duurde tot op de tijden van Dionyſius *II.*, die, als hij 356 uit Syracuſen verdreven werd, met zijnen aanhang naar Locri vlugtte (waarvandaan zijne moeder was), en de ſtad door zijnen overmoed en de losbandigheid zijner zeden in den grond hielp, waarover de Locriërs na zijne terugkeering naar Syracuſen 347 zich aan zijne familie wreekten. Hierna handhaafde Locri zijne onafhankelijkheid wederom tot den tijd van *Pyrrhus*, die er 277 eene bezetting inlegde, die de Locriërs ombragten en de zijde van de Romeinen kozen; maar van Pyrrhus 275 nog uitgeplunderd werden. Sedert dien tijd bleef Locri, als eene verbondene ſtad, afhankelijk van Rome; maar leed veel in den tweeden Puniſchen oorlog.

f) *Rhegium*, van *Chalcis*, op Euboea, 668 geſticht. De regeringsvorm was ook hier Aristocratisch, terwijl de opperſte magt in de handen van eenen Raad van 1000 mannen was, die zich daar met de eerſte ſtichters nedergezet hadden. Hieruit ontſtond eene Oligarchie, waardoor 494 *Anaxilaus* zich den weg tot de alleenheerſchappij baande, waarin hem ook 476 zijne zonen opvolgden. Toen zij 464 verdreven werden, ontſtond er eene Anarchie, die, na verloop van eenigen tijd, door het aannemen der wetten van *Charondas* beteugeld werd. Rhegium genoot nu een gelukkiger tijdperk,

tot-

totdat het 392 van Dionyfius I. veroverd en verwoest werd. Dionyfius II. bouwde het wel eenigzins weder op; maar 281 maakte een Romeinfche legioen, die gezonden was om het te bezetten, zich van de ftad meester, en vermoordde de inwoners. Zij werden wel 271 daarvoor met den dood geftraft; maar Rhegium bleef nu toch afhankelijk van de Romeinen.

g) *Cumae*, reeds omtrent 1030 van *Chalcis*, op Euboea, gefticht. Reeds vroeg bereikte deze ftad eenen hoogen trap van magt en welvaart, terwijl zij, zoowel een aanzienlijk gebied, als ook eene uitftekende zeemagt had, en de ftichtfter van *Neapolis* en *Zancle* (of *Mesfana*) op Sicilië werd. De regeringsvorm was eene gematigde Aristocratie, die nogtans omtrent 544 door den alleenheerfcher *Aristodemus* vernietigd werd. Na het vermoorden van wien nogtans de oude regeringsvorm wederom ingevoerd werd. Cumae werd meermalen van de volken van Italië aangevallen, zoo als 564 van de vereenigde *Etrusci* en *Daunii*, die het overwonnen, gelijk het 474 de Etrusci ter zee floeg; maar 420 werd het van de Campaners ingenomen, met welken het 345 van de Romeinen afhankelijk werd. Evenwel bleef Cumae door zijne haven *Puteoli* ook nog onder de Romeinen eene aanzienlijke ftad.

Heyne, *Prolufiones XV.*, *de civitatum Graecarum per Magnam Graeciam et Siciliam institutis et legibus.* Verzameld in de *Opuscula*, *Vol. II.*

2) *Griekfche volkplantingen op Sicilië.*

Dezen bezetteden de oost- en zuid-kusten van het eiland, waren in hetzelfde tijdvak, als die in Groot-Griekenland, gefticht en behoorden ten deele tot den Dorifchen, ten deele tot den Iönifchen ftam.

Van *Dorifchen* oorfprong waren: *Mesfana* en *Tyndaris* van Mesfene; *Syracufae*, dat wederom *Acrae*, *Casmenae* en *Camarina* ftichtte, van Corinthe; *Hybla* en *Thapfus* van Me-

 ga-

gara; *Segeste* van Thesfalië; *Heraclea Minoa* van Creta; *Gela*, de ftichtfter van *Agrigentum*, van Rhodus, zoo als *Lipafa*, op het kleine eiland van denzelfden naam, van Cnidus.

Van *Iönifchen* oorfprong waren: *Naxus*, de ftichtfter van *Leontini*; *Catana* en *Tauromenium*, van Chalcis; *Zancle* (naderhand, federt de aankomst der Mesfenifche volkplanters, *Mesfana*) van Cumae gefticht, dat wederom *Himera* en *Mylae* aanlegde. De merkwaardigften voor de algemeene Gefchiedenis zijn van deze fteden:

a) *Syracufae*, van alle Griekfche volkplantingen de magtigfte, en daarom ook die, van wier omftandigheden wij het meeste onderrigt zijn. Hare gefchiedenis, waarvan grootendeels de gefchiedenis van Sicilië afhangt, dewijl zij eenen langen tijd de gebiedfter van het grootfte deel van het eiland was, bevat *vier* tijdperken:

1) *Van hare ftichting* 735 *tot op Gelo* 484 (251 jaren). In dit tijdvak was Syracufen eene Repubiiek; maar fchijnt nogtans niet zeer toegenomen te zijn; evenwel ftichtte zij reeds 665 *Acrae*, 645 *Casmenae* en 600 *Camarina*. Tegen den aanval van *Hippocrates*, alleenheerfcher van Gela, omtrent 497, reddede het zich flechts door den bijftand van *Corinthe*, deszelfs moederftad, en *Corcyra*; maar moest nogtans Camarina aan hem afftaan. De regeringsvorm was *Aristocratisch*; doch niet zonder inwendige onlusten. De opperfte magt was in handen der rijken (*γαμόροι*), die echter door de Democratifche partij en eenen opftand hunner flaven verdreven werden, omtrent 485. Zij vlugtten naar *Casmenae* en werden door hulp van *Gelo*, den alleenheerfcher in *Gela*, teruggebragt, die zich hierop zelf van de heerfchappij meester maakte.

2) *Van Gelo tot aan de verdrijving van Thrafybulus.* 484—466.

De drie broeders, *Gelo*, *Hiero* en *Thrafybulus* regeren

over

over Syracufen, de één na den anderen. Gelo, 484—477, ftichter der grootheid van Syracufen en tevens van zijne eigene heerfchappij, *ten deele* door de vermeerdering der inwoners door de aankomst van *nieuwe burgers* uit andere Griekfche fteden, *ten deele* door de groote overwinning, die hij 480 over de met de Perfen verbondene Carthagers bevocht. Reeds *toen* was Syracufen zoo magtig te water en te land, als geene der Griekfche fteden in Griekenland zelve, zoodat Gelo op het opperbevel in den Perfifchen oorlog aanfpraak maken kon, toen Sparta en Athenen hem om hulp verzochten. Zijne weldadige regering verfchafte hem niet alleen de liefde der Syracufers gedurende zijn leven; maar ook nog eene dankbare vereering, als Heros, na zijnen dood. Hij ftierf 477 en hem volgde zijn broeder *Hiero I.* op, die tot nu toe alleen beheerfcher van Gela geweest was. — Luisterrijke regering door de pracht van zijn Hof en de bevordering van kunften en wetenfchappen. — Vastere vestiging van zijne magt wederom door de aankomst van *nieuwe burgers*, zoowel in Syracufen, als in de daarvan afhankelijke fteden, *Catana* en *Naxus*, wier inwoners naar *Leontini* overgebragt werden. — Oorlogen met *Theron* 476 en zijnen zoon *Thrafydaeus*, alleenheerfcher van *Agrigentum*, dat na verdrijving van dezen tot het verbond met Syracufen toetrad, en overwinning van zijne vloot, die *Cumae* te hulp kwam, over de Etrufci. Toen hij 467 ftierf, volgde hem nog zijn broeder *Thrafybulus* op; maar werd reeds 8 maanden daarna wegens zijne wreedheid van de Syracufers en de verbondene fteden verdreven.

3) *Van de verdrijving van Thrafybulus tot op de verheffing van Dionyfius I.*

Syracufen, als *onafhankelijke Democratifche Staat* van 466—505. —

Herftelling van den Republikeinfchen regeringsvorm ook in de overige Griekfche fteden, die echter vooräl wegens het verdrijven der *nieuwe burgers*, en doordien de ouden in hunne gee-

goederen hersteld werden, met vele onlusten en zelfs burgeroorlogen gepaard gingen. — Toenemende magt en welvaart van Syracusen, dat thans *het hoofd der verbondene Griekfche steden* op het eiland werd, maar ook weldra zijnen voorrang in eene soort van opperheerschappij poogde te veranderen. De nieuwe Democratische regeringsvorm kreeg weldra zijne gewone ongemakken, die men, door het invoeren van het *Petalismus* 454, te vergeefs zocht te verbeteren, terwijl de naauwere verbintenis der oudere bewoners van Sicilië, de *Siculi*, onder hunnen aanvoerder *Ducetius*, ter verdrijving der Grieken 451, de Syracusers tot herhaalde oorlogen tegen hen dwingt, door welker zegevierende uitkomst, en de onderwerping van het ijverzuchtige *Agrigentum* 446, zij hun gezag bevestigen, gelijk ook door hunne overwinning ter zee op de Etrusci. — *Eerste*, maar vergeefsche, poging der *Atheners*, om zich in de inwendige zaken van Sicilië te mengen, terwijl zij *Leontini* tegen *Syracusen* te hulp komen 427; — maar elf jaren daarna de *groote heirtogt* tegen Syracusen 415—413, door de twisten tusschen *Segesta* en *Selinus* te weeggebragt, die met de geheele ondergang der Atheensche vloten en armee eindigt (*) en de magt van Syracusen op haar hoogste standpunt brengt. Kort daarop volgende *hervorming der regering* door *Diocles* 412. wiens wetten ook naderhand door vele andere Sicilische steden aangenomen werden. De overheden werden door het lot verkozen. De overige wetten, die meest op misdaden hare betrekkingen schijnen gehad te hebben, waren het werk van eene commissie, aan wier hoofd *Diocles* stond, en werden zoo weldadig voor Syracusen, dat men hem na zijnen dood eenen Tempel bouwde. Maar reeds 410 gaven de verschillen tusschen *Segesta* en *Selinus* gelegenheid tot eenen *oorlog met Carthago*, waar de Segestani hulp zochten, waardoor de geheele gesteldheid der dingen in Sicilië veranderd werd. De groote vorderingen der Carthagers, die onder *Hannibal*, den

(*) Zie *beneden*.

den zoon van Gisco, 409 *Selinus* en *Himera*, en 406 zelfs *Agrigentum* innamen, verwekken inwendige onlusten en partijſchappen in Syracuſen, waardoor de ſlimme *Dionyſius* eerst de plaats van veldheer en, na het verdrijven van zijne ambtgenooten, 405 de opperheerſchappij van Syracuſen zich wist te verſchaffen.

4) *Van Dionyſius I. tot op de inneming door de Romeinen* 405—212. *Dionyſius I.* 405—368.

Ongelukkig begin zijner regering door den nederlaag bij *Gela* en den opſtand zijner troepen. — De pest in het Carthagiſche leger verſchaft hem intusſchen nog 405 den *vrede*, terwijl Carthago, behalve zijn toenmalige gebied, alle gemaakte veroveringen, ook *Gela* en *Camarina* behoudt. Maar het plan, om de Carthagers uit Sicilië te verdrijven en zich van het geheele eiland en vervolgens ook van Groot-Griekenland meester te maken, geeft aanleiding tot eene menigte oorlogen, zoowel met Carthago, als met de ſteden van Groot-Griekenland. *Tweede* oorlog met Carthago tegen *Hannibal* en *Himilcon* 398—392. Dionyſius verliest eerst al het veroverde en wordt zelf in Syracuſen belegerd; maar eene pest onder de Carthagers redt hem ten tweedemaal 396. Evenwel duurden de vijandelijkheden tot 392 voort, toen de vrede geſloten werd, terwijl Carthago de ſtad *Tauromenium* afſtond. — In dien tusſchentijd, ſedert 392, aanvallen op de verbondene Griekſche ſteden in Beneden-Italië, voornamelijk op *Rhegium*, de voornaamſte verblijfplaats der Syracuſiſche uitgewekenen, dat na herhaalde aanvallen eindelijk 387 zich moet overgeven. — *Derde* oorlog met Carthago 383 tegen *Mago*. Na eene overwinning, maar nog grooteren nederlaag van Dionyſius, die daarop volgde, nog in hetzelfde jaar door eenen vrede geëindigd, waarin een ieder behield, wat hij had, zoodat de rivier *Halycus* als grens bepaald werd, waardoor *Selinus* en een gedeelte van het gebied van *Agrigentum* aan Carthago bleef. *Vierde* oorlog. Een onverwachte aanval op de Carthagiſche ſteden 368, nogtans door een verdrag geëindigd.

De

De beslissing van deze oorlogen hing altijd grootendeels daarvan af, op wiens zijde de *Siculers*, het magtigste binnenlandsche volk op Sicilië, waren. — Toen Dionysius I. 368 door vergift stierf, volgde hem Dionysius II., zijn oudste zoon van ééne zijner gemalinnen *Doris* uit *Locri* op, evenwel onder het opzigt van zijnen stiefzoon, (den broeder van zijne andere gemalin *Aristomache*). Noch deze, noch zijn vriend Plato, die driemaal naar Syracusen geroepen werd, konden het karakter van eenen vorst verbeteren, die door de opvoeding bedorven was. — Verbanning van Dion 360. — Hij komt 357 terug en stelt zich in het bezit der stad Syracusen, terwijl Dionysius afwezend is; doch aan dezen blijft de burg van Syracusen. Dionysius neemt zijne toevlugt tot list, terwijl hij wantrouwen in de stad tegen *Dion* en twist tusschen hem en zijnen veldheer Heraclides verwekt; maar zelf met zijne schatten naar Italië gaat. *Dion* is gedwongen, buiten de stad te trekken, die daarop van de troepen uit den burg geplunderd wordt, waarop de Syracusers zelven *Dion* terug halen, die zich van den burg meester maakt en den Republikeinschen regeringsvorm herstellen wil; maar weldra zelf als een offer der partijschap valt, terwijl hij 354 door *Callippus* vermoord werd, die de heerschappij tot 353 behoudt, daar hij van *Hipparinus* verdreven wordt, die tot 350 in het bezit blijft. Na eene afwezendheid van tien jaren maakt eindelijk Dionysius II. zich voor de tweedemaal 346 van de stad bij verrassching meester. Zijne dwingelandij, de trouwloosheid van *Icetas* van *Gela*, bij wien de Syracusers hulp zochten, en die zich met de Carthagers verbindt, en de ondernemingen van den laatsten, bewegen hen, zich tot hunne moederstad *Corinthe* te wenden, die hun *Timoleon* met eene geringe magt tot hulp zendt 345. — Snelle verandering van zaken door Timoleon. Hij slaat *Icetas* en de *Carthagers*, en 343 moet *Dionysius II.* den burg overgeven en het land ruimen, terwijl hij naar Corinthe gaat, en daar als ambteloos persoon leeft. Herstelling van den Republikeinschen regeringsvorm, niet alleen in *Syracusen*, waar de wetten van *Diocles* wederom ingevoerd wor-

worden; maar ook in de overige Griekfche fteden, en bevestiging van denzelven door eene grootere overwinning op de Carthagers 340. Timoleon ftierf in het midden van zijne nieuwe fchepping, reeds 337, als het verhevenfte voorbeeld van eenen Republikein, dat de gefchiedenis kent. — Van 337-317. grootendeels eene gaping in de gefchiedenis van Syracufen. Zoowel de oorlogen met *Agrigentum*, als de ufurpatie van *Sofiftratus*, ftoorden de uitwendige en inwendige rust. Het karakter der Syracufers was reeds veel te diep bedorven, dan dat, zonder het perfoonlijke aanzien van eenen Timoleon, de vrijheid dáár een rustpunt had kunnen vinden. Zij verdienden hun lot, als 317 de koene avanturier *Agathocles* zich van de heerfchappij meester maakte, die hij tot 289 behield. — Vernieuwing van het plan tot verdrijving der Carthagers uit het eiland en om Groot-Griekenland aan zich te onderwerpen. Van hier een nieuwe *oorlog* met *Carthago*, terwijl hij 311 geflagen en in Syracufen zelve belegerd wordt; maar door eene ftoute list met een gedeelte zijner vloot en armee naar Afrika overfteekt en daar, meestäl zegevierend, den oorlog tot 307 voert, toen de opftand der meeste Griekfche fteden op Sicilië hem herwaarts terug roept, waarop zijne zaken in Afrika fpoedig achteruit gingen en geheel vervielen. In den *vrede* 306 behielden beide partijen, wat zij vóór den oorlog gehad hadden. Zijne *oorlogen* in *Italië* bepaalden zich tot de plundering van *Croton* en de overwinning op de *Bruttii*, en zijn meer rooftogten dan eigenlijke oorlogen. In het jaar 289 ftief hij door vergift, en *Maenon*, zijn moordenaar, bemagtigt de heerfchappij; maar wordt van den veldheer *Icetas* verdreven en vlugt naar de Carthagers. *Icetas* heerscht als bevelhebber tot 278, toen in zijne afwezendheid *Thynion* zich van de heerfchappij meester maakt, die wederom aan *Sofiftratus* zijne partij vindt, terwijl intusfchen de gehuurde troepen van Agathocles (de Mamertiners) Mesfana veroveren, en de Carthagers tot voor de poorten van Syracufen voortdringen. De Syracufers roepen *Pyrrhus* van Epirus uit Italië te hulp, die 277 geheel Sicilië tot

aan

aan *Lilybaeum* verovert; maar, terwijl hij door zijnen overmoed de steden tegen zich in opstand brengt, reeds 275 het eiland verlaten moet. Zij maken hierop *Hiero*, eenen afstammeling uit de oude koninklijke familie, veldheer, die, toen hij de *Mamertini* slaat, zelf voor *koning* uitgeroepen wordt 269. Na het uitbarsten van den oorlog tusschen de Romeinen en Carthago verbreekt hij zijn verbond met Carthago en kiest de partij van de Romeinen 263, en koopt hierdoor eenen langen en gerusten vrede, totdat hij 215 van ouderdom stierf. Syracusen genoot onder dezen wijzen vorst een geluk, dat alle zijne Demagogen hetzelve niet hadden kunnen verschaffen. Na zijnen dood zegeviert de partij van Carthago, die reeds zijn kleinzoon *Hieronymus* omhelst en, na het vermoorden van dezen 214, behoudt zij door *Hannibals* onderhandelingen de overhand, terwijl hij zijne vrienden, *Hippocrates* en *Epicydes*, aan het hoofd der regering weet te brengen, die het *eenen oorlog met Rome* berokkenen, die Syracusen, na eene lange belegering, door de uitvindingen van *Achimedes* merkwaardig gemaakt, tot zijnen val brengt. 212. — Deszelfs geschiedenis blijft een klein praktisch handboek der Staatkunde. Waar was een Staat, die zoovele en zoo verschillende lotgevallen ondervonden had, als Syracusen?

De Geschiedenis van Syracusen werd reeds vroegtijdig door partijdigheid verminkt. Zie *Guthrie und Gray*, *Weltgeschichte*, *Th.* 3.

Over het plaatselijke van het oude Syracusen zie *Bartels Briefe uber Calabrien und Sicilien*, *Th.* 3. met den platten grond van deze stad (*).

b) *Agrigentum*, eene volkplanting van *Gela*, 582 gesticht, na Syracusen de voornaamste stad van Sicilië en meermalen hare mededingster. Zij had in het begin den regeringsvorm van hare moederstad, dat is, den *Dorischen* of *Aristocratischen*. Maar reeds kort na hare stichting kwam zij onder de heerschap-

(*) Zie ook *Cluverii Geograph. antiq. Siciliae. fol.*

ſchappij van alleenheerſchers, onder welken eerst *Phalaris*, waarſchijnlijk van 566—534, bekend is. Hem volgde 534—488 *Alcmanes* op, en dezen *Alcander*, een milddadig vorst, onder wien de rijkdom van Agrigentum reeds vrij groot moet geweest zijn. Beroemder dan hij werd *Theron*, de tijdgenoot en ſchoonvader van *Gelo*, die van 488—472 regeerde. Hij ſloeg, vereenigd met Gelo, 480 de Carthagiſche armee, en bragt *Himera* onder zijne magt. Zijn zoon en opvolger *Thraſidaeus* werd, omtrent 470, van *Hiero* geſlagen en verdreven, waarop de *Agrigentini*, als verbondenen van Syracuſen, eene Democratie invoerden. Het volgende tijdvak van 470—405 is dat, waarin Agrigentum, in het genot van Staatkundige vrijheid, ook den hoogſten trap van algemeen geluk bereikte. Het werd ééne der rijkſte en weelderigſte; maar door zijne openbare gedenkteekenen, ook ééne der prachtigſte ſteden der wereld, en het had zijnen rijkdom het naaste aan den onberekenbaren handel in olie en wijn te danken, dien het met Carthago dreef, dewijl deze beide voortbrengſelen toen nog niet in Afrika groeiden. In het jaar 446 vielen die van Agrigentum de Syracuſers uit nijd aan; maar zij werden van hen geſlagen. Aan den oorlog met Athenen namen zij geen deel; maar bij den inval der Carthagers in Sicilië 405 werd Agrigentum van dezen ingenomen en verwoest. Dezen nederlaag kwam Agrigentum zeer langzaam te boven; doch nooit wederom geheel. Door Timoleon werd het omtrent 340 eenigzins wederom herſteld en konde, onder *Agathocles*, 307 aan de tegen hetzelve verbondene ſteden het hoofd bieden, maar werd overwonnen. Na Agathocles maakte een alleenheerſcher, *Phintias*, zich van de opperheerſchappij meester, die 278 door Icetas van Syracuſen aangevallen werd. Bij het begin van den eerſten Puniſchen oorlog werd Agrigentum door de Carthagers tot eene wapenplaats gemaakt; doch reeds 262 door de Romeinen ingenomen, in wier handen het bleef.

c) Het lot der *overige ſteden van Sicilië* was aan dat van Syracuſen en Agrigentum meer of min verbonden. Allen hadden

den oorspronkelijk Republikeinsche regeringsvormen; maar niet tegenstaande de Ionische volkplantingen aan *Charondas* eenen beroemden wetgever hadden, (waarschijnlijk omtrent 660) ondergingen zij nogtans, even als de overigen, dikwijls het lot van aan *alleenheerschers* te gehoorzamen, of aan inlandsche, of ook wel aan die van Syracusen, die meermalen de oude inwoners gewoon waren te verdrijven en nieuwe aantevoeren, die hun meer toegedaan waren, dan genen; waardoor de oorlogen vermenigvuldigd moesten worden. Hoeveel zij buitendien door de oorlogen tusschen Syracusen en Carthago leden, toont de bovengemelde geschiedenis. Naar den tijd van hare stichting volgen zij aldus: *Zancle*, dat sedert 664 *Messana* heet, is het vroegste gesticht; nogtans onzeker, wanneer? *Naxus.* 736. *Syracusae*, *Hyblae.* 735. *Leontini*, *Catana.* 730. *Gela.* 690. *Acrae.* 665. *Casmenae.* 645. *Himera.* 639. *Selinus.* 630. *Agrigentum.* 582. De tijd der overigen laat zich niet naauwkeurig bepalen.

3) Op de overige eilanden en kusten van de middellandsche zee waren slechts eenige Grieksche volkplantingen, als op *Sardinië:* De steden, *Caralis* en *Olbia*; maar wier stichting onzeker is. Op *Corsica: Aleria* (of *Alalia*), eene volkplanting der Phocaeërs, 561 gesticht, waarheen de inwoners van Phocaea zelven 541 de vlugt namen; maar na den zeeslag met de Etrusci en Carthagers 536 zich gedeeltelijk naar *Rhegium*, gedeeltelijk naar *Massilia* begaven.

4) Aan de kust van *Gallia* lag *Massilia*, van de uit Corsica verdrevene *Phocaeërs* na gemelden zeeslag 536 gesticht; zoo er al niet reeds eene vroegere volkplanting van hen daar geweest is, die zij slechts vermeerderden. *Massilia* werd weldra eene rijke en magtige zeestad. De oorlogen, die het ter zee met Carthago en de Etrusci gevoerd heeft, kennen wij slechts uit algemeene berigten. Deszelfs gebied op het vaste land was niet uitgestrekt; maar rijk aan olie en wijn; nogtans legden zij eenige volkplantingen langs de kusten van Hispa-

ſpania en Gallia aan, waaronder *Antipolis*, *Nicaea* en *Olbia* de bekendſte zijn. Deszelfs handel was ten deele zeehandel, ten deele landhandel door de binnenlanden van Gallië. De regeringsvorm was eene gematigde Aristocratie. De hoogſte magt was in de handen van eenen Raad van zeshonderd mannen, wiens leden, *Timuchi*, hunne posten voor hun leven behielden; nogtans getrouwd zijn, kinderen hebben, en reeds in drie geſlachten van burgers afſtammen moesten. Aan het hoofd van den Raad ſtonden 15 *mannen*, en de hoogſte overheidsperſonen waren *Driemannen*. Reeds 218 had Masſilia een verbond met Rome, en nam ook, door begunſtiging der Romeinen, die het zijne vrijheid lieten, in grootheid toe tot den oorlog tusſchen Pompeius, op wiens zijde het was, en Caeſar, van wiens armee het 49 ingenomen werd. Het herſtelde zich des niet tegenſtaande weldra en werd, onder Augustus, de zetel der Literatuur en wijsbegeerte, die daar, even als te Athenen, openlijk onderwezen werden.

5) Op de kust van Spanje was *Saguntum* (Ζάκυνθος) (*), eene volkplanting van het eiland *Zacynthus*, waarvan de tijd der ſtichting onzeker is. Het werd rijk door zijnen handel; maar door Hannibal, in het begin van den tweeden Puniſchen oorlog 210, als eene verbondene ſtad van Rome, verwoest.

6) Op de kust van Afrika lag *Cyrene*, van het eiland *Thera* 631, op aanſporing van het Delphiſche Orakel, geſticht. De regeringsvorm was eerst monarchaal. Koningen: *Battus I.*, de ſtichter, 631—591. Zijn geſlacht bleef het heerſchende. *Arceſilaus I.* † 575. Onder zijnen opvolger *Battus II.*, den *Gelukkigen* († 554) bijgenaamd, nam de volkplanting zeer toe door de nieuwe aankomst van Grieken. De Libyërs, van hun land beroofd, zoeken hulp bij Apries, die nogtans van de

(*) Bij de Grieken heet deze ſtad Σάγουντος, waarſchijnlijk bij verbastering van den naam der moederſtad Ζάκυνθος.

de Cyreners geslagen wordt 570 en daardoor zijn rijk verliest. — *Arcesilaus II.* † 550. — Opstand van zijnen broeder *Learchus* en aanleg van *Barca.* Hij wordt van zijnen broeder omgebragt. *Battus III.*, de *Lamme* † 526. — Groote beperking der koninklijke magt door de wetten van *Demonax* uit Mantinea. De koning behoudt slechts de inkomsten en de priesterlijke waardigheid. Zijn zoon *Arcesilaus* wordt aan de Persen vrijwillig cijnsbaar; hij wil in vereeniging van zijne moeder *Pheretime* de koninklijke magt wederom herstellen, maar wordt verdreven; doch geraakt wederom in het bezit van Cyrene. Daar hij evenwel wreedaardig regeert, wordt hij in *Barca* doodgeslagen 520, — Pheretime zoekt hulp bij den Persischen landvoogd Aryandes in Aegypte, die door list de stad Barca verovert, de inwoners wegvoert en naar Bactrië verplaatst. Pheretime stierf kort hierna 514. — Cyrene kreeg toen eenen *Republikeinschen* regeringsvorm, waarvan wij het inwendige niet kennen. Offchoon het *Plato* tot wetgever *verlangde* en *Democles* uit Arcadië tot wetgever *kreeg*, schijnt het evenwel nooit een goeden en vasten regeringsvorm gehad te hebben. Men vindt niet alleen van inwendige onlusten, zoo als omtrent 400, toen in het oproer van *Ariston* de Aristocratische partij grootendeels omkwam, maar ook van alleenheerschers meermalen melding gemaakt. Van de buitenlandsche oneenigheden zijn slechts in het algemeen de *twisten over de grenzen* met *Carthago* bekend. Na Alexanders tijd werd Cyrene een gedeelte van het *Aegyptische rijk*, reeds onder Ptolemaeus I. door zijnen generaal *Ophellas*, omtrent 321; maar had nogtans dikwijls eigene beheerschers uit het geslacht der Ptolemaeussen (*), totdat het onder Ptolemaeus Physcon een afzonderlijk rijk werd, wiens onechte zoon Apion het 97 aan de Romeinen bij erfmaking naliet. Cyrene dreef grooten handel, ten deele met zijne eigene voortbrengselen, waaronder vooräl het *Silphium* (*laserpitium*) beroemd is, ten deele stond het niet alleen met Car-

(*) Zie beneden.

Carthago, maar ook met Ammonium en daardoor met de binnenlanden van Afrika in uitgebreide handelbetrekkingen.

Hardion, *Hiſtoire de Cyréne*, in de *Mem. de l'Academie des Inſcript. T. III.*

DERDE TIJDVAK.

Van het begin der Perſiſche oorlogen tot aan Alexander den Grooten 500—336.

Bronnen.

De voornaamſte ſchrijvers van dit tijdperk zijn: Voor de geſchiedenis der Perſiſche oorlogen tot op den ſlag bij Plataeae 479. *Herodotus*. Voor het tijdvak van 479 tot op het uitbarſten van den Peloponneſiſchen oorlog 431 zoude, bij gebrek van gelijktijdige ſchrijvers, *Diodorus van Sicilië*, van het begin van het XI boek, dat met 480 begint, (de boeken 6, 7, 8, 9, 10. zijn verloren gegaan) tot aan het midden van het 12 boek de voornaamſte bron zijn, zoo zijne tijdrekening niet dikwerf naar het korte overzigt van *Thucydides* L. 1. moest naauwkeurig gemaakt worden. Voor het tijdvak van den Peloponneſiſchen oorlog, van 431—410, is de voornaamſte ſchrijver *Thucydides*, dien *Diodorus* van het midden van het 12. boek tot aan het midden van het 13 op zijde gaat. — Van het jaar 410 tot op den ſlag bij *Mantinea* 362 is *Xenophon* de voornaamſte ſchrijver in zijne *hiſtoria Graeca*, ook voor een gedeelte in zijne *Anabaſis* en in *Ageſilaus*, en nevens hem *Diodorus*, van het midden van het 13 boek tot omtrent het einde van het 15.

Voor de jaren 362 tot 336 is er wederom geen gelijktijdige geſchiedſchrijver, en daarom wordt *Diodorus* in het 16. b. de voornaamſte bron, nevens wien nogtans, in den tijd van Philippus, de redevoeringen van *Demoſthenes* en *Aeſchines* met nut gebruikt kunnen worden. De Levensbeſchrijvingen van *Plutarchus* en *Cornelius Nepos* hebben vele gewigtige bijdra-

gen; maar kunnen niet als hoofdbronnen beschouwd worden, en nog veel minder de korte berigten van eenen *Justinus* en eenige anderen.

De *nieuweren*, die dit bloeijende tijdvak van Griekenland bearbeid hebben, zijn de boven genoemde (*) geschiedschrijvers. Verder behooren hier nog toe

Potter, Archaeologia Graeca, or the Antiquities of Greece, II Vol. 8°. *Lond.* 1722, overgezet in het Hoogduitsch door *J. J. Rambach*, 3 *d.* 1775.

Barthelemy, Voyage du jeune Anacharsis en Grèce (tusschen 362 en 338 vóór Chr.) *Paris* 1788. 5 *Voll.* (†). *Met kaarten en platte gronden* tot kennis van het plaatselijke van Athenen en anderen. Smaak en geleerdheid staan hier alszins in eene nog nooit aanschouwde verbintenis; maar niet is het met de juiste bevatting van de Oudheid op dezelfde wijze gelegen.

Geschichte des Ursprungs, Fortgangs und Verfalls der Wissenschaften in Griechenland und Rome, von Chr. Meiners, Götting. 1781. Ook tevens schildering van den politieken toestand; maar ook slechts voortgezet tot op den tijd van Philippus.

De voornaamste werken en prachtuitgaven over de gedenkteekenen van het oude Griekenland zijn:

Les ruines des plus beaux Monumens de la Grèce par Mr. le Roy, Paris 1758. 2 *ed.* 1770. *fol.* Volgens den tijd het eerste; maar zeer overtroffen door

The Antiquities of Athens measured and delineated by J. Stuart, III Vol. Lond. 1762. *fol.* In pracht en naauwkeurigheid het voornaamste.

Antiquities and views of Greece and Egypt, by R. Dalton, 1791. *fol.* Over Aegyptische gedenkteekenen, alleen die in Beneden-Aegypte gevonden worden.

Io-

(*) Bladz. 125 en 126.

(†) Ook in het Nederduitsch vertaald door den Heer *Stuart* en met de kaarten en platen uitgegeven, Amst. 1794—1801. 10 D.

Ionian Antiquities published by Rob. Chandler, Lond. 1769. 1797. *II Vol. fol.* Een voortreffelijk tegenftuk tot het werk van Stuart.

Choiseul Gouffier, voyage pittoresque dans la Grèce, Vol. I. 1779. *Vol. II.* 1809. Dit omvat ook voornamelijk de eilanden van Klein-Azië.

1) Van een aantal kleine Staten, die niet eens onder malkanderen verbonden waren, maar veel meer in aanhoudende onëenigheden leefden, zoo als in het begin van dit tijdvak de Griekfche waren, kon men niets groots verwachten, zoo er niet eene uiterlijke aanleiding kwam, die, terwijl zij dezelven tot eene gemeenfchappelijke ontwikkeling van krachten dwong, hen belettede malkanderen te verwoesten. Door de aanvallen der Perfen werd de grond tot de grootheid van Griekenland gelegd, en eenige Staten werden weldra zoo magtig, dat zelfs om hare gefchiedenis de algemeene gefchiedenis van Griekenland draait.

Aanleidingen tot de oorlogen met de Perfen: Deelneming der Atheners aan den opftand der Ioniers, en verbranding van *Sardes* 500 (*). — Aanhitzingen van *Hippias* eerst der landvoogden en vervolgens van het Perfifche hof zelve. — Eerfte, door ftorm mislukte, onderneming van *Mardonius* 493.

2) Ook de eisch van den Perfifchen koning tot onderwerping is niet in ftaat om den nationalen geest der Grieken optewekken. *Alle* eilanden en de meeste Staten op het vaste land geven zich over, flechts *Sparta* en *Athenen* wagen het den eisch van de hand te wijzen. De Atheners alleen en hun aan- 491.

(*) Zie boven bladz. 193.

aanvoerder *Miltiades*, die reeds uit *zijn vroegere leven* de Perfen en hunne wijze van oorlogen, gelijk ook de voorregten der Griekfche wijze van wapening, kende, werden de redders van Griekenland.

Twist van Athenen en Sparta met het Perfisch-gezinde Aegina 491 en daardoor veroorzaakte verdrijving van den koning *Demaratus* door zijnen ambtgenoot *Cleomenes* in Sparta. Togt der Perfen onder *Datis* en *Artaphernes*, onder het geleiden van Hippias, verijdeld door den flag bij *Marathon* 29 Sept. 490, en de vruchtelooze poging om Athenen te overrompelen.

3) De eerfte gevolgen van deze overwinning waren een *zeetogt* tegen de eilanden, voornamelijk *Paros*, waartoe Miltiades uit eenen bijzonderen haat de Atheners overreedde om brandfchattingen optehalen, waardoor het denkbeeld van de *heerfchappij der zee* eerst bij de Atheners fchijnt opgewekt te zijn. Offchoon zij bij den ongelukkigen uitflag der onderneming Miltiades voor hunne eigene dwaasheid ftraften, werd nogtans deze ongeregtigheid een geluk voor Athenen, dewijl door den val van Miltiades voor *die mannen* plaats gemaakt werd, die den grond tot de grootheid van Athenen eigenlijk gelegd hebben.

4) Even als in iedere democratifche Republiek, die magtig wordt, zoo wordt ook in Athenen de gefchiedenis van hetzelve thans de gefchiedenis van bijzondere uitftekende mannen, die als veldheeren en volksleiders aan het hoofd ftaan. *Themiftocles*, die op eene zonderlinge wijze de uitnemendfte talenten van den ftaatsman en veldheer met den geest der listigheid en zelfs van eigenbaat vereenigde, en

Ari-

Ariſtides, wiens onbaatzuchtigheid reeds *toen* in Athenen eene zeldzaamheid was, zijn de ware grondleggers van de magt dezer Republiek. Evenwel heeft Athenen meerdere verpligting aan den eerſten, dan aan den laatſten.

Naijver dezer twee mannen 490—486. Middelerwijl Themiſtocles aan het hoofd van de Atheenſche vloot het ontwerp van Miltiades tegen de eilanden uitvoert, is het beſtier der Staatszaken in de handen van Ariſtides. Maar na de terugkomst van den overwinnaar Themiſtocles wordt deze door het Ostracismus uit Athenen gebannen 486. Themiſtocles *alleen* aan het hoofd voert zijn hoofdplan uit, *om Athenen tot eene zeemogenheid te maken.* Door eenen oorlog tegen het gehate *Aegina* 484 beweegt hij de Atheners, om de inkomſten van hunne mijnwerken voor het zeewezen te bepalen. Terwijl Athenen zich zoo zeer verhief, leed Sparta door de waanzinnigheid van zijnen eenen koning *Cleomenes* (wien 482 zijn halve broeder *Leonidas* opvolgde) en door de trotschheid van den anderen *Leotychides.*

5) De roem van den tweeden aanval der Perſen op Griekenland, onder Xerxes I., verijdeld te hebben behoort eigenlijk geheel aan Themiſtocles. Niet alleen de zeeſlag bij Salamis, maar nog veel meer de wijze, hoe hij op zijne natie wist te werken, maken hem tot den eerſten man van zijnen tijd en tot redder van het thans vereenigde Griekenland. — Hoe zwak is toch ieder verbond op zich zelve, en hoe ſterk kan ook een zwak verbond worden, als er een groot man aan het hoofd ſtaat, die aan hetzelve zijnen geest weet inteblazen!

Plan van Themiſtocles tot het voeren van den oorlog, deels door eene algemeene verbintenis van *al* de Heleniſche Staten,

die slechts voor een gedeelte gelukt, terwijl hij den Spartanen *de eer van het opperbevelhebberschap* overlaat; deels terwijl hij den oorlog meest tot eenen zeeoorlog maakt. — *Heldendood* van *Leonidas* en zijne 300 Spartanen en 700 Thespiërs, den 6 Julij 480. Zijn *voorbeeld* droeg tot de grootheid van Griekenland gewis even zoo veel toe, als de overwinning van *Salamis.* — Juist omtrent dien tijd de zeeslag bij *Artemisium* op Euboea met 271 schepen. — Slechts door *omkoopingen* waren de bevelhebbers der Grieken dáár op hunne posten te houden, en het meeste daarvan behield Themistocles zelf. Inneming en verbranding van het *ledige* Athenen door Xerxes, den 20 Julij. Terugtogt der Grieksche vloot na den zeeboezem van *Salamis* en het terugroepen van alle gebannenen ook van *Aristides.* — Slim gedrag van Themistocles om de moedelooze Grieken in hunne vlugt te verhinderen en tevens zich zelven van eene toevlugtsplaats te verzekeren. — Zeeslag en overwinning bij *Salamis*, den 23 Sept. 480, met 380 schepen (waarvan er 180 aan de Atheners behoorden), tegen de reeds zeer verzwakte Persische vloot; en terugtogt van Xerxes. — Dichters en geschiedschrijvers hebben deze gebeurtenissen *misvormd*, terwijl zij die tot in het denkbeeldige verhieven. Mogt men toch hieruit leeren, in welk eenen trap menschelijke grootheid met menschelijke zwakheid pleegt gepaard te gaan!

6) De overwinning bij Salamis eindigt wel den oorlog niet; maar de onderhandelingen gedurende den winter met den Perfischen veldheer Mardonius, die in Thessalië teruggebleven was, en met de Aziatische Grieken tot hunne vrijverklaring, toonen, hoezeer het *vertrouwen der natie op hare krachten* toegenomen was. De slag bij *Plataeae*, onder het bevel van den Spartaan *Pausanias*, (den voogd van
25 Sept. *Plistarchus*, den zoon van Leonidas), en *Aristides*,
479. en de zeeslag bij *Mycale* en het verbranden der Persi-

fifche vloot, op denzelfden dag, bevrijden Griekenland *voor altijd* van de invallen der Perfen, offchoon *de oorlog voortduurde.*

7) Door de verdrijving der Perfen worden de *inwendige* en *uitwendige* betrekkingen der Grieken ten eenemaal veranderd. Van aangevallenen worden nu de Grieken de aanvallende partij, en de *bevrijding van hunne Aziatifche landslieden* wordt het hoofddoel of het voorwendfel tot de voortzetting van den zoo voordeeligen oorlog, terwijl het opperbevel tot 470 nog bij Sparta blijft.

Het *wederopbouwen* en het *verfterken* van Athenen door Themiftocles, in weerwil van de ijverzucht der Spartanen 478, en de nog gewigtiger aanleg van Piraeeus 477. — Zeetogt onder Paufanias, benevens Ariftides en Cimon, tegen Cyprus en Byzantium, ter verdrijving der Perfen 470. — Verraderij en val van *Paufanias* 469. — Zijne trotschheid wordt eene oorzaak, dat het opperbevel toen aan de Atheners kwam.

8) Deze *opdragt van het opperbevel aan Athenen* befliste voor de geheele volgende betrekkingen van Griekenland, niet alleen dewijl het de ijverzucht tusfchen Sparta en Athenen vermeerderde, maar ook omdat Athenen er geheel anders van wist gebruik te maken dan Sparta. Oprigting van een aanhoudend verbond tot voortzetting van den Perfifchen oorlog der meeste Griekfche Staten buiten Peloponnefus, vooräl der eilanden, en bepaling van eenen jaarlijkfchen opbrengst, die van allen betaald moet worden. Alhoewel de fchatkist hiervan in het begin te *Delos* opgerigt werd, had er nogtans Athenen het beftier van, en niet altijd had men zulk eenen

eenen bestierder als *Aristides*.. — Natuurlijke gevolgen van deze nieuwe inrigting: 1) Wat tot hiertoe slechts een militaire voorrang geweest was, wordt onder de magt van Athenen thans een *staatkundig bestier*, dat, zoo als gewoonlijk, weldra in eene opperheerschappij ontaarde. Van hier de oorsprong van het denkbeeld der *heerschappij van Griekenland* (ἀρχὴ τῆς Ἑλλάδος) als vereenigd met de heerschappij ter zee (θαλαττοκρατία). 2) De somtijds ware, somtijds veronderstelde onderdrukking van Athenen verwekt in korten tijd misnoegen en weerspannigheid bij de meesten der verbondenen, en van hier 3) het langzaam ontstaan van een *tegenverbond*, aan welkers hoofd Sparta staat, dat buitendien de *heerschappij over Peloponnesus* grootendeels in handen had.

9) De veranderingen der *inwendige regering* bepalen zich in geenen deele daardoor, in hoeverre hier of daar eene instelling van Lycurgus of Solon uitdrukkelijk veranderd wordt. In Sparta stond nog het geheele geraamte van den regeringsvorm van Lycurgus, en nogtans was de regering thans geheel in de handen der *Ephori*, wier dictatoriale magt Sparta even geducht maakte. — In Athenen komt de ware magt, onder den schijn van Democratie, naarmate de *uitwendige* betrekkingen gewigtiger worden, gedurende eenen voortdurenden kamp tusschen de hoofden der Democratische en Aristocratische partijen, steeds meer in de handen van 10 jaarlijks verkozene *veldheeren* (στρατηγοί), die te gelijk meer of min zich houden, alsof zij vrienden van de volkspartij waren.

Afschaffing van de wet, die de armere burgers van de bedieningen van den Staat uitsloot 478.

Ver-

Verdrijving van *Themiſtocles*, die in den val van Pauſanias betrokken wordt, het meeste door de wraak der Spartanen; eerst door het Ostracismus 469, waarna hij bij verdere vervolging naar de Perſen vlugt 466.

10) De volgende 40 jaren, van 470 tot 430, zijn het luisterrijke tijdperk van Athenen. Een te zamenloop van gelukkige omſtandigheden bij een volk met den heerlijkſten aanleg, dien groote mannen zich te nutte maakten, bragt verſchijningen te voorſchijn, zoo als die nooit wedergekeerd zijn. Staatkundige grootheid lag de grondſlagen. Als verlosſer en beſchermer van Griekenland wilde het zich zelve waardig te voorſchijn treden. Van hier kende men in Athenen ſlechts *openbaren* luister in gebouwen, ſchouwſpelen, feesten, en het kon dezen hebben, daar men matig in het bijzondere leven was. Dit openbaar zelfsgevoel deed alle knoppen van den geest ontluiken; men vond geene angstvolle grens-lijn tusſchen het bijzondere en openbare leven. Al het groote en heerlijke, dat Athenen voortgebragt had, kiemde friſch en levenvol uit deze harmonie, uit dit volle leven van den Staat voort. Hoe geheel anders was het in Sparta, waar ruwe zeden en wetten iedere ontwikkeling verboden. Hier leerde men voor het vaderland ſlechts te *ſterven*, in Athenen leefde men vóór hetzelve!

11) Landhuishoudkunde bleef daarbij in Attica de hoofdbezigheid der burgers; werden er ook andere neringen gedreven, zoo geſchiedde dit door ſlaven. Handel en ſcheepvaart dreef men vooräl naar de kusten van Thracië en de Zwarte zee; nogtans werd de geest des handels nooit de heerſchende.

Maar

Maar sedert de deelneming aan Staatszaken eene grootere aanlokkelijkheid verkreeg, werd ook de behoefte van de beschaving van den geest gevoeld, en het onderrigt der *Sophistae* en *Rhetores* nam een begin. Evenwel had dit onderrigt niet zoo zeer kennis als vaardigheid van den geest ten doel; *men wilde denken en leerde redeneren.* Toen men nogtans dit wilde, was reeds dichterlijke vorming lang voorafgegaan. Zij verloor niets van hare waarde, en *Homerus* bleef, zoo voor als na, de grondslag van alle beschaving van den geest. Konden zulke bloesems andere vruchten dragen, dan die, welke in de school van eenen Socrates, in de meesterstukken der Treurspeldichters en Redenaars, en in de eeuwig frissche werken van eenen Plato rijpten.

12) Deze bloesems van den nationalen geest ontwikkelden zich in weerwil van de onheilen en rampen, die van *zulk eenen* regeringsvorm bij *zulk een* volk onafscheidbaar waren. Groote mannen werden gebannen; maar anderen kwamen in hunne plaats op nieuw te voorschijn. Het verlies van Themistocles wordt door *Cimon*, den zoon van Miltiades, vergoed, die met dezelfde talenten nog eene zuiverer Staatkunde verbindt. Hij houdt den oorlog tegen de Perzen slepende, om de *eensgezindheid onder de Grieken te behouden*, en begunstigt de Aristocratische partij, terwijl hij de vriend van het volk scheen te zijn. Zelfs zijne vijanden maakten de aanmerking, dat men den veldheer niet missen konde, die voor zijn geheele leven met de overwinning een verbond scheen gesloten te hebben.

Nieuwe togt onder Cimon en overwinning ter zee en te land

land bij de rivier *Eurymedon* 469. — Hij maakt zich meester van *Cherſoneſus* aan den *Hellespont* 468. — Reeds thans trachten eenige bondgenooten der Atheners zich losterukken. Van hier 467 de verovering van *Caryſtus* op Euboea. — Het te onderbrengen van *Naxus* 466, en van 465—463 het beleg en het innemen van *Thaſos* onder *Cimon*. — De Atheners trachten zich op de kusten van Macedonië ſteeds vaster te vestigen, terwijl zij eene volkplanting naar *Amphipolis* zenden 465.

Groote *aardbeving te Sparta* en daardoor het ontſtaan van eenen *tienjarigen derden Meſſeniſchen oorlog* of *opſtand der Heloten*, die zich in *Ithome* verſchanzen 465—455; terwijl de Atheners den Spartanen, door bewerking van *Cimon*, hulp zenden 461, die dezen nogtans van de hand wijzen. — De Democratiſche partij neemt hierdoor gelegenheid om Cimon van Laconismus verdacht te maken; en hij wordt 461 door het Ostracismus gebannen.

13) De dood van Aristides en het bannen van Cimon brengen *Pericles* aan het roer van Staat, die reeds ſedert 469 invloed had. Minder veldheer dan volksleider hield hij zich 40 jaren in zijn aanzien ſtaande tot aan zijnen dood en regeerde Athenen, zonder ooit Archon of lid van den Areopagus te worden. Dat de regering onder hem naar den vorm meer Democratisch werd, lag reeds in de wijze van zijne verheffing, als hoofd der Democratiſche partij. Nogtans wist de Aristocratiſche partij hem tot 444 de veldheeren, Myronides, Tolmides, en vooral den ouderen Thucydides tot mededingers tegenteſtellen.

467. 429.

Verandering van den geest der Staatsbeſtiering onder *Pericles*, zoowel ten opzigt der *inwendige* als *uitwendige* betrekkingen. Een *luisterrijk* beſtier vervangt de plaats der ſpaarza-

zame huishouding van Aristides. — Evenwel was nog na 30 jaren de kas van den Staat uitnemend voorzien. — Vermindering der magt van den Areopagus door *Ephialtes* 461. Het onttrekken van vele aanklagten, die tot hiertoe voor denzelven gebragt werden, moest het toezigt over de zeden beperken. — Invoering van het betalen der assessoren in de geregtshoven. Ten opzigt van de *uitwendige* betrekkingen, ontaarde het voorzitterschap der Atheners thans meer en meer in eene opperheerschappij, offchoon de betrekkingen niet met alle verbondenen naauwkeurig dezelfde waren. Eenigen waren slechts verbondenen, anderen afhankelijken. — Verhooging der opbrengsten der bondgenooten, en *verplaatsing van den schatkist* van Delos naar Athenen 461. — De nijd van Sparta en de ontevredenheid der bondgenooten stijgen in eenen gelijken trap met de grootheid van Athenen.

Vruchtelooze ondersteuning van den opstand van Inarus in Aegypte tegen de Persen, door eene Atheensche vloot en troepen 462—458.

Oorlogen in Griekenland. De Spartanen hitzen Corinthe en Epidaurus tegen Athenen op. De Atheners, in het begin geslagen bij *Haliae*, slaan hunne vijanden wederom 458 en beoorlogen daarop Aegina, dat zich onderwerpt 457. Aan den nieuwen twist tusschen *Corinthe* en *Megara* over de grenzen nemen de Atheners voor Megara deel, Myronides zegeviert bij Cimolia 457. — *Togt der Spartanen*, om de Doriërs tegen Phocis bijtestaan, en *daardoor* veroorzaakte uitbarsting van den eersten oorlog tusschen *Athenen*, *Sparta* en *Boeotië*. — Eerste slag bij *Tanagra*, waarin de Spartanen de overwinning behalen, nog 457. De van hen opgestookte Boeotiërs worden in den tweeden slag bij Tanagra door *Myronides* geslagen 456. — Een gevolg van den eersten nederlaag was het *terugroepen van Cimon*, door Pericles zelven bewerkt.

14) Cimon uit zijne ballingschap teruggeroepen, tracht den *binnenlandschen vrede* in Griekenland te her-

herftellen, en daarentegen den oorlog tegen de Perfen te vernieuwen; doch dit gelukt hem eerst na 5 jaren, en een zegevierende togt tegen de Perfen, 450.
wier vloot hij bij Cyprus, en wier landarmee hij op de kust van Azië flaat, is het gevolg hiervan. De vruchten dezer overwinning zijn eindelijk de *roemvolle vrede met Artaxerxes I.* (*). Nog voordat 449.
hij gefloten werd, *flerft* Cimon te vroeg voor zijn vaderland, bij het beleg van *Citium*.

Einde van den derden Mesfenifchen oorlog ten voordeele van Sparta, door de overgaaf van *Ithome* 455. — Daarentegen voortzetting van den oorlog van Athenen tegen die van Peloponnefus, terwijl *Tolmides* en *Pericles* hun gebied ter zee aanvallen 455—454. — Tevens tracht Pericles door *volkplantingen* aan den *Hellespont* de daar zijnde magt der Atheners te verfterken, gelijk er ook eene volkplanting naar *Naxos* gevoerd wordt 453. — Cimon handelt over *eenen wapenftilftand*, die eerst ftilzwijgende 451 en vervolgens 450 formeel *voor 5 jaren* gefloten wordt. De gevolgen daarvan waren een zegevierende togt tegen de Perfen en de vrede met hen. Handelde men ook al fomtijds tegen de voorwaarden van denzelven, zoo konde dit nogtans zeer wel toegegeven worden.

15) De vrede met de Perfen, offchoon roemvol, en de dood van den man, die eensgezindheid onder de Grieken tot hoofddoel van zijne Staatkunde gemaakt had, vernieuwden de binnenlandfche oneenigheden wederom. En offchoon er tot het uitbarsten van den *hoofdftorm* nog een tijdvak van 431.
twintig jaren verliep, was het echter een zoo onrustig tijdvak, dat Griekenland zelden in hetzelve eenen

(*) Zie boven bladz. 110.

eenen algemeenen vrede genoot. Terwijl Athenen zijne opperheerschappij over de verbondenen, vooräl door zijne zeemagt, staande hield, en eenigen van dezen opstonden en zich met Sparta verbonden, helde steeds alles meer over tot een algemeen *tegenverbond*, dat eindelijk tot eenen oorlog, zoo als de Peloponnesische was, aanleiding gaf. Tot dien tijd stond Athenen op het toppunt zijner magt en ondervond onder Pericles, wien, om alleenheerscher in dit tijdvak te zijn, slechts de naam ontbrak, juist hierom ook de nadeelen van eenen Democratischen regeringsvorm niet. Wie kon den volksleider doen vallen, wien, zelfs in zijn hoogste geluk, nooit het beleid verliet, en die steeds bij de natie het gevoel wist levendig te houden, dat hij het was, die haar verheven had?

Gedurende den éénenvijftigjarigen wapenstilstand de *heilige* oorlog over de bezittingen van het Delphische Orakel, welke de Spartanen aan de stad Delphi; maar, na hunnen aftogt, de Atheners wederom aan de Phocensers geven 448. — Nederlaag der Atheners onder *Tolmides* tegen de Boeotiërs 447. — Daar de onderneming tegen den raad van Pericles geschied was, zoo steeg zijn aanzien nog daardoor, vooräl toen hij 446 het afgevallene *Euboea* en *Megara* wederom onder de magt der Atheners bragt. — Einde van den wapenstilstand van 51 jaren met Sparta en vernieuwde vijandelijkheden 445, die nogtans door *eenen nieuwen dertigjarigen vrede* (die evenwel maar 14 jaren duurde) bijgelegd werden. — Geheele onderdrukking van de Aristocratische partij door het verdrijven van haar hoofd, Thucydides, den Ouden, 444, waardoor het bestier van den Staat volkomen in de handen van Pericles komt. — Begunstiging der Democratie in de *verbondene* Staten, en geweldige invoering van dezelve in *Samos*, dat, na eene belegering van negen maanden, zich aan Pericles moet over-

overgeven 449. — Begin van den oorlog tusfchen *Corinthers* en *Corcyra* over *Epidamnus* 436, waarvan die van Corcyra na eene overwinning 435 zich meester maken. Deelneming der Atheners aan deze verfchillen ten voordeele der Corcyraeërs 432. — De vredebreuk met Corinthe en de Staatkunde van koning Perdiccas II. van Macedonië brengen ook den afval van de Corinthifche volkplanting *Potidaea* te weeg, die tot het Atheenfche verbond behoorde, waardoor de oorlog ook op de kusten van Macedonië verplaatst wordt. — Slag bij Potidaea en belegering der ftad 432. — De Corinthers wenden zich naar Sparta en bewegen de Spartanen tot den oorlog, waarvan de uitbarsting door den aanval der Thebanen op Plataeae, dat met Athenen verbonden was, verhaast wordt 431.

16) De gefchiedenis van den zeven-en-twintigjarigen zoogenoemden *Peloponnefifchen oorlog*, die de fchoonfte bloeſems van Griekenland deed verwelken, is des te merkwaardiger, daar dezelve niet flechts een oorlog tegen *volken*, maar tegen *regeringsvormen* werd. De Staatkunde van Athenen, om deszelfs invloed op de vreemde Staten daardoor te vestigen of te behouden, dat het de groote menigte tegen de aanzienlijken ophitfte, had alfins eene Democratifche of Atheenfche, en Aristocratifche of Spartaanfche partij voortgebragt, wier wederzijdfche verbittering de hevigfte uitbarstingen veroorzaakte. 431 tot 404.

17) Uiteenzetting der toenmalige zeer verfcheidene betrekkingen der beide hoofdfteden van Griekenland jegens hunne verbondenen. — *Athenen*, als eene *zeemogendheid*, beheerfcher der meeste eilanden en fteden op de kusten, die, als verbondenen, *fchatting betaalden* en meestal flechts tegen hunnen wil ge-

hoorzaamden; *Sparta*, als *landmogendheid*, in verbintenis met de meeste Staten van het vaste land, die zich *vrijwillig* en *vrij van schatting* met hetzelve vereenigd hadden: Sparta konde dus als de *bevrijder* van Griekenland van het juk van Athenen optreden.

Verbondenen der Atheners: Het eiland Chios, Samos, Lesbos, alle eilanden van den Archipelagus (behalve Thera en Melos, die onzijdig bleven); Corcyra, Zacynthus; de Grieksche volkplantingen in Klein-Azië, op de kusten van Thracië en Macedonië; en in Griekenland zelve, de steden Naupactus, Plataeae en die in Acarnanië. — *Verbondenen der Spartanen:* Al de steden van Peloponnesus (behalve Argos en Achaia, die onzijdig bleven): Megara, Locris, Phocis, Boeotië, de steden Ambracia en Anactorium, het eiland Leucas.

18) Tafereel van de toenmaligen *inwendigen* toestand van Athenen en Sparta. — De magt van Athenen hing voornamelijk van den *toestand van deszelfs finantiën* af, zonder welken de vloten, en zonder de vloten de heerschappij over de verbondenen niet konde behouden worden, en offschoon Pericles, in weerwil van zijne groote openbare uitgaven, den oorlog met eene volle Staatskas van 600 talenten kon beginnen, moest men evenwel weldra ondervinden, dat in eene zoo Democratische Republiek, als Athenen onder Pericles geworden was, de verkwisting van 's lands gelden niet voortekomen was. Intusschen was dit veel minder het werk van de ontrouw van enkele Staatsdienaren, dan van de eischen der groote menigte, die voor een gedeelte op kosten der Staatskas leefde. Daarentegen was Sparta *toen* nog een Staat zonder finantiën, wier behoefte nogtans in dezelfde maat begon voelbaar

baar

baar te worden, als het tevens eene zeemogendheid werd, en grootere ondernemingen dan enkele ſtrooperijen waagde.

Inrigting van het Atheenſche financiewezen. *Inkomſten.*

1) De ſchattingen der verbondenen (φόροι), door Pericles van 460 tot 600 talenten geheven.

2) Inkomſten der tollen, die verpacht werden, en der mijnwerken op Laurium.

3) Gelden, die betaald werden door de vreemdelingen voor het regt van inwoning (μέτοικοι).

4) De opbrengſten der burgers (εἰςφοραί), die evenwel bij uitſluiting op de rijken, vooräl de *eerſte klasſe*, vielen, wier leden zoowel voor de geheele uitrusting der vloot (τριηραρχίαι), als voor de onkosten bij de feesten en ſchouwſpelen (χορηγίαι) moesten zorgen. Men ſchattede omtrent dezen tijd de geheele ſom der inkomſten der Republiek op 2,000 Talenten; maar het betalen der *vele* asſesſoren in de geregtshoven (een hoofdtak van het beſtaan der armere burgers, die de losbandigheid der Democratie en de verdrukking der verbondenen, wier procesſen te Athenen behandeld werden, het meeste bevorderde), en de uitgaven voor de feesten en ſpelen namen *toen* reeds verre het grootſte gedeelte van die inkomſten weg.

Athenian letters, or the epiſtolary correspondance of an agent of the king of Perſia reſiding at Athens during the Peloponneſian War, Lond. 1798, *II Vol.* 4°. (In het Hoogduitsch overgezet door Fr. Jacobs 1799). Een jeugdelijke arbeid van verſcheidene ſchrijvers. Het tafereel omvat niet alleen Griekenland, maar ook Azië en Aegypte.

19) Eerſte tijdvak van den oorlog tot den vijftigjarigen vrede. Ongelukkig begin des oorlogs voor Athenen in de drie eerſte jaren onder het bevel van Pericles, in wiens *verdedigingsplan* men naauwelijks de zwakheid van den ouderdom kan over het hoofd zien. 431 tot 422.

zien. Evenwel deden de *jaarlijksche strooperijen* der Spartanen niet zooveel schade als de pest, wier offer *Pericles* zelf ook eindelijk werd. Het verbond
429. der Atheners met de koningen van Thracië en Macedonië breidt het schouwtooneel van den oorlog
430. uit; daarentegen was Sparta reeds *toen* op een verbond met Persië bedacht.

20) De dood van Pericles ontwikkelt in Athenen, in de volgende *zeven* jaren, al de gevolgen van eene toomelooze Democratie, sedert de lederbereider *Cleon* zich in de plaats van dezen dringt. De woeste raadsbesluiten over het gevallene en wederom in-
427. genomene Mytilene, en de opstand van het gemeene volk tegen de rijken in *Corcyra*, kenschetsen den toenmaligen in Griekenland heerschenden partij-geest beter, dan de bijzondere voorvallen van den oorlog, die van weinig beteekenis en zonder plan wa-
424. ren. Nogtans kreeg Sparta aan den jongen *Brasidas* eenen veldheer, zoo als men in tijden van omwentelingen gebruikt. Het overbrengen van den oorlog naar de kusten van Macedonië had voor Athenen zeer gevaarlijk kunnen worden, zoo hij zelf niet te
422. vroeg het offer van zijnen moed geworden was.

Het innemen van Amphipolis door Brasidas en ballingschap van Thucydides 424. — Slag bij deze stad tusschen Brasidas en Cleon, en dood van beide veldheeren 422.

422. 21) De thans voor 50 jaren geslotene *vrede* kon reeds uit dien hoofde van geen' langen duur zijn, dewijl verscheidenen der verbondenen van wederzijden niet daarmede te vrede waren, en alle hoop op rust moest verdwijnen, toen het roer van Staat te Athe-

nen

nen in de handen van eenen jongeling, zoo als *Alcibiades* was, geraakte, bij wien eerzucht en list de plaats van vaderlandsliefde en van wezenlijke voortreffelijke bekwaamheden vervingen, en die flechts door den oorlog meende zich geldend te kunnen maken. — Wat vermogt tegen hem de *voorzigtige* Nicias? — Een geluk voor Athenen was het, dat in dit geheele tijdvak aan Sparta een man ontbrak, die flechts tegen Alcibiades konde opwegen! 420.

Poging van eenige Staten, vooral Corinthe, om Argos aan het hoofd van een nieuw verbond te plaatfen, waartoe ook Athenen zijne toeftemming geeft 421. — *Vredebreuk* 419, evenwel tot 415 flechts van ter zijde door onderfteuning van de bondgenooten van weerskanten. — Plan van Alcibiades, om Athenen door het verbond met Argos de overmagt op Peloponnefus te verfchaffen, door den flag bij Mantinea verijdeld 417. — Verwoestingsoorlog der Atheners tegen de Meliërs, die hunne onzijdigheid behouden willen, terwijl onzijdigheid voor de zwakkeren thans eene misdaad was 416.

22) De partij van Alcibiades zet thans in Athenen het *plan om Sicilië te veroveren* door, onder het voorwendfel van de Segestani tegen Syracufen te hulp te komen. Deze onwillige togt, waarbij de verwachtingen der Atheners zoo wel als van deszelfs ontwerper Alcibiades fchipbreuk leden, gaf aan Athenen den eerften voornamen fchok, waarvan het zich ook bij de grootfte infpanning zijner krachten nooit geheel wederom herftellen kon, vooral, dewijl *Sparta thans ook eene zeemogendheid werd.* 415 tot 413.

Vroegere deelneming der Atheners aan de zaken van de Sicilifche Grieken. — Afzondering van eene vloot en armee, onder het bevel van *Nicias*, *Lamachus* en *Alcibiades*, tegen Si-

Sicilië 415. — Beschuldiging, terugroeping en vlugt van Alcibiades naar Sparta en volkomene vredebreuk door eenen inval der Spartanen in Attica en het versterken van Decelia 414. — Ongelukkige belegering van Syracusen, *eerst* 414, en geheele vernieling der Atheensche vloot en armee, door hulp der Spartanen, onder Gylippus 413.

23) Zoo doodelijk ook de slag in Sicilië onder de toenmalige betrekkingen voor Athenen scheen te zijn, zegevierde toch de geestdrift der Atheners, die nooit grooter dan in het ongeluk te voorschijn komen, over hunne ongelukken. Zij behielden den voorrang van de eerste te zijn onder hunne bondgenooten; maar het deel, dat Alcibiades, wegens zijne veranderde *persoonlijke* betrekkingen in Sparta, aan hunne zaken nam, had eene *dubbelde inwendige omwenteling* ten gevolge, waardoor de toomelooze Democratie gestuit werd.

Verbintenis der Spartanen met de Persen en niet beslissende slag bij Miletus. — Vlugt van Alcibiades uit Sparta naar *Tissaphernes* en onderhandeling met dezen om hem voor Athenen te winnen 411. — Dubbelzinnige Staatkunde van Tissaphernes. — Onderhandeling van Alcibiades met de bevelhebbers der Atheensche armee op Samos en daardoor te weeggebragte omwenteling in Athenen zelve, en val der Democratie door de benoeming van eenen opperften Raad van 400, in de plaats der Βουλή, en eene verkiezing der 5,000 uit de burgerij, in de plaats van de volksvergaderingen 411. — De armee werpt zich tot *een beraadslagend Ligchaam* op, benoemt Alcibiades tot veldheer, maar verklaart zich wederom voor de Democratie. — In Athenen zelve ontstaan door den nederlaag der vloot bij Eretria, waarvan het afvallen van Euboea de gevolgen waren, groote bewegingen. — Afzetting van het Collegie van 400, na eene despotieke heerschappij van vier maan-

maanden. — Hervorming der regering. — Overgaaf der hoogfte magt in de handen der 5,000, en terugroeping van Alcibiades en verzoening met de armee.

24) Luisterrijk tijdvak van het *bevelhebberfchap van Alcibiades*. Herhaalde overwinningen der Atheners ter zee over de Spartanen onder Mindarus, die zich uit wantrouwen tegen Tisfaphernes thans met den landvoogd van het noordelijke gedeelte van Klein-Aziё, Pharnabazus, verbonden hadden, dwongen de laatften zelven om den vrede te verzoeken, dien het te trotfche Athenen tot zijn ongeluk van de hand wees. 411 tot 407. 410.

Twee zeeflagen aan den Hellespont 411. — Groote overwinning ter zee en te land bij Cyzicus 410. — Bevestiging der Atheenfche heerfchappij van Iönië en Thracië door het innemen van Byzantium 408. — Luisterrijke terugkomst, maar tevens afzetting, nog in hetzelfde jaar, en vrijwillige ballingfchap van Alcibiades 407.

25) Komst van den *jongeren Cyrus* in Klein-Aziё, dien de *flimme Lyfander* voor Sparta weet te gewinnen. De Republikeinfche trotschheid van zijnen opvolger *Callicratidas* tegen Cyrus was eene groote ftaatkundige fout, dewijl Sparta zonder den onderftand der Perfen in het geheel niet in ftaat was, zijne zeelieden te betalen en zijne zeemagt te onderhouden. Na den nederlaag en dood van Callicratidas kreeg *Lyfander* het bevel weder en *eindigde* den oorlog van 27 jaren *roemrijk voor Sparta*. 407. 406. 406. 405 tot 403.

Overwinning ter zee over de Atheners bij Notium 407, waardoor Alcibiades het bevelhebberfchap verliest. — Benoeming van tien nieuwe veldheeren in Athenen, onder welken

Conon. — Overwinning ter zee van Callicratidas bij Mytilene en blokkering van Conon in de haven aldaar 406. — Groote overwinning ter zee der Atheners en nederlaag en dood van Callicratidas bij de eilanden *Aeginusfae* nevens Lesbos 406. — Tweede bevelhebberfchap van *Lyfander* en laatste *beflisfende overwinning ter zee* over de Atheners bij *Aegospotamos*, aan den Hellespont, in Dec. 406. — Het verlies van het opperbevelhebberfchap ter zee werd ook dat van hunne bondgenooten, die Lyfander na malkanderen overwint 405. — Belegering van Athenen door Lyfander, nog 405, en eindelijk de overgaaf in Mei 404. — Athenen verliest zijne muren en zijne oorlogfchepen tot op 12, en de regeringsvorm wordt, volgens Lyfanders voorfchrift, in eene Oligarchie onder 30 alleenheerfchers (Tyranni) veranderd.

26) Aldus eindigde een oorlog, die door zijne zedelijke gevolgen nog verderfelijker dan door zijne ftaatkundige was. Partijgeest verving de plaats van nationaal gevoel. Door het te onderbrengen van
403 Athenen kwam *Sparta* nu *aan het hoofd van het ver-*
tot *bondene Griekenland*, dat evenwel de nieuwe heer-
371. fchappij van zijne *bevrijders* reeds dadelijk in het begin veel harder moest vinden, dan die van zijne *onderdrukkers*, die het tot hiertoe gehad had. Wat kostten niet de omwentelingen, die Lyfander in de meeste fteden thans noodig oordeelde, om lieden van *zijne partij*, onder de afhankelijkheid van eenen Spartaånfchen *Harmostes* aan het beftier te brengen? — Hoeveel kosteden de vele Spartaanfche bezettingen? — Er was ook geene verligting der fchattingen te hopen, daar men in Sparta thans het befluit nam, „ *dat de Staat eenen fchat zou mogen bezitten.*" — De trotschheid en fchraapzucht der nieuwe beheerfchers waren flechts des te grooter, hoe ruwer en armer zij waren.

Ge-

Geſchiedenis van het *ſchrikbewind der* 30 *tirannen* in Athenen 403. — Wat hier geſchiedde, had zekerlijk ook meer of min in de overige Griekſche ſteden plaats, die door Lyſander eene *omwenteling ondergaan* hadden; want alſins beſtond zijne partij uit dergelijke menſchen als Critias en zijne ambtgenooten. Het ſchijnt, dat zij zich reeds van te voren in kleinere kringen (*ἑταιρείαι*) met malkanderen verbonden hadden, uit wier midden men thans de ondernemenſte revolutionaire lieden opzocht, om hen aan het hoofd te plaatſen.

27) Gelukkige *omwenteling in Athenen* en verdrijving der 30 tirannen door *Thraſybulus*, door de tegenpartij van Lyſander in Sparta, onder den koning Pauſanias zelven, begunſtigd. Herſtelling en hervorming van den regeringsvorm van Solon en al- 403.
gemeene amnestie. Den vorm kon men herſtellen; maar de ontvloden *geest* kon niet weder teruggeroepen worden!

28) De nederlaag van den jongeren Cyrus wikkelt Sparta in eenen oorlog met de Perſen, juist in het jaar, toen, na den dood van den koning Agis, 400.
Ageſilaus zich van de koninklijke waardigheid meester maakt. Men vergeet gaarn zijne uſurpatie, wanneer men hem op zijne heldenbaan vergezelt. Slechts een man van zulk eenen geest konde Sparta de vatbaarheid verſchaffen, om eenen zoo langen tijd de *overſpannen* rol te ſpelen, die het thans eenmaal zich aangematigd had.

Begin van den oorlog met de Perſen door den aanval van Tisſaphernes op de Aeoliſche ſteden in Klein-Azië 400. Bevelhebberſchap van *Thimbron*, wien reeds 398 de meer gelukkige en kundige *Dercyllidas* opvolgt. — Hij maakt van de ijverzucht tusſchen Tisſaphernes en Artabazus gebruik en brengt

brengt den eersten tot eenen afzonderlijken wapenstilstand 397. — Bevelhebberschap en veldtogten van *Agesilaus* in Azië, van de lente van 396 tot die van 394. Eerst *hier* schijnt bij hem, na eene naauwkeuriger kennis van de inwendige zwakte van het Persische rijk, door de gelukkige verrassching van Phrygië 395, het denkbeeld zijne rijpheid gekregen te hebben, om den Persischen troon om verre te werpen, dat zijne uitvoering nabij was, zoo niet de Persen de kunst verstaan hadden, om Sparta in Griekenland zelve eenen oorlog te berokkenen.

29) De *Corinthische* oorlog, door Corinthe, The-
394. ben en Argos, tot welken Athenen en de Thessa-
liërs ook toetraden, tegen Sparta begonnen, en door
387. den vrede van *Antalcidas* geëindigd. De tirannen
van Sparta en voornamelijk de kortelings voorgevallene uitplundering van het heilige land *Elis* waren
401. de voorwendsels, maar de omkoopingen van den
Persischen gezant Timocrates de ware oorzaak.

Inval der Spartanen in Boeotië en veldslag en nederlaag bij Haliartus 394. — Lysander sneuvelt en *Agesilaus wordt uit Azië teruggeroepen.* — Zijne overwinning bij *Coronea* verzekerde, wel is waar, den Spartanen het overwigt te land; maar de gelijktijdige nederlaag van hunne vloot bij *Cnidus* door *Conon*, die het opperbevel over de Persisch-Atheensche vloot gekregen had, gaf aan dezen de heerschappij der zee, die Conon tot *wederopwekking der magt van Athenen* met groot beleid wist te gebruiken 393. — Sparta tracht door *groote* opofferingen *in schijn* de Persen voor zich te gewinnen, en de vrede, dien de slimme Antalcidas eindelijk 387 sloot, was van de zijde van Sparta zekerlijk geene staatkundige fout, dewijl zij daarin slechts daarvan afzagen, was zij buitendien niet behouden konden. In Griekenland werd hunne overmagt reeds daardoor verzekerd, dat zij de *uitoefening* van dezelve hadden; de bedongene *vrijheid van al de Grieksche steden* was voor

hen

ben geen verlies, maar zuivere aanwinst, en het grootste voordeel was nog daarin gelegen, dat ſedert den afſtand der Griekſche volkplantingen in Azië het overwigt in Griekenland zelve niet meer door de zeemagt, maar door de landmagt beſlist werd.

30) De twist, die Sparta na den vrede van Antalcidas met Mantinea en met Phlius begon; maar 386.
nog meer deszelfs deelneming aan de twisten van 384.
de Griekſche ſteden in Macedonië tegen het te mag- 383
tige *Olynthus*, toonen genoegzaam, met welk eenen tot
overmoed Sparta zich tegen de zwakkeren gedroeg. 380.
Maar de willekeurige *bezetting van den burg van Theben, Cadmea*, door *Phoebidas*, alhoewel niet op 382.
bevel van Sparta, maar toch goedgekeurd, had grootere gevolgen, dan men gedacht had.

31) *Tijdvak der wedijvering van Theben met Sparta* ſedert 378. Theben was zijne grootheid verſchuldigd aan *twee* mannen, die hunnen heldengeest aan hunne medeburgers en bondgenooten wisten mededeelen; zij ſteeg daarom en zonk wederom met hen. Zelden toont de geſchiedenis een *tweemanſchap*, zoo als dat van *Epaminondas* en *Pelopidas*. Welke verhevene gedachten mogen wij van Pythagoras hebben, al was Epaminondas ook ſlechts de eenige man, die door zijne wijsbegeerte gevormd was!

Bevrijding van Theben van de Spartaanſche heerſchappij door de gelukkige overrompeling van Pelopidas en zijne medegezworenen 378. Vruchtelooze poging der Spartanen onder Cleombrotus 378 en Ageſilaus 377 en 376 tegen Theben. De verdedigingsoorlog, dien Pelopidas toen voerde, terwijl hij *de heerſchappij van Theben over Boeotië* bevestigde en ook de *Atheners te winnen wist* (wier vloot 376 de Spartaan-

tansche floeg), verdient meer verwondering dan een gewonnene veldslag. — Nogtans ontwikkelden zich de groote plannen van Theben eerst, sedert Epaminondas aan het hoofd kwam.

Histoire d'Epaminonde par Seran de la Tour, *Paris* 1752.

Epaminondas, *Biographie von Meisfner*, *Prag.* 1801. 2 *Th.* Niet zonder beoefening der bronnen.

J. G. Scheibel, *Beyträge zur genauern Kenntniss der alten Welt*, 1809. Het *tweede* deel bevat eene proef tot eene geschiedenis van *Theben*, gelijk het *eerste* van *Corinthe*.

32) Bemiddeling tot eenen *algemeenen vrede* in Griekenland door de Perfen (om hulptroepen tegen de Aegyptenaren te bekomen), onder de voorwaarde der *vrijheid van al de Griekfche steden*, van Sparta
374. en Athenen aangenomen; maar van Theben verworpen, dewijl dit de voorwaarde niet *konde* aannemen, zonder weldra wederom onder het juk der Spartanen te komen. Buiten kijf kon, overeenkom-
372. stig de hooge taal, die Epaminondas als afgezant te Sparta voerde, thans slechts de vraag blijven, of Sparta of Theben aan het hoofd van Griekenland staan zoude? Trouwens zoude het denkbeeld, om eene volkomene gelijkheid tusschen de Griekfche Staten te behouden, toen wel meer dan eene bloote hersenschim geweest zijn?

33) De thans voortdurende kamp tegen Sparta,
371 tot 362. dien Epaminondas zoo roemrijk uithield, is even merkwaardig in politieke als militaire betrekking. De magt van Sparta werd verbroken, terwijl Epaminondas eene nieuwe taktiek schiep (waarvan weldra de Macedonifche krijgskunst gebruik maakte) en zich den weg tot aan de poorten van Sparta baande, zoodra hij in Peloponnesus zelve bondgenooten vond.

Over-

Overwinning der Thebanen bij *Leuctra* den 8 Julij 371 en vernietiging van de oppermagt, die Sparta tot hiertoe gehad had. — Eerſte inval in Peloponneſus, door verbintenisſen met Arcadië, Argos en Elis voorbereid. — Vruchtelooze aanval op Sparta zelve; maar *herſtelling der onafhankelijkheid van Mesſene* 369.

34) Voorwaarde van het in het naauw gebragte Sparta met Athenen onder bewilliging *van een afwisſelend opperbevel*, die de trotschheid der Spartanen veel moet gekost hebben. Nogtans werd hierdoor de nieuwe aanval van Epaminondas op Corinthe en Peloponneſus afgeweerd. — *Zelfs* Dionyſius I. van Syracuſen meent de Spartanen, als *Doriërs* zijnde, hulp te moeten zenden. 369. 368.

35) Ook in het noorden ſpeelt Theben eene niet minder luisterrijke rol dan in het zuiden. Waren de *pogingen*, om *Thesſalië* van de heerſchappij van den tiran *Alexander* van *Pherae te verlosſen*, volkomen gelukt, zoo zoude Theben daardoor zeer in magt toegenomen zijn. Zelfs in Macedonië gedraagt Theben zich als ſcheidsman.

Eerſte gelukkige togt van Pelopidas naar Thesſalië 368. — Volgens de inrigting der betwiste troonopvolging in Macedonië wordt de jonge Philippus als gijzelaar naar Theben gebragt en in het huis van Epaminondas opgevoed. — Gezantſchap en gevangen nemen van Pelopidas door Alexander, en daardoor te weeggebragte *tweede* togt der Thebanen, op welken Epaminondas de armee redt en zijnen vriend verlost 367.

36) *Verbintenis van Theben met Perſië*, door de onderhandelingen van Pelopidas gelukkig tot ſtand gebragt.

bragt. Bij het onderhandelen der tegenpartij aan het Persische Hof was slechts de vraag, wie hem voor zich winnen zoude? Nogtans had de magtspreuk, waarmede de Persen den vrede *gebieden* wilden, niet die gevolgen, die men had kunnen verwachten; en offchoon Sparta zijne bondgenooten de neutraliteit toestond, wilde het echter zijne aanspraak op Messene niet opgeven. Van meer gewigt dan deze verbintenis was voor Theben het *aanschaffen van eene zeemagt* geworden, waartoe reeds
365. een gelukkig begin gemaakt was, waren niet al deze plannen met de geheele grootheid van Theben door den te vroegen dood van beide deze twee hoofden vernietigd geworden.

Laatste togt van Pelopidas tegen Alexander van Pherae, waarbij hij zelf sneuvelt 364. — Nieuwe inval in Peloponnesus, door de Arcadische onlusten veroorzaakt. — *Slag bij Mantinea* en *dood* van *Epaminondas* 27 Junij 362. — Algemeene vrede in Griekenland, door bemiddeling der Persen, dien nogtans Sparta wegens Messene niet sluiten wil; maar Agesilaus tot ondersteuning van den opstand van *Taches* naar Aegypte zendt.

37) De gevolgen van deze bloedige oorlogen, om de *eersten* van Griekenland te zijn, dat noch Sparta noch Theben verkreeg, dewijl gene door het verlies van Messene, dit door het verlies zijner bevelhebbers, en beiden door de groote inspanning van krachten te veel verzwakt waren. De toestand van Griekenland komt uit dien hoofde na dezen oorlog in zooverre wezenlijk veranderd voor, dat *geen* Staat aan het hoofd van hetzelve staat, eene vrijheid uit onmagt. Ook *Athenen*, dat door *zijne* zee-

zeemagt nog altijd zijn aanzien bij de ſteden aan de kusten en op de eilanden te behouden wist, verloor dit grootendeels, en drie van deszelfs beroemdſte veldheeren, *Chabrias*, *Timotheus* en *Iphicrates* (die Chares niet vervangen konde), door den *oorlog met de bondgenooten*.

Verbintenis der eilanden *Cos*, *Rhodus*, *Chios* en der ſtad *Byzantium*, en afval van Athenen 358. Mislukte belegering van Chios, waarbij Chabrias blijft 358, en van Byzantium 357. Meer nadeel nogtans bragten de kabalen van Chares tegen zijne medeveldheeren Timotheus en Iphicrates Athenen toe, en deszelfs onvoorzigtige deelneming aan den opſtand van Artabazus 356. De bedreiging van Artaxerxes III. dwong Athenen tot eenen vrede, waarbij het aan zijne bondgenooten hunne vrijheid moest toeſtaan.

38) Juist op den tijd, toen de toenemende magt van Macedonië onder Philippus al de Griekſche Staten had moeten vereenigen, zoo zulk eene vereeniging mogelijk geweest was, ſtort zich Griekenland in eenen nieuwen tienjarigen burgeroorlog, die onder den naam van den *heiligen* of *Phociſchen oorlog* bekend is. De vergadering der Amphictyonen zelven, die den vrede bewaren zoude, en wiens aanzien door de toenmalige tijdsomſtandigheden zich van zelve wederom verheven had, werd daartoe *misbruikt*, om aanleiding tot eenen oorlog te worden. De haat der Thebanen, die nieuwe onlusten met Sparta zochten, en de eergierigheid van den Phocenſer *Philomelus*, zijn de eigenlijke oorzaken van dezen oorlog, dien de Staatkunde van Philippus zoo lang wist te onderhouden, totdat *zijn* tijdſtip kwam. De in omloop geſtelde ſchatten van Delphi werden Griekenland in denzelven even zoo ver-

356 tot 346.

verderfelijk, als de verwoestingen, die het onderging. Een oorlog, die door *hartstogten* van bijzondere *perfonen* verwekt, door *omkooping* en *gehuurde troepen* gevoerd en geëindigd werd, doordien zich *eene vreemde magt er in mengde*, was regt daartoe gefchikt, om het overfchot van *zedelijkheid* en *vaderlandsliefde* te vernietigen, dat nog in Griekenland aanwezig was.

Uitfpraak der Amphictyonen tegen Sparta, wegens den voormaligen inval in Theben door Phoebidas, en tegen Phocis, wegens het bebouwen der heilige akkers van Delphi 357. *Philomelus* wordt veldheer der Phocenfers. Het wegnemen van den fchat van Delphi ftelt hen in ftaat, door hulp van Atheenfche en andere gehuurde troepen, den oorlog tegen Theben en deszelfs bondgenooten, de Locriërs en anderen, als uitvoerders van de uitfpraak der Amphictyonen, te voeren. Toen *Philomelus* 353 fneuvelde, volgde hem zijn, in het omkoopen en oorlogen meer geoefende, broeder, *Onomarchus* op, die evenwel reeds 352 in den ftrijd met Philippus in Thesfalië fneuvelt, en die den derden broeder *Phayllus* tot opvolger heeft. Reeds *toen* beproeft Philippus om door Thermophylae in Griekenland intedringen; doch wordt hierin door de Atheners verhinderd. Eerst nadat hij vrede met Athenen gemaakt had 347, voert hij dit voornemen uit en krijgt, na het te onderbrengen en verftoten der Phocenfers uit den Raad der Amphictyonen, in hunne plaats zitting en ftem in denzelven.

39) Reeds federt dit eerfte voortdringen van Philippus kon het lot van Griekenland naauwlijks twijfelachtig blijven, offchoon het door de welfprekendheid van *Demosthenes* nog tot zijnen *tweeden* inval, door het veroordeelen der Locriërs door de Amphictyonen veroorzaakt, verfchoven werd (*). De flag

(*) Zie beneden in de *volgende Afdeeling*.

ſlag bij *Chaeronea* bevestigt de *voogdijſchap* van Macedonië over de Griekſche Republieken volkomen, 338.
die door de *benoeming* van Philippus tot *opperbevelhebber van Griekenland* in den Perſiſchen oorlog zoo goed als formeel erkend werd en zelfs met zijn vermoorden niet ophield. 336.

VIERDE AFDEELING.

Geschiedenis van de Macedonische monarchie.

EERSTE TIJDVAK.

Van haren oorsprong tot aan den dood van Alexander den Grooten, van 800–323.

Bronnen.

Over de geschiedenis van Macedonië onder Alexander hebben wij eigenlijk geenen geschiedschrijver. De berigten van de vroegere geschiedenis vóór Philippus moeten uit *Herodotus*, *Justinus*, *Thucydides*, *Arrianus* en voornamelijk *Diodorus* verzameld worden. Voor de Geschiedenis van Philippus is bij het verlies der overige schrijvers thans *Diodorus* de voornaamste; maar nevens hem moeten de redevoeringen van *Demosthenes* en *Aeschines*, nogtans met *historische kritiek*, gebruikt worden. Over Alexander den Grooten is, na het verlies van zoovele schriften over hem, thans *Arrianus* de voornaamste schrijver, wegens de zorgvuldige keus zijner bronnen. Hem staat *Diodorus* in het 17 boek op zijde. De levensbeschrijving van *Plutarchus* bevat verscheidene bijzondere bijdragen van veel waarde, en zelfs den onoordeelkundigen *Curtius* ontbreekt het niet aan verscheidene bijzonderheden, indien men op zijne berigten slechts staat konde maken.

Van de nieuweren (behalve de algemeene werken van *Guthrie* en *Gray*, 3 *Th.*, *Hubler*, 2, 3 *Th.* en anderen), de schriften over Philippus en Alexander (*).

1) Eene

(*) Zie beneden bl. 233 en 238.

1) Eene volkplanting der Hellenen uit Argos, die zich onder de *Temeniden*, uit den ftam van Hercules, in Emathia neder zettede, legde den zwakken grond tot het, naderhand zoo magtige, Macedonifche rijk. Deze volkplanting hield zich niet alleen tegen de inwoners ftaande; maar hunne koningen breidden ook nog allengskens hun gebied uit door het te onderbrengen en verdrijven van verfcheidene naburige volken. Hare vroegere gefchiedenis tot aan de invallen der Perfen ligt evenwel, tot op de namen hunner koningen, meestäl in het duister. omtrent 813.

De 3 eerfte Macedonifche koningen, *Caranus*, die 28 jaren, *Coenus*, die 23 jaren, en *Tyrmas*, die 45 jaren zal geregeerd hebben, kent *Herodotus* in het geheel niet; maar noemt *Perdiccas* als den ftichter van de Macedonifche heerfchappij, 729—678. Van hem, zoo als van zijne opvolgers, *Argaeus* † 640, *Philippus I.* † 602, *Steropus* † 576 en *Alcetas* † 547 is flechts bekend, dat zij met hunne naburen, vooräl de Pierii en Illyrii, die hunne eigene koningen hadden, met afwisfelenden kans oorlog voerden.

2) Toen de invallen der Perfen in Europa begonnen, was Macedonië door zijne ligging één der eerfte landen, dat die ondervinden moest. Reeds onder *Darius*, *den zoon van Hyftaspes*, werden de Macedonifche koningen aan de Perfen *cijnsbaar* en hadden hunne bevrijding hiervan niet aan hunne eigenen moed, maar aan de overwinning der Grieken te danken. De flag bij Plataeae gaf ook aan 479. het rijk der Macedoniërs zijne onafhankelijkheid terug, offchoon de Perfen die niet volkomen erkenden.

Aan de Perfen werd reeds, na den veldtogt tegen de Scythen, 513 *Amyntas* († 498) en zijn zoon en opvolger *Alexander* († 454) cijnsbaar, die Xerxes zelfs op zijnen togt vergezellen *moest*.

3) Maar de verdrijving der Perfen gaf weldra aan de Macedonifche koningen andere gevaarlijke naburen, deels aan de Thracers, onder welken zich het
† 424. groote rijk der *Odryfae* onder *Sitalces* en zijnen opvolger *Seuthes* vormde, deels aan de Atheners, toen dezen door hunne zeemagt de Griekfche volkplantingen aan de kusten van Macedonië van zich afhankelijk maakten. Hoe drukkender intusfchen deze nabijheid voor de Macedonifche koningen werd, des te vroeger en dieper wikkelden zij zich in de zaken van Griekenland.

Begin der oneenigheden met Athenen onder de regering van *Perdiccas II.* 454—413, dewijl Athenen zijnen broeder Philippus tegen hem onderfteund had. — Afval van Potidaea en verfterking van Olynthus, werwaarts de Grieken uit Chalcis en andere fteden overgebragt werden 432. — Ook toen Potidaea zich aan de Atheners moest overgeven 431, wist Perdiccas in den nu uitgebarsten Peloponnefifchen oorlog eene zoo flimme rol te fpelen, dat hij de Atheners verfchalkte, dewijl hij den aanval van *Sitalces* door een huwelijk van zijne zuster met deszelfs erfgenaam *Seuthes* afkeerde 429. — Zijne verbintenis met Sparta 424 werd voor de Atheners zeer nadeelig, toen Brafidas hun Amphipolis ontnam; nogtans floot Perdiccas ook thans liever vrede met Athenen 423, dan dat hij zich geheel in de armen van zijne nieuwe bondgenooten wierp.

4) De opvolger van Perdiccas, *Archelaus*, legt den grond tot de befchaving van het land en volk,

(dat

(dat nogtans de Grieken nooit volkomen voor hunne broeders erkennen wilden) door het aanleggen van heirwegen en vaste plaatsen, en maakte zijn Hof zelve tot den zetel der literatuur. Het toenmalige Macedonische rijk schijnt ten naastenbij de landschappen *Emathia*, *Mygdonia* en *Pelagonia* omvat te hebben, offchoon ook eenige naburige volken onder hunne eigene koningen cijnsbaar waren. De koningen vermogten weinig zonder hunne aanzienlijken, onder welken zij, even als alle oude stamvorsten der Grieken, slechts de eerste waren. Hoe moeijelijk viel het niet den Macedonischen adel om, zelfs nog ten tijde van Alexander, deze betrekking te vergeten!

5) Na het vermoorden van *Archelaus* volgt een onrustig tijdvak, vol van duisterheden, daar wegens de onbepaaldheid der troonopvolging meerdere mededingers optraden, van welken ieder ligtelijk ondersteuning of bij één der naburige volken, of bij ééne der Griekſche Republieken vond.

Aeropus, voogd van den jongen koning *Orestes*, maakt zich van het bewind meester 400—394. — Na zijnen dood en het vermoorden van zijnen zoon *Pausanias* 393 bemagtigt wel *Amyntas II.*, zoon van Philippus, den broeder van Perdiccas II., den troon, maar dien hij niet dan na een gevecht met *Argaeus*, den broeder van Pausanias, wien de Illyriërs ondersteunen, behouden kan 390—369. — De oorlog met Olynthus 383—380 kon slechts door zijne verbintenis met Sparta gelukkig geëindigd worden.

6) De drie zonen van Amyntas II., *Alexander*, *Perdiccas* en *Philippus* volgen malkander wel na den dood van hunnen vader op, maar de twee eersten on-

onder zulke onlusten, dat het nog twijfelachtig schijnen kon, of er een Macedonisch rijk zoude blijven bestaan. Zij moesten ten minste besluiten, om aan de Illyriërs schatting te betalen.

Alexander wordt tegen zijnen mededinger, *Ptolemaeus van Alorus*, door Pelopidas op den troon bevestigd, terwijl hij zijnen jongsten broeder *Philippus* als *gijzelaar aan Theben geeft;* maar hij wordt ook in hetzelfde jaar door Ptolemaeus wederom van den troon gestoten 368. — *Regentschap van Ptolemaeus* onder de belofte, van het rijk voor de beide jongere broeders te zullen bewaren, door Pelopidas daargesteld, 368—365. Vermoording van Ptolemaeus door *Perdiccas III.*, 365, die echter door eenen vroegeren mededinger van den troon, *Pausanias*, voor een groot gedeelte verdrongen werd, totdat hem de Atheners onder Iphicrates op den troon bevestigden 364. Maar Perdiccas sneuvelt reeds 360 in den oorlog tegen de Illyriërs, met achterlating van eenen onmondigen zoon *Amyntas* en zijnen jongsten broeder *Philippus*, die om het bezit van het rijk te verkrijgen uit Theben ontvlugt.

7) De vierentwintigjarige regering van Philippus is ééne der leerrijksten en belangrijksten in de geheele wereldgeschiedenis, door het *planmatige* van zijne handelwijze. Hoe weinig ook zijne zedelijkheid den kweekeling van Epaminondas verried, zoo is het echter onmogelijk, om de luisterrijke loopbaan des mans zonder verwondering overtezien, wien bij een bijna hopeloos begin zijn moed niet, en in het toppunt van zijn geluk zijn beleid nooit verliet.

De geschiedenis van Philippus werd reeds bij zijn leven door redenaars en geschiedschrijvers ten zijnen nadeele verminkt. Demosthenes kon, en Theopompus wilde niet onpartijdig zijn, en onze berigten bij Justinus en Diodorus zijn meest-

meestäl hunnen oorsprong aan het werk van den laatsten van dezen verschuldigd.

Olivier, histoire de Philippe, roi de Macedoine, Paris 1740. 2 *Voll.* 8°. Eene verdeediging van Philippus.

De Bury, histoire de Philippe et Alexandre le grand, Paris 1760. 4°. Een zeer middelmatig werk.

The history of the life and reign of Philipp, king of Macedone, by Th. Leland, Lond. 1761. 4°. Droog, maar met onpartijdigheid, en niet zonder geleerdheid.

8) Treurige gesteldheid van de zaken van Macedonië bij het begin zijner regering. Behalve de zegevierende buitenlandsche vijanden, twee mededingers van den troon, *Argaeus*, door Athenen, *Pausanias*, door Thracië ondersteund, en Philippus zelf in het begin slechts regent, niet koning. Nogtans was in de twee eerste jaren reeds alles veranderd, en Macedonië had zijne zelfstandigheid weder. De *nieuw geworvene phalanx* verzekerde hem de overwinning op de barbaren; maar tegen het achterdochtige *Athenen* en de naburige Grieksche volkplantingen, vooräl het magtige *Olynthus*, kon men met geweld alleen niets uitvoeren. Om aan *deze* zaken eene fijnere wending te geven, en die wel te doen uitvallen, hield zich de bespiegelende geest van Philippus lang onledig.

Het koopen van de vrede met Athenen na het overwinnen van Argaeus, door *Amphipolis* intusschen vrij te verklaren 360. — Verwijdering van Pausanias door het maken van vrede met de Thracers. — Door de overwinning op de *Paeoniërs* en *Illyriërs* 359 worden de grenzen reeds tot Thracië en naar het westen tot aan het meir Lychnitis uitgezet — 360 wordt Philippus voor koning uitgeroepen.

P 5 9) Ont-

9) Ontwikkeling der plannen van Philippus ter verdere uitbreiding van zijn rijk. — Het te onderbrengen van de Grieksch-Macedonifche fteden, dat hij allengskens bewerkte, moest hem niet flechts tot heer over Macedonië maken, maar ook de Atheners van zijn gebied verwijderen. — Eerfte doel van zijne Staatkunde ten opzigt van Griekenland, om zich als *Griek*, en Macedonië als *medelid van het Griekfche Statenverbond* te doen gelden. Van hier is het, dat ook naderhand de *magt* van Macedonië over de Grieken nooit in eene volkomene *onderdrukking* ontaarde, die *Barbaren* zoude verraden hebben. — De uitvoering van alle deze ontwerpen werd verligt, toen Philippus zich, door de Thracifche *goudmijnen*, nevens zijne Phalanx ook geldmiddelen aan te fchaffen wist.

Verovering van *Amphipolis* 358 (terwijl hij *Athenen* met beloften en *Olynthus* intusfchen met het ook ingenomene *Potidaea* te vrede ftelt), en vervolgens van het goudrijke gebergte tusfchen *Nestus* en *Strymon*, waarvan de mijnwerken weldra jaarlijks 1000 talenten inkomften gaven.

10) Philippus mengt zich federt 357 in de zaken van Thesfalië, welks bezit even zoo zeer voor de uitvoering zijner plannen tegen Griekenland, als ter verbetering van zijne finantiën belangrijk was. Terwijl hij eerst als *bevrijder* van Thesfalië optrad, eindigde hij daarmede, dat hij het eindelijk tot eene provintie maakte.

Verdrijving der alleenheerfchers van *Pherae*, op verzoek der Aleuaden 356, die evenwel in den heiligen oorlog aan de Phocenfers onder *Onomarchus* naderhand wederom eenen fteun vinden. De overwinning op dezen 352 maakt intusfchen

schen eindelijk Philippus meester van Thessalië, terwijl hij in de drie hoofdplaatsen Macedonische bezettingen legt, totdat hij het goedvond aan hetzelve, in het vervolg van tijd 344, volkomen de gedaante van eene Macedonische provintie te geven.

11) De voortdurende heilige oorlog in Griekenland gaf aan Philippus de beste gelegenheid, om zijne ontwerpen tegen dit land ten uitvoer te brengen, offschoon zijne eerste al te spoedige poging om in 353.
hetzelve intedringen door Athenen verijdeld werd.
Het innemen van Olynthus na eene oogenschijnlijke 348.
werkeloosheid, in weerwil van de hulp der Atheners, moest hem in den rug tot dekking strekken, en het was zekerlijk het meesterstuk van zijne Staatkunde, dat hij bijna op denzelfden tijd de Atheners uit Euboea verdreef en evenwel middelen vond, om eene onderhandeling met hen te beginnen, die
na herhaalde gezantschappen eenen *vrede* ten gevolg 347.
had, die hem den weg door Thermopylae baande.

12) Eerste inval van Philippus in Griekenland,
en einde van den heiligen oorlog door de Phocen- 346.
sers te onder te brengen. De plaats, die hij in den Raad der Amphictyonen kreeg, bragt hem tot het doel zijner wenschen, en de vernedering van Sparta toonde reeds, hoe wel zijne voogdijschap over Griekenland gegrond was.

13) Tafereel van den toestand van Griekenland, vooräl van *Athenen*, na den heiligen oorlog, en de manier, hoe Philippus zich in de Grieksche steden eenen aanhang maakte en dien behield. — Omkoopingen waren de eenige middelen niet, waarvan hij zich bediende; hij leende van anderen even zoo goed,

goed, als hij gaf. In het algemeen was het zijne Staatkunde eigen, om bijna nooit van dezelfde middelen gebruik te maken. Planmatig en zich zelven gelijk tot in zijne *gastmalen* toe, komt hij bijna nooit in dezelfde gedaante te voorſchijn.

Treurige uitwerking van den partijgeest, van den gezonkenen godsdienstijver en ook van de groote vermeerdering van het gereede geld door de ſchatten van Delphi en Macedonië op de zedelijkheid der Grieken. — Waardering der magt van Athenen, in het tijdperk van *Demosthenes* en *Phocion*. Ten ongeluk ſchijnt de welſprekendheid en ſtaatkundige ſcherpzinnigheid van den eerſten niet door het talent om te onderhandelen onderſteund geweest te zijn, en de andere vertrouwde misſchien te weinig op zijn vaderland, toen dit hem te veel toevertrouwde. In weerwil der openbare *gevoelloosheid* en *weelde* konde Athenen toch nog ſteeds zich als eene zeeſtaad ſtaande houden, daar *Philippus* zijne *zeemagt* nooit goed in orde konde krijgen.

344. 14) Nieuwe veroveringen van Philippus in Illyrië en Thracië. — De Adriatiſche zee en de Donau
342. moesten, zoo als het ſchijnt, hier de grenzen van zijn rijk worden. Nogtans was het hem minder te doen om de Thracers, dan om de ſteden der Griekſche volkplantingen aan den Hellespontus, waartoe de aanval van den Atheenſchen *Diopithes* hem het voorwendſel tot den oorlog gaf; maar de belegering
340. van *Perinthus* en *Byzantium*, tot groote ſmart van Philippus door Phocion verijdeld, wekt niet alleen de Atheners, maar zelfs de Perſen uit hunne ſlaapziekte.

15) Staatkunde van Philippus na dit ongeluk. —
339. Terwijl hij in den oorlog tegen de barbaren aan den

den Donau de zaken van Griekenland geheel schijnt uit het oog te verliezen, zijn zijne agenten hier juist het werkzaamste. *Aeschines*, zeer goed door hem betaald, brengt het in de vergadering der Amphictyonen daarheen, dat hij, om de voorgewende moedwilligheid der Locriërs tegen Delphi te wreken, tot *veldheer der Grieken* bij dezen nieuwen *heiligen* oorlog benoemd wordt. Overeenkomstig met zijnen gewonen stelregel, liet hij zich echter *verzoeken* om te komen.

16) Tweede komst van Philippus in Griekenland. — Het bezetten van het sterke *Elatea* toonde weldra, 338. dat hij dezen keer niet alleen voor de eer van Apollo vocht. — Verbond tusschen Athenen en Theben, door Demosthenes bewerkt. — Maar de nederlaag bij *Chaeronea* besliste nog in dit zelfde jaar over de afhankelijkheid van Griekenland. Hij kon tegen Athenen thans gemakkelijk den grootmoedigen spelen.

17) Voorbereiding tot uitvoering van het *plan tegen Persië*, niet als zijnen, maar als *eenen oorlog der Hellenen tegen de barbaren*. Aldus was, terwijl Philippus zich door de Amphictyonen tot *opperbevelhebber der Grieken tegen de Perzen* liet benoemen, de afhankelijkheid van Griekenland op eene *eervolle* wijze bevestigd, en de luister der onderneming vleide de ijdelheid der natie, op wier kosten zij zoude uitgevoerd worden, offschoon de eigenlijke bedoelingen van Philippus zich hierbij veel verder uitstrekten. —

18) Het *inwendige bestier* van Macedonië moest on-

onder eenen zoo fluwen en gelukkigen veroveraar van zelve beperkt worden. Er kon geen mededinger van den troon tegen zulk eenen beheerfcher opkomen, en de van hem in het begin reeds opgerigte *lijfwacht uit den Macedonifchen adel*, (δορυφόροι) bragt veel toe, om hem op den juisten afftand met zijne aanzienlijken te plaatfen. De Hofftoet beftond nu uit generaals, terwijl de natie uit een arm herdervolk een oorlogzuchtig volk werd. — Slechts in zijne familie was Philippus niet gelukkig; maar het was toch *zijne* fchuld niet, als hij met *Olympias* niet wel kon overeenkomen.

336. 19) *Vermoording* van Philippus te Aegae, bij het vieren van het huwelijk zijner dochter, door Paufanias, doch waarfchijnlijk door Perfië bewerkt.

336 tot 323. 20) De regering van *Alexander den Grooten* verkrijgt in het oog van den beoefenaar der gefchiedenis hare belangrijkheid minder door den omvang dan door de *duurzaamheid der ontzaglijke omwentelingen*, die hij bewerkt heeft. Het is moeijelijk om dezen vorst naar zijne waarde te beoordeelen, die juist ftierf, toen hij zijne *grootfte* plannen wilde uitvoeren; maar het minst juiste oordeel is buiten twijfel dat, wanneer men in den *kweekeling van Ariftoteles* niets verder dan den wilden en planloozen veroveraar opmerkt.

Examen critique des anciens hiftoriens d'Alexandre le grand, par Mr. de St. Croix. Seconde édition confidérablement augmentée, Paris 1804. 4°. — De nieuwe uitgaaf van dit in verfcheidene opzigten klasfiek werk, dat het voornaamfte is over de gefchiedenis van Alexander, geeft veel meer, dan de titel belooft.

21) Groo-

21) Groote bewegingen aan het Hof en in al de veroverde landen ook in Griekenland na den dood van Philippus. Hoe groot ook zijne magt scheen te zijn, zoo hing evenwel het behouden van dezelve daarvan af, of zijn opvolger zich in het begin even zoo *geldend* wist te maken. Dit deed Alexander door den zegevierenden *togt tegen de Thracische volken* 336.
(dien hij, vooräl aan de verbintenis met het volk der *Agrianes*, en vervolgens ook aan zijne ligte ruiterij te danken had), en in Griekenland door het *voorbeeld*, dat hij aan *Theben* stelde.

22) Benoeming van Alexander tot *opperbevelhebber der Grieken tegen de Perzen* op de vergadering te Corinthe. — Nogtans bleef bij hem slechts titel, wat de vader waarschijnlijk op eene andere wijze zich te nutte zoude gemaakt hebben. — Ontwikkeling der plannen van zijnen aanval op Persië. — *Het gebrek van eene zeemagt*, dat Alexander ook weldra ondervond, zoude waarschijnlijk zijn geheele plan verijdeld hebben, als het tegenovergestelde plan van *Memnon*, om in Macedonië te vallen, niet door de vaardigheid van Alexander vruchteloos gemaakt was.

23) Overtogt over den Hellespont en begin des 334.
oorlogs. — De rust scheen in Macedonië en Griekenland verzekerd te zijn, dewijl *Antipater* daar het bewind in handen kreeg. — *De overwinning aan de Granicus* opende Alexander wel den weg tot in het binnenste van Klein-Azië; maar de kort hierna volgende *dood van Memnon* was misschien nog van grooter voordeel, dan het winnen van eenen slag.

24) De *overwinning bij Issus*, op Darius zelven be-

behaald, schijnt bij Alexander eerst het plan te hebben doen ontstaan, om den Persischen troon geheel en al om verre te werpen, zoo als het van de hand wijzen der vredesvoorslagen van Darius toont. Waar bepaalde ook niet eerst de uitkomst de laatste plannen van den veroveraar? Alexander moet intusschen zeer zeker van zijne toekomstige overwinning geweest zijn, daar hij Darius kon laten vlugten, om
332. eerst door eene *belegering van Tyrus*, zeven maanden lang, meester der zee te worden, en na de daarop volgende *inneming van Aegypte* zonder bloedvergieten, door het bouwen van Alexandrië, zich zelven een gedenkteeken te stichten, dat duurzamer was dan alle overwinningen.

Alhoewel Alexandrië naderhand waarschijnlijk de verwachting van deszelfs stichter overtrof, toont nogtans de keus omtrent het plaatselijke, dat zoowel voor de scheepvaart als den handel gunstig was, dat men in het begin reeds hier op acht geslagen had.

25) Het indringen in het binnenste van Azië, door de stilzwijgende onderwerping der beheerschte volken, en de beschaving der landen mogelijk ge-
331. maakt. — Op de *vlakte van Arbela* was het eigen-
1 Oct. lijk de Macedonische taktiek, die de overwinning behaalde. De troon van Persië was thans zoo goed als omvergeworpen, en de *boven verwachting* gemakkelijke inneming van *Babylon*, gelijk ook van *Susa* en *Persepolis* (*) was buiten twijfel thans gewigtiger, dan de vervolging van den vlugtenden koning.

Opstand der Grieken, (wier gezanten aan Darius door Ale-

(*) Zie boven bladz. 117.

'Alexander zelven in het binnenste van Azië opgevangen worden) door Antipater verijdeld 330.

26) Het innemen van de *noordoostelijke provintiën* van het Persische rijk was misschien aan de grootste zwarigheid onderhevig geweest, zoo niet de verbazende *snelheid* des overwinnaars de plannen van den verrader *Besfus*, om zich *na het vermoorden van Darius* in Bactrië een afzonderlijk rijk te stichten, in 330.
hunne geboorte verijdeld had. Thans werd de *Iaxartes* de noordelijke grens van de Macedonische monarchie, zoo als zij tot hiertoe van Persië geweest was. Het bezit van de landen, *Bactria* en *Sogdiana*, rijk in handel, was buiten dien van groot gewigt. 329.

Gedurende dezen togt het ombrengen van *Philotas* en zijnen vader *Parmenio*, die waarschijnlijk beiden onschuldig aan de hun te last gelegde zamenzwering waren 330. Sedert den dood van Darius had Alexander bijna altijd vijanden in de armée, dewijl de groote menigte van gevoelen was, dat hiermede alles geëindigd was. Hoe kiesch anderzins ook Alexander de Macedonische aanzienlijken behandelde, zoo ziet men echter niet alleen uit het voorbeeld van Clitus, hoe moeijelijk het hun werd, om hunne oude betrekkingen ten opzigt hunner koningen te vergeten.

27) De togt van Alexander naar Indië had zijnen grond gewis in de zucht tot Romaneske ondernemingen, die in zijn karakter lag. Maar hoe natuurlijk was het ook, dat bij de beschouwing der Persische pracht, bij de verovering van zulke rijke landen en bij de groote ontwerpen van handel, bij den koning allengskens het plan moest rijp worden, om dat land te veroveren, dat men hem 328 tot 326.

in het algemeen als het eigenlijke land van het goud van Azië affchilderde. Ook bragt de gebrekkige geographifche kennis veel hiertoe bij; want zijn rijk fcheen volkomen gefloten te zijn, wanneer men tot aan den oostelijken Oceaan voortdrong. — Alzins fchijnt het Alexander aan eene genoegzame kennis van het land ontbroken te hebben, toen hij zijnen togt derwaarts ondernam.

De inval van Alexander trof *Noord-Indië*, of *Panjab*, toen een volkrijk en zeer bebouwd land, de tegenwoordige woonplaats der Seiks, en voor een gedeelte der Maratten, ook toen door oorlogzuchtige volken bewoond, die hem grooten tegenftand boden. Hij trok de Indus over bij *Taxila* (*Attock*), ging voorts over de *Hydafpes* (*Behut* of *Chelum*) en loeg hier, terwijl hij gebruik maakte van de oneenigheden der Indifche vorsten, den koning *Porus*. Hij ftak vervolgens over de *Acefines* (*Jenaub*) en *Hydraotes* (*Rauvee*). De oostelijke grenzen van zijnen togt was de rivier *Hyphafis* (*Beyah*), waar de opftand van zijne armee, op de *helft* van den weg naar de *Ganges*, hem dwong terug te keeren. Zijn *terugtogt* liep door het land der *Malli* (*Multan*) tot aan de Hydafpes, waar de armee voor het grootfte gedeelte ingefcheept werd, om aldus van deze rivier in de Acefines en van deze in de Indus te komen, die men tot aan haren mond afvoer.

Rennel, *Memoir of a map of Hindoftan*, *London* 1793. (3 *edit.*), en

St. Croix, *Examen* enz. (*) geven al de noodige historisch-geographifche ophelderingen over de Perfifche en Indifche veldtogten van Alexander.

28) Offchoon de verovering van Indië door Alexander moest opgegeven worden, zoo was nogtans de

van

(*) Zie bladz. 238.

van dezen tijd voortdurende verbintenis van Europa met Indië *zijn* werk. — Terwijl hij de gemeenschap te land door *aangelegde* volkplantingen verzekerde, moest die ter zee door den *togt van zijnen bevelhebber Nearchus* van den mond van de Indus tot aan den Euphraat geopend worden. Hij zelf ging op denzelfden tijd door de nog niet bezochte woeste provintiën *Gedrosia* en *Carmania* naar Persis en Babylon terug.

De zeetogt van Nearchus, dien wij uit zijn eigen dagboek, dat Arrianus ons in zijne Indische verhalen bewaard heeft, kennen, duurde van het begin van October 326 tot aan het einde van Februarij 325, en omtrent even zoo lang duurde ook de bijna ongelooflijke marsch van den koning te land.

The voyage of Nearchus, from the Indus to the Euphrates, by D. Vincent, London 1797. 4°. Eene der leerrijkste nasporingen, tevens door uitnemende kaarten opgehelderd.

29) De geheele omvang van de veroveringen van Alexander was, nadat hij van Indië afgezien had, naauwkeurig die van het voormalige Persische rijk, en zijne verdere plannen strekten zich waarschijnlijk slechts tot *Arabië* uit. Zoo ligtelijk evenwel deze veroveringen gemaakt werden, zoo moeijelijk scheen het die te behouden, daar Macedonië, dat door de aanhoudende werving reeds zeer *uitgeput* was, geene genoegzame bezettingen konde leveren. Alexander loste deze zwarigheid daardoor op, dat hij de overwonnenen voor onderdrukking beveiligde, hunnen godsdienst eerbiedigde, het inwendige bestier meestal in de handen van inlanders, grootendeels der vorige bestierders, liet; en slechts het bevel over de bezettingen, die in de hoofdplaatsen

 en

en aangelegde *volkplantingen* terugbleven, aan Macedoniërs toevertrouwde. Zijne grondſtelling was om de inwendige orde der zaken zoo weinig, als mogelijk was, om verretewerpen.

30) Hoe eenvoudig ook intusſchen de plannen van Alexander in het begin waren, zoo uitgebreid ſchijnen zij voor het vervolg geweest te zijn. *Babylon* moest de *hoofdſtad* van zijn rijk en daardoor der wereld worden. De vereeniging van het Oosten met het Westen moest door ineenſmelting der heerſchende volken, door huwelijken en door opvoeding; maar nog meer door de *banden des handels* (wiens gewigt in Azië zelfs vele onbeſchaafde veroveraars weldra leerden waarderen), bevorderd worden. De voortreffelijkheid van zijn genie toont zich misſchien nergens zoo groot in, als in zich te verheffen boven alle nationale vooroordeelen, waarin ook juist daarom zijne Macedoniërs hem het minſte konden evenaren. Onmogelijk kan men hem dezen voorrang ontzeggen, hoe men ook anders zijn karakter beoordeelen moge.

323. 2 April. 31) Onverwachte *dood van Alexander* aan eene koorts te Babylon, onder de toenmalige omſtandigheden het grootſte verlies, dat de menschheid lijden konde. — Van de Indus tot den Nijl lag het wereldgebouw ter nedergeworpen, en wie kon den eenigen bouwmeester vervangen, die dat wederom herſtellen konde?

De ziekte van Alexander konde door de uitgeſtane vermoeijenisſen en door de bedorvene lucht, waaraan hij zich bij het zuiveren der graften, om Babylon blootſtelde, zeer ligtelijk veroorzaakt worden. — Zekerlijk ſtierf hij niet door vergift,

en

en van de hem te lastgelegde onmatigheid in den drank moet men afrekenen, wat Persische en Macedonische Hofgewoonten waren. — Was het anders bij Czar Peter, den Grooten? Wanneer men zijn zedelijk karakter beoordeelen wil, vergete men niet de natuurlijke heftigheid zijner aandoeningen, die voor den snelsten overgang vatbaar waren, en den noodzakelijken invloed, dien een aanhoudend geluk op de menschen heeft.

TWEEDE TIJDVAK.

Geschiedenis der Macedonische monarchie, van den dood van Alexander den Grooten tot aan den slag bij Ipsus 323—301 (*).

Bronnen.

De voornaamste schrijver is voor dit tijdvak *Diodorus* b. XIIX—XX, die hierin eenen gelijktijdigen geschiedschrijver *Hieronymus van Cardia* grootendeels volgde. Even zoo dient hier *Plutarchus* in zijne levensbeschrijvingen van *Eumenes*, *Demetrius* en *Phocion*; gelijk ook Justinus L. XIII enz. Van de *Geschiedenis der opvolgers van Alexander* door *Arrianus* zijn slechts eenige uittreksels in *Photius* overig gebleven.

Mannert, *Geschichte der Nachfolger Alexanders*, *Nürnberg* 1787. — Met de hem eigene naauwkeurigheid en geleerdheid bewerkt.

1) Dadelijk bevattede de *eerste* inrigting, die na den dood van Alexander gemaakt werd, den kiem tot al de treurige omwentelingen, die daarna gevolgd

(*) Tot gemakkelijker overzigt zal de geschiedenis der *zaken in Europa beneden* in de geschiedenis van het eigenlijke Macedonië verhaald worden.

volgd zijn. Niet alleen *jaloersheid* en *heerschzucht der Grooten*, maar ook de deelneming der armee toont zich hier reeds op eene vreeslijke wijze. En offchoon men zich ook eerst *allengskens* van het denkbeeld der heerfchappij der koninklijke familie losrukte, waren echter de betrekkingen in deze familie, helaas! met zulke zwarigheden omgeven en zoo treurig, dat haar val onvermijdelijk fcheen.

Toeftand der koninklijke familie na den dood van Alexander. — Hij liet eene zwangere gemalin *Roxane* na, die eerst na drie maanden den eigenlijken troonerfgenaam *Alexander* ter wereld bragt; eenen onechten zoon *Hercules*; zijnen onechten halven broeder *Arrhidaeus*; zijne moeder, de trotfche en wrede *Olympias*, en zuster *Cleopatra*, beiden weduwen; de wraakgierige *Eurydice*, dochter van *Cyane*, eene zuster van Philippus, naderhand de gemalin van den koning Arrhidaeus; en *Thesfalonice*, de dochter van Philippus, naderhand gemalin van Casfander van Macedonië.

2) De verftandelooze *Arrhidaeus*, onder den naam van *Philippus*, en de onmondige *Alexander* werden eindelijk tot koningen uitgeroepen, terwijl het regentfchap aan *Perdiccas*, *Leonnatus* en *Meleager* gegeven werd, die nogtans kort daarna door bewerking van Perdiccas vermoord werd. Evenwel behield *Antipater*, aan wien *Craterus* als civielegouverneur op zijde gefteld werd, de beftiering der Europefche zaken.

3) Aldus moest van zelfs de volgende gefchiedenis eene *gefchiedenis van landvoogden* worden, die malkanderen vernietigden, dewijl allen heerfchen en niemand gehoorzamen wilde. Het duurde 22 jaren, voordat uit de verfnipperde Macedonifche monarchie

chie zich vastere massa's vormden. In weinige tijdvakken der geschiedenis is de afwisseling der voorvallen zoo groot, en juist daarom kan men zoo moeijelijk het overzigt behouden. De indeeling in *drie* deelen is daartoe het doelmatigste, waarvan het *eerste* tot op den dood van Perdiccas 321, het *tweede* tot op den dood van Eumenes 315, en het *derde* tot aan den nederlaag en dood van Antigonus in den slag bij Ipsus zich uitstrekt 301.

4) Eerste verdeeling der provintiën door Perdiccas. — De eerzuchtige man schijnt als regent zich juist hierdoor hebben willen geldend maken, dat hij geene bijzondere provintie voor zich nam, en geheel op het bevelhebberschap der koninklijke armee rekende, die evenwel reeds zoovele bewijzen gegeven had, dat zij niet gehoorzamen, maar bevelen wilde. 323.

Bij de verdeeling kreeg *Ptolemaeus*, de zoon van *Lagus*, Aegypte, *Leonnatus* Mysië, *Antigonus* Phrygië, Lycië en Pamphylië, *Lysimachus* het Macedonische Thracië, *Antipater* en *Craterus* behielden Macedonië. — De vreemdeling *Eumenes* zoude zelfs Capadocië, dat nog veroverd moest worden, gekregen hebben, zoo Perdiccas hem had kunnen missen. De overige provintiën werden of niet op nieuw verdeeld, of hare landvoogden zijn ook niet merkwaardig.

5) Reeds de eerste regerings-akten toonden Perdiccas, hoe weinig hij op de gehoorzaamheid van zijne ambtgenooten zoude kunnen rekenen. *De algemeene opstand der soldaten*, die van Alexander in Opper-Azië gebleven waren, en naar hun vaderland terug verlangden, werd wel door den tegen hen gezondenen *Python* met hunnen ondergang gestild;

 maar

maar het hing van Python niet af, als hij zich niet tot onafhankelijk heer van Opper-Azië maakte.

6) Des te weerſpanniger gedroegen zich *Leonnatus* en *Antigonus*, toen zij den opdragt kregen, om Eumenes in het bezit van zijne provintie te ſtellen. De laatſte was te trotsch, om anderen te gehoorzamen, en Leonnatus ging liever naar Europa, om Cleopatra te trouwen, waar hij echter reeds in het begin in den *Lamiſchen* oorlog bleef (*). Perdiccas bragt daarop zelf de zaak met de koninklijke ar-
322. mee, door het overwinnen van Ariarathes, ten uitvoer.

7) Eerzuchtige oogmerken van Perdiccas, om door een huwelijk met *Cleopatra* den troon te beklimmen, terwijl hij Nicaea, de dochter van Antipater, verſtiet. Cleopatra kwam inderdaad naar Azië; maar toen Perdiccas Eurydice, de dochter van de zuster van Philippus, na het vermoorden van hare moeder Cyane, met den koning Arrhidaeus op verlangen der armee moest uithuwelijken, kreeg hij in deze eene mededingſter in de regering en eene tegenpartij, die hem zeer lastig was.

8) Pogingen van Perdiccas, om Antigonus en Ptolemaeus door aanklagten bij de armee te doen vallen. De eerſte vlugt naar Antipater in Macedonië en veroorzaakt het *verbond* tusſchen *Antipater*,
321. *Craterus* en *Ptolemaeus* tegen Perdiccas en zijnen vriend Eumenes.

9) Uit-

(*) Zie beneden de Geſchied. van Macedon. en Griekenl.

9) Uitbarsting en tevens einde van den *eersten* oorlog. Terwijl Perdiccas zelf naar Aegypte trekt, en aan zijnen vriend Eumenes het bevel in Opper-Azië overlaat, vallen Antipater en Craterus in Azië. Terwijl de eerste tegen Perdiccas naar Syrië trekt, wordt Craterus door Eumenes geslagen en gedood. Nogtans reeds vóór de aankomst van Antipater was *Perdiccas*, na herhaalde mislukte pogingen, om over den Nijl te trekken, het offer van den opstand van 320.
zijne armee geworden. — Aldus hadden reeds drie der voornaamste personen, Perdiccas, Craterus en Leonnatus, het tooneel verlaten, en de zegevierende Eumenes, thans meester van Klein-Azië, moest alleen den kamp tegen de verbondenen uithouden.

10) Tweede afdeeling, van den dood van Perdiccas tot aan den dood van Eumenes. — Daar Python 320
en Arrhidaeus spoedig weder hun ambt nederleggen, tot
wordt *Antipater regent.* — Nieuwe verdeeling der 315.
provintiën tot *Trisparadisus* in Syrië. *Seleucus* krijgt 320.
Babylon, en aan *Antigonus* wordt, behalve zijne vorige bezittingen, nog al het land van den vogelvrijverklaarden Eumenes toegewezen.

11) Oorlog van Antigonus tegen Eumenes. — Terwijl deze, door verraad overwonnen, zich in 320.
zijn sterk bergkasteel *Nora* opsluit, om betere tijden aftewachten, wordt Antigonus meester van geheel Klein-Azië, terwijl Ptolemaeus het waagt Syrië en Phoenicië in zijne magt te brengen.

12) Dood van den regent Antipater, nog 320, die zijnen vriend, den ouden *Polysperchon*, met achterstelling van zijnen zoon *Cassander*, tot opvolger als re-

regent benoemt. Antigonus begint thans zijne eerzuchtige plannen te openbaren en wenscht, hoewel te vergeefs, Eumenes te winnen, die van de gelegenheid gebruik maakt, en hem gedurende de
319. onderhandelingen misleidt, om uit zijn bergkasteel te ontkomen.

13) Plan van Eumenes, om zich in Opper-Azië te versterken, toen hem op weg derwaarts de tijding van zijne benoeming tot Opperbevelhebber der koninklijke troepen gebragt werd. Wien kon Polysperchon beter daartoe kiezen, dan den man, die zoo kortelings in zijn gedrag tegen Antigonus een zoo sterk bewijs van zijne gehechtheid aan het koninklijke geslacht gegeven had.

14) Vergeefsche pogingen van Eumenes om zich in Klein-Azië te handhaven, daar hij door de overwinning ter zee door Antigonus op de koninklijke
318. vloot onder Clitus behaald, de heerschappij der zee verliest. Hij breekt op naar Opper-Azië en ver-
317. eenigt zich daar in het voorjaar met de landvoogden, die tegen den magtigen Seleucus van Babylon onder de wapenen waren.

15) Toen Antigonus, nog 317, hem derwaarts volgt, wordt hier de schouwplaats van den oorlog. Maar hoe zegevierende zich ook Eumenes in het begin handhaaft, konden noch moed noch talenten hem, bij de losbandigheid der koninklijke troepen en de jaloersheid der overige veldheeren, redden. — Aangevallen van Antigonus in zijne winterkwartie-
315. ren, werd hij na den slag door de muiterij der Argyraspiden, die hunne bagagie verloren hadden, aan

aan Antigonus uitgeleverd, die hem *moest* laten ombrengen. — In hem verloor het koninklijke geslacht zijnen *eenigen* getrouwen beschermer.

16) Doch ook in het koninklijke geslacht zelve was veel veranderd. — Olympias, die na den dood van Antipater, haren vijand, op uitnoodiging van Polysperchon, om zich tegen Casſander te versterken, uit Epirus teruggekeerd was, had Arrhidaeus en zijne gemalin Eurydice laten ombrengen; maar 317.
werd in het volgende jaar door Casſander in Pydna belegerd, en na hare overgaaf ook omgebragt, terwijl Casſander Roxane en den jongen koning in zijne magt hield. 315.

17) *Derde afdeeling*, van den dood van *Eumenes* tot den dood van *Antigonus*. — De nederlaag van Eumenes scheen de heerschappij van Antigonus in Azië voor altijd gevestigd te hebben, te meer daar de krachtvolle grijsaard thans in zijnen zoon, den grooten zwelger en brasſer, vol talenten, *Demetrius*, zich zelven als ware het herleven zag. — Zelfs *Seleucus* oordeelde het voor zich veilig, om uit Babylon naar Aegypte de vlugt te nemen. 315 tot 301. 315.

18) Veranderingen van Antigonus in de bovenprovintiën en terugtogt naar Klein-Azië, waar zijne tegenwoordigheid wegens de uitbreiding van Ptolemaeus in Syrië en Phoenicië, van den Macedonischen Casſander in Europa, van Lysimachus in Mysië en van Casſander van Carië in Klein-Azië, hoogst noodzakelijk scheen. — Hij stelt zich wederom in het bezit van Phoenicië, dat hem tot het aanbouwen van eene vloot onmisbaar was. 314.

Be-

Belegering van *Tyrus*, 14 maanden lang, 314—313. Zij toont aan, dat deze ſtad door Alexander geenzins verwoest was.

19) De gevlugte Seleucus wordt de ſtichter van een verbond tegen Antigonus en Demetrius, tusſchen Ptolemaeus, de beide Casſanders en Lyſimachus. Doch Antigonus belet hunne vereeniging, daar hij zelf den Cariſchen Casſander verdrijft en zijnen zoon tegen Ptolemaeus zendt.

Overwinning van Ptolemaeus op *Demetrius* bij Gaza 312, na welke *Seleucus* naar *Babylon terugkeert* en, in weerwil dat Demetrius daarna hem derwaarts volgt, zich bij aanhoudendheid in Opper-Azië ſtaande houdt. — Daarentegen ontruimde Ptolemaeus Syrië en Phoenicië, zoodra ſlechts Antigonus met de hoofdarmee naderde 312.

20) *Algemeene vrede*, tusſchen Antigonus en zijne vijanden geſloten, alleen met uitzondering van Seleucus, wien Opper-Azië wederom zoude ontnomen
311. worden. — De eerſte voorwaarde, dat een ieder behouden zoude, wat hij had, toont genoegzaam, dat Antigonus eigenlijk den vrede voorſchreef; de tweede, dat de Griekſche ſteden vrij zouden zijn, bevattede de zaden tot eenen nieuwen oorlog, *dien* men beginnen konde, wanneer men wilde; en de derde, dat de jonge Alexander, zoodra hij mondig zoude zijn, op den Macedoniſchen troon moest geplaatst worden, was, misſchien met opzet, het doodvonnis van den jongen prins, die nog in hetzelfde jaar met zijne moeder uit den weg geruimd werd. — Ook Cleopatra werd kort daarna door bewerking van Antigonus omgebragt, opdat Ptolemaeus

maeus geene nieuwe aanspraak door het huwelijk met haar mogt krijgen.

21) Zelfs de uitvoering van den vrede moest vijandelijkheden te weegbrengen, dewijl Ptolemaeus Antigonus, en deze wederom Casfander, wilde dwingen, om hunne bezettingen uit de Griekfche fteden te trekken, waartoe niemand begeerte had. De vrijheid der Grieken was thans een herfenfchim; nogtans is dit het eenige voorbeeld in de gefchiedenis niet, dat politieke bedoelingen dan juist het werkzaamfte *zijn*, als zij zich zelven overleefd hebben, dewijl men die dan nog zoo uitnemend tot voorwendfels gebruiken kan.

Togt van Demetrius tot het vrijmaken van Athenen 308. — Het was wel de zaligfte dag van zijn leven, toen hij den Atheners hunne vrijheid aankondigde! Weinige voorvallen in de gefchiedenis zijn zoo merkwaardig voor de zielkunde, als het dubbeld verblijf van Demetrius te Athenen.

22) De toenemende zeemagt van Ptolemaeus, en het innemen van Cyprus doet Antigonus het befluit nemen, om den vrede met hem te verbreken, daar hij zijnen zoon bevelen geeft, om hem wederom uit Cyprus te verdrijven.

Groote overwinning ter zee van Demetrius bij Cyprus 307, misfchien de grootfte en bloedigfte in de geheele gefchiedenis, en evenwel *befliste* zij zoo weinig voor het geheel, als doorgaans overwinningen ter zee plegen te doen! Het *aannemen* van den *titel van koning*, eerst door den overwinnaar, vervolgens door den overwonnenen en daarna door de overigen, was, federt den dood van het koninklijke geflacht, niets meer, dan een blooie uitwendige vertooning.

23) Toen

306. 23) Toen de *verovering van Aegypte* zelve den overwinnaren mislukte, moest de rijke handeldrijvende *republiek der Rhodiërs*, als verbondene van Aegypte, daarvoor het offer worden. Evenwel offchoon Demetrius door de merkwaardige belegering der hoofdftad zich den bijnaam van *Poliorcetes* ver-
305. wierf, toonde nogtans de uitnemende verdediging der Rhodiërs, wat krijgstucht en welbeftierde vaderlandsliefde vermogen. Het was voor Demetrius
304. eene zeer gewenschte zaak, om op de uitnoodiging der Atheners tot de meer noodzakelijke verlosfing van Griekenland te kunnen aftrekken.

24) Tweede verblijf van Demetrius in Griekenland. — De verdrijving van de bezettingen van Casfander uit de Griekfche fteden, vooräl in Peloponnefus; en de benoeming van Demetrius tot Opperbevelhebber der Grieken, om Macedonië en Thracië te veroveren, toonde niet alleen aan Casfander, maar ook aan de overige vorsten, hoe zeer het hun gemeenfchappelijke belang vorderde, om zich tegen den te magtigen Antigonus te vereenigen.

25) *Derde* groot verbond van Casfander, Ptolemaeus en Seleucus tegen Antigonus en zijnen zoon,
302. door Casfander tot ftand gebragt. — Hoe gemakkelijk had het, zelfs na den fpoedigen inval van Lyfimachus in Klein-Azië, Antigonus niet moeten worden, om het opkomende onweder te verdeelen, als de al te magtige man niet te zeer op zijn geluk vertrouwd had!

26) Vereeniging van Seleucus uit Babylon en van
301. Lyfimachus in Phrygië. Ook Antigonus roept zij-
nen

nen zoon uit Griekenland terug, die reeds tot aan de grenzen van Macedonië voortgerukt was, om zijne magt op één punt te vereenigen. De voorzigtige Ptolemaeus daarentegen waagt het ter naauwernood in Syrië te rukken. Een valsch berigt van eenen nederlaag van Lyfimachus kon hem reeds tot den terugtogt naar Aegypte bewegen.

27) Groote en beflisfende *flag* bij *Ipsus* in Phrygië, in de lente van 301. — Hij kostte aan Antigonus niet alleen het leven, maar *vernietigde* ook zijn rijk, dat de beide overwinnaren onder zich verdeelden, zonder zich over hunne afwezende verbondenen te bekommeren. Lyfimachus kreeg Klein-Azië tot aan den Taurus; al het overige bleef aan Seleucus; flechts den broeder van Casfander, *Plisthenes*, gaf men Cilicië. — Demetrius was door middel van zijne zeemagt naar Griekenland ontkomen.

28) De bijna onafgebrokene oorlogen federt den dood van Alexander maakten het reeds op zich zelve onmogelijk, om voor de inrigting van het inwendige beftier veel te kunnen doen. Het fchijnt bijna geheel militair geweest te zijn; nogtans werden de vele verwoestingen eenigzins door het aanleggen van *nieuwe fteden* vergoed, waarin deze vorsten, deels uit verwaandheid, om hunne namen te vereeuwigen, deels ook tot handhaving hunner heerfchappij (want zij waren doorgaans volkplantingen van krijgslieden) met malkanderen wedijverden. Evenwel kon dit flechts eene zwakke vergoeding voor de vele verdrukkingen geven, waaraan de binnenlandfche volken blootgefteld waren, op wier kosten de armeeën gewoon waren te leven. De uitbrei-

breiding van de Griekſche ſpraak en beſchaving ontnam hun ten eenemaal, wat hun bijzonder eigen was, daar hunne ſpraken ſlechts tot volksdialekten verlaagd werden. — De monarchie van Alexander geeft een groot bewijs, hoe weinig van eene geweldadige vermenging der volken te wachten is, wanneer zij door den ondergang der nationaalheid van elk volk in het bijzonder gekocht wordt.

Heyne, *Opum regni Macedonici auctarum, attritarum et everſarum cauſae probabiles*, in *Opuſc. Tom. IV.* De verzameling bevat nog meerdere bijdragen tot de Griekſche en Macedoniſche geſchiedenis, die niet allen in het bijzonder kunnen aangehaald worden.

DERDE TIJDVAK.

Geſchiedenis der bijzondere rijken en ſtaten, die ſedert den ſlag bij Ipſus uit de Macedoniſche monarchie ontſtaan zijn.

---

1. *Geſchiedenis van het Syriſche rijk onder de Seleuciden* 312–64.

Bronnen.

Noch voor de geſchiedenis van het Syriſche, noch voor die der Aegyptiſche en Macedoniſche rijken hebben wij eenen bijzonderen ſchrijver, die geheel bewaard gebleven is. De fragmenten uit de verlorene boeken van *Diodorus*, en ſedert de tijden, toen deze rijken met Rome in verbindtenisſen kwamen, die van *Polybius*, vele verhalen in *Livius*, en de *Syriaca* van *Appianus* zijn met eenige levensbeſchrijvingen van

Plutarchus de hoofdbronnen; en maar al te dikwijls moet men zich aan de uittrekfels van *Justinus* houden. Voor de gefchiedenis der Seleuciden zijn intusfchen ook nog, wegens hunne betrekkingen en oorlogen met de Joden, *Josephus* in zijne archaeologie, gelijk ook de *boeken der Makkabeeën* van groot aanbelang. Behalve deze bronnen zijn voor de geflacht- en tijdrekenkunde van deze koningen de vele munten, die van hen nog overgebleven zijn, zeer leerrijk.

Onder de nieuwere fchrijvers is buiten de wereldgefchiedenis van *Guthrie* en *Gray*, D. 3. van de Hoogduitfche overzetting, het voornaamfte werk:

J. F. Vaillant, *Imperium Seleucidarum*, *five hiftoria regum Syriae* 1681. 4°. Dit onderzoek is voornamelijk op de munten gegrond. Zie ook in

Froelich, *Annales rerum et regum Syriae*, *Viennae* 1754.

1) Het rijk der Seleuciden werd het eerfte in Opper-Azië door *Seuleucus Nicator* gefticht. Het was een groot rijk, maar dat door veroveringen bijeengebragt was, en verkreeg uit dien hoofde nooit eene inwendige vastheid, dan door de kracht van zijne beheerfchers; maar deze verminderde reeds met den dood van deszelfs ftichter, en de verplaatfing der refidentie van de oevers van de Tigris naar Syrië mengde het in al de oneenigheden der westelijke wereld, en verligtte den afval der Opper-provintiën. Deszelfs gefchiedenis verdeelt zich van zelve in de tijdvakken vóór en federt den oorlog met Rome; maar deszelfs val was, toen deze uitbrak, reeds lang voorbereid.

Seleucus kreeg 321 *Babylon* als provintie; maar moest na de overwinning van Eumenes 315 hieruit de vlugt nemen, dewijl hij zich aan den overwinnaar Antigonus niet onderwerpen wilde. Nogtans door zijn zacht beftier had hij zich

daar zoo bemind gemaakt, dat hij, na de overwinning van Ptolemaeus op Demetrius bij Gaza 312, het reeds wagen kon, om met weinige manschappen naar Babylon terug te keeren. — Met *dit* jaar begint het rijk der Seleuciden.

2) Terwijl Antigonus in Klein-Azië bezet was, vestigde Seleucus in de *naastvolgende tien jaren* zijne heerschappij over geheel Opper-Azië des te gemakkelijker, hoe meer Antigonus daar wegens zijne
312. gestrengheid gehaat was. Na de overwinning over Nicanor van Medië, verklaart zich bijna alles daar van zelfs voor hem, en na den vergeefschen togt
311. van Demetrius, waagt het Antigonus zelf niet verder zijne aanspraken op hetzelve te doen gelden. — Reeds 307 was Seleucus in het bezit van al de landen tusschen den Euphraat, de Indus en Oxus.

305. 3) Groote togt *naar Indië* van Seleucus tegen koning *Sandrocottus*. — Hij kwam *tot aan de Ganges*, en de naauwe verbintenis, welke hij met Sandrocottus maakte, duurde ook naderhand voort en werd door gezanten onderhouden. De groote menigte Olifanten, die hij van daar terug bragt, was niet het grootste voordeel van dezen togt; de *herstelling der verbintenis met Indië* schijnt sedert altijd voortgeduurd te hebben.

301. 4) Door den slag bij Ipsus kreeg Seleucus dadelijk het grootste gedeelte der landen van Antigonus, Syrië, Cappadocië, Mesopotamië en Armenië, en Syrië werd sedert, helaas! de zetel van het rijk. (Nogtans bleven Coelesyrië en Phoenicië in handen van Ptolemaeus). Hoe geheel anders had de geschiedenis der Seleuciden zich moeten ontwikkelen, als

als Seleucia aan de Tigris deszelfs zetel, en de Euphraat deszelfs grens gebleven was? —

5) Onderlinge betrekkingen der rijken, die thans te zamen een zeker regeringsstelsel vormen, waarin een zigtbaar streven tot onderhouding van het evenwigt, deels door *verbonden*, deels door *huwelijken*, voortduurt.

Verbintenis van Seleucus met Demetrius Poliorcetes, door het huwelijk zijner dochter, de schoone Stratonice, om tegen de verbondene Ptolemaeus en Lysimachus het evenwigt te houden, daar Lysimachus en zijn zoon Agathocles twee dochters van Ptolemaeus tot vrouwen hadden.

6) De achttienjarige rust, die Azië na den slag bij Ipsus genoot, toont, dat Seleucus één der weinige opvolgers van Alexander was, die voor de kunsten des vredes ook eene goede gezindheid had- 301 tot 283.
den. — Het *bloeijen* van verscheidenen steden, die hij in groote menigte of inderdaad nieuw aanlegde of verfraaide, waaronder de nieuwe hoofdstad *Antiochia* in Syrië en het dubbele *Seleucia* aan de Tigris en Orontes de gewigtigste zijn, was vooräl een gevolg van het herstellen van den handel met de oostelijke landen, waarvoor ook nieuwe wegen naar de hoofdrivieren van Azië, vooräl de Oxus, toen schijnen aangelegd te zijn.

7) Het inwendige bestier van zijn rijk was in 72 landvoogdijen verdeeld. — Maar de stelregel van Alexander, om de landvoogdijen aan inboorlingen te geven, werd door zijne opvolgers doorgaans vergeten, waarvan de Seleuciden weldra de gevolgen ondervonden. Onder eenen vorst, als Seleucus,

kon zekerlijk geen rijk ligtelijk te gronde gaan. Hij kwam dit echter ook nog daardoor voor, dat hij
293. Opper-Azië aan zijnen zoon Antiochus, te gelijk met zijne gemalin Stratonice afftond, evenwel niet zonder voorloopige *toeftemming der armee.*

8) Oorlog met *Lyfimachus*, door ouden naijver veroorzaakt, en door familie-verfchillen uitgebarsten. —
282. De flag bij *Eurupedion* kostte aan Lyfimachus troon en leven, en Klein-Azië werd een deel van het Syrifche rijk. Maar toen Seleucus naar Europa overftak, om ook Macedonië te veroveren, fneuvelde hij door de hand van eenen fluipmoordenaar van Ptolemaeus Ceraunus, en met hem zonk ook eigen-
281. lijk reeds de luister van het rijk.

281 tot 262. 9) De regering van zijnen zoon, *Antiochus I. Soter*, fcheen wel in zooverre nog geen ongelukkige regering te zijn, dat het rijk zijnen geheelen omvang behield; maar het is in eenen, door veroveringen geftichten, Staat een zekere voorbode van het naderende verval, wanneer de pogingen tot nieuwe veroveringen mislukken, zooals hier het geval was. — Hoe meer in zulk eenen Staat alles van den perfoon van den regent afhangt; des te fpoediger moest de ontaarding van een geflacht, als dat der Seleuciden, voelbaar worden.

De *eerfte* veroveringen van zijnen vader in Klein-Azië wikkelden Antiochus in nieuwe oorlogen, alhoewel hij zijne *aanfpraak op Macedonië* door het huwelijk van zijne ftiefdochter Phila met Antigonus Gonatas opgaf 277. — Vruchtelooze pogingen, om Bithynië onder zijne magt te brengen 279, welks koning Nicomedes de in Macedonië gevallene *Gallen*

len (*) te hulp roept, en hun woonplaatsen in *Galatië* geeft 277, waarin zij zich ook, na de overwinning van Antiochus op hen 275, bij voortduring handhaven en door hunne deelneming aan de oorlogen, als *gehuurde troepen*, sedert van gewigt werden. — Ook de nieuwontstane *Staat Pergamus* breidde zich, in weerwil van den aanval van Antiochus 263, op kosten van het Syrische rijk uit, en de inval in Aegypte, ter ondersteuning van den rebel *Magas*, werd door Ptolemaeus II. reeds vooraf verijdeld 264.

10) *Antiochus II.* Θεός. — Zijne regering was eene vrouwenregering, en de inwendige zwakte des rijks werd zigtbaar, doordien verscheidene oostelijke provintiën zich losscheurden, waaruit de *Partische* en *Bactrische* rijken ontstonden. De onbegrensde weelde van het Hof bevorderde de verbastering van het heerschende geslacht, dat, eens aan het zinken zijnde, buitendien reeds wegens de aanhoudende huwelijken onder malkanderen, met moeite zich wederom verheffen konde. 262 tot 267.

Invloed van zijne stiefzuster en gemalin *Laodice* en zijne zuster *Apame*, de weduwe van Magas, die hem in eenen *oorlog met Ptolemaeus II.* wikkelde, om hare aanspraak op Cyrene te doen gelden, die door een huwelijk met Berenice, de dochter van Ptolemaeus, na het verstoten van Laodice, eindigt, 260—252. Doch toen hij, na den dood van Ptolemaeus 247, Berenice weder met Laodice verwisselde, werd hij van deze uit wantrouwen vergeven. — De losscheuring van Parthië geschiedde, na de verdrijving van den Macedonischen stadhouder, door *Arsaces*, den stichter van het geslacht der Arsacidae; die van Bactrië daarentegen door den Macedonischen stadhouder zelven, *Theodotus*, die zich onafhan-

(*) Zie beneden.

bankelijk maakte (*). Evenwel bevatteden deze rijken in het begin ſlechts, gene een gedeelte van Parthië zelve, dit Bactrië en misſchien ook Sogdiana; maar beiden breidden zich weldra op kosten der Seleuciden uit.

247 11) *Seleucus II. Callinicus.* — Zijne twintigjarige
tot regering is eene onafgebrokene reeks van oorlogen,
227. waarin het reeds verzwakte rijk door den haat van Laodice en Berenice met Aegypte, ten deele door de jaloersheid van zijnen broeder *Antiochus Hierax*, ten deele door zijne vergeefſche pogingen, om de boven-provintiën wederom in te nemen, geſtort werd.

Vermoording van Berenice en daardoor te weeggebragte hoogst ongelukkige oorlog met Ptolemaeus Euergetes van Aegypte 247—244. De hulp, die Seleucus bij zijnen jongeren broeder *Antiochus*, ſtadhouder van Klein-Azië, zoekt, brengt Ptolemaeus wel tot eenen wapenſtilſtand 243; maar er volgt een oorlog tusſchen beide broeders, waarin Antiochus, in het begin overwinnaar, weldra overwonnen wordt 243—240, en gedurende welken Eumenes van Pergamus zich ten kosten van Syrië ſterk uitbreidt 242. — Zijn eerſte togt tegen Arſaces, die zich met den koning van Bactrië vereenigd had, eindigde met eenen nederlaag 238, die de Parthen als het ware tijdperk van de vestiging van hun rijk beſchouwden; en bij den tweeden togt 236, werd hij zelf door de Parthen gevangen genomen, bij welken hij lang, misſchien tot aan zijnen dood, bleef 227.

227. 12) Zijn oudſte zoon, *Seleucus III. Ceraunus*, werd reeds kort daarna op zijnen togt tegen Attalus, ko-
224. ning van Pergamus, door vergift omgebragt. Nogtans werd door *Achaeus*, den zoon van zijner moeders

(*) Zie van beide deze rijken *beneden*.

ders broeder, zoowel in Klein-Azië de heerschappij der Seleuciden wederom bevestigd, als ook de kroon voor den jongsten broeder. Antiochus, stadhouder van Babylon, bewaard.

13) De lange regering van *Antiochus III. den Grooten* is niet alleen de rijkste aan daden in de geschiedenis van Syrië, maar maakt ook een tijdperk wegens de betrekkingen, waarin thans Syrië met Rome komt. — Den bijnaam van den *Grooten* kon men zich in eene rij van *zulke* vorsten vrij gemakkelijk verwerven. 224 tot 187.

14) Groote magt van den Carischen *Hermias*, die weldra voor den jongen koning zoo gevaarlijk werd, dat hij zich van hem door sluipmoord ontlastte. — 218.
De groote opstand, dien de landvoogden van Medië en Persië, de broeders *Molo* en *Alexander*, waarschijnlijk in overeenkomst met Hermias verwekten, bedreigde den koning met het verlies van alle boven-provintiën, maar eindigde met den nederlaag van Molo, toen Hermias eindelijk niet meer beletten konde, dat de koning zelf tegen hem optrok. 220.

15) De listen van Hermias dwingen Achaeus in Klein-Azië tot eenen opstand; maar Antiochus hield 220.
het van meerder gewigt, eerst het reeds vroeger ontworpene plan uittevoeren, om de Ptolemaeussen uit hunne bezittingen in Syrië te verdrijven, hetwelk, 219.
offchoon het in het begin scheen te gelukken, evenwel door den *slag bij Raphia* mislukte. — Maar hier 217.
voor zegevierde Antiochus, in vereeniging met At- 216.
talus van Pergamus, over Achaeus, die, in de vesting van Sardes opgesloten, door verraderij in zijne 215.
handen viel.

 16)

214 tot 205. 16) Groote *heirtogt* van Antiochus naar de *boven-provintiën*, door het wegnemen van Medië door Arsaces III. veroorzaakt. — De strijd met Arsaces eindigde met een verbond, waarbij hij hem *Parthië* en
210. *Hyrcanië plegtig afstond*, waartegen Arsaces hem hulp tegen Bactrië belooven moest. — Doch ook de oor-
206. log tegen Bactrië had eenen vrede ten gevolg, waarbij de *Bactrische koning Euthydemus zijne kroon* en *zijne landen behield*. — De togt, dien daarop Antiochus tegen *Indië* ondernam, strekte zich bezwaarlijk, of toch zeker niet verre, over de Indus uit; evenwel hadden deze groote togten ten gevolge, dat de heerschappij der Seleuciden in Opper-Azië, met uitzondering van de thans plegtig afgestane landen, hersteld werd.

Op den terugtogt door Arachotus en Carmanië, waar hij overwinterde, ondernam hij ook eenen zeetogt op de golf van Persië, waar Gerrha, dat zijne vrijheid behield, als eene bloeijende handelplaats voorkomt.

17) Vernieuwing van het *plan tegen Aegypte* na den dood van Ptolemaeus Philopator, en verbond met Philippus van Macedonië, die toen in Azië den
203. oorlog voerde. — Antiochus bereikte wel zijn doel, om zich van de bezittingen, die de Ptolemaeussen tot hiertoe in Syrië, Coelesyrië en Phoenicië gehad hadden, meester te maken, maar hij geraakte juist
203 tot 198. daardoor voor het eerste in *oneenigheden met Rome*, die voor hem en zijne opvolgers van een beslissend gewigt werden.

18) Vermeerdering der oneenigheden van den ko-
197. ning met Rome door de verovering van het grootste ge-

gedeelte van Klein-Azie en het Thracische Chersonesus, voorál daar *Hannibal* ook tot hem vlugtte, 195.
en een groot verbond tegen Rome, dat na de overwinning op Carthago 201 en Macedonië 197 ook Griekenland door het betooverende woord *Vrijheid* voor zich te winnen wist, al meer en meer waarschijnlijk werd. Doch Antiochus bedierf alles, terwijl hij, in plaats van, volgens Hannibals plan, de Romeinen in hun land aantevallen, *verdedigender wijze handelde* en door hen in Azië aangevallen werd. De nederlaag bij Magnesia aan den Sipylus dwong hem ook de voorwaarden aan te nemen, 190.
die Rome hem voorschreef, en de magt van het Syrische rijk was *voor altijd* verbroken.

Men zie de geschiedenis van dezen oorlog in de Romeinsche geschiedenis.

19) Volgens de voorwaarden van den vrede moest Antiochus

1) geheel Klein-Azië (*Asia cis Taurum*) ruimen.

2) hij betaalde 15000 talenten, en aan Eumenes van Pergamus 400.

3) Hannibal en eenige anderen moesten uitgeleverd en de jongste zoon des konings, Antiochus, als gijzelaar gegeven worden. — Deze vrede werd voor de koning van Syrië veel minder nadeelig door het verlies der afgestane landen, dan door het gebruik, dat de Romeinen daarvan maakten. Terwijl zij die grootendeels aan den koning van Pergamus schonken, stelden zij hem, thans hunnen vijand, eenen mededinger op zijde, dien zij steeds naar willekeur tegen hem gebruiken konden. — Ook droeg Rome hier voor zorg, terwijl de beloofde som in 12 jaren

 bij

bij termijnen moest betaald worden, dat men Syrië vooreerst bij aanhoudendheid in afhankelijkheid hield.

187 tot 176. 20) Moord des konings 187. — De regering van zijnen oudsten zoon, *Seleucus IV. Philopator*, is eene vreedzame regering uit zwakte. — Ook toen hij eens reeds het zwaard getrokken had, om den koning Pharnaces van Pontus tegen Eumenes bij te staan, stak
180. hij het uit vrees voor Rome weder op. Hij verruilde te Rome zijnen broeder voor zijnen zoon;
176. maar werd een offer der heerschzucht van zijnen minister Heliodorus.

176 tot 164. *Antiochus IV. Epiphanes.* — In Rome opgevoed, trachtte hij Romeinsche volksgezindheid met Syrische weelde te vereenigen en maakte juist hierdoor zich algemeen gehaat en veracht. Wij zijn van zijne geschiedenis te weinig onderrigt, om met zekerheid te zeggen, of niet veel kwaads, dat van hem verhaald wordt, overdreven zij, vooräl in de berigten der *Joden*. Men kan ten minste bij alle zijne ondeugden niet ontkennen, dat ook kiemen van deugden bij hem gevonden werden.

172 tot 168. 22) Oorlog met Aegypte, veroorzaakt door de aanspraak van den voogd van Ptolemaeus op Coelesyrië en Palaestina. — Hoe donker ook eenige punten in de geschiedenis van dezen oorlog zijn, is het nogtans klaarblijkelijk, dat Antiochus dien met eenen gelukkigen uitslag voerde en heer van Aegypte zoude geworden zijn, wanneer Rome zich niet tusschen beiden gesteld had.

Het

Het voorwendsel tot den oorlog van den kant van Aegypte was, dat deze provintiën aan Cleopatra (zuster van Antiochus en moeder van Philometor) door Antiochus III. als bruidschat beloofd waren; insgelijks maakte, zoo als het schijnt, daartegen Antiochus Epiphanes van zijnen kant aanspraak op het regentschap in Aegypte, als oom des jongen konings, die evenwel kort daarna voor mondig verklaard werd. — Begin des oorlogs en overwinning van Antiochus bij Pelusium 171, waarop ook Cyprus hem bij verraad werd overgegeven. — De versterking van Pelusium moest hem zoowel het bezit van Coelesyrië verzekeren, als het indringen in Aegypte verligten. — Nieuwe overwinning 170, en verovering van Aegypte tot op Alexandrië. *Philometor*, door eenen opstand uit Alexandrië verjaagd, waar men zijnen broeder *Physcon* op den troon plaatst, valt Antiochus in handen, die met hem eenen *voor zich* voordeeligen vrede sluit, en daartegen zijne partij tegen Physcon trekt. — Vanhier eene belegering van Alexandrië; maar te vergeefs. Na zijnen terugtogt sluit Philometor voor zich eenen afzonderlijken vrede met zijnen broeder, ingevolge van welken beiden gemeenschappelijk regeren zouden, en wordt in Alexandrië opgenomen. De verbitterde Antiochus verklaart thans wederom den oorlog aan beide broeders, die te Rome hulp zochten, en trekt op nieuw in Aegypte in 168; maar waar de Romeinsche gezant Popillius op eenen zoo hoogen toon sprak, dat hij den vrede met de teruggaaf van Cyprus en Pelusium moest koopen.

23) De *onverdraagzaamheid in den godsdienst* van Epiphanes, ten gevolge van welke hij de vereering der Grieksche goden bij de volken van zijn rijk overäl wilde invoeren, is des te merkwaardiger, hoe ongewoner zij in deze tijden is. Zij schijnt haren grond ten deele in zijne zucht tot pracht, maar ook tevens in de inhaligheid van den koning gehad te hebben, dewijl hij zich aldus de schatten der tem-

tempels, die, federt zijn vader door de Romeinen overwonnen was, buitendien reeds niet meer gefpaard waren, het beste konde toeëigenen. De hier-
167. door verwekte *opftand der Joden* onder de Makkabeën (*) legde den grond tot de latere onafhankelijkheid van dit volk, en verzwakte niet weinig het Syrifche rijk.

Het diep verval der geldmiddelen der Seleuciden, dat federt de laatfte tijden van Antiochus den Grooten zoo zigtbaar werd, laat zich voor het overige genoegzaam verklaren, deels uit de toenemende weelde der koningen bij de vermindering der inkomften, van welke weelde de feesten, door Antiochus Epiphanes te Daphne 166 gevierd, een voorbeeld geven, deels uit de groote gefchenken, die, ook na de betaling der fchatting, aanhoudend naar Rome moesten gezonden worden, om daar eene partij te onderhouden.

24) Ook zijne togt naar Opper-Azië, voornamelijk Perfis, waar door de invoering van den Griekfchen godendienst insgelijks groote onlusten uitge-
165. barsten waren, had, buiten het hernemen van Armenië, ook de berooving van de tempels ten oogmerk; doch hij ftierf op zijne reis naar Babylon.

164 tot 161. 25) Daar de eigenlijke erfgenaam van den troon te Rome als gijzelaar gehouden werd, volgde in het begin de negenjarige zoon van Epiphanes, *Antiochus V. Eupator*, op. Gedurende zijne korte regering zonk het rijk der Seleuciden door de oneenigheden van zijne voogden, door het despotismus der Romeinen, door aanhoudende oorlogen met de Joden en

(*) De gefchiedenis van denzelven zie beneden in de *Joodfche gefchiedenis*.

en de groote veroveringen, die de Parthen begonnen te maken, tot een krachteloos rijk.

Strijd tusschen *Lysias*, den regent in de afwezendheid van *Epiphanes*, en *Philippus*, dien de koning tot voogd vóór zijnen dood benoemd had, die met den dood van Philippus eindigt 162. — De jonge Eupator wordt in Rome erkend, om dus de voogdijschap aan den Senaat te brengen, die door eene overgezondene commissie dezelve laat waarnemen en den koning volkomen weerloos maken, waarvoor nogtans het hoofd van het gezantschap, Octavius, waarschijnlijk door bewerking van Lysias, vermoord wordt. — Terwijl *Mithridates I.*, koning der Parthen, zijne groote veroveringen ten kosten van het Syrische rijk in Opper-Azië begint, ontvlugt *Demetrius* heimelijk uit Rome en maakt zich van den troon meester, door *Eupator* en *Lysias* te laten ombrengen 161.

26) *Demetrius I. Soter.* — Hij bewerkte, dat hij in Rome erkend werd, waarvan thans alles afhing. De pogingen, om zijne magt te vermeerderen, door den pretendent van de kroon van Cappadocië, *Orofernes*, tegen den koning *Ariarathes* te ondersteunen, hadden haren grond ten deele in familie-betrekkingen; doch meer nog, gelijk bijna alle politieke handelingen van dien tijd, in omkoopingen. Hij haalde zich hierdoor de vijandschap van de koningen van Aegypte en Pergamus op den hals, en daar hij buitendien van zijne eigene onderdanen wegens zijne onmatigheid gehaat werd, kon de *schaamtelooze usurpatie* van *Alexander Balas*, door den uit Babylon verdrevenen stadhouder *Heraclidas* bewerkt, eenen gunsteling van Epiphanes, niet ligtelijk mislukken, daar hun nog daarenboven het meer schaamtelooze gedrag van den Romeinschen Senaat, die hem erkende, te hulp kwam. Het Syrische rijk was in dien

161 tot 150.

154.

dien tijd reeds zoo diep gezonken, dat de koning zoowel als de usurpateur hun best moesten doen, om den bijstand der Joden onder Jonathan te verwerven, die men tot hiertoe als rebellen behandeld had. — In den tweeden slag kwam Demetrius om het leven.

150 tot 145. 27) De usurpateur *Alexander Balas* tracht door een huwelijk met Cleopatra, de dochter van Ptolemaeus Philometor, zich in het rijk te vestigen; doch gedraagt zich weldra den troon nog onwaardiger, dan zijn voorganger. Terwijl hij de regering aan zijnen gunsteling, den gehaten Ammonius, overlaat, gelukt het den oudsten zoon van den gesneuvelden Demetrius niet alleen eene partij tegen hem tot stand te brengen, maar ook Ptolemaeus Philometor te bewegen, om zijne zijde te kiezen en aan *hem* Cleopatra te geven, die hij aan Balas ontneemt. Het gevolg van deze verbintenis met Aegypte was de verdrijving en de ondergang van
145. Balas, alhoewel de slag ook aan Philometor het leven kostte.

Het berigt, dat Philometor Syrië *voor zich* zoude hebben willen veroveren, is waarschijnlijk zoo te verstaan, dat hij de oude Aegyptische bezittingen in hetzelve, Coelesyrië en Phoenicië, dacht te behouden. — Waarom had hij anders zijne dochter aan eenen *anderen* pretendent van de kroon gegeven?

145 tot 126. 28) *Demetrius II. Nicator* 145—141 en voor de tweedemaal 130—126. — Terwijl hij door het afdanken der troepen van zijnen vader dezen vertoornt, bewerkt de gestrengheid van zijnen gunsteling Lasthenes eenen opstand in de hoofdstad, die slechts, door hulp der Joden, onder hunnen hoogen-

genpriester en bevelhebber Jonathan, konde gestild worden. — Onder deze voorvallen verwekt Diodotus, een aanhanger van Balas (naderhand *Tryphon* genoemd), eenen opstand, terwijl hij vooreerst *Antiochus*, den zoon van Balas, bevorderde en hem inderdaad, met hulp van Jonathan, in Antiochië op den troon plaatste; maar ook kort daarna, nadat hij van te voren Jonathan door verraad gevangen genomen had, door vermoording zich van hem ontdeed, en zelf de kroon nam. — In weerwil dat Demetrius zich slechts in een gedeelte van Syrië staande houdt, kan hij echter de uitnoodiging der Griekſche volkplanters in Opper-Azië inwilligen, dat thans tot aan den Euphraat door de Parthen veroverd was, om hen tegen dezen bijtestaan. — Maar zoo zegevierend hij ook in het begin was, zoo werd hij echter weldra door de Parthen gevangen genomen, en bleef, offchoon als koning behandeld, tien jaren in deze gevangenschap.

145. 144. 143. 142. 140 tot 130.

29) Om zich tegen Tryphon staande te houden, trouwt *Cleopatra* den jongeren en beteren broeder *Antiochus van Sida*, die ook Tryphon, in het begin met de Joden vereenigd, (die hij nogtans weldra zelf bedwong) overwint en doodt. Als beheerſcher van Syrië onderneemt hij eenen togt tegen de Parthen, op welken hij evenwel, in het begin door de onderdanen van de Parthen zelven ondersteund en overwinnaar, daarna door dezen zelven in zijne winterkwartieren met de armee nedergesabeld wordt.

139. 132. 131.

Wanneer de berigten van de ontzettende *weelde van zijne armee* niet overdreven zijn, geven zij het duidelijkste bewijs van het militaire despotismus van dien tijd. Door de aanhoudende plunderingen en knevelarijen waren de rijkdommen

der

der landen alleen in de handen der soldaten gekomen, en den toestand van Syrië kan men toen omtrent denzelfden rekenen, als dien van Aegypte onder de Sultannen der Mammelukken.

130 tot 126. 30) *Demetrius II.*, intusschen uit zijne gevangenschap ontkomen, maakte zich wederom van den troon meester. Maar daar hij nog ondernemender wordt dan voorheen en zich in de oneenigheden van Aegypte mengt, verwekt Ptolemaeus Physcon hem eenen mededinger, *Alexander Zebina*, die een zoon zoude zijn van Alexander Balas, door wien
126. hij geslagen en gedood wordt.

De Parthische koning *Phraates II.* had Demetrius, aan wien zijne zuster *Rhodogune* getrouwd was, in het begin uit de gevangenschap naar Syrië teruggezonden, om daardoor Antiochus tot den terugtogt te dwingen. Toen deze daarop sneuvelde, had hij hem gaarn wederom achterhaald; maar Demetrius ontkwam.

126 tot 85. 31) De volgende geschiedenis der Seleuciden is een tafereel van burger-oorlogen, familie-twisten, en gruwelen, waarvan men niet ligt de weerga vindt. De omvang van het rijk strekte zich thans slechts tot aan den Euphraat, daar geheel Opper-Azië aan de Parthen behoorde, en daar ook de Joden geheel onafhankelijk werden, bepaalde het zich tot het eigenlijke Syrië en Phoenicië. Het was zoo diep vervallen, dat de Romeinen zelven zich langen tijd niet om hetzelve schijnen bekommerd te hebben; ten deele dewijl hier niet veel meer te halen was, ten deele omdat het hun het zekerste scheen, om de Seleuciden onderling zich te laten verdelgen, totdat het hun, na het eindigen van den laatsten oorlog tegen Mithridates den Grooten, goeddacht, om het
64. volkomen tot eene Romeinsche provintie te maken.

Oor-

Oorlog tusschen *Alexander Zebina*, en de heerschzuchtige *Cleopatra*, weduwe van Demetrius, die haren oudsten zoon *Seleucus* met eigene hand ombrengt 125, dewijl hij zich op den troon plaatste, en denzelven aan haren jongsten zoon *Antiochus Grypus* geeft, die evenwel kort hierop zich gedwongen zag, om zijn eigen leven door het vermoorden zijner moeder te redden 122, nadat Alexander Zebina reeds 123 geslagen en gedood was. — Na eene stille regering van acht jaren 122—114, wordt Antiochus Grypus met zijnen halven broeder, *Antiochus van Cyzicus* (zoon van Cleopatra bij *Antiochus Sidetes*), in eenen oorlog gewikkeld, die 111 met eene verdeeling eindigt. Doch weldra barstte de broederoorlog op nieuw uit, en terwijl het ellendige rijk geheel scheen ontbonden te zullen worden, werd Grypus vermoord. — Toen de oudste zijner zonen, *Seleucus*, *Antiochus Cyzicenus* sloeg en ombragt 96, duurde de oorlog tusschen *zijnen* zoon *Antiochus Eusebes* en de zonen van Grypus voort, en toen Eusebes eindelijk verdreven was 90, beoorloogden de nog overige zonen van Grypus malkanderen, totdat de Syriërs, het bloedvergieten moeden, eindelijk dit deden, dat zij reeds lang hadden moeten doen, en de heerschappij aan eenen anderen, den koning *Tigranes* van Armenië, overgaven 85. Nogtans behield *Selene*, de weduwe van Eusebes, Ptolemais nog tot het jaar 70, wier oudste zoon, *Antiochus Asiaticus*, zich van eenige provintiën van Syrië meester maakte, toen Tigranes in den Mithridatischen oorlog door Lucullus geslagen werd 68, die hem evenwel, na de volkomene overwinning op Mithridates, door Pompeius ontnomen; en gelijk geheel Syrië, dat Tigranes moest afstaan, tot eene *Romeinsche provintie* gemaakt werden 64. Het geslacht der Seleuciden ging kort daarna met *Antiochus Asiaticus*, die 58 stierf, en zijnen broeder, *Seleucus Cybiosactes*, die door zijn huwelijk met Berenice wel op den Aegyptischen troon verheven, doch op haar bevel vermoord werd 57, geheel te gronde.

II. *Geschiedenis van het Aegyptische rijk onder de Ptolemaeusſen* 323—30.

De bronnen dezer geschiedenis zijn meestal dezelfde, als die der vorige afdeeling (*); maar helaas! nog schraler, daar deels bij de Joodsche schrijvers hierover minder te vinden is, deels ook de munten van de Ptolemaeusſen, dewijl geene aanhoudend voortloopende tijdrekening op dezelven aangetoond is, maar slechts het toenmalige jaar der regering des konings, geen zoo zekere wegwijzer voor de Tijdrekenkunde zijn. Bij bijzondere gelegenheden geven ook de *Opschriften* gewigtige ophelderingen.

Door de nieuweren is de geschiedenis der Ptolemaeusſen bijna alleen tijdrekenkundig, maar nog geenzins in dien geest bearbeid, dien zij verdiende. Buiten de algemeene werken (†) behoort hier voornamelijk:

Vaillant, *historia Ptolemaeorum*, *Amst.* 1701. *fol.* Opheldering door middel der munten.

1) Aegypte onder de Ptolemaeusſen werd al dat gene, en misschien nog meer, dan het, volgens het plan van Alexander, worden moest; niet alleen een magtig rijk, maar tevens ook de hoofdzetel van den *handel der wereld* en van de *wetenschappen*; evenwel wordt de geschiedenis van Aegypte bijna alleen eene geschiedenis der nieuwe hoofdſtad Alexandrië, door wier aanleg ongemerkt eene verandering in het nationale karakter bewerkt werd, die zich door geweld nooit had laten te weegbrengen. — Door het gevoel van haren welſtand en de haar toegeſtane vrijheid van godsdienst zinkt de natie tot eene Staatkundige gevoelloosheid, die men bij een volk, dat zoo dikwijls tegen de Perſen opſtond, naauwlijks had kunnen verwachten.

Alexan-

(*) Zie boven bladz. 256. 257.

(†) Zie vóór bladz. 1. *bronnen der algemeene geschiedenis.*

Alexandrië was wel in zijnen eerſten oorſprong eene militaire volkplanting; maar hier ontſtond weldra eene zamenvloeijing van volken, zooals niet ligt in eenige ſtad der oude wereld. Men verdeelde de inwoners in drie klasſen: *Aegyptenaren*, *Alexandriërs* (dat is, vreemdelingen van allerlei ſoort, die zich daar nedergezet hadden, onder welken, na de Grieken, de Joden de talrijkſte ſchijnen geweest te zijn) en *krijgslieden*, waarvan de koningen zich bedienden. Hoe gewigtiger Alexandrië met betrekking tot de geſchiedenis werd, des te meer is het jammer, dat onze berigten daarover zoo weinig bevredigende zijn. —

Over het plaatſelijke van het oude Alexandrië zie *Bonamy*, *deſcription de la ville d'Alexandrie*, in de *Memoires de l'Academ. des Inſcript. Vol. IX.* Vergelijk hiermede *Briefe über das alte Alexandrien*, *von J. L. F. Manſo*, in zijne *Vermischte Schriften B.* 1.

2) *Ptolemaeus I. Soter*, de zoon van Lagus, kreeg Aegypte dadelijk bij de eerſte verdeeling na Alexanders dood. Hij kende de waarde van deze bezitting en was de eenige onder de opvolgers van Alexander, die ingetogenheid genoeg bezat, om niet alles te willen bezitten. Desniettegenſtaande werd hij meestal door de eerzucht der overige vorsten mede in hunne twisten gemengd, waaraan hij echter altijd met zoovele omzigtigheid deel nam, dat Aegypte zelve in veiligheid bleef. Tweemaal in dit land aangevallen, door Perdiccas en door Antigonus en Demetrius, wist hij van de voordeelige ligging van hetzelve tot zijne verdediging gebruik te maken, en voegde buiten dien in dit tijdvak, behalve Afrika, nog Phoenicië, Judaea en Coeleſyrië benevens Cyprus bij zijne bezittingen.

323 tot 284.

312

307.

Phoenicië en Coeleſyrië waren voor Aegypte als zeemo-

 gend-

gendheid onmisbaar wegens hun timmerhout. Het bezit van dezelven wisfelde meermalen af. De eerfte verovering was 320, na den nederlaag van Perdiccas, door *Nicanor*, den veldheer van Ptolemaeus, die den Syrifchen landvoogd Laomedon gevangen neemt en zich van geheel Syrië en de fteden van Phoenicië meester maakt, waarin hij bezettingen legt. Maar 314 wordt het weder aan Antigonus, na zijne terugkomst uit Opper-Azië en de belegering van Tyrus, verloren. Toen daarop 312 Ptolemaeus Demetrius bij Gaza flaat, ftelt hij zich wel wederom in het bezit dezer landen, maar ontruimt die weder dadelijk, als Antigonus op hem aantrekt, en deze behield die in vrede 311. Bij het fluiten van het laatfte groote verbond tegen Antigonus 303 neemt Ptolemaeus wel wederom bezit van dezelven; maar trekt, op de valfche tijding van eene overwinning van Antigonus, naar Aegypte terug, doch zoo, dat hij de ftad bezet hield. Uit dien hoofde blijven ook deze landen aan hem na den flag bij Ipfus 301. Van dezen tijd af blijven de Ptolemaeusfen in het bezit van dezelven, totdat zij die door den tweeden aanval van Antiochus den Grooten 203 verliezen.

Cyprus (*), even als de meeste overige eilanden, bleef van hem afhankelijk, die de heerfchappij over de zee had, en konde daarom, zoolang de Ptolemaeusfen die behielden, hun niet ontnomen worden. Ptolemaeus bemagtigde hetzelve reeds 313; nogtans bleven in de bijzondere fteden de koningen, van welken Nicocles van Paphus, nadat hij zich in geheime verftandhouding met Antigonus inliet, fterven moest 310. Maar na den grooten zeeflag 307 ging Cyprus wederom aan Antigonus en Demetrius over. Na den flag bij Ipfus 301 bleef het wel in het begin nog aan Demetrius; maar toen deze naar Macedonië trok, vond Ptolemaeus 294 gelegenheid om hetzelve wederom te veroveren, van welken tijd het aan Aegypte bleef. — Juist door hunne zeemagt waren de Aegyp-

ti-

(*) Zie bladz. 167.

tische koningen ook dikwijls meesters van de kusten van Klein-Azië, vooral in Cilicië, Carië en Pamphylië, die hun onder den tweeden Ptolemaeus geheel fchijnen toebehoord te hebben. Evenwel is het onmogelijk, om hunne bezittingen aldaar bepaaldelijk optegeven.

3) Ook in Afrika breidde Ptolemaeus zijn gebied door het innemen van Cyrene uit, waardoor het 321.
naburige *Libyë*, of de landen tusfchen Aegypte en Cyrene, ook onder zijne heerfchappij kwamen. Waarfchijnlijk kwam ook reeds onder hem een deel van Aethiopië aan het Aegyptifche rijk, waarvan wij echter geene bepaalde berigten overig hebben.

Het innemen van Cyrene werd veroorzaakt door inwendige onlusten, terwijl Cyrene door *Thimbron* belegerd werd, daar een gedeelte der verdrevene partij der Optimaten tot Ptolemaeus de toevlugt nam, die hen door zijnen veldheer, *Ophellas*, liet terug brengen, die zich van Cyrene 321 meester maakte. Een opftand, die 312 uitbarstte, werd door Agis, den veldheer van Ptolemaeus, geftild. Maar *Ophellas* had zich zoo als het fchijnt, bijna onafhankelijk gemaakt; maar kwam 308 door de trouwloosheid van Agathocles om, als hij met dezen tegen Carthago een verbond had aangegaan. Cyrene werd hierop wederom door Ptolemaeus in bezit genomen, en aan zijnen ftiefzoon *Magas* gegeven, die er vijftig jaren het bewind over had.

4) Het *inwendig beftier* van Aegypte kennen wij flechts onvolkomen. — De verdeeling in distrikten of Nomoi duurde voort, offchoon zij mogelijk ook bijzondere veranderingen ondergingen. De koninklijke magt komt als onbeperkt voor. De buitenlandfche provintiën werden door ftadhouders beftierd, die de koningen derwaarts zonden. Waarfchijn-

schijnlijk waren ook dergelijken over bijzondere districten van Aegypte gesteld; maar over de inrigting der regering van Aegypte hebben wij bijna in het geheel geene berigten. De aanzienlijkste ambten van Staat schijnen, ten minste in de residentieplaats, bij uitsluiting slechts door Macedoniërs of Grieken bekleed geworden te zijn; men vindt van geenen Aegyptenaar melding gemaakt, die daaraan deel zoude gehad hebben.

In Alexandrië waren vier hooge magistraatspersonen aangesteld: de *Exegetes*, die voor de behoeften der hoofdstad zorg dragen moest, de *Opperregter*; de *Hypomnematographus*, die al het gedenkwaardige opteekende, en de *strategus nucterinus*, buiten twijfel de directeur der politie, die voor de rust bij nacht moest zorgdragen. Dat deze overheden, die ook onder de Romeinen bleven bestaan, reeds onder de koningen geweest zijn, zegt *Strabo* uitdrukkelijk; maar dat zij reeds tot de tijden van Ptolemaeus I. behooren, laat zich niet bewijzen. — Het getal der distrikten of Nomoi schijnt vermeerderd te zijn; misschien had dit wel de bedoeling om geenen te magtigen stadhouder te hebben.

5) Nogtans is het zeker, dat de oude volksregering en het bestier niet geheel afgeschaft werd. Met den godsdienst bleef ook de Caste der priesters, en werd hunne invloed ook al verminderd, zoo hield die toch niet geheel op. Aan de koningen werd reeds bij hun leven, gelijk ook na hunnen dood door eigene priesters eene zekere verering bewezen. Memphis bleef, zooal niet de gewone residentie, nogtans de hoofdstad van het rijk, waar de koning gekroond werd, en de tempel van den Phtha daar de hoofdtempel. Welk eenen invloed kreeg niet de Aegyptische godsdienst op den Griekschen?

ſchen? — Het is moeijelijk te zeggen, welke natie het meeste van de andere overgenomen heeft.

6) Niet alleen de gebeurtenis, dat Aegypte zich het eerſte uit de algemeene ruine wederom verhief; maar ook de aanhoudende rust, die het onder de bijna veertigjarige regering van Ptolemaeus I. inwendig genoot, terwijl de overige wereld door aanhoudende oorlogen verwoest werd, hadden het onder elken regent, hoe middelmatig ook, doen bloeijen. Maar Ptolemaeus I. was volkomen de vorst, die van den zamenloop der dingen gebruik wist te maken. Hoewel oorlogsman, nogtans in eenen hoogen trap beſchaafd, ja zelfs ſchrijver, was hij een vriend van *alle* kunsten des vredes en bevorderde die met koninklijke mildadigheid, en midden onder den glans, die den troon bij plegtige gelegenheden omgaf, leefde hij voor zich als een ambteloos man.

Vergrooting van Alexandrië door het aanvoeren van vele volkplanters, vooräl Joden. — Stichting van eene menigte prachtige gebouwen, vooräl van het *Serapeum.* — Inrigtingen ter bevordering des handels en der zeevaart. — Dubbele haven aan de zee en het meir Mareotis. — Het bouwen van de Pharus of vuurbaak, op het eiland Pharus.

7) Nogtans was het voornamelijk zijne zucht voor de wetenſchappen, waarin hij alle zijne tijdgenooten overtrof. — Het ſtichten van een Muſeum was een denkbeeld, dat uit de behoeften dier tijden ontſtaan en met de thans heerſchend gewordene monarchale regeringsvormen overeenkomſtig was. Waar hadden in die tijden van verwoesting en herſchepping de wetenſchappen en literatuur eene veilige ſchuilplaats gevonden, dan onder de beſcherming van eenen

 vorst?

vorst? Zij vonden echter nog meer, namelijk, een punt van vereeniging. Aldus konden de *strengere wetenschappen* hier hare beschaving verkrijgen, en schoon ook de hier tevens toenemende *kritiek* geenen Homerus noch Sophocles scheppen konde, zouden wij wel zonder de Alexandriërs, Homerus en Sophocles nog lezen?

Stichting van het *Museum* (Akademie van Geleerden) en van de eerste *Bibliotheek* in Bruchium (die in het Serapeum was van lateren oorsprong), waarschijnlijk onder het bestier van Demetrius Phalereus. — De juiste waardering der verdiensten van het Museum heeft men nog niet; maar welke Akademie van Europa heeft meer opgeleverd?

Heyne de genio saeculi Ptolemaeorum in Opuscul. T. 1.

284 tot 246. 8) *Ptolemaeus II. Philadelphus*, zoon van de *tweede* gemalin van zijnen vader, Berenice, en reeds 286 door hem tot medieregent aangenomen. — Zijne achtendertigjarige regering was nog rustiger dan die van zijnen vader, wiens geest in alles op hem was overgegaan, behalve dat hij geen oorlogsman was. Maar de kunsten van den vrede, handel en wetenschappen, werden hiervoor door hem met des te grooteren ijver bevorderd. Aegypte werd onder hem de voornaamste zeemogendheid, en ééne der eerste mogendheden te land, en offchoon men ook de opgave van Theocritus van de 33,000 steden, die zijne bevelen gehoorzaamden, slechts voor de opgaaf van eenen dichter wil houden, was Aegypte evenwel toen het meest bloeijende land der wereld.

De *handel van Alexandrië* had drie hoofdtakken.

1) De handel te land door Azië en Afrika.

2) De handel over de middellandsche zee.

3)

3) De handel ter zee op den Arabiſchen zeeboezem en de zee van Indië. —

Den Aziatiſchen handel te land, voornamelijk den Indiſchen karavanenhandel, moest Alexandrië met verſcheidene andere ſteden en landen deelen, daar ten deele een voorname weg van denzelven thans over de Oxus en de Caspiſche zee naar de Zwarte zee liep; ten deele ook de Karavanen, die door Syrië en Meſopotamië kwamen, zich over de zeeſteden van Phoenicië en Klein-Azië grootendeels uitbreidden. —

De handel door de *binnenlanden van Afrika* was, zoowel ten *westen*, als voornamelijk ten *zuiden*, van eene groote uitgebreidheid. In het westen was Alexandrië van dezen zeker, reeds door de naauwe vereeniging met Cyrene, en de wegen van denzelven bleven buiten twijfel dezelfde, die zij in vroegere tijden geweest waren; maar van veel grooter gewigt was de handel in de zuidelijke landen of naar *Aethiopië*, in welks binnenſte landen men thans doordrong, vooräl wegens de Olifantenjagt, waarvoor groote inrigtingen gemaakt werden. —

De zeevaart op den *Arabiſchen zeeboezem* en de *zee van Indië* had ook vooräl den Aethiopiſchen handel ten doel; en meer dan de Indiſche. — De inrigtingen, die daartoe van Ptolemaeus gemaakt werden, beſtonden deels in havens (*Berenice*, *Myos Hormos*) aan den Arabiſchen zeeboezem, deels in eenen weg voor de karavanen aan te leggen, die van Berenice naar Coptos aan den Nijl liep, langs welken de waren verder vervoerd werden; (want het kanaal, dat den Arabiſchen zeeboezem met den Nijl verbond, is, zoo het al toen misſchien afgemaakt was, toch nooit veel gebruikt geworden). De groote ſtapelplaats der waren was de *kleinſte haven* van Alexandrië, die door een kanaal met het meir Mareotis, en dit door een ander met den Nijl verbonden was; en dit berigt, dat deze veel meer bezocht en meer levendigheid aanbragt dan de grootſte, kan ons daarom niet vreemd voorkomen. —

Den *handel op de middellandſche zee* deelde Alexandrië nog met Rhodus, Corinthe en Carthago. Onder de *manufakturen* ſchijnen de katoenweverijen, die ten deele in of nevens

de Tempels waren, van het meeste gewigt geweest te zijn.
J. C. D. de Schmidt Opuscula, res maxime Aegyptiorum illustrantia 1765. 8°., bevatten het beste onderzoek over den handel van Alexandrië.

9) Van zeer groot gewigt was het, in eenen Staat, als Aegypte, het ftelfel der inkomften te kennen, die onder Philadelphus 14,800 talenten zilver (bijna 27 millioenen gulden) zonder de groote leveringen in koorn bedroegen. In de buitenlandfche provintiën, als Palaeftina, werden zij door jaarlijkfche verpachtingen aan de meestbiedenden, met groot bezwaar voor de inwoners, geheven. In Aegypte fchijnen zij zeer verfchillend geweest te zijn; nogtans maken de tollen den voornaamften tak hiervan uit.

10) *De oorlogen*, die Ptolemaeus II. voerde, bepalen zich tot den oorlog met Antiochus II. van Syrië (*) en tot eenen oorlog met zijnen halven broeder *Magas* in Cyrene, door wien ook de eerfte veroorzaakt werd. Tot geluk voor Aegypte was Ptolemaeus II. een zwak vorst, wiens gezondheid hem niet veroorloofde, om zich zelven aan het hoofd der armee te ftellen. — Reeds onder zijne regering werd door onderlinge gezantfchappen de eerfte grond tot de nieuwe betrekking met *Rome* gelegd, die naderhand voor de gefchiedenis van Aegypte zoo gewigtig werd.

Magas had Cyrene na den nederlaag van Ophellas behouden 308. Zijne gemalin was Apame, de dochter van Antiochus I. Hij verwekte eenen opftand 266 en wilde zelfs in Aegyp-

(*) Zie boven bladz. 261.

Aegypte vallen; maar moest wegens eenen opſtand in Marmarica terugtrekken; nogtans wist hij 264 ook zijnen ſchoonvader tot eenen inval in Aegypte over te halen, dien Philadelphus verijdelde. Magas eindigde dezen ſtrijd, doordien hij zijne dochter Berenice aan den oudſten zoon van Philadelphus wilde uithuwen, om hetwelk te verhinderen Apame tot haren broeder Antiochus II. vlugtte en, daar Magas 258 ſtierf, dezen tot den oorlog met Aegypte overhaalde, die 252 eindigde. — Het gezantſchap naar Rome werd door de overwinning der Romeinen over Pyrrhus veroorzaakt 273, hetwelk de Romeinen 272 met een ander gezantſchap beantwoordden.

11) Slechts de eenvoudigheid in zijn privaat leven, die den vader eigen was geweest, erfde de zoon niet, en de weelde, die weldra de familie der Ptolemaeusſen, gelijk die der Seleuciden, te gronde deed gaan, nam reeds onder hem aan het Hof een begin, zoo als ook de nadeelige gewoonte om in de familie huwelijken aantegaan, die hier tot derzelver verbastering nog meer bijdroeg, dan bij de Seleuciden. Reeds Philadelphus trouwde, na de verſtoting van Arſinoë, de dochter van Lyſimachus, 277. zijne eigene zuster, die ook Arſinoë heette; die ook, zoolang als zij leefde, den grootſten invloed op hem behield, offchoon hij geene kinderen bij haar verwekte; maar de zonen van zijne eerſte gemalin als erfgenamen aannam.

12) *Ptolemaeus III. Euergetes.* — Van eenen handeldrijvenden Staat werd Aegypte onder hem ook 246 tot 221.
een *veroverend rijk;* doch in weerwil van zijnen oorlogzuchtigen geest had hij toch ook de neiging voor de kunsten des vredes geërfd, die aan de Ptolemaeusſen eigen was. Zijne veroveringen troffen ten

ten deele Azië, in den oorlog met Seleucus II., en ftrekten zich tot aan de grenzen van Bactrië uit, ten deele misfchien ook, (hoewel dit onzeker is) de binnenlanden van Aethiopië en de westelijke kusten van Arabië. De verovering dezer rijke landen, die men reeds zoo goed door den handel kende, kon intusfchen bij een zoo magtig rijk, als Aegypte was, niet lang verfchoven worden; alhoewel Aegypte er zoo verre flechts gebruik van maakte, dat de loop van den handel hierdoor beveiligd werd.

De hoofdbron voor de gefchiedenis van Ptolemaeus III. is het *opfchrift* op het gedenkftuk van *Adule* in Aethiopië, door hem zelven opgerigt, dat een *Chronologisch* verhaal van zijne veroveringen bevat, en waarvan ons *Cosmas Indicopleuftes* een affchrift bewaard heeft; evenwel hebben latere nafporingen het waarfchijnlijk gemaakt, dat het uit *twee* opfchriften beftaat, waarvan het eerfte op Ptolemaeus, het tweede op eenen lateren koning van Abysfinië betrekking heeft. —
Volgens dit opfchrift erfde hij van zijnen vader, buiten Aegypte zelve, Libyë, dat is, het westelijke Afrika tot Cyrene, Coelefyrië, Phoenicië, Lycië, Carië, Cyprus en de Cycladifche eilanden. —
Oorlog met Seleucus Callinicus wegens het ombrengen van *Berenice* (*) tot aan den tienjarigen wapenftilftand 246—242. Gedurende denzelven de verovering van geheel Syrië tot aan den Euphraat, en de meeste *landen aan de kusten* van Klein-Azië, van Cilicië tot aan den Hellefpont, die bij de overmagt ter zee ligtelijk moesten kunnen ingenomen worden. Of evenwel de verovering der landen aan gene zijde van den Euphraat, Mefopotamië, Babylonië, Perfis, Sufiana en Media tot aan Bactrië, reeds in dit jaar, of eerst tusfchen 242 en 230 invalt, laat zich met geene zekerheid be-

(*) Zie boven bladz. 262.

bepalen. Het schijnt volgens den teruggebragten buit meer een strooptogt dan eene verovering geweest te zijn, offchoon hij in Cilicië en Babylonië stadhouders aanstelde, en de toenmalige toestand van Azië, waar Seleucus met zijnen broeder Antiochus Hierax den oorlog voerde, en het eerst kortelings ontstane Parthische en Bactrische rijk nog zwak was, moest dezen verligten.

De zuidelijke veroveringen (zoo verre zij in het algemeen aan hem kunnen toegekend worden) werden in het laatste tijdvak van de regering des konings in eenen bijzonderen, van geenen verschillenden, oorlog gemaakt. Zij omvatten

a) Het grootste gedeelte van het tegenwoordige Abysſinië. (Daar de optelling der volken dadelijk met die van Abysſinië begint, moet men hieruit besluiten, dat Nubië reeds aan Aegypte onderworpen was) en wel ten deele en voornamelijk de bergketen langs den Arabischen zeeboezem, ten deele de vlakte van Sennaar, tot aan het tegenwoordige Darfoer, ten deele de hooge bergketen ten zuiden boven de bronnen des Nijls. — Deze veroveringen maakte de koning in eigen persoon, en er werden wegen voor den handel uit deze verafgelegene landen naar Aegypte gebaand.

b) Daarentegen werden de westelijke kusten van Arabië van Albus Pagus tot aan het zuidelijke van Gelukkig Arabië door zijne bevelhebbers te land en ter zee ingenomen, en ook hier de wegen veilig gemaakt.

Monumentum Adulitanum afgedrukt in *Fabric. Bibl Graec. Tom. II. Montfaucon Coll. Patr. Tom. II.* en in *Chishull Antiq. Asiat.* Het vermoeden, dat het gedenkstuk twee verscheidene opschriften bevat, is breedvoerig verklaard door den Engelschman *Salt*, in zijne reisberigten in de *Travels of Lord Valentia.*

13) Het was een zeldzaam geluk, dat Aegypte genoot, van *drie* groote koningen eene geheele eeuw door gehad te hebben! — Als er nu eene afwisseling volgde, bragt dit thans de gewone loop der din-

dingen mede. Hoe konde het wel anders zijn, dan dat de weelde, die in eene ſtad moest indringen, die de hoofdzetel van den handel der wereld en de ſtapelplaats van de ſchatten der rijkſte landen was, zich ook van het Hof meester maakte?

221 tot 204. 14) *Ptolemaeus IV., Philopator.* — Een braſſer en dwingeland, die gedurende het grootſte gedeelte van zijne regering onder de voogdij van den listigen *Soſibius* ſtond, na wiens verwijdering van het Hof hij in de handen van den nog ſlechteren *Agathocles* en deszelfs zuster *Agathoclea* viel. Als tijdgenoot van Antiochus den Grooten ſcheen het gevaar van zulk eene regering voor Aegypte nog veel grooter te zijn, maar de onverdiende overwinning bij *Raphia* (*) bevrijdde hem hiervan.

204 tot 181. 15) Agathocles en zijne zuster wilden wel eerst de voogdijſchap over zijnen vijfjarigen zoon, *Ptolemaeus V. Epiphanes*, op zich nemen; maar toen het volk, oproerig geworden, eene ſchrikkelijke regtvaardigheid aan hen uitoefende, werd zij aan Soſibius den zoon en Tlepolemus opgedragen. Het ligtzinnige en verkwistende beſtier van den laatſten verwijderde hem weldra van zijnen ambtgenoot, die ten minſte de uitwendige welvoegelijkheid wist in acht te nemen. Nogtans de onaangename omſtandigheden, waarin het rijk door den aanval der verbondene koningen van Syrië en Macedonië geraakte, bewogen de Aegyptenaren, om zich tot Rome
203. te wenden en aan den Senaat, die het vriendſchap-
202. pelijke verbond met Aegypte tot hiertoe naauwkeu-

keu-

(*) Zie boven bladz. 263.

keurig onderhouden had, de *voogdijschap* opte dragen.

Inrigting der voogdijschap door *M. Lepidus* 201, die het bestier aan *Aristomenes* uit Acarnanië övergaf. Van hoe een beslissend gewigt deze stap *voor altijd* voor Aegypte was, zal het vervolg leeren. Door den oorlog der Romeinen met Philippus en de oneenigheden met Antiochus werd Aegypte thans wel uit de verlegenheid gered; maar het verloor toch 198 zijne Syrische bezittingen, alhoewel Antiochus III. beloofde, om die eens zijne dochter Cleopatra, als verloofde van den jongen koning van Aegypte, tot eenen bruidschat te zullen geven, welk huwelijk ook inderdaad naderhand voltrokken werd.

Tot deze tijden, in het jaar 197, behoort het beroemde *opschrift* van *Rosette*, bij de kroning des konings te Memphis, na gevolgde meerderjarigheid, door de priesters als een gedenkteeken hunner dankbaarheid voor de genotene weldaden opgerigt, en voor de oude schrijfkunst zoo als voor de staatkunde van Aegypte van gelijk gewigt.

Ameilhon, eclaircissements sur l'inscription Grecque du monument trouvé a Rosette, Paris 1803.

Heyne, Commentatio de inscriptione Graeca ex Aegypto Londinum apportata, in Comment. Societ. Gotting. Vol. XV.

16) De verwachtingen, die men zich van Epiphanes gemaakt had, werden, toen hij opgroeide, slecht vervuld. — Zijn voogd Aristomenes viel als offer der dwinglandij, en zijne gestrengheid verwekte 184.
zelfs oproeren onder de geduldige Aegyptenaren,
die evenwel door zijnen raadgever en veldheer Po- 183.
lycrates gestild werden. Zijne regering valt in die tijden, toen Rome de magt van Macedonië en Syrië verbrak, en in weerwil van zijne naauwe verwantschap met Antiochus III., wist Rome hem toch

toch in afhankelijkheid te houden; maar zijne buitensporigheden bewerkten reeds in het achtentwintigste jaar zijnes ouderdoms zijnen dood.

181 tot 145. 17) Van zijne beide zonen volgde hem eerst de oudste vijfjarige *Ptolemaeus VI. Philometor* op, onder voogdijschap van zijne moeder *Cleopatra*, die deze tot 173 met algemeen genoegen in handen had. Maar toen na haren dood deze in de handen van den gesnedenen, Eulaeus, en van Lenaeus overging, begonnen dezen door hunne aanspraak op Coelesyrië en Phoenicië den oorlog met Antiochus Epiphanes, die voor Aegypte zoo aller ongelukkigst uitviel, totdat Rome den vrede gebood. 172 tot 168.

Toen Antiochus na de overwinning bij Pelusium 171, nadat Cyprus aan hem verraderlijk was overgegeven, zich van Aegypte tot op de hoofdstad meester maakte, ontstond in *deze* een opstand, waardoor Philometor verdreven, en zijn jongere broeder Physcon op den troon geplaatst werd 170. — De verdrevene Philometor viel Antiochus in handen, die hem tot eenen voor zich zeer voordeeligen afzonderlijken vrede dwong, welken echter deze niet hield, maar zich in het geheim met zijnen broeder in zoo verre bevredigde, dat zij beiden regeren zouden 169. Toen hierop Antiochus op nieuw in Aegypte indrong, zochten de beide koningen hulp, deels bij de Achaeërs, deels bij de Romeinen, die door een gezantschap Antiochus het bevel gaven, om de landen van hunne bondgenooten te ontruimen, dat ook geschiedde 168.

18) In den strijd nogtans, die reeds kort hierop 163. tusschen de beide broeders ontstaat, wordt de oudste verdreven en vlugt naar Rome, waar men eene *verdeeling van het rijk* verlangde; maar die de Romeinsche Senaat naar goedvinden veranderde, en waar-

waardoor de oneenigheden tusfchen beiden vernieuwd en onderhouden werden, totdat de jongfte in de gevangenis van den oudften geraakte. 157.

Bij de eerfte verdeeling 162. kreeg *Philometor* Aegypte en Cyprus, en de flechte *Phyfcon* Cyrene en Lybië; maar Phyfcon wist het door zijne tegenwoordigheid te Rome daarheen te brengen, dat hem ook Cyprus nog tegen alle regt toegekend werd, hetwelk Philometor nogtans weigerde aftestaan, en daar ook Cyrene tegen hem opftond, zoo was hij in gevaar, om alles te verliezen. In den oorlog, dien hij, onderfteund door Rome, tegen zijnen broeder voerde, viel hij 157 in de handen van dezen, die hem evenwel niet alleen vergiffenis fchonk, maar ook Cyrene en Libyë liet, in plaats van Cyprus hem eenige fteden gaf en hem zijne dochter beloofde.

19) In het laatfte tijdvak zijner regering hielden de Syrifche zaken *Philometor* bijna bij uitfluiting bezig. Hij onderfteunde Alexander Balas tegen Demetrius en gaf hem zelfs zijne dochter Cleopatra. Evenwel koos hij naderhand de partij van Demetrius den zoon, aan wien hij ook de aan Balas ontnomene dochter uithuwelijkte en hem op den troon plaatfte. Maar in den flag, die Balas deed fneuvelen, werd hij ook doodelijk gewond. — Hij was één der beste vorsten in de rij der Ptolemaeusfen, ten minfte in vergelijking met zijnen broeder. 145.

20). Zijn jongfte broeder *Ptolemaeus VIII.*, *Phyfcon* (of ook Euergetes II.), tot hiertoe koning van Cyrene, een zedelijk en phyfiek monfter, fteldde zich door het huwelijk met de weduwe en zuster van zijnen broeder, Cleopatra, wier zoon hij vermoordde, en die hij naderhand voor hare dochter, Cleopatra, verftiet, in het bezit van den troon van 145 tot 117.

Aegypte. Hij *vereenigde* dus wel wederom het verdeelde rijk; maar terwijl hij de bewilliging van Rome door vleijerijen kocht, hield hij zich in Alexandrië door een *militair despotismus* ſtaande, dat de ſtad binnen korten tijd tot eene woestijn maakte en hem dwong, om door groote beloften vreemde volkplanters tot dezelve te noodigen. Maar een nieuw bloedbad verwekte eenen opſtand in Alexan-
130. drië, die hem dwong naar Cyprus te vlugten, terwijl de Alexandriërs de verſtotene *Cleopatra* op den troon plaatſten. Nogtans door hulp zijner gehuurde troepen ſtelde hij zich weldra wederom in deszelfs bezit en hield zich tot zijnen dood ſtaande.

Dat een dwingeland van deze ſoort evenwel nog een vriend der wetenſchappen en zelfs ſchrijver was, mag wel altijd eene merkwaardigheid zijn, nogtans zal men toch ook in de wijze, waarop hij handſchriften in rekwiſitie ſtelde en de Geleerden behandelde, die hij troepsgewijze verdreef, den despoot ligtelijk erkennen.

116 tot 81. 21) Van zijne twee zonen *moest* de moeder, Cleopatra de jongere, op verlangen van de Alexandriërs, den oudſten, *Ptolemaeus IX. Lathurus*, die in eene ſoort van ballingſchap op Cyprus leefde, op den
116. troon plaatſen, waarop zij aan den jongſten, haren lieveling, *Ptolemaeus Alexander I.*, Cyprus gaf. Maar
107. daar Lathurus haar niet in alles opvolgde, dwong zij hem Aegypte tegen Cyprus te verruilen, terwijl zij het eerſte aan haren jongſten zoon ſchonk. Doch ook deze kon hare dwingelandij niet verdragen en zag, als zij hem naar het leven ſtond, geen ander
89. middel om zich te redden, dan haar voortekomen, waardoor hij evenwel zelf de vlugt moest nemen, en na eene vergeefſche poging, om zich van den troon

troon wederom meester te maken, omkwam. De 88.
Alexandriërs plaatsten intusschen den oudsten broeder *Lathurus* wederom op den troon, die tot het jaar 81 regeerde, terwijl hij te gelijk Aegypte en Cyprus bezat.

Opstand en driejarige belegering van *Theben* in Opper-Aegpte, dat toen nog ééne der rijkste steden was, maar door de verovering ook bijna geheel vernietigd werd omtrent 82. — Volkomene scheuring van *Cyrenaica* van Aegypte, dat Ptolemaeus Physcon, als zijn *eigen neven-rijk*, aan zijnen onechten zoon *Apion* had nagelaten 117, en deze na eene geruste regering wederom 96 aan de Romeinen bij erfenis naliet, die hetzelve toch nog vooreerst deszelfs onafhankelijkheid lieten.

22) Lathurus liet eene echte dochter *Berenice* na en twee onechte zonen, *Ptolemaeus van Cyprus* en *Ptolemaeus Auletes*. Buitendien was er nog een echte zoon van Alexander I. in leven, van denzelfden naam, die zich toen bij den Dictator Sylla in 81
Rome ophield. — De naastvolgende geschiedenis is tot
niet zonder duisterheden, die zich, dewijl de be- 66.
rigten malkanderen tegenspreken, niet volkomen laten ophelderen. In het algemeen echter was Aegypte thans een speelbal in de handen van bijzondere aanzienlijke Romeinen, die het als eene finantieel middel beschouwden, om eenen pretendent van de Aegyptische kroon wezenlijk te ondersteunen, of met hoop te paaijen, of ook daarop bedacht waren, om het land volkomen tot eene provintie te maken. — Reeds thans beschouwde men hier Aegypte als eene *rijpe vrucht*, maar men kon het alleen daarover nog niet eens worden, *wie, die plukken zoude*.

De eerste, die Lathurus in Aegypte opvolgde, was zijne echte dochter *Cleopatra Berenice* 81; maar na verloop van 6 maanden zond de toenmalige Dictator Sylla *zijnen* client *Alexander II.* naar Aegypte 80, die met Berenice trouwde en met haar den troon beklom. Doch na 19 dagen vermoordde hij haar; maar werd, volgens *Appianus*, bijna op denzelfden tijd door de Alexandriërs vermoord. Des niettegenstaande hooren wij naderhand toch van eenen koning Alexander, die tot 73, of, volgens anderen, tot 66 regeerde; doch toen, uit Aegypte verdreven, naar Tyrus vlugtte en in Rome om hulp verzocht, die hij, door bewerking van Caesar, mogelijk zoude gekregen hebben, zoo hij niet kort daarop te Tyrus gestorven was. Hij zoude evenwel zijn rijk bij *uitersten wil* aan Rome nagelaten hebben, hetwelk de Senaat wel niet aannam, doch ook niet volkomen van de hand schijnt gewezen te hebben, zoodat te Rome dikwijls pogingen tot bezitneming van hetzelve gedaan werden. (Uit dien hoofde is of het berigt van *Appianus* onwaar, en deze was dezelfde Alexander II., of een ander prins van denzelfden naam uit het koninklijke geslacht.)

Intusschen was sedert den dood van Lathurus het rijk van Aegypte reeds door *verdeeling* in verval geraakt; want de ééne onechte zoon, *Ptolemaeus*, had *Cyprus* gekregen, dat hem echter 57 ontnomen en tot eene Romeinsche provintie gemaakt werd, en de andere, *Ptolemaeus Auletes*, schijnt zich ook in een gedeelte van Aegypte, of in Cyrene gehandhaafd te hebben, en was waarschijnlijk de oorzaak, dat Alexander verdreven werd, na wiens dood hij op den troon kwam, ofschoon Selene, koningin van Syrië, zuster van Lathurus, voor hare zonen, als *echte* afstammelingen, te Rome Aegypte poogde te verkrijgen. Nogtans bragt hij het eerst 59 door Caesar daartoe, dat hij plegtig erkend werd. Maar de besluiten van den Senaat te Rome omtrent Cyprus verwekten in Alexandrië eenen opstand 58, weshalve Auletes de vlugt nam en zich tot Rome wendde, (zoo het niet veeleer intriguen van de Romeinsche aanzienlijken zelven waren, *die*, om

om hem wederom te kunnen plaatsen, hem tot dezen stap overhaalden). —

Pogingen van Pompeius, om dit ten uitvoer te brengen, door Cato verijdeld 57. De Alexandriërs plaatsten intusschen zijne oudste dochter Berenice op den troon, die in het begin met *Seleucus Cybiosactes*, als den regtmatigen erfgenaam, trouwde; maar na zijne vermoording aan *Archelaus* hare hand gaf 57. — *Herstelling op den troon* van *Auletes* door den omgekochten Romeinschen Stadhouder van Syrië, *Gabinius*, en vermoording van Berenice, nadat haar gemaal in den oorlog gebleven was 56. Maar de ellendige vorst, even zoo zeer verwijfd als Tyran, stierf reeds 51.

J. R. Förster, Commentatio de Successionibus Ptolemaei VII. in Commentat. Societ. Gotting. Vol. III.

23) Ptolemaeus poogde door een testament het rijk voor zijne kinderen te behouden, terwijl hij de beide oudsten, den dertienjarigen *Ptolemaeus Dionysos* en de zeventienjarige *Cleopatra*, die met malkanderen trouwen zouden, tot opvolgers onder het toezigt van het Romeinsche volk benoemde, en de beide jongsten, *Ptolemaeus Neoteros* en *Arsinoë*, aan den Romeinschen Raad aanbeval. Evenwel zoude Aegypte geene twintig jaren lang zijn lot ontgaan zijn, zoo niet de inwendige zaken van Rome, maar nog meer de *schoonheid* en de *Staatkunde* van *Cleopatra*, dit verschoven hadden. Terwijl zij door hare verbintenis met Caesar en met Antonius *haar rijk behield* en zelfs uitbreidde, wordt nogtans ook de geschiedenis van Aegypte thans ten naauwste met de Romeinsche geschiedenis verbonden.

51 tot 31.

47 tot 44.

41 tot 31.

Oneenigheden tusschen Cleopatra en haren broeder, verwekt en onderhouden door den gesnedenen *Pothin*, die het bestier in handen had, welken door de verdrijving van Cleopatra,

 die

die naar Syrië vlugtte en troepen wierf, tot eenen volkomenen oorlog overſlaan, toen Caeſar, na het overwinnen van Pompeius, terwijl hij dezen vervolgde, naar Alexandrië kwam en, in den naam van Rome, als *ſcheidsman* zich tusſchen beiden ſtelde, maar door de list van Cleopatra zich voor haar liet winnen 48.

Groote opſtand in Alexandrië en belegering van Caeſar in Bruchium, terwijl de misnoegde *Pothin* den bevelhebber der koninklijke troepen, *Achillas*, in de ſtad trekt. De harde kamp, dien Caeſar hier moest doorſtaan, toont eensdeels, hoe groot de lang gevoede verbittering der Alexandriërs tegen Rome was; maar anderdeels ook, in hoe verre in Aegypte de omwentelingen in de reſidentie-plaats over het lot van het geheele land beſlisten. Nadat *Ptolemaeus Dionyſos* in den oorlog omgekomen was, en Caeſar overwinnaar werd, behield Cleopatra de kroon 47, onder voorwaarde, dat zij haren jongeren nog onmondigen broeder zoude trouwen, van wien zij zich echter, zoodra hij groot werd en reeds te Memphis gekroond was, door vergift ontſloeg 44.

24) Zoolang Caeſar leefde, bleef Cleopatra *in zijne* beſcherming, en juist hierdoor in afhankelijkheid. Niet genoeg, dat eene Romeinſche bezetting in de hoofdſtad gebleven was, moest de koningin
46. met haren broeder hem ook nog te Rome bezoe-
44. ken. Maar als hij vermoord was, nam zij, niet zonder gevaar voor Aegypte, dat door Casſius van den kant van Syrië bedreigd werd, de partij van de Triumviri, en bragt het daartoe, dat de zoon, dien zij voorgaf van Caeſar te zijn, *Ptolemaeus Caeſarion*, na den dood van haren broeder door hen als koning erkend werd. — Maar de *ſterke genegenheid*, die kort hierna, na het te onderbrengen der
41. republikeinſche partij, Antonius voor haar voedde, verbond haar thans aan *zijn* lot, waardoor zij, na vruch-

vruchtelooze pogingen, om den zegevierenden Octavianus voor zich te winnen, ook met hem omkwam. 31.

De *tijdrekening* der tien jaren, die Cleopatra grootendeels met Antonius leefde, is niet zonder zwarigheden, en moet volgens de waarſchijnlijkſte bepalingen aldus in orde geſteld worden: Opgeroepen voor zijnen regterſtoel, dewijl eenigen van hare bevelhebbers Casſius zouden onderſteund hebben, verſchijnt zij voor hem in *Tarſus* in de kleeding van eene Venus 41, waarop hij haar naar Aegypte volgt. In het jaar 40 gaat Antonius wegens den uitgebarsteenen Peruſiniſchen oorlog naar Italië en trouwt daar uit ſtaatkundige bedoelingen met Octavia, terwijl Cleopatra in Aegypte blijft. In den herfst van 37 reisde zij tot hem in Syrië, waar hij zelf zich tot eenen oorlog tegen de Parthen toerustte, dien tot hiertoe zijne veldheeren gevoerd hadden; liet zich Phoenicië (behalve Tyrus en Sidon), benevens Cyrene en Cyprus van hem ten geſchenk geven, en ging in het jaar 36 wederom naar Alexandrië, terwijl deze veldtogt plaats had. Na den veldtogt keerde ook Antonius naar Aegypte terug en bleef te Alexandrië. Hij wilde, wel is waar, reeds van hier 35 Armenië aanvallen; maar het geſchiedde eerst 34, waarop hij, na het gevangen nemen des konings, zegepralend in Alexandrië trok, en de landen van Azië, die ten deele veroverd waren, ten deele nog veroverd moesten worden, van de middellandſche zee tot aan de Indus, aan Cleopatra, of de drie kinderen ſchonk, die hij bij haar had. Toen hij daarop, in verbintenis met den koning van Medië, de Parthen weder wilde aanvallen, bewerkte Cleopatra, dat hij met Octavia openlijk zijn huwelijk verbrak, die hem 33 wapenen wilde toezenden. Terwijl de oorlog tusſchen hem en Octavianus onvermijdelijk was, bleef de reeds begonnen oorlog ſteken, en Cleopatra vergezelde Antonius naar Samos 32, die Octavia thans openlijk verſtiet. Cleopatra volgde hem hierop in

zijnen veldtogt tegen Octavianus, die door den slag bij Actium, 2 Sept. 31, beslist werd. Toen hierna Octavianus hen naar Aegypte vervolgde, werd Alexandrië door hem belegerd 30 en aan hem overgegeven, nadat Antonius zich van het leven beroofd had, waarop Cleopatra, om niet als gevangene naar Rome gevoerd te worden, zich ook ombragt.

25) Ook in het laatste tijdvak verschijnt Aegypte als de zetel van eenen onuitputtelijken rijkdom en eene onbegrensde weelde. Zelfs de rij van ellendige koningen, sedert den derden Ptolemaeus, scheen deszelfs welstand niet vernietigd te hebben. Nogtans, hoe vreemd dit ook schijne, wordt het toch verklaarbaar, als men overweegt, dat deels de staatkundige omwentelingen slechts alleen de hoofdstad troffen, en er binnen in het land zelve een bijna onafgebroken vrede heerschte; deels dat dit het *eenige* groote land van den handel was, en dat deszelfs handel noodzakelijk in denzelfden trap moest toenemen, als in Rome en in het Romeinsche rijk de weelde steeg. Hoe sterk nu het toenemen der Romeinsche weelde op Aegypte moest terugwerken, toonde het beste de toestand van hetzelve, als *Romeinsche provintie*; want wel verre, dat in dit tijdvak de handel van Alexandrië verminderd zoude zijn (offchoon het ook in de eerste tijden na de verovering veel leed), nam het veel meer naderhand buitengemeen toe.

III.

III. *Geschiedenis van Macedonië zelve en Griekenland. Van den dood van Alexander tot dat zij door de Romeinen te onder gebragt worden* 323—146.

De bronnen van deze geschiedenis blijven dezelfde, die boven aangehaald zijn (*). — Tot op den slag bij Ipsus 301 blijft *Diodorus* de voorname bron. Maar de tusschenruimte van 301—224, waarin de fragmenten van *Diodorus*, eenige levensbeschrijvingen van *Plutarchus* en de oppervlakkige berigten van *Justinus* bijna de eenige bronnen zijn, is niet zonder gapingen. Sedert 224 moet *Polybius* als de voornaamste schrijver beschouwd worden. Ook daar, waar wij zijn werk niet meer volkomen hebben, moeten de fragmenten van denzelven toch altijd als de voornaamste bron beschouwd worden. Nevens hem moet men *Livius*, gelijk ook andere schrijvers der Romeinsche geschiedenis, plaatsen.

Van de nieuwere schrijvers, behalve de boven aangehaalde algemeene werken, dient nog bijzonder:

The history of Greece from the accession of Alexander of Macedon, til the final subjection to the Roman power, in eight books, by John Gast D. D., London 1782. 4°. Ofschoon geen meesterstuk, nogtans te gewigtig, om er geene meldig van te maken.

1) Van de drie voorname rijken, die uit de monarchie van Alexander ontstonden, was *Macedonië* zelve, zoowel ten opzigt van deszelfs uitgestrektheid (vooräl daar ook Thracië daarvan als eigene provintie tot 286 afgescheiden bleef), als ook met betrekking tot de volksmenigte en den rijkdom op verre na het zwakste. Nogtans als het *voornaamste land* der monarchie hield men het naar den rang voor het eerste, van waar *het geheel* in het begin, ten-

(*) Zie bladz. 256 en 257.

ten minste naar den naam, geregeerd werd. Maar reeds sedert 311 werd het, na den ondergang van de familie van Alexander, een volkomen afgezonderd rijk. Deszelfs uitwendige werkingskring bepaalde zich sedert ook grootendeels slechts tot *Griekenland*, welks geschiedenis uit dien hoofde ten naauwste met die van Macedonië verbonden blijft.

Toestand van Griekenland na den dood van Alexander: *Theben* lag in eenen puinhoop; *Corinthe* had eene Macedonische bezetting; *Sparta* was door den nederlaag vernederd, dien het bij den beproefden opstand tegen Macedonië onder Agis II. 333—331 door Antipater geleden had. Daarentegen was Athenen in eenen bloeijenden toestand, en offchoon op zich zelven beperkt, nogtans, door zijnen naam en zijne zeemagt, de *eerste* Staat van Griekenland.

1) Offchoon *Craterus* als civielgouverneur *Antipater* op zijde geplaatst werd, behield hij evenwel het bestier der zaken, en de *Lamische oorlog*, die terstond na den dood van Alexander door de Grieken begonnen werd, die met geestdrift bezield waren, om hunne vrijheid te herwinnen, stelde hem in staat, om, na het moeijelijk maar gelukkig eindigen van denzelven, Griekenland nog veel hardere kluisters aanteleggen, dan het tot hiertoe getorst had.

De *Lamische oorlog* (voorbereid door het bevel van Alexander, dat alle Grieksche emigranten, ten getal van 20 000, en het meeste in het belang van Macedonië, naar hunne haardsteden mogten terugkeeren), werd door de democratische partij te Athenen begonnen, bij welke zich kort hierop, op aanzetting van *Demosthenes* en *Hyperides*, bijna alle Staten van het midden- en noordelijke Griekenland, behalve Boeotië, en de meeste steden van Peloponnesus, behalve Sparta, Argos,

Co-

Corinthe en de Achaeërs, voegden. Zelfs in den Perzischen oorlog was de eendragt niet zoo groot geweest. Daarbij kwam een veldheer, zoo als *Leosthenes* was. — Nederlaag van Antipater en opsluiting in *Lamia*, bij wier belegering nogtans Leosthenes sneuvelt 323. — Offchoon ook *Leonnatus*, die in de verwachting, van door het huwelijk met Cleopatra den troon te beklimmen, te hulp kwam, geslagen werd en sneuvelde 322, schoten de Grieken toch te kort tegen de magt, die *Craterus* uit Azië aan Antipater tot hulp zond; en toen het volkomen aan Antipater gelukte, om het verbond te *verbreken* en met ieder afzonderlijk te onderhandelen, kon hij naar zijn goedvinden wetten voorschrijven. De meeste steden kregen Macedonische bezettingen, en Atheenen kon buiten dezen den vrede, dien *Phocion* en *Demades* bewerkten, slechts door eene *verandering van' deszelfs regeringsvorm* (waarbij de armste burgers van het deelnemen aan de regering uitgesloten en meestäl naar Thracië verplant werden), en de beloofde uitlevering van Demosthenes en Hyperides koopen. — De *Aetolers*, tegen welken men het laatste den oorlog voerde, kregen eenen beteren vrede, dan zij dorsten hopen, daar Antipater en Craterus met haast tegen Perdiccas naar Azië trokken.

3) De haat, die er reeds bij het leven van Alexander tusschen *Antipater* en *Olympias*, die hij niet wilde laten heerschen, ontstaan was, had de laatste bewogen, om naar Epirus terug te trekken, vooräl daar de invloed der jonge koningin Eurydice (*) haar nog meer verbitterde. Daar Antipater kort na zijnen togt tegen Perdiccas, waarop zijn medehelper Craterus omgekomen, en hij zelf tot regent benoemd was, stierf, en met achterstelling van zijnen 320.
zoon Casfander, zijnen vriend, den ouden Polysperchon,

(*) Zie boven bladz. 248.

chon, tot zijnen opvolger als regent en eersten
320 voogd benoemde, ontwikkelde zich hieruit eene rij
tot van oneenigheden tusschen deze beiden, waarin
316. ook het koninklijke geslacht tot deszelfs ongeluk betrokken werd, en die, terwijl zij met den ondergang van hetzelve eindigden, aan Casfander de heerschappij aan Macedonië verschaften.

Casfander begaf zich naar Antigonus 319, nadat hij zoowel in Macedonië en Griekenland had getracht zich eenen aanhang te maken (vooräl, daar hij éénen zijner vrienden, Nicanor, als bevelhebber naar Athenen bragt), als Antigonus en Ptolemaeus in zijne belangen getrokken had. — Maatregelen van Polysperchon, om zich tegen hem te verzetten, terwijl hij vooreerst Olympias uit Epirus terug riep (die het evenwel zonder armee nog niet waagde te komen), ten anderen *Eumenes* tot bevelhebber der koninklijke troepen in Azië benoemde (*) en daarenboven de Grieksche Staten, door het terugtrekken der Macedonische bezettingen en het veranderen van den regent, die Antipater toegedaan was, poogde te winnen. Evenwel waren dezen in de steden te vast gezeten, dan dat zij zich hadden laten verdrijven; en zelfs de togt, dien hij uit dien hoofde 318 naar Peloponnesus ondernam, had slechts zeer onvolkomene gevolgen. — In hetzelfde jaar een *dubbele opstand in Athenen*, werwaarts Polysperchon zijnen zoon Alexander gezonden had, volgens voorgeven, om Nicanor te verdrijven, maar inderdaad, om zich van deze zoo gewigtige stad meester te maken. Daar beiden zich tot *hetzelfde oogmerk* schenen te vereenigen, ontstond in de stad eerst een opstand van de *Democratische* partij, waardoor de regenten tot dezen tijd van de partij van Antipater, aan wier hoofd *Phocion* stond, afgezet werden, en de laatste den giftbeker drinken moest; maar kort daarna werd *Casfander* wederom meester van de stad, sloot allen, die minder dan tien mi-

(*) Zie boven bladz. 250.

mina's hadden, van de regering uit en plaatste aan het hoofd van dezelve *Demetrius Phalereus*, die de stad 318—307 met vele schranderheid bestierde. — Kort daarna had de *terugkeering van Olympias* plaats, die uit Epirus met eene armee kwam, en daar ook de Macedonische troepen van *Philippus* en *Eurydice* tot haar overliepen, zoowel aan dezen, als aan de broeders van Casfander hare wraak stilde, die zij liet *ombrengen* 317. Maar Casfander, die in Peloponnesus zich versterkt had, trok tegen haar op en belegerde haar in Pydna, waar zij, nadat zij in hare hoop, om door Polysperchon of Aeacides van Epirus, die beiden van hunne troepen verlaten werden, ontzet te worden, misleid werd, zich moest overgeven 316, waarop Casfander haar, nadat hij haar door het Macedonische volk had laten veroordeelen, liet ombrengen.

4) Casfander, thans meester, en eindelijk sedert 302 koning van Macedonië, bevestigde deze heerschappij door het huwelijk met *Thessalonice*, de halve zuster van Alexander, en zocht tevens zijn gezag in griekenland, zooveel mogelijk, te versterken. Wel is waar, Polysperchon en zijn zoon Alexander hielden zich nog in Peloponnesus staande; maar de Staten buiten hetzelve waren, behalve Aetolië, of allen verbondenen van Casfander, of zij hadden ook Macedonische bezettingen. Toen na het verijdelde verbond tegen Antigonus, waaraan ook Casfander 314.
deel nam, de algemeene vrede onder die voorwaarden tot stand kwam, dat de Grieksche steden vrij, 311.
en de jonge Alexander, zoodra hij mondig was, op den troon van Macedonië verheven zoude worden, ontdeed Casfander zich van hem en van zijne moeder, Roxane door hen te vermoorden; maar hij moest ook hiervoor eenen aanval van Polysperchon uitstaan, waarvan de onwillige Macedoniërs gebruik maakten, om den eenigen, nog overig zijnde

de zoon van Alexander, Hercules, terug te brengen. Casſander redde zich hieruit door eene nieuwe misdaad, terwijl hij Polyſperchon, door belofte van mederegent te zullen zijn, tot het vermoorden van den jongen Hercules overhaalde; die evenwel, daar hij het aan hem beloofde Peloponneſus niet veroveren konde, weinig invloed ſchijnt gehad te hebben. Des niet tegenſtaande behield Casſander
308. eene gevaarlijke tegenpartij aan *Antigonus* en zijnen zoon, en als hij bij den eerſten inval van Demetrius in Griekenland door den oorlog, die dadelijk
307. hierop met Ptolemaeus uitbarstte, vrij kwam, was het gevaar bij den tweeden inval des te dringender;
302. waarvan hem echter ook het terugroepen van dezen door zijnen vader wegens het nieuwgeſlotene verbond reddede (*).

Antigonus verklaart zich openlijk tegen Casſander na zijne terugkomst uit Opper-Azië 314, zendt zijnen veldheer *Ariſtodemus* naar Peloponneſus en verbindt zich met Polyſperchon en zijnen zoon Alexander, alhoewel het Casſander gelukt dezen door de belofte van het bevelhebberſchap in Peloponneſus voor zich te winnen. Hij werd wel kort hierop vermoord, maar zijn gemalin *Crateſipolis* voerde het bevel na hem met mannelijken moed. Intusſchen voert Casſander den oorlog tegen de *Aetolers*, dewijl zij op de zijde van Antigonus waren 313; maar toen Antigonus 312 zijnen veldheer *Ptolemaeus* met eene vloot en landarmee naar Griekenland zond, verloor hij daar zijne overmagt. In den vrede 311 werd de vrijheid van al de Griekſche ſteden bedongen; maar juist dit was het voorwendſel tot beurtelingſche voortdurende oorlogen, en toen Casſander den jongen koning met zijne moeder vermoordde, gaf dit aanleiding tot de poging van Polyſperchon, om hem door den

(*) Zie boven bladz. 254.

den jongen *Hercules* te verdrijven 310, van wien hij zich op de bovengezegde wijze ontdeed 309. — Als hierop Casſander zijne magt wederom in Griekenland verder uitbreidde, werd Demetrius Poliorcetes, om Ptolemaeus van Aegypte voor te komen, door zijnen vader naar Griekenland gezonden, ter uitvoering van het dekreet ter bevrijding der Grieken 308, hetwelk de *herſtelling der Democratiſche partij* en de verdrijving van Demetrius Phalereus in *Athenen* ten gevolge had. — Van den verderen aanval van Demetrius kwam Casſander door den uitgebarsten oorlog met Ptolemaeus vrij (*) en had ledigen tijd, om zijne magt in Griekenland weder te verſterken, totdat 302 Demetrius *voor de tweedemaal* kwam en als *Opperbevelhebber van het bevrijde Griekenland* tot aan de grenzen van Macedonië voortdrong, waarop hij door zijnen vader naar Azië geroepen werd en in den ſlag bij Ipſus 301 daar zijne landen verloor. Nogtans behield hij, ofſchoon Athenen zijne haven voor hem ſloot, zijne bezittingen in Peloponneſus, die hij nog poogde uittebreiden en vanwaar hij zich ook 297 weer in het bezit van zijn beminde Athenen ſtelde en hetzelve zijne ondankbaarheid vergaf, nadat hij den Uſurpateur *Lachares* hieruit verdreven had.

5) Casſander overleefde de bevestiging van zijnen troon door den ſlag bij Ipſus ſlechts drie jaren en liet Macedonië als erſlijk rijk aan zijne drie zonen 298. na, van welken intusſchen de oudſte, *Philippus*, kort na hem ſtierf.

6) Nogtans bewerkten de twee overigen, *Antipater* en *Alexander*, kort hierna hunnen eigenen val. Daar *Antipater* zijne eigene moeder, Thesſalonice, vermoordde, dewijl zij Alexander toegenegen was, moest hij vlugten, en zocht hulp bij zijnen ſchoonbroe-

(*) Zie boven bladz. 253.

broeder, Lysimachus van Thracië, waar hij nogtans ook weldra omkwam. Dewijl intusschen Alexander ook geloofde hulp van buiten noodig te hebben, wendde hij zich tot den koning *Pyrrhus* van *Epirus* en tot *Demetrius Poliorcetes* (die beiden slechts kwamen, om zich te doen betalen); maar hij werd van den laatsten na afwisselende hinderlagen ver-
295. moord, en de stam van Antipater ging met hem te gronde.

7) De armee roept *Demetrius* tot koning van Macedonië uit, met wien uit dien hoofde het *geslacht* van *Antigonus* op den troon van Macedonië komt,
394 tot 287. dien het ook eindelijk, offschoon eerst na menigvuldige afwisseling, behouden heeft. Zijne zevenjarige regering, waarin het eene ontwerp het andere verdrong, was eene aanhoudende reeks van oorlogen, en dewijl hij nooit het geluk konde leeren verdragen, deed zijn overmoed hem eindelijk vallen.

Het rijk van Demetrius bestond uit Macedonië, Thessalië en het grootste gedeelte van Peloponnesus; ook was hij meester van Megara en Athenen. — Dubbele inneming van het door Cassander weder veroverde *Theben* 293 en 291 en vergeelsche aanval op Thracië. Zijn oorlog met Pyrrhus 290, waarin men eenen Alexander meende te aanschouwen, maakte de Macedoniërs reeds van hem afkeerig; maar zijn groot ontwerp tot *herovering van het verlorene Azië* maakte, dat zijne vijanden hem voorkwamen, en de haat van zijne onderdanen dwong hem, heimelijk naar Peloponnesus tot zijnen zoon Antigonus te vlugten 287. Zijn ongeluk zettede *Athenen* aan, om zich van de Macedonische bezetting te ontslaan, en door de keus van Archonten *zijne oude regering* te herstellen, en offschoon Demetrius de stad belegerde, liet hij zich toch door

door *Crates* overreden, om het optegeven. Daar hij nogtans ook zoo nog zijne ontwerpen in Azië wilde uitvoeren, moest hij zich aan Seleucus, zijnen schoonvader, overgeven 286, die hem tot aan zijnen dood 284 onderhield.

8) Op den ledigen troon maakten zoowel *Pyrrhus* van Epirus, als *Lysimachus* van Thracië, aanspraak; maar alhoewel *Pyrrhus*, door het afstaan van de helft, het eerste tot koning uitgeroepen 287.
werd, kon hij, *als vreemdeling*, zich toch niet langer dan tot 286 staande houden, toen hij door Lysimachus verdreven werd.

De *koningen van Epirus* uit den stam van de *Aeaciden* waren eigenlijk vorsten der *Molossers* (*). Zij werden eerst na de tijden van den Peloponnesischen oorlog meesters van geheel Epirus en voor de geschiedenis van gewigt. Sedert regeerden *Alcetas I.* omtrent 384 (die in den zestienden graad een afstammeling van Pyrrhus, den zoon van Achilles, wilde zijn); — *Neoptolemus*, vader van Olympias (door wier huwelijk met Philippus 358 de koningen van Epirus in de naauwe betrekking met Macedonië kwamen), † 352. — *Arymbas*, zijn broeder, † 342. — *Alexander I.*, zoon van Neoptolemus en zwager van Alexander den Grooten, wilde in het westen veroveraar worden, zoo als deze in het oosten, maar sneuvelde in Lusitanië 332. — *Aeacides*, zoon van Arymbas, † 312. — *Pyrrhus II.*, zijn zoon, de Alax van zijnen tijd, en zeker meer gelukzoeker dan koning. Hij bleef na aanhoudende oorlogen in Macedonië, Griekenland, Italië en Sicilië, eindelijk bij het innemen van Argos 272. — Hem volgde zijn zoon, *Alexander II.*, op, met wiens opvolger, *Pyrrhus III.*, 219 de mannelijke stam te gronde ging, en alhoewel in het begin zijne dochter *Deïdamia* opvolgde, voerde toch kort daar-

(*) Zie boven bladz. 162.

V

daarop die van Epirus eenen *Democratifchen* regeringsvorm in, totdat zij 146 met Macedonië en het overige Griekenland onder Rome kwamen.

9) Doordien *Lyfimachus* den troon beklom, kwam wel Thracië en ook, voor eenigen tijd, Klein-Azië
282. aan het Macedonifche rijk; maar oude haat en familie-betrekkingen wikkelden kort hierop Lyfimachus in eenen oorlog met Seleucus Nicator, waarin hij in den flag bij Eurupedion troon en leven verloor.

Vermoording van den oudften zoon van Lyfimachus, den dapperen *Agathocles*, door bewerking zijner moeder *Arfinoë*, waarop zoowel deszelfs weduwe, *Lyfandra*, en haar broeder, *Ptolemaeus Ceraunus*, die reeds door zijne ftiefmoeder Berenice uit Aegypte verdreven was, als ook zijne magtige, thans vervolgde, partij tot Seleucus de toevlugt namen en hem tot den oorlog aanhitften.

10) Aldus fcheen, daar de overwinnaar *Seleucus*, als beheerfcher van Azië, zich thans ook tot *koning van Macedonië* liet uitroepen, dit land inderdaad weder het voornaamfte land der geheele monarchie te zullen worden, toen *Seleucus* kort na zijnen overtogt naar Europa door de verraderlijke hand
281. van *Ptolemaeus Ceraunus* fneuvelde, die door de fchatten des vermoorden en de nog overige troepen van Lyfimachus *zich van den troon meester maakte* en door eene nieuwe trouwloosheid zich aan zijne halve zuster Arfinoë wreekte; maar, toen hij zich juist volkomen zeker geloofde, door den *inval*
279. *der Galliërs* in Macedonië troon en leven verloor.

De inval der Galliërs, die niet alleen Macedonië, maar ook Griekenland, geheel dreigde te verwoesten, gefchiedde in

drie

drie herhaalde togten. — De *eerste* onder *Cambaules* (waarschijnlijk 280) ging slechts tot Thracië, dewijl hij niet sterk genoeg was. — De *tweede*, in *drie* afdeelingen; tegen Thracië onder *Ceretrius*, tegen Paeonië onder *Brennus* en *Aciehorius* en tegen Macedonië en Illyrië onder *Belgius* 279. Door den laatsten werd Ptolemaeus geslagen en sneuvelde. Men benoemde in Macedonië hierop eerst *Meleager*, en daarna *Antipater* tot koningen, maar die wegens hunne ongeschiktheid spoedig wederom afgezet werden, waarop een edele Macedoniër *Sosthenes* het bevel in handen kreeg en voor dezen keer Macedonië bevrijdde. Maar 278 volgde de hoofdstorm, eigenlijk wel tegen Griekenland, maar waarin nogtans Sosthenes geslagen en gedood werd. Offchoon de Grieken vereenigd al hunne magt dien tegenstelden, gelukte het Brennus en Aciehorius op twee kanten in Griekenland intedringen, en tot *Delphi*, het doel van hunnen togt, te komen, waar zij nogtans moesten terugtrekken, en door *gebrek*, *koude* en het *zwaard* meestendeels omkwamen. Evenwel zettede zich één gedeelte van hen, in Thracië neder, dat daardoor voor Macedonië grootendeels verloren ging; en een ander, de horden der *Tectosages*, *Tolistobòii* en *Trocmi* staken naar Klein-Azië over, waar zij in het naar hen genoemde landschap *Gallatië* woonplaatsen vonden en behielden (*). Offchoon overigens de Tectosages uit het binnenste van Gallië gekomen waren, toont nogtans de wijze van aanvallen, dat de voornaamste massa's uit *naburige* volken bestonden, en inderdaad waren in dien tijd de landen van den Donau tot aan de middellandsche en Adriatische zeeën bijna geheel door Galliërs bezet. — Daartegen kon het verbondene Griekenland (behalve Peloponnesus) hun naauwlijks 20,000 man tegenstellen, offchoon het zijne *hoogstmogelijke* magt bijeenbragt.

11) Op den lédig geworden troon van het verwoes-

(*) Zie boven bladz. 260. 261.

woeste Macedonië drong zich thans *Antigonus van Gonni* (zoon van Demetrius), terwijl hij zijnen mededinger, Antiochus I. Soter, door een traktaat en huwelijk bevredigde. Maar zoo gelukkig als hij zich tegen de op nieuw indringende Galliërs staande
274. hield, werd hij echter door *Pyrrhus*, die uit Italië teruggekomen was, verdreven, die voor de *tweedemaal* tot koning van Macedonië uitgeroepen werd. Toen echter Pyrrhus ook Peloponnesus bemagtigen en, na eenen vergeesschen aanval op het met helden-
272. moed verdedigde *Sparta*, *Argos* veroveren wilde, kwam hij bij het innemen van hetzelve om.

Hoe in het oog loopende ook deze menigvuldige afwisselingen schijnen, verklaren zij zich nogtans ligtelijk uit den toenmaligen *toestand van het krijgswezen.* Alles hing van de armeeën af, en dezen bestonden uit *huurlingen*, die morgen bereid waren tegen hem te vechten, dien zij heden verdedigden, zoodra zij in zijne partij eenen moediger of gelukkiger aanvoerder hoopten te vinden. De Macedonische Phalanx vooräl was, reeds sedert den dood van Alexander, niet meer van hare aanvoerders afhankelijk, maar dezen van haar. De verarming der landen door den oorlog bragt te weeg, dat het *handwerk van soldaat* bijna het eenige *voordeelige* bleef, en niemand dreef thans dit met meerder ijver, dan de Galliërs, die eenen ieder, die zich van hen bedienen wilde, ten dienst stonden.

12) Na den dood van Pyrrhus komt *Antigonus Gonnatas* weder tot den troon van Macedonië, dien hij, (nogtans eerst na eenen hevigen kamp met
266. *Alexander*, den zoon en opvolger van Pyrrhus), zoo als ook zijne nakomelingen, van nu af onafgebroken behield. Maar zoodra zij voor vreemde mededingers veilig waren, werd ook *Griekenland* we-

wederom het doel der Macedonische staatkunde, en het innemen van Corinthe scheen de afhankelijkheid van hetzelve te verzekeren. Maar door het oprigten van het *Aetolische* en van het veel gewigtigere *Achaeische* verbond, werd hier de grond gelegd tot geheel nieuwe betrekkingen, die zelfs voor de algemeene geschiedenis der wereld van het hoogste gewigt werden. – Na zoovele stormen zoude voor Griekenland toch nog een *schoone avond* volgen. 251.

Het *oude* verbond van de twaalf steden van Achaia (*) duurde tot op den dood van Alexander; maar ging te gronde in de volgende onrustige tijden, vooräl nadat, na den slag bij Ipsus 301, *Demetrius* en zijn zoon *Antigonus* Peloponnesus tot den hoofdzetel van hunne magt maakten. Eenigen van deze steden werden nu door hen *bezet*, en in anderen wierpen zich *alleenheerschers* op, die zij doorgaans toegenegen waren; maar 281 hernamen vier van dezelven hare vrijheid, terwijl zij het oude verbond vernieuwden, hetwelk vijf jaren later, toen Antigonus, na het bemagtigen van den troon van Macedonië, op eene andere plaats bezig was, de overigen allengskens navolgden. Nogtans werd dit verbond eerst magtig, nadat *vreemden* tot hetzelve toetraden. Dit geschiedde eerst met *Sicyon* 251 door deszelfs verlosser *Aratus*, die nu de ziel van het verbond werd en 243 ook het sterke *Corinthe*, na het verdrijven van de Macedonische bezetting, en *Megara* daartoe bewoog. Sedert versterkte zich het verbond allengskens door toetreding van verscheidene Grieksche steden, waaronder *Athenen* 229; maar het verwekte ook hierdoor de afgunst der overigen en werd, gelijk het thans in de verschillen der *grootere magten* ingewikkeld werd, terwijl Aratus, meer staatsman dan veldheer, en met te weinig eigene zielskracht voorzien, zich reeds in het begin aan *Ptolemaeus II.* aansloot,

(*) Zie boven bladz. 156.

floot, maar al te dikwijls een speelbal in zijne handen. De voornaamste inrigtingen van hetzelve waren:

1) Volkomene politieke gelijkheid van al de verbondene steden (waardoor het zich van alle vroegere verbintenissen van Griekenland *inderdaad* onderscheidde).

2) Volkomene instandhouding van het inwendige bestuur van iedere stad.

3) Daarentegen twee jaarlijksche vergaderingen van afgevaardigden van al de steden te *Aegium*, naderhand te *Corinthe*, tot het afdoen der algemeene, vooräl buitenlandsche zaken, op welken zoowel de στρατηγός (te gelijk veldheer en het hoofd der vereeniging), als de δημιουργοί, of hoogste overheidspersonen, gekozen werden. — Doch het gene meer dan dit alles dit ware vrijheidsverbond verhief, was, dat het aan *Aratus* tot 213, *Philopoemen* tot 183 en *Lycortas* tot omtrent 170 mannen had, die het met geest wisten te bezielen en zamen te houden, tot dat de Romeinsche staatkunde het verzwakte en vernietigde.

G. A. von Breitenbauch, Geschichte der Achäer und ihres Bundes. 1782.

Het *Aetolische* verbond was omtrent 284 door de onderdrukkingen der Macedonische koningen ontstaan. De Aetolers hadden insgelijks eene jaarlijksche vergadering *Panaetolium*, te Thermus, waar een στρατηγός, of veldheer, en ἀπόκλητοι, of afgevaardigden, verkozen werden, die hunnen Staatsraad uitmaakten. Buitendien hadden zij hunnen γραμματεύς, of Secretaris, en ἔφοροι, of opzieners, wier eigenlijke werkzaamheden nogtans onzeker zijn. Maar hun verbond breidde zich niet uit zoo als het Achaeische, dewijl slechts Aetolers hiertoe behoorden. Hoe onbeschaafder de natie bij hare zeerooverijen bleef, des te meermalen was zij het werktuig der buitenlanders, vooräl der Romeinsche Staatkunde.

18) Na den dood van den tachtigjarigen Antigonus, die in zijnen laatsten levenstijd op alle wijzen, vooräl door eene verbintenis met de Aetolers,

lers, de Achaeërs tegengewerkt had, volgde hem 243
zijn zoon *Demetrius II.* op. — Hij voerde den oor- tot
log tegen de *Aetolers*, maar die thans door de 233.
Achaeërs ondersteund werden, en poogde, voornamelijk door de begunstiging der alleenheerschers in de bijzondere steden, de uitbreiding der Achaeërs te beletten. Het overige zijner regering vormt bijna eene gaping in de geschiedenis.

Het gewone verhaal, dat hij Cyrene en Libyë veroverd zoude hebben, is door het verwisselen van den naam met zijnen oom *Demetrius*, den zoon van Poliorcetes van Ptolemais, ontstaan, dien Plutarchus *koning van Cyrene* noemt. De geschiedenis van Cyrene tusschen 258—242 ligt zoo goed als volkomen in het duister.

Cf. *Prolog. Trogi L. XXVI. ad calcem Iustini.*

14) Met achterstelling van zijnen zoon Philippus werd zijn broeders zoon, *Antigonus II. Doson*, tot
den troon verheven. De zaken van Griekenland, 233
waardoor eene zeer gedenkwaardige *Staatsverande-* tot
ring in Sparta ontstond (uit Agis en Cleomenes van 221.
Plutarchus ons meer naauwkeurig bekend), en de Achaeërs eenen gevaarlijken vijand gekregen hadden, hielden hem ook het meeste bezig (alhoewel de ondernemingen der Romeinen in Illyrië sedert 230 zijne opmerkzaamheid meer waardig geweest waren), en de zaken veranderen hier zoodanig, dat de Macedoniërs in de plaats van vijanden de bondgenooten der Achaeërs werden.

Tafereel des toenmaligen toestands van Sparta, waar de oude regeringsvorm nog wel voortduurde, maar waar sedert de uitplundering van vreemde landen, en voornamelijk sedert de toegestane vrijheid door *Epitadeus*, om de grondeigendommen te vervreemden, de grootste ongelijkheid in de vermogens ont-

staan was. De *herstelling* van *den regeringsvorm van Lycurgus* had uit dien hoofde een dubbel oogmerk; *ten deele*, om door eene nieuwe Agrarische wet en kwijtschelding van schulden de armen te begunstigen; *ten deele*, om door de fnuiking der magt der Ephorussen de magt der koningen te vermeerderen. — Eerste poging ter hervorming 244 door den koning *Agis III.*, maar die in het begin slechts half gelukte, en ten laatste door den tweeden koning *Leonidas* geheel verijdeld werd en met den dood van Agis en zijne familie eindigde 241. Maar toen Leonidas 236 door zijnen zoon *Cleomenes* opgevolgd werd, die de plannen van Aratus, om Sparta *uit te noodigen* van tot het Achaeische verbond toetetreden, zegevierende verijdelde 227, deed deze door eene geweldadige omwenteling 226 de Ephorussen vallen en voerde de ontwerpen van Agis uit, terwijl hij tevens de Spartanen door een gedeelte van de Perioeci (*) optenemen versterkte en den regeringsvorm van Lycurgus ook in het bijzondere leven herstelde, maar ook kort daarna, dewijl ook in eene *kleine* Republiek eene omwenteling zonder eenen buitenlandschen oorlog niet bevestigd kan worden, reeds 224 de Achaeërs aanviel, die, daar zij geslagen werden, door Aratus bij *Antigonus* hulp zochten en ook verkregen, waarop Cleomenes in den slag bij *Sellasia* 222 voor de overmagt moest onderdoen en slechts met moeite naar Aegypte de vlugt nam; terwijl Sparta het voortduren van zijne onafhankelijkheid van Antigonus als een *geschenk* moest aannemen. Aldus mislukte deze poging van eenige groote mannen bij een reeds verbasterd volk. Sparta geraakte door de oneenigheden der Ephorussen met de koningen, *Lycurgus*, en zijnen opvolger *Machanidas*, weldra in eene anarchie, die daarmede eindigde, dat 207 zich een zekere *Nabis* van de *opperheerschappij* meester maakte en den regeringsvorm, die tot hiertoe had plaats gehad, den bodem insloeg. Alwie de geschiedenis van *groote* omwentelingen beoefenen wil, make met deze *kleinen* een begin; men ontvangt misschien nergens meer onderrigt dan hier.

15)

(*) Omwoners.

15) *Philippus II.*, de zoon van Demetrius. — Als 221
jongeling van 16 jaren beklom hij den troon, toe- tot
gerust met vele hoedanigheden, die eenen grooten 179.
vorst kunnen vormen en onder gelukkige omstandigheden. Macedonië had zich door eenen langen vrede herhaald; en het hoofddoel van zijne staatkunde, het opperbewind over Griekenland, scheen door de verbintenis van Antigonus met de Achaeërs en de overwinning bij Sellasia zoo goed als bereikt te zijn. Maar de leeftijd van Philippus valt in het tijdvak van de ontzaggelijke uitbreidingen van Rome, en hoe meer en hoe vroeger hij zich hiertegen verzettede, des te dieper werd hij in deze geheel nieuwe reeks van betrekkingen gewikkeld, die zijn overige leven hem onaangenaam maakten, en eindelijk, nadat het ongeluk hem al meer en meer tot despoot gemaakt had, van hartzeer deden sterven.

16) De eerste vijf jaren van Philippus verliepen door 221
zijne deelneming aan den oorlog der Achaeërs tegen tot
de Aetolers of den zoogenoemden *bondgenooten-oor-* 217.
log, waarin Philippus, in weerwil van het verraad van zijnen minister *Apellas* en zijne aanhangers, de voorwaarden van den vrede konde voorschrijven, volgens welken iedereen in het bezit zoude blijven van het gene hij had. De berigten uit Italië van de overwinning van Hannibal aan het meir Trasimenus werden mede eene *oorzaak* ter verhaasting des vredes, dewijl Philippus, op aanrading van den door de Romeinen verdrevenen *Demetrius* van *Pharus*, die weldra alles bij hem gold, thans grootere plannen ontwierp.

De oorzaken van den *bondgenooten-oorlog* waren de rooverijen der Aetolers tegen de Messeniërs, wier zaak de Achaeërs zich

zich aantrokken 221. De misslagen van Aratus bewerkten, dat men zich tot Philippus wendde 220, maar wiens vorderingen door de wraakzucht der partij van Apellas, die Aratus den voet wilde ligten, lang verhinderd werden. De Acarnaners, die van Epirus, de Messeniërs, benevens Scerdilaidas van Illyrië (maar die weldra zijn vijand werd) waren op de zijde van Philippus en der Achaeërs, waartegen de Aetolers, onder hunnen veldheer *Scopas*, aan de Spartaners en die van Elis bondgenooten vonden. — Het gewigtigste gevolg van dezen oorlog voor Macedonië was, dat het wederom begon ook eene *zeemogendheid* te worden. —

Om juist dezen tijd ontstond er een op zich zelven kleine oorlog tusschen de handel-republieken, *Byzantium* en *Rhodus* (op welks zijde *Prusias I.* van *Bithynië* was); maar die als *handel-oorlog*, daar hij over de door de Byzantiners aangelegde tollen ontstond, in dezen tijd eenig in zijnen aard is 222. — De toenmaals ter zee zoo magtige Rhodiërs dwongen hunne vijanden tot toegevendheid.

214. 17) De onderhandelingen, die Philippus met Hannibal aanging, hadden eindelijk een verbond ten gevolge, volgens hetwelk men zich onderling onderstand ter verdelging van Rome beloofde. Maar Rome wist aan Philippus zoovele vijanden op de grenzen van zijn eigen rijk te verwekken en *zijne oppermagt ter zee* met zooveel bekwaamheid te gebruiken, dat de uitvoering van dit plan zoo lang verhinderd werd, totdat men hem in Griekenland kon aanvallen, waar de gebiedende toon, dien hij thans tegen zijne bondgenooten begon aantenemen, daar hij in het gevoel van zijne oppermagt in eenen grooteren kring wilde treden, hem vele vijanden maakte.

Begin der vijandelijkheden van Rome tegen Philippus, dadelijk nadat men het verbond met Hannibal vernomen had, door

door het plaatſen van een eskader, met troepen voorzien, aan de kusten van Macedonië, dat hem zelfs bij Apollonia ſlaat 214. — Verbond van Rome met de *Aetolers*, waarin ook *Sparta*, *Elis*, de koningen *Attalus van Pergamus*, *Scerdilaidas* en *Pleuratus* van Illyrië getrokken werden 211. Daartegen bleven de *Achaeërs*, aan wien *Philopoemen* het verlies van Aratus door Philippus 213 meer dan vergoedde, zoo als de Acarnaners en Boeotiërs, op de zijde van Philippus. — Overäl aangevallen reddede zich nogtans Philippus gelukkig uit de verlegenheid en dwong de door Rome en Attalus verlatene Aetolers tot eenen afzonderlijken vrede, die ook kort daarop door Rome, dewijl het deszelfs zaken thans vorderden, in eenen *algemeenen vrede*, waarin de wederzijdſche bondgenooten begrepen waren, veranderd werd 204.

18) Nieuwe oorlog van Philippus met *Attalus* en de *Rhodiërs*, meestäl in Klein-Azie gevoerd, en onſtaatkundige verbintenis met Antiochus III., om Aegypte aantevallen. Kan men het Philippus kwalijk nemen, als hij de *ſchilddragers* der Romeinen poogde te ontwapenen? Maar Rome liet hem hiertoe den tijd niet, en hij moest bij Chios de onaangename gewaarwording ondervinden, dat zijne *zeemagt* zelfs niet tegen die der Rhodiërs opgewasſen was. 203 tot 202. 202.

19) De *oorlog met Rome* deed op eens de Macedoniſche magt van hare hoogte zinken en veranderde, daar deze in het algemeen den grond lag tot de *heerſchappij van Rome in het Oosten*, bijna alle betrekkingen aldaar. De twee eerſte jaren van den oorlog toonden intusſchen genoegzaam, dat geweld alleen den troon van Macedonië niet ligt konde omverwerpen. Maar toen *T. Quinctius Flamininus*, optrad en, terwijl hij de Grieken door het betooverende 200 tot 197. 198.

woord

woord *vrijheid* in ſlaap wiegde, Philippus van zijne
197. bondgenooten beroofde, beſliste de *ſlag bij Cynoſcephalae* alles.

De voorwaarden des vredes waren:

1) Al de Griekſche Staten in Europa en Azië zijn onafhankelijk, en Philippus trekt zijne bezettingen uit dezelven terug.

2) Hij levert zijne geheele *vloot* uit en mag niet meer dan 500 gewapende manſchappen houden (*).

3) Hij mag, buiten voorkennis van Rome, geenen oorlog buiten Macedonië voeren.

4) Hij betaalt 1000 talenten bij termijnen en geeft zijn jongſten zoon Demetrius als *gijzelaar*.

Bondgenooten der Romeinen in dezen oorlog waren: De *Aetolers*, *Atheners*, *Rhodiërs*, de koningen der *Athamaners*, *Dardaners* en van *Pergamus*. — Bondgenooten van Philippus waren in het begin de *Achaeërs*; maar die Flamininus voor de Romeinen wist te winnen.

196. 20) Door *Griekenland vrij te verklaren*, dat kort hierna bij de Isthmiſche ſpelen door Flamininus openlijk bekend gemaakt werd, werd het opperbewind van Griekenland eigenlijk van Macedonië aan Rome opgedragen, hoe luid ook de Grieken over hunne vrijheid juichten, en de Griekſche geſchiedenis wordt thans, even als die van Macedonië, in die van Rome ingeweven. Het werd thans eene grondſtelling in Rome, de verſchillen tusſchen de Griekſche Staten aantekweken, vooräl om de *Achaeërs* niet te magtig te laten worden, en daar weldra in *ieder* van dezelven eene Romeinſche en an-

(*) Bij *Livius L.* 33. *c.* 30. brengt *Drakenburg* eene lezing bij van 5000, welk getal meer overeenkomſtig ſchijnt te zijn met de grootte van het rijk.

anti-Romeinsche partij gevormd werd, had Rome hiertoe weinig moeite te doen.

Reeds Flamininus zorgde hiervoor, dat de Achaeërs aan *Nabis* eene partij behielden, offchoon hij hem vóór zijn vertrek naar Italië 194 dadelijk den oorlog moest aandoen. — Reeds 192 een oorlog tusfchen *Nabis* en de *Achaeërs*, die na zijne vermoording door de Aetolers 191 de toetreding van Sparta tot het Achaeifche verbond ten gevolge had. — Maar juist om dien tijd moest Griekenland reeds weder de fchouwplaats van eenen vreemden oorlog worden, daar *Antiochus* zich daar vestigde, en vele volken, maar vooral de tegen Rome lang verbitterde *Aetolers*, zich met hem verbonden, die evenwel, als Antiochus uit Griekenland verdreven werd 191, zwaar hiervoor moesten boeten en flechts, na lange vergeeffche fmekingen, eenen harden vrede van Rome verkregen 189.

21) Gedurende den oorlog der Romeinen met Antiochus dorst *Philippus*, als één der vele bondgenooten van Rome, ten kosten van zijne naburen, de Athamaners, Thracers en Thesfaliërs, zich iets uitbreiden, om hem bij zijne goede gezindheid te behouden. Maar federt het einde van dezen oorlog 190.
gevoelde hij den druk van Rome te zeer, dan dat wraak niet zijne eenige gedachte, en herftelling zijner magt niet zijn eenige poging zoude geweest zijn. Evenwel reeds de geweldige wijze, waarop hij het uitgeputte Macedonië (zoo wreekt zich de veroveringszucht ook aan de overwinnaars) door verplaatfing der inwoners van geheele fteden en landfchappen poogde te bevolken, en de onderdrukkingen van verfcheidene naburen, die het noodzakelijke gevolg hiervan waren, verwekten eene menigte van klagten, en welke aanklagers tegen Philippus vonden thans niet in Rome gehoor? — Slechts zijne jong-

jongste zoon *Demetrius*, de kwekeling van Rome (en waarschijnlijk hier tot opvolger bestemd), hield het lot van Macedonië nog dralende. Maar toen
183. hij van zijn gezantschap derwaarts terug kwam, ontaardde de ijverzucht van den oudsten onechten broeder, *Perseus*, in eenen wrok, die slechts met den dood van den jongsten kon gestild worden. Het was nog het hardste lot van Philippus niet, dat hij
181. als vader tusschen zijne zonen moest regter zijn. Na het ombrengen van zijnen lieveling moest hij nog zijne onschuld gewaarworden; wat wonder
179. dus, dat hij kort daarna van hartzeer bezweek?

22) Dezelfde staatkunde als tegen Philippus nam Rome ook tegen de *Achaeërs* in acht, tegen welken
189. men reeds, sedert het eindigen van den oorlog tegen Antiochus, eenen hoogeren toon aannam, en de aanhoudende twisten der Grieken onder malkanderen verligtten het zijnen rol. Evenwel wist de groote *Philopoemen*, eenen beteren tijd waardig, het aanzien van het bondgenootschap ook daar te handhaven, waar de Romeinen het zich reeds volkomen
183. aanmatigden, om als scheidsregters te spreken. Eerst toen hij omkwam, werd het den Romeinen gemakkelijk, zich onder de Achaeërs zelven *hunne partij te maken*, nadat de veile Callicrates zich aan hen zelven daartoe aanbood.

De oneenigheden der Achaeërs waren ten deele met Sparta, ten deele met Messene, en hadden haren voornaamsten grond daarin, dat men in ieder dezer kleine Staten partijen had, wier hoofden meest door persoonlijke betrekkingen, vooräl den haat tegen Philopoemen, gewijzigd, hen van het Achaeische verbond afscheuren wilden; daarentegen was het bij de Achaeërs een heerschend denkbeeld, dat dit verbond

ge-

geheel Peloponnesus omvatten moest. In den oorlog tegen de Messeniërs 183 werd de zeventigjarige Philopoemen door dezen gevangen en omgebragt.

23) De laatste Macedonische koning *Perseus* had van zijnen vader Philippus geheel den haat tegen Rome, en alhoewel niet volkomen gelijke, toch niet veel mindere begaafdheden geërfd. Hij trad geheel in de plannen van zijnen vader, en de eerste zeven jaren zijner regering waren slechts een bestendig streven, om voor zich krachten tegen Rome te vergaderen, terwijl hij deels Bastarnen van het noorden riep, om zich in de landen zijner vijanden, de Dardaners, nedertezetten, deels zich verbintenissen met de koningen van Illyrië, Thracië, Syrië en Bithynië poogde te verschaffen, maar vooral, door onderhandelingen en beloften, den ouden invloed van Macedonië op Griekenland trachtte te herstellen. 179 tot 168.

De verhuizing der Bastarnae, misschien een Germaansch volk aan gene zijde van den Donau, naar Thracië en Dardanië, om door *hen* de Romeinen te beoorlogen, was reeds een plan van Philippus; maar werd onder Perseus slechts ten deele in het werk gesteld. — In Griekenland zoude de Macedonische partij, die Perseus voornamelijk uit het groote getal der *verarmde* burgers zich wist te maken, waarschijnlijk in de meeste Staten de overhand behouden hebben, zoo niet de vrees voor Rome en het strenge toezigt der Romeinen het verhinderd hadden. Zoo bleven de Achaeërs, ten minste naar den schijn, op de zijde der Romeinen; de *Aetolers* hadden door inwendige partijschappen zich vernietigd, even zoo ook de *Acarnaners*; maar het bondgenootschap der Boeotiërs werd door Rome volkomen vernietigd 171. Daarentegen zegevierde in *Epirus* de Macedonische partij; *Thessalië* was door Perseus bezet; verscheidene Thracische volken wa-

ren

zen op zijne zijde, en aan den Koning Gentius vond hij eenen bondgenoot, die hem zeer nuttig had kunnen worden, zoo hij niet, door zijne ontijdige inhaligheid, zich zelven van deszelfs hulp beroofd had.

24) De wezenlijke uitbarsting van den oorlog werd vooräl door den hevigen wrok tusschen Perseus en Eumenes, en door de ophitzingen van den laatsten in Rome, verhaast. Het verzuimen van den gelukkigen oogenblik, om voortekomen, en het verdedigingsstelsel, hoe uitnemend het overigens ook was, deden Perseus vallen, zoo als Antiochus hierdoor gevallen was. Nogtans hield hij den oorlog tot in
172 tot 168. het vierde jaar uit; maar de *slag bij Pydna* besliste te gelijk over hem en het Macedonische rijk.

Treurige lotgevallen van Perseus, totdat hij gevangen genomen werd op Samothrace, en daarna tot zijnen dood in Rome. 166.

25) Overeenkomstig de toenmalige manier van handelen van Rome werd het *veroverde* Macedonië nog niet tot eene provintie; maar voor eerst slechts *weerloos* gemaakt, terwijl men het den *vorm van eene Republiek gaf* en in *vier departementen* verdeelde, die, geheel van malkanderen gescheiden, de helft der belastingen aan Rome moesten betalen, die tot hiertoe den koningen betaald waren.

26) Dat de afhankelijkheid van Griekenland, vooräl van het *Achaeische verbond*, na den val van Perseus toenam, lag reeds in den aard der dingen. De *politieke Inquisitie* van de Romeinsche commissarissen strafte niet alleen de verlichte aanhangers van Macedonië; maar zelfs zich onzijdig gedragen te hebben was genoeg, om *verdacht* gehouden te worden

den. Evenwel achtte Rome bij den toenemenden wrevel zich niet eerder veilig, dan dat het door éénen slag zich van alle gewigtige tegenstanders ontslagen had. Meer dan duizend der aanzienlijkste Achaeërs werden ter verantwoording naar Rome opgeroepen 167 en daar *zonder verantwoording* zeventien jaren lang tot gevangen gehouden. Aan het hoofd van het ver- 150. bond kwam daarentegen hun aanhanger Callicrates († 150), die het thans gerust konde aanhooren, als hem de jongens op de straat voor eenen verrader uitscholden. — Buiten kijf volgde er intusschen, uit zeer duidelijke oorzaken, een *rustiger tijkvak* voor Griekenland.

27) De *laatste* lotgevallen zoowel van Macedonië als Griekenland werden door het thans in Rome aangenomene stelsel bepaald, om de afhankelijkheid der volken, die tot hiertoe plaats gehad had, in eene *volkomene onderwerping* te veranderen. De op- 150 stand van *Andriscus* in Macedonië, die zich voor tot den zoon van Perseus uitgaf, eindigde door Metel- 148. lus, met het herscheppen van *Macedonië* in eene *Romeinsche provintie*, en twee jaren daarna verdween insgelijks, na het innemen van Corinthe, de laatste schemering der *Grieksche* vrijheid.

De laatste *oorlog der Achaeërs* werd veroorzaakt door verschillen met Sparta 150, die door *Diaeus*, *Critolaus* en *Damocritus*, die *vertoornd* uit de Romeinsche gevangenschap teruggekeerd waren, onderhouden werden, en waarin Rome zich mengde, om het Achaeische verbond *geheel te vernietigen*. De eerste aanleiding daartoe 148 maakte, dat de Romeinsche gezanten te Corinthe mishandeld werden; evenwel daar de oorlog met Carthago en Andriscus nog voortduurde, sprak men op eenen zachten toon. Maar de partij van Diaeus en

 Cri-

Critolaus *wilde* den oorlog; de gevolmagtigden van Metellus werden op nieuw beschimpt, en de Achaeërs verklaarden den oorlog aan Sparta en Rome. Nóg in hetzelfde jaar sloeg Metellus hen, onder *Critolaus*, die sneuvelde; maar hij werd in het bevelhebberschap door *Mummius* afgelost, die *Diaeus*, den opvolger van Critolaus sloeg, Corinthe innam en verwoestte 146. Het gevolg hiervan was, dat Griekenland, onder den naam van *Achaia*, eene Romeinsche provintie werd, alhoewel men nog aan eenige steden, als Athenen, eene schaduw van vrijheid liet.

IV. *Geschiedenis van eenige kleinere of afgelegene Rijken en Staten, die zich uit de Macedonische monarchie vormden.*

Bronnen.

Behalve de boven (*) aangehaalde schrijvers verdient hier nog in het bijzonder *Memnon*, geschiedschrijver van Heraclea aan de Pontus (†), gemeld te worden, waaruit *Photius*, *Cod.* 224, ons uittreksels bewaard heeft. Bij bijzondere afdeelingen, zooals bij de Parthen, wordt *Iustinus* de voornaamste bron (**), ook *Ammianus Marcellinus*, en de uittreksels uit de *Parthica* van *Arrianus* in *Photius*. Ook zijn behalve de schrijvers de *munten* van hunne koningen van groot gewigt. Maar helaas! de poging van *Vaillant* bewijst, dat ook met de hulp van dezen hunne tijdrekening nog zeer onzeker blijft. Voor de Joodsche geschiedenis is *Iosephus* (††) de voornaamste schrijver. De boeken des Ouden Testaments die van *Esra* en *Nehemia*, en die der *Makkabeën*, waar men echter dikwijls geen staat op maken kan. De nieuwere schrijvers

(*) Zie boven bladz. 256. en 257. (†) Zie boven bladz. 177.

(**) Zie over de bronnen van *Iustinus* de twee verhandelingen des Schrijvers: *De fontibus et auctoritate Trogi Pompeii, eiusque epitomatoris Iustini*, in de *Commentat. Societ. Gott. Vol. XI.* (††) Zie boven bladz. 36.

vers zijn bij de bijzondere rijken aangehaald. Veel is ook in de werken over de kennis der oude munten verstrooid.

1) Behalve de drie voorname rijken, in welke de monarchie van Alexander verdeeld werd, ontstonden uit deze groote menigte van landen nog verscheidene *kleinere rijken*, van welken er één zelfs wederom tot één der magtigste rijken der wereld aanwies. Hiertoe behooren:

1. Het rijk van Pergamus. 2. Bithynië. 3. Paphlagonië. 4. Pontus. 5. Cappadocië. 6. Groot-Armenië. 7. Klein-Armenië. 8. Het Parthische rijk. 9. Het Bactrische rijk. 10. De Staat der Joden na de Makkabaeën.

Wij kennen de geschiedenis dezer rijken (behalve den Joodschen Staat) meest slechts in zooverre, als zij in de twisten der grootere rijken ingewikkeld worden; van hunne eigene geschiedenis weten wij bijna niets. Uit dien hoofde kan men van dezelven weinig meer, dan eene reeks van tijdrekenkundige daadzaken bijbrengen; doch wier kennis voor de algemeene geschiedenis onmisbaar is.

2) Het *rijk van Pergamus* in Mysië ontstond gedurende den oorlog tusschen Seleucus en Lysimachus. Het verhief zich door de grootheid zijner regenten (tot deszelfs geluk regeerden de verstandigsten onder hen het langste) en de zwakheid der Seleuciden; en het had deszelfs uitbreiding aan de Romeinen te danken, die hiermede *hunne* oogmerken hadden. Niet ligtelijk vindt men in de Geschiedenis een ondergeschikt rijk, welks vorsten de staatkundige omstandigheden van den tijd met zooveel beleid en bekwaamheid zich hebben weten te nutte te maken. Maar hunne nog grootere roem was in de

283 tot 133.

de bevordering der kunsten des vredes gelegen, waarin zij met de Ptolemaeusſen wedijverden, als der nijverheid, wetenſchappen, bouwkunst en beeldende kunsten. Hoezeer munt de kleine Staat Pergamus boven zoo menig groot rijk uit.

Philetaerus, Stadhouder van Lyſimachus in Pergamus, maakt zich onafhankelijk en houdt zich ſtaande in het bezit van den Burg en de ſtad Pergamus 283—263. — Zijn neef *Eumenes I.*, 263—241, ſlaat Antiochus I. bij Sardes 263 en wordt meester van Aeolis en de omliggende landen. — De neef van dezen Attalus I. 241—197, na zijne overwinning over de Galaten 239, wordt koning van Pergamus. Eén der voortreffelijkſte vorsten, wiens genie en werkzaamheid alles omvattede. Zijne oorlogen met Achaeus maken hem tot bondgenoot van Antiochus III. 216. *Begin der verbintenis met Rome* door deel te nemen aan het verbond der Aetolers tegen Macedonië 211, om Philippus veroveringsplannen tegen te werken. Van hier, na den inval van Philippus in Azië 203, deszelfs deelneming aan den eerſten Macedoniſchen oorlog ten voordeele van Rome. — Zijn zoon, Eumenes II., was erfgenaam van al de groote bekwaamheden van zijnen vader 197—158. Zijne hulp tegen Antiochus den Grooten beloonden de Romeinen met het ſchenken van bijna al de landen van Antiochus in Klein-Azië (Phrygië, Myſië, Lycaonië, Lydië, Iönië en een gedeelte van Carië), die het *rijk van Pergamus* in het vervolg uitmaken; maar ook met het verlies van eigene beheerſching. Naauwlijks konde hij, in den oorlog met Perſeus, de vergiffenis van den Senaat en met haar zijn rijk behouden. — Zijn broeder, *Attalus II.*, 158—138, een getrouw aanhanger van Rome, nam deel bijna aan al de verſchillen van Klein-Azië, vooräl van Bithynië. — Zijn neef, de onzinnige *Attalus III.*, 138—133, maakte zijn rijk bij erfenis aan de Romeinen, van welken het ook, na de overwinning op *Ariſtonicus*, die zich erfgenaam voorgaf te zijn, 130, ingenomen en onder den naam van *Azië* tot eene provincie ge-

gemaakt werd. — Groote uitvindingen en aanleggingen te Pergamus. Rijke bibliotheek, naderhand door Antonius, tot een geschenk voor Cleopatra naar Alexandrië gesleept. Museum; uitvinding van het pergament, het voornaamste middel tot bewaring der werken der literatuur.

Choiseul Gouffier, Voyage pittoresque de la Grèce, Vol. II. 1809. bevat voortreffelijke beschouwingen, zoowel der geschiedenis als der gedenkstukken van Pergamus, gelijk ook van al de naburige kusten en eilanden.

Sevin, Recherches sur les rois de Pergame in de *Memoir. de l'Acad. d. Inscript. Vol. XII.*

De republiek *Rhodus* had thans, sedert den val van Tyrus en den vergeefschen aanval van Demetrius 307 tot aan de Romeinsche heerschappij in het Oosten, 300—200, hare luisterrijkste tijdvakken. Van gelijk aanbelang, zoowel door hare wijze staatkunde, als hare zeemagt en haren handel. Aan het hoofd van den Senaat (βουλή) stonden voorzitters, die bij het half jaar afwisselden (πρυτάνεις), die ook in de volksvergaderingen het voorzitterschap bekleedden. Vriendschap met allen, maar geen verbond met iemand, was hunne grondstelling, totdat Rome hen daarvan afbragt. Aldus werd met de onafhankelijkheid en groote Staatkundige werkzaamheid (waar verschijnen hunne gezanten niet?) en eenen gepasten luister (door kunst en wetenschap) tevens het aanzien van den Staat staande gehouden. Welke bewijzen van algemeene deelneming genoten zij niet na de zware aardbeving, waardoor ook het beroemde Colossus-beeld om verre viel 227? Hunne vloten waren langen tijd meester van de Aegaeische zee. Hunne handel omvattede met deze tevens de zwarte en middellandsche zeeën tot aan Sicilië; en was een rijke handel tusschen drie werelddeelen. Hunne Staatsinkomsten waren haren oorsprong verschuldigd aan hunne rijke haventollen, totdat de eerzucht hen verblindde, om ook een gebied op het vaste land in Peraea te willen hebben, waarvan de Romeinen weldra door het schenken van Lycië en Carië 190 tot hunne

 scha-

schade wisten gebruik te maken, en evenwel overleefde hunne Republiek de Romeinsche! — Aan de binnenlandsche geschiedenis van Rhodus heeft de wereldgeschiedenis veel verloren.

3) De overige *kleine rijken van Klein-Azië* zijn meer brokken der Persische dan der Macedonische monarchie, dewijl Alexander, daar zijne togt eene andere rigting nam, dezelven niet volkomen aan zich onderwierp. Men brengt de rij hunner koningen gewoonlijk, wel is waar, reeds tot het Persische tijdperk; maar eigenlijk waren hunne toenmalige beheerschers slechts *Persische stadhouders*, die nogtans grootendeels uit de koninklijke familie waren, dikwijls den titel van vorsten voerden en bij het toenemende verval van het rijk niet zelden ook hunne gehoorzaamheid weigerden. Als inderdaad onafhankelijk verschijnen nogtans deze rijken eerst na den tijd van Alexander en vormen, zoowel in het tijdperk van Macedonië als der Romeinen, in vereeniging met de Grieksche republieken, Heraclea, Sinope, Byzantium en anderen, *een stelsel van kleine Staten*, die verscheidene oorlogen onder malkanderen voerden, maar nog meermalen de speelballen in de handen der magtigeren waren.

1) *Bithynië.* — Reeds uit het Persische tijdvak noemt men een paar koningen van Bithynië, *Dydalsus* en *Botyras.* — De zoon van dezen, *Bias*, 378—328, hield zich tegen Caranus, eenen veldheer van Alexander, staande, even als ook zijn zoon *Zipoetas*, († 281) tegen Lysimachus. — *Nicomedes I.* († 246). — Hij riep de Galliërs uit Thracië tot zich 278, en verdrong door hunne hulp zijnen broeder Zipoetas, waarop zij hunne woningen in *Galatië* verkregen; maar ook voor Klein-Azië eenen langen tijd zeer gevreesd werden. — *Zelas* († omtrent 232) hield zich na eenen oorlog met zijne

stief-

stiefbroeders staande. — *Prusias I.*, schoonzoon en bondgenoot van Philippus II. van Macedonië † 192. — Hij was de bondgenoot der Rhodiërs in den oorlog over den handel met Byzantium (*) en beoorloogde de Grieksche stad *Heraclea* in Bithynië, omtrent 196, die een aanzienlijk gebied aan de zee had. — Prusias II. voerde den oorlog met Eumenes II.; op raad van den tot hem gevlugten Hannibal 184 (dien hij naderhand den Romeinen wilde uitleveren, maar die zich hierop zelf om het leven bragt 183), en met Attalus II. 153, welke oorlogen Rome besliste. Hij noemde zich zelven eenen vrijgelatenen der Romeinen en werd onttroond door zijnen zoon *Nicomedes II.* († 92), den bondgenoot van Mithridates den Grooten; maar met wien hij naderhand over het bezit van Paphlagonië en Cappadocië verschil kreeg. Hij werd vermoord door zijnen zoon *Socrates*; maar die de vlugt moest nemen, waarop hij door *Nicomedes III.* op gevolgd werd. Verdreven door Mithridates, die deszelfs stiefbroeder Socrates ondersteunde, werd hij hersteld door Rome 90. Toen hij nogtans op aanzetting van Rome Mithridates aanviel, werd hij in den thans ontstanen eersten Mithridatischen oorlog door Mithridates geslagen en verdreven; maar bij den vrede 85 door Sulla wederom hersteld. Toen hij in het jaar 75 stierf, maakte hij bij uitersten wil Rome erfgenaam van Bithynië, dat mede tot den derden Mithridatischen oorlog aanleiding gaf.

Vaillant in Imperio Arsacidarum, *Vol. II.* (†).

Sevin, *Recherches sur les rois de Bithynie* in de *Memoir. de l'Acad. des Inscript. Vol. XII.*

2) *Paphlagonië.* — Reeds ten tijde der Persen waren de beheerschers van hetzelve, meestal slechts in naam schatting-schuldigen. Na den dood van Alexander 323 kwam het onder de koningen van Pontus; maar kreeg zijne eigene koningen weder, onder welken bekend zijn: *Morzes*, omtrent 179.

(*) Zie boven bladz. 314.

(†) Zie beneden bladz. 335.

179. — *Pylaemenes I.*, omtrent 131, die den Romeinen in den oorlog tegen Aristonicus van Pergamus bij stond. — Pylaemenes II. († voor 121), die zijn rijk bij uiterften wil aan Mithridates V. van Pontus zoude nagelaten hebben. Daardoor werd Paphlagonië in de lotgevallen van *Pontus* ingewikkeld (*), totdat het, na den val van Mithridates den Grooten 63, tot op een zuidelijk gedeelte, waaraan de Romeinen nog eenige zoogenoemde koningen gaven, tot eene provintie gemaakt werd.

3) *Pontus.* — De latere koningen van dit rijk rekenden zich afkomstig van de familie der Achaemeniden of van het Persische geslacht. Ten tijde der Perfen bleven zij afhankelijke of schattingschuldige vorsten, en als zoodanig moeten *Artabazes*, de zoon van Hystaspes, † 480, Mithridates I., † 368, en *Ariobarzanes*, † 337, die men als de vroegste koningen van Pontus noemt, beschouwd worden. — Ook *Mithridates II. Ctistes* († 302) onderwierp in het begin zich aan Alexander en bleef na deszelfs dood op de zijde van Antigonus, maar die hem uit wantrouwen liet vermoorden. — Zijn zoon Mithridates III., † 266, (bij Memnon, *Ariobarzanes*) hield zich na den slag bij Ipsus niet alleen tegen Lysimachus staande, maar maakte zich ook van Cappadocië en Paphlagonië meester. — *Mithridates IV.*, schoonvader van Antiochus den Grooten, voert hoewel te vergeefs den oorlog met Sinope. Het jaar van zijnen dood is onzeker. — Pharnaces † omtrent 156. Hij veroverde Sinope 183, dat thans de residentie-plaats werd. Oorlog met Eumenes II., die door Rome zeer magtig geworden was, en met zijne bondgenooten, door een verdrag geëindigd, volgens hetwelk Pharnaces Paphlagonië moet afstaan. — *Mithridates V.* † omtrent 121. Hij was de bondgenoot der Romeinen en wist, na het overwinnen van Aristonicus van Pergamus, van hen Groot-Phrygië te bekomen. — *Mithridates VI.*, Eupator, omtrent 121—64. Hij

(*) Zie *Pontus.*

Hij draagt den bijnaam *van den Grooten* met hetzelfde regt, als Czar Peter de Eerste in de nieuwere geschiedenis, aan wien hij in vele dingen, behalve niet in zijn geluk, gelijk was. Nogtans is zijne, voor de wereldgeschiedenis in het algemeen, zoo gewigtige regering, vooräl *vóór* de oorlogen met Rome, vol van *tijdrekenkundige duisterheden*. — Hij erfde als een jongen van twaalf jaren van zijnen vader, behalve Pontus, ook Phrygië en de aanspraak op het door den dood van Pylaemenes II. opengevallene Paphlagonië. — Gedurende zijne minderjarigheid 121—112, terwijl hij door zich hard te maken de hinderlagen van zijne voogden ontwijkt, ontneemt Rome hem Phrygië. Veroveringen in Colchis en aan de oostelijke zijde van de Zwarte zee 112—110. — Begin der *Scythische oorlogen*. Van de Grieken in de Krim tegen de Scythen te hulp geroepen, verdrijft hij dezen en maakt vele kleine Scythische vorsten op het vaste land van zich afhankelijk en gaat buitendien verbintenissen aan met de Sarmatische en zelfs met de Germaansche volkstammen tot aan den Donau 108—105, reeds *toen* met het plan, om van het Noorden in Italië te vallen. — Na dezen oorlog doet hij zijne *reis door Azië* (Klein-Azië?) omtrent 104—103. — Na zijne terugkomst, en het ombrengen van zijne trouwlooze zuster en vrouw Laodice, doet hij zijne aanspraak op *Paphlagonië* gelden en deelt het met Nicomedes II. 102. Toen de Romeinsche Senaat den afstand van hetzelve vordert, wijst hij dit niet alleen van de hand; maar neemt zelfs Galatië in, terwijl daartegen Nicomedes éénen *zijner* zonen, als voorgegevenen zoon van Pylaemenes II., op den troon van Paphlagonië plaatst, onder den naam van *Pylaemenes III.* — Oorsprong van den twist met Nicomedes II., over Cappadocië sedert 101, hetwelk Mithridates, nadat hij den koning *Ariarathes VII.*, zijnen zwager, door Gordius had laten uit den weg ruimen, veroveren wilde; maar waarin Nicomedes II. hem voorkomt en de weduwe van Ariarathes, Laodice, trouwt. — Maar Mithridates verdrijft hem, onder het voorwendsel, om het rijk voor den zoon van zij-

zijne zuster te behouden, Ariarathes VIII., dien *hij nogtans* weinige maanden daarna bij een gesprek ombrengt 94, deszelfs broeder, Ariarathes IX., verslaat 93, en daarop *zijnen* zoon, als den voorgegevenen derden zoon van Ariarathes VII., onder den naam van Ariarathes X, op den troon plaatst, waartegen Nicomedes eenen anderen voorgegevenen Ariarathes te voorschijn brengt. Maar de Romeinsche Senaat verklaart zoowel Paphlagonië als Cappadocië voor onafhankelijk 92, staat evenwel het verlangen der Cappadociërs toe, om *Ariobarzanes* tot koning te kiezen, dien Sulla, als Propraetor van Cilicië, nog in het jaar 92 op den troon plaatst. — Mithridates verbindt zich daartegen met *Tigranes*, koning van Armenië, wien hij zijne dochter geeft en laat Ariobarzanes door hem verdrijven. — Hij zelf ondersteunt, na den dood van Nicomedes II. 92, deszelfs gevlugten zoon, Socrates Chrestus, tegen den onechten Nicomedes III.; terwijl hij zich van Paphlagonië meester maakt. Nicomedes en Ariobarzanes worden door een Romeinsch gezantschap wederom in hun land gebragt 90, terwijl Mithridates, om tijd tegen Rome te winnen, Socrates laat ombrengen. Door den aanval van Nicomedes, door bewerking van Rome, ontstaat de *eerste oorlog* met Rome 89—85, in Azië en Griekenland gevoerd en door *Sulla* geëindigd. In den vrede 85 moet Mithridates Bithynië, Cappadocië en Paphlagonië terug geven. — Oorlog met de afgevallene Colchiërs en Bosporani, 84. — *Tweede oorlog* met Rome, veroorzaakt door den Romeinsche landvoogd *Murena*, 83—81. Mithridates maakt daarop zijnen zoon, Machares, tot koning van Bosporus (de Krim), dien hij naderhand, 66, zelf laat ombrengen, en veroorzaakt waarschijnlijk de verhuizing van de Sarmaten uit Azië naar Europa, om zijne veroveringen aldaar te behouden, omtrent 80. Nieuwe twist met Rome over Cappadocië, hetwelk Tigranes verovert, en *derde oorlog* met Rome 75—64. — Deze eindigde met den ondergang van Mithridates, door de trouwloosheid van zijnen zoon *Pharnaces*, waarna Pontus eene Romeinsche provintie werd; offchoon de Romeinen ook naderhand nog een ge-

gedeelte van het land aan prinsen van het koninklijke geslacht (*Darius*, *Polemo I.* en *Polemo II.*) gaven, totdat Nero het op nieuw geheel tot eene provincie maakte.

Vaillant, *imperium Achaemenidarum* bij het *imperium Arsacidarum*, *T. II.*, door hulp der munten.

Voor de geschiedenis van Mithridates den Grooten, die van te voren nog te weinig naar eene strenge tijdrekenkunde bewerkt was, dient, behalve *de Brosses* in zijne *histoir. de la Republ. Romaine*, vooral

Joan Ernst. Woltersdorf Commentatio, vitam Mithridatis M. per annos digestam sistens, praemio ornata ab A. Phil. Ord. Gottingae. A. 1812.

4) *Cappadocië.* — Tot op Alexander bleef het eene Persische provintie, alhoewel ook de landvoogden somtijds opstanden beproefden. De aldaar heerschende familie was ook een tak van het koninklijke geslacht en onder dezelve muntte vooral *Ariarathes I.* uit, omtrent 354. — *Ariarathes II.* was een tijdgenoot van Alexander; maar die 322 door Perdiccas en Eumenes verjaagd werd en sneuvelde. — Maar zijn zoon *Ariarathes III.* plaatste zich door hulp der Armeniërs omtrent 312 wederom in het bezit van het land. — *Ariaramnes*, de zoon van dezen, sloot een verbond met de Seleuciden, terwijl hij zijnen zoon, *Ariarathes IV.*, met de dochter van Antiochus Θεός deed trouwen. Deze nam, nog bij zijn leven, zijnen zoon, *Ariarathes V.* († 162), tot mederegent aan, die met *Antiochis*, de dochter van *Antiochus* den Grooten, trouwde, die, in het begin onvruchtbaar, twee zonen onderschoof, van welken er één, *Orophernes*, aan den naderhand geborenen echten zoon, *Ariarathes VI.*, in het vervolg van tijd het rijk ontnam; maar door dezen wederom verdreven werd, 157. Hij sneuvelde, als bondgenoot der Romeinen, in den oorlog tegen Aristonicus van Pergamus 131, terwijl hij 6 zonen naliet; waarvan er echter 5 door zijne heerschzuchtige weduwe Laodice omgebragt werden; maar de zesde, *Ariarathes VII.*, den troon beklom, zijnde de gemaal

maal van Laodice, de zuster van Mithridates den Grooten, door wiens bewerking hij door Gordius vermoord werd, onder het voorwendsel, om zijnen zusterszoon, *Ariarathes VIII.*, op den troon te plaatsen, maar die weldra door hem op eene listige wijze vermoord 94, en deszelfs broeder *Ariarathes IX.* 93 verslagen werd, die van verdriet stierf, waarna Mithridates zijnen eigenen zoon van acht jaren, *Ariarathes X.*, op den troon plaatste. Toen echter te Rome Cappadocië voor *vrij* verklaard werd, verzochten de Cappadociërs, om inwendige onlusten te vermijden, zelven om eenen koning en kozen *Ariobarzanes I.*, die ook door Sulla ingehuldigd werd 92, en zich door hulp der Romeinen in den Mithridatischen oorlog ten laatste staande hield; maar 63 zijn rijk aan zijnen zoon *Ariobarzanes II.* afstond, die door de armee van Brutus en Cassius 43 gedood werd, gelijk zijn broeder *Ariobarzanes III.* 34 door M. Antonius, die hierop *Archelaus* tot koning maakte, die, door Tiberius 17 jaren na Christus geb. naar Rome gelokt, daar vermoord werd, waarop Cappadocië eene Romeinsche provintie werd.

5) *Armenië* was eene provintie van het Syrische rijk tot aan de overwinning op Antiochus den Grooten door Rome behaald 190. Na dezelve scheurden zijne landvoogden *Artaxias* en *Zariadras* zich los, en er ontstonden twee rijken, *Groot-* en *Klein-Armenië* (het laatste aan de westelijke zijde van den Boven-Euphraat). In Groot-Armenië hield zich het geslacht van Artaxias onder 8 (volgens anderen onder 10) koningen staande tot 5 jaren vóór Christus. — Onder hen is alleen opmerkingwaardig *Tigranes I.*, 95—60, schoonzoon en bondgenoot van Mithridates den Grooten en tevens heer van Klein-Armenië, Cappadocië en Syrië. Maar toen hij in den vrede 63 alles behalve Groot-Armenië moest afstaan, werd Klein-Armenië van de Romeinen afhankelijk, tot het, sedert 5 jaren vóór Christus, een twistappel tusschen de Romeinen en de Parthen werd, terwijl nu eens dezen, dan eens de anderen eenen koning aanstelden, om hunne provintiën

tiën te dekken. Eindelijk 412 na Christus werd het eene provintie van het nieuw-Perfifche rijk. — In Klein-Armenië regeerden de afftammelingen van Zariadras in aanhoudende afhankelijkheid van Rome, en nadat dezen onder Mithridates den Grooten opgehouden hadden, behoorde het doorgaans aan één der naburige rijken, totdat het onder Vespafianus eene Romeinfche provintie werd.

Vaillant, *Elenchus regum Armeniae maioris*, bij de *historia imperat. Arfacidarum.*

4) Uit deze kleine rijken vormden zich bijna op denzelfden tijd uit de monarchie van Alexander nog twee *groote rijken* in het binnenfte van Azië: het *Parthifche* en het *Bactrifche*; beiden van te voren gedeelten van het rijk der Seleuciden, van hetwelk zij zich onder Antiochus II. los rukten. Het *Parthifche rijk* of het rijk der *Arfaciden* (256 vóór Christ. — 226 na Christ.) bevattede, toen het zijne volkomene uitgeftrektheid verkregen had, de landen tusfchen den Euphraat en de Indus, en de gefchiedenis van hetzelve, zoóverre wij die kennen, bevat *drie* tijdvakken (*). Maar over alles, wat niet oorlogsgefchiedenis is, zijn wij bij de Parthen zoo flecht onderrigt, dat men de gewigtigfte punten ter naauwernood gisfen kan.

Hoofdpunten voor de *gefchiedenis* en den *regeringsvorm* van het Partifche rijk.

a) Het Partifche rijk ontftond, even als het oud-Perfifche, door de veroveringen, die een ruw bergvolk maakte, dat zijne Scythifche, waarfchijnlijk Tartaarfche, afkomst uit Midden-Azië ook naderhand door zijne fpraak en levenswijze verried; maar zijne veroveringen niet zoo fnel maakte, als de Perfen.

b) Het

(*) Zie beneden bladz. 335.

b) Het breidde zich uit op kosten van het Syrische *rijk* in het westen, zoo als van het Bactrische rijk in het oosten; zonder evenwel over den Euphraat, de Indus en Oxus, bij *aanhoudendheid* deszelfs heerschappij te kunnen uitbreiden.

c) Deszelfs oorlogen met Rome, sedert 53 vóór Christ.; meestal over het bezetten van den troon van Armenië, waren voor de Romeinen langen tijd ongelukkig. Eerst toen de Romeinen de kunst uitgevonden hadden, om door het *ondersteunen van de pretendenten van de kroon* zich in het rijk zelve eene partij te maken, werden die door hen met eenen gelukkigen uitslag gevoerd, waartoe de ongunstige ligging der hoofdstad van *Parthië*, *Seleucia* en het naburige *Ctesiphon*, waar het *Hof* eigenlijk deszelfs *verblijfplaats* had, veel bijdroeg.

d) De *verdeeling van het rijk* was wel in *landvoogdijschappen*, waarvan men er 18 telde; maar het omvattede tevens verscheidene kleine rijken, die hunne koningen behielden, als Persis en anderen, die alleen schattingschuldigen waren. Ook hadden de Grieksch-Macedonische volkplantingen, vooral Seleucia, waar ook de munten der Parthische koningen geslagen werden, groote vrijheden en hare eigene regeringsvormen.

e) De regeringsvorm was monarchaal-aristocratisch (bijna zoo als die van Polen in het tijdvak der Iagello's). Nevens den koning was er een *hoogere krijgsraad* (*Senatus*, waarschijnlijk de zoogenoemde *Megistanes*), die den koning konde afzetten, en denkelijk hem ook voor de krooning, die door den opperveldheer (Surenas) geschiedde, bekrachtigde. De *opvolging* was slechts in zooverre bepaald, dat zij aan het geslacht der Arsaciden vast verbonden was; de verscheidene pretendenten van de kroon, die daardoor ontstonden, verwekten echter ook *partijschappen* en *binnenlandsche oorlogen*, die dubbeld nadeelig voor het rijk werden, wanneer *vreemden* zich daarmede bemoeiden.

f) Voor den *handel van Azië* werd de Parthische heerschappij daarom gewigtig, dat zij den onmiddelijken omgang van

van de westelijke met de oostelijke landen stremde, daar het een stelregel der Parthen werd, om *geene vreemdelingen door hun land te laten trekken.* Intusschen moet men deze stremming des handels eerst tot het derde tijdvak van hun rijk brengen, dewijl zij een natuurlijk gevolg was van hunne menigvuldige oorlogen met de Romeinen en het hierdoor ontstane wantrouwen. Hierdoor nam de Oostindische handel zijnen weg over *Palmyra*, dat hierdoor in bloei kwam, en over *Alexandrië.*

g) Misschien kwam het juist hierdoor, dat de overgroote weelde minder tot de Parthen doordrong, dan tot de overige heerschende volken van Azië, in weerwil hunner zucht voor Grieksche beschaving en literatuur, die toen over het geheele Oosten verspreid was.

Rij van koningen.

I. *Syrische tijdvak*, of *der herhaalde oorlogen met de Seleuciden*, *tot* 130.

Arsaces I., 256–253, stichter der onafhankelijkheid der Parthen, door het vermoorden van den Syrischen landvoogd Agathocles, wegens den smaad, aan zijnen broeder Tiridates aangedaan.

Arsaces II. (*Tiridates I.*), broeder van den vorigen † 216. — Hij maakte zich van *Hyrcanië* meester, omtrent 244, bevestigde het Parthische rijk door de overwinning op Seleucus Callinicus 238, dien hij zelfs 236 gevangen nam.

Arsaces III. (*Artabanus I.*) † 196. — Onder hem heeft de vruchtelooze aanval van *Antiochus III.*, die in het verdrag 210 van Parthië en Hyrcanië moest afstand doen, waartegen Arsaces Antiochus in zijnen oorlog tegen Bactrië met zijne hulp bijstond.

Arsaces IV. (*Priapatius*) † omtrent 181.

Arsaces V. (*Phraates I.*) † omtrent 144. — Hij overwon de *Mardes* aan de Caspische zee.

Arsaces VI. (*Mithridates I.*), broeder van den vorigen, † 136. — Hij verhief het tot nu toe beperkte rijk der Parthers

thers tot één der groote *wereldrijken*, terwijl hij na den dood van Antiochus Epiphanes 164, door het innemen van Medië, Perfis, Babylonië en andere landen, de grenzen van zijn rijk, in het westen tot aan den *Euphraat*, en in het oosten aan gene zijde van de *Indus* tot aan de *Hydaspes* uitbreidde. De aanval van *Demetrius II.* van Syrië, door eenen opftand der overwonnene volken onderfteund, eindigt 140 met zijne gevangenneming.

Arfaces VII. (*Phraates II.*) † omtrent 127. — De aanval van Antiochus Sidetes, in het begin zegevierende 132, bevrijdde nogtans, nadat Antiochus 131 met zijne armee verflagen was, het Parthifche rijk *voor altijd* van de aanvallen der *Syrifche* koningen.

II. *Tijdvak der oorlogen met de oostelijke Nomadifche volken* van 130—53.

Er ontftaan thans, na den val van het Bactrifche rijk, dat voor de Parthers tot hiertoe in het Oosten als tot eenen voormuur verftrekt had, groote *oorlogen met de Nomadifche volken van midden-Azië* (*Scythae*, *Dahae*, *Tochari* enz.), in welken reeds Arfaces VII. verflagen werd.

Arfaces VIII. (*Artabanus II.*) had reeds omtrent 124 een dergelijk lot.

Arfaces IX. (*Mithridates II.*), † 87. — Hij fchijnt door zware oorlogen de rust in het Oosten herfteld te hebben; maar kreeg eenen magtigen mededinger aan Tigranes I. van Armenië. Onder hem heeft de *eerfte onderhandeling tusfchen de Parthen en Romeinen* 92 plaats met Sulla, als Propraetor van Cicilië.

Arfaces X. (*Mnascirat*), † omtrent 76. — Hij voerde eenen langen oorlog wegens de tróonopvolging met zijnen opvolger, den zeventigjarigen *Arfaces XI.*

Arfaces XI. (*Sinatrocces*), † omtrent 68. — Ongelukkige oorlog met Tigranes I. Door de binnenlandfche oorlogen, gelijk ook door dien met Tigranes, en de vreeslijke magt van Mithridates den Grooten, was het Parthifche rijk toen zeer verzwakt.

Ar-

Arfaces XII. (Phraates III.), † 60, tijdgenoot van den derden Mithridatifchen oorlog. Hoezeer ook beide partijen hun best deden, om zijne hulp te erlangen, en hij ook in oneenigheid geraakte met Tigranes, hield hij toch ftiptelijk eene gewapende onzijdigheid en drong daarop aan, dat de *Euphraat* de *grens* blijven zoude. Noch Lucullus noch Pompeius waagden het hem aantetasten. Evenwel is de ondergang van Mithridates en zijn rijk 64, in de gefchiedenis der Parthen, van *groot gewigt*, daar de Romeinen en Parthen thans naburen werden.

Arfaces XIII. (Mithridates III.), † 54, werd van zijnen jongften broeder Orodes na verfcheidene oorlogen verdreven, en, na het innemen van Babylon, werwaarts hij gevlugt was, omgebragt.

III. *Romeinfche tijdvak.* Van 53 vóór Christ. tot 226 na Christ. Tijdvak der oorlogen met Rome.

Arfaces XIV. (Orodes I.), † 36. Onder hem heeft de *eerfte oorlog met Rome* plaats onder *Crasfus*, die met zijnen dood en de vernieling der Romeinfche armee eindigde 53. Door deze overwinning kreeg de magt der Parthers zulk een overwigt, dat dezen, in het tijdperk van de burger-oorlogen, ook aan *deze zijde* van den Euphraat in *Syrië* meermalen het gezag voerden, hetwelk zij dadelijk 52 en 51 aanvielen. — In den oorlog tusfchen Pompeius en Caefar hielden zij de partij van Pompeius en gaven daardoor aan Caefar een voorwendfel tot zijnen togt tegen de Parthen, in welken hij door zijne vermoording belet werd 44, gelijk zij ook in den oorlog der Triumviri en van Brutus en Casfius 42 de hoofden van de republikeinfche partij toegedaan waren. Na den nederlaag van dezen overftroomden zij, aangezet door den Romeinfchen veldheer en afgezant *Labienus*, onder zijne aanvoering en van *Pacorus*, den oudften zoon van Arfaces, geheel Syrië en Klein-Azië 40; maar werden door *Ventidius*, den veldheer van Antonius, na vele moeite we-

derom teruggedreven 39, 38, waarbij Pacorus sneuvelde, en zijn vader van hartzeer stierf.

Arsaces XV. (*Phraates IV.*), † na Christ. 4, de tijdgenoot van Augustus. Hij vestigt zijnen troon door de vermoording van zijne broeders en hunne aanhangers, en zeer kort hierna door den mislukten togt van *Antonius* 36, die zekerlijk op dezelfde wijze, als die van Crassus zoude geëindigd zijn. Maar zijne volgende regering werd door eenen pretendent van de kroon Tiridates verontrust, die ook, nadat hij overwonnen was 25, door Augustus werd opgenomen. Den gedreigden aanval van Augustus kocht Phraates hierdoor af, dat hij de krijgsvaandels, op Crassus veroverd, terug gaf 20, alhoewel toch naderhand over het bezetten van den troon van Armenië twist ontstond, na Christ. 2, weshalve *Caius Caesar* naar Azië gezonden werd, die denzelven door een verdrag eindigde. De verdere lotgevallen zoowel van den koning als van het rijk worden vooral door eene slavin *Thermusa* bepaald, die Augustus den koning ten geschenk zond, en die, om *haren* zoon de troonopvolging te verschaffen, den koning bewoog, om zijne vier zonen als gijzelaars naar Rome te zenden, dewijl hij onlusten van hen vreesde 18, (eene gebruikelijke gewoonte sedert dien tijd, dewijl de Parthische koningen zich hierdoor van gevaarlijke mededingers meenden te ontslaan; waar de Romeinen gebruik van wisten te maken). Maar toen haar zoon volwassen was, ruimde zij den koning uit den weg en plaatste dezen *Phraataces*, als *Arsaces XVI.*, op den troon; maar hij werd, nog 4 na Christ., door de Parthen omgebragt, waarop zij wel eerst éénen der Arsaciden, *Orodes II.* (*Arsaces XVII.*), op den troon plaatsten, maar die wegens zijne wreedheid kort daarop gedood werd. Men liet toen wel den *oudsten* der naar Rome gezondene zonen van Phraates, *Vonones I.*, terugkomen en verhief hem op den troon (*Arsaces XVIII.*), maar dewijl hij Romeinsche zeden en weelde medebragt, werd hij door *Artabanus III.* (*Arsaces XIX.* † 44), eenen verren bloedverwant,

door

door de hulp der noordelijke Nomadifche volken verdreven, na Christ. 14, waarop hij wel in het begin den ledigen troon van Armenië kreeg, maar ook hieruit door zijnen mededinger verdreven werd. Van de hierdoor ontftane onlusten maakte Tiberius gebruik, om Germanicus naar het Oosten te zenden, na Christ. 17, van waar hij niet zoude terugkeeren. Het overige der regering van Artabanus III. was zeer onrustig, terwijl ten deele Tiberius van de inwendige oneenigheden der aanzienlijken gebruik maakte, om den pretendent van de kroon te onderfteunen, ten deele in de opftanden der landvoogden het bewijs van het verval van het Parthifche rijk zigtbaar werd. — Na zijnen dood ontftond een broeder-oorlog, terwijl zich zijn tweede zoon, *Vardanes* (*Arfaces XX.*), † na Christ. 47, ftaande hield, die Noord-Medië, (Atropatene) innam, wien vervolgens de oudfte broeder, *Gotarzes* (*Arfaces XXI*), † 50, opvolgde, wien Claudius te vergeefs den als gijzelaar te Rome opgevoeden *Meherdates* tegenftelde.

Arfaces XXII. (*Vorones II.*) werd na weinige maanden door *Arfaces XXIII.* (*Vologefes I.*) opgevolgd, † 90. Het bezetten van den troon van Armenië, dien hij aan zijnen broeder Tiridates, doch de Romeinen aan Tigranes, kleinzoon van Herodes den Grooten, fchonken, bragt eene reeks van oneenigheden te weeg, die reeds onder Claudius begonnen 52, en onder Nero in eenen volkomenen oorlog uitbarfteden, die van den kant der Romeinen door *Corbulo* met tamelijk geluk gevoerd werd, 56—64, en daarmede eindigde, dat, na den dood van Tigranes, Tiridates naar Rome ging, en de kroon van Armenië als een *gefchenk van Nero* moest aannemen 65.

Arfaces XXIV. (*Pacorus*), † 107, tijdgenoot van Domitianus. Men weet flechts, dat hij Ctefiphon verfraaid heeft.

Arfaces XXV. (*Cosroes*), † omtrent 121. Het bezetten van den troon van Armenië wikkelde hem in eenen oorlog met *Traianus* 114, in welken dit land, gelijk ook Mefopotamië en Asfyrië tot Romeinfche provintiën gemaakt werden. De daarop volgende roemrijke inval in het binnenfte van het Par-

Parthifche rijk 115, 116, waarbij hij Ctefiphon innam en *Parthamafpates* aan de Parthen *tot koning* gaf, fchijnt door de binnenlandfche onlusten en burger-oorlogen, waardoor dit rijk reeds lang verzwakt was, verligt te zijn. Nogtans moest *Hadrianus* reeds 117 van alle veroveringen afzien. De Euphraat werd wederom de grens, en terwijl Parthamafpates door hem tot koning van Armenië gemaakt werd, kwam Cosroes, die naar de boven-landfchappen gevlugt was geweest, wederom in het bezit van den troon, dien hij ook federt in rust fchijnt bezeten te hebben.

Arfaces XXVI. (*Vologefes II.*), † 149. De goede verftandhouding met Rome duurde met Antoninus Pius onder hem voort.

Arfaces XXVII. (*Vologefes III.*), † 191. Onder hem, als tijdgenoot van M. Aurelius en L. Verus, wordt er wederom oorlog met Rome over Armenië en Syrië gevoerd, waarin *Casfius*, de Legatus van dezen, zich eindelijk 165 van Seleucia meester maakte en Ctefiphon verwoestte.

Arfaces XXVIII. (*Ardawan* of *Vologefes IV.*), † 207. Daar hij in den oorlog tusfchen *Septimius Severus* en *Pescennius Niger* de partij van den laatften nam, geraakte hij, na deszelfs nederlaag 194, in eenen oorlog met Septimius Severus 197, werd door hem geflagen, en de voornaamfte fteden der Parthen werden door eene overrompeling uitgeplunderd. Ten onregte laat men na hem eenen Pacorus als Arfaces XXIX. volgen.

Zijn opvolger was *Arfaces XXIX.* (*Vologefes V.*), † 216. — Binnenlandfche oorlogen onder zijne zonen, door Caracalla onderhouden.

Arfaces XXX. (*Artabanus IV.*). In het begin nog een tijdgenoot van *Caracalla*, die, om een voorwendfel tot den oorlog met hem te hebben, om zijne dochter verzocht, en, daar Arfaces dit afiloeg, eenen ftrooptogt in Armenië deed, of, volgens andere berigten, als Arfaces het toeftond en haar tot hem bragt, door een laag verraad het geheele gevolg van den koning nederhieuw 216. Na de vermoording

van

van Caracalla zelven 217 sloot zijn opvolger *Macrinus* eenen vrede met de Parthen. Maar toen naderhand Arsaces zijnen broeder Tiridates tot koning van Armenië verhief, verwekte de Persiaan *Artaxerxes*, zoon van *Sassan*, eenen opstand, sloeg Arsaces in drie veldslagen, maakte, daar hij in den laatsten sneuvelde, aan het geslacht en de heerschappij der Arsaciden een einde 226, en werd tevens de stichter van het *nieuw-Persische rijk*, of het rijk der *Sassaniden*. Het was evenwel geene bloote verwisseling der dynastie, maar ook eene geheele omschepping van den regeringsvorm.

Vaillant, *Imperium Arsacidarum et Achaemenidarum*, *Paris* 1725. *II. Vol.* 4°. Het *eerste* deel bevat de Arsaciden, het *tweede* de koningen van Bithynië, Pontus en Bosporus. Proef, om door hulp der munten de rij der koningen in orde te brengen; doch niet zonder misvattingen.

Historisch-kritischer Versuch über die Arsaciden-und Sassaniden-Dynastie, nach den Berichten der Perser, Griechen und Römer bearbeitet. Eene beantwoorde prijsvraag van *C. F. Richter*, *Leipz.* 1804. Een vergelijkend onderzoek van de oostersche en westersche bronnen. Volgens hetzelve is boven de tijdrekening gerangschikt; nogtans met vergelijking van

Th. Chr. Tychsen, *Commentationes de Numis Persarum et Arsacidarum*, *in Comment. Nov. Soc. So. Gotting. Vol. I. III.*

5) Het *Bactrische rijk* ontstond bijna op denzelfden tijd, als het Parthische, 254. Maar de *wijze van deszelfs oorsprong* was niet alleen verschillend (dewijl het hier de Grieksche landvoogd zelf was, die zich onafhankelijk maakte en dus ook Grieken tot opvolgers had), maar ook de *duurzaamheid*, die veel korter was 254—126. Doch naauwlijks hebben wij nog enkele fragmenten overig uit de geschiedenis van dit rijk, welks omvang zich nogtans eens tot aan de boorden van de Ganges en de grenzen van China schijnt uitgestrekt te hebben.

De stichter van het rijk was *Diodatus* of *Theodotus I.* 254, dewijl hij zich van de Syrische heerschappij onder Antiochus II. losrukte. Reeds hij schijnt, buiten Bactria, ook meester van Sogdiana geworden te zijn. Ook bedreigde hij Parthië; maar na zijnen dood 243 sloot zijn zoon en opvolger, *Theodotus II.*, met Arsacides II. vrede en een verbond; doch werd door *Euthydemus uit Magnesia* van zijnen troon beroofd, omtrent 221. Tegen dezen was de aanval van Antiochus den Grooten gerigt, na het eindigen van den Parthischen oorlog, 209—206, die evenwel met eenen vrede eindigde, in welken Euthydemus, na het uitleveren van zijne olifanten, niet alleen zijne kroon behield, maar er zelfs een huwelijk tusschen zijnen zoon *Demetrius* en eene dochter van Antiochus tot stand gebragt werd. Demetrius, alhoewel hij een groot veroveraar was, schijnt geen koning van Bactrië, maar van het noordelijke Indië en Malabaar geworden te zijn, welks geschiedenis thans met die van Bactrië nieuw verbonden wordt, offchoon hiervan alleen fragmenten voorhanden zijn. Tot den troon van Bactrië geraakte *Menander*, die zijne veroveringen tot aan Serica uitbreidde, gelijk *Demetrius* zijne heerschappij in Indië vestigde, waar omtrent dezen tijd (misschien als gevolg van den togt van *Antiochus III.* 205) verscheidene Grieksche Staten schijnen geweest te zijn. Na Menander volgde omtrent 181 *Eucratidas*, onder wien het Bactrische rijk de grootste uitgebreidheid kreeg, terwijl hij, na het overwinnen van den Indischen koning Demetrius, die hem aangevallen had, aan dezen, met hulp van den Parthischen veroveraar Mithridates (Arsaces VII.), *Indië ontnam* en bij het Bactrische rijk voegde 148. Maar hij werd op zijne terugreis door zijnen zoon vermoord, die waarschijnlijk de naderhand gemelde *Eucratidas II.* is. Hij was de bondgenoot en voornaamste bewerker van den togt van *Demetrius II. van Syrië* tegen de Parthen 142; doch werd hierom, na de overwinning op dezen, door Arsaces VI. van een gedeelte zijner landen beroofd en kort hierna door de Nomadische volken van Midden-Azië overweldigt, waarop het Bactrische rijk volkomen te gronde ging,

en

en Bactrië zelve, benevens de landen aan deze zijde van de Oxus, *door de Parthen overmeesterd werd.*

Historia regni Graecorum Bactriani, auctore Th. Siegf. Bayer, Petropol. 1738. 4°. De weinige fragmenten zijn hier met veel vlijt verzameld en gerangschikt.

6) Ook de vernieuwde *Joodsche Staat* was een afgescheurde brok van de Macedonische monarchie, en, offchoon hij ook altijd slechts tot de kleinere Staten behoorde, is deszelfs geschiedenis nogtans in vele opzigten merkwaardig, daar weinige volken eenen zoo grooten invloed op den voortgang der beschaving der menschen gehad hebben. Wel is waar de grond tot de *onafhankelijkheid* der Joden werd eerst sedert 167 gelegd; maar hunne *inwendige regeringsvorm* vormde zich reeds grootendeels van te voren, en hunne geschiedenis, sedert hunne terugkomst uit de Babylonische ballingschap, vervalt in gevolge hiervan in *vier* tijdperken:

1) Onder de *Persische Heerschappij*, 536—323.
2) Onder de *Ptolemaeussen* en *Seleuciden*, 323—167.
3) Onder de *Makkabaeën*, 167—39.
4) Onder de *Herodianen* en *Romeinen*, 29 vóór Chr. — 70 na Chr.

Eerste tijdperk onder de Persen.

Op de vrijheid, door Cyrus toegestaan, keert eene volkplanting der Joden uit de stammen van Juda, Benjamin en Levi, omtrent van 42,000 zielen, onder aanvoering van *Zorobabel*, uit den ouden stam der koningen, en den Hoogenpriester *Josua*, naar haar vaderland terug 536; doch verre het grootste welgegoede deel bleef liever aan gene zijde van den Euphraat, waar het zich sedert 70 jaren nedergezet had en bij voortduring een talrijk volk vormde. Maar de nieuwe volkplanting had met vele moeijelijkheden te worstelen,

len, vooräl wegens den ontſtanen twist, door hare onverdraagzaamheid bij het bouwen van den Tempel, met hare naburen en halve broeders, de *Samaritanen*, aan welken de nieuwe volkplanting ſlechts *kosten veroorzaakte*, en die naderhand, door het bouwen van *eenen eigenen Tempel te Garizim* bij Sichem, omtrent 336, zich niet alleen volkomen afſcheurden, maar ook den grond tot eenen aanhoudenden volkshaat legden. Van hier het door hen bewerkte verbod, om Stad en Tempel te herbouwen, onder Cambyſes 529 en Smerdis 522, dat eerst onder Darius, den zoon van Hyſtaſpes, wederom opgeheven werd. Eerst onder hunne hoofden *Esra*, die 478, en *Nehemia*, die 445 nieuwe volkplanters aanvoerde, kreeg de nieuwe volkplanting eene vastere inwendige regering. Het land ſtond onder de landvoogden van Syrië; maar bij het toenemende *inwendige* verval van het Perſiſche rijk werden de *Hoogepriesters* allengskens de eigenlijke hoofden der natie. Nogtans zouden de Joden ook nog bij Alexanders verovering 332 bewijzen van verknochtheid aan de Perſen gegeven hebben.

Tweede tijdperk onder de Ptolemaeusſen en Seleuciden 323—167.

Palaeſtina had door deszelfs ligging na Alexanders dood bijna een gelijk lot, als Phoenicië en Coeleſyrië (*), terwijl het met Syrië verbonden werd. — Verovering van Jeruſalem, en wegvoering van eene groote *volkplanting van Joden naar Alexandrië* door Ptolemaeus I. 312, van waar zij zich naar Cyrene en allengskens over het geheele noordelijke Afrika, gelijk ook naar Aethiopië verſpreiden. Maar van 311—301 ſtonden de Joden onder *Antigonus*. Na de verwoesting van zijn rijk bleven zij 301—203 onder de heerſchappij der *Ptolemaeusſen*, terwijl hunne *Hoogepriesters*, waaronder *Simon de Regtvaardige* († 291), en daarna zijn zoon, *Onias I.* († 218), die door het terughouden der ſchattingen aan Ptole-

(*) Zie boven bladz. 275. en 276.

lemaeus III. Judaea in groot gevaar bragt, de bekendste zijn. — Maar in den *tweeden* oorlog van *Antiochus den Grooten* tegen Aegypte 203 onderwierpen de Joden zich vrijwillig aan hem en waren behulpzaam in het verdrijven der Aegyptische troepen, die onder den veldheer Scopas zich van het land en den burg van Jerusalem wederom hadden meester gemaakt 198. Antiochus bevestigde de Joden in alle hunne voorregten, en offchoon hij het land, benevens Coelesyrië en Phoenicië, als eenen toekomstigen bruidschat zijner dochter, aan Ptolemaeus Epiphanes *beloofde*, bleef het echter van nu af onder Syrische heerschappij; de inkomsten alleen mogen eenen tijd lang onder de Aegyptische en Syrische koningen gedeeld zijn geworden. — De *Hoogepriesters* en zelfs verkozene Ethnarchen, of Alabarchen, stonden aan het hoofd van het volk; ook werd thans reeds van eenen *Senaat*, het *Synedrium*, melding gemaakt. Maar de overwinning der Romeinen op Antiochus den Grooten gaf ook van verre aanleiding tot het volgende ongeluk der Joden. Het daardoor ontstane *gebrek aan geld* der Syrische koningen, en de *rijkdom* van den schat des Tempels, die uit de algemeene opbrengsten voor den Tempel en uit de geschenken toenam, maakte onder Antiochus Epiphanes het Hoogenpriesters-ambt koopbaar, waardoor oneenigheden in de hoogepriesterlijke familie, en door dezen partijschappen ontstonden, welken toen Antiochus Epiphanes zich te nutte wilde maken, om de Joden, die door hunne voorregten bijna eenen Staat in eenen Staat vormden, te onder te brengen, terwijl hij die *tot Grieken herscheppen wilde.* Verdrijving van den Hoogenpriester *Onias III.* 175, terwijl zijn broeder *Josua*, door koop en invoering van Grieksche zeden, het ambt van Hoogenpriester verkrijgt; maar die wederom 172 van zijnen jongeren broeder Menelaus verdreven wordt. Gedurende den binnenlandschen oorlog, die hierdoor ontstaat, maakt Antiochus Epiphanes, (juist toen overwinnaar in Aegypte) (*), door het gedrag der Joden vertoornd, die te-

(*) Zie boven bladz. 266.

tegen *zijnen* Hoogenpriester Menelaus opstonden, zich meester van Jerusalem 170, en de daarna ontstane vervolging der Joden, die met geweld tot Grieken moesten herschapen worden, verwekt weldra den opstand onder de Makkabaeën.

Derde tijdperk onder de Makkabaeën, 167—39.

Begin van den opstand tegen Antiochus IV., door den priester *Matathias* 167, wien reeds 166—161 zijn zoon, *Judas Makkabaeus*, opvolgt. Hij slaat in verscheidene gelukkige gevechten, ondersteund door de dweepzucht zijner partij, den veldheer van Antiochus, die naar Boven-Azië getrokken was en daar stierf 164. Hij zoude reeds de vriendschap der Romeinen verworven hebben. Doch het oogmerk van den opstand was in het begin niet onafhankelijkheid, maar vrijheid van godsdienst. Ook onder *Antiochus V.* ging de opstand, zoowel tegen hem, als den Hoogenpriester *Alcimus*, zijnen afhangeling 163, gelukkig voort, en toen, kort na het verdrijven van hem door *Demetrius*, ook Judas sneuvelde, volgde hem zijn broeder *Jonathan* op, 161—143. De dood van den Hoogenpriester Alcimus 160 verschafte hem het uitzigt op deze waardigheid, die hij ook bij den uitgebarstenen oorlog tusschen *Demetrius I.* en *Alexander Balas* 143 (*), daar beiden om zijne hulp aanhielden, verkreeg, dewijl hij de partij des laatsten koos en alzoo daardoor, tot hiertoe slechts het opperhoofd van eene *partij*, als het opperhoofd der *natie* erkend werd; doch nog altijd *cijnsbaar* aan de koningen bleef. In deze waardigheid werd hij ook, ofschoon hij op de zijde van Balas bleef, na den val van dezen door Demetrius II. bevestigd 145, dien hij kort hierop bij den grooten opstand in Antiochië te hulp kwam. Nogtans koos Jonathan 144 de partij van den usurpateur Antiochus, den zoon van Balas (†), verkreeg ook door een gezantschap de vriendschap der Romeinen 144; maar werd door *Tryphon* op

(*) Zie boven bladz. 269.

(†) Zie boven bladz. 271.

op eene verraderlijke wijze gevangen en omgebragt 143. Zijn broeder en opvolger, *Simon* 143—135, werd door Demetrius II., toen hij zich voor hem tegen Tryphon verklaarde, niet alleen in zijne waardigheid bevestigd, maar verkreeg ook *vrijdom van schatting*, den titel van *vorst* (Ethnarcha) en zal reeds gemunt geld hebben laten slaan. Ook *Antiochus Sidetes* liet hem, na het gevangen nemen van Demetrius, deze voorregten, zoo lang hij hem tegen Tryphon noodig had. Maar na den dood van dezen liet hij hem 138 door Cendebaeus aanvallen; maar die door de zonen van Simon geslagen wordt. Toen Simon door zijnen schoonzoon, Ptolemaeus, die zich van de regering wilde meester maken, vermoord werd 135, volgde hem zijn zoon *Ioannes Hyrcanus* op, 135—107, die zich aan Antiochus Sidetes weder onderwerpen moest; maar na den nederlaag en dood van dezen door de Parthers 130 *zich volkomen vrij maakte.* Het diep verval van het Syrische rijk en de aanhoudende binnenlandsche oorlogen van hetzelve, zoo als ook de vernieuwde verbintenis met Rome 129, maakten het Hyrcanus niet alleen ligt, om zijne onafhankelijkheid te behouden, maar ook om door de overwinning op de *Samaritanen* en *Idumaeërs* zijn gebied uit te breiden. Nogtans eindigde met hem ook reeds de rij der helden, en naauwlijks vrij van uitwendige aanvallen ontstonden reeds binnenlandsche twisten, terwijl uit de godsdienstige sekten der *Pharisaeërs* en *Sadducaeërs*, daar Hyrcanus door de eersten, die de Hoogepriesterlijke en vorstelijke waardigheid, zoo als het schijnt, *scheiden* wilden, beleedigd, tot de laatsten, overging 110, thans *Staatkundige partijschappen* geboren werden, van welken genen, de *regtzinnigen*, zoo als doorgaans, de groote menigte, dezen, als de *onregtzinnigen*, door hare meer vrije grondstellingen de rijken op hare zijde hadden. De oudste zoon en opvolger van Hyrcanus, de wreede *Aristobulus* 107, nam den koninklijken titel aan; maar stierf reeds 106, waarop zijn jongste broeder, *Alexander Iannaeus*, hem opvolgt 106—79. Zijne re-

regering was bijna eene aanhoudende reeks van kleine oorlogen met de naburen, dewijl hij veroveraar wilde zijn, en daar hij tevens onvoorzigtig genoeg was, om de magtige Pharisaeërs te vertrouwen, verwekten dezen, terwijl zij hem openlijk beschimpten, eenen opstand tegen hem 92, die eenen zesjarigen bloedigen burgeroorlog ten gevolge had, waarin hij zich wel staande hield, maar nogtans zijne tegenpartij zoo weinig vernietigen konde, dat hij aan zijne weduwe *Alexandra*, aan welke hij, met voorbijgaan zijner zonen, den zwakken *Hyrcanus*, die *Hoogepriester* werd, en den eerzuchtigen *Aristobulus*, het rijk naliet, den raad gaf, om tot de partij der *Pharisaeërs* overtegaan, die uit dien hoofde ook gedurende hare regering 79—71 geheel regeerden en haar slechts den naam lieten. Aristobulus, hierover vergramd, trachtte reeds kort vóór haren dood zich van de regering meester te maken, hetwelk hem ook, offchoon zij Hyrcanus tot haren opvolger benoemde, gelukte. Maar Hyrcanus, aangehitst door zijnen vertrouwden, *Antipater* den Idumaeër (Stamvader der Herodianen), voerde den oorlog tegen zijnen broeder, door hulp van den Arabischen vorst *Aretas* 65, en belegerde hem in Jerusalem. Maar de Romeinen werden scheidsregters van den twist, en de in Azië toen alles vermogende *Pompeius* besliste ten voordeele van *Hyrcanus* 64, en daar de partij van Aristobulus hier mede niet te vrede was, veroverde deze zelf Jerusalem, maakte Hyrcanus tot Hoogenpriester en vorst, met oplegging van eene schatting, en voerde Aristobulus met zijne zonen als gevangenen naar Rome, die echter naderhand ontsnapten en groote onlusten verwekten. De *Staat der Joden, thans afhankelijk van Rome*, bleef dit niet alleen, maar werd dit nog meer daardoor, dat Antipater en zijne zonen het zich tot eenen regel maakten, om zich zoo naauw mogelijk aan Rome te sluiten, ten einde op deze wijze de *heerschende familie volkomen te verdringen.* Reeds 48 werd *Antipater* door Caesar, dien hij in Alexandrië ondersteund had, tot landvoogd van Judaea benoemd;

noemd; en zijn tweede zoon, *Herodes*, landvoogd van Galilaea, werd weldra zoo magtig, dat hij Hyrcanus en het Synedrium trotseren konde 45. Hij hield zich ook staande onder de stormen, die na den moord van Caesar 44 de Romeinsche heerschappij schokten, terwijl hij Antonius voor zich won, hoe magtig ook de tegenpartij tegen *den vreemdeling* was, totdat deze, in de plaats van den ellendigen Hyrcanus, den nog overigen zoon van Aristobulus, *Antigonus*, aan hare spits stelde en, met hulp van de toen zoo magtige *Parthen*, op den troon plaatste 39. Maar de naar Rome gevlugte Herodes vond bij de toenmalige Triumviri niet alleen een gunstig onthaal, maar werd ook door hem tot *koning* benoemd.

Vierde tijdperk onder de Herodianen, vóór Christ. 39 — 70 na Christ.

Herodotes de Groote, 39—1 na Christ., stelt zich in het bezit van Jerusalem en geheel Iudaea 37 en bevestigt zich door het huwelijk met *Mariamne* uit het geslacht der Makkabaeërs. In weerwil van de wreedheid tegen de partij van Antigonus en het geslacht der Makkabaeërs, zonder welker *uitroeijing* Herodes zich nooit veilig geloofde, moest nogtans de rust voor het geheel verwilderde land zulk eene behoefte zijn, dat zijne regering reeds uit dien hoofde gelukkig kan heten. Door de milddadigheid van Augustus, dien hij na den nederlaag van Antonius wist te winnen 31, omvattede zijn rijk allengskens Iudaea, Samaria, Galilaea, en, aan gene zijde van den Jordaan, Peraea, Ituraea en Trachonitis (of *geheel* Palaestina) benevens Idumaea, van welke landen hij de inkomsten trok, zonder dat zij cijnsbaar waren. De afhankelijkheid, die hij daartegen aan Rome bewees, was eene natuurlijke Staatkunde, en hetgene hij uit dien hoofde deed, kon slechts door *bijgeloovige* Joden hem kwalijk genomen worden. Aan de moorden in zijne familie was deze meer, dan hij zelf, schuldig; maar ongelukkig trof het

zwaard

zwaard den onfchuldigen in plaats van den fchuldigen. — In het voorlaatfte jaar zijner regering ftelt men de *geboorte van Christus* (*). —

Volgens zijn testament werd, met eenige door Augustus gemaakte verandering, zijn rijk onder zijne drie, hem overlevende, zonen gedeeld; zoodat *Archelaus* als *Ethnarcha* de grootfte helft, Iudaea, Samaria en Idumaea, de twee anderen, als *Tetrarchae*, *Philippus* een gedeelte van Galilaea en Trachonitis, *Antipas* het andere gedeelte en Peraea benevens Ituraea kreeg, federt welke verdeeling uit dien hoofde de lotgevallen der *bijzondere* gedeelten *niet dezelfde bleven*. — *Archelaus* verloor zijn land reeds 6 jaar na Christ geb. door flecht beftier, waarop *Iudaea* en *Samaria* als *Romeinfche provintie* aan Syrië getrokken werden, en onder *landvoogden* ftonden (onder welken *Pontius Pilatus* omtrent 27–36, onder wien de *Stichter van onzen Godsdienst*, niet als ftaatkundige (offchoon men hem dit te last legde), maar als zedekundige hervormer, *optrad* en *leed*, de bekendfte is), die van de Syrifche landvoogden onafhankelijk waren.

Daarentegen regeerde *Philippus* in zijn Viervorstendom tot aan zijnen dood 34 na Christ., waarop zijn land een gelijk lot met Judaea en Samaria had. Evenwel reeds 37 werd het door Caligula aan *Agrippa*, eenen kleinzoon van Herodes uit Ariftobulus, voor zijne verknochtheid aan het geflacht van Germanicus met den koninklijken titel gefchonken, die zelfs, toen *Antipas* dien ook verlangde, maar in de plaats hiervan afgezet werd 39, deszelfs Viervorstendom 40, en kort daarop 41 ook het voormalige gebied van Archelaus, en dus *geheel Palaeftina*, verkreeg. Maar daar hij reeds in het jaar 44 ftierf, werd

(*) Namelijk volgens de gewone berekening, door *Dionyfius den Kleinen* in de zesde eeuw gemaakt. Maar volgens de meer naauwkeurige door nieuwere Tijdrekenkundigen opgemaakte berekening, valt het jaar der geboorte van den Zaligmaker waarfchijnlijk vier jaren vroeger. De Schrijver.

werd het gansche land eene Romeinsche provincie, daar het bij Syrië gevoegd werd en landvoogden kreeg, alhoewel aan zijnen zoon, Agrippa II. († 90), eerst 49 Chalcis, en daarenboven naderhand 53 het Viervorstendom van Philippus als *koning* wedergegeven werd. Maar de mishandelingen der landvoogden, vooräl van *Gessius Florus* sedert 64, bragten de Joden tot eenen opstand, die in het jaar 70 met het innemen en verwoesten hunner hoofdstad en van hunnen Tempel door *Titus* eindigde. De verbreiding der Joden door de geheele toenmalige beschaafde wereld, die reeds van te voren had plaats gehad, werd daardoor nog bevorderd en te gelijk de groote *verbreiding van het Christendom* voorbereid en mogelijk gemaakt. Ook na de verovering duurde overigens Jerusalem niet alleen als stad voort, maar werd ook bij voortduring door de natie als haar middenpunt beschouwd, en de poging, om haar tot eene Romeinsche volkplanting te maken, verwekte onder Hadrianus eenen vreeslijken opstand.

Basnages, histoire et religion des juifs, depuis J. C. jusqu'à present, à la Haye 1716. 15 *Vol.* 12°. Slechts de twee eerste deelen behooren eigenlijk hiertoe; maar ook de volgenden bevatten vele zeer gewigtige historische navorschingen.

Prideaux, histoire des juifs et des peuples voisins depuis la décadence des Royaumes et d'Israël et de Juda jusqu'à la mort de J. C., Amst. 1722. 5 *Vol.* 8°. De Fransche overzetting is door hare inrigting beter voor het gebruik dan het Engelsche origineel.

The O. and N. Testament, connected in the history of the Jews and their neighbouring nations, Lond. 1714. *II. Vol.* Nevens het vorige wordt dit werk als het voornaamste werk beschouwd.

J. D. Michaëlis, Ueberſetzung der Bücher, Esra, Nehemia, und der Makkabäer, bevat in de *aanmerkingen* gewigtige geschiedkundige bijdragen.

J. Remond, Versuch der Geschichte der Ausbreitung des Judenthums, von Cyrus bis auf den gänzlichen Untergang des jüdischen Staats, Leipzig 1789.

Bij de boven (*) opgenoemde werken moet voor de *vroegere* geschiedenis der Joden nog gevoegd worden

J. L. Bauer, Handbuch der Geschichte der hebräischen Nation, von ihrer Entstehung bis zur Zerstörung ihres Staats, Nurnberg 1800. 2 *Th.* 8°. Tot hiertoe de beste oordeelkundige inleiding niet alleen voor de *geschiedenis*, maar ook voor de *oudheden* der Natie.

In de hiertoe behoorende schriften van *J. J. Hess, Geschichte Moses; Geschichte Josua; Geschichte der Regenten von Juda*, 2 *Th.; Geschichte der Könige von Juda und Israël*, 2 *Th.*, wordt de geschiedenis doorgaans uit het gezigtpunt der *theocratie* beschouwd.

(*) Zie boven bladz. 36.

VIJF-

VIJFDE AFDEELING.

Geschiedenis van den Romeinschen Staat.

Voorloopige Geographische kennis van het oude Italië.

Italië vormde een Schiereiland, dat ten noorden door de Alpen, in het westen en zuiden door de Middellandsche, en in het oosten door de Adriatische zee begrensd werd. De grootste lengte van het noorden naar het zuiden = 150 Duitsche mijlen: De grootste breedte aan den voet der Alpen = 80 mijlen; maar het eigenlijke Schiereiland = 30 Duitsche mijlen. De inhoud der oppervlakte = 5120 □ mijlen.

Het *voornaamste gebergte* is de *Apenninus*, dat van het noorden naar het zuiden, maar nu eens in eene meer oostelijke, dan eens in eene meer westelijke rigting, door Midden- en Beneden-Italië voortloopt. Het was in de vroegste tijden van Rome met dichte bosschen bezet.

Hoofdrivieren: de *Padus* (Po) en *Athesis* (Etsch), die zich in de Adriatische zee, en de *Tiberis* (Tiber), die zich in de Middellandsche zee ontlast. Het land behoort tot de vruchtbaarsten van Europa, vooräl in de vlakten; daarentegen laten verscheidene bergachtige streken weinig bebouwing toe. Zoo lang nog de Middellandsche zee de voornaamste weg des handels bleef, scheen Italië door zijne ligging tot het voornaamste land van den Europeïschen handel bestemd te zijn; maar het heeft van dit voor-

 deel

deel in de oudste tijden veel te weinig gebruik gemaakt.

Indeeling in Opper-Italië, van de Alpen tot beide de kleine rivieren, *Rubico* en *Macra* (maar hetwelk, volgens de Romeinsche Staatsgeographie, tot op het verkrijgen van het burgerregt onder Caesar, *provintie* was). *Midden-Italië*, van de *Rubico* en *Macra* tot de *Silarus* en *Frento*, en *Beneden-Italië*, van deze rivieren tot aan de zuidelijke landpunten.

I. Opper-Italië bevat de twee landschappen: *Gallia Cisalpina* en *Liguria*.

1) *Gallia Cisalpina* of *Togata* in tegenstelling van *Gallia Transalpina*. Het heeft den naam van *Gallië*, dewijl het grootendeels door Gallische volkstammen bewoond was. Het land is eene aanhoudende vlakte, die door de *Padus* in twee deelen gedeeld wordt. Waarvan het noordelijke (door de *Taurini*, *Insubres* en *Cenomani*) *Gallia transpadana*, en het zuidelijke (door de *Boii*, *Senones* en *Lingones* bewoond) *Gallia cispadana* genoemd wordt.

In de Padus ontlasten zich ten noorden de *Duria* (Durance), *Ticinus* (Tessino), *Addua* (Adda), *Ollius* (Oglio), *Mincius* (Minzio) en verscheidene kleinere rivieren; ten zuiden de *Tanarus* (Tanaro), *Trebia* (Trebia) en anderen; maar onmiddelijk in de Adriatische zee vallen de *Athesis*, *Plavis* (Piave) en eene menigte van kleine bergriviertjes.

De steden in *Gallia Cisalpina* waren meest Romeinsche volkplantingen, en de meesten van dezelven zijn onder hare oude benamingen tot heden toe ge-

gebleven. Daartoe behooren in *Gallia transpadana* voornamelijk *Tergeste* (Trieste), *Aquileia*, *Patavium* (Padua), *Vincentia* (Vincenza), *Verona*, ten oosten van de Athesis. — Maar ten westen van deze rivier, *Mantua*, *Cremona*, *Brixia* (Brescia), *Mediolanum* (Milaan), *Ticinum* (Pavia) en *Augusta Taurinorum* (Turin), *Mutina* (Modena) *Parma*, *Placentia* (Piacenza). Velen dezer steden kregen van de Romeinen het regt van Municipium.

2) *Liguria.* — Het kreeg zijnen naam van de *Ligures*, een oud-Italisch volk, en strekte zich van de rivier *Varus*, die het van *Gallia Transalpina* scheidde, tot aan de rivier *Macra* (Magra), en in het noorden tot aan de Padus, en omvattede omtrent het gebied van Genua. —

Steden: *Genua*, eene zeer oude plaats, *Nicaea* (Nizza) en *Asta* (Asti).

II. Midden-Italië bevat zes landschappen: *Etruria*, *Latium* en *Campania* aan de westelijke zijde; *Umbria*, *Picenum* en *Samnium* aan de oostelijke zijde.

1) *Etruria*, *Tuscia*, *Tyrrhenia*, werd ten noorden begrensd door de *Macra*, die het van Ligurië, en in het zuiden en oosten door de *Tiberis*, die het van *Latium* en *Umbria* scheidde. De hoofdrivier was *Arnus* (Arno). Het is meestäl een bergachtig land, slechts de zeekust is vlakland. Het heeft zijnen naam van de *Etrusci*, een zeer oud volk, waarschijnlijk uit de vermenging van verscheidene volkstammen en van zeer oude Grieksche volkplantingen ontstaan, aan wien de Etrusci hun schrift, maar niet hunne

kunst te danken hadden, en hetwelk zijne rijkdommen en de daaruit ontstane zucht tot pracht aan den handel en de scheepvaart verschuldigd zal zijn.

Steden, tusschen de *Macra* en *Arnus*: *Pisae* (Pisa), *Pistoria* (Pistoja), *Florentia* (Florenza), *Faesulae* (Fiezola); tusschen de *Arnus* en *Tiberis*: *Volaterrae* (Volterres), *Volsinii* (Bolsena) aan het *lacus Volsiniensis* (Lago de Bolsena), *Clusium* (Chiusi), *Arretium* (Arrezzo), *Cortona* (Cortona), *Perusia* (Perugia), in welks nabijheid het *lacus Thrasimenus* (Lago di Perugia) was, *Falerii* (Falari), en de rijke stad *Veii*. Deze twaalf bijzondere steden hadden elk haar opperhoofd (Lucumo). Zoo er al menigvuldige verbintenissen onder haar ontstonden, schijnt het echter niet, dat een vaste en duurzame band het volk vereenigd heeft.

2) *Latium*, eigenlijk de woonplaats der *Latini*, van de *Tiberis* ten noorden tot aan kaap *Circeii* in het zuiden, hetwelk uit dien hoofde ook *Latium Vetus* heet. Maar men rekende ook naderhand het land van *Circeii* tot aan de rivier *Liris* tot hetzelve (*Latium novum*), zoodat in het noorden de *Tiberis* in het zuiden de *Liris* de grenzen waren. De woonplaatsen der *Latini* zelven waren in de vruchtbare vlakten van de Tiberis tot Circeii; maar er woonden rondom hen verscheidene kleinere volken, deels ten oosten in het Apennynsche gebergte, als de *Hernici*, *Sabini*, *Aequi* en *Marsi*, deels zuidelijk, als de *Volsci*, *Rutuli* en *Aurunci*.

Rivieren: de *Anio* (Teverone) en *Allia*, die zich in de Tiberis, en de *Liris* (Garigliano), die zich in de Middellandsche zee ontlast.

Steden, in *Latium vetus*; *Roma*, *Tibur* (Tivoli), *Tu-*

Tusculum (Frascati), *Alba longa* (Albano), *Ostia*, *Lavinium* (Paterno), *Antium*, *Gabii*, *Velitrae*, de hoofdstad der *Volsci* en meerdere kleinen.

In *Latium novum*: *Fundi* (Fondi), *Terracina* of *Anxur*, *Arpinum*, *Minturnae*, *Formiae*.

3) *Campania*. Het land tusschen de *Liris* in het noorden en de *Silarus* in het zuiden. — Eene der vruchtbaarste vlakten der aarde; maar tevens zeer aan volkanen onderhevig.

Rivieren: de *Liris*, *Vulturnus* (Voltorno), *Silarus* (Selo).

Bergen: *Vesuvius*.

Steden: De hoofdstad, *Capua*; verder *Linternum*, *Cumae*, *Neapolis*, *Herculanum*, *Pompeii*, *Stabiae*, *Nola*, *Surrentum*, *Salernum* en anderen. Het land had zijnen naam van deszelfs bewoners, de *Campani*.

De drie *oostelijke landen* van Middel-Italië zijn de volgende:

1) *Umbria*. De grenzen waren ten noorden de rivier *Rubico*, ten zuiden de rivieren, *Aesis* (Gesano), die het van *Picenum*, en de *Nar* (Nera), die het van het land der Sabynen scheidde. Het is meestal een vlak land. Het volk der *Umbri* had zich in vroegere tijden nogtans over een veel grooter gedeelte van Italië uitgebreid.

Steden: *Ariminum* (Rimini), *Spoletium* (Spoleto), *Narnia* (Narni) en *Ocriculum* (Otriculi).

2) *Picenum*. De grenzen maakten ten noorden de *Aesis*, ten zuiden de *Aternus* (Pescara). Het volk heette *Picentes*. Het land was eene vruchtbare vlakte.

Steden: *Ancona* (Ancona) en *Asculum Picenum* (Ascoli).

3) *Samnium.* Het bergachtige land van de rivier *Atarnus* in het noorden tot aan de *Frento* (Fortore) in het zuiden, alhoewel in hetzelve, behalve het voornaamste volk, de *Samnites*, een ruw en magtig volk, dat de bergen bewoonde, ook nog verscheidene kleinere volkstammen, als de *Marrucini* en *Peligni* in het noorden, de *Frentani* in het oosten, en de *Hirpini* in het zuiden woonden.

Rivieren: de *Sagrus* en *Tifernus.*

Steden: *Allifae*, *Beneventum* en *Caudium.*

III. Beneden-Italië of Groot Griekenland *bevat vier landschappen: Lucania* en *Bruttium*, aan de westelijke zijde, en *Apulia* en *Calabria* aan den oostelijken kant.

1) *Lucania.* Grenzen: *In het noorden de Silarus* in het zuiden de *Laus.* Meestal een bergachtig land. Het had zijnen naam van het volk *Lucani*, die een tak der *Ausones*, het voornaamste volk van Beneden-Italië, waren.

Steden: *Paestum* of *Posidonia*, thans slechts beroemd door zijne ruinen, en *Helia* of *Velia.*

2) *Bruttium* (het tegenwoordige Calabrië). De westelijke landtong van de rivier *Laus* tot aan den zuidelijken landpunt bij *Rhegium.* De oostelijke grens maakt de rivier *Brandanus.* — Een bergachtig land. — Het heeft zijnen naam van de *Bruttii*, eenen half verwilderden tak van de *Ausones*, die in de bergen woonden, dewijl de kusten met Grieksche volkplantingen bezet waren.

Ste-

Steden: *Consentia* (Cosenza), *Pandosia*, *Mamertum* en *Petilia* (*).

3) *Apulia.* Het land aan de oostelijke kusten van de rivier *Frento* tot aan het begin van de oostelijke landtong. — Eene zeer vruchtbare vlakte, vooräl voor den veeteelt geschikt.

Rivieren: de *Aufidus* (Ofanto) en *Cerbalus.*

Het land was verdeeld in *Apulia Daunia*, het noordelijke, en *Apulia Peucetia*, het zuidelijke deel, die door de *Aufidus* gescheiden werden.

Steden, in *Apulia Daunia: Sipontum* en *Luceria*; in *Apulia Peucetia: Barium*, *Cannae* en *Venusia.*

4) *Calabria* of *Messapia.* De kleine oostelijke landtong, die met het voorgebergte *Iapygium* eindigt.

Steden: *Brundusium* (Brindisi) en *Callipolis* (Gallipoli). Van Tarenten en andere Griekfche volkplantingen is boven gehandeld (†).

Tot Italië rekent men ook de drie groote eilanden, *Sicilië*, *Sardinië* en *Corsica*; maar volgens de geographie van den Romeinschen Staat behoorden zij niet hiertoe, maar waren *provintiën.* Alhoewel deze eilanden aan de kusten door vreemdelingen bezet waren, behielden zij toch in de binnenlanden hunne oude inwoners, onder welken op Sicilië de *Siculi*, onder hunne eigene koningen, die uit Italië herwaarts zouden gekomen zijn, en naar welken het geheele eiland den naam droeg, de bekendste zijn. Van de steden op dezelven, waarvan de gewigtigsten, ten deele van Phoenicischen, maar het meeste van Griekschen oorsprong waren, zie boven (**).

EER-

(*) Van de *Griekfche volkplantingen* zie boven bladz. 180.
(†) Zie bladz. 180. (**) Bladz. 32. en 185.

EERSTE TIJDVAK.

Van het stichten van Rome tot aan de verovering van Italië en het begin der oorlogen met Carthago.

754–264. (a. u. c. 1–490.)

Bronnen.

De uitgebreidste schrijver, en die tot op zijne veronderstelling, om alles in Rome uit Griekenland te willen afleiden, toch meestal oordeelkundig wil zijn, is over de oudste geschiedenis van Rome en Italië *Dionysius van Halicarnassus*, waarvan slechts de XI eerste boeken tot 443 tot nu toe zijn bewaard gebleven. Nevens hem staat *Livius* tot L. IV, c. 18, van waar af hij tot 292 onze hoofdbron blijft. Van de Levensbeschrijvingen van *Plutarchus* behooren tot dit tijdvak: *Romulus*, *Numa*, *Coriolanus*, *Poplicola* en *Camillus*; voor de kennis en kritiek der bronnen zekerlijk gewigtiger dan Livius en Dionysius (*). De bronnen der oudste Romeinsche geschiedenis waren van zeer verschillenden aard. De verhalen der vaders werden voor een gedeelte in historische gezangen bewaard (van een grooter Episch gedicht weet men niets); in dezen zin ontstond eene *dichter-geschiedenis*; maar in geenen deele daarom enkel verdichte geschiedenis. Maar reeds de verhalen van de Instellingen van Numa hebben niets dichterlijks. De schrijfkunst was in Italië ouder dan Rome, en hoeverre uit dien hoofde de openbare jaarboeken, zoo als de *Libri Pontificum* en anderen, de vroegere voorvallen bevatteden, blijft onzeker. Vele berigten zijn blijkbaar van familiën, zij mogen bij dezelven mondeling of schriftelijk bewaard zijn gebleven. Bij dezen kwamen gedenk-

(*) zie des Schrijvers verhandelingen, *de fontibus et auctoritate vitarum Plutarchi* in de *Comment. recent. Societ. Scient. Gott.*, *Comment. I. II. Graeci*, *III. IV. Romani.*

denkteekenen, zoowel gebouwen en kunstwerken, als op Tafelen gegraveerde verbonden; maar waarvan men weinig schijnt gebruik gemaakt te hebben. De kunst om geschiedenis te schrijven leerden de Romeinen eerst van de Grieken; en de Romeinsche geschiedenis werd even zoo vroeg, en misschien even zoo dikwijls in het Grieksch, niet alleen door Grieken, gelijk het eerste door *Diocles van Peparethus*, maar ook door Romeinen, gelijk reeds door *Fabius Pictor*, als in de Romeinsche taal geschreven. Uit de bronnen van dezen laatsten schepten Dionysius en Livius. Hunne oudste geschiedenis rust aldus voor een gedeelte op verhalen en poëzij, welke door de redekundige behandeling, vooral der Grieken, nog verder uitgebreid werd; maar zekerlijk niet enkel hierop. Waar de Romeinsche geschiedenis het poëtische karakter geheel aflegt, laat zich niet in het algemeen bepalen: ook nog na het verdrijven der koningen tot op de verovering der Gallen komen bijzondere gedeelten voor, die dit blijkbaar hebben. — Voor de Tijdrekenkunde zijn de *Fasti Romani*, ten deele in opschriften (*Fasti Capitolini*), ten deele in handschriften bewaard, van aanbelang. Zij zijn verzameld en aangevuld door *Pighius*, *Noris*, *Sigonius* en anderen in *Graevii Thesaur. A. R. Vol. XI.*, gelijk ook in *Almeloveen Fast. Rom. I. II. Amst.* 1705. en anderen.

Pighii annales Romanorum, *Antv.* 1615. *fol.* 2 *Voll.* Eene proef van eene Chronologische orde. Zij gaat tot op Vitellius.

Door de *Nieuweren* is, buiten de algemeene werken over de Oude Geschiedenis (*), ook de Romeinsche geschiedenis afzonderlijk dikwijls en zeer breedvoerig behandeld. Wij geven van dezelven alleen de voornaamsten op.

Rollin Histoire Romaine, depuis la fondation de Rome jusqu'à la bataille d'Action, *Amst. Tom. I–IX.* 8°. 1744. (zij loopt tot 89 v. Chr.), vervolgd en ten einde gebragt door *Crevier*, *Tom. X–XV.* 8°.

Al-

(*) Zie vóór bladz. 1.

Alhoewel ook de kritiek veel daar bij aantemerken heeft, werd nogtans door het werk de beoefening des geschiedenis het eerste bevorderd.

Het vierde deel der wereldgeschiedenis van *Guthrie* en *Gray* met de ophelderingen van *Heyne.*

The history of the progress and termination of the Roman Republic by Ad. Ferguson in 3 Volum. Lond. 1783. 4°., overgezet en voortreffelijk uitgegeven door *Beck, Leipz.* 1784. 4. *B.* 8°. Over het geheel beschouwd het voornaamste werk over de geschiedenis der Romeinsche Republiek, hetwelk den vroegeren arbeid van *Goldsmith* heeft doen vergeten.

Histoire critique de la Republique Romaine par P. Ch. Levesque, 3 *Voll. Par.* 1807. Wie nog langer met blinde bewondering den roem van het oude Rome wil aanschouwen, moet dit werk niet lezen.

Römische Geschichte von B. G. Niebuhr, I Th. 1811., *II Th* 1812. Zij loopt tot 417. a. u. c. Bijna meer kritiek dan geschiedenis, met een aanhoudend pogen, om het tot hiertoe aangenomene omver te werpen (*). Scherpzinnigheid is niet altijd waarheidsliefde, en men gelooft niet zoo ligt aan eenen regeringsvorm, die niet alleen tegen de heerschende beschouwing van de Oudheid zelve (gevolgen uit bijzondere stellingen wederleggen niet dadelijk wat alle anderen stellen, maar ook (naar de eigene bekentenis des schrijvers II §. 5.) tegen alle analogie in de geschiedenis is. Maar de waarheid wint ook zelve, waar de kritiek verkeerd oordeelt, en de waarde van bijzondere diep doordachte nasporingen wordt daardoor in geenen deele miskend.

De werken over den Romeinschen regeringsvorm zie beneden aan het einde van dit en in het begin van het derde tijdvak.

Eene

(*) Over de Romeinsche geschiedenis hebben wij *Stuart, Romeinsche geschiedenis, Amst.* 1793—1816. 30 *Deel*, 8°.

Eene menigte van belangrijke schriften over de Romeinsche Oudheden vindt men in de groote verzameling:

Graevii Thesaur. Antiquit. Roman. Lug. Bat. 1694. *sq. XII Voll. Fol.* en in

Salengre Thesaur. Antiq. Roman. Venet. 1732. 3 *Voll. Fol.*

Vele voortreffelijke verhandelingen zijn er vooräl in de *Memoir. de l'Acad. des Inscript.*

Voor de kennis van het *plaatselijke* van het O. Rome is, behalve *Fam. Nardini Roma vetus in Graev. Thes. A. R. T. IV.*, nog altijd het voornaamste werk (*),

Venuti, descrizione topografica delle antichità di Roma P. I. II. Rom. 1763, vooräl in de nieuwste uitgaaf van *Visconti* 1803. Verder

G. H. L. Adler, Beschreibung der Stadt Rome, Alton. 1781. 4°.

De beste gedenkteekenen van het O. Rome vindt men in *Piranesi antichità di Roma*, 3 *Voll. Fol.*

1) De geschiedenis van Rome blijft in zeker opzigt altijd eene *Stads* geschiedenis, in zooverre deze stad, tot op de tijden der keizers, altijd de beheerscheres van haar uitgestrekt gebied bleef. De *inwendige regeringsvorm dezer stad* vormde zich nogtans in deszelfs hoofdpunten reeds in dit eerste tijdvak, en uit dit oogpunt beschouwd, moet men uit dien hoofde het belang van dezen niet gering achten. Of ieder der grondinstellingen van Rome juist in het tijdpunt ontstond, waarin het geplaatst wordt,

(*) Beter en uitgebreider dan het werk van Nardinus is *de Beschrijving van oud en nieuw Rome van F. Desseine, in het Nederduitsch vertaald met platen, Amst.* 1704. 3 *d Fol.* Het werk bevat grootendeels Nardinus, Pancirol en uittreksels uit vele andere schrijvers over dit onderwerp.

wordt, is eene tamelijk onverschillige vraag; maar zij ontstond zeker in dit tijdvak, en de gang, dien de regeringsvorm bij deszelfs ontwikkeling nam, is over het algemeen buiten twijfel juist geschilderd.

2) Hoezeer ook de oudste verhalen der Romeinen over hunnen oorsprong opgesierd waren, zoo komen zij toch daarin allen overeen, dat de Romeinen tot het volk der *Latini* behoorden, en dat hunne stad eene volkplanting van het naburige *Alba Longa* was, alhoewel reeds zeer vroeg *Sabini* zich bij hen voegden, en er ook veel van de *Etrusci* aangenomen werd. Het schijnt reeds lang eene gewoonte der Latini geweest te zijn, om door het aanleggen van volkplantingen de bebouwing van hun land te bevorderen.

De vroegste geschiedenis van Rome laat zich even zoo min, als die van Athénen of eenige andere stad der oudheid, tot strenge historische waarheid terugbrengen, daar zij grootendeels op verhalen rust, die door dichters en redenaars behandeld werden, die wederom zeer veel van malkanderen verschilden, zoo als reeds uit de Romulus van Plutarchus zigtbaar is. Daar nogtans de kennis derzelve, zoo als zij thans in Dionysius en Livius tot ons gekomen is, zoovele andere zaken bevat, mag men haar niet met stilzwijgen voorbijgaan, en dat zij nevens de verdichtselen ook waarheden bevat, leeren ten duidelijkste de staatkundige instellingen, wier oorsprong zij verhaalt, en die reeds zekerlijk tot deze tijden opklimmen. Eenen naauwkeurigen grenslijn tusschen den mythischen en historischen tijd te willen trekken, zoude even zoo veel zijn, als het wezen der mythologie miskennen.

L. de Beaufort, sur l'incertitude de cinq premiers siècles de l'histoire Romaine, nouv. ed., à la Haye 1750, 2 *Voll.* 8°.

Wat

Wat zich tegen de geloofwaardigheid der eerste geschiedenis van Rome liet zeggen, is door Beaufort met veel, dikwijls gezochte, scherpzinnigheid ontwikkeld.

3) In de eerste 245 jaren sedert hare stichting stond deze stad onder opperhoofden, die men *koningen* noemt; maar die, noch erfelijk, noch veel minder onbeperkt waren, offschoon zij ook het ééne en het andere zochten te worden. Veel meer vormde zich eene *municipale regering*, die reeds eenen aanzienlijken trap van staatkundige beschaving verraadt; maar die naar hare hoofddeelen, zoo als in iedere volkplanting, waarschijnlijk eene afbeelding van de regering der moederstad was.

De voornaamste hoofdpunten van deze zijn:

a) Het ontstaan en de inwendige inrigting van den *Senaat*.

b) Het ontstaan en de verdere ontwikkeling van het *patriciatus*, of den *erfelijken familie-adel*, die, door het bestier der *Sacra* en de ingevoerde *geslachtnamen* ondersteund, weldra eene steeds magtiger wordende staatkundige partij (maar daarom toch geene eigenlijke priester-caste), in tegenstelling van het *Plebs* vormde.

c) De *organisatie van het volk* (*populus*), en de hierop gegronde wijzen der volksvergaderingen (*comitia*, terwijl, buiten de oorspronkelijke *indeeling der hoofden* in *Tribus* en *Curiae*, naderhand ook eene *indeeling der vermogens* in *Classes* en *Centuriae* gemaakt werd, door welken, buiten de oudere *Comitia curiata*, de zeer kunstig ingerigte *Comitia centuriata* ontstonden.

d) De *instellingen van den godsdienst* (*religiones*), die, op het naauwst met den staatkundigen regerings-

ringsvorm vereenigd, eenen *Staatsgodsdienst* vormden, waardoor alles in den Staat aan vaste vormen verbonden werd en eene hoogere ſanctie verkreeg. Gelijk niet minder

e) De wettige betrekkingen van het bijzondere leven, van de *Clientela*, des *echts* en, in het bijzonder, der *vaderlijke magt*. Door deze ſtrenge *huiſelijke betrekkingen* werd dit volk, van zijne vroegſte tijden af, aan eenen geest van ondergeſchiktheid en orde gewend, waardoor het eigenlijk dat geworden is, wat het werd.

4) In weèrwil van vele kleine oorlogen met deszelfs naaste buren, de *Sabini*, *Aequi*, *Volſci*, bijzondere ſteden der *Etruſci* en zelfs der *Latini*, breidde Rome zijn gebied ſlechts weinig uit. Maar den eerſten ſtap tot zijne vergrooting deed het hierdoor, dat het, na de verwoesting van *Alba Longa*, het *hoofd* van al *de ſteden der Latini* poogde worden en ook inderdaad werd.

Rij der koningen.

Romulus 754—717. — Eerſte inrigting der volkplanting en aanwas van het getal der burgers door inrigting van een Aſylum en de vereeniging met een gedeelte der Sabini.

Numa Pompilius † 679. — Terwijl men hem voor den *ſtichter* des Romeinſchen Staatsgodsdienst hield, kreeg deze deszelfs hoogere ſanctie door zijne oudheid.

Tullus Hoſtilius † 640. — Door het veroveren en verwoesten van Alba werd de grond tot de heerſchappij van Rome over Latium gelegd.

Ancus Martius † 618. — Hij breidde het gebied van Rome tot aan de zee uit, en het aanleggen van de haven van *Oſtia* toont, dat Rome thans reeds ſcheepvaart had, ofſchoon deze ook misſchien meer zeeroover ij dan koophandel ten oogmerk had.

Tar-

Tarquinius Priscus † 578. — Een Griek van afkomst. Rome was onder hem reeds zelfs tegen de *verbondene* Etrusci bestand.

Servius Tullius † 534. — De merkwaardigste in de rij der koningen van Rome. Hij bragt Rome aan het hoofd van het verbond der Latini en bevestigde het door de *Communia Sacra.* Op zijne nieuwe indeeling van het volk naar de bezittingen werden de gewigtigste instellingen, de *Census* en de *Comitia centuriata*, gebouwd. Hoe noodzakelijk dezelven waren, blijkt, daar de burgerstand zich met kracht verhief; maar alzins was met dezelven ook reeds het *geraamte van de Republiek* volkomen daargesteld.

Tarquinius Superbus (de alleenheerscher) — 529. Terwijl hij, als kleinzoon van Priscus, zich op eene geweldadige wijze van de regering meester maakte, poogde hij zich door eene naauwere verbintenis met de *Latini* en *Volsci* te bevestigen; maar hij beleedigde hierdoor, zoo als ook door zijne wreede handelwijze, zoowel de partij van het algemeen, als van de Patricii. Zijne verdrijving, en de hierdoor te weeggebragte herschepping der regering, was intusschen eigenlijk een werk van de heerschzucht der laatsten.

Algorotti Saggio sopra la durata de' regni de' rè di Roma (*Op. T. III.*). Eene tijdrekenkundige twijfeling, dat is, *zwarigheden geven aanleiding* tot kritiek.

5) De *afschaffing der koninklijke magt* had voor de inwendige regering van Rome slechts die gevolgen, dat deze magt, even zoo onbeperkt, als de 509.
koningen die gehad hadden, op twee 's jaarlijks verkozene *Consules* overgedragen werd. De kamp intusschen, dien de nieuwe *Republiek* voor hare vrijheid met de Etrusci en Latini moest ondernemen, droeg veel hiertoe bij, om den *republikeinschen geest* op te wekken, (terwijl men door het invoeren van het Dictators-ambt in tijden van nood de gebreken 498.
der

der Democratie ontweek), die van nu af de hoofdtrek in het karakter der Romeinen blijft. Het roer der regering werd nogtans geheel door die partij in handen genomen, die de regerende familie verdreven had, en de verdrukking van deze Aristokraten, voornamelijk tegen hunne tot lijfeigene gemaakte schuldenaren (*nexi*), werd, in weerwil van de hoog-
509. ste regterlijke magt (*lex de provocatione*), hun reeds door Valerius Poplicola verzekerd, zoo hard, dat reeds na weinige jaren een opstand van het gemeen (Plebs) plaats had, die het *aanstellen* van jaar-
493. lijks gekozene *Volkstribunen* (*Tribuni plebis*) ten gevolge had.

Eerste *traktaat van koophandel met Carthago* 508, waarbij Rome wel als eene *Republiek*, maar nog niet eens als beheerscheres van Latium te voorschijn komt; het gewigtigste gedenkstuk voor de geloofwaardigheid van de oude Romeinsche geschiedenis!

Heyne, *foedera Carthaginiensium cum Romanis super navigatione et mercatura facta*, *in Opusc. Tom.* 3. Cf. de *Ideën van Heeren*, Bijlage tot a b.

6) De verdere ontwikkeling van den Romeinschen regeringsvorm in dit tijdvak bepaalt zich bijna geheel tot den twist, dien de nieuwe Volkstribunen met de Patricii hadden, terwijl zij, in plaats van het gemeen tegen de onderdrukkingen van dezen te beschermen, weldra zelven aanvallenderwijze handelden, en in korten tijd hunne bedoelingen zooverre uitstrekten, dat zonder *volkomene gelijkheid van regten* geen einde aan den twist te wachten was. Hij moest lang duren, daar de toenmalige Aristocratie, zoowel aan de *Clienten* als aan den *Staatsgodsdienst* door de *auspicia*, te vaste steunpunten had.

Voor-

Voornaamste voorvallen van den twist:

1) De Volkstribunen matigden zich bij het proces van *Coriolanus* het regt aan, om bijzondere Patricii voor het gerigt van het volk te trekken. — Hierdoor werden de *Comitia tributa* te weeggebragt (of verzamelingen van den burgerstand alleen, of toch zoodanig ingerigt, dat de burgerstand het overwigt in dezelven had), die den Volkstribunen, daar zij voordragten aan den burgerstand doen konden, het naderhand zoo gewigtige aandeel aan de wetgeving verschaften.

2) Eene meer billijke verdeeling van de landen, aan de omliggende volken ontnomen, onder het arme volk (oudste *leges agrariae*), door de eerzuchtige ondernemingen van *Cassius* 486 bewerkt.

3) Grootere uitgebreidheid der *Comitia tributa*, vooräl voor de verkiezing van de Tribuni, door *Volero* 472.

4) Pogingen tot beperking der magt der Consuls naar wetten, door Terentillus (*lex Terentilla*) 460; welken na eenen langen twist eindelijk tot het denkbeeld van eene *algemeene geschrevene wetgeving* aanleiding gaven 452, die, in weerwil van den weerstand der Patricii in het begin, ook ingevoerd werd.

Kampf der Demokratie und Aristokratie in Rom, oder Geschichte der Römer von der Vertreibung des Tarquin bis zur Erwählung des ersten Plebejischen Consuls, von Chr. F. Schulze, Altenburg 1802. 8°. De meest grondige en leerrijkste uiteenzetting van dit deel der Romeinsche geschiedenis.

7) De *wetgeving der twaalf Tafelen* bevestigde ten deele de oude afkomst, ten deele werd zij ook door 449.
de wetten der Grieksche Republieken, waaronder voornamelijk *Athenen* genoemd werd, die men halen liet en raadpleegde, meer volkomen gemaakt. Maar men beging hierbij de *dubbele fout*, dat men niet alleen de commissarissen tot het ontwerpen der wetten *enkel uit Patricii* koos, maar ook dezen tot de eenige overheidspersonen met de *magt van Dicta-*

tors (*sine provocatione*) aanstelde, en hun hierdoor den weg tot *usurpatie* baande, die slechts door eenen
447. opstand van het volk kon omverre geworpen worden.

Duurzaamheid van de magt der *Decemviri*, 451—447. — De twijfelingen omtrent het gezantschap naar Athenen zijn in geenen deele genoegzaam, om een *zoo bepaald verhaald geval* onzeker te maken. Athenen stond toen onder Pericles aan het hoofd van Griekenland, en zoodra men overigens Grieksche wetten wilde raadplegen, konde men Athenen niet voorbijgaan. Waarom zoude ook een Staat, die reeds vijftig jaren vroeger een traktaat van koophandel met Carthago sloot, en niet zonder kennis met de Grieksche volkplantingen in Beneden-Italië zijn konde, niet een gezantschap naar Griekenland hebben kunnen zenden?

De nog aanwezig zijnde *fragmenten* van de wetgeving der twaalf Tafelen vindt men verzameld en opgehelderd in *Bachii historia iurisprudent. Roman.* en meerdere andere werken.

8) Door de wetten der twaalf Tafelen waren wel de geregtelijke betrekkingen der Burgers voor allen gelijk bepaald; maar gelijk zij overigens zeer weinig schijnen bevat te hebben, wat op eigenlijke Staatsconstitutie betrekking had, zoo bleef het *bestier van den Staat* niet alleen, zoo als tot hiertoe, in de handen der Aristokraten, die alle ambten bekleedden; maar door het *verbod der huwelijken tusschen de Patricii en het Plebs*, in de nieuwe wetten, scheen de scheidsmuur tusschen beiden voor altijd opgetrokken te zijn. Geen wonder derhalve, zoo de aanvallen der volkstribunen, wier magt niet alleen vernieuwd, maar ook nog *vermeerderd* en slechts daardoor beperkt werd, dat zij *éénparig* handelen moesten, dewijl ieder in het bijzonder het

regt

regt had, om te protesteeren (intercedere), op de Patricii dadelijk wederom begonnen.

Behalve de overige wetten, die, bij de vernieuwing der *Tribunicia potestas* 446, ten hunnen voordeel gemaakt werden, schijnt reeds het eenige, naderhand meermalen herhaalde, *ut quod tributim plebes iussisset, populum teneret* (waardoor, volgens onze taal, *de burgerstand zich zelven constitueerde*), hen alle magt gegeven te hebben, zoo de Romeinsche geschiedenis niet, even als de geschiedenis van andere Republieken, voorbeelden genoeg opleverde, hoe weinig men van het geven eener wet altijd op de praktische toepassing van dezelve besluiten mag.

9) De hoofdpunten van den *nieuwen*, door den Tribunus *Canuleius* verwekten, twist tusschen den adel en burgerstand, werden thans de *connubia patrum cum plebe* en de *uitsluitende deelneming der Patricii aan het Consulaat*, waarvan de Tribuni de afschaffing begeerden. Het opheffen van de *eerste* wet verkregen zij nog 445 (*lex Canuleia*); maar om deel te hebben aan het Consulaat eerst na eene tachtigjarige, bijna ieder jaar vernieuwde, *oneenigheid*, waarbij men zich, zoo de Tribuni, zoo als gewoonlijk, de opschrijving tot den krijgsdienst verboden, daarmede reddede, om de Consulaire magt op de jaarlijks verkozene bevelhebbers in de Legioenen, waartoe men ook lieden uit het Plebs nam, over te brengen (*Tribuni militum Consulari potestate*). — Oprigting van het *ambt van Censores*, in welken men in het begin slechts gevolmagtigden tot de werktuigelijke verrigtingen van den Census aanschouwde; maar wier ambt weldra, daar zij de *Censura morum* zich aanmatigden, tot de gewigtigsten in den Staat behoorde.

445.

443.

 10)

10) Dewijl Rome intusschen, als hoofd der na-
497. burige *verbondene* steden (*Socii*), zoowel der Latini, voornamelijk na de overwinning aan het meir Regillus, als der andere volken, dezen dikwijls onderdrukte, of zij geloofden, dat zij onderdrukt werden, duurden de kleine oorlogen met dezen, die zich bij iedere gelegenheid poogden los te scheuren, bijna onafgebroken voort, en moesten Rome ontvolkt hebben, zoo niet de stelregel, om zoowel door de vrijgelatenen, als ook dikwijls door de overwonnenen het getal der burgers te vermeerderen, dit belet had. Hoe weinig ook deze oneenigheden in bijzonderheden merkwaardig zijn, zoo zeer zijn zij het echter hierdoor, dat door dezelven niet slechts de natie een *oorlogsvolk* werd, maar ook die *heerschappij* van den Senaat zich vestigde, wier groote gevolgen in latere tijden zich toonen zullen.

Onder deze oorlogen moet de laatste oorlog tegen Veii, de rijkste stad van Etrurië, opgemerkt worden, omdat het bijna tienjarige beleg van dezelve, 404–395, de aanleiding, deels tot de *winterveldtogten*, deels tot invoering van soldij bij het Romeinsche krijgsvolk werd, waardoor het voeren van langere en meer verwijderde oorlogen eerst mogelijk werd, zoo als daartegen *vermeerderde opbrengsten* (*tributa*) hiervan wederom het gevolg zijn moesten.

11) Nogtans was Rome kort hier na door eenen storm uit het noorden bijna volkomen verdelgd geworden. De *Senonische Gallen*, uit het noorden van Italië naar Etrurië voortgedrongen, maakten zich
389. tot op den Burg meesters van hetzelve, en verbrandden het; een voorval, dat de Romeinen zich zoo diep in het geheugen drukten, dat weinige anderen in hunne geschiedenis door de overlevering meer uitge-

gebreidheid bekomen hebben. *Camillus*, toen de redder van Rome, en in het algemeen één der voornaamste helden van het toenmalige tijdvak, maakte zich dubbel bij zijn vaderland verdienstelijk, daar hij, na de overwinning, het plan van eene *volkomene verhuizing* naar *Veii* te verijdelen wist.

12) In het *nieuw opgebouwde* Rome herleefden nogtans weldra de oude twisten, waartoe de verhoogde opbrengsten, sedert het invoeren der soldij, en de *verarming van den burgerstand*, door het invoeren van hooge intresfen veroorzaakt, aanleiding gaf. De Tribuni, Sextius en Licinius, die de eersten door een *vijfjarig bekleeden* van hun Tribunaat hunne magt hadden weten te vestigen, en Licinius door eene *wet der landerijen*, dat geen enkel burger boven de 500 bunderen land (*iugera*) van den Staat bezitten zoude, zich de gunst van het volk verschafte, bragten het eindelijk daartoe, dat de *ééne Consul uit den burgerstand* verkozen werd, en alhoe- 336.
wel de adel, door de benoeming van eenen *Praetor* uit zijn midden, en van de *Aediles Curules*, voor de opoffering, die dezelve doen moest, zich schadeloos poogde te stellen, kon het toch niet misfen, dat de deelneming van het plebs aan de overige overigheidsambten (het *Dictatura* 353, *Censura* 348 en *Praetura* 334), zoo als ook aan het *priesterambt* 300, weldra van zelve volgen moest, daar hetzelve zijne aanspraak op de eersten had doen gelden. Aldus geraakte men dan in Rome tot het doel van staatkundige *gelijkheid des burgerstands* en *erfelijken adel*, en offchoon ook het onderscheid tusschen patricische geslachten en die van het plebs voortduur-

de, moesten zij echter weldra van zelven ophouden politieke partijen te zijn.

Een *tweede traktaat van koophandel* met Carthago, 345 gesloten, toont, dat ook in dezen tijd de scheepvaart der Romeinen zeer aanzienlijk was, alhoewel zij ook thans nog grootendeels uit zeerooverijen bestond. Romeinsche *oorlogsvloten* komen nogtans reeds in de naastvolgende 40 jaren meermalen voor.

13) Veel gewigtiger, dan de oorlogen tot hiertoe gevoerd, waren de *oorlogen*, die thans weldra hun begin namen *met de Samniten*. Indien genen meest slechts het doel gehad hadden, om het opperbewind over de naaste naburen te behouden, baanden dezen daartegen, door eenen vijftigjarigen kamp, Rome den weg, om *Italië aan zich te onderwerpen*, en legden daardoor den eersten voornaamsten grondslag tot deszelfs toekomende magt.

Begin der oorlogen tegen de Samniten, toen de Campaners de Romeinen tegen hen te hulp riepen, 343. Zij duurden met afwisselend geluk en ontzaggelijke inspanning van krachten, dewijl zij slechts ophielden, om wederom te beginnen, tot 290. Het is het ware *heldentijdvak* van Rome, waarin een *Decius Mus* (vader en zoon, die beiden zich vrijwillig opofferen), een *Papirius Cursor*, *Q. Fabius Maximus* en anderen luisterrijk schitteren; met dat gevolg voor Rome,

a) Dat de Romeinen den *bergoorlog* en door dezen eerst eigenlijke *taktiek* leerden, zeker niet, zonder 321 onder de *Furcae Caudinae* door te gaan.

b) Dat hunne betrekkingen met hunne naburen, de *Latini* en *Etrusci*, vaster bepaald werden, door de luisterrijke overwinning op de eersten 340, en de herhaalde overwinningen op de laatsten, vooräl 208.

c) Dat

c) Dat zij, daar vooräl in het laatste tijdperk der oorlogen met de Samniten *grootere verbintenisſen der volken* in Italië ontſtonden, in betrekkingen met *verre afgelegene volken* van het land kwamen, met de *Lucani* en *Apuli* door het eerste verbond 323, met de *Umbri* na 308, alhoewel deze betrekkingen dikwijls veranderden, daar deze volken aanhoudend wederom naar onafhankelijkheid ſtreefden en even zoo dikwijls vijanden waren. Maar toch vormden zich in dit tijdvak door beoefening de *hoofddenkbeelden over de ſtaatkundige betrekkingen*, in welken zij *overwonnene* volken tot zich plaatſten.

14) Maar toen Rome, na het te onderbrengen der Samniten, zijne heerſchappij in Beneden-Italië bevestigen wilde, geraakte het hierdoor eerst in eenen oorlog met eenen buitenlandſchen vorst, dewijl de *Tarentini*, te zwak, om zich zelven tegen Rome te beſchermen, *Pyrrhus van Epirus* te hulp 281.
riepen. Hij kwam wel niet om hen, maar om zich zelven; doch moest in zijne overwinning zelve leeren, dat de Macedoniſche krijgskunst hem ſlechts een gering overwigt gaf, hetwelk de Romeinen weldra wisten te krijgen, dewijl eene goede landmilitie eindelijk altijd over geworvene troepen zegeviert.

Het denkbeeld, om Pyrrhus te hulp te roepen, was des te natuurlijker, daar reeds zijn voorganger, Alexander I. (*), als veroveraar in Beneden-Italië had trachten optetreden, alhoewel met eenen ongelukkigen uitſlag. In den eersten oorlog met Pyrrhus, 280—278, vielen twee veldſlagen voor, de eerste bij *Pandoſia* 280, de tweede bij *Aſculum* 279, beiden ongelukkig voor Rome. Toen Pyrrhus echter, na zijnen overtogt naar Sicilië 278 (†), wederom naar Italië terugkeer-

(*) Zie boven bladz. 305.
(†) Zie boven bladz. 191. 192.

keerde 275, werd hij door de Romeinen bij *Beneventum* geslagen, en moest Italië ruimen, terwijl hij in Tarente eene bezetting liet. Maar reeds 272 viel ook deze stad in handen der Romeinen, waardoor hunne heerschappij tot aan het einde van Italië uitgebreid werd.

15) Het voornaamste middel, waarvan de Romeinen zich reeds van de vroegste tijden af bedienden, om de heerschappij over de overwonnene volken te vestigen, en te gelijk de ophooping van het schamele gemeen in Rome voortekomen, was het *aanleggen van volkplantingen van Romeinsche burgers*, die, daar zij in de ingenomene steden gelegd werden, tevens tot bezettingen dienden. Iedere volkplanting kreeg haren eigenen inwendigen regeringsvorm, die het meest naar dien van Rome zelve geschoeid werd, en het onderhouden van eene strenge *afhankelijkheid der volkplantingen* was uit dien hoofde ook de natuurlijke Staatkunde van Rome. Dit Romeinsche koloniale stelsel, dat van zelve uit de ruwe zeden ontstaan moest, om den overwonnenen hunne landerijen en vrijheid te ontnemen, werd vooräl in de oorlogen der Samniten gevormd en tot stand gebragt, en omvattede allengskens geheel Italië. In naauwe verbinding hiermede stond het aanleggen van *groote heirwegen* (*viae militares*), van welken de *via Appia* reeds 312 gelegd werd en thans nog een blijvend gedenkstuk van de *toenmalige* Romeinsche grootheid oplevert.

Het getal der Romeinsche volkplantingen in Italië beliep, bij den inval van Hannibal, reeds 53. Maar eene menigte der aangelegden keerde wederom naar Rome terug.

Heyne, de Romanorum prudentia in coloniis regendis, in Opusc.

Opusc. Vol. III. cf. Prolusiones de veterum coloniarum iure eiusque caussis, in Opusc. Vol. I.

16) Nogtans bleven de betrekkingen van Rome tot de volken van Italië van zeer verſchillenden aard.

1) Eenige ſteden en volken hadden het volle Romeinſche burgerregt, echter voor een gedeelte zonder ſtemmen in de Comitia (*Municipia*).

2) Harder was de betrekking der *volkplantingen* (*ius coloniarum*), daar de volkplanters wel hunne ſtedelijke regering; maar noch aan de Comitia, noch aan de overigheidsambten in Rome verder aandeel hadden.

De overige inwoners van Italië waren of *bondgenooten* (*ſocii*, *foedere iuncti*), of *onderdanen* (*dedititii*). De eerſten behielden *a*) hunnen *inwendigen regeringsvorm*; maar moesten *b*) *ſchattingen* en *hulptroepen* geven (*tributis et armis iuvare rempublicam*). Hunne naauwere betrekking tot Rome berustte op de voorwaarden van het verbond.

Het voordeeligſte waren deze voorwaarden

3) Voor de *Latini*, hoewel iedere ſtad van dezelven haar eigen verbond had (*Ius Latii*), gelijk ook

4) De overige volken van Italië (*ius Italicum*).

5) Daartegen verloren de *onderdanen* (*dedititii*) ook nog hunnen *inwendigen regeringsvorm*, en werden door *Romeinſche overigheden* (*Praefecti*) geregeerd, die men jaarlijks vernieuwde.

C. Sigonius, *de antiquo iure Civium Romanorum*, en *de antiquo iure Italiae*, zoowel in zijne *Opera*, als in *Graevii Theſ. Ant. Rom. T. II.*, bevatten de geleerdſte naſporingen over het naauwe verband van dezen.

17) Het *inwendige bestier van Rome zelve*, zoo als dit zich thans gevormd had, droeg in zoo verre het karakter van *Democratie*, dat adel en burgerstand gelijke regten genoten. Maar deze Democratie was toch zoo verschillende en zoo zonderling gewijzigd, de *regten van het volk*, *van den Senaat* en *der overigheidspersonen* waren zoo uitnemend in een gewerkt, en hadden door den *Staatsgodsdienst*, die alles aan vaste vormen verbond, eenen zoo sterken steun, dat men *toen* noch voor de onheilen der Anarchie, noch, wat bij een zoo krijgshaftig volk nog veel meer te verwonderen is, voor een militair Despotismus te vreezen had.

De *regten van het volk* bestonden in de *wetgevende magt*, in zooverre van *grondwetten des Staats* gesproken werd, en in de *verkiezing van magistraatspersonen*. Het onderscheid tusschen *Comitia tributa* (als onafhankelijk van den Senaat) en *centuriata* (als afhankelijk van den Senaat) duurde wel naar den *vorm voort*; maar verloor zijn gewigt, daar het onderscheid tusschen de Patricii en het Plebs weinig meer dan een enkel naamonderscheid bleef en, door de inrigting der *Tribus urbanae* 303, een te groote invloed van het gemeen (*forensis factio*) op de *Comitia tributa* belet werd.

De *regten van den Senaat* bestonden in het behandelen en bepalen van alle *voorkomende Staatszaken*, zij mogten in *buitenlandsche zaken* (slechts oorlog en vrede uitgezonderd, waartoe men gewoonlijk de toestemming van het volk noodig had); of in *zaken*, *de finantiën*, of *inwendige rust* en *veiligheid* betreffende, bestaan. Maar de *wijze*, *waarop de Senaat voltallig gemaakt werd*, moest denzelven tot het eerste staatkundige Ligchaam der toenmalige wereld maken. Doch de *regten en de rang der magistraatspersonen* waren geheel op hunne *hoogere* of *geringere auspicia* gegrond, dewijl alle 's lands zaken slechts *auspicato* geschieden konden. Uit dien hoof-

hoofde kan *hij* slechts, die de *hoogsten* heeft, de hoogste burgerlijke en militaire magt (*imperium civile et militare*) bezitten (*suis auspiciis rem gerere*), namelijk de *Dictator*, *Consuls* en *Praetors*; maar de overigen niet, welke de *geringere auspicia* hadden. De vereeniging van de militaire en civiele magt in denzelfden persoon was wel niet zonder ongemak; maar het militaire Despotismus werd daardoor voorgekomen, dat geen magistraatspersoon *in Rome zelve* militaire magt had. Daar overigens de regeringsvorm zich bloot praktisch vormde, en er nooit eene volkomene geschrevene militaire constitutie was, moet men niet verwachten, dat alles hier naauwkeurig bepaald geweest is; de zekerste weg, om in dwalingen te vervallen, is, als men des niet tegenstaande alles bepaald opgeven wil.

Onder de talrijke werken over den Romeinschen regeringsvorm en de oudheden, melden wij voornamelijk:

La republique Romaine, ou plan général de l'ancien Gouvernement de Rome par Mr. de Beaufort, *II Voll.* 4°. *à la Haye* 1766. Eén der uitvoerigste en in de behandelde materiën der grondigste werken; maar hetwelk echter niet alle onderwerpen omvat.

Histoire critique du gouvernement Romain, *Paris* 1765. Niet zonder enkele scherpzinnige wenken.

Du gouvernement de la republique Romaine par M. Ad. de Texier, 3 *Voll.* 8°. *Hamburg* 1796. Het bevat verscheidene den schrijver eigene navorschingen.

De geleerde nasporingen over bijzondere deelen van den Romeinschen regeringsvorm, zoo als van *Sigonius* en *Gruchius*, *de comitiis Romanorum*; *Zamoscius*, *de Senatu Romano* en anderen, vindt men ook verzameld in de eerste twee deelen van den *Thesaur. Ant. Rom.* van *Graevius*.

Von den Volksversamlungen der Römer. Ein antiquarischer Versuch, *von Christ. Ferd. Schulze*, *Goth.* 1815. Voornamelijk volgens Niebuhr.

Onder de talrijke *handboeken* der Romeinsche Oudheden belooft *Nieupoort*, *explicatio rituum Roman.*, *ed. Gesner*, Be-

Berolini 1734. (*) ten minste bepaald, wat hij geven wil. Zij, die al de Romeinsche Oudheden beloven te behandelen, zijn tot hiertoe niet meer dan middelmatig. Maar met des te meer geluk zijn de Romeinsche Oudheden van den kant van het *regt* bewerkt. Wij maken slechts van twee voortreffelijke leerboeken melding:

Bachii Historia iurisprudent. Roman., Leipf. Ed. 5. 1796.

G. *Hugo, Lehrbuch der Geschichte des Römischen Rechts; funfter Versuch, Berlin* 1815.

TWEEDE TIJDVAK.

Van het begin der oorlogen met Carthago tot aan het begin der inwendige onlusten onder de Gracchusfen.

264—134. (a. u. c. 490—620).

Bronnen.

De voornaamste schrijver voor dit eeuwig gedenkwaardige tijdvak der grondvesting van de Romeinsche wereldheerschappij is tot 146 *Polybius*, zoowel in de boeken, die geheel tot ons gekomen zijn tot 216, als in de *fragmenten*, wien ook *Livius L.* XXI—XLV. 218—166 zeer dikwijls gevolgd is. *Appianus*, die na hem verdient genoemd te worden, bevat niet enkel de geschiedenis der oorlogen. *Florus* geeft slechts een kort begrip. Van *Plutarchus* Levensbeschrijvingen behooren hiertoe *Fabius Maximus, P. Aemilius, Marcellus, M. Cato, Flamininus.*

Van

(*) Dit werk is naauwkeuriger en eenigzins uitgebreider uitgegeven door *C. F. Nagel, Lugd. Bat.* 1802.

Onder de handboeken, die over dit onderwerp handelen, behoort ook *P. F. A. Nitsch, Beschreibung des häuslichen, wissenschaftlichen, sittlichen, gotsdienstlichen, politischen und kriegerischen Zustandes der Römer, nach den verschiedenen Zeitaltern der Nation* 2 *Th.*, uitgegeven door *Ernesti, Erf.* 1807.

Van de nieuweren mag men hier ſlechts éénen noemen; wie zoude naast hem ſtaan?

Montesquieu, Conſiderations ſur les cauſes de la grandeur et de la decadence des Romains, Paris 1734.

1) Verſnippering van Italië grondde hier de heerſchappij der Romeinen; de verſnippering der wereld baande den weg tot de wereldheerſchappij. Veel kostte de eerſte ſtap; de overigen geſchiedden ligt en ſnel. Maar de geſchiedenis van den kamp tusſchen Rome en Carthago toont in het groote, wat de geſchiedenis van Griekenland in het kleine toonde, en de geheele volgende geſchiedenis bevestigt, dat twee Republieken naast malkanderen niet beſtaan kunnen, zonder dat de eene de andere te onder brengt of vernietigt. Evenwel de grootte, de omvang en de gevolgen van dezen kamp, in verband beſchouwd met de verbazende inſpanning van krachten, en de groote mannen, die in denzelven van weerskanten optraden, geven dien een belang, zoo als geen andere kamp onder volken ooit gehad heeft. Zoo beide Staten malkanderen al wel gelijk waren aan magt en hoofdbronnen, was toch de geſteldheid van dezen zeer verſchillende. Carthago had buiten *de heerſchappij ter zee* ook eenen *gevulden ſchatkist* en door dezen zoovele *ſoldaten*, als het wilde; Rome daarentegen, door zich zelve ſterk, had alle voordeelen van eenen enkel krijgshaftigen Staat, boven zulk eenen, die tevens een handeldrijvende Staat is.

2) De *eerſte drieëntwintigjarige kamp* tusſchen deze 264
beide Republieken werd uit geringe beginſelen wel- tot
dra een kamp over het *bezit van Sicilië*, breidde 241.
zich hierdoor van zelven uit tot eenen kamp over de

de heerschappij der zee, baande Rome, toen het door zijne nieuwgeschapene *vloten* deze zich voor eenen tijd lang verworven had, zelfs den weg, om *Afrika aantetasten*, en eindigde met het *verdrijven der Carthagers uit Sicilië*.

Het bezetten van Messana door de Romeinen gaf de aanleiding tot den strijd 264. — Het *overgaan van Hiero van Syracusen* van de Carthagische op de Romeinsche zijde 263 bepaalde eerst het plan der Romeinen tot de verdrijving der Carthagers van het eiland, en de overwinning bij *Agrigentum* en het innemen dezer stad 262 scheen hun nader bij de uitvoering te brengen; maar toonde ook den Romeinen de *noodzakelijkheid eener zeemagt*. Het maken van dezelve, in het toen *zeer houtrijke* Italië is minder ongemeen, zoo men hunne vroegere scheepvaart kent. Het waren niet de eerste oorlogschepen, die zij bouwden; maar wel de eerste *grootere* oorlogschepen naar het Carthagische model. —

Eerste overwinning ter zee der Romeinen onder Duillius, door hulp der enterdreggen 260. Het thans ontstane plan, om *den oorlog naar Afrika overtebrengen*, was één der groote Romeinsche plannen, dat van nu af de *voornaamste stelregel* van den Staat werd, om den vijand in zijn eigen land aantetasten.

De *tweede* zeer merkwaardige *overwinning ter zee* 257, die den Romeinen den weg derwaarts baande, toont de Romeinsche zee-taktiek reeds in een zeer helder licht. Maar de *ongelukkige uitslag* van den togt naar Afrika 256 herstelde wederom het evenwigt, en de kamp over de heerschappij der zee werd des te hardnekkiger, hoe meermalen de kans afwisselde. De beslissing berustte op het bezit van de *oostelijke punt van Sicilië*, *Lilybaeum* en *Drepanum*, die tot eenen voormuur van Carthago gemaakt was en onoverwinnelijk scheen, sedert *Hamilcar Barcas* 247 daar het bevel voerde. Slechts de afsnijding der gemeenschap met Sicilië sedert de *laatste overwinning der Romeinen ter zee* onder *Lutatius* 241, en de ge-

geheele uitputting der finantiën in beide Staten, ſtelde eenen *vrede* daar, onder de voorwaarden, dat de Carthagers

1) Sicilië en de hier bij gelegene kleinere eilanden zouden ontruimen.

2) In tien jaren bij termijnen 2200 Talenten als krijgskosten aan Rome zouden betalen.

3) Hiero van Syracuſen den oorlog niet zouden aandoen.

3) Door het einde van dezen oorlog zag Rome zich in nieuwe ſtaatkundige betrekkingen verplaatst, die den werkingskring der Republiek noodzakelijk moesten uitbreiden. Zoowel de langdurigheid van den kamp, als de wijze van het eindigen had eenen *volkshaat* verwekt, zoo als die ſlechts in Republieken mogelijk is; de overtuiging, van onafhankelijk niet te gelijk te kunnen beſtaan, moest zooveel te meer in het oog vallen, daar de punten van aanraking thans veel meer waren, dan in het begin van den oorlog, en wie kent den overmoed van iedere Republiek niet, indien de grootſte proef harer krachten wel geſlaagd is? — Waarvan ook Rome door het *wegnemen* van *Sardinië*, midden in den vrede, 237. een regt in het oog vallend voorbeeld gaf. Nogtans was de terugwerking op het *inwendige beſtier* even zoo groot. Want offchoon aan den uiterlijken vorm van hetzelve ook niet het minſte veranderd werd, kreeg toch de *magt van den Senaat* thans zulk een overwigt, gelijk in lange en gelukkige oorlogen de regeringen in Republieken gewoonlijk krijgen.

Begin en geſteldheid der *inrigtingen* van de eerſte Romeinſche *provintiën* in een gedeelte van *Sicilië* en *Sardinië*.

4) Ook in de Adriatiſche zee hadden de Romeinen

nen weldra gelegenheid, om van hunne overmagt ter zee gebruik te maken, daar zij den *Illyrischen* zeeroovers Staat onder de koningin *Teuta* fnuikten, en daardoor niet alleen zich de heerschappij over *deze* zee verzekerden, maar ook in de *eerste* staatkundige betrekkingen met de *Grieksche* Staten geraakten, die kort daarna zoo gewigtig werden.

Begin van den *eersten Illyrischen oorlog* 230, die 226 met het te onderbrengen van *Teuta* eindigde; maar reeds 222 tegen *Demetrius van Pharus*, die zich voor zijne, in den vorigen oorlog aan Rome bewezene, diensten niet genoeg beloond oordeelde, vernieuwd werd; en in wien Rome, ook na zijne verdrijving en vlugt naar Philippus 220 (*), eenen gevaarlijker vijand behield, dan het vermoedde. — De Romeinen traden door deze oorlogen als *de redders van Griekenland* op, dat van de plunderingen dezer zeeroovers zeer veel geleden had; en terwijl *Corcyra*, *Apollonia* en andere steden zich plegtig in hunne bescherming gaven, wedijverden de *Achaeërs*, *Aetolers* en *Atheners*, om aan hen hunne dankbaarheid te bewijzen.

5) Nogtans terwijl juist ter zelver tijd Carthago zich in Spanje zocht schadeloos te stellen voor het verlies van Sicilië en Sardinië, en de ijverzucht van Rome het daar een verdrag afperste, om zijne veroveringen niet verder dan de *Iberus* uittebreiden (†),
226. had Rome eenen nieuwen oorlog met deszelfs noordelijke naburen, de *Galli*, te voeren, die na eenen hevigen kamp met het vestigen der Romeinsche heerschappij ook in het *noordelijke Italië* eindigde.

Sedert den eersten oorlog met de Galli en het verbranden van

(*) Zie boven bladz. 313.

(†) Zie bladz. 88.

van Rome 390 hadden de Galli herhaalde ftrooptogten 360 en 348 gedaan, tot dat zij 336 vrede met Rome maakten. Nogmaals in het *laatfte* tijdperk van *den oorlog met de Samniten*, toen de grootfte verbintenisfen der volken in Italië ontftonden, werden zij ten deele menigvuldig door de Etrufci als *foldaten* gebruikt, ten deele kwamen zij ook in verbintenis met de Samniten. Van hier hunne herhaalde deelneming aan deze oorlogen 306, 302 en 292, totdat zij met de Etrufci om den vrede moesten fmeken 284, nadat Rome reeds van te voren de *eerfte volkplanting* naar *Sena* in hun land gezonden had. De vrede duurde tot 238, toen het door het voortdringen van de *Galli transalpini* wederom onrustig werd, zonder dat het evenwel met Rome tot eenen oorlog kwam. Maar 232 werd de voorflag van den Tribunus *Flaminius* (*lex Flaminia*), ter verdeeling van het land aan de Senones ontnomen, de aanleiding tot nieuwe onlusten, daar de Galli zich met hunne transalpijnfche landslieden, de *Gaefates* aan de Rhodanus, die voor geld pleegden te vechten, verbonden. Daar dezen over de Alpen kwamen, ontftond de *vreeslijke zesjarige oorlog* 226-220, waarin, na den eerften nederlaag der Galli bij Clufium 225, de Romeinen in hun land indrongen, over de Po ftaken 223 en, na eenen volkomenen nederlaag door *Marcellus*, hen tot eenen vrede dwongen, waarop Romeinfche volkplantingen in *Placentia* en *Cremona* aangelegd werden. — Het getal der manfchappen, die de wapenen dragen konden in het *Romeinfche* Italië, bedroeg in dezen oorlog 800,000 man.

6) Nog vóór het volkomen bedaren van dezen ftorm, waarbij ook misfchien de Staatkunde van Carthago niet geheel werkeloos geweest was, had *Hannibal* het bevel in Spanje gekregen. Men kan 221.
hem van de aantijging niet vrijfpreken, dat *hij* en zijne partij den oorlog met Rome begonnen; ook konde Rome, na zijne *toenmalige* betrekkingen, dien bezwaarlijk *wenfchen*; maar niet altijd begint hij dien

inderdaad, die het eerste slag levert. Het plan van Hannibal was *vernietiging* van Rome, en het *overbrengen van den voornamen oorlog naar Italië* moest de Romeinsche magt noodzakelijk uit haar evenwigt brengen, dewijl Rome thans verdedigender wijze moest handelen, en Hannibal al de voordeelen van den aanval had. Hunne tegenmaatregelen toonen, dat zij de uitvoering van dat plan langs den weg, langs welken Hannibal kwam, in het geheel niet voor mogelijk hielden.

De geschiedenis van dezen oorlog 218—201, wien geene volgende voorvallen der wereld deszelfs belang hebben kunnen ontrooven, vervalt in drie afdeelingen, de geschiedenis des *oorlogs in Italië*, des gelijktijdigen *oorlog in Spanje* en sedert 203 des *oorlogs in Afrika.* — Inval van Hannibal in Italië in den herfst van 218. — *Slag aan de Ticinus* en *slag aan de Trebia*, nog in hetzelfde jaar. — Slag aan het meir *Thrasymenus* in de lente van 217. — Overbrenging des oorlogs naar *Beneden-Italië*, en verdedigingsstelsel van den Dictator *Fabius Maximus* tegen het einde van het jaar. — Slag bij *Cannae* 216, welke het *innemen van Capua* en de onderwerping van een groot gedeelte van Beneden-Italië ten gevolge had. De volgende *verdedigings-oorlog* van den Carthager had zijnen grond, deels in het plan, om zich met zijnen broeder *Asdrubal* en de *Spaansche armee te vereenigen*, deels in de *hoop van vreemde ondersteuning*, door zijne verbintenissen met *Syracusen* sedert den dood van Hiero 215, en met *Philippus van Macedonië* 216. Maar beide vooruitzigten werden door Rome verijdeld, daar men *Syracusen den oorlog aandeed en veroverde* 214-212 (*) en Philippus in Griekenland bezig hield (†). Daar ook de Romeinen, in weerwil van zijnen *stouten marsch naar Rome*, aan Hannibal Ca-

(*) Zie boven bladz. 192.
(†) Zie boven bladz. 314. 315.

Capua weder ontnamen 211, bleef hem niets dan *de hulp* van *Asdrubal uit Spanje* overig, die evenwel, toen hij in Italië landde, door de Confuls *Cl. Nero* en *Livius* bij *Sena geflagen werd* en fneuvelde 207, van welken tijd af het in Italië flechts een neven-oorlog werd, dewijl Hannibal zich flechts verdedigender wijze in Bruttium hield.

The Courfe of Hannibal over the Alps afcertained bij J. Whitaker, Lond. 1794. 2 *Voll.* 8°. De overtogt zal over den grooten St. Bernhard gefchied zijn. Tevens onderzoek der andere gevoelens.

De *oorlog in Spanje* begon bijna op denzelfden tijd tusfchen *Asdrubal*, den broeder van Hannibal, en de broeders, *Cn.* en *P. Cornelius Scipio*, en werd met afwisfelend geluk gevoerd tot 216, waarbij de beflisfing meestal van de gezindheid der Spanjaarden zelven afhing. — Plan van Carthago, federt 216, om Asdrubal met de Spaanfche armee naar Italië te zenden, die daarentegen door de Afrikaanfche Armeeën vervangen werd, toen door twee overwinningen der Scipiones bij *Ibera* 216 en *Illiberis* 215 verijdeld, totdat deze beiden eindelijk 212 voor de overmagt en de listen des Carthagers bezwijken moesten. Maar het optreden van den jongen *P. Cornelius Scipio*, die niet alleen voor *zijne* natie als een hooger wezen verfcheen, veranderde alles, en het lot van Rome werd weldra aan dezen noodlottigen naam verbonden. Gedurende zijn bevelhebberfchap 210—206, *won hij de Spanjaarden*, terwijl hij de Carthagers floeg en ter uitvoering van zijn hoofdplan *verbintenisfen in Afrika met Syphax* maakte 206. Maar hij kon Asdrubals marsch naar Italië niet verhinderen 208, die hem nogtans de onderwerping van het geheele Carthagifche Spanje tot Gades 206, en daardoor, na zijne terugkomst, het Confulaat verfchafte 205.

Het *overbrengen van den oorlog naar Afrika* door *Scipio*, in weerwil van de tegenfpraak der oude veldheeren in Rome, en den door Sophonisbe bewerkten afval van Syphax naar

de partij der Carthagers (waarvoor nogtans de reeds in Spanje gewonnen *Masinissa* hem rijkelijk schadeloos stelde), had, na twee overwinningen op Asdrubal en Syphax 203, en het gevangen nemen van den laatsten, weldra het *terugroepen van Hannibal uit Italië* ten gevolge 202, en de *slag bij Zama* 201 eindigde den oorlog, onder deze voorwaarden,

1) Dat Carthago slechts zijn gebied in Afrika benevens zijne Constitutie behoudt.

2) Daarentegen moeten alle oorlogschepen, tot op tien triremes, en alle olifanten uitgeleverd worden,

3) In bepaalde termijnen 10,000 Talenten betaald,

4) Geen oorlog zonder toestemming van Rome begonnen,

5) Aan Masinissa alles terug gegeven worden, wat hij of zijne voorvaders aan huizen, steden en landen ooit bezeten hebben. —

De tegenwerping, gewoonlijk aan de Carthagers gedaan, dat zij Hannibal niet ondersteunden, verdwijnt grootendeels, zoodra men hun, reeds 216 met vastheid gevolgde en zeer juist berekende, plan kent, om *de Spaansche armee naar Italië te zenden* en deze door *Afrikanen* te vervangen; ook had nog zigtbaar op het einde van den oorlog de partij van Barcas in Carthago de overhand. — Waarom zij, die in vrede 500 oorlogschepen uitleverden, Scipio uit Sicilië lieten oversteken, zonder hem met een enkel schip den overtogt te betwisten, is moeijelijk om te verklaren.

7) In weerwil van het verlies aan menschen en de verwoesting van Italië, was Rome toch op het einde van den oorlog veel magtiger dan in het begin. De heerschappij over Italië was niet alleen bevestigd, maar ook groote *landen buiten Italië* ingenomen, en de *heerschappij der zee*, door de vernietiging der zeemagt van Carthago, verzekerd. De *vorm* der regering veranderde wel niet; maar wel de *geest*; daar de *magt van den Senaat* bijna onbeperkt

perkt was, en in weerwil van de morgenſchemering der beſchaving, die ſedert de kennis met de beſchaafde volken voor Rome aanbrak, werd de Staat nog altijd meer en meer een *krijgshaftige Staat.* Voor het eerst vertoont zich thans in de geſchiedenis der wereld het vreeslijke phaenomenon van eene *groote militaire Republiek*; en de geſchiedenis van de naastvolgende tien jaren, waarin Rome alle troonen en Republieken rondom zich deed vallen, gaf ook tevens het bewijs, *dat zulk een Staat de natuurlijke vijand der onafhankelijkheid aller Staten is*, die deszelfs arm bereiken kan. — De *oorzaken*, waarom Rome thans naar de heerſchappij der wereld ſtond, waren noch in zijne geographiſche ligging gelegen, die voor eene veroverende landmagt eer ongunſtig ſcheen, *noch* in den wil des volks, dat dadelijk den eerſten oorlog tegen Philippus niet verlangde, maar eenig en alleen in den *geest zijner regering.* Maar de *middelen*, waardoor het tot zijn doel geraakte, zijn niet enkel in de *voortreffelijkheid van zijne armeeën en bevelhebbers*, maar even zoo zeer in *de vastheid en geſlepenheid van zijne Staatkunde* te zoeken, die iedere groote verbintenis tegen zich te verijdelen wist, hoe zeer men toen eene menigte van tegenſtanders vond, die deze zochten daarteſtellen. Waar was evenwel ooit een Staatsraad, bij welken zulke eene *uitgebreidheid van praktiſche Staatkunde* had kunnen gevonden worden, als in den *Romeinſchen Senaat*, volgens deszelfs inrigting, wezen moest? Evenwel zoude dit alles niet toereikende geweest zijn, om de wereld te doen bukken, zoo niet *gebrek aan goede Staatsregeringen* en eene *verbasterde krijgskunst* in de overige rijken, en eene *diep gezonkene moraliteit* onder de overige

 be-

beheerschers en volken aan Rome waren te stade gekomen.

Overzigt der Staatkundige betrekkingen der toenmalige wereld. —

In het westen waren *Sicilië* (in zijnen geheelen omvang sedert 212) *Sardinië* en *Corsica* sedert 237, en *Spanje*, verdeeld in Spanje *aan deze zijde*, en *aan gene zijde*, (alhoewel het laatste meer in naam dan inderdaad) sedert 206 *Romeinsche provintiën*; de afhankelijkheid van Carthago sedert den laatsten vrede was reeds door den bondgenoot *Masfinissa* verzekerd; en *Gallia cisalpina*, als *provintie*, konde als een voormuur tegen de aanvallen der noordelijke barbaren dienen. Daarentegen vormden in het oosten het *Macedonische rijk* benevens de *Griekfche Republieken* een *Statenstelsel*, welkers onderlinge betrekkingen zeer ingewikkeld; maar met Rome eerst sedert den Illyrischen oorlog 230 en de verbintenis van Philippus met Hannibal 214 ontstaan waren. Van drie mogendheden van den *eersten rang*, *Macedonië*, *Syrië* en *Aegypte*, waren de twee eersten tegen het laatste verbonden, dat daartegen met Rome in goede verstandhouding was; de Staten van den *tweeden rang*, die Rome steeds aan zich zocht te verbinden, om die van den eersten des te trotscher het hoofd te bieden, zoo als het *Aetolische verbond*, de koningen van *Pergamus*, de Republiek *Rhodus* en andere kleineren, als Athenen, waren reeds sedert het verbond tegen Philippus 211 bondgenooten van Rome. — Daarentegen was het *Achaeische verbond* toen in het belang van Philippus.

200. 8) *De oorlogsverklaring tegen Philippus van Macedonië* volgde, in weerwil der Volkstribunen, dadelijk, en de aanval op Macedonië zelve; — daar het thans een vaste stelregel bleef, om den vijand in zijn eigen land aantetasten, — vervolgens hierop, zonder dat men Philippus uit zijne voormuren, Epirus

rus en Thessalië zoo spoedig verdrijven konde. Maar in *T. Quinctius Flamininus*, die tegen Philippus in de gedaante van *bevrijder van Griekenland* optrad, en door zijnen blijvenden politieken invloed de ware grondvester der Romeinsche magt in het oosten werd, vond Rome den Staatsman en veldheer, die slechts voor het tijdperk van groote omwentelingen past. Wie vertoond het meer meesterlijk, om met menschen en volken te *spelen*, terwijl zij hem altaren oprigteden, dan *T. Quinctius?* Dewijl hij den glans van een hooger wezen, dien om Scipio de *natuur* geschonken had, rondom zich door *kunst* wist te verspreiden, heeft hij bijna de geschiedenis zelve misleid. De kamp tusschen hem en Philippus was meer een kamp van krijgstalenten, dan van wapenen, en offchoon eerst de *slag bij Cynoscephalae* de laatste beslissing gaf, had de Romein, 197.
door het *winnen der Achaeërs*, het overwigt reeds 198.
lang op *zijne* zijde.

De onderhandelingen sedert 214 tusschen Rome en Macedonië geven de eerste in het oogvallende bewijzen tevens van de vastheid en geslepenheid der Romeinsche Staatkunde, en zijn des te merkwaardiger, daar door het verbond met de *Aetolers* en anderen 211 (*) de zaden tot al de volgende voorvallen in het oosten reeds gestrooid waren. Het stelsel van de Romeinen, om de zwakken als *bondgenooten* onder hunne bescherming te nemen, moest hun altijd gelegenheid geven, om met de magtigeren te oorlogen, zoodra zij wilden; en, in weerwil van den met Philippus geslotenen vrede 204, was dit ook thans het geval. Bij den oorlog zelven, te gelijk zee- en land-oorlog, was de *geheele verdrijving van Philippus uit Griekenland* eigenlijk het doel der Romeinen. De

(*) Zie boven bladz. 314. 315.

De *bondgenooten van wederzijden* en de *voorwaarden des vredes*, volkomen aan die met Carthago gelijk (*). De *vernietiging der zeemagt* der overwonnenen bij den vrede werd thans de stelregel der Romeinsche Staatkunde, waardoor men de onmisbare heerschappij der zee zonder groote vloten van zich zelven en zonder het wezenlijke karakter van eene landmogendheid te verliezen, handhaafde.

9) De verdrijving van Philippus uit Griekenland bragt dit land in eene afhankelijkheid van Rome, die niet beter dan door het *geschenk der vrijheid* konde verzekerd worden, hetwelk T. Quinctius den
196. Grieken op de Isthmische spelen gaf, en het *stelsel van Oppertoezigt*, dat de Romeinen reeds in het westen over Carthago en Numidië gevestigd hadden, werd thans ook in het oosten op Griekenland en Macedonië toegepast. *Romeinsche gezantschappen*, die naar de landen der bondgenooten gezonden werden, waren de voornaamste middelen, waarvan men zich bediende, om dit toezigt te hebben, maar hetwelk ook den Grieken, vooräl den trotsche *Aetolers*, weldra zeer lastig werd, te meer, daar de Romeinen in het geheel geene haast maakten, om hunne armee uit het *vrije* land terug te trekken.

De vrijheid werd eigenlijk aan *die* Staten geschonken, die op de zijde van Philippus geweest waren, namelijk aan de Achaeërs; bij de overigen verstond dit zich van zelve. — Nogtans trok de Romeinsche armee, eerst na drie jaren 194, uit Griekenland en de vaste plaatsen terug, en het gedrag van T. Quinctius in *dit* tijdperk kenschetst eigenlijk den man. De Grieken hadden wel, als zij zich stil zouden houden, zulk

(*) Zie boven bladz. 316.

zulk eenen opzigter noodig; maar zijn gedrag in den oorlog met Nabis 195 toont, dat hem aan het behouden der rust in Griekenland het minste gelegen was.

10) Door den vrede met Philippus was reeds het zaad tot eenen *nieuwen* nog *grooteren oorlog* met *Syrië* gestrooid, dien men reeds toen als onvermijdelijk moest beschouwen, alhoewel hij ook eerst na zes jaren uitbarstte. Er zijn weinige tijdvakken van eene grootere *politieke krisis* in de wereldgeschiedenis, dan dit zesjarige tijdvak. De val van Carthago en Macedonië toonde aan de wereld, wat men van Rome te wachten had; en het ontbrak niet aan groote mannen, die inzigt en krachten hadden, om dit tegen te werken. Het gevaar van *een groot verbond* tusschen Carthago en Syrië, misschien ook Macedonië, waaraan *Hannibal*, thans aan het hoofd van den Staat van Carthago, met al dien ijver arbeidde, dien zijne haat tegen Rome hem kon inboezemen, en waartoe men het toetreden van verscheidene kleinere Staten reeds vooruit verwachten konde, was nooit zoo groot; nogtans verijdelde Rome, door zijne even zoo vaste als fluwe Staatkunde, terwijl het Hannibal uit Carthago verdreef, Philippus door kleine voordeelen terug hield, bij de kleine Staten door zijne *gezanten* werkzaam was, en aan de *intriguen van het Hof* van Syrië eene voortreffelijke ondersteuning vond, deze coalitie, en Antiochus bleef, tot op de *Aetolers* na en weinige andere zwakke bondgenooten in Griekenland, aan zich zelven overgelaten, middelerwijl de Romeinen van de hunnen, vooräl de *Rhodiërs* en *Eumenes*, de wezenlijkste voordeelen trokken.

195.

Het *eerste* twistpunt tusschen de Romeinen en Antiochus was de *vrijheid der Grieken*, dat genen ook op de Aziatische steden, vooräl die Philippus gehad, en Antiochus bezet had, uitbreidden, waartegen Antiochus verlangde, dat zij zich met de Aziatische zaken in het geheel niet bemoeijen zouden. — Het *tweede* punt, *het bezetten van het Thracische Chersonesus door Antiochus* 196, wegens oude aanspraken, waartegen de Romeinen hem niet in Europa wilden dulden. De strijd begon reeds in 196; maar werd eerst levendig, toen door Hannibals vlugt tot Antiochus 195, en den wrevel en de ophitzing der Aetolers, de uitzigten van alle kanten duister werden. Welk een geluk voor Rome, dat Hannibal en Antiochus geene menschen waren, die malkanderen verstaan konden!

Heyne, de foederum ad Romanorum opes imminuendas initorum eventis eorumque caussis, in Opusc. VIII.

11) De oorlog zelve was sneller dan de Macedonische beslist, dewijl Antiochus slechts *halve maat-*
191. *regelen* nam. Nadat hij reeds door *Glabrio* uit Griekenland verdreven was, en *drie overwinningen* ter zee Rome den weg naar Azië openden, wilde hij *verdedigender wijze* handelen; maar in den slag bij
190. *Magnesia* aan den *Sipylus*, oogstte *L. Scipio* de lauweren, die veel meer aan Glabrio behoorden. Het geheele verdrijven van Antiochus uit Klein-Azië werd reeds vóór de overwinning het doel van den oorlog, en door de *voorwaarden des vredes* (*) werd daarvoor zorg gedragen, dat Antiochus niet slechts verzwakt, maar ook in afhankelijkheid gehouden werd.

Maar gedurende dezen zwaren oorlog in het oosten duurden ook de *moorddadige oorlogen* in het westen sedert 201 in

(*) Zie boven bladz. 265.

in Spanje, waar Cato de Oude 195 het bevel voerde, en, sedert 193, in Italië zelve tegen de *Ligures* voort. Wat men ook steeds van het vermeerderen der Romeinsche burgers zegt, blijft het toch moeijelijk om te begrijpen, hoe zij tegen deze allen niet alleen opgewassen waren, maar ook nog bij aanhoudendheid *vele volkplantingen* konden afzenden!

12) Ook na de beslissing van dezen kamp vermeidde Rome het met zonderlinge gematigdheid, om in de gedaante des veroveraars op te treden; slechts voor de *vrijheid der Grieken* en voor *zijne bondgenooten* wilde het gevochten hebben! Zonder zelve eenen voet breed land te nemen, verdeelde Rome het ingenomene Klein-Azie, met uitzondering der vrije Grieksche steden, onder Eumenes en de Rhodiërs, terwijl het tevens door de behandeling der *Aetolers*, die na lang smeken den vrede eindelijk *koopen* moesten, toonde, hoe het *afgevallene bondgenooten* wist te straffen. — Het *beoorlogen der Galli* in Klein-Azië was tot het onderhouden van 189.
de rust even zoo noodzakelijk, als de wijze des oorlogs voor de Romeinsche zeden en krijgstucht nadeelig werd. Men leerde het hier, om brandschattingen inte vorderen.

13) Zoo was binnen den tijd van tien jaren ook 200
het Romeinsche gezag in het *Oosten* gevestigd, en tot
de gedaante der dingen in het algemeen geheel ver- 190.
anderd. Nog niet beheerscher, maar *scheidsregter der wereld*, golden de uitspraken van Rome thans van de Atlantische zee tot aan den Euphraat. De magt der *drie voornaamste Staten* was zoo volkomen verbroken, dat zij, zonder toestemming van Rome, ook zelfs geenen oorlog dorsten te beginnen, de *vierde*, Aegypte, had zich reeds 201 onder de voogdijschap van

van Rome begeven (*), en zwakkeren volgden van zelven, terwijl allen het zich tot eer rekenden, *bondgenooten van Rome* te zijn. Onder deze *namen*, waarmede men de volken aan zich onderwierp, terwijl men hen deed insluimeren, grondde Rome dit nieuwe Staatkundige stelsel en onderschraagde het deels door aanhoudende aanhitzing en begunstiging der zwakken tegen de magtigen, hoe onregtvaardig ook de eischen der eersten waren, deels door de *partijschappen*, die het in alle, zelfs de kleinste, Staten wist te vormen.

Hoe werkzaam ook overäl de Romeinsche Staatkunde door hare gezondene gezantschappen was, had men echter *Carthago*, tegen hetwelk men *Massinissa*, het *Achaeïsche verbond*, waartegen men de *Spartanen*, en Philippus van Macedonië, tegen wien men iedereen, die klagen wilde, begunstigde, als ware het onder bijzonder toezigt genomen (†).

14) Op het *inwendige van Rome* werkten deze veranderde betrekkingen, en deze kennis met de buitenlandsche volken, alhoewel ook eene steeds meer toenemende uitbreiding van wetenschappelijke en Aesthetische beschaving de langzame gevolgen daarvan waren, nogtans in verscheidene opzigten nadee-
186. lig terug. De invoering der schandelijke *Bacchanalia*, die ontdekt en verboden werden, toont, hoe gemakkelijk grove ondeugden onder een volk kunnen indringen, dat aan onkunde van dezelven zijne geprezene moraliteit te danken had. Onder de hoogere standen toonde zich echter de *geest der kabalen* reeds op eene zigtbare wijze door den aanval, dien *Ca-*

(*) Zie boven bladz. 286.
(†) Zie boven bladz. 91. 317. 318.

Cato de Oude, wiens rusteloozе werkzaamheid altijd ſlechts het werktuig van zijne gehate hartstogten was, tegen de *Scipiones* in het werk ſtelde. Zijne ſtrenge *cenſuur* vergoedde de ſchade niet, die zijne 185.
eigene zedeloosheid en zijne verderfelijke ſtaatkunde aanrigtten.

Vrijwillige ballingſchap van *Scipio Africanus* naar Linternum 187, waar hij 183 juist in dat jaar ſtierf, waarin ook *Hannibal* voor de vervolging van Rome moest bezwijken. Ook zijn broeder *L. Scipio Aſiaticus* kon de aanklagt en veroordeeling niet ontgaan 185. — Men had eene meer zigtbare werking van de verwijdering dezer grooter mannen kunnen verwachten; maar in eenen Staat, waar de regering zich in de handen van een corps bevindt, als dat van den Romeinſchen Senaat was, brengt de verwisſeling van bijzondere perſonen zeer weinige werking voort.

15) Nieuwe twist met *Philippus van Macedonië*, reeds ſedert 185, die het maar al te zeer ondervond, dat men hem ſlechts ontzien had, zoo lang men hem noodig had. Offchoon het uitbarsten van den oorlog eerst door zijnen jongſten zoon en de plannen, die men met dezen in Rome had, en vervolgens door den dood van Philippus opgehouden 179.
werd, zoo nam de haat echter onder zijnen opvolger *Perſeus*, in weerwil van het in het begin vernieuwde verbond, ſteeds toe, totdat de oorlog we- 172.
zenlijk uitbrak (*).

De *eerſte* oorzaken tot den twist met Philippus gaven *dezelfde* kleine veroveringen in Athamanië en Theſſalië, die men, gedurende den oorlog met Antiochus, aan Philippus toegeſtaan had te maken. Nogtans ſmartte Philippus de manier

(*) Zie boven bladz. 370.

tier van de behandeling der commissie der Romeinsche gezanten 184, waarvoor hij, de koning, zich als aangeklaagden moest verantwoorden, meerder, dan het onderwerp van den twist zelven. De uitroeping, die het smartelijk gevoel Philippus afperste „*dat de avond van al de dagen nog niet gekomen was*" (*) toonde reeds toen, hoedanig hij gezind was. — De tusschentijd tot aan het uitbarsten van den oorlog was voor Rome overigens niets minder dan een vreedzame tusschentijd. Buiten den kamp in *Spanje* en *Ligurië*, die bijna onafgebroken voortduurde, veroorzaakten de opstanden, zoowel in *Istrië* 178, als in *Sardinië* en *Corsica* 176, zeer bloedige oorlogen.

16) De *tweede Macedonische oorlog*, die met den
168. ondergang van Perseus en zijn rijk eindigde (†), zettede, daar Perseus van *zijnen* kant alles in het werk stelde, om niet alleen in Griekenland, Thracië en Illyrië, maar ook in Carthago en Azië zich bondgenooten te verschaffen, de geheele werkzaamheid der Romeinsche Staatkunde alle leven bij, om eene magtige coalitie te beletten. Waar vond men toen hunne gezanten niet? — Ook gelukte het hun, om hem wel niet volkomen, maar nogtans zoo zeer op zich zelven te doen staan, dat zijne verbintenissen hun slechts nieuwe zegepralen bereidden. — Het
167. uitgeplunderde *Epirus* en *Gentius van Illyrië* moesten zwaar hiervoor boeten, gelijk men het ook aan de *eigene onzijdig* geblevene bondgenooten, de *Rhodiërs* en *Eumenes*, zeer nadrukkelijk gevoelen liet, dat zij niets verder dan werktuigen van Rome waren.

Be-

(*) *Nondum omnium dierum solem occidisse*; *Liv. H. R. L.* 39. c 26.

(†) Zie boven bladz. 320.

Begin van den Macedonischen oorlog 171, nog voordat Rome zich tot dien toegerust had; slechts door eenen listigen wapenstilstand, waartegen zelfs de ouden Senatoren zich verzetteden, kon men den tijd daartoe winnen. Nogtans viel de oorlog 170 en 169 gelukkig voor Perseus uit, wien niets dan standvastigheid en inzigt ontbrak, om van zijne voordeelen gebruik te maken, totdat 168 *Paulus Aemilius* — tegen de gewoonte der Romeinen een *oud* veldheer — het bevel in handen kreeg. — *Beslissende moordadige slag bij Pydna* 22 Junij 168. — Zoo is één uur genoegzaam, om een rijk te doen vallen, dat geen ander steunpunt dan in zijne armee heeft! — Gelijktijdig met dezen oorlog en zeer gewenscht voor Rome was de oorlog van *Antiochus Epiphanes* tegen Aegypte. Geen wonder, dat Rome *eerst* 168 door *Popilius* hier den vrede *gebood* (*).

17) De *vernietiging der Macedonische monarchie* had dezelfde nadeelige gevolgen voor de overwinnaars als voor de overwonnenen. Bij de eersten kwam al spoedig het voornemen tot rijpheid, om uit *scheidsmannen* der wereld hare *beheerschers* te worden, en de laatsten moesten in de naastvolgende 20 jaren al die rampen uitstaan, die van zulk eenen overgang onafscheidelijk waren. Het stelsel, dat de staatkunde van Rome tot hiertoe gevolgd had, was op den duur onuitvoerbaar, dewijl volken zich wel door geweld ten eenemaal laten onder het juk brengen, maar niet onder den *naam* van vrijheid lang in afhankelijkheid kunnen gehouden worden. De tijdsomstandigheden, door dezen oorlog voortgebragt, droegen echter ook nog voornamelijk bij, dat de betrekking tusschen de Romeinen en hunne bondgenooten zich volgens dezelve weldra veranderen moest.

De

(*) Zie boven bladz. 286.

De *hervorming* van het te voren uitgemergelde Macedonië (*) en Illyricum *tot Republieken*, die aan alle volken, volgens het besluit van den Senaat, toonen zoude; „ dat Rome gereed was hun de vrijheid te brengen," geschiedde onder zulke drukkende voorwaarden, dat de vrijgemaakten weldra alles in het werk stelden, om eenen koning te hebben. — Nogtans leed *Griekenland* nog veel meer dan Macedonië. Daar gedurende den oorlog de *geest van partijschap* hier den hoogsten trap bereikt had, was de overmoed der Romeinsche partij, die meest uit vele booswigten bestond, even zoo groot, als de vervolging van alle anders denkenden, zelfs van die genen, die geene partij gekozen hadden. En evenwel hield Rome zich niet eerder voor veilig, dan dat het, door eene schandelijke kunstgreep, zich van alle tegenstanders van eenig aanbelang daar *op eens* ontslagen had (†).

18) Geheel in denzelfden geest *gedroeg* men zich thans ook tegen de *overige mogendheden*, waarvan men nog tegenstand te wachten had. Zij moesten *weerloos* gemaakt worden, en ieder middel daartoe was thans in de oogen van den Senaat geoorloofd. — Terwijl men de oneenigheden der troonopvolging in *Aegypte* tot eene *verdeeling* zich te nutte maakte (**), maakte men zich in *Syrië*, door den regtmatigen erfgenaam in Rome terug te houden, van de voogdijschap meester, om door gezanten daar de krijgs-
162. magt te vernietigen (††).

19) Het is daarom ook duidelijk, dat de thans ontstane *plannen tegen Carthago* geenzins op zich zelven bestonden; maar veel meer met het geheele toen-

ma-

(*) Zie boven bladz. 320.
(†) Zie boven bladz. 320.
(**) Zie boven bladz. 388.
(††) Zie boven bladz. 263.

malige ſtelſel der Romeinſche ſtaatkunde op het naauwſte verbonden waren, offchoon de uitvoering derzelven alzins door verſcheidene bijzondere voorvallen ten deele uitgeſteld, ten deele verhaast werd. De geſchiedenis ſchijnt in de ongeloofelijke mishandelingen, die Carthago reeds vóór zijnen val dulden moest, voor de volken, die het konden vatten, een voorbeeld te hebben willen daarſtellen, wat zij van de heerſchappij van eene te magtige Republiek te wachten hebben.

Aan het hoofd der partij, die de verwoesting van Carthago begeerde, was *Cato*, deels uit zucht, om niet van hetzelfde gevoelen als *Scipio Naſica* te zijn, dien hij haatte, dewijl zijn invloed bij den Senaat te groot was, deels dewijl hij door de Carthagers, toen hij afgezant aldaar was, zich niet genoeg vereerd geloofde; maar de overwinning van Masſinisſa 152 (*) en de *afval van Utica* bragten het plan tot rijpheid. — *Begin des oorlogs*, nadat men Carthago op eene trouwlooze wijze *ontwapend* had 150; maar eerst 146 werd de ſtad door *P. Scipio Aemilianus* ingenomen en verwoest; doch het gebied van Carthago, onder den naam van *Afrika*, tot eene Romeinſche *provintie* gemaakt.

20) Gelijktijdig met dezen derden Carthagiſchen oorlog was er een nieuwe *oorlog* in *Macedonië*, die eenen anderen in *Griekenland* ten gevolge had en het lot der beide landen veranderde. In Macedonië plaatſte zich een zekere *Andriscus*, die zich voor eenen zoon van Perſeus uitgaf, aan het hoofd van het zeer misnoegde volk, nam den naam van Philippus aan en werd, voornamelijk door zijne verbintenisſen in Thracië, voor Rome zeer geducht, 148.

tot-

(*) Zie boven bladz. 91.

totdat hij door *Metellus* overwonnen werd. Daar Rome dit tijdpunt tot *ontbinding van het Achaeïsche verbond* gebruiken wilde, ontstond hierdoor de Achaeïsche oorlog (*), die nog door *Metellus* begonnen en door *Mummius* met de *verwoesting van Corinthe*
146. geëindigd werd. Daar thans *Griekenland*, zoowel als *Macedonië*, tot *Romeinsche provintiën* gemaakt werden, gaf Rome het bewijs, dat *geene betrekking en geen regeringsvorm voor eene oorlogzuchtige Republiek beschermt, die veroveringen maken wil*, zoodra de tijdsomstandigheden die mogelijk maken.

Men had moeten verwachten, dat de vernietiging van twee der voornaamste *koopsteden* der wereld, in hetzelfde jaar, in het oog vallende gevolgen voor den loop des *handels* had moeten naar zich slepen; maar de handel van Carthago en Corinthe had zich reeds van te voren meestal naar Alexandrië en Rhodus verlegd; daarenboven verving Utica eenigermate thans de plaats van Carthago.

21) Terwijl Rome op deze wijze troonen en Republieken omverre wierp, kreeg het echter aan eenen
146. Spaanschen landman *Viriathus* eene tegenpartij *in dit land*, van wien het zich, na eenen zesjarigen kamp, niet anders dan door sluipmoord wist te ont-
140. slaan. Maar ook na zijnen dood duurde de *oorlog* tegen de onoverwinnelijke *Numantiners* nog voort,
133. die eindelijk *Scipio Aemilianus* wel verdelgen, maar niet te onderbrengen konde.

De oorlogen tegen de *Spanjaarden*, die van alle te ondergebragte volken hunne vrijheid tegen Rome het hardnekkigste verdedigden, begonnen, na volkomene verdrijving der Carthe-

(*) Zie boven bladz. 321.

thagers uit het land 206, reeds in het jaar 200. Zij werden zoo hardnekkig, deels door de gefteldheid van het zeer volkrijke land, waar bijna iedere plaats eene vesting was, deels door den moed der inwoners, maar vooräl door de ftaatkunde der Romeinen, die hunne bondgenooten altijd tegen de overige volken wapenden. De oorlogen hielden van 200—133 zelden geheel op en werden meest in Spanje *aan deze zijde*, waar de *Celtiberi*, en in Spanje *aan geene zijde*, waar de *Lufitani* de magtigfte tegenftanders waren, gevoerd. Zij waren het hevigfte 195 onder *Cato*, die Spanje aan deze zijde te onderbragt; daarna 185—179, toen de *Celtiberi in hun eigen land* beoorloogd werden; en 155—150, toen de Romeinen in beide provintiën zoo geflagen werden, dat men in Rome bevreesd was, om er naar toe te gaan. De afperfingen en de trouwloosheden van *Servius Galba* bragten *Viriathus* 146 aan de fpits zijner natie, der *Lufitaners*; nogtans breidde de oorlog zich weldra ook in Spanje *aan deze zijde* uit, waar, te gelijk met verfcheidene andere volken, voornamelijk de *Numantiners*, tegen Rome opftonden 143. — Nu eens overwinnaar, dan eens overwonnen is Viriathus juist na zijne nederlagen het geduchtfte, dewijl hij het plaatfelijke van zijn land wist te nutte te maken en met het karakter van zijn volk om te gaan. Na zijne vermoording, door *Caepio* bewerkt 140, wordt Lufitanië wel te ondergebragt; maar de *Numantifche oorlog* wordt des te heftiger, en de Numantiners dwingen 137 den Conful *Mancinus* tot een nadeelig verdrag. Toen Scipio 133 den oorlog eindigde, werd het wel in Spanje rustiger; maar het noordelijke gedeelte van het land was nog niet geheel aan Rome onderworpen, alhoewel zij ook in *Gallicië* indrongen.

22) **Veel gemakkelijker dan tot alle deze landen kwamen de Romeinen, juist op het einde van dit tijdvak, tot het bezit van ééne hunnèr gewigtigfte provintiën, dewijl de *onzinnige Attalus III. van Pergamus* (onzeker is het door wiens toedoen) hun zijn**

geheele rijk bij erfenis *vermaakte* (*), dat zij ook dadelijk in bezit namen, en in weerwil van den
133 opftand van den voorgegevenen erfgenaam *Ariftoni-*
tot *cus* behielden, daar zij alleen Phrygië als belooning
130. aan Mithridates V. van Pontus affionden. Zoo werd dus het grootfte en fchoonfte gedeelte van Klein-Azië door eene pennenftreek het eigendom van Rome. Was deze zonderlinge bezitneming een werk der Romeinfche ftaatkunde, dan heeft ten *minfte* Rome door het bederf zijner zeden en de vreeslijke oorlogen, die onder Mithridates daarvan de gevolgen waren, voor dezen aanwas zijner magt en rijkdommen verfchrikkelijk geboet.

23) De buitenlandfche bezittingen van Rome buiten het eigenlijke Italië bevatteden thans onder den naam van *Provintiën*, — eenen zeer veel beteekenenden naam in de fpraak der Romeinfche ftaatkunde, zoo als geen andere, — *in* het westen, *Spanje aan deze* en *geene zijde*, *Afrika* (het gebied van Carthago), *Sicilië*, *Sardinië* en *Corfica*, *Ligurië*, *het Cisalpynfche Gallië*; in het oosten, *Macedonië*, *Achaia* en *Azië* (het gebied van Pergamus). De bewoners dezer landen waren volkomen *Romeinfche onderdanen*. Het beftier gefchiedde door *Romeinfche magiftraatsperfonen*, de afgetredene *Confuls* en *Praetores*, aan welken *Quaeftores* (generaal-ontvangers) ondergefchikt waren. De ftadhouders vereenigden te gelijk de hoogfte *regterlijke*, *civiele* en *militaire* magt in zich (eene voorname oorzaak der *reeds thans* ontftaande fchrikkelijke onderdrukkingen), en aanhoudend bleven er *troepen* in de provintiën. Door het invoeren der

(*) Zie boven bladz. 324.

der *Romeinfche fpraak* (behalve waar men Grieksch fprak) trachtte men de inwoners tot Romeinen te herfcheppen.

Tot op het einde van dit tijdvak werden de *Praetores* uitdrukkelijk voor de provintiën benoemd. Eerst federt het ontftaan van de *Quaestiones perpetuae* werd het gewoonte, dat de *afgetredene* Praetores provintiën kregen (*propraetores*), eene hoofdbron der verbastering der Romeinfche regering.

C. Sigonius de antiquo iure provinciarum, in Graevii Thefaur. A. R. Vol. II.

24) De aanwinst van deze rijke landen had op de vermeerdering der Romeinfche *Staatsinkomften* natuurlijk eenen grooten invloed. Rome was wel geen Staat, die, zoo als Carthago, geheel van zijne finantiën afhing; maar het evenwigt, dat Rome hierin wist te houden, is toch bewonderingswaardig; en de geest der ftrenge orde toont zich ook hierin, zoo als in iedere andere openbare inftelling. Alhoewel men ook in bijzondere gevallen door binnenlandfche beleeningen, veranderingen in het muntwezen en de zoutmonopolie voor den Staat, zich reddede, zoo was nogtans de orde weldra weder herfteld, en de buit uit de ingenomene landen was zekerlijk eene groote bijdrage voor de fchatkist, zoolang hij nog, zoo als tot hiertoe, voor den Staat, en niet voor de veldheeren gemaakt werd.

De bronnen der *Romeinfche finantiën* (*vectigalia*) waren:

1) *Heffingen*

a) Van *Romeinfche burgers*, dat is, de opbrengst naar de vermogens (die nogtans na den oorlog met Perfeus 168, als niet meer noodig, lang uitgefteld werd), door den Senaat telkens naar de behoeften bepaald.

b) Opbrengsten der *Socii* in *Italië*. — Zij schijnen ook naar de vermogens berekend geweest te zijn; doch bij bijzonderen wederom verschillende.

c) Opbrengsten der *Provintiën*. — Zij waren in sommigen drukkende hoofdgelden, in anderen opbrengsten naar de vermogens; maar waarbij nog de vele, deels gewone, deels buitengewone leveringen in voortbrengselen kwamen, zoowel voor den stadhouder, die meestal vast bepaald werden, als voor de verzorging der hoofdstad.

2) De inkomsten van de *Staatsdomeinen* (*agri publici*), zoowel in Italië, vooräl Campanië, als in de provintiën, waarvan de *Tienden* (*decumae*) moesten opgebragt worden, die door vierjarige *verpachtingen*, door de Censores gedaan, geheven werden.

3) De inkomsten der *Tollen* (*portoria*, *Convoijen* en *Licenten*), in de havens en grenssteden.

4) De inkomsten uit de *Mijnwerken* (*metalla*), vooräl der Spaansche zilvermijnen, door de opbrengsten, die de bezitters hiervan aan den Staat moesten doen.

5) De gelden, die er van de slaven betaald werden, die vrij gelaten werden (*aurum vicesimarium*).

Alle *inkomsten* kwamen in de kas van den Staat (*Aerarium*); alle *uitgaven* uit dezelve werden bij uitsluiting door den Senaat bepaald, zonder daarover, zoo min als over het uitgeven zelven, het volk te raadplegen. De *beambten* waren de *Quaestores*, onder welken de *scribae* (afgedeeld in *decuriae*), wel slechts als ondergeschikte personen stonden; maar niet zonder grooten invloed te hebben. Zij moesten, daar zij 's jaarlijks niet verwisselden, voor de Quaestores wel noodzakelijk zijn, en de zaken, ten minste het geheel in kleine bijzonderheden, meestäl in handen hebben.

Over de Romeinsche finantiën was tot hiertoe het voornaamste werk:

P. Burmanni Vectigalia Populi Romani, Lugd. Bat. 1734.

Se-

Sedert zijn er twee voortreffelijke werken in Duitschland over geschreven:

D. H. Stegewisch, *Versuch über die Römischen Finanzen*, *Altona* 1804. en

R. Bosse, *Grundzüge des Finanzwesens im Römischen Staat*, *Braunschweig* 1803. 2 *Th.* Beiden bevatten zoowel het tijdvak der Republiek als der Monarchie.

DERDE TIJDVAK.

Van het begin der burgerlijke onlusten onder de Gracchussen tot aan den ondergang der Republiek.

134–30. (a. u. c. 620–724.)

Bronnen.

Over de eerste helft van dit gewigtige tijdvak der Republiek tot op den tijd van Cicero, zijn wij helaas! juist het minste onderrigt. Geen enkel gelijktijdig, ja ook zelfs geen latere schrijver, die het geheel der geschiedenis behandeld heeft, is tot ons gekomen.

Appianus de bellis civilibus, *Plutarchus* in zijne levensbeschrijving der Gracchussen, en de geestrijke kortbegripschrijver, *Velleius Paterculus*, zijn hier de voornaamste schrijvers, en zelfs de schrale *uittreksels* der verlorene boeken van *Livius* (door *Freinshemius* meesterlijk aangevuld) worden hier van gewigt. Voor de volgende tijden zijn de *bellum Catilinarium* en *Iugurthinum* van *Sallustius* twee voortreffelijke historische kabinetstukken, van des te meer waarde, omdat zij ons met den inwendigen toestand van Rome te gelijk meer bekend maken; maar zijn hoofdwerk, de *historiae*, is helaas! behalve eenige gewigtige fragmenten, verloren. Ten tijde van *Caesar* en *Cicero* zijn zoowel de *Commentarii* van den eersten, als de *redevoeringen* en *brieven* van den laatsten, rijke bronnen. De geschiedenis, die ons nog van *Dio Cassius*

ſius overig is, begint met het jaar 69 vóór Christus. Van de levensbeſchrijvingen van Plutarchus behooren, buiten die der Gracchusſen, voor dit tijdvak die van *C. Marius*, *Sulla*, *Lucullus*, *Crasſus*, *Sertorius*, *Caeſar*, *Cato van Utica*, *Cicero*, *Brutus* en *Antonius*, over wier bronnen de boven aangehaalde *Verhandeling van den Schrijver* (*) moet nagezien worden.

Door de *Nieuweren* is het grootſte gedeelte van dit tijdvak voorāl behandeld geworden in

De *Brosſes*, *Hiſtoire de la republique Romaine dans le cours du VII ſiècle par Salluſte*, *III Voll.* 4°. *a Dijon* 1777. In het Hoogduitsch vertaald door *J. C. Schlüter* 1799. met aanmerkingen 4 *B.* De ſchrijver van dit voortreffelijke werk ging van het denkbeeld uit, om Salluſtius over te zetten en aan te vullen. Het bevat uit dien hoofde, behalve de overzetting van den *bellum Catilinarium* en *Iugurthinum*, het tusſchentijdvak, door Salluſtius in zijne *Geſchiedenisſen* behandeld, van de afdanking van Sulla 79 tot 67 vóór Chr., en is even zoo gewigtig door zich zelven, als door het tijdvak, dat het bevat.

De Vertot, *Hiſtoire de revolutions arrivées dans le gouvernement de la Republique Romaine*, *Paris* 1796. 6 *Voll.* 12°. Alhoewel het met regt zeer geachte werk ook reeds de vorige tijdvakken omvat, zoo moet het toch boven de overigen hier genoemd worden.

Mably, *Obſervations ſur les Romains*, *Génève* 1751. 2. *Voll.* 8°. Overzigt van de binnenlandſche geſchiedenis, niet zonder geest; maar zoo oppervlakkig, als de *obſervations ſur les Grecs* van denzelfden ſchrijver.

1) Zoo het vorige tijdvak bijna alleen eene geſchiedenis van *buitenlandſche* oorlogen was, verſchijnt Rome daarentegen in *dit* tijdvak bijna in eenen aanhoudenden toeſtand van *binnenlandſche* ſtuiptrek-

(*) Zie boven bladz. 318.

trekkingen, die, fomtijds door buitenlandfche oorlogen voor eenigen tijd geftaakt, weldra flechts wederom vernieuwd werden, om in eenen nog heviger *burgeroorlog* overtegaan. Dewijl door de bijna onbeperkte magt van den Senaat eene zeer *gehate familie-Ariftocratie* gevestigd werd, tegen welke de *Volkstribunen* zich in de gedaante van magtige Volksleiders verhieven, ontftond daardoor een nieuwe kamp tusfchen eene *Ariftocratifche* en *Democratifche* partij, waaruit weldra *partijfchappen* ontftonden, en die door zijnen omvang en zijne gevolgen zekerlijk van veel meer gewigt werd, dan de oude twist tusfchen de Patricii en het Plebs.

De allengskens ontftane familie-Ariftocratie grondde zich op de deelneming aan de magiftraats-ambten, die thans niet alleen van veel meer *ftaatkundig gewigt*, maar, door het beftier der provintiën, ook veel voordeeliger geworden waren wegens de *groote inkomften.* De tegenwoordige Ariftocratifche partij beftaat uit dien hoofde uit de *regerende familiën* (*nobiles*), en haar middenpunt is de Senaat. — De kamp met de tegenpartij, het *plebs*, moest des te heviger zijn, hoe grooter ten deele inderdaad de *misbruiken*, voorâl in de verdeeling der *landerijen van den Staat*, waren, die in het Staatsbeftier ingeflopen waren, en aan de regerende familiën *alleen* al de voordeelen van al de overwinningen en veroveringen verzekerden, en hoe magtiger de Democratifche partij door de opeenhooping van het *gemeen* geworden was (dat zonder hantering was en echter in de Comitia ftemde), voorâl der tallooze *vrijgelatenen*, die, alhoewel *vreemdelingen*, meesrâl zonder bezittingen en vermogens, toch het grootfte gedeelte van het zoogenoemde Romeinfche volk thans uitmaakten.

G. Al. Ruperti Stemmata gentium Romanarum, *Goett.* 1795. 8°. Voor het duidelijke inzigt der Romeinfche familiën en dus Staatsgefchiedenis bijna onmisbaar.

135. 2) Begin der onlusten onder het Tribunaat van *Tib. Sempronius Gracchus*, wien reeds zijne vroegere betrekkingen tot den *man van het volk* gemaakt hadden. Zijn doel was verligting van den toestand der lagere volksklasse, en het *middel* daartoe moest de *betere verdeeling der landerijen van den Staat* zijn, die bijna bij uitsluiting in de handen der Aristocraten waren, waardoor zijne hervorming noodzakelijk dadelijk in het begin een *kamp tegen de Aristocratie* werd. Maar reeds Tib. Gracchus moest ondervinden, dat een volksleider daar niet kan blijven staan, waar hij wil, hoe zuiver ook de bedoelingen zijn, die hij heeft; en daar hij *tegen* de gewoonte de *vernieuwing van zijn Tribunaat* verlangde, viel hij als het slagtoffer van zijne plannen.

De eerste *Agrarische wet* van Gracchus, na de vruchtelooze protesteering (*intercessio*) van zijnen ambtgenoot *Octavius*, die *afgezet* werd, door het volk bevestigd, ten gevolge van welke niemand meer dan 500 akkers, en ieder zoon de helft daarvan bezitten zoude, was eigenlijk de vernieuwing van de oude wet *Lex Licinia*; maar zekerlijk in het *tegenwoordige* Rome, waar het eene inbreuk in het aangematigde eigendom van *al* de groote familiën was, van veel meer beteekenis, dan in het *vroegere* Rome. — Daarstelling eener *Commissie* ter verdeeling der landerijen, aan welke tevens het *onderzoek* toevertrouwd werd, wat een *ager publicus* was of niet? — *Nieuwe volksgezinde voorslagen* van den oudsten Gracchus, voornamelijk ter verdeeling der schatten van den gestorven' koning *Attalus* van Pergamus, om de vernieuwing van zijn Tribunaat te verkrijgen. — Groote opstand en vermoording van Tib. Gracchus door de Aristocratische partij onder *Scipio Nasica*, op den dag van de verkiezing der nieuwe Volkstribunen.

3)

3) Nogtans werd met den val van het hoofd der nieuwe partij de partij zelve in geenen deele vernietigd. Niet alleen was er aan geene *opheffing* der akkerwet te denken, maar de Senaat moest het zelfs toelaten, dat de plaats, die door den dood van Gracchus in de Commisfie opengevallen was, wederom bezet werd, en zelfs moest *Scipio Nafica*, onder het voorwendfel van een gezantfchap naar Azië, verwijderd worden. De partij van den Senaat kreeg wel aan den uit Spanje terugkeerenden *Scipio Aemilianus* († 129) voor eenen korten tijd eenen 123.
fterken fteun; doch het meeste hielpen haar de *binnenlandfche zwarigheden*, die de uitvoering van de wet in den weg ftonden.

Groote opftand der flaven in Sicilië onder *Eunus* 134—131. — Deze droeg niet weinig tot de vernieuwing van den twist te Rome bij, daar dezelve de noodzakelijkheid van eene hervorming toonde.

4) Zigtbare pogingen der Volkstribunen tot uitbreiding hunner magt, die zij door Gracchus eens *hadden leeren kennen*. Niet te vreden, dat zij *zitting* en *ftem in den Senaat kregen*, wilde *Carbo* ook 130.
de *vernieuwing van hunne waardigheid* naar wetten bepaald maken. Door eene eervolle verwijdering der hoofden van de volkspartij kwam men intusfchen het uitbarften van nieuwe onlusten nog eenige jaren voor.

Eerfte vestiging der Romeinfche magt in *Gallia transalpina* door *M. Fulvius Flaccus*, daar men Masfilia hulp zond 128. Reeds 122 werd, door de overwinning op de *Allobroges* en *Arverni* door *Q. Fabius*, tegen welken men de *Aedui* als *bondgenooten* in befcherming genomen had, het zui-

de-

delijke Gallië eene *Romeinsche provintie.* — Het innemen der *Balearische eilanden* door *Metellus* 123. — *Caius Gracchus* Quaestor in Sardinië 128–125.

5) Nogtans hielpen deze verzagtende middelen niet, toen *C. Gracchus*, met het voornemen, om in de voetstappen van zijnen broeder te treden, uit Sardinië terug kwam. Ook *hij* viel wel eindelijk als het slagtoffer zijner plannen; maar de storm, dien *hij* gedurende zijn tweejarige Tribunaat verwekte, was des te heviger, hoe grooter reeds in het begin de gisting was, en hoe meer hij door luisterrijke talenten, die den magtigen volksleider vormen kunnen, zijnen ouderen broeder overtrof.

Eerste Tribunaat van C. Gracchus 123. — *Vernieuwing* en *scherping* van de akkerwet. Maar daar hij, door zijne kunstgrepen, om het volk te leiden, de *gisting vergrootte* en de *vernieuwing van zijn Tribunaat* voor het volgende jaar 122 verkreeg, strekte hij ook zijne plannen zooverre uit, dat zij niet slechts voor de Aristocratie, maar ook voor den Staat hoogst gevaarlijk werden. — Het ontstaan der *uitdeelingen van koorn* aan het arme volk. — Plan tot hervorming van de *Ordo equestris* tot een staatkundig Ligchaam, als een tegenwigt tegen den Senaat, daar hij de *iudicia*, aan den Senaat ontnomen, op dezen overdroeg. — Nog gewigtiger voorslag, om *aan de volken van Italië het burgerregt te schenken*, gelijk ook, om *volkplantingen aanteleggen*, niet alleen in Campanië, maar ook buiten Italië te Carthago. Slechts de hoogst fijne staatkunde van den Senaat, daar men door den Tribunus *Livius Drusus* den man des volks uit de oogen van het volk wist te brengen, verhinderde, zijne volkomene zegepraal, en eenmaal aan het zinken moest Gracchus weldra de ondervinding van iederen volksleider gewaarworden, dat dan zijn geheele val onvermijdelijk is. — Groote opstand en vermoording van C. Gracchus 121.

6)

6) De overwinning der Ariſtocratiſche partij was voor dezen keer niet alleen des te volkomener en bloediger, maar zij wist van dezelve ook zoo goed gebruik te maken, dat de akkerwet van Gracchus buiten werking gebragt en eindelijk geheel afgeſchaft werd. Maar de eens geſtrooide zaden tot onlusten, vooräl onder de Italiaanſche bondgenooten, lieten zich niet meer verſtikken, daar de overheerschten op het denkbeeld eens gekomen waren, dat zij mede wilden heerſchen. Hoe ſpoedig de twist der partijen niet ſlechts vernieuwd, maar ook in eenen burgeroorlog uitbarſten zoude, hing zekerlijk ſlechts alleen van uitwendige omſtandigheden en het toeval af, of men eenen ſtouten aanvoerder vond.

Ontduiking der akkerwet eerst door opheffing der vervreemding der verdeelde landerijen van den Staat, waardoor de Optimaten die wederom voor zich koopen mogten. — Vervolgens door de *lex Thoria* volkomene vastſtelling van alle verdere verdeelingen tegen eene grondpacht, die aan het volk uitgedeeld werd; maar zeer ſpoedig hield ook deze grondpacht op.

D. H. Hegewisch, Geſchichte der Gracchiſchen Unruhen, *Altona* 1801.

Heeren, Geſchichte der Revolution der Gracchen, in die kleine hiſtoriſche Schriften, *B. I.* 1803.

7) Het meeste zigtbaar werkte deze partijgeest op de *zeden* terug, die thans des te ſpoediger begonnen te vervallen, hoe meer de buitenlandſche betrekkingen daartoe bijdragen opleverden. Noch de *ſtrengheid der Cenſors*, noch de *wetten tegen de weelde* (*leges ſumtuariae*) en de thans reeds noodzakelijk gewordene wetten *tegen den ongehuwden Staat* konden hier helpen. Dit bederf echter moest men niet

niet alleen in de hebzucht der hoogere standen; maar ook even zoo zeer in de ongebondenheid van den grooten hoop zoeken.

De *weelde in Rome* was eerst eene *weelde van den Staat*, door de ongemeene verrijking van de schatkist (*Aerarium*), vooräl in de Macedonische oorlogen, voor dat zij eene *weelde van bijzondere personen* werd, en de *schraapzucht* der aanzienlijken ging ook langen tijd vooraf. De hoofdbron ter voldoening van de hebzucht der aanzienlijken was wel in de *knevelarijen der Stadhouders* in de provintiën gelegen, die, behalve door hunne te groote *magt*, reeds door den *afstand* ligter gemaakt en door de *leges repetundarum* weinig verhinderd werden; maar misschien droegen nog meer hiertoe bij de pogingen der vorsten en koningen, om zich in den Senaat eene partij te behouden, die weldra niet anders dan *gekocht* konde worden, en, behalve aan de hebzucht, te gelijk aan de kuiperijen voedsel gaf. Maar de weelde van bijzondere personen had alzins eerst tijd noodig, om rijp te worden. Eerst in de oorlogen met Mithridates bereikte zij hare hoogte.

C. Meiners, Geschichte des Verfalls der Sitten und der Staatsverfassung der Römer, Leipz. 1782.

Meierotto Sitten und Lebensart der Römer zu verschiedenen Zeiten der Republik, Berlin 1776. Eene behandeling, die dit veelvoudig onderwerp het meeste omvat.

C. A. Böttiger, Sabina, oder Morgenscenen im Putzzimmer einer reichen Römerin, Leipz 1806. 2 Th. Eene even zoo juiste als schoone voorstelling der weelde van de Romeinsche vrouwen; maar eerst ten tijde van den grootsten luister van Rome.

8) Het meest in het oog vallende vertoonde zich dat bederf in de volgende groote oorlogen, die Rome in Afrika tegen den aangenomenen neef van
118 tot 106. Massinissa, *Jugurtha* van Numidië, en vervolgens ook tegen deszelfs bondgenoot, *Bocchus* van Maure-

retanië, te voeren had. Ontstoken en onderhouden door de hebzucht der aanzienlijke Romeinen, die Iugurtha meest reeds van Numantia af kenden, baande hij echter ook *C. Marius*, eenen nieuwen volksleider, den weg tot zijne grootheid, die, tegelijk een geducht veldheer, voor den Staat veel verderfelijker dan de Gracchussen werd.

Begin van den twist van Iugurtha met de twee zonen van Micipsa; en vermoording van den eenen, *Hiempsal* 118. — Toen de andere, *Adherbal*, zich tot Rome wendde 117, zegeviert thans reeds de partij van Iugurtha en verkrijgt eene verdeeling van het rijk. — Nieuwe aanval op Adherbal, die, in Cirta belegerd, in weerwil van een herhaald gezantschap van Rome aan Iugurtha, zich eindelijk aan hem moet overgeven en omgebragt wordt 112. De Tribunus *C. Memmius* spoort den Senaat tot eenen oorlog tegen Iugurtha aan; maar Iugurtha koopt den vrede van den *Consul Calpurnius Piso* (*) 111. — Nogtans belet Memmius de bevestiging van den vrede, en Iugurtha wordt naar Rome ontboden, om zich te *verantwoorden*. Des niet tegenstaande zoude hij zijne vrijspreking gekocht hebben, zoo het vermoorden van zijnen neef *Massiva* 110, door hulp van Bomilcar, het niet onmogelijk gemaakt had. Vernieuwing des oorlogs onder den *Consul Sp. Albinus* en zijnen broeder *Aulus* 110, hoogst ongelukkig, totdat de *onomkoopbare Q. Metellus* het bevel kreeg 109, die, in weerwil der groote bekwaamheden, die Iugurtha thans als veldheer aan den dag legde, en zijn verbond met *Bocchus* 108, den oorlog zoude geëindigd hebben, zoo hij niet door Marius, die door zijne volksgezindheid zich het Consulaat verwierf 107, was verdrongen geworden. — En nogtans moest ook Marius eerst Bocchus tot eenen verrader maken, om door hem Iugurtha in handen te krijgen 106. —

Nu-

(*) Dit zal *Bestia* moeten zijn, zie *Sallust. Bell. Iugurth.* c. 28.

Numidië werd tusschen *Bocchus* en de twee kleinzonen van Massinissa, Hiempsal en Hiarbas, gedeeld.

9) De verheffing van Marius tot het Consulaat verbrak niet alleen op zich zelve de magt der Aristocratie, daar een *man van geene geboorte* (*homo novus*) thans voor het eerste getoond had, dat de weg zelfs tot de *hoogste* eerambten ook voor hem open was, maar ook de wijze, hoe hij, tegen de Romeinsche zeden, zijne armee uit het gemeen (*capite censi*) had bijeengebragt, moest hem dubbel geducht maken. Nogtans zoude hij bezwaarlijk den regeringsvorm den bodem hebben ingeslagen, zoo niet een nieuwe, allergevaarlijkste oorlog, daar de magtigste volken van het Noorden, de *Cimbri* en *Teutones*, Italië dreigden te vernielen, terwijl in Sicilië te gelijker tijd een nieuwe vreeslijke *slavenoorlog* woedde, hem *onmisbaar* gemaakt had. Maar na den nederlaag van verscheidene Romeinsche legers, geloofde het volk slechts in den overwinnaar van Iugurtha den redder van Italië te vinden, en Marius wist
104 hiervan zoo goed gebruik te maken, dat hij vier
tot jaren achtereen Consul bleef.
101.

De *Cimbri* of *Cimmerii*, waarschijnlijk een volk van den *Germaanschen* stam, uit de landen omtrent de Zwarte zee, veroorzaakten eene volksverhuizing, die zich daarvandaan tot aan Spanje uitstrekte. Hunne togt, misschien door den Scythischen oorlog van Mithridates veroorzaakt of bevorderd, ging, zoo als de meeste togten der Nomaden, van het oosten naar het westen, langs den Donau. Reeds 113 sloegen zij in Stiermark bij Noreia den Consul Papirius Carbo. — Bij hunnen verderen togt naar het westen voegden zich Germaansche, Celtische en Helvetische volken (*Teutones*, *Ambrones*, *Tigurini*) bij hen. — Aanval op het Romeinsche Gallië 109,

109, waarin zij woonplaatsen vorderden, en nederlaag van den *Consul Junius Silanus.* — Nederlaag van *L. Cassius Longinus* en *M. Aurelius Scaurus* 107. — Voornaamste nederlaag der Romeinen in Gallië 105, door den twist hunner veldheeren, den *Consul Cn. Manlius* en *Q. Servilius Caepio*, veroorzaakt. Marius krijgt het bevel en blijft *Consul* van 104—101. Het rondzwerven der Cimbri (van welken een gedeelte zelfs over de Pyrenaeën trok, maar door de Celtiberi teruggeslagen werd 103), liet Marius den tijd, om zijne armee te organiseren; eerst 102 poogden zij, terwijl zij zich verdeelden, de Teutones door Provence, de Cimbren zelven door Tyrol, in Italië te dringen. — Groote nederlaag en vernieling der Teutones door Marius bij Aix 102. — Daarentegen wezenlijke inval en voorttrekking der Cimbren, totdat Marius Catulus te hulp komt. — Groote slag en nederlaag der Cimbren aan de Padus, 30 Julij 101.

J. Muller bellum Cimbricum, Tigur. 1772. Een jeugdige arbeid van den beroemden onderzoeker der geschiedenis. *Cf. Mannert Geographie, Th. III.*

10) Alhoewel reeds gedurende deze oorlogen de magt der volkspartij aanmerkelijk vermeerderd was, zoo brak nogtans de storm thans eerst regt uit, daar *Marius* het zesde Consulaat zich *kocht*. Thans in 100.
Rome zelf tegenwoordig, wilde hij zich aan zijne vijanden wreken, en wat vermogt de Senaat, wanneer in den Consul zelven een volksleider aan deszelfs hoofd stond? — Zijne verbintenis met den Tribunus *Saturninus* en den Praetor *Glaucias*, reeds een wezenlijk Driemanschap, zoude, na de verdrijving van *Metellus*, de Republiek gesloopt hebben, zoo niet de wulpsche losbandigheid eener menigte zijner verbondenen hem gedwongen had hunne partij te verlaten, om niet alle volksgezindheid te verliezen.

De aanval van het komplot, dat den schijn wilde hebben van in de voetstappen van de Gracchussen te treden, was het eerste tegen *Q. Metellus*, het hoofd der partij van den Senaat, en den doodvijand van Marius reeds van Afrika af, gerigt. Nu zijn verdrijven door eene *nieuwe akkerwet*, tegen welke hij zich verzettede, matigde deze *partij* zich thans de regten van het *volk* aan en gedroeg zich op eene geweldadige wijze in de Comitiën, totdat er, bij de nieuwe verkiezing der Consuls, een groote opstand van alle weldenkende burgers, thans door *Marius* zelven begunstigd, tegen hen ontstond, en Saturninus en Glaucias, in het Capitool belegerd, zich moesten overgeven en omgebragt werden. — Een gevolg hiervan was weldra de terugroeping van Metellus uit zijne vrijwillige ballingschap 99, zelfs tegen den wil van Marius, die zich naar Azië verwijderde.

98 tot 91. 11) De weinige jaren van rust, die Rome thans genoot, deden veel goed en veel kwaad tot rijpheid komen, waartoe het zaad reeds van te voren uitgestrooid was. Terwijl de thans kiemende *welsprekendheid* in eenen M. Antonius, L. Crassus en anderen tegen de onderdrukkers der provintiën in de Staatsprocessen (*quaestiones*) werd aangewend; en eenige edele mannen de wonden van Sicilië, Azië en andere provintiën, door eene betere bestiering poogden te heelen, werd de thans bestaande magt van de *Ordo equestris* eene nieuwe hoofdbron van misbruiken. Sedert dezelve, behalve de zitting in de *iudicia*, die C. Gracchus aan dezelve verschaft had, ook in het bezit der *pachtingen* en daarvandaan ook der *heffingen* der Staatsinkomsten in de provintiën gekomen was, kon dezelve niet alleen tegen elke hervorming, die men hier bewerken wilde, zich ligt verzetten, maar ook in Rome den Senaat in afhankelijkheid houden. De thans

thans *onstaande twist over de iudicia*, *tusschen deze en den Senaat* werd één der verderfelijksten voor de Republiek, daar de *iudicia* door dezelve slechts ter bevrediging van bijzonderen haat en zelfs ter verdrijving der grootste mannen misbruikt werden. Het zitting hebben in de *iudicia* werd door den Tribunus *M. Livius Drusus* (den jongeren) aan den Riddenstand wel voor de helft wederom ontnomen; maar de wijze, waarop hij dit deed, blies helaas! het vuur wederom aan, dat reeds sedert de Gracchussen altijd onder de asch gesmeuld had.

Verkrijging van *Cyrene* door het testament van den koning *Apion* 97, dat echter, alhoewel waarschijnlijk tegen betaling van eene schatting, zijne onafhankelijkheid behield. — Het bijleggen der twisten tusschen de koningen in Klein-Azië, door den *Praetor Sulla* 92 (*).

12) Opstand der volken van Italië ter verkrijging van het Romeinsche burgerregt, en daaruit ontstaande bloedige *oorlog der bondgenooten*. Offchoon de verdrukking van Rome dien allengskens voorbereidde, werd hij toch door de *listen der Romeinsche volkleiders*, die sedert de wet van den jongsten Gracchus steeds deze volken met de mededeeling van het burgerregt paaiden, om zich onder hen eene partij te maken, eigenlijk aangestookt. Maar men zag weldra, dat het den verbondenen zelven niet aan hoofden ontbrak, die groote plannen wisten te ontwerpen en met nadruk uittevoeren. Italië moest *eene Republiek*, en *Corfinium*, in de plaats van

91 tot 88.

(*) Zie boven bladz. 327.

van Rome, de hoofdstad van dezelve worden. Ook konde Rome zich *daardoor* slechts redden, dat het den verbondenen het volle burgerregt, maar allengskens, mededeelde.

Terwijl sedert de onlusten der Gracchussen steeds de verbondenen in groote menigte naar Rome stroomden, die in soldij der volksleiders aldaar stonden, werd door de *lex Licinia Mucia* 95, die dezen uit Rome verwijderde, de grond tot den opstand gelegd. Reeds sedert dien tijd begonnen de zamenzweringen onder deze volken, en kwamen zonder verhindering tot zulk eene rijpheid, dat de nalatigheid van Rome slechts door de woede der daar bestaande partijschappen, die door de *lex Varia* 91 tegen de bevorderaars des opstands slechts nog meer ontstoken werd, verklaard kan worden. Het vermoorden van den Tribunus *Livius Drusus* 91, eenen zeer dubbelzinnigen man, deed de zaak tot uitbarsting komen. Tot de verbintenis behoorden de *Marsi*, *Picentes*, *Peligni*, *Marrucini*, *Frentani*, *Samnites* (die thans eene hoofdrol speelden) *Hirpini*, *Apuli*, *Lucani*. — In den oorlog, die des te bloediger was, hoe menigvuldiger de bijzondere gevechten en belegeringen, vooräl der Romeinsche *Volkplantingen*, waren, schitterden van den kant der Romeinen voornamelijk *Cn. Pompeius* (de vader), *L. Cato*, *Marius*; maar boven allen *Sulla*; onder de *algemeene* veldheeren der verbondenen, *Pompaedius*, *C. Papius* en anderen. — Mededeeling van het burgerregt eerst aan de *getrouwgeblevenen Latini*, *Umbri* en anderen, door de *lex Julia* 91; maar daarna ook door de *lex Plotia* allengskens aan de overigen. Nogtans bleven nog eenigen onder de wapenen.

Heyne de belli socialis caussis et eventu, in Opusc. Tom. III.

13) De thans geëindigde oorlog veranderde inderdaad den regeringsvorm, daar Rome thans niet meer,

meer, zoo als tot hiertoe, bij uitsluiting het hoofd van den geheelen Staat bleef; en in weerwil dat men de *nieuwe burgers* slechts onder 8 Tribus verdeelde, moest hun *invloed op de Comitiën* toch weldra voelbaar worden, daar men zoo ligtelijk van hen tot partijschappen gebruik konde maken. Buitendien was de reeds lang aangekweekte bijzondere haat tusschen *Marius* en *Sulla* door dezen oorlog nog des te meer toegenomen, hoe meer het aanzien van Sulla in denzelven vermeerderd, en dat van Marius verminderd was. Men had niet dan eene aanleiding noodig, zoo als de thans uitbarstende eerste oorlog met Pontus die gaf, om eenen burgeroorlog te doen ontstaan, die de vrijheid van Rome dreigde te vernietigen.

14) Verbintenis van Marius met den Tribunus *Sulpitius*, om door hunne partij aan den Consul 88.
Sulla het opperbevel tegen Mithridates, hem door den Senaat reeds gegeven, wederom te ontnemen. Hoe ligtelijk ook Sulla, op *zijne armee vertrouwende*, aan de spits van dezelve de *hoofden* der partij verdreef, scheen hij toch nog niet te weten, dat eene partij zelve daardoor nog niet vernietigd is. Hoe doelmatig ook zijne overige inrigtingen waren, was toch de *verheffing van Cinna* tot het *Consulaat* een misslag, waarvoor Italië nog harder, dan hij zelf, boeten moest. Hoeveel bloed was gespaard geworden, zoo Sulla toen niet ten ontijde had volksgezind willen zijn.

Voorslagen van Sulpitius tot eene gelijkmatige verdeeling der nieuwe burgers en vrijgelatenen door *alle Tribus*, om daardoor uit hen zijne partij te vormen, die door een volksbesluit, op eene geweldige wijze genomen, het opperbevel

aan Marius opdraagt. — Marsch van *Sulla naar Rome* en *verdrijving van Marius*, die onder bijna ongeloofelijke lotgevallen naar Afrika ontsnapt en, benevens zijnen zoon en eenen van zijne aanhangers, *vogelvrij verklaard* wordt. — Herstelling der magt van den Senaat en het voltalligmaken van denzelven door drie honderd Ridders. Sulla snelt, nadat hij zijnen vriend *C. Octavius* en zijnen tegenpartij *L. Cinna* tot Consuls had laten verkiezen, naar Griekenland.

89 tot 85. 15) *Eerste oorlog met Mithridates den Grooten*, door Sulla tegen de veldheeren van den koning in Griekenland zegevierende gevoerd, zoodat deze, met teruggaaf van alle veroveringen, zich in zijn vaderlijk rijk beperkte. Zoo Rome sedert den tijd van Hannibal zulk eene tegenpartij niet gezien had, als de koning van Pontus, die in weinige maanden, heer van geheel Klein-Azië, Macedonië en Griekenland, reeds Italië zelve bedreigen konde, moest de oorlog van den kant van Rome ook van eenen geheel anderen aard worden, dan alle vorigen, dewijl *Sulla*, na de zeviering zijner tegenpartij, gedurende dezelve in Rome *vogelvrij verklaard* was, dien met *zijne* hulpmiddelen en *zijne* armee moest voeren. De ongelukkige landen, die het tooneel van denzelven waren, gevoelden dit even zoo zeer *gedurende* den oorlog, als Italië het *na* denzelven ondervinden moest.

Begin des oorlogs door Mithridates, nog vóór het eindigen van den oorlog met de bondgenooten 89, dewijl hij zich van Cappadocië en Paphlagonië meester maakt. Hij was door zijne verbintenissen met de volken langs den Donau en zijne *zeemagt* niet minder geducht, dan door zijne *landmagt*; en de *verbittering* der *inwoners van Azië* tegen Rome maakte hem zijne onderneming ligt. — Dubbele overwinning op den

den *koning Nicomedes* van Bithynië en den Romeinschen veldheer *M. Aquilius*, waarvan de verovering van geheel *Klein-Azië*, het eiland *Rhodus* uitgezonderd, het gevolg was. *Vermoording van alle Romeinsche burgers* in de steden van Klein-Azië. — Overtogt van het koninklijke leger onder den veldheer *Archelaus* naar Griekenland, waar *Athenen* de voornaamste wapenplaats werd 88. — Belegering en eindelijk verovering van het ongelukkige Athenen door Sulla, 1 Maart 87. — Herhaalde groote nederlagen van het leger van Mithridates onder Archelaus, bij *Chalcis* en vervolgens bij *Orchomenus*, door Sulla 86, wiens plannen doorgaans op de *vernietiging* zijner vijanden gerigt waren. — Begin der vredes-onderhandelingen door Archelaus, maar die eerst door een *persoonlijk mondgesprek* van Sulla en Mithridates tot stand gebragt worden 85. — Maar reeds van te voren was door de tegenpartij in Rome de veldheer *L. Valerius Flaccus* met eene nieuwe armee naar Klein-Azië, zoowel tegen Sulla, als Mithridates gezonden, die evenwel door zijnen legatus *Fimbria* omgebragt werd. Fimbria behaalde wel voordeelen op den koning; maar werd door Sulla ingesloten en bragt zich zelven om. — Zoowel door de *losbandigheid der armee*, die Sulla niet bedwingen kon, als door de schrikkelijke *schattingen*, die hij na den vrede, tot het voeren van den oorlog met Italië, in *Klein-Azië afperste* 84, en de *zeeroovers*, die uit de afgedankte vloten des konings ontstonden, werden deze ongelukkige landen, vooräl de rijke steden, bijna volkomen vernietigd.

16) Maar gedurende dezen oorlog viel in Rome zelve eene omwenteling voor, door welke niet alleen de door Sulla herstelde orde omvergeworpen werd, maar door de *zegeviering der democratische partij* onder *Cinna* en *Marius* eene woeste regeringloosheid van het gemeen ontstond, die zelve door den helaas! wat te laat voor Rome gevolgden dood van Marius slechts nog erger werd, daar zelfs hun-

hunne eigene hoofden de ruwe horden niet meer bedwingen konden. Hoe vreeslijk ook de terugkomst van den *vogelvrij verklaarden* Sulla was, zoo kon zij toch voor allen, die niet tot het gemeen, of den aanhang van deszelfs hoofden, behoorden, de eenige hoop blijven.

Opstand van *Cinna*, op aandrijving der gebannenen, kort na het vertrek van Sulla, dewijl hij, door de verdeeling der *nieuwe burgers* door al de Tribus, zich eene partij zoekt te maken; maar door *C. Octavius*, aan het hoofd van den Senaat en der *oude burgers*, uit Rome verdreven en van zijn Consulaat beroofd wordt 87. Evenwel brengt hij weldra een magtig leger in Campanië op de been en roept *Marius* uit zijne ballingschap terug. — *Inneming* en *plundering* van het uitgehongerde *Rome*, en *schrikkelijk bloedbad*, na hetwelk Marius en Cinna *zelven* zich tot Consuls benoemen, en *Sulla vogelvrij verklaard* wordt. — Dood van Marius 13 Jan. 86, wien *C. Papirius Carbo* opvolgt. — De bemiddeling van den Senaat kon niets baten, daar de hoofden van beide de partijen slechts in de vernietiging hunner tegenpartij hunne veiligheid beschouwden. De *vermoording van Cinna* door zijne eigene soldaten 84 beroofde volkomen de heerschende partij van een *algemeen opperhoofd*. Noch de lafhartige *Carbo*, offschoon hij ook *alleen* Consul bleef, noch de onbekwame *Norbanus*, noch de jongeling *C. Marius* (de zoon) had daartoe genoeg persoonlijk gezag, en *Sertorius* verliet Italië nog ter regtertijd, om in Spanje een nieuw vuur te ontsteken.

17) *Terugkomst van Sulla naar Italië* en *schrikkelijke burgeroorlog*, eerst na de *vernietiging* der Demokratische partij door zijne verheffing tot aanhoudenden Dictator geëindigd. — Alhoewel ook zijne vijanden nog verre meerder in getal waren, had toch hunne partij zoo weinig inwendige vastheid,

heid, dat hem en zijne veteranen de overwinning niet ligtelijk misfen konde. Het vermoorden gedurende den oorlog trof het meeste de volken van Italië, die op de zijde van Marius geweest waren, om daardoor voor zijne eigene foldaten plaats te maken, waar zij wonen konden; maar Rome zelve moest de ijsfelijkheid der nieuwe omwenteling eerst na de overwinning gewaarworden. De *oorlogsverklaring van Sulla*, die eigenlijk flechts *zijne vijanden* moest treffen, was de leus tot eenen algemeenen moord, daar een ieder zich ook bij die gelegenheid van de zijnen poogde te ontflaan, en *hebzucht* was hierbij nog meer werkdadig dan *wraakzucht*. Wie was in deze dagen van verfchrikking in Italië van zijn leven of zijne bezittingen zeker? — En toch, als men den diep bedorven toeftand onder de vorige heerfchappij van het gemeen kent, en hiervan aftrekt, wat zonder kennis van Sulla gefchiedde, en wat hij ter bevrediging zijner armee doen moest, is het moeijelijk om te zeggen, in hoe verre men hem zelven eene *ondoelmatige* wreedheid kan voorwerpen.

Na de landing van Sulla wordt dadelijk *Norbanus* overwonnen, en de armee van den Conful *Scipio* door omkoopingen gewonnen 82. — Terwijl bijna alle aanzienlijke lieden zich voor Sulla verklaren, en de jonge *Pompejus* hem met eene door hem zelven geworvene armee te gemoet trekt, won zijne zaak even zoo zeer in aanzien, als hij zelf in magt. — Overwinning bij *Sacriportus* op den jongen Marius, die zich in *Praenefte* werpt en daar belegerd wordt. — Maar de beflisfing werd eerst daargefteld door den grooten *flag voor de poorten van Rome* tegen de armee der *Samniten* onder Telefinus, waarvan zoowel de val van Praenefte als het innemen van Rome de gevolgen waren. Na de daarop volgende *vogelvrijverklaring* laat Sulla zich tot *aanhoudenden*

Dictator benoemen, terwijl hij zijne magt in Rome door 10,000 *vrijgelatene* slaven der vogelvrijverklaarden; doch in Italië door de *volkplantingen zijner veteranen*, op kosten van zijne vijanden gesticht, bevestigt.

81 tot 79. 18) Groote *hervorming de regering van den Staat* gedurende het *tweejarige Dictatorsambt van Sulla.* De Aristocratie van den Senaat, dien hij uit de Ridders voltallig maakte, wordt niet slechts hersteld; maar de bronnen moesten ook gestopt worden, waaruit tot hiertoe de Democratische moedwilligheid gesproten was. De oorzaken van zijnen *vrijwilligen afstand* lagen waarschijnlijk in zijne natuurlijke geaardheid, die eene weelderige rust boven eene moeijelijke werkzaamheid stelde, zoodra zijne hartstogten hem niet meer tot dezelve aanspoorden. Nogtans behoudt hij verre den voorrang boven Marius, dat hij niet enkel de *speelbal* zijner hartstogten was. Sulla bleef zich in zijn geheele gedrag tot aan het einde van zijne rol *zoo gelijk*, dat hij genoegzaam getoond heeft, dat hij zeer wel wist, hetwelk Marius nooit wist, wat hij *eindelijk* bedoelde.

Inwendige inrigtingen van Sulla door de *leges Corneliae.*

1) Wet ter beperking der Volkstribunen, door het ontnemen van hunne wetgevende magt.

2) Wet over het komen tot overigheidsambten. — Het getal der Praetores werd tot 8, dat der Quaestores tot 20 vermeerderd.

3) Wet *de maiestate*, vooräl ter beperking der Stadhouders in de provintiën, en afschaffing hunner knevelarijen.

4) Wet *de iudiciis*, waardoor de *iudicia* wederom aan den Senaat gebragt werden.

5) Verscheidene wetten van politie, *de sicariis*, *de veneficiis* enz. ter bewaring der veiligheid en rust in *Rome*, waarop alles aankwam.

6) De

6) De wet *de civitate* ontnam aan de Latini en verſcheidene ſteden en volken van Italië wederom het hun geſchonkene burgerregt, offchoon wij den inhoud van dezelve niet naauwkeurig kennen. —

Buitenlandſche oorlogen. — Oorlog in *Afrika* tegen de hoofden der democratiſche partij, *Cn. Domitius* en den koning *Hiarbas*, door Pompeius met eene *zegepraal* geëindigd 80. —

Tweede oorlog met Mithridates, door Murena, tot wien Archelaus overgeloopen was, ten doele op aanzetting van dezen, en om eene zegepraal te verdienen, begonnen; maar op bevel van Sulla door een verdrag geëindigd 81.

19) Nogtans konden de inrigtingen van Sulla te Rome onmogelijk ſtandhouden, daar het kwaad dieper lag, dan dat het zich door deze wetten zoude hebben laten uitroeijen. Eene Republiek, die, zoo als Rome, geenen middelſtand heeft, moet reeds uit haren aard aan aanhoudende ſchokkingen blootgeſteld zijn, die des te heviger zijn, hoe grooter dezelve is. Daarbij kwam, dat door de bijna *algemeene verandering der eigendommen* in de laatſte omwentelingen door geheel Italië eene magtige partij ontſtaan was, die niets meer wenschte, dan eene tegenomwenteling. En hoevele *jonge lieden*, als een *Lucullus*, *Craſſus*, maar boven allen *Pompeius*, hadden in de laatſte beroeringen van den Staat eene loopbaan *begonnen*, die zij nog geen plan hadden te *eindigen?* Het kan derhalve niet vreemd ſchijnen, zoo reeds dadelijk na den dood van Sulla († 78) een Conſul, *M. Aemilius Lepidus*, eene poging konde doen, om een tweede Marius te worden, die ſlechts door de ſtandvastigheid en den moed van eenen zoo grooten burger, als zijn ambtgenoot *Q. Lutatius Catulus* was, konde verijdeld worden.

Po-

Poging, om de Constitutie van Sulla omverre te werpen door *Lepidus* 78. — Herhaalde nederlagen voor Rome en in Etrurië door Catulus en Pompeius 77, waarop hij in Sardinië stierf.

20). Maar veel gevaarlijker voor Rome scheen de door *Sertorius* in *Spanje* wederom ontstokene burgeroorlog te worden, zoo het plan van den met *geestdrift bezielden Republikein* gelukte, om dien naar
77 tot 72. Italië over te brengen. Zelfs Pompeius zoude hem, na eenen zesjarigen kamp, daarin bezwaarlijk gehinderd hebben, zoo niet de slechtheid der Romeinsche uitgewekenen, die hem omringden, en de sluipmoord van Perperna het niet gedaan hadden. Het spoedig eindigen des oorlogs na den val des aanvoerders is evenwel buiten kijf een *nog grootere* roem voor dezen, dan voor den overwinnaar Pompeius!

De sterkte van Sertorius *in Spanje* bestond niet slechts in de overblijfselen der Mariaansche partij, *die hij aan zich trok*, maar voornamelijk in *Spanjaarden*, vooräl *Lusitani*, wier onbeperkt vertrouwen hij wist te winnen. — Zeer afwisselend geluk des oorlogs tegen Metellus en Pompeius, die van Rome te weinig ondersteund werd 77—75. — Onderhandelingen van Sertorius met Mithridates den Grooten en bondgenootschappelijke gezantschappen, zonder groote gevolgen 75. — Zijne vermoording door Perperna 72.

21) Maar nog voordat dit oorlogsvuur in het westen uitgebluscht was, werd door *Mithridates* op nieuw een nog veel grooter in het oosten ontstoken; een even zoo geduchte oorlog der *zwaardvechters* en *slaven* brak in Italië zelve uit; en geheele vloten van *zeeroovers*, die niet alleen de kusten van Italië

plun-

plunderden, maar ook Rome zelve met eenen *hongersnood dreigden*, dwongen Rome tot eenen zeeoorlog van eenen geheel bijzonderen aard. Het ontbrak deze vijanden niet aan onderlinge *verbintenisſen*, en hoe ontzaggelijk toen ook de magt der Republiek, en hoe groot ook hare rijkdom aan uitſtekende mannen was, zoo had zij toch misſchien voor de ſtormen moeten bezwijken, die tusſchen 75–71 haar van alle kanten deden daveren, zoo tusſchen *Sertorius*, *Spartacus* en *Mithridates* eene *naauwe* verbintenis had kunnen bewerkt worden. Maar de *grootere moeijelijkheid der communicatie* in de toenmalige tijden, zonder welke misſchien eene Republiek, zoo als die van Rome, zich *nooit* had kunnen vormen, kwam Rome thans meer dan ooit te ſtade.

De *derde Mithridatiſche* oorlog, door het testament van koning *Nicomedes* van *Bithynië* veroorzaakt, die zijn rijk bij erfenis aan Rome maakte 75 (*), werd in *Klein-Azië*, eerst door Lucullus 74–67, en daarop door Pompeius 66–64 gevoerd. Reeds 75 had de thans *beter toegeruste* Mithridates een verbond met Sertorius in Spanje geſloten. Maar door het ontzetten van Cyzicus door Lucullus 73, en den *nederlaag der vloten* des konings, waarvan eene naar *Italië ſtevende*, was niet alleen zijn geheel *plan van aanval verijdeld*, maar het *innemen van zijne eigene landen* 72 en 71, in weerwil dat de koning eene *nieuwe armee*, meest uit de noordelijke Nomadiſche volken, bijeenbragt, was het gevolg hiervan. — Vlugt van Mithridates naar *Tigranes* 71, die wel zijne uitlevering van de hand wijst; maar *eerst* 70 tot een *verbond* met hem overgaat, terwijl *Arſaces XII.*, koning der Parthen, beide partijen door onderhandelingen ophield. — Overwinning van Lucullus over de *verbondene* koningen in Armenië bij *Tigranocerta* 69, en *Arta-*

(*) Zie boven bladz. 327.

taxata 68; maar de thans beginnende *muiterij onder zijne troepen* belettede niet alleen zijn verder voorttrekken; maar maakte het ook voor Mithridates mogelijk, om zoo voorspoedig te zijn, dat hij, 68 en 67 bijna alle zijne landen herwon, juist toen Romeinsche Commissarissen kwamen, om er bezit van te nemen. Lucullus, die door zijne *hervorming der finantiën in Klein-Azië* buitendien eene magtige partij in Rome tegen zich had, verliest hierop het opperbevel.

73 tot 71. 22) De gelijktijdige oorlog der *zwaardvechters* en *slaven* werd voor Rome door de nabijheid van het schouwtooneel, door de verbittering, waarmede de beleedigde menschheid zich hier trachtte te wreken, en door de voortreffelijke bekwaamheden van eenen veldheer, als *Spartacus* was, even gevaarlijk. Het eindigen van denzelven werd daardoor *gewigtig* voor Rome, dat het aan *M. Crassus* den weg tot eenen invloed baande, dien hij, door zijne rijkdommen alleen, nooit zoude verkregen hebben.

Oorsprong des oorlogs, door eene menigte weggeloopene zwaardvechters; maar die weldra door eenen grooten *opstand der slaven* ontzaggelijk versterkt worden, in Campanië 73. — De nederlagen van *vier* Romeinsche veldheeren 73 en 72 baanden Spartacus den weg naar de Alpen, om Italië te verlaten; maar de roofzucht van zijne horden, die Rome *wilden plunderen*, trekt hem wederom terug. — *Crassus* krijgt het opperbevel en redt Rome 72, waarop Spartacus wederom naar Beneden-Italië terug trekt, om door hulp der zeeroovers den oorlog naar Sicilië overtebrengen, door welken hij echter bedrogen wordt 71. — Zijne *nederlaag* ten laatste aan de *Silarus* 71. — Pompeius, uit Spanje terugkeerende, vindt nog gelegenheid, om eenen tak van den lauwerkrans meester te worden, die eigenlijk aan Crassus behoorde, en de hieruit ontstane koelheid dreigde, gedurende hun Consulaat 70, den Staat zelven gevaarlijk te zullen worden.

23)

23) *De oorlog tegen de zeeroovers* uit Cilicië en Isaurië werd voor Rome door deszelfs gevolgen even zoo gewigtig, als hij op zich zelven was. Hij verschafte aan Pompeius eene *wettige* magt, zoo als nog geen Romeinsch veldheer die gehad had, en daar hij dien oorlog snel en overwinnend eindigde, baande hij zich hierdoor den weg tot het eigenlijke doel zijner wenschen, om het opperbevel tegen Mithridate in Azië te verkrijgen.

De meer en meer toenemende magt der zeeroovers was een gevolg *ten deele* van de verwaarloozing van het Romeinsche zeewezen (*), *ten deele* van de oorlogen met Mithridates, die hen in soldij had, *ten deele* van de knevelarijen der Romeinen in Klein-Azië. Men had hen reeds sedert 75 door *P. Servilius* vervolgd; maar zijne overwinningen, die hem den bijnaam van *Isauricus* verschaften, verzwakten hen weinig. Doch zij waren thans het gevaarlijkste, niet slechts wegens hunne rooverijen, maar dewijl zij aan de overige vijanden van Rome, van Spanje tot Azië, de gemeenschap gemakkelijk maakten. — De nieuwe aanval van den Praetor *M. Antonius* 71 trof *Creta*; hij mislukte wel geheel; maar werd de oorzaak, dat het tot hiertoe onafhankelijke *Creta* door *Metellus* 68 aangevallen en 67 tot eene *provintie* gemaakt werd. — *Pompeius* kreeg het opperbevel tegen haar, met *buitengewone magt*, door den Tribunus *Gabinius*, en eindigde den oorlog in 40 dagen 67.

24) Na deze behaalde overwinning op zoovele vijanden, was slechts *Mithridates* nog overig. Ook hier viel het lot Pompeius ten deel, om eenen reeds grootendeels volbragten kamp volkomen te eindigen; want, in weerwil zijner laatste voordeelen, had toch nooit Mithridates zich volkomen herstellen kun-

(*) Zie boven bladz. 392.

kunnen. Zijn val verhief wel de magt der Romeinen in Klein-Azië op haar hoogsten toppunt; maar maakte hen ook tot *naburen der Parthen.*

Pompeius kreeg het opperbevel tegen Mithridates met nog grootere magt door den Tribunus *Manilius* (*lex Manilia*), in weerwil van de tegenspraak van *Catulus* 67. — Zijne *overwinning* bij nacht *aan den Euphraat* 66. — Onderwerping van Tigranes, terwijl Mithridates naar de Krim ontvlugt 65, en den oorlog daarvandaan te vernieuwen zoekt. — Veldtogt van Pompeius in de landen van den Caucasus 65, vanwaar hij naar Syrië trekt 64. De afval van zijnen zoon Phraates dwingt Mithridates, om zich zelven om te brengen 63. — *Inrigting der zaken van Azië* door Pompeius. Behalve de *oude* provintie *Azië*, werden de landen aan de noordelijke kust van Bithynië, bijna geheel *Paphlagonië* en Pontus, onder den naam van *Bithynië*, gelijk die aan de zuidelijke kust, Cilicië en Pamphylië, onder den naam van *Cilicië*, en Phoenicië en Syrië, onder den naam van *Syrië*, tot Romeinsche provintiën gemaakt. Daartegen bleef *Groot-Armenië* aan Tigranes; *Cappadocië* aan Ariobarzanes; de *Bosporus* aan Pharnaces; *Iudaea* aan Hyrcanus (*), en eenige kleine landschappen werden nog aan andere kleine vorsten gegeven, die allen van Rome afhankelijk bleven. — Ook de *Thracische volken* werden gedurende de Mithridatischen oorlogen eerst door *Sulla* 85 geslagen. Vervolgens werd door de Proconsuls van Macedonië, zoo als door *Appius* 77, door *Curio*, die de eerste tot aan den Donau voorttrok 75–73; maar voornamelijk door M. Lucullus 71, terwijl zijn broeder in Azië vocht, de magt dezer volken verbroken. Niet alleen de veiligheid van Macedonië, maar ook de stoute plannen van Mithridates maakten dit noodzakelijk.

25) De val van Mithridates bragt de Republiek op

(*) Zie boven bladz. 348.

op het hoogste toppunt van hare magt; geen buitenlandsche vijand kon thans meer voor haar geducht zijn; maar in haren inwendigen toestand waren gedurende deze oorlogen wederom groote veranderingen voorgevallen. De Aristocratische Constitutie van Sulla was in hare hoofdpunten, door de *herstelling der magt der Tribunen*, door Pompeius omverre geworpen, dewijl hij en andere aanzienlijken slechts *door hulp* der Tribunen hunne oogmerken bereiken konden. Door dezen weg verkreeg Pompeius die onbeperkte magt in zijne beide laatste oorlogen, waarbij het voortduren der Republiek slechts onzeker bleef. Het was intusschen een zeldzaam geluk voor Rome, dat juist *daarin* een gedeelte der ijdelheid van Pompeius bestond, om aan het hoofd te staan, terwijl hij den schijn van eenen verdrukker vermeed.

Herhaalde pogingen ter *vernietiging* der *Constitutie van Sulla* door den Tribunus *Sicinius*, door den Senaat verijdeld 76. Maar reeds 75 verkreeg *Opimius*, dat het Tribunaat niemand van hoogere eerambten uitsloot, en dat de *iudicia* aan de *Ridders* teruggegeven werden. De poging van *Licinius Macer* 72 tot eene volkomene herstelling kon slechts voor eenen oogenblik verijdeld worden, en deze *volkomene herstelling* volgde door *Pompeius* en *Crassus* gedurende hun Consulaat 70.

26) Intusschen moest deze overwinning van de Democratische partij, dewijl bijzondere zeer magtige mannen van dezelve gebruik maakten, den weg tot eene *Oligarchie* banen, die sedert het Consulaat van Pompeius en Crassus voor velen drukkende werd. De *zamenzwering van Catilina*, die eerst na herhaalde pogingen tot rijpheid kwam, 70.

moest deze verbreken, en eene andere, veel ergere partij, die deels uit verarmde verkwisters en vervolgde misdadigers, deels uit eerzuchtige aanzienlijken bestond, aan het roer van Staat brengen. Zij veroorzaakte eenen korten burgeroorlog; maar verschafte daarvoor aan Cicero eene plaats aan het roer van Staat. Hoe gaarn vergeet men de kleine zwakheden en misslagen in tegenstelling der groote deugden en verdiensten van den man, die in vele opzigten aan Rome het eerste toonde, wat het zeggen wilde, *groot in de Toga te zijn!*

Eerste zamenzwering van Catilina, waaraan ook Crassus en Caesar deel zullen gehad hebben, 66; zij werd even als de *tweede* 65, gene door toeval, deze door Piso's dood verijdeld. Maar de *derde* 64 brak uit, toen Catilina het Consulaat niet verkreeg, zoowel in Rome, waar zij echter *zonder gewapende magt*, alleen door de waakzaamheid en gestrengheid van *Cicero* 63, als in Etrurië, waar zij door eene overwinning van den Proconsul *Antonius* 62 op Catilina zelven, die sneuvelde, verijdeld werd.

27) Maar de onderdrukking dezer zamenzwering kon de werkingen, die de thans geëindigde Aziatische oorlogen op Rome hadden, niet beletten. De weelde van het Oosten, alhoewel met Griekschen smaak gepaard, die het voorbeeld van *Lucullus* onder de aanzienlijken invoerde, de onmatige verrijking van de schatkist door Pompeius, de voorbeelden van eene onbeperkte magt, die bijzondere burgers thans reeds in handen gehad hadden; het koopen van overigheidsambten, om zich met de verkwistingen van millioenen, gelijk eenen Verres, wederom in de provintiën te verrijken; de eischen der soldaten van hunne veldheeren, en de gemakkelijkheid, om eene

eene armee te krijgen, als men die flechts betalen konde, moest bij ieder voorval weldra nieuwe onlusten laten verwachten, zoo onder de ftormen, die tot hiertoe in deze reusachtige Republiek plaats hadden, waarin deugden en ondeugden thans, zoo als rijkdommen en magt, naar eenen grooteren maatftaf moeten afgemeten worden, zich ook gene mannen van reusachtige karakters gevormd hadden, die of, even als *Cato*, zich alleen tegen den ftroom der omwenteling verzetteden en fterk genoeg waren, om dien voor eenen tijd terug te houden, of, zoo als *Pompeius*, door hun *geluk*, en door hunne *kunst om zich te doen gelden*, zich tot eene hoogte hadden weten te verheffen, waarop vóór hen nog geen burger van eene Republiek ftond, of, zoo als *Crasfus*, „ die *hem* flechts rijk noemde, die op eigene kosten in ftaat was, om eene armee te onderhouden," hunne aanfpraken door hunne rijkdommen onderfteunden; of eindelijk, zoo als de thans meer en meer magtig wordende *Caefar*, wiens grenslooze eerzucht flechts door zijne krachten en talenten overtroffen werd, „ liever de eerften in een dorp, dan de tweeden in Rome wilden zijn." — De *terugkomst van Pompeius* uit Azië, welke den Senaat met een nieuw Dictatorsambt bedreigde, fcheen een beflisfend tijdpunt te zullen worden.

Poging van Pompeius door den Tribuunus *Metellus Nepos*, *om aan het hoofd der armee* te kunnen terugkeeren, door Cato's ftandvastigheid verijdeld 62.

28) De aankomst van Pompeius in Rome vernieuwde den kamp van den Senaat tegen den zeer magtigen man, alhoewel hij *zijne armee* bij zijne landing *afdankte*. *Het goedkeuren zijner verrigtingen in Azië*, waartegen de hoofden van den Senaat, 61.

 Ca-

Cato, de beide Metellussen en Lucullus zich verzetteden, werd het hoofdpunt van den twist en bewoog Pompeius, om geheel *tot de volkspartij over te gaan*, om door deze zijn doel te bereiken, totdat
60. Caesar's terugkomst uit zijne provintie Lusitanië eene andere wending aan de zaak gaf.

29) *Naauwere vereeniging* tusschen *Caesar*, *Pom-*
60. *peius* en *Crassus*, als geheime *verbintenis*, door de bemiddeling van Caesar gesloten. — Wat voor Pompeius en Crassus het hoogste doel was, was voor Caesar slechts middel, om hiertoe te geraken. Zijn
59. *Consulaat*, — onder het masker van de hoogste volksgezindheid reeds eene soort van Dictatorsambt, — moest hem den weg daartoe banen, terwijl hij zich, door de *verkrijging der beide Galliën* en *Illyrië* als provintie voor *vijf* jaren, een wijd veld voor veroveringen, en eene gelegenheid *om eene armee te verkrijgen*, verschafte.

Verblijf en *veldtogten* van Caesar in *Gallië* van de lente van 58 tot het einde van het jaar 50. — De verijdelde verhuizing der *Helvetiërs* en de verdrijving der Germanen onder *Ariovistus* uit Gallië 58 baanden Caesar den weg, om zich in de binnenlandsche zaken te mengen, en voorts *Gallië te veroveren*, hetwelk door de overwinning op de *Belgae* 57 en de *Aquitani* 56 eigenlijk reeds ten einde gebragt werd, zoodat Caesar hierop de herhaalde invallen zoowel in *Britannia* 55 en 54, als in *Germania* 55 en 53 konde ten uitvoer brengen. Maar de herhaalde *opstanden der Galli* 53—51, voornamelijk onder *Vercingetorix* 52, veroorzaakten niet minder geweldige oorlogen, dan de eerste overwinning op hen. — De Romeinsche Staatkunde bleef ook in dezen oorlog de oude. — De Galliërs werden te ondergebragt, daar de Romeinen als hunne *verlossers* optraden, en in het land aan de *Aedui*, *Allobroges* en anderen bondgenooten vonden.

30) Om de magt van het *Driemanschap* wel te vestigen, gebruikte men vóór het afreizen van Caesar den *Tribunus Clodius* daartoe, om de hoofden van den Senaat, *Cato* en *Cicero*, te verwijderen, daar men den eersten een koninkrijk liet vernietigen en den laatsten verbannen. — Toch moest men weldra ondervinden, dat een zoo stout volksleider, als Clodius, zich niet lang als een bloot werktuig gebruiken laat. Daar hij, na de verwijdering van Caesar, magtiger werd dan de Driemannen zelven, moest Pompeius, om zijne eigene behoudenis, weldra daarop bedacht zijn, om Cicero uit zijne ballingschap terug te laten roepen, hetwelk slechts onder zeer hevige opschuddingen door den Tribunus *Milo* konde uitgevoerd worden. Nogtans werd de magt van Clodius daardoor nog weinig gesnuikt, alhoewel Pompeius, om de bron der onlusten te stoppen en zijne volksgezindheid wederom te doen herleven, zich tot *Praefectus annonae* benoemen liet.

Ballingschap van Cicero, gedurende welke hij zich meestal in Macedonië ophield, van April 58 tot 4 Sept. 57. — Afzetting van *Ptolemaeus van Cyprus*, en inlijving van het eiland als Romeinsche *provintie*, op de voordragt van Clodius, door *Cato* 57 (*). De bijzondere haat van Clodius en de rijkdommen des konings waren oorzaken, dat juist *hem* dit lot trof.

Middleton life of Cicero, *Dublin* 1741. 2 *Vol.* 8°. In het Hoogduitsch overgezet, Lubek 1759. (†). Bijna geschiedenis van Rome in het tijdvak van Cicero, met eene overdrevene vooringenomenheid voor hem.

M.

(*) Zie boven bladz. 292.

(†) Ook in het Nederduitsch vertaald door *W. J. Zillesen*, 3 deel. 8°. Utr. 1801—1805.

M. Tullius Cicero, sämmtliche Briefe übersetzt und erläutert (in chronologische orde) *von C. M. Wieland, Zurich* 1808. (tot hiertoe 5 deelen 8°.), met een overzigt van het leven van Cicero. Voor iederen beminnaar der Oudheid zijn *Wielands* schriften, overzettingen zoowel als oorspronkelijke (hoe zal men sommigen noemen?), het voornaamste middel, om een helder overzigt te verkrijgen van de Grieksche en Romeinsche Oudheden in de meest onderscheidene tijdvakken. Wie vattede beter den geest van dezelven en gaf dien tevens getrouwer en schooner terug? Het bewerken der brieven van *Cicero* brengt ons dieper in de kennis van het toenmalige Rome, dan geene Romeinsche geschiedenis dit doet.

31) Begin der ijverzucht tusschen de Driemannen, dewijl ook de *afwezende* Caesar zijne partij in Rome in eene zoo sterke werkdadigheid *wist te houden*, dat Pompeius en Crassus slechts *door gelijke*
56. bewilligingen, als hem gedaan waren, hun aanzien meenden te kunnen staande houden. Voor dezen keer herstelde *het verdrag bij Lucca nog de eensgezindheid*, dewijl allen malkanderen nog *noodig hadden*.

Voorwaarden van het verdrag: Voor *Caesar* de verlenging van zijn Stadhouderschap voor vijf jaren; voor *Pompeius* en *Crassus* het Consulaat voor het volgende jaar, en voor genen de provintiën Spanje en Afrika, en dezen Syrië, om eenen oorlog tegen de Parthen te voeren. — Hoe geheim men ook de *voorwaarden* hield, zoo bleef toch van nu af de verbintenis der Driemannen zelven geen geheim meer.

55. 32) Tweede *Consulaat van Pompeius en Crassus.* — Slechts onder groote stormen konden zij hunne oogmerken doorzetten. Het kwam hierop aan, welke partij de eerste het Forum bezettede of behield. De weerstand, dien de onverzettelijke *Cato* hun konde bie-

bieden, die in zijne ruwe deugd *alleen* de middelen wist te vinden, om zich eenen magtigen aanhang te verwerven, toont, hoe eenzijdig men oordeelt, zoo men de Driemannen regtstreeks voor alvermogend, en de natie voor grootendeels bedorven verklaart.

Veldtogt van Crassus tegen de Parthen, op eigen gezag ondernomen 54. — Maar in de plaats van gelijke lauweren met Caesar te plukken, vond hij in Mesopotamië met bijna geheele armee zijnen dood 53, en de Parthen kregen thans zijne een sterk overwigt in Azië (*).

33) Terwijl het Driemanschap zich aldus in een Tweemanschap oploste, streefde Pompeius, die in Rome bleef, terwijl hij zijne provintiën door *Legaten* bestieren liet, onder de voortdurende inwendige stormen, die hij op eene sluwe wijze te onderhouden wist, zigtbaar daarheen, om het erkende opperhoofd van den Senaat en de Republiek te worden. Het denkbeeld, *dat er een Dictator noodig was*, werd, gedurende de regeringloosheid van acht 53.
maanden, waarin geene verkiezing van Consuls tot stand konde komen, meer en meer onder het volk gebragt, en alhoewel Cato dit verijdelde, verkreeg Pompeius toch, na den grooten opstand, dien toen ter tijd *het vermoorden* van *Clodius* door *Milo* veroorzaakte, toen hij *alleen* tot Consul verkozen werd, eene magt, aan die van eenen Dictator gelijk.

Consulaat van Pompeius, terwijl hij na zeven maanden zijnen schoonvader *Metellus Scipio* tot ambtgenoot aanneemt. — Ver-

(*) Zie boven bladz. 337.

Verlenging van het bezit zijner provintiën, na dien tijd den *hoofdzetel der Republikeinsche partij*, voor vijf jaren.

34) Van nu af was de burgeroorlog des te onvermijdelijker, daar niet alleen de hoofden der partijen, maar ook de partijen zelven dien wilden. De nadering van het tijdpunt, *waarop het opperbevel van Caesar ophield*, moest de beslissing brengen. Kon men verwachten, dat de veroveraar van Galliё tot een ambteloos leven zoude terugkeeren, terwijl zijne tegenpartij aan het hoofd der Republiek bleef? De schreden, die van beide zijden gedaan werden, om malkanderen te naderen, geschiedden slechts, dewijl ieder den schijn vermijden wilde, van oorzaak van den oorlog te zijn. Helaas! Nogtans leerde Pompeius zijnen vijand, die alles *zelf*, alles *geheel* en alles *alleen* deed, nooit kennen. In het schoone licht, waarin hij thans als *verdediger der Republiek* verscheen, schepte hij zooveel genoegen, dat hij hierdoor alles, wat tot verdediging behoorde, vergat, terwijl Caesar niets met meerdere zorgvuldigheid dan iederen schijn van usurpatie vermeed. De vriend, de beschermer van het volk tegen de aanmatigingen zijner vijanden wilde hij zijn.

Begin van den twist wegens de vordering van Caesar, om in *zijne afwezendheid* naar het Consulaat te mogen staan 52.— Terwijl Caesar door ontzaggelijke omkoopingen zijnen aanhang vermeerdert, *wint hij de Tribunen* en onder hen voornamelijk den grooten redenaar, *C. Curio* (dien hij voor *vier* en een *halven millioen guldens* niet te duur meende te koopen), om het thans op de tong gebragte *aanbod ter nederlegging van zijn Opperbevel* en *ter benoeming van zijnen opvolger* 51 door een gelijk aanbod met betrekking tot Pompeius eene voor hem voordeelige wending te geven. — Wederzijdsche herhaalde aan-

aanbiedingen in schijn hiertoe 50, totdat tot het *Besluit van den Senaat* 7 Jan. 49, waardoor aan Caesar „ het afdanken „ zijner armee, onder de bedreiging, van voor eenen vijand „ der Republiek verklaard te zullen worden" zonder acht te slaan op de protesteering der Tribunen (wier vlugt tot hem aan zijne zaak den schijn van volksgezindheid gaf), bevel gegeven werd. — *Overtogt van Caesar over de Rubico*, de grens zijner provincie.

35) De thans uitbarstende *burgeroorlog* moest zich snel bijna over al de landen der Romeinsche heerschappij uitbreiden, dewijl Pompeius, niet in staat, om zich in Italië staande te houden, niet alleen Griekenland tot den hoofdzetel van denzelven maakte, maar ook Spanje en Afrika door Armeeën onder zijne Legaten bezet hield, en Caesar, door de *wel overlegde verdeeling zijner legioenen*, overal tegenwoordig was, zonder vooräf vermoeden te verwekken. Nog kwam door toevallige omstandigheden de oorlog in *Alexandrië* en in *Pontus* hierbij, en aldus bleef het niet ééne oorlog; maar het werd veeleer eene rij van zes oorlogen, die Caesar binnen vijf jaren, daar hij met zijne legioenen van het ééne tot het andere werelddeel vloog, allen in eigen persoon en zegevierend eindigde. 49 tot 45.

Snelle *bezetting van Italië* in 60 dagen (daar de troepen van Domitius zich bij Corfinium overgeven), dat even zoo als Sicilië en Sardinië zich aan Caesar bijna zonder tegenstand onderwerpt, terwijl Pompeius met zijnen aanhang en zijne troepen naar Griekenland oversteekt. — Caesars eerste veldtogt naar Spanje tegen de veldheeren van *Pompeius*, *Afranius* en *Petreius*, die gedwongen worden, om zich overtegeven; maar daartegen *verliest hij de legioenen* onder *Curio* in Afrika. — Nog in Decemb. 49 is Caesar wederom in Ita-

Italië en wordt tot *Dictator* benoemd, welke waardigheid hij echter met dien van *Consul* verwisselt. — Spoedige *overtogt* met de intusschen verzamelde schepen *naar* Griekenland, 4 Jan. 48. — Ongelukkige slag bij *Dyrrachium*. — Verplaatsing des oorlogs naar Thessalië en beslissende *slag bij Pharsalus*, 21 Julij 48, na welken Pompeius naar Alexandrië vlugt; maar na zijne landing daar wordt omgebragt. — Reeds drie dagen na hem landt ook Caesar in Alexandrië.

36) Nieuwe *benoeming van Caesar tot Dictator*, na den slag bij Pharsalus, met de uitgebreidste magt. Nogtans was met den dood van Pompeius zijne partij nog niet vernietigd, en de *Alexandrijnsche oorlog* van zes maanden zoowel als de togt tegen *Pharnaces* in Pontus gaven hun tijd, om hunne krachten, zoowel in *Afrika* onder *Cato*, als ook in *Spanje* onder de zonen van Pompeius, wederom te verzamelen.

Gedurende den *Alexandrijnschen* oorlog (*) en den *togt tegen Pharnaces*, den zoon van Mithridates (die het rijk van zijnen vader wederom ingenomen had, maar door Caesar terstond bij zijne aankomst geslagen wordt 47), groote onlusten in Rome, door den navolger van Clodius, den Tribunus *Dolabella*, door de beloften van het *opheffen der schulden* (*novae tabulae*) verwekt, in weerwil van de militaire magt van *M. Antonius*, dien Caesar als *Magister equitum* naar Rome gezonden had, naardien de brasser den voorslag in het begin zelf begunstigde. *Caesars terugkomst naar Rome*, in Decemb. 47 legde dezen wel bij; maar zoowel het toenemen zijner tegenpartij in Afrika als een opstand onder zijne soldaten noodigden hem, om zich *met spoed* naar *Afrika te begeven*, reeds in Januarij 46. — *Overwinning bij Thapsus* op *Scipio* en *Iuba*, na welke *Cato* zich in Utica *ombrengt*. Het rijk van

(*) Zie boven bladz. 294.

van Iuba, *Numidië*, wordt eene Romeinsche *provintie*. Na de terugkomst van Caesar in Junij te Rome, konde hij slechts 4 maanden daar blijven, dewijl hij nog vóór het einde van het jaar, ter eindiging van den gevaarlijken kamp tegen de twee zonen van Pompeius, *Cnaeus* en *Sextus*, zich naar Spanje moest spoeden. — *Moordadige slag bij Munda* in Maart 45, na welken *Cnaeus* omgebragt wordt, maar *Sextus* bij de Celtiberi ontvlugt.

37) Zoo zeker het is, dat Caesar niet gelijk Sulla de Republiek onder het juk bragt, om die wederom te herstellen, zoo onmogelijk is het, om te bepalen, wat de laatste plannen van den kinderloozen usurpator waren, die in zijne geheele loopbaan tot aan zijn laatste doel door geene andere beweegredenen dan heerschzucht, die onmiddelijk uit het gevoel van zijne meerdere krachten ontstond, en zich ieder middel tot derzelver bevrediging veroorloofde, geleid en gedreven schijnt te zijn. De tijd van zijn Dictatorsambt was te kort en te zeer door oorlogen afgebroken, dan dat zijne wijd uitgestrekte plannen zich hadden kunnen ontwikkelen. Hij zocht zijne heerschappij op volksgezindheid te vestigen, en offschoon ook zijn leger zijne voornaamste steun moest blijven, volgde er nogtans, om hetzelve te believen, geene nieuwe vogelvrijverklaring. De herstelling der orde in het geteisterde Italië, en vooräl in de hoofdstad, moest hem het eerste bezig houden, waarop een *togt* tegen de zeer magtige *Parthen* volgen moest. Maar zijne *poging*, *om de kroon te verkrijgen*, schijnt het toch buiten twijfel te stellen, dat hij eene volkomene monarchie wilde invoeren. Nogtans de vernietiging van den vorm der Republiek was buiten kijf veel gevaarlijker, dan de vernietiging der Republiek zelve. 44 15 Febr.

De

De eerbewijzen en regten, die de Senaat aan Caesar toestond, waren deze: Na den slag bij Pharsalus 48 werd hij tot *Dictator* voor *één* jaar en tot *Consul* voor *vijf* jaren benoemd, en kreeg de *potestas Tribunitia*, gelijk ook het *regt van vrede en oorlog*, het uitsluitende *regt der Comitia* (buiten de Tribunen), benevens *om stadhouders in de provintiën aantestellen.* Het Dictatorsambt werd hem op nieuw 47 opgedragen; maar voor 10 jaren, benevens het *Praefectura morum*, en eindelijk voor altijd 45, gelijk hij ook den titel van *Imperator* verkreeg. Offchoon Caesar hierdoor heer der Republiek werd, scheen dit toch met den *Republikeinschen* vorm te kunnen bestaan.

44 15 Maart. 38) Zamenzwering tegen Caesar, door *M. Brutus* en *Cassius* tot stand gebragt, en door het vermoorden van Caesar volbragt. Zulke verhitte koppen, als de hoofden *dezer* zamenzwering waren, vonden malkanderen ligtelijk, en het was geheel in hun karakter, dat geen hunner over de daad nagedacht had. Het *vermoorden van Caesar* was een groot ongeluk voor Rome. De ondervinding toonde weldra, dat de Republiek *hierdoor* niet konde hersteld worden; zijn leven zoude waarschijnlijk den Romeinschen Staat van die onheilen bevrijd hebben, die thans tot den overgang tot de monarchie onvermijdelijk waren.

Nog hebben wij geene levensbeschrijving, zoo als het behoort, van den man, die in de nieuwere tijden even zoo zeer bovenmate geprezen is, als Alexander is gelaakt geworden. Als veldheer en veroveraar waren beiden even groot en klein; als mensch munt in zijnen besten tijd, dien Caesar nooit had, de Macedoniër uit; van de groote *staatkundige* denkbeelden, die zich bij Alexander ontwikkelden, kennen wij er geenen bij Caesar, die, zoo als niemand anders,

de

de heerschappij door zijne rustelooze werkzaamheid wist te verkrijgen; maar minder verstond, om die bevestigen.

Histoire de la vie de Jules Caesar par Mr. de Bury, *Paris* 1758. 2 *Voll.* 8°. Tot hiertoe het beste werk.

39) In weerwil van de in het begin *bekendgemaakte amnestie*, toonde toch reeds de *uitvaart* van Caesar, dat zijne veldheeren, *M. Antonius* en *M. Lepidus*, de hoofden der partij na den val van Caesar, niets minder dan deze wilden, en de aankomst van den kleinzoon van Caesars zuster, den bij testament tot zoon aangenomenen *C. Octavius* (en sedert *Caesar Octavianus*), bragt, daar ieder voor zich zelven werkzaam was, en Antonius voornamelijk zich in de plaats van Caesar indrong, de omstandigheden in nog meerdere moeijelijkheid. Hoe zeer men ook het volk zocht te winnen, zoo beslisten toch eigenlijk de legioenen, en de toetreding van dezen hing het meeste van het *bezit der provintiën* af. Het kan uit dien hoofde niet vreemd voorkomen, dat de oneenigheden over dezen, terwijl men de moordenaars van Caesar uit dezelven zocht te verdrijven, de hoofdpunten waren, die reeds binnen weinige maanden tot eenen *burgeroorlog* aanleiding gaven.

Ten tijde van het vermoorden van Caesar was *M. Antonius* wezenlijk, en *Dolabella* benoemd Consul, *M. Lepidus Magister equitum*; *M. Brutus* en *Cassius* beiden *Praetors* (de eerste: *Praetor Urbanus*); aan genen was door Caesar Macedonië, aan dezen Syrië, als provintiën gegeven, waarin de Senaat hen bevestigde; aan *M. Lepidus* was *Gallië aan deze zijde* beloofd, gelijk aan *D. Brutus Gallië aan gene zijde*. — Maar weldra na den moord van Caesar liet Antonius, door een besluit van het *volk*, zich Macedonië, en aan zijnen te-

tegenwoordigen ambtgenoot *Dolabella*, met wien hij zich naauw verbonden had; *Syrië* geven, waartegen *de Senaat* aan Casfius en Brutus, aan welken reeds de gewigtige zorg voor de provianderring van Rome opgedragen was, aan den eerften *Cyrene*, den laatften *Creta* toezeide. Maar kort daarop (1 Junij 44) verlangde Antonius door eene nieuwe ruiling voor zich het *Cisalpijnfche Gallië*, en voor zijnen broeder *C. Antonius* Macedonië, die hij ook beiden van het volk verkreeg.

40) Daar M. Antonius zich met geweld in het bezit van Gallië aan deze zijde poogt te ftellen; dat D. Brutus hem niet wil afftaan, die zich in *Mutina* werpt, ontftaat er een wel korte, maar zeer bloedige burgeroorlog (*bellum Mutinenfe*). Antonius wordt door de welfprekendheid van *Cicero* voor eenen vijand van den Staat verklaard, en de beide nieuwe Confuls, *Hirtius* en *Panfa*, benevens *Caefar Octavianus*, worden tegen hem gezonden. De geflagene Antonius *moest wel over de Alpen* tot Lepidus terugtrekken; maar daar beide *Confuls* gefneuveld waren, *verwierf* zich de jonge Octavianus door zijne legioenen het Confulaat, en toonde den weerloozen Senaat, hoe weinig mogelijkheid er was, om door zijne befluiten de Republiek te herftellen. De thans weldra ontftaande gewoonte van de *magiftratus fuffecti* gaf alleen reeds het bewijs, dat flechts nog de fchaduw van dezelve overig was.

De oorlog vóór Mutina begon in Decemb. 44 en eindigde door den nederlaag van Antonius bij Mutina, 14 April 43. — Octavianus kreeg het Confulaat den 22 Sept.

41) Geheime onderhandelingen van Octavianus, ter-

verwijl hij de *partij van den Senaat* verliet, met *Antonius* en *Lepidus*, waarvan het gevolg, na de bijeenkomst bij Bononia, een *eigenlijk nieuw Driemanſchap* is. Daar deze drie zich onder den titel: *Triumviri Reipublicae conſtituendae* voor vijf jaren tot opperheeren der Republiek *verklaren* en de provintiën onder malkanderen naar goedvinden verdeelen, wordt de *vernietiging der Republikeinſche partij* thans hun bepaald doel. Eene nieuwe *vogelvrijverklaring* in Rome zelve en de *oorlogsverklaring* tegen de moordenaars van Caeſar waren de middelen daartoe.

Sluiting van het Driemanſchap den 27 Nov. 43, waarop na den intogt der Triumviri in Rome dadelijk het nederhouwen der vogelvrijverklaarden een begin nam, dat zich over geheel Italië uitſtrekte, en waarin *Cicero* ook omkwam, 7 Decemb. — De beweegredenen tot de nieuwe vogelvrijverklaring lagen niet ſlechts in den haat der partij; maar even zoo zeer en misſchien nog meer in de noodzakelijkheid, om deels geld tot het voeren van den aanſtaanden oorlog af te perſen, deels om de *aanſpraken der legioenen* te bevredigen. — Wanneer zag een volk een ſchrikbewind, zoo als dit, waaronder ook zelfs het *weenen verboden werd!* —

42) De thans *naderende burgeroorlog* werd dus een oorlog tusſchen de Oligarchen en de verdedigers der Republiek. De Romeinſche wereld was, als ware het, tusſchen beiden verdeeld; zoo de eerſten in het bezit van Italië en de *westelijke* provintiën waren, hadden zich daarentegen de *hoofden* der laatſten in het bezit der *oostelijke* landen geſteld, en de zeemagt van *S. Pompeius* ſcheen hun de heerſchappij der zee te verzekeren.

M. Brutus was in den herfst van 44 in het bezit van *zijne*

ne provintie *Macedonië* geraakt; daartegen moest *Cassius*, om tot het bezit van Syrië te komen, *Dolabella* beoorlogen, die, door het vermoorden van den Proconsul *Trebonius*, zich van Azië meester gemaakt had; maar door den Senaat hierom voor vijand verklaard, en door Cassius in Laodicea opgesloten daartoe gebragt werd, om zich zelven van kant te maken, 5 Junij 43. Sedert waren Cassius en Brutus *meesters van al de oostelijke provintiën*, op wier kosten zij zich, niet zonder groote onderdrukkingen, toerusteden. — *S. Pompeius* had zich, na den nederlaag bij *Munda* 45, onbekend in Spanje opgehouden, werd vervolgens het hoofd van vrijbuiters, daarna weldra zeer magtig, totdat, na den moord van Caesar, de Senaat hem tot bevelhebber der zee benoemde, waarop hij zich uit Spanje, na het sluiten van het Driemanschap, van *Sicilië*, en kort daarna ook van *Sardinië* en *Corsica* meester maakte. Het was een groot geluk voor de Driemannen, dat S. Pompeius zijne magt en zijn geluk maar *half* wist te gebruiken.

43) Het schouwtooneel van den nieuwen burgeroorlog was *Macedonië*, en behalve de goede zaak schenen ook zoo wel grootere bekwaamheden als meerdere magt te land en ter zee aan Brutus en Cassius de overwinning te verzekeren. Maar in de *beslissende dagen bij Philippi* speelde het *toeval* op eene wonderbare wijze zijne rol, en met deze bijde hoofden vielen ook de *laatste steunpunten der Republiek.*

Dubbele slag bij Philippi, op het einde van het jaar 42, en vrijwillige dood van Cassius na den eersten, en van Brutus na den tweeden slag.

44) De geschiedenis der nog 11 overige jaren tot aan den slag bij Actium, is bijna alleen eene ge-

schie-

fchiedenis van den *ftrijd der Oligarchen onder malkanderen.* De *fluwfte* hield op het einde de overhand, dewijl *M. Antonius* wel Caefars zinnelijkheid, maar niet zijnen geest had; en de onbeduidende *Lepidus* weldra het offer zijner ijdelheid en zwakheid werd. Terwijl Antonius naar Azië tot het in orde brengen der oostelijke provintiën, en van daar met Cleopatra naar Alexandria overftak, keerde Octavianus naar Rome terug. Maar het in Rome heerfchende gebrek, dewijl S. Pompeius allen toevoer ter zee affneed; de over geheel Italië verfpreide ellende, door het uitdeelen der weggenomene grondeigendommen aan de veteranen; en de onverzadelijke hebzucht van *dezen*, maakten deszelfs toeftand weldra gevaarlijker, dan die vóór den oorlog geweest was, en de haat der woeste *Fulvia*, de gemalin van M. Antonius, die met haren zwager, den Conful *L. Antonius*, eene verbintenis maakte, verwekte op het einde van het jaar eenen burger- 41.
oorlog in Italië, die met de overgaaf en het in de asch leggen van het uitgehongerde Perufium, waarin L. Antonius zich geworpen had, eindigde.

De *bellum Perufinum* duurde van het einde van het jaar 41 tot April 40.

45) Intusfchen ontbrak er niet veel aan, of deze oorlog had nog eenen grooteren verwekt, dewijl M. Antonius reeds als vijand van Octavianus tot hulp van zijnen broeder naar Italië overftak, met het oogmerk, om zich met *S. Pompeius* tegen hem 40.
te verbinden. Nogtans werd tot geluk voor de wereld niet alleen tusfchen de Driemannen de vrede gefloten, maar ook, om Rome van den hongersnood

te bevrijden, met *S. Pompeius*, alhoewel met den laatsten slechts voor eenen korten tijd.

De voornaamste voorwaarde des vredes tusschen de Driemannen was eene *nieuwe verdeeling* der provintiën, bij welke de stad *Scodra* in Illyrië als grens bepaald werd. Alle *oostelijke* provintiën kreeg Antonius, alle *westelijke* Octavianus, Lepidus *Afrika*; Italië bleef onder allen gemeenschappelijk. Het *huwelijk van Antonius* met *Octavia*, daar Fulvia gestorven was, moest den band van het verbond naauwer toerrekken. — In den vrede met *S. Pompeius* te Misenum, behield deze de eilanden, Sicilië, Sardinië en Corsica, en men beloofde hem Achaia.

46) Maar Pompeius moest weldra ondervinden, dat eene verbintenis tusschen hem en de *Drieman-*
38. *nen* met zijnen dood *eindigen* moest, en de *oorlog*, dien hij kort daarna wederom *begon*, en Octavia-
36. nus slechts door het vernuft van Agrippa eindigen konde, was des te *gewigtiger*, daar *hij niet* alleen het lot van Pompeius besliste, maar ook door de oneenigheid en het *verdrijven* van *Lepidus* het Driemanschap in een Tweemanschap veranderde.

Na den twijfelachtigen zeeslag 38 en het aanbouwen van nieuwe vloten moest Pompeius 36 van alle kanten te *gelijk* aangevallen worden, terwijl Lepidus uit Afrika overkwam en ook aan Antonius schepen zond. — Nederlaag der *vloot* van Pompeius, die zelf naar Azië vlugt en daar omkomt. — Terwijl Lepidus zich Sicilië wil toeëigenen, wint Octavianus zijne troepen voor zich, en hij moet van het Driemanschap afstand doen.

47) De *buitenlandsche oorlogen*, die zoowel Octavianus als Antonius in de naastvolgende jaren voerden,

den, verschoven het uitbarsten van den naijver tusschen hen nog voor eenigen tijd. Terwijl *Octavianus*, om zijne *onrustige legioenen bezig te houden*, de volken in Dalmatië en Pannonië overwon, ondernam Antonius uit Aegypte zijne togten tegen de toen zeer magtige *Parthen* en hunne *naburen*. Maar terwijl hij door zijn gedrag in deze oorlogen Rome beleedigde, gaf hij daardoor aan zijne tegenpartij zelve de wapenen in de hand; en zijne *openlijke scheiding van Octavia* verbrak den band, die tot hiertoe tusschen de beide beheerschers der wereld nog bestaan had, ten eenemaal.

35 tot 33.

32.

Na zijn *eerste* verblijf in Alexandrië 41 ging Antonius 40 naar Italië, en, na den vrede met Octavianus, met zijne nieuwe gemalin Octavia naar Griekenland, waar hij tot 37 bleef. Alhoewel zijn legatus *Ventidius*, tegen de in Syrië gevallene Parthen (*) gelukkig den oorlog voerde, besloot Antonius toch zelf tot eenen togt tegen dezelven, dien hij 36 inderdaad deed. Maar offchoon Antonius in verbintenis met den koning van Armenië, *Artavasdes*, (doch dien hij weldra over verraderij beschuldigde), langs eenen anderen weg dan Crassus, door Armenië en Medië in de landen der Parthen trachtte in te dringen, had hij echter bijna hetzelfde lot als Crassus ondergaan, en de togt mislukte geheel. Hierover wreekte hij zich op Artavasdes, dien hij 34 bij zijnen *nieuwen* togt in handen kreeg, en zich van zijn rijk meester maakte. Na zijnen *zegepralenden intogt* in *Alexandrië* schonk hij zoowel dit als de andere landen aan Cleopatra en hare kinderen (†). Hierop wil hij, gemeenschappelijk met den *koning van Medië*, den togt tegen de Parthen vernieuwen 33; maar laat de aan hem afgezondene Octavia reeds te Athenen, op aanzetting van Cleopatra, terugwijzen. Hierop klagen Antonius en Octavianus beurtelings malkanderen bij den Senaat aan, en de

(*) Zie boven bladz. 337. (†) Zie boven bladz. 295.

de oorlog wordt, hoewel *slechts tegen Cleopatra*, in Rome verklaard.

48) De schouwplaats des oorlogs werd wederom Griekenland, en offchoon de magt van Antonius de grootste was, was het toch een grooter voordeel voor Octavianus, dat zijne zaak ten minste
31. *den beteren schijn* had. De *zeeslag bij Actium* be-
2 Sept. sliste voor Octavianus, zonder dat hij het zelf gelooven konde, zoo niet Antonius zijne vloot en armee verlaten had, welke laatste zich zonder slag of stoot aan den overwinnaar overgaf. De daarop volgende *inneming van Aegypte* (*), dat tot eene *provintie* gemaakt werd, en de dood van Cleopatra en Antonius eindigden den oorlog en maakten Octavianus tot het *eenige opperhoofd der Republiek*.

De laatste geschiedenis van Antonius, eerst na zijnen dood, onder de heerschappij zijner vijanden geschreven, moet met dat wantrouwen gadegeslagen worden, dat iedere zulke geschiedenis vordert. Zij gaf aan de anekdoten-schrijvers stof. Die van Cleopatra rust voor een gedeelte op de berigten van haren geneesmeester, van welken Plutarchus gebruik maakte.

VIERDE TIJDVAK.

Geschiedenis van den Romeinsche Staat als Monarchie, tot aan den ondergang in het Westen.

30 v. Chr. — 476 na Chr.

Voorloopige aardrijkskundige kennis.

Overzigt van het Romeinsche rijk volgens de provintiën,

(*) Zie boven bladz. 296.

tiën, en der landen, die niet onder de heerschappij der Romeinen stonden; maar met welken Rome door oorlogen of oneenigheden in eenige betrekking stond.

De gewoonlijke *grenzen* van het Romeinsche rijk in dit tijdvak, zoo het ook somtijds voor eenigen tijd verder dan dezelven uitgebreid werd, waren in *Europa* de twee hoofdrivieren, de *Rijn* en de *Donau*; in *Azië* de *Euphraat* en de zandwoestijn van Syrië; in *Afrika* insgelijks de zandige landstreek. Het bevattede uit dien hoofde de schoonste landen der drie werelddeelen rondom de Middellandsche zee.

Landen in Europa:

I. Spanje (*Hispania*) (*).

Grenzen: In het oosten, de *Pyrenaeën*; in het zuiden, noorden en westen, de *zee*.

Hoofdrivieren: De *Minius* (Minho), *Durius* (Duero), *Tagus* (Tago), *Anas* (Guadiana) en *Baetis* (Guadialkibir), die in de Atlantische, en de *Iberus* (Ebro), die in de Middellandsche zee valt.

Bergen: Behalve de *Pyrenaeën*, het gebergte *Idubeda*, langs de Iberus, en *Orospeda* (Sierra Morena).

Indeeling in *drie* provintiën.

1) *Lusitania:* Grenzen ten noorden, de *Durius*, ten zuiden, de *Anas*.

Voornaamste volken: *Lusitani*, *Turdetani*.

Hoofdplaats: *Augusta Emerita*.

2) *Baetica:* Grenzen ten noorden en westen, de *Anas*, ten oosten, het gebergte *Orospeda*.

Voornaamste volken; *Turduli*, *Bastuli*,

Hoofd-

(*) Zie mijne Aardbeschrijving I. D. bl. 4 enz.

Hoofdplaatsen: *Corduba* (Cordua), *Hispalis* (Sevilla), *Gades* (Cadix), *Munda*.

3) *Tarraconensis*, het geheele overige Spanje.

Voornaamste volken: *Callaeci*, *Astures*, *Cantabri*, *Vascones*, in het noorden; *Celtiberi*, *Carpetani*, *Ilergetes*, in het midden; *Indigetes*, *Cosetani* en anderen, aan de Middellandsche zee.

Voornaamste plaatsen: *Tarraco* (Tarragona), *Carthago nova* (Cartagena), *Toletum* (Toledo), *Ilerda* (Lerida); *Saguntus* en *Numantia* (Soria) waren reeds verwoest. — Tot Spanje werden gerekend de *Balearische eilanden*, *Maior* (Maiorca) en *Minor* (Minorca).

II. GALLIA TRANSALPINA.

Grenzen: In het westen, de *Pyrenaeën*; in het oosten, de *Rijn* en een lijn van deszelfs bronnen tot aan de kleine *Varus* benevens die rivier; ten noorden en zuiden, de *zee*.

Hoofdrivieren: De *Garumna* (Garonne), *Liger* (Loire), *Sequana* (Seine) en *Scaldis* (Schelde), die zich in den Oceaan; de *Rhodanus* (Rhone), die de *Arar* (Saone) ontvangt en zich in de Middellandsche zee; en de *Mosella* (Moesel) en *Mosa* (Maas), die zich in den Rijn ontlasten.

Bergen: Behalve de *Alpen*, het gebergte *Iura*, *Vogesus* en *Cebenna* (Cevennes). —

Verdeeling in 4 provintiën:

1) *Gallia Narbonensis* of *braccata*.

Grenzen: Ten westen, de *Pyrenaeën*; ten oosten, de *Varus*; ten noorden, de *Cevennes*.

Voornaamste volken: *Allobroges*, *Volcae*, *Salyes*.

Hoofdplaatsen: *Narbo* (Narbonne), *Tolosa* (Toulou-

loufe), *Nemausus* (Nimes), *Massilia* (Marfeille), *Vienna* (Vienne).

2) *Gallia Lugdunensis* of *Celtica.*

Grenzen: Ten zuiden en westen, de *Liger*; ten noorden, de *Sequana*; ten oosten, de *Arar.*

Voornaamfte volken: *Aedui*, *Lingones*, *Parisii*, *Cenomani* en anderen; allen van den Celtifchen ftam.

Hoofdplaatfen: *Lugdunum* (Lion), *Lutetia Parisiorum* (Paris), *Alesia* (Alife).

3) *Gallia Aquitania.*

Grenzen: Ten zuiden, de *Pyrenaeën*; ten noorden en oosten, de *Liger.*

Voornaamfte volken: *Aquitani* (van den Iberifchen ftam) *Pictones*; *Arverni* en anderen van Celtifche afkomst.

Hoofdplaatfen: *Climberrum*, *Burdegalia* (Bourdeaux).

4) *Gallia Belgica.*

Grenzen: Ten oosten en noorden, de *Rijn*; ten westen, de *Arar*; ten zuiden, de *Rhodanus* tot aan *Lugdunum*, zoodat het in het begin ook de *Rijnlanden* en *Helvetië* bevattede. Nogtans werden genen onder de benaming van *Germania Inferior* en *Superior* daarvan afgefcheiden.

Voornaamfte volken: *Nervii*, *Bellovaci* en anderen, ten noorden, van den Belgifchen; *Treviri*, *Ubii*, van den Germaanfchen; *Sequani*, *Helvetii* in de binnenlanden, van den Celtifchen ftam.

Hoofdplaatfen: *Vesentio* (Befançon), *Verodunum* (Verdun) en anderen. — Langs den Rijn in *Germania Inferior: Colonia Agrippina* (Keulen); in *Germania Superior: Moguntiacum* (Meintz) en *Argentoratum* (Straasburg).

III. Gallia Cisalpina of togata (Lombardijen) (*).

Dewijl echters de inwoners reeds onder Caesar het volle Romeinsche burgerregt kregen, werd het thans mede tot *Italië* gerekend.

IV. Sicilia; verdeeld in *Syracusae* en *Lilybaeum*.

V. Sardinia en Corsica (†).

VI. De Insulae Britannicae, waarvan nogtans slechts *Engeland* en een gedeelte van het *zuidelijke Schotland*, onder den naam van *Britannia Romana*, sedert Nero, eene Romeinsche provintie werd.

Hoofdrivieren: *Tamesis* (Teems) en *Sabrina* (Saverne).

Hoofdplaatsen: *Eboracum* (York) in het noordelijke, *Londinum* (Londen) in het zuidelijke deel. — In *Schotland*, *Britannia Barbara*, of *Caledonia*, zijn de Romeinen wel meermalen ingedrongen; maar zonder het geheel te veroveren. — Naar *Hibernia* of *Ierne* (Ierland) zijn wel Romeinsche kooplieden, maar nooit Romeinsche legioenen gekomen.

VII. De landen ten zuiden van den Donau, die onder Augustus te ondergebragt werden en in de volgende *provintiën* ingedeeld waren:

1) *Vindelicia*.

Grenzen: Ten noorden, de *Danubius* (Donau); ten oosten, de *Aenus* (Inn); ten westen, *Helvetië*; ten zuiden *Rhaetia*.

Voornaamste volken: *Vindelici*, *Brigantii* en anderen.

Hoofd-

(*) Zie boven bladz. 354. (†) Zie boven bladz. 359.

Hoofdplaatſen: *Auguſta Vindelicorum* (Augsburg), *Brigantium* (Regensburg).

2) *Rhaetia.*

Grenzen: Ten noorden, *Vindelicia*; ten oosten, de *Aenus* en de *Salſa* (*); ten zuiden, *de keten der Alpen*, van het *Lacus Verbanus* (Lago Maggiore) tot *Belinzona* (†); en ten westen, *Helvetië.*

Voornaamſte volk: *Rhaeti.*

Hoofdplaatſen: *Curia* (Chur), *Veldidona* (Wiltau) en *Tridentum* (Trente).

3) *Noricum.*

Grenzen: Ten noorden, de *Danubius*; ten westen, de *Aenus*; ten oosten, de berg *Cetius* (de kale berg); ten zuiden, de *Alpes Iuliae* en de *Savus* (Sau).

Voornaamſte volk: *Boii.*

Steden: *Iuvavium* (Salzburg), *Boiodurum* (Pasſau).

4) *Pannonia Superior.*

Grenzen: Ten noorden en oosten, de *Danubius*; ten zuiden, de *Arabo* (Raab); ten westen, de berg *Cetius.*

Steden: *Vindobona* (Weenen), *Caruntum.*

5) *Pannonia Inferior.*

Grenzen: Ten noorden, de *Arabo*; ten oosten, de *Danubius*; ten zuiden, de *Savus.*

Steden: *Taurinum* (Belgrado), *Murſa* (Esſek) en *Sirmium.*

6) *Moeſia Superior.*

Grenzen: Ten noorden, de *Donau*; ten zuiden, het gebergte *Scardus* of *Scodrus*; ten westen, *Pannonia*; ten oosten, de rivier *Cebrus* (Iſchia).

Steden: *Singidunum* (Semlin) en *Naisſus* (Nisſa).

7) *Moeſia Inferior.*

Gren-

(*) Bij de Ouden *Ievavus.* (†) Bij de Ouden *Bilitio.*

Grenzen: Ten noorden, de *Donau*; ten westen, de *Cebrus*; ten zuiden, het gebergte *Haemus*, en ten oosten, de *Pontus Euxinus*.

Steden: *Odessus*, *Tomi*.

VII. Illyricum.

In eenen *uitgebreiden* zin werden *al de landen ten zuiden van den* Donau, van Rhaetia af tot Dalmatia ingesloten, daaronder begrepen; maar het *eigenlijke Illyricum* bevattede alleen het land langs de kusten van de Adriatische zee, van *Istria* in Italië tot aan de rivier *Drinus*, en ten oosten tot aan de *Savus*.

Hoofdplaatsen: *Salona*, *Epidaurus* (bij het tegenwoordige Ragusa) *Scodra*, (Scutari).

VIII. Macedonia.

Grenzen: Ten noorden, het gebergte *Scodrus*; ten zuiden, de *Cambunische* bergen; in het westen, de *Adriatische*, in het oosten, de *Aegaeische zee*.

Rivieren: *Nestus*, *Strymon* en *Haliacmon*, die in de Aegaeische, en de *Apsus* en *Aous*, die in de *Adriatische* zee zich ontlasten.

Voornaamste volken: *Paeones* in het noorden, *Pieres* en *Mygdones* in het zuiden.

Hoofdplaatsen: *Pydna*, *Pella*, *Thessalonica*, *Philippi*, benevens verscheidene Hellenische volkplantingen (*). — *Dyrrachium* en *Apollonia*, aan de westkust.

IX. Thracia had in het begin nog eigene, alhoewel afhankelijke *koningen*; en werd eerst eene *provintie* onder Claudius.

Gren-

(*) Zie boven bladz. 178.

Grenzen: In het noorden, het gebergte *Haemus*; in het westen, de *Nestus*; in zuiden en oosten, de zee.
Rivier: *Hebrus*.
Voornaamste volken: *Triballi*, *Bessi* en *Odrysae*.
Steden: *Byzantium*, *Apollonia*, *Beroea*.

X. Achaia (Griekenland) (*).

XI. Ten noorden van den Donau werd door *Traianus* ook *Dacia* tot eene provintie gemaakt.
Grenzen: Ten zuiden, de *Donau*; ten westen, de *Tibiscus* (Teiss); ten oosten, de *Hierasfus* (Prut); ten noorden, de *Carpates*.
Hoofdvolk: *Daci*.
Hoofdplaatsen: *Ulpia Traiana* en *Tibiscum*.

Aziatische provintiën.

I. Klein-Azië bevattede de provintiën:
1) *Asia* (†), 2) *Bithynia*, benevens *Paphlagonia* en een gedeelte van *Pontus*. 3) *Cilicia*, benevens *Pisidia* (**).

II. *Syrië* benevens *Phoenicië*.

III. Het eiland *Cyprus*.
Onder *eigene*, ofschoon afhankelijke, *koningen* stonden, ook nog *Iudaea* (werd Provintie 44 na Chr.); *Commagene* (werd Provintie 70 na Chr. en even als Iudaea bij Syrië gevoegd); *Cappadocië* (Provintie 17 na Chr.). Pontus (geheel eene Provintie onder Nero).

Re-

(*) Zie boven bladz. 123.
(**) Zie boven bladz. 16.
(†) Zie boven bladz. 324.

Republieken waren *Rhodus* en *Samos* (Provintiën 70 na Chr.) en Lycië (Provintie 43 na Chr.).

Aan gene zijde van den Euphraat waren wel *Armenia* en *Mesopotamia* door Traianus tot provintiën gemaakt; maar reeds door Hadrianus wederom opgegeven.

Afrikaansche provintiën.

I. Aegyptus (*).

II. Cyrenaïca benevens het eiland Creta (**).

III. Africa (†), *Numidia* (††). Eenen eigenen koning had nog *Mauretania*; maar in het jaar 42 werd het bij het rijk gevoegd en in *twee* provintiën verdeeld:

1) *Mauretania Caesariensis:*

Grenzen: In het oosten, de rivier *Ampsagus*; in het westen, de rivier *Mulucha*.

Hoofdplaatsen: *Igilgilis* en *Caesarea*.

2) *Mauretania Tingitana*, van de rivier Mulucha tot aan de Atlantische zee.

Hoofdstad: *Tingis*.

Voornaamste aangrenzende landen.

I. Germania.

Grenzen: Ten zuiden, de *Donau*; ten noorden, de *Zee*; ten westen, de *Rijn*; in het oosten onbepaald, alhoewel men dikwijls den *Weissel* daarvoor pleegt te houden.

Hoofd-

(*) Zie boven bladz. 50. (**) Zie boven bladz. 49.
(†) Zie boven bladz. 49. 401. (††) Zie boven bladz. 50.

Hoofdrivieren: *Danubius* (Donau), *Rhenus* (Rijn), *Albis* (Elbe), *Visurgis* (Wezer), *Viadrus* (Oder) en *Vistula* (Weisfel); ook wordt er dikwijls van de *Luppia* (Lippe) en *Amisia* (Eems) melding gemaakt.

Bergen en bosschen: Het *Hercynische* woud, eene algemeene benaming van de bosschen der bergen, vooräl van het *oostelijke* Duitschland; *Melibocus* (het Harzgebergte); *Sudetus* (het Thuringerwoud); *Saltus Teutoburgensis*, in het zuidelijke Westfalen, en anderen.

Eene algemeene *Staatkundige verdeeling* moet men in Germanië even zoo min, als *steden* zoeken; alleen de *woonplaatsen der voornaamste volken* kan men opgeven. Nogtans moet men opmerken, dat 1) deze volken, vooräl sedert de tweede eeuw, hunne woonplaatsen ongemeen door verhuizingen veranderden. 2) Dat de namen juist der voornaamste volken dikwerf benamingen van *verbondene volken* zijn.

Hoofdvolken, ten tijde van Augustus, waren in het *noorden* van Duitschland: De *Batavi* in Holland; de *Frisii* in Vriesland; de *Bructeri* in Westfalen; de *kleine* en *groote Chauci* in het Oldenburgsche en Breemsche; de *Cherusci* (ook tevens de naam van verbondene volken) in het Brunswijksche; de *Catti* in Hesfenland. — In het *zuidelijke* (midden) van Duitschland: De *Hermunduri* in Frankenland; de *Marcomanni* in Bohemen. — De *Alemanni* (ook de naam van verbondene volken) komen eerst in de derde eeuw voor. Ten tijde van Augustus werden zij zoowel, als in het algemeen de volken van het *oostelijke* van Duitschland, onder den algemeenen naam van *Suevi* bevat.

De

De *noordelijke landen* van Europa werden als *eilanden* in den *Oceanus Germanicus*, en uit dien hoofde als ook tot Germanië behoorende, beschouwd, als *Scandinavia* of *Scandia* (het zuidelijke Zweden), *Nerigon* (Noorwegen) en *Eningia* of misschien *Finningia* (Finland). — Het meest noordelijke eiland noemde men *Thule*.

Het *noordelijke van Europa*, van den *Weisfel* tot aan den *Tanais* (Don), werd onder den algemeenen naam van *Sarmatia* begrepen; maar werd behalve de landen aan den Donau, vooräl *Dacia* (*), slechts door den handel in barnsteen aan de kusten der Oostzee eenigermate bekend.

In *Azië* had het Romeinsche rijk *Groot-Armenië* tot grens (**); het *Parthische* rijk van den Euphraat tot aan de Indus (†); en het schiereiland *Arabië* (††).

Het *oostelijke* van *Azië*, of *Indië*, werd aan de Romeinen door de handelbetrekkingen bekend, die met hetzelve sedert de verovering van Aegypte ontstonden. Het werd verdeeld in INDIA INTRA GANGEM, dat is, 1) de landen tusschen de Indus en Ganges. 2) Het *Schiereiland aan deze zijde*, waarvan vooräl de *westelijke kust* (Malabar) zeer wel bekend werd, en 3) het eiland *Taprobane* (Ceylon); en in INDIA EXTRA GANGEM, waartoe het verafgelegene *Serica* behoorde, van welke landen men echter slechts zeer onvolkomene kennis had.

De

(*) Zie boven bladz. 459. (**) Zie boven bladz. 18. 332.
(†) Zie boven bladz. 18—21. (††) Zie boven bladz. 17.

[1] De aangrenzende landen in *Afrika* vormen *Aethiopië*, boven Aegypte, *Gaetulië* en het *woeste Libyë*, boven de andere provintiën.

EERSTE AFDEELING.

Van Caesar Augustus tot aan den dood van Commodus.

30 *vóór Chr.* — 193 *na Chr.*

Bronnen.

Voor het *gehcele tijdperk* is Dion Casfius de gefchiedfchrijver, L. LI—LXXX, alhoewel wij de laatfte twintig boeken flechts in uittrekfels van Xiphilinus bezitten. — De voornaamfte fchrijver voor de regeringsgefchiedenis van Tiberius tot aan het begin der regering van Vespafianus is *Tacitus in zijne Annales*, 14—68 na Chr. (waarvan nogtans een gedeelte der gefchiedenis van Tiberius 32—34, de gefchiedenis van Caligula en de 6 eerfte jaren van Claudius 37—47, zoo als ook één en een half der laatfte jaren van Nero, helaas! verloren is geraakt, en zijne *hiftoriae*, waarvan naauwlijks de 3 eerfte jaren 69—71 behouden zijn gebleven. De *levensbefchrijvingen* van de Caefars tot Domitianus *van Suetonius* zijn van des te meerdere waarde, hoe gewigtiger juist in eenen Staat, als de Romeinfche, de kennis van het karakter en bijbondere leven der regenten is. — Voor de regering van Augustus en Tiberius is de gefchiedenis van *Velleius Paterculus*, — alhoewel in den *toon van het Hof* gefchreven, — van geen minder gewigt. De bronnen voor de gefchiedenis van ieder der Caefars *afzonderlijk* zie beneden.

Van de *nieuwere* fchrijvers behooren hier

Hiftoire des empereurs et des autres princes qui ont regné dans les fix premiers fiècles de l'églife par Mr. Lenain de Tillemont, à Bruxelles 1707. 5 *Voll.* 8°. (De eerfte uitgaaf is 1700. 4 Voll. 4°.)

Het

Het werk van Tillemont heeft zijne waarde, als een naauwkeurig bewerkt geschrift; maar in de behandeling wordt het door het volgende overtroffen:

Histoire des empereurs Romains depuis Auguste jusqu'à Constantin par Mr. Crevier, Par. 1749. 12 *Voll.* 8°. Voortzetting der Romeinsche geschiedenis van *Rollin* (*).

D. Goldsmith Roman history from the fundation of the city of Rome to the destruction of the western Empire, Lond. 1774. 2 *Voll.* Meer een overzigt, dan uitvoerige geschiedenis (†).

Het vierde deel der Wereldgeschiedenis van *Guthrie* en *Gray*, met de aanmerkingen van *Heyne*, bevat ook de geschiedenis der keizers.

Geschichte der Römer unter den Imperatoren, wie auch der gleichzeitigen Völker, von M. D. G. H. Hübler, Freiberg 1803. 3 *Th.* Voortzetting van het boven (zie vóór bl. 1.) aangehaalde werk. Het gaat tot aan Constantinus.

30 v. Chr. tot 14. 1) De vierenveertigjarige alleenheerschappij van *Caesar Octavianus* (hem met den eertitel *Augustus*, dien ook zijne opvolgers hadden, door den Senaat uitdrukkelijk opgedragen 27 en periodiek vernieuwd) is, in weerwil der groote veranderingen, door welken de Republiek nu eene monarchie werd, toch even zoo min naar de zaak, als naar den vorm eene despoticke regering. De republikeinsche vormen zooveel mogelijk te behouden vorderde het eigenbelang van den beheerscher, daar zich bovendien niet alles veranderen liet, en de volgende geschiedenis van Augustus toont genoegzaam, dat de hem in vroegeren tijd te lastgelegde wreedheid meer aan de tijdsomstandigheden, dan aan zijn karakter moet

(*) Zie boven bladz. 361.

(†) Zie boven bladz. 361.

moet gezocht worden. Maar konde het wel anders zijn, dan dat gedurende eene *zoo lange*, *zoo rustige* en *zoo gelukkige* regering, de republikeinſche geest, die reeds bij het begin van dezelve ſlechts nog bij *bijzondere* perſonen levendig was, van zelven verdwijnen moest!

De *vormen*, onder welken Augustus de hoogſte magt bezat, (het Dictatorsambt weigerde hij) waren het *Conſulaat*, dat hij tot 21 zich jaarlijks liet opdragen, en 19 voor altijd de *poteſtas Conſularis* verkreeg; — de *Tribunitia poteſtas*, die, hem 30 voor altijd opgedragen, zijnen perſoon *ſacroſanctus* maakte, en alzoo de *iudicia maieſtatis* voorbereidde. Als *Imperator* 31 bleef hij opperbevelhebber van al de armeeën en verkreeg het *imperium proconſulare* in al de provintiën. De *magiſtratura morum* nam hij ſedert 19 op zich; en werd *Pontifex maximus* 13. — Om allen ſchijn van uſurpatie te vermijden, nam Augustus de hoogſte magt niet ſlechts in het begin alleen voor 10 jaren; maar liet die ook naderhand alle 10 of 5 jaren vernieuwen, waaruit naderhand de *ſacra decennalia* ontſtonden.

2) De Senaat bleef wel bij voortduring *Staatsraad*, en Augustus poogde zelf deszelfs aanzien door eene herhaalde zuivering (*lectio*) te verheffen; maar in de betrekkingen tusſchen beiden was toch iets dubbelzinnigs, daar het onbeſlisd was en onbeſlisd moest blijven, of de Senaat onder Augustus of deze onder den Senaat ſtond. Niet alle zaken van Staat konden vóor den Senaat gebragt worden; dikwijls juist de gewigtigſten niet, dewijl zij geheimhouding eischten; en het was natuurlijk, dat een vorst, die nog *geene hofhouding*, dan ſlechts van zijne vrienden en vrijgelatenen, en geene eigenlijke ministers had, met zijne *vertrouwden*, Maecenas,

Agrippa en anderen raadpleegde, waardoor naderhand het *consilium secretum Principis* ontstond. Van de *republikeinsche overheidspersonen* moesten juist de hoogsten thans het meeste verliezen, en dewijl van het behouden der rust in de hoofdstad thans zooveel afhing, werden de posten van *Praefectus Urbi* en *Praefectus Annonae* niet alleen aanhoudende, maar vooräl de eerste, zeer gewigtige posten.

De geest der monarchie vertoont zich nergens meerder in, dan in de strengere afscheiding van den *rang*, waarvan daarom ook de magistraatsambten, voornamelijk het *Consulaat*, niets verloren. Van hier de voortdurende gewoonte der *Consules suffecti*, en in latere tijden zelfs der enkele *ornamenta Consularia* en *triumphalia*. Verscheidene nieuwe posten werden er gemaakt, om vrienden en aanhangers te kunnen beloonen.

3) De invoering der *staande armeeën*, reeds lang voorbereid, was een *natuurlijk gevolg* van eene door oorlog verworvene opperheerschappij, en werd eene noodzakelijkheid, door de nieuwgemaakte veroveringen, zoo men die wilde behouden, en de grenzen gedekt zouden worden, gelijk ook de inrigtingen der *garden* (*cohortes praetorianae*) en der *stadsmilitie* (*cohortes urbanae*) noodzakelijke maatregelen tot zekerheid van de hoofdstad en van den troon waren. Het aanstellen van *twee Praefecti Praetorio* verminderde toen nog het groote gewigt van deze posten.

Verdeelingen der legioenen door de provintiën in *castra stativa*, die weldra tot steden aangroeiden, bijzonder langs den Rijn, Donau en Euphraat (*legiones Germanicae*, *Illyricae* en *Syriacae*) gelijk ook der *vloten* te Misenum en Ravenna.

4)

4) Het *bezetten* en dus ook het *bestier* en de *inkomsten der provintiën* deelde Augustus vrijwillig met den Senaat, terwijl hij voor zich meestal de provintiën op de grenzen behield, waar de legioenen stonden, en de anderen aan den Senaat overliet, (*provinciae Principis* en *provinciae Senatus*). Uit dien hoofde hadden *zijne Stadhouders* (*Legati*, *Onderbevelhebbers*) het bestier zoowel der militaire als civiele zaken in zijnen naam; waartegen die van den *Senaat* (*Proconsules*) slechts civiele gouverneurs waren. Beiden hadden doorgaans *Intendanten* (*Procuratores* en *Quaestores*) bij zich. De provintiën wonnen buiten kijf niet slechts door het *strengere toezigt*, waarin thans de stadhouders stonden; maar ook reeds daarin, dat zij *bezoldigde* Staatsambtenaren waren.

Het lot der provintiën hing natuurlijk grootendeels van het karakter der keizers en Stadhouders af; maar ook tusschen de *provinciae Principis* en *Senatus* kon een aanmerkelijk onderscheid zijn. In de laatsten was geene militaire drukking, zoo als in de eersten, en hieruit schijnt zich het toenemen van den bloei van Gallië, Spanje, Afrika en anderen te verklaren.

5) De *bronnen* der *Staatsinkomsten* bleven wel in het algemeen meest dezelfde, alhoewel Augustus in het inwendige van het finantiewezen vele veranderingen maakte, die wij echter slechts zeer gebrekkig kennen. Het onderscheid tusschen de *bijzondere* en *militaire schatkist des keizers* (*fiscus*), over welke hij onmiddelijk, en de *Staatsschatkist* (*aerarium*), waarover hij middelijk door den Senaat beschikte, is meestal van zelve blijkbaar, offchoon het een natuurlijk gevolg van het naderhand toene-

nemende despotismus zijn moest, dat de laatste meer en meer door de eerste verslonden werd.

Hoe *grooter* gedurende de burgeroorlogen, vooräl door het wegschenken van alle landen van den Staat in Italië aan de soldaten, de *verwarring* in de finantiën geworden was, en hoe grootere onkosten thans het *onderhoud der staande armeeën* vorderde, des te moeijelijker moest de door Augustus zoo gelukkig tot standgebragte *hervorming* derzelven zijn, waarbij, zoo als het schijnt, zijn hoofddoel zich uitstrekte, om alles op eenen zooveel mogelijk *vasten voet te bepalen*. De hoofdveränderingen bij de *oude* uitgaven schijnen hierop neder te komen,

1) Dat de *Tienden der provintiën*, die tot nu toe plaats hadden, in eene bepaalde som veranderd werden, die iedereen opbrengen moest.

2) Dat de *in-* en *uit-gaande regten* (convoijen en licenten) ten deele hersteld, ten deele nieuwe ingevoerd werden, en er ook eene belasting op alle koopwaren (*centesima rerum venalium*) gelegd werd. De in- en uit-gaande regten werden vooräl voor Rome thans door *het bezit van Aegypte* van veel belang, omdat hierover bijna de geheele handel van het Oosten zijnen loop had.

3) De *Landerijen van den Staat* werden allengskens thans Domeinen der vorsten.

Van de *nieuwe* opbrengsten waren de gewigtigste, deels de *vicesima hereditatum*, echter met aanmerkelijke bepalingen, deels de gelden van die ongetrouwd leefden door de *lex Iulia Poppaea*. — Van deze inkomsten van den Staat kwam waarschijnlijk reeds dadelijk in het begin het grootste gedeelte in de *Fiscus*. Al de inkomsten uit de *provinciae Principis*; ook die uit de *provinciae Senatus*, die tot het onderhoud van de militaire magt bepaald waren. De inkomsten der Domeinen, de *vicesima* en anderen. Van de *Staatsschatkist* (thans onder drie *Praefecti aerarii*) bleef een gedeelte der inkomsten uit de *provinciae Senatus*, der in- en uit-gaande

de regten, en der belastingen op de ongehuwden. Aldus was Augustus meester der finantiën, der legioenen en daardoor van het rijk.

De schriften van *Hegewisch* en *Bosse* zie boven, bladz. 407.

6) De *uitbreidingen van het Romeinsche gebied* onder Augustus waren van het hoogste gewigt; en meestal van *dien aard*, dat zij tot de veiligheid van het inwendige en dekking der grenzen noodza-
kelijk waren. Het volkomen te onderbrengen van 25.
het *noordelijke Spanje*, gelijk ook van het *westelijke Gallië*, verzekerde gene; de gedreigde, doch niet
ondernomene, heirtogt tegen de Parthen, en de we- 20.
zenlijk uitgevoerde tegen Armenië, in het jaar 2, deze. Maar de gewigtigste verovering was die der
landen ten zuiden van den Donau, *Rhaetia*, *Vinde-* 15.
licia en *Noricum*, zoo als ook van *Pannonia* en na- 35
derhand *Moesia*. En die tegen *Aethiopië* had geene en 29.
verdere gevolgen dan de dekking der grenzen. 24.

7) Evenwel kostten alle deze veroveringen zamengenomen niet zooveel als de, ten laatste geheel mislukte, pogingen, om *Germanië te onder te brengen*, die eerst onder de stiefzonen van Augustus, *Drusus* en *Tiberius Nero*, en vervolgens onder den zoon van den eersten, *Drusus Germanicus*, in het werk gesteld werden. Of zij staatkundige misslagen waren, blijft altijd eene vraag, daar het zich niet laat bepalen, in hoe verre de zekerheid der grenzen zonder dezelven konde bestaan.

De *aanvallen* der Romeinen tegen de *Germanen* begonnen onder Drusus 12 vóór Chr., en het tooneel des oorlogs was aanhoudend Neder-Duitschland (Westfalen, Neder-Saksen en Hessenland), dewijl de aanvallen van den kant van den

Beneden-Rijn, deels te land, deels ter zee, door de monden van de Eems, Wezer en Elbe geschiedden, waarom ook de Romeinen dezelven, vooräl door verbonden met de volken langs den Oceaan, de *Batavi*, *Frisii* en *Chauci*, zich poogden gemakkelijk te maken. De ondernemende *Drusus* kwam op zijnen tweeden togt 10 tot aan de Wezer, en 9 zelfs tot aan de Elbe; maar stierf op zijnen terugtogt. Zijn opvolger in het opperbevel *Tiberius*, 9–7, *Domitius Aenobarbus*, 7–2, *M. Vinicius*, 2–9 na Chr., wien wederom *Tiberius*, 2–, en dezen *Quinctilius Varus*, 5–9, opvolgden, poogden op den grond, door Drusus gelegd, voorttebouwen, en het tot hiertoe ingenomene Germanië, door het aanleggen van vestingen (*Castella*) en het invoeren van de Romeinsche spraak en wetten, allengskens tot eene *provintie* te hervormen; maar de door den jongen vorst der Cherusci, *Hermann*, den zoon van Siegmar, en schoonzoon van Segestes, den *vriend der Romeinen*, sluw georganiseerde opstand, en de *nederlaag van Varus* en zijn leger in het Teutoburger woud, in de omstreken van Paderborn, 9, bevrijdden Germanië van het juk, en zijne spraak van hare *vernietiging, en leerden den overwinnaars* (dat zij nooit vergaten), dat de legioenen niet *onoverwinnelijk* waren. Augustus zond dadelijk *Tiberius* (die kort te vóren eenen opstand in Pannonia gestild had), benevens *Germanicus* naar den Rijn; maar het bleef enkel bij strooptogten, totdat Germanicus, 14–16, wederom diep in het land, en wel 16 tot aan de Wezer trok; maar, in weerwil van de overwinning bij *Idistavisus* (bij Minden), op den terugtogt zijne vloten en een gedeelte zijner armee door storm verloor, en daarop door den naijver van Tiberius teruggeroepen werd. Na dien tijd hadden de Germanen van deze zijde rust (*).

Mannert Geogr. d. Griechen und Römer, Th. III.

8) De lange en in Italië zelve vreedzame regering van Augustus wordt algemeen als een gelukkig en luis-

(*) Zie mijne Aardbeschr. I. D. bladz. 176. enz.

luisterrijk tijdperk befchouwd, en buiten kijf was zij dit ook, ten opzigt der tijden, die voorgegaan waren en volgden. Veiligheid van perfoon en goederen was teruggekeerd; de kunsten des vredes, door Augustus zelven en zijnen boezemvriend Maecenas begunftigd, verhieven zich; volkomene herftelling der Republiek zou het fein tot nieuwe onlusten geweest zijn, en zoo de regering van Augustus al niet de beste was, moet eerst de vraag beantwoord worden, of het toenmalige Rome eene betere verdragen konde? Zoo al zijn bijzonder leven niet zonder misflagen was, was hij toch onverbiddelijk tegen al het gene, dat de welvoegelijkheid fchond. (Hij offerde zijne eigene dochter er aan op); en aan wetten ter verbetering der zeden ontbrak het ook niet. Zoo flechts wetten in dit opzigt veel hadden kunnen te weegbrengen!

Van de wetten, die hiertoe ftrekten, zijn de *lex Iulia de adulteriis* en de *lex Papia Poppaea*, tegen de ongehuwden, de gewigtigfte; welke laatfte echter ook het overluid morren tegen dezelve ten gevolge had.

9) De gefchiedenis der regering van Augustus bepaalt zich veelal tot zijne *familie-betrekkingen*, en het minfte geluk had in de regerende familie plaats. De invloed zijner tweede gemalin, *Livia* (dien zij nogtans niet verder dan tot de verheffing van hare zonen uit haar eerfte huwelijk, *Tiberius* en *Drufus*, fchijnt misbruikt te hebben), was zeer groot, en de natuurlijke onbepaaldheid der troonopvolging in eenen Staat, zoo als toen de Romeinfche was, werd nog door toevallen vermeerderd. Na den vroegtijdigen dood van zijnen tot kind aangenomenen zusters en zwagerszoon, *Marcellus*,

23. werd deszelfs weduwe, *Iulia*, het eenige kind van Augustus bij zijne eerste gemalin Scribonia, aan *Agrippa* uitgehuwelijkt, uit welkers vruchtbaren
17. echt de twee oudste zonen, C. en L. Caesar, door
12. Augustus tot kinderen aangenomen, en na den dood van hunnen vader (terwijl hunne moeder, aan Ti-
2. berius uitgehuwd; doch wegens hare buitensporige levenswijze naderhand door haren vader in ballingschap verwezen werd), als zij groot werden, door
6 Augustus zoo zeer voorgetrokken werden, dat *Ti-*
tot *berius* misnoegd hierover het Hof verliet. Daar zij
2 na Chr. echter beiden als jongelingen stierven, werd de hoop
na Chr. bij *Tiberius* wederom levendig, die door Augustus
2—4. *tot zoon aangenomen* werd, terwijl hij den zoon van zijnen gestorven broeder Drusus, *Drusus Germa-*
11. *nicus*, wederom *tot kind* moest *aannemen*, waarop Augustus Tiberius, met toestemming van den Senaat, door het overdragen van gelijke regten (bij zijne opvolgers *lex regia* genoemd), plegtig tot mederegent aannam.

Marmor Ancyranum, of opschrift van den tempel van Augustus te Ancyra, hetwelk eene kopij van de gedane rekenschap zijner regering is, en dat Augustus te Rome, als een openbaar gedenkstuk eindelijk liet oprigten, helaas! zeer verminkt, in *Chishull Antiq. Asiatic.*

Memoirs of the court of Augustus by Th. Blackwell, Lond. 1760. *III Voll.* 4°., het laatste deel is eerst na den dood des schrijvers door *M. Mills* uitgegeven, in 15 boeken. De twee laatste boeken van dit wijdloopige werk bevatten eerst schilderingen van al wat Augustus omringde, de overigen gaan in vroegere tijden terug.

Eene juiste waardering van Augustus veronderstelt eerst een naauwkeurig onderzoek der bronnen van *Suetonius*.

Histoire des triumvirats, augmentée de l'histoire d'Auguste, par

par '*Larrey*, *Trevoux* 1741. 4 *Part*. 8°. Het laatste deel van dit eenvoudige verhaal, van den dood van Catilina af, bevat de geschiedenis van Augustus.

10) De regering van *Tiberius* (*Tiberius Claudius Nero*, na de aanneming tot zoon van Augustus, *Tiberius Caesar*, oud 56—78 jaren), die in Rome met rust volgde, hoewel de legioenen in Pannonië en nog meer in Germanië reeds toonden, dat zij gevoelden, dat zij keizers konden maken, veranderde meer den geest dan den vorm der Romeinsche regering. Onder hem bleven de *Comitia* enkel in schijn, daar hij de werkzaamheden van dezelven aan den *Senaat* opdroeg, die ook, bij criminele staatsprocessen van leden uit deszelfs midden, het *hoogste* geregtshof werd; maar ook deze was reeds zoo zeer aan onderdanigheid gewoon, dat alles enkel van het persoonlijke karakter van den vorst afhing. Tiberius vestigde het despotismus door de thans geducht wordende *iudicia maiestatis*; maar de Senaat deelt met hem de schuld door eene lafheid en laagheid, die zonder grenzen is. Dezelve werd het gewisse werktuig der dwinglandij, nadat hij ophield de regering van eene Republiek te zijn. — In weerwil van zijne talenten als veldheer en verscheidene goede hoedanigheden, had zich echter het despotieke karakter van den zes en vijftigjarigen Tiberius reeds lang gevormd, als hij den troon beklom; slechts *uiterlijke betrekkingen* bewogen hem, om het masker, waarmede hij tot hiertoe altijd vermomd geweest was, nog niet geheel afteleggen.

14 na Chr. 19 Aug. tot 37. 16 Maart.

De door de onbepaaldheid der misdaden reeds zoo schrikkelijke *iudicia maiestatis* waren reeds onder Augustus door de *lex Iulia de maiestate*, en door de *cognitiones extraor-*

dinariae gevestigd; maar werden eerst door het misbruik geducht, dat onder Tiberius en zijne opvolgers hiervan gemaakt werd.

12) Het voornaamste voorwerp van zijnen argwaan, en dus van zijnen haat, was de door de armee en het volk bijna aangebedene *Germanicus*, dien hij weldra uit Germanië terug riep, en hem wegens de onlusten in het Oosten naar Syrië zond, waar hij, na het gelukkig bijleggen van alle oneenighe-
19. den, door bewerking van *Cn. Piso* en zijne vrouw vergeven werd, hoewel de talrijke familie, die hij uit zijne vrouw *Agrippina* naliet, daardoor zoo min, als deze zelve, de vervolging en verdelging ontkwam.

De gevolgen der ondernemingen van Germanicus in het Oosten waren niet alleen, dat men aan de Armeniërs eenen koning gaf, maar ook, dat *Cappadocië* en *Commagene Romeinsche provintiën* werden 17.

Histoire de Caesar Germanicus, par Mr. L. D. (Beaufort) à Leiden 1741. Een chronologisch verhaal.

13) Nogtans wist weldra, tot het ongeluk voor Rome, de *Praefectus Praetorio*, *L. Aelius Seianus*, het vertrouwen van Tiberius des te onbepaalder te
23 verwerven, als hij het *alleen* genoot. Zijne acht-
tot jarige heerschappij, daar hij niet alleen door het
31. bijeentrekken der garden in barakken vóór de stad
26. (*castra praetoriana*) dezen geducht maakte en Tiberius te overreden wist, om Rome voor altijd te verlaten, om van *Capreae* met des te meerdere veiligheid zijne dwinglandij uitteoefenen, maar ook door veelvuldige schand- en misdaden, en de vervolging van het geslacht van Germanicus, voor zich

zel-

zelven den weg tot den troon poogde te banen, voerde een despotismus in, dat zelfs door zijnen 31.
val, dewijl ook zijne geheele partij, of alles, wat men daartoe rekende, daarin gewikkeld was, slechts des te vreeslijker werd. Het tafereel van hetzelve wordt door de onnatuurlijke wellust, die Tiberius tegen de wetten der natuur eerst in zijnen hoogen ouderdom daarmede verbond, dubbel afschuwlijk.

Het ongeluk van Tiberius was, dat hij te laat tot den troon kwam. De deugden van zijnen vroegeren leeftijd geven voor zijne latere gruweldaden geene vergoeding. Dezen zijn het eigenlijk, die *Velleius Paterculus* prijst. De lof, dien hij aan Tiberius geeft (hij schreef reeds omtrent het midden van zijne regering), laat zich veel ligter regtvaardigen, dan dien hij Seianus toezwaait.

14) Met den vijfentwintigjarigen *Caius Caesar Ca-* 37.
ligula kwam wel de eenige nog overig zijnde zoon 16 Maart
van Germanicus op den troon; maar de hoop, die tot 41.
men van den jongen vorst voedde, werd weldra 24 Jan.
verschrikkelijk te leurgesteld. Zijn reeds van te voren door ziekte en buitensporigheden geschokte geest verviel tot eene waanzinnigheid, die aan zijne korte regering allen inwendigen zamenhang beneemt. Nogtans werd hij voor den Staat nog meer door zijne *zinnelooze* verkwisting, dan door zijne *tijgerachtige wreedaardigheid* verderfelijk. Eerst na omtrent vier jaren gelukte het twee bevelhebbers der garden, *Cassius Chaerea* en *Cornelius Sabinus*, om hem van kant te maken.

15) Zijn oom en opvolger, de vijftigjarige *Tib.* 41.
Claudius Caesar, was de eerste keizer, die, door de 24 Jan. tot
garden tot den troon verheven, daartegen aan dezen 54.
een 13 Oct.

een *geschenk* (*donativum*) toestond. Te zwak om zelf te regeren, bijna verstandeloos door vroegere verdrukking, een zwelger, en wreed uit vrees, was hij de speelbal der wulpschheid van zijne wijven en vrijgelatenen, en benevens de namen van eene *Messalina* en *Agrippina* hoorde men thans ook voor het eerst in de Romeinsche geschiedenis de namen van eenen *Pallas* en *Narcissus*. De heerschappij van *Messalina* was aan het rijk door hare schraapzucht, waardoor alles bij haar kon gekocht worden, noch schadelijker, dan door hare ontucht;
48. en als haar eindelijk de straf van hare voorbeeldelooze wulpschheid trof, kwam in zijne nicht, *Agrippina* de jongere, weduwe van L. Domitius, nog eene ergere in hare plaats, dewijl zij met de ondeugden van hare voorgangster ook nog eene heerschzucht verbond, die aan deze onbekend was. Het plan, om aan *haren* zoon uit haren eersten echt, *Domitius Ne-*
50. *ro*, dien Claudius *tot zijnen zoon aannam* en met zijne dochter *Octavia* deed trouwen, in de plaats van Britannicus, den zoon van Claudius, de opvolging van den troon te verzekeren, was het hoofddoel van hare handelingen, dat zij eindelijk slechts, nadat zij van te voren zich van de garden, door de aanstelling van Burrus tot *eenigen Praefectus Praetorio*, verzekerd had, door het *vergeven* van Claudius geloofde te kunnen bereiken. — Hoewel ook de oneenigheden met de Germanen en Parthen (*) slechts verschillen over de grenzen bleven, werd echter de omvang van het Romeinsche rijk onder hem in verscheidene landen uitgebreid.

Begin der Romeinsche veroveringen in *Britannië* (wa-

(*) Zie boven bladz. 237.

waarts Claudius zelf ging) onder A. Plautius na het jaar 43. Ingelijfd als *provintiën* werden onder hem *Mauretania* 42, *Lycia* 43, *Iudaea* 44 (*) en *Thracië* 47. Ook schafte hij in Italië de nog bestaande *praefecturae* af.

16) Hem volgde, ondersteund door Agrippina en de garden, de zeventienjarige *Nero* (*Nero Claudius Caesar*) op. In het midden van groote ondeugden opgewassen, en door eene verkeerde opvoeding meer tot toonkunstenaar en fraai vernuft dan tot eenen regent gevormd, beklom hij als jongeling den troon met het voornemen, om met haast te genieten, en zigtbaar blijft in zijn leven zijne zucht, om een fraai vernuft en brasser te zijn, zelfs aan zijne wreedheid ondergeschikt. De oorzaak hiervan lag het naaste in de onbepaaldheid der troonopvolging (ook na het vermoorden van *Britannicus* trof het zwaard naar de rij af allen, die slechts in eenen verren graad tot de Julische familie behoorden); maar niet minder in zijne ijdelheid tot kunstenaars, en dewijl bij dwingelanden iedere moord van zelven de oorzaak tot nieuwen moet worden, moet men zich niet verwonderen, zoo het weldra het lot van eenen ieder werd, die scheen uittemunten. Nogtans hield de betrekking, zoowel tot Agrippina, als Burrus en Seneca, hem in zijne eerste jaren, die niet zonder goede inrigtingen in het finantie-wezen zijn, in eene zekere gematigdheid. Maar nadat *Poppaea Sabina* hem tot het *vermoorden zijner moeder* en zijner gemalin *Octavia* gebragt had, en *Tigellinus* zijn vertrouwde was geworden, kon hem geene uiterlijke betrekking meer weerhouden. Het ombrengen van die-

54. 13 Oct. tot 68. 11 Jun.

54.

59.

62.

(*) Zie boven bladz. 351.

die enkelen, die de geschiedenis bijna alleen opgeteekend heeft, was voor het geheel misschien het geringste verlies; maar de uitplundering der provintiën, om niet alleen zelf te zwelgen, maar ook het volk in eene aanhoudende bedwelming te kunnen houden, bragt bijna eene ontbinding van het rijk te weeg. Zijne laatste jaren dragen zigtbare blijken van waanzinnigheid, die in zijne tooneel-oefeningen en ook zelfs in de *geschiedenis van zijnen val* blijkbaar is. — Op en naast den troon, zoo als de Romeinsche was, konden zich zekerlijk helden in ondeugden en deugden vormen.

68. Na de verijdeling der zamenzwering van Piso, 65, ontstaat de opstand van *Iulius Vindex* in *Gallia Celtica* en vervolgens van *Galba* in Spanje, die daar tot *keizer uitgeroepen* wordt, en met wien *Otho* in Lusitanië zich vereenigt. Maar na den nederlaag van Iulius Vindex door den legatus *Virginius Rufus* in Opper-Germanië, scheen de opstand gedempt, zoo zij, op aanzetting van *Nymphidius* niet in Rome zelve *onder de garden* uitgebarsten was. — *Vlugt* en *dood* van *Nero* 11 Junij 68. —

Buitenlandsche oorlogen onder zijne regering:

In *Britannia*, dat door *Suetonius Paulinus* grootendeels overwonnen en tot eene provintie gemaakt wordt. — In *Armenië* onder den dapperen *Corbulo* met de *Parthen* (*), en in *Palaestina*, na 66, met de *Joden*. — *Groote brand in Rome* 64, en daardoor ontstane eerste vervolging der *Christenen*.

De voornaamste oorzaak, waardoor het despotismus van Nero en zijne voorgangers zoo stil door de natie gedragen werd, lag buiten kijf daarin, dat een groot gedeelte van dezelve door de keizers *onderhouden* werd. Bij de *maandelijksche uitdeelingen van koorn* uit de tijden der Republiek, kwa-

(*) Zie boven bladz. 339.

kwamen thans nog de buitengewone *congiaria* en *visceratio-nes*. De tijden der dwinglandij waren doorgaans de goudene dagen van het gemeen.

17) De ondergang van het huis der Caesars met Nero veroorzaakte in het Romeinsche rijk zoo groote onlusten, dat in nog geene twee jaren vier regenten zich op eene geweldadige wijze van den troon meester maakten. Aan den *Senaat* kende men wel het regt toe, om den troonopvolger te benoemen of ten minste te bevestigen; maar zoodra *de armeeën* het geheim ontdekten, dat *zij* keizers konden maken, bleef de bevestiging van denzelven eene bloote plegtigheid. De reeds van te voren door zijne legioenen in Spanje tot keizer uitgeroepene en door den Senaat thans erkende *Servius Sulpitius Galba*, tweeënzeventig jaren oud, kwam, daar in Rome zelve aan *Nymphidius* zijne poging mislukte, en *Virginius Rufus* zich vrijwillig aan hem onderwierp, zonder tegenstand in het bezit van Rome. Doch gedurende zijne korte regering maakte hij niet 68.
alleen de *garden*, maar ook de *Duitsche legioenen* 11 Junij
op hem verbitterd, en daar hij ter verzekering van tot 69.
zijnen troon den jongen *Licinius Piso* tot zoon aan- 15 Jan.
nam en de hoop van *M. Otho*, die tot hiertoe zijn vriend was, daardoor verijdelde, werd hij door dezen met hulp der garden van den troon gestoten.

18) *M. Otho* (oud 37 jaren) werd wel door den 69.
Senaat, maar niet door de Duitsche legioenen, die 16 Jan.
hunnen veldheer, den legatus *A. Vitellius*, tot kei- tot 16 April.
zer uitriepen en naar Italië voerden, erkend. Otho trok hem wel te gemoet, maar na het verlies van den

den slag bij *Bedriacum* bragt hij zich zelven om, onzeker, of uit vrees, of uit vaderlandsliefde.

Bijzondere bronnen voor Galba en Otho zijn de *levensbeschrijvingen* van beiden van *Plutarchus*.

69. 16 April tot 20 Dec. 19) *A. Vitellius* (oud 57 jaren). — Hij werd wel in het begin niet alleen door den Senaat, maar ook in de provintiën erkend; maar daar *zijne brasserij*, wreedheid en de ongebondenheid *zijner troepen* hem te Rome gehaat maakten, stonden de *Syrische* legioenen op en riepen hunnen veldheer, *Flavius Vespasianus*, tot keizer uit, die de kroon, op aanzetten van den magtigen *Mucianus*, landvoogd in Syrië, aannam. Daar bij dezen ook kort *daarna* de legioenen aan den Donau *zich voegden* en, onder hunnen veldheer, *Antoninus Primus*, in Italië rukten en de troepen van Vitellius bij *Cremona* sloegen, werd *Vitellius des te spoediger tot zijnen val* gebragt, alhoewel niet *zonder voorafgaande* bloedige tooneelen in Rome, waarbij niet alleen de broeder van Vespasianus, *Flavius Sabinus*, omkwam, maar ook het Capitolium afbrandde.

69. 20 Dec. tot 79. 24 Junij. 20) Met *Flavius Vespasianus* (oud 69 jaren) kwam wederom een *nieuw geslacht* op den troon, dat aan denzelven *drie* keizers gegeven heeft. Het door verkwisting, burgeroorlogen en herhaalde omwentelingen bijna ontbondene rijk kreeg aan Vespasianus eenen vorst, zoo als het juist noodig had. Hij poogde dadelijk zijne betrekking tot den Senaat te bepalen, terwijl hij door een besluit van denzelven al die regten en vrijheden, die zijne voorgangers uit het geslacht van de Caesars gehad

hadd.

hadden, afzonderlijk liet vastſtellen en aan zich opdragen (*lex regia*). Zijne hervorming nam een begin met de geheel verwarde *finantiën*, daar hij eensdeels de door Nero vrijgeſtelde landen, benevens eenige anderen, als provintiën inlijfde, anderdeels de oude belastingen wederom invoerde, verhoogde, of ook nieuwen opleide, zonder hetwelk de *herſtelling der krijgstucht in de armee* niet mogelijk was. Zijne mildadigheid bij het *aanleggen* van *publieke gebouwen*, zoowel te Rome, als in andere ſteden, en de zorg voor het onderwijs, door het *aanſtellen van bezoldigde leeraars*, ſpreken hem van de aantijging van gierigheid vrij, en offchoon hij de Stoicijnen, die ſedert Nero zoo talrijk waren, en in wier ſekte thans bijna alleen de republikeinſche grondſtellingen nog bleven voortduren, wegens hunne onrustige gezindheden uit Rome verdreef, toont echter het opheffen der *iudicia maieſtatis*, en het aanzien, dat hij aan den Senaat terug gaf, hoe verre hij van het despotismus verwijderd was.

Door hem werden als provintiën ingelijfd *Rhodus*, *Samos*, *Lycië*, *Achaia*, *Thracië*, *Cilicië* en *Commagene*. —
Buitenlandſche oorlogen:
Eensdeels de oorlog tegen de *joden*, die met de verwoesting van Jeruſalem eindigde 70; anderdeels de veel zwaardere oorlogen tegen de *Bataven* en hunne bondgenooten onder *Civilis*, die gedurende den laatſten burgeroorlog zich van de verdrukking der Romeinen poogden te bevrijden 69; maar door *Cerealis* tot een verdrag gedrongen werden 70 (*). — Ondernemingen van *Agricola* in Britannië 78—85, door wien niet alleen *geheel Engeland* onder het juk gebragt

(*) Men zie voornamelijk hierover *Hiſtoire de la guerre des Bataves et des Romains*, *par* le Marquis de St. Simon, *accompagnée de Plans et de Cartes nouvelles*, *à Amſt.* 1770. *Fol. Atlantie.*

bragt en op zijn Romeinsch ingerigt, maar ook Schotland *aangevallen* werd, en men hetzelve rondvoer.

D. *Vespasianus, sive de vita et legislatione T. Flavii Vespasiani Imp. Commentarius, auctore A. G. Cramer, Ienae* 1785. Een uitmemend onderzoek, met ophelderingen der fragmenten van de *lex regia* (*). Het tweede deel, *de legislatione*, is een geleerde commentarius over de S. C. onder zijne regering.

79. 27 Junij tot 81. 13 Sept. 21) Zijn reeds in het jaar 70 tot *Caesar* benoemde oudste zoon, *Titus Flavius Vespasianus* (oud 39—42 jaren), levert het zeldzame voorbeeld van eenen vorst op, die op den troon beter werd. Zijne korte, maar weldadige, regering was intusschen bijna alleen door openbare ongelukken, eene verschrikkelijke uitbarsting van den Vesuvius, die verscheidene *steden* (79.) verwoestte, eene pest en *eenen zwaren* brand in Rome, gekenschetst. Zijn vroegere dood verzekert hem voor *altijd* den roem van, zoo al niet de grootste, echter *de beste vorst geweest te zijn.*

81. 13 Sept. tot 96. 18 Sept. 22) Zijn jongere broeder en opvolger, *T. Flavius Domitianus* (oud 30—45 jaren), gaf het tegenovergestelde voorbeeld en werd, in het begin slechts streng en regtvaardig, weldra de *volkomenste despoot* op den troon van Rome. Zijne *wreedheid* met eenen gelijken trap van *ijdelheid* gepaard en weldra door sombre *achterdocht* gevoed, maakte hem tot eenen vijand van allen, die ergens door daden, *rijkdommen*, of talenten schenen uittemunten, en de vernederingen, die zijne hoogmoed in de oorlogen tegen de *Catti* en nog meer tegen de *Daci* ondergaan moest, maakten hem aanhoudend slechter. Hij onder-

(*) Men zie over de *lex regia* de uitnemende Oratie van den Hoogl. *Chr. Sax, in legis regiae patronos*, Traiect. Bat. 1798.

dersteunde zijn Despotismus door de militaire magt, die hij een vierde meer betaalde; maar ook juist hierom, om het niet, gelijk hij in het begin gedaan had, te verminderen, vermenigvuldigde hij des te meer de *iudicia maiestatis* (die door groote begunstiging der aanbrengers (*delatores*) onder hem nog verschrikkelijker werden), om door de verbeurdverklaring der goederen aan de Fiscus gelden te verschaffen. Nogtans schijnt zijne wreedheid zich voornamelijk tot de hoofdstad bepaald te hebben, en het strenge toezigt, waarin hij de stadhouders in de provintiën hield, belettede zulk eene algemeene verwarring in het rijk, als onder Nero ontstaan was. Zijn val bevestigt de algemeene ondervinding, dat een tiran minder van het volk, maar des te meer van de bijzondere personen te vreezen heeft, welken het juist het meeste treft.

De *buitenlandsche oorlogen* gedurende zijne regering zijn daarom de merkwaardigste, dewijl de eerste gelukkige aanvallen der barbaren op het Romeinsche rijk plaats hadden. Zijn belagchelijke *veldtogt tegen de Catti* 82 gaf het eerste bewijs van zijne onbegrensde ijdelheid, zoo als de *terugroeping* van den zegevierenden *Agricola uit Britannia* 85 van zijne achterdocht. Maar van het meeste gewigt zijn zijne *oorlogen* tegen de *Daci* en *Getae*, die onder hunnen dapperen koning *Dercebal* de Romeinsche grenzen aanvielen; maar waardoor ook tevens oorlogen met hunne naburen, de *Marcomanni*, *Quadi* en *Iazyges*, veroorzaakt werden 86–90, die zoo ongelukkig voor Rome uitvielen, dat Domitianus den vrede van de Daci door eene schatting te betalen moest *koopen*.

23) Door de moordenaars van Domitianus werd *M. Cocceius Nerva* op den troon verheven (oud 70 jaren); met wien een gelukkiger tijdperk eindelijk voor 96. 24 Jan. tot 98. 27 Jan.

voor het rijk zoude aanbreken. Het schrikbewind, dat tot hiertoe had plaats gehad, hield dadelijk geheel op, en hij zocht niet alleen door *vermindering der uitgaven*, maar ook door uitdeelingen van landerijen aan de behoeftigen, de werkzaamheid optewekken en een nieuw leven te geven. De *opstand der garden* kostte wel aan de moordenaars van Domitianus het leven, maar gaf aanleiding, dat Ner-
97. in den herfst. va door het aannemen van *M. Ulpius Traianus* tot zoon het geluk van het rijk ook na zijnen dood verzekerde.

98. 24 Jan. tot 117. 11 Aug. 24) Met *M. Ulpius Traianus* (na de aanneming tot kind, *Nerva Traianus*), eenen geboren' Spanjaard, (oud 43—62 jaren) kwam voor het eerst een vreemdeling, maar tevens een vorst op den Romeinschen troon, die als *regent*, als *veldheer* en als *mensch*, te gelijk groot was. Hij maakte, na de volkomene afschaffing der *iudicia maiestatis*, de herstelling van den *republikeinschen regeringsvorm*, zooverre deze met de monarchie bestaanbaar was, daar hij zich zelven aan de wetten onderwiep, tot zijn hoofddoel. Hij gaf aan de *comitiën* de verkiezingen over, aan den *Senaat* de volkomenste vrijheid tot het uitbrengen van zijne stem, en aan de magistraatspersonen hun aanzien weder, en toch oefende hij daarbij de kunst, om zelf te regeren, in eenen trap en in het bijzondere uit, zoo als weinige vorsten. Spaarzaam voor zich zelven en nogtans ongemeen milddadig bij iedere nuttige inrigting in Rome, of in de provintiën; zoo als bij het aanleggen van heirwegen, openbare gedenkteekenen en huizen van opvoeding voor arme kinderen. Door zijne oorlogen breidde hij de grenzen van het Romeinsche gebied uit, daar

hij

hij in de *twee oorlogen* tegen de Dacers hun land, gelijk in de oorlogen tegen de *Armeniërs* en *Parthen*, Armenië, Mesopotamië en een gedeelte van Arabië innam en tot *provintiën* maakte. — Waarom moest een zoo schoon karakter door eenen trek van veroveringszucht misvormd worden?

De eerste oorlogen tegen de *Dacers*, waarin hij hun de schandelijke schatting onttrok en Dercebal dwong, om zich te onderwerpen, duurde van 101—103. Maar als Dercebal wederom opstond, werd de oorlog vernieuwd 105 en geëindigd 106, terwijl Dacië tot provintie gemaakt, en verscheidene volkplantingen derwaarts gevoerd werden. — De oorlog met de *Parthen* ontstond over het bezetten van den troon van Armenië (*) 114—116; maar gaf aan het Romeinsche rijk, hoe zegevierend hij ook eindigde, geen blijvend voordeel. — Zijne veroveringen in *Arabië* strekten zich tot het noordelijke gedeelte uit, waar Arabia Petraea ook reeds 107 door zijnen legatus, *A. Cornelius Palma*, ingenomen was.

Als bijzondere bron voor zijne geschiedenis moet de *lofrede* van *Plinius* den jongeren gemeld worden; maar veel dieper inzigt in den geest zijner regèring geeft ons zijne *briefwisseling* met denzelfden Plinius, toenmaligen Stadhouder van Bithynië. *Plin. Epist. L. X.* — Wie kan dezelve, zonder zich over den gekroonden werkzamen man te verwonderen, lezen?

Rittershusii Traianus in lucem reproductus, *Ambergae* 1608. Slechts eene verzameling der plaatzen der Ouden over Traianus.

Res Traiani Imperatoris, *ad Danubium gestae*, *auctore Coeur*, *Mannert*, *Norimb.* 1793. en

Ioh. Christ. Engel commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium et origine Valachorum, *Vindob.* 1794. Beiden even geleerde beantwoordingen der prijsvragen der Maatschap-

(*) Zie boven bladz. 339.

schappij der Wetensch. te Göttingen, waarvan de eerste den prijs en de tweede het accessit kreeg.

117. 11 Aug. tot 138. 10 Julij. 25) Door bewerking van de gemalin van Traianus, Plotina, volgde hem zijn neef en voedsterling, dien men meent, dat hij nog vóór zijnen dood tot kind aangenomen heeft, *P. Aelius Hadrianus* (oud 42–63 jaren) op. Daar hem eerst de armee in Azië, waarbij hij zich ophield, erkende, volgde ook de Senaat. Het stelsel zijner regering week daarin van dat van zijnen voorganger af, dat hij zich op het *behouden van den vrede* toelag, weshalve hij de nieuwveroverde Aziatische provintiën, Armenië, Assyrië en Mesopotamië (zeldzame gematigdheid) dadelijk liet varen en de oneenigheden met de Parthen *bijlag* (*). Nogtans behield hij, om de Romeinsche volkplantingen niet aan haar lot overtegeven, *Daçië*. Daarvoor trachtte hij, door eene algemeene en zeer *strenge hervorming* van de binnenlandsche zaken, en eene *vermeerdering der militaire krijgstucht*, aan het rijk eene des te grootere sterkte te geven.
120 tot 123. Ten dien einde *reisde hij in eigen persoon* door *al de provintiën* van het rijk naar de rij af; eerst door de *westelijken* en naderhand door de *oostelijken*, en werd
124 tot 131. in het algemeen de hersteller van eene betere orde; gelijk hij de Romeinsche *civiele wetgeving* door het invoeren van het *edictum perpetuum* zal verbeterd hebben; en zelf een groot vriend en kenner der kunsten ook een bloeijend tijdperk voor *dezen* te voorschijn riep. Zekerlijk was zijne regering voor het *geheel* heilzaam, en voor bijzondere onregtvaardigheden, die hem te last gelegd werden, heeft

(*) Zie boven bladz. 340.

heeft hij door de *keus van zijnen opvolger* rijkelijk 136.
vergoeding gegeven. Nadat de eerst door hem tot zoon aangenomene *L. Aurelius Verus* (daarna *Aelius Verus*) het flagtoffer zijner buitenſporigheden werd, nam hij tot zoon *T. Aurelius Antoninus* aan (daarna 138.
T. Aelius Antoninus Pius), onder de voorwaarde, 1 Jan.
dat hij wederom *M. Aurelius Verus* (daarna *M.* 25 Febr.
Aurelius Antoninus) en *L. Ceſonius Commodus* (daarna *L. Verus*), den zoon van *Aelius Verus*, tot zonen moest aannemen.

Gedurende zijne regering was de groote opſtand der *Joden* onder Barcochab 123—135, wegens de in de volkplanting *Aelia Capitolina* (het oude Jeruſalem) ingevoerde beidenſche godsdienstplegtigheden.

Bijzondere *bron* voor de geſchiedenis van Hadrianus is *zijn leven*, gelijk ook dat van *Aelius Verus*, van *Aelius Spartianus*, in de zoogenoemde *Scriptores Hiſt. Aug. minor.*

26) Het regeringstijdvak van *Antoninus Pius* (oud 138.
47—70 jaren) was buiten twijfel het gelukkigſte 10 Julij tot
voor het Romeinſche rijk. Hij vond hetzelve reeds 161.
in eene uitſtekende orde, en liet al de door Hadrianus 7 Maart.
aangeſtelde ſtaatsambtenaars in hunne posten. Zijne *ſtille* werkzaamheid gaf aan de geſchiedenis weinig ſtof, om van hem te ſpreken, en toch was hij misſchien de edelſte mensch, die ooit eenen troon beklom. Ook als vorst leide hij het leven van een ambteloos perſoon *zonder de minſte opſpraak*, terwijl hij de zaken van het rijk als zijne eigenen beſtierde. Hij vereerde den Senaat, en de provintiën bloeiden onder hem, dewijl hij niet alleen de ſtadhouders in ſtreng toezigt hield; maar het zich tot eenen ſtelregel maakte, om degenen, die eenmaal bewezen hadden brave mannen te zijn, jaren lang in hunne posten

te laten. Hij hield strenge orde in de finantiën, en was nooit karig, waar het op de oprigting of verbetering van nuttige gestichten aankwam, gelijk het aanleggen van vele gebouwen, het aanstellen van bezoldigde openbare leeraars in alle provintiën en andere voorbeelden toonen. Hij voerde zelf geenen oorlog, maar zelfs vreemde natiën verkozen hem tot scheidsregter; eenige onlusten, die in Britannië en Aegypte ontstonden, en eenige oorlogen over de grenzen, die de Germanen, Dacers, Mauretaners en Alanen verwekten, werden door zijne legaten gedempt.

De voornaamste en bijna eenige bron over Antoninus Pius, daar zelfs Dion Cassius hierover verloren is geraakt, is zijn leven van *Iulius Capitolinus* in de *Script. Hist. Aug.* Maar ook dit is meer een karakterschets dan geschiedenis. Men vergelijke hiermede de voortreffelijke schildering van *M. Aurelius* I. 16 over hem, die doorgaans voorbij gezien wordt.

Vies des Empereurs, Tite Antonin et Marc. Aurel., par Mr. Gautier de Sibert, Paris 1769. 8°. Eene voortreffelijke proef over het leven der *beide* Antoninussen.

161. 7 Maart tot 180. 17 Maart. 27) Hem volgde *M. Aurelius Antoninus, Philosophus* (oud 40—59 jaren), op, die dadelijk *L. Verus* († Jan. 169, oud 30—40 jaren) nevens zich tot *Augustus* benoemde, en hem zijne dochter ten huwelijk gaf. In weerwil van hunne verschillende karakters, duurde toch, gedurende hunne *gemeenschappelijke regering*, de eendragt onder hen voort, hoewel L. Verus, bijna aanhoudend in oorlogen afwezend, aan de zaken der regering weinig deel nam. De regering van M. Aurelius was door groote ongelukken, eene vreeslijke pest, door hon-

hongersnood en bijna aanhoudende oorlogen gekenfchetst; flechts een *zoodanig* vorst, die aan de wereld het beeld van eenen wijsgeer op den troon gaf, kon daarvoor vergoeding geven. Dadelijk na zijne troonbeklimming barste de oorlog met de *Catti* aan den Rijn en met de *Parthen* in Azië uit, tegen 161
welken L. Verus gezonden werd. Maar van veel tot
gewigtere gevolgen waren de oorlogen langs den 166.
Donau met de *Marcomanni* en hunne bondgenooten in Pannonië, en andere noordelijke volken, die thans fterk tegen Dacië begonnen voorttedringen. Zij hielden M. Aurelius federt 167 met geringe tusfchenpozing gedurende zijn geheele overige regering bezig. Hij hield hierbij wel de grenzen van het rijk, maar was ook de eerfte, die barbaren toeliet zich in hetzelve neder te zetten, en hen in zijnen dienst nam. De *geest van zijn inwendig ftaatsbeftier* was die van zijnen voorganger, behalve dat hij aan zijne vrijgelatenen en familie meer inwilligde, dan hij had moeten doen. De eenige opftand, die de, als veldheer verdienftelijke, *Avidius Casfius* in Syrië op het verfpreide gerucht van zijnen dood tegen hem ondernam, eindigde, toen men de waarheid vernam, met den dood van dezen. 175.

De oorlog tegen de *Parthen* (*) werd wel door *Verus* zegevierend geëindigd, en zelfs de hoofdfteden van Parthië kwamen in de magt der Romeinen; maar hij liet die door zijne legaten voeren, terwijl hij zelf te Antiochia bleef zwelgen. — De *eerfte oorlog* met de *Marcomanni* 167—174, in het begin door beide keizers gevoerd, totdat Verus ftierf, was hoogst gevaarlijk voor Rome, daar zich met de Marcomanni vele andere natiën, vooräl de Quadi, Iäzyges en Vanda-

(*) Zie boven bladz. 340.

dali vereenigd hadden en tot Aquileia voortdrongen. *M. Aurelius* eindigde dien wel 174 door eenen roemrijken vrede, dewijl hij den opstand van *Cassius* dempen moest; maar reeds 178 vernieuwden de Marcomanni den aanval, en eer nog deze *tweede* oorlog geëindigd was, stierf M. Aurelius te Sirmium. — Gelijktijdig met deze oorlogen, nogtans zoo als het schijnt, in geenen zamenhang met dezelven, zijn de aanvallen der *Basternen*, *Alanen* en anderen, die voor meer noordelijke volken (waarschijnlijk de thans naar het zuiden voorttrekkende *Gothen*) de vlugt namen, op *Dacië*. Deze zijn de eerste kenteekenen der volksverhuizing, die thans begon.

Bijzondere *bronnen* voor de geschiedenis van *M. Aurelius* zijn de levensbeschrijvingen van *Iulius Capitolinus* van hem en L. Verus, gelijk ook die van *Avidius Cassius* door *Vulcatius Gallicanus* in de *Script. Hist. Aug.* De brieven, die onder en met de schriften van *Fronto* in Milaan ontdekt *zijn*, geven geene voordeelen voor de geschiedenis. — *Zijne* grondstellingen leert men het beste kennen uit zijne *Overdenkingen over zich zelven.*

Ch. Meiners, de M. Aurel. Antonini ingenio, moribus et scriptis, in Comm. Soc. Gotting. Vol. VI.

180. 17 Maart tot 192. 31 Dec.

28) Door den weg der *aanneming tot zoon* had het Romeinsche rijk sedert 80 jaren eene rij van vorsten gehad, zoo als die niet ligtelijk aan eenig rijk te beurt viel; maar met den zoon van M. Aurelius (meer waarschijnlijk den zoon van eenen zwaardvechter), *T. Commodus Antoninus* (oud 19—31 jaren), kwam een monster van wreedheid, vermetelheid en liederlijkheid, op den troon. Hij *kocht* dadelijk in het begin, om naar Rome te komen, den vrede vande Marcomanni, en daar hij zelf geen deel aan de zaken der regering nam, kwam het roer van staat in de handen van den Praefectus Praetorio *Perennis*, eenen strengen man; maar wien, als hij door

door de ontevredene soldaten vermoord werd, de 186.
vrijgelatene *Cleander* opvolgde, bij wien alles *te koop*
was, totdat hij, bij den door hongersnood veroorzaakten opstand van het volk, als het offer zijner
gierigheid viel. De buitengewone begeerte van Com- 189.
modus tot de vermakelijkheden van den schouwburg, van dieren gevechten en der spelen der zwaardvechters, waarin hij zelf als een *Hercules* optrad, werden eene voorname oorzaak van zijne geldverspilling en juist hierom van zijne wreedheid, totdat hij, op aanhitzing van zijne bijzit Marcia, van den Praefectus Praetorio *Laetus* en van *Eclectus* vermoord werd. — De *oorlogen aan de grenzen*, geduren- 182.
de zijne regering, zoowel in Dacië, als voorname- 184.
lijk in Britannië, werden door zijne legaten, die nog veldheeren uit de school van zijnen vader waren, met geluk gevoerd.

Bijzondere bron voor de geschiedenis van Commodus is de karakterschets van *Ael. Lampridius*, in de *Script. Hist. Aug.* — Ook begint met hem de geschiedenis van *Herodianus.*

29) De ongelukken onder M. Aurelius en de buitensporigheden van Commodus waren voor het rijk nadeelig geweest; maar hadden het nog niet verzwakt: Tegen het einde van het tijdperk der Antoninussen vertoonde het zich in zijne geheele sterkte. Indien eene wijze regering, een aanhoudende vrede, matige uitgaven, eene zekere maat van staatkundige en onbeperkte burgerlijke vrijheid toereikende waren, om het geluk van eenen Staat te vestigen, moest het in den Romeinschen gevestigd zijn; en hoevele voordeelen waren niet in dit rijk

nog

nog vereenigd door deszelfs ligging boven alle anderen? Ook toonen zich overäl de bewijzen hiervan; sterke bevolking; rijke provintiën; bloeijende en prachtvolle steden; binnenlandsch en buitenlandsch levendigheid van handel. Maar tot het *gevestigde* geluk van eene natie behoort ook *hare grootheid in zedelijkheid*, en deze zoekt men te vergeefs. Zoude anders wel de natie zich zoo ligtelijk, reeds door Commodus, onder het juk van het Despotismus hebben laten brengen en zich door Praetorianen en legioenen mishandelen? Maar welk eene kracht des niettegenstaande dit rijk moest hebben, toont ten duidelijkste de tegenstand, dien het nog tweehonderd jaren lang aan alle vreeslijke aanvallen van buiten biedt.

D. H. Hegewisch, über die für die Menschheit glücklichste Epoche in der Römischen Geschichte, Hamburg 1800. 8°.

De in dit tijdperk zoo bloeijende buitenlandsche handel konde hoofdzakelijk (daar het Romeinsche rijk het geheele Westen omvattede) slechts handel met het Oosten, vooräl met Indië, zijn, die bij voortduring over Aegypte, maar ook over Palmyra en Syrië gedreven werd. Ophelderingen hierover vindt men in

W. Robertson, disquisition concerning the knowledge, which the Ancients had of India, Lond. 1791. 4°. en over Aegypte voornamelijk in

W. Vincent, the periplus of the Erythrean Sea, Lond. 1802. *II. Voll.* 4°. Een in vele opzigten leerrijk werk.

Heeren, Commentationes de Graecorum et Romanorum de India notitia et cum Indis commerciis, in Comment. Soc. Goetting, Vol. X. XI.

TWEE-

TWEEDE AFDEELING.

Van den dood van Commodus tot aan Diocletianus.

193—284.

Bronnen.

De uittrekfels van *Xiphilinus* uit *Dion Casfius* L. LXXIII—LXXX. gaan, hoewel dikwijls gebrekkig, tot op het Confulaat van Dion onder Alexander Severus 229. — *Herodiant Hist. L. VIII.* bevatten het tijdperk van Commodus tot aan Gordianus, 180—238. — De *Scriptores Histor. Aug. minor.* bevatten de levensbefchrijvingen der bijzondere keizers tot op Diocletianus, door *Iulius Capitolinus*, *Flavius Vopifcus* en anderen. — De *breviaria historiae Romanae* van *Eutropius*, *Aurelius Victor* en *S. Rufus* zijn vooräl voor *dit* tijdvak van belang. — Hoe leerrijk eindelijk ook, behalve de fchrijvers, de *munten*, zoowel voor *deze afdeeling*, als voor de *geheele gefchiedenis der keizers* zijn, leert men het beste uit de daarover gefchrevene werken:

J. Vaillant, *numismata Augustorum et Caesarum*, *cura J. F. Baldino*, *Rom.* 1743. *III. Voll.*

The medallic history of imperial Rome by W. Cook, *Lond.* 1781. *II. Voll.* Maar voornamelijk uit de hiertoe behoorende deelen van *Eckhel*, *doctrina numorum veterum.*

Met den leeftijd der Antoninusfen begint het groote werk des Engelfchen gefchiedfchrijvers:

The History of the decline and fall of the Roman Empire by Edw. Gibbon, *Basil* 1787. 13 *Voll.* In het Hoogduitsch, Bafel 1789. (*). Naar den omvang en de waarde het voornaam-

(*) Dit werk heeft men ook in het Nederd. beginnen te vertalen; maar het fchijnt, dat om redenen de verdere uitgave gestaakt is, daar er flechts *twee* deelen in het jaar 1810. van uitgekomen zijn.

naamste. Hiertoe behooren, daar hetzelve ook al de middeneeuwen bevat, slechts de zes eerste deelen.

1) Het uitsterven van het geheele geslacht der Antoninussen met Commodus veroorzaakte dergelijke schokken in het Romeinsche rijk, als eens na Nero de ondergang van het geslacht der Caesars. Door de moordenaars van Commodus werd wel de Praefectus Urbi *P. Helvius Pertinax* (oud 67 jaren) op den troon geplaatst, en *eerst* door de garden, *vervolgens* door den Senaat erkend; maar de *hervorming der finantiën*, waarmede hij zijne regering beginnen *moest*, maakte hem bij de soldaten en hovelingen even zeer gehaat, en de opstand der eersten, door *Laetus* verwekt, kostte hem reeds, na nog geene drie maanden, het leven. Aldus toonde zich reeds thans het vreeslijke militaire Despotismus, hetwelk het heerschende kenmerk van dit geheele tijdvak uitmaakt, en voor niemand meer verderfelijk werd, dan juist voor die genen, die op hetzelve hunne opperheerschappij wilden vestigen.

193. 1 Jan. tot 28 Maart.

De overmoed der garden was wel onder de regering van Commodus wederom verbazend toegenomen, nogtans had hij ook in het tijdvak der Antoninussen nooit geheel opgehouden. Slechts door groote *geschenken* had men dezelven in eenen goeden luim gehouden, en hunne toestemming, vooral bij iedere aanneming tot zoon, *gekocht*. — Dat zelfs deze groote vorsten zich niet van deze afhankelijkheid bevrijdden, waartoe zij evenwel zoovele middelen in handen schenen te hebben, blijft altijd de grootste tegenwerping voor het tijdvak der Antoninussen.

Iul. Capitolini Pertinax Imp., in de *Script. Hist. Aug.*

2) Toen daarop de rijke zwelger, *M. Didius Iu-*

lia-

lianus, het rijk van de garden, tot schande voor 193.
het volk, als *meestbiedende verkreeg* (57 jaren oud), 28 Maart
waren de *oproerigheden* der *legioenen*, die nog beter, tot
dan genen, keizers konden maken, de natuurlijke 1 Junij.
gevolgen hiervan. Maar daar de armeeën in Illyrië
haren veldheer, *Septimius Severus*, die in Syrië daartegen
Pescennius Niger, den troon waardig, en die
in Britannia *Albinus* tot keizer uitriepen, konde
slechts eene *reeks van burgeroorlogen* de beslissing geven,
wie zich zoude staande houden.

Ael. Spartiani Didius Iulianus, in de *Script. Hist. Aug.*

3) Nogtans was *Septimius Severus* de eerste, die 193.
zich van Rome meester maakte en, na het ombrengen 1 Junij
van Didius Iulianus, door den Senaat erkend tot
werd (49—66 jaren oud). Hij dankte wel de garden 4 Febr.
af; maar verkoos daarvoor een viermaal grooter
getal uit zijne armee. Terwijl hij ondertusschen
Albinus tot *Caesar* verklaarde, ondernam hij eerst
den oorlog tegen *Pescennius Niger*, die, reeds meester 194.
van het Oosten, na verscheidene gevechten, bij 196.
Issus geslagen werd en sneuvelde. Nogtans volgde
weldra daarop, nadat eerst het hardnekkiglijk tegenstand
biedende *Byzantium* ingenomen en verwoest
was, de oorlog met *Albinus*, van wien de trouwlooze
Severus zich door sluipmoord getracht had te 197.
ontlasten. Na den bloedigen nederlaag bij Lion 19 Febr.
bragt Albinus zich zelven om. Maar op deze burgeroorlogen 198.
volgde dadelijk een oorlog met de Parthen,
die de zijde van Pescennius gekozen hadden,
die met het plunderen van hunne hoofdstad eindigde
(*). — Severus had verscheidene deugden als
krijgs-

(*) Zie boven bladz. 296.

krijgsman; maar de onverzadelijke hebzucht van zijnen minister, den magtigen Praefectus Praetorio *Plautianus*, ontnam aan het rijk ook zelfs die voordeelen, die met eene militaire regering konden gepaard gaan, totdat hij door bewerking van Cara-
204. calla vermoord werd. Om de legioenen bezig te
209. houden, ondernam Severus eenen togt naar Britannia, waar hij de grenzen wel uitbreidde, maar te
211. *Eboracum* ftierf, terwijl hij aan zijne zonen de les naliet, om de foldaten rijk te maken, *en alle overigen niets te achten*.

In Britannia had reeds *Agricola* eene rij van fchanzen, waarfchijnlijk tusfchen de *Fyrth* of *Clyde* en *Fyrth* of *Fort* aangelegd; *Hadrianus* verwisfelde dezen met eenen *muur* aan de grenzen van het tegenwoordige Schotland. *Sept. Severus* breidde de grenzen wederom *verder uit* en vernieuwde de fchanzen van Agricola, terwijl hij eenen *wal* van de eene zee tot de andere oprigtte; maar zijn zoon gaf het veroverde land weder *terug*, *en de muur van Hadrianus* werd wederom de grensfcheiding.

Ael. Spartiani Septimius Severus en *Pescennius Niger*; *Iulii Capitolini Claudius Albinus*, in de *Script. Hist. Aug.*

4) De dodelijke haat, die tusfchen de beide zo-
211. nen van Severus, die beiden tot *Augusti* benoemd
4 Febr. werden, heerschte, *M. Aurelius Antoninus* (*Basfia-*
tot *nus Caracalla*, oud 23—29 jaren) en zijn jongere
217. 4 April. ftiefbroeder *Geta* (21 jaren oud), had, na eenen vergeeffchen voorflag, om het rijk te verdeelen, na hunne terugkomst te Rome, het *vermoorden van Geta* in de armen zijner moeder, *Iulia Domna*, gelijk ook van allen, die tot zijne vrienden gerekend
212. werden, ten gevolge. Nogtans werd Caracalla door zijnen onrustigen geest kort hierop uit Rome, *en* ter-

terwijl hij de provintiën eerst langs den Donau en vervolgens in het Oosten bezocht, hielp hij die allen door zijne knevelarijen en wreedheid in den grond, om zijne *soldaten* te *betalen* en van de volken op de grenzen den vrede te kunnen *koopen*; waarop hij ook aan *alle de inwoners der Provintiën het burgerregt schonk*, om hen aan het opbrengen der *vicesima hereditatum* en *manumissionum*, die hij in de *decima* veranderde, te onderwerpen. — Zijne *buitenlandsche oorlogen* waren, eerst tegen de *Catti* en *Alemanni*, waaronder hij zich eenen tijdlang ophield en van hen nu eens vriend dan eens vijand was; 215.
maar vooräl, nadat hij van te voren uit roofzucht in Alexandrië een schrikkelijk bloedbad had aangerigt, tegen de *Parthen* gerigt (*); in welke oorlo- 216.
gen hij echter door den *Praefectus Praetorio Macrinus* vermoord werd.

Het ambt van *Praefectus Praetorio* werd na den tijd van *Sept. Severus* de gewigtigste post van Staat. Hij had, behalve het bevel over de garden, tevens de finantien onder zijn bestier en eene zeer uitgestrekte crimineele regtsoefening. — Een natuurlijk gevolg van het thans steeds toenemende Despotismus.

Ael. Spartiani Antoninus Caracalla en *Ant. Geta*, in de *Script. Hist. Aug.*

5) Zijn moordenaar, *M. Opelius Macrinus*, werd 217.
door de soldaten, en dus ook door den Senaat er- 11 April
kend (53 jaren oud) en nam dadelijk ook zijnen tot 218.
zoon *M. Opelius Diadumenus* (9 jaren oud), dien 8 Jun.
hij Antoninus noemde, als Caesar aan. Hij eindigde den oorlog met de Parthen ongelukkig door het *koopen* van den vrede en veranderde de *decima* van

(*) Zie boven bladz. 340.

van Caracalla wederom in de *vicesima.* Maar terwijl hij nog in Azië was, werd de kleinzoon van de zuster van Iulia Domna, Opperpriester in den tempel der Zon bij Emesa, *Bassianus Heliogabalus*, dien zijne moeder voor eenen zoon van Caracalla uitgaf, door de legioenen aldaar tot keizer uitgeroepen en na een gevecht met de garden, nadat Macrinus en zijn zoon het leven verloren hadden, op den troon geplaatst.

De zuster van Iulia Domna, *Maesa*, had twee dochters, beiden weduwen, wier oudste *Soaemis* de moeder van *Heliogabalus*, de jongste, *Mammaea*, die van *Alexander Severus* was.

Iul. Capitolini Opilius Macrinus, in de *Script. Hist. Aug.*

218. 6) *Heliogabalus*, die ook den naam van *M. Au-*
8 Jun. *relius Antoninus* aannam (14–18 jaren oud), bragt
tot Syrisch bijgeloof en *wellust met zich.* Terwijl hij
222.
11 Maart. den dienst van zijnen God Heliogabalus in Rome invoerde, wentelde hij zich openlijk in eene zoo lage wellust en in zulk eene zwelgerij, dat de geschiedenis even zoo min van zijne schaamteloosheid als van zijne weelde een dergelijk voorbeeld oplevert. Hoe diep moest de zedelijkheid in dit tijdvak gezonken zijn, waarin reeds een *jonge* zulk een monster konde zijn! — De *vernedering van den Senaat* en alle aanzienlijke posten, daar hij die met zijne schandjongens bezettede, was bij hem planmatig, en zelfs het *aannemen van zijnen neef tot zoon*, den uitnemenden *Alexander Severus*, kan hem niet toegerekend worden, dewijl hij hem weldra trachtte te vermoorden, maar hiervoor zelf door de garden omgebragt werd.

Ael.

Ael. Lampridii Ant. Heliogabalus, in de *Script. Hist. Aug.*

7) Zijn neef en opvolger, *M. Aurelius Alexander* 222.
Severus (14–27 jaren oud), onder het toezigt van 11 Maart
zijne moeder Mammaea zorgvuldig gevormd, werd tot
één der beste vorsten in eenen tijd en op eenen 235.
troon, waar deugden voor eenen regent gevaarlijker Aug.
dan ondeugden waren: Beschermd door zijne jeugd poogde hij eene hervorming te bewerken, waarbij de genegenheid der garden, die hem verheven hadden, hem ondersteunde. Hij verhief het aanzien van den Senaat, waaruit hij met eene strenge keus zijn geheimen Staatsraad vormde, en zettede de handlangers van Heliogabalus uit hunne posten. De voor Rome zeer gewigtige omwenteling in het Parthische, en voorts Nieuw-Persische rijk, noodzaakte 226.
hem tot eenen oorlog tegen Artaxerxes, waarin hij waarschijnlijk zegevierend was. Maar toen 231
hij, tot dekking der grenzen tegen de voortdrin- tot
gende *Germanen*, hierop dadelijk naar den Rijn zich 233.
moest spoeden, werd hij, door bewerking van 234.
den Thracer *Maximinus*, door de soldaten, die over de strenge krijgstucht verbitterd waren, in zijnen tent vermoord, daar hij reeds eens om dezelfde reden zijnen Praefectus Praetorio Ulpianus voor 222.
zijne oogen had moeten zien ombrengen.

De omwenteling in het Parthische rijk, waardoor het Nieuw-Persische ontstond (*), werd hierdoor voor Rome eene bron van vele oorlogen, dewijl Artaxerxes I. en zijne opvolgers, de *Sassaniden*, als afstammelingen van de Oud-Per-

(*) Zie boven bladz. 341.

Persische koningen, op het bezit van alle Romeinsche Provintiën in Azië aanspraak maakten.

Ael. Lampridii Alexander Severus, in de *Script. Hist. Aug.* *Heyne de Alexandro Severo iudicium*, *Comment. I. II.* in de *Opusc. Academ. Vol. VI.*

8) Het vermoorden van Alexander Severus bragt
235 Aug. tot 238 Mei. het militaire Despotismus op den hoogsten top, daar de ruwe *C. Iulius Verus Maximinus*, van afkomst een boer uit Thracië, op den troon verheven werd. Hij zettede in het begin den oorlog tegen de Germanen, terwijl hij over den Rijn voortdrong, met
236. geluk voort, en wilde hierop, terwijl hij naar Pan-
237. nonië trok, hiervandaan ook de Sarmaten beoorlogen; maar zijne verbazende roofzucht, *die noch* Rome noch de provintiën spaarde, deed allen tegen hem opstaan, en eerst werd in Afrika de tachtigjarige Proconsul *Gordianus*, benevens zijnen zoon van denzelfden *naam, door het volk tot Augusti* uitgeroepen en door den Senaat dadelijk erkend; waarop Maximinus, om zich op den Senaat te wreken, terstond uit Sirmium naar Italië opbrak.
238. Apr. Intusschen werden wel de bijna weerlooze Gordiani in Afrika door *Capellianus*, den stadhouder van Mauretanië, en zijne legioenen geslagen en verloren het leven; maar daar nogtans de Senaat geene vergiffenis meer verwachten konde, benoemde deze den Praefectus Urbi *Maximus Pupienus* en *Clodius Balbinus* tot *Augusti*, waarbij dezelve echter, op verzoek van het volk, den jongen *Gordianus den derden* als Caesar moest voegen. Intusschen belegerde Maximinus *Aquileia*; maar werd, daar de belegering ongelukkig uitviel, door zijne eigene soldaten ver-
Mei. moord. Nu bleven wel Pupienus en Balbinus op den

den troon; doch de garden, die buiten dien juist eenen bloedigen twist met het volk gehad hadden, wilden geene keizers, die de Senaat benoemd had, en *vermoorden beiden*, terwijl zij daartegen *Caesar* 238.
Gordianus tot Augustus uitriepen. 15 Julij.

Iul. Capitolini Maximinus, Gordiani tres, Pupienus et Balbinus, in de *Script. Hist. Aug.*

9) De regering van den jongen *M. Antoninus Gordianus*, kleinzoon van den Proconsul, die in Afrika gesneuveld was (12—18 jaren oud), kreeg wel in het begin eenen steun door den bijstand van zijnen schoonvader, den Praefectus Praetorio *Misitheus*, en den gelukkigen veldtogt, die hij tegen de in Syrië gevallene Persen ondernam; maar als, na den dood van Misitheus, Philippus de Arabier dezen als Praefectus Praetorio opvolgde, wist hij de soldaten voor zich te winnen en liet hem, nadat hij hem verdreven had, vermoorden. 238. Julij tot 244. Febr. — 241 tot 243.

10) De regering van *M. Iulius Philippus* werd door verscheidene opstanden, vooräl in Pannonië, verontrust, totdat Decius, dien hij zelf tot het dempen van den opstand derwaarts gezonden had, door de soldaten gedwongen werd, om de kroon aan te nemen, waarop Philippus, door hem bij Verona geslagen, benevens zijnen zoon van denzelfden naam, omkwam. — Onder zijne regering heeft de viering der *Ludi Saeculares plaats*, 1000 jaren na het stichten van Rome. 244. Febr. tot 249. Sept. — 247.

11) Onder zijnen opvolger *Traianus Decius* (50 jaren oud) drongen de *Gothen*, daar zij over den Donau trokken, voor de eerste maal in het Romeinsche 249. Sept. tot 251. Oct.

 rijk,

250. rijk, en alhoewel Decius in het begin tegen hen gelukkig den oorlog voerde, werd hij echter door hen in Thracië benevens zijnen reeds tot Caesar benoemden zoon *Cl. Herennius Decius* omgebragt, waarop de armee *C. Trebonianus Gallus* tot Augustus uitriep, die zijnen zoon *Volusianus* tot Caesar en den nog overigen zoon van Decius, *Hostilianus*, tot medehelper aannam; doch waarvan hij zich weldra ontsloeg. Hij kocht den vrede van de Gothen; maar door zijne generaals veracht, werd hem door
253. Mei. den zegevierenden Legatus in Moesië, *Aemilius Aemilianus*, de oorlog aangedaan, en hij benevens zijnen zoon door zijn eigen leger omgebragt. Evenwel
Aug. onderging reeds na drie maanden Aemilianus hetzelfde lot, toen de vriend en wreker van Gallus, *P. Licinius Valerianus*, met de Gallische legioenen tegen hem aanrukte. Het volk en het leger
253 tot 259. meende in *Valerianus* (60 jaren oud) den hersteller des *rijks te zien; maar offchoon zijne* veldheeren de grenzen tegen de Germanen *en Gothen* verdedigden, had hij zelf het ongeluk, door de zeer magtige Persen geslagen en gevangen te worden,
259 tot 268. waarop zijn zoon en mederegent *P. Licinius Galienus*, die alles, behalve de kunst om te regeren, verstond, *alleen* het bewind in handen kreeg. Onder zijne zorgelooze regering scheen het Romeinsche rijk zich deels in eene menigte Staten optelossen, deels ook door de barbaren overstroomd te zullen worden. Want terwijl zich de Legati in de meeste provintiën, onder eenen vorst, dien zij verachteden, onafhankelijk verklaarden (men telt er 19; maar van welken verscheidenen hunne zonen tot Caesars benoemden, weshalve men het ook zeer oneigenlijk het tijdvak der 30 *Alleenheerschers* noemt,

hoe

hoe zeer ook de oneindige verdrukkingen deze uitdrukking regtvaardigen), zegevierden de *Perſen* in het Oosten, gelijk ook de *Germanen* in het Westen.

De *Germaanſche* volken, die thans voor het Romeinſche rijk zoo geducht werden, zijn:

1) De volken, die, onder den naam van *Franken* vereenigd, langs den geheelen Beneden-Rijn door Gallië zwotven.

2) De verbondene volken der *Alemanni*, aan den Boven-Rijn.

3) Maar nog magtiger dan dezen zijn de *Gothiſche volken*, die thans langs den geheelen Beneden-Donau en de noordelijke zijde van de Zwarte zee eene monarchie vestigden, die zich weldra van de Teysf tot den Don uitſtrekte; en die niet ſlechts door hunne landmagt, maar, nadat zij zich van het Tauriſche Schiereiland meester gemaakt hadden, nog meer door hunne zeemagt gevaarlijk werden, waardoor zij zoowel de *Griekſche* provintiën als *die van Azië* verontrusteden.

Trebellii Pollionis Valerianus, Gallieni duo, triginta tyranni, in de *Script. Hiſt. Aug.*

12) Toen *Gallienus* in den oorlog tegen den uſurpateur *Aureolus* voor Mediolanum ſneuvelde, beval hij nog *M. Aurelius Claudius* tot zijnen opvolger aan (45—47 jaren oud). Hij gaf aan het vervallene rijk wederom eenige vastheid, terwijl hij niet alleen Aureolus gevangen nam en de Alemannen ſloeg, maar ook op de in Moeſië gevallene Gothen eene groote overwinning bij Nisſa behaalde. Doch hij zelf ſtierf kort hierna te Sirmium aan de pest en bepaalde tot zijnen opvolger *Aurelianus*, eenen held, gelijk hij zelf was, die ook, daar zijn broeder, *Quintillus*, die zich in het begin tot Augustus benoemen liet, zich zelven ombragt, den troon beklom.

268. Maart tot 270. Oct.

269.

Trebellii Pollionis divus Claudius, in de *Script. Hiſt. Aug.*

270. 13) Onder de bijna vijfjarige regering van *L. Do-*
Oct. *mitius Aurelianus* werden de nog afgescheidene of
tot reeds verlorene landen wederom tot het rijk gebragt.
275. Maart. Nadat hij de *Gothen* en de tot Umbrië voortgedron-
271. gene *Alemannen* teruggedreven had, ondernam hij
zijnen togt tegen de beroemde *Zenobia*, koningin
van *Palmyra*, die toen Syrië, Aegypte en een ge-
deelte van Klein-Azië bezet had, en bragt deze lan-
den, nadat hij Zenobia overwonnen en gevangen
genomen had, wederom onder zijne heerschappij.
273. Ook de *westelijke* landen, Gallië, Britannië en Span-
je, die sedert Gallienus eigene regenten hadden, en
toen onder *Tetricus* stonden, onderwierpen zich we-
274. derom. Daartegen *ontruimde* hij vrijwillig *Dacië*,
terwijl hij de Romeinsche inwoners over den Donau
naar Moesië verplaatste, hetwelk ook sedert *Dacia
Aureliani* genoemd werd. Gehaat om zijne ge-
strengheid, die bij eenen krijgsheld zoo ligt in wreed-
heid ontaardt, werd hij in Illyrië, door bewerking
275. van zijnen geheimschrijver *Mnestheus*, vermoord.

Flav. Vopisci Aurelianus, in de *Script. Hist. Aug.*

Palmyra, in de woestijn van Syrië, rijk door den handel met Indië, behoorde tot de oudste steden en was, sedert Traianus, eene Romeinsche volkplanting. *Odenatus*, de gemaal van *Zenobia*, verhief zich onder Gallienus door zijne overwinning op de Persen zoo zeer, dat Gallienus zelf hem benevens zich tot *Augustus* benoemde. Maar hij werd door zijnen neef *Maeonius* 267 vermoord. Hierop hield *Zenobia*, zonder evenwel te Rome erkend te zijn, voor hare zonen, *Vaballathus*, *Herennianus* en *Timolaus*, de teugels der regering in handen, terwijl zij onder Claudius zich ook nog van *Aegypte* meester maakte. Aurelianus sloeg haar eerst bij Antiochië en Emesa en veroverde hierop Palmyra, dat, als het in opstand geraakte, door hem verwoest werd; maar nog thans in zijne overblijfsels groot is.

Th

The ruins of Palmyra by Rob. Wood, Lond. 1753, gelijk ook *the ruins of Baalbec, otherwise Heliopolis* van denzelfden, *Lond.* 1757., geven eenen zigtbaren blijk van de pracht en grootte dezer steden.

14) Na den dood van Aurelianus volgde eene tus- 275.
schenregering van zes maanden, totdat de Senaat, 25 Sept.
op herhaalde verzoeken der armee, het waagde om tot
den troon te bezetten. Maar de opvolger, *M. Clau-* 276.
dius Tacitus, de meest verdienstelijke van al de April.
Raadsheeren, was, helaas! reeds vijfenzeventig jaren oud en stierf reeds na zes maanden op eenen togt tegen de Gothen, waarop door de armee in Syrië *M. Aurelius Probus* op den troon geplaatst; maar de reeds in Rome erkende broeder van Tacitus, *Florianus*, door zijnen aanhang omgebragt werd.

Flavii Vopisci Tacitus; eiusd. Florianus, in de *Script. Hist. Aug.*

15) De zesjarige regering van *Probus* was wel eene 276.
krijgszuchtige regering, terwijl hij de Germanen aan April
den Rijn en in de landen aan den Donau terug- tot
drong, en de grenzen door eenen gemetzelden wal 282.
van den Donau bij Regensburg tot den Rijn dekte Aug.
en ook de Persen tot den vrede dwong; nogtans 277. 278.
zijn de vele steden, die hij herstellen en met krijgsgevangenen bevolken liet, en de wijnbergen, die hij door zijne soldaten aan den Rijn aanleggen deed, een bewijs, dat het hem niet aan geneigdheid voor de kunsten des vredes ontbrak. Maar *deze* staatkunde kon niet die der legioenen zijn! Na zijne vermoording door de soldaten, werd door dezen
de Praefectus Praetorio *M. Aurelius Carus* tot Au- 282.
gustus uitgeroepen, die zijne beide zeer van mal- Aug.

 kan-

kander verschillende zonen, *M. Aurelius Carinus*, éénen der slechtste menschen, en den zachten, door de wetenschappen beschaafden, *M. Aurelius Numerianus*, tot Caesars benoemde. Hij sloeg de Gothen en trok tegen de Persen; maar stierf kort hierop, zoo als men verhaalt, door den bliksem getroffen. Ook zijn zoon *Numerianus* werd kort
283. hier na door zijnen eigenen schoonvader, den Prae-
Aug. fectus Praetorio *Arrius Aper*, vermoord.
284. *Flav. Vopisci Probus Imp. Eiusd. Carus, Numerianus et Carinus*, in de *Script. Hist. Aug.*

16) Zoo dit tijdvak de beeldnis van het volkomenste militaire Despotismus vertoont, is het ook niet te ontkennen, dat de geheele afscheiding van den burger- en militairen-stand, door het invoeren der staande legers, bij het uitblusschen van allen nationalen geest bij de volken, dit te weeg gebragt heeft. *De legioenen beslisten*, omdat het volk weerloos was. Ook was *het slechts bij hen*, waar, verre verwijderd van de weelde der hoofdsteden, en bijna in eenen bestendigen kamp met de barbaren, nog een overblijfsel van den oud-Romeinschen geest gevonden werd. De benoeming van hunne opperhoofden tot Augusti was het natuurlijk gevolg, niet alleen der onzekerheid der opvolging (die zich niet door bloote wetten bepalen liet); maar dikwerf van noodzakelijkheid, daar zij in het leger door den drang der omstandigheden geschiedde. Zoo kwam er toch eene reeks van aanzienlijke veldheeren op den troon: Wat had ook toen ter tijd een Augustus, die geen veldheer was, kunnen te weeg brengen? Iedere voortdurende hervorming moest, wel is waar, reeds door de snelle afwisseling der re-

regenten onmogelijk gemaakt worden, ook zelfs de besten onder hen konden weinig voor de binnenlandsche belangen doen, daar zij alle hunne krachten moesten bekleden, deels om de grenzen te beschermen, deels om met de usurpateurs te kampen, die, buiten de plegtigheid van door den Senaat erkend te zijn, inderdaad dezelfde regten op den troon, als zij, hadden.

17) Nogtans moest het verval des te grooter worden, daar juist in deze treurige tijden de *weelde*, niet alleen in het *bijzondere leven*, door opschik en verwijfdheid, maar ook de *openbare*, die zich vooral bij de vermakelijkheden van het Amphitheater en den Circus vertoonde, door welke niet alleen elke nieuwe regent, maar ook de nieuwe magistraatspersonen de genegenheid van het gemeen poogden te koopen, op eene ongeloofelijke wijze toenam. Aldus bevorderden zelfs deze overblijfsels uit den tijd der Republiek het algemeen verderf. Welk genot bleef er onder de roede van het Despotismus ook overig, dan dat der grove zinlijkheid, tot wier bevrediging zelfs de vermaken van den geest, niet alleen van den schouwburg (Mimen en Pantomimen), maar ook der redenaars en der dichters berekend waren.

18) Maar gedurende deze algemeene ontaarding, werd door de *langzame verbreiding van den Christelijken Godsdienst*, die op het einde van dit tijdvak reeds in alle provintiën en onder alle standen, in weerwil der herhaalde vervolgingen, toegenomen was en weldra de *heerschende* Godsdienst worden zoude, eene hervorming van eenen geheel anderen

aard

aard voorbereid, wier waarde men zekerlijk juister beoordeelt, wanneer men dien als middel ter beschaving voor de thans verschijnende ruwe volken, dan wanneer men dien als middel ter verbetering der zeden voor de Romeinsche wereld beschouwt. In een staatkundig opzigt werd hij het gewigtigste door de *Hierarchie*, waartoe de omvang thans reeds grootendeels onder deszelfs belijders daargesteld was. Hij werd daardoor naderhand een *Godsdienst van den Staat*; en hoezeer voorheen de oude Romeinsche godendienst dit ook geweest was, paste deze toch als zoodanig eigenlijk slechts voor de *Republiek*; maar veel minder voor de tegenwoordige *monarchie*. Alhoewel deszelfs ondergang met eenige schokken moest vergezeld gaan, verloor echter de troon aan denzelven zoodanig eenen steun, als die naderhand in de Hierarchie weder vond.

Ter verbreiding van den Christelijken Godsdienst werkten, behalve de verstrooijing der joden, vooräl de vervolgingen, die na Nero van tijd tot tijd (voornamelijk door de gezelschappelijke inrigtingen der Christenen, als eene voor den Staat gevaarlijke *Sekte*, waartegen men in Rome bij alle verdraagzaamheid van den verschillenden godendienst *der volken*, toch nooit onverschillig was, veroorzaakt) vernieuwd werden; maar slechts aan de geestdrift meer voedsel gaven. Was er op het einde van dit tijdvak ook nog een naar evenredigheid klein getal der bewoners van het Romeinsche rijk, die deze leer beleden, zoo had zij toch reeds in alle provintiën hare aanhangers.

Geschichte der Christlich-Kirchlichen Gesellschafts-Verfassung von G. J. Planck, 4 *Th.* 1800. Hiertoe behoort het eerste deel van dit voortreffelijke werk.

DER-

DERDE AFDEELING.

Van Diocletianus tot op den ondergang van het Romeinsche rijk in het Westen.

284—476.

Bronnen.

Het wordt thans bij de geschiedschrijvers eene gewigtige vraag, of zij *Heidenen* of *Christenen* waren? Tot de eersten behoort *Zosimus*, de navolger van *Polybius*, die den ondergang van den Romeinschen Staat, zoo als deze hare opkomst, beschreef. Van zijne *historiae* hebben wij nog vijf en een half boek tot op Gratianus 410 behouden. Hij is wel een hevig tegenstander der Christenen; maar nogtans één der beste geschiedschrijvers van dezen tijd. *Ammiani Marcellini historiarum*, L. XIV–XXXI., van het jaar 353–378 (de eerste XIII boeken zijn verloren). Hij was misschien een Christen, maar nogtans geen vleijer; en bij zijne dikwijls lastige wijdloopigheid evenwel ongemeen leerrijk. Van de schrijvers der algemeene geschiedenis moeten, behalve de boven bladz. 492. gemelde *kortbegripschrijvers*, hier nog voornamelijk opgemerkt worden *Pauli Orosii Hist. L. VII.* en de *Annales Zonarae.* De *Panegyrici veteres*, van Diocletianus tot op Theodosius, moet men met alle omzigtigheid gebruiken. — Maar van grooter gewigt voor de staatkundige geschiedenis worden ook thans de *schrijvers der kerkelijke geschiedenis*, *Eusebius*, in zijne *Histor. eccles. L. X.* en in zijn *Vita Constantini M. L. V.*, gelijk de vervolgschrijvers *Socrates*, *Theodoretus*, *Sozomenus* en *Evagrius*, alhoewel zij om hunne partijdigheid voor de *Christen-keizers* meer tot de klasse der lofredenaars dan der geschiedschrijvers behooren. — Hierbij komen nog, als eene andere voorname bron, de *Constitutiones* der keizers, die wij nog in den *Codex Theodosianus* en *Iustinianeus*, van Constantinus M. af, behouden hebben.

Be-

Behalve de boven aangehaalde werken (*) worden hier de geschiedschrijvers van het Byzantische rijk van gewigt. Hiertoe behooren:

Histoire du bas Empire, en commençant à Constantin le Grand, par Mr. Le Beau, continuée par Mr. Ameilhon, Paris 1779. 26 *Voll.* 8°. Hiertoe behooren de 7 eerste deelen.

Ueberfetsung der Weltgeschichte von Guthrie und Gray, 5 *Th.* 1 *Band* (eerst bruikbaar geworden door de bewerking van *Ritter*) *Leipz.* 1768.

Histoire du bas Empire depuis Constantin jusqu'à la prise de Constantinople en 1453, *par Carentin Royou, Paris* 1803. 4 *Voll.* 8°. Een overzigt van zeer veel waarde, offchoon het zonder eigene diepe nasporing is.

284. 17 Sept. tot 305. 1 Mei. 1) Met C. *Valerius Diocletianus*, die na het vermoorden van Numerianus door de armee in Chalcedon tot Augustus uitgeroepen werd (39-60 jaren oud), *begint* eene nieuwe afdeeling in de Romeinsche geschiedenis. *Op het tijdvak van het militaire* Despotismus volgt het *tijdvak der verdeelingen.* Nadat Diocletianus den nog overigen Caesar Carinus in
285. Opper-Moesië geslagen had, en deze omgekomen was, nam hij zijnen medeveldheer tot dezen tijd,
286. *M. Valerius Maximianus Herculeus*, eenen ruwen krijgsman, tot mederegent aan, die aan de boorden van den Rijn tegen de Alemanni en Burgundi vocht, terwijl Diocletianus in Azië met de Persen den oorlog voerde. Doch weldra rekenden de *beide Augusti* zich tegen de van alle kanten indringende
288. tot 293. barbaren niet bestand, te meer daar ook *Carausius* in Britannië zich den keizerlijken titel aanmatigde en behield, en uit dien hoofde nam ieder van hen eenen

(*) Zie boven bladz. 493.

eenen *Caesar* aan, Diocletianus C. *Galerius*, Maximianus *Flavius Constantius Chlorus*, die beiden als veldheeren, toen ter tijd de eenige weg om zich te verheffen, uitgemunt hadden. Tusschen deze *vier beheerschers* werd thans eene *deeling van het rijk* gemaakt, zoodat ieder zekere Provintiën *ter bestiering* en *verdediging* kreeg, nogtans zonder dat hierdoor de eenheid van het rijk in het algemeen verbroken werd. 292.

Bij de verdeeling 292 kreeg *Diocletianus* de Provintiën in in het Oosten; *Galerius* Thracië en de landen aan den Donau (Illyricum); *Maximianus* Italië, Africa en de eilanden; en *Constantinus* de westelijke Provintiën, Gallië, Spanje, Britannië en Mauretanië.

2) Dit nieuwe stelsel kon op den geest der administratie niet anders dan eene zeer aanmerkelijke terugwerking te weegbrengen. Zij was, niet alleen ten opzigt der zaak maar ook naar den vorm, thans geheel en alleen in de handen der beheerschers. Bij hunne aanhoudende afwezigheid uit Rome werden zij ook niet meer door de moreele banden gebonden, die het aanzien van den Senaat en zelfs de nog niet geheel in minachting geraakte naam der Republiek hen aangedaan hadden. *Diocletianus zettede zich plegtig den diadeem op*, en met de pracht van het Oosten kwam ook de weelde van het Oosten aan zijn Hof. De grond tot het gebouw was gelegd, dat Constantinus M. zoude voortzetten.

3) Voor de *Provintiën* moesten de gevolgen van dit nieuwe stelsel in zoo verre drukkende worden, dewijl dezen thans vier regenten, met hun Hof, [illegible] zoovele armeeën te onderhouden hadden.

En

En evenwel hoe luid ook de klagten over den daardoor veroorzaakten druk zijn, zoo was het toch misschien het eenigste middel, om de geheele instorting van het gebouw te verschuiven. Inderdaad
296. werden niet alleen de usurpateurs, *Allectus* in Bri-
293. tannië (die 293 Carausius vermoord had), *Iulianus*
296. in Afrika, en *Achilleus* in Aegypte te ondergebragt, maar ook de *grenzen* beter verdedigd en door de overwinning van Galerius op de Persen *in Azië*
297. zelve *tot aan de Tigris uitgebreid.* — Waren er slechts de treurige vooruitzigten niet geweest, dat onder meerdere regenten zelven de eenheid onmogelijk van langen duur had kunnen zijn.

4) Diocletianus legde vrijwillig zijne waardigheid neder, en noodigde zijnen ambtgenoot Maximianus,
305. om hetzelfde te doen. De beide Caesars, Constantius en Galerius, werden tot Augusti benoemd en veranderden de *verdeeling zoo, dat de eerste* al de landen in het Oosten kreeg, waarvan *hij echter vrijwillig* Italië en Afrika nog aan Galerius afstond, deze daartegen al het overige. Nogtans benoemde
305 deze nog in hetzelfde jaar *Flavius Severus*, dien hij
tot Italië en Afrika, en *C. Galerius Maximinus*, dien
307. hij de Aziatische Provintiën ter bestiering gaf, tot
305 tot *Caesars.* Intusschen was de geest hunner regering
313. zeer verscheiden. Zoo algemeen bemind *Constantius* door zijne mildheid en onbaatzuchtigheid was, zoo gehaat was *Galerius* door zijne strengheid en buitensporigheden. Maar Constantius stierf reeds kort
306. hierop te Eboracum, terwijl hij zijne landen aan zijnen zoon *Constantinus* naliet, die door zijne legioenen terstond tot *Augustus* uitgeroepen werd, offschoon Galerius hem slechts als Caesar wilde erkennen.

5)

5) Aldus kwam *Constantinus*, die naderhand den 306
bijnaam van den Grooten kreeg (33—64 jaren oud) 25 Julij tot
wel tot de regering; maar in het begin slechts van 337.
Britannië, Spanje en Gallië. Eerst door eene rij 22 Mei.
van trouwloosheden en oorlogen baande hij zich na 17 jaren den weg tot de *alleenheerschappij* van
het geheele rijk. De regenten werden onder mal- 323.
kanderen oneenig, en nevens hen traden nog magtige usurpateurs op, welken men beoorlogen moest.

De geschiedenis der eerste zeven jaren van Constantinus 306—313 is zeer ingewikkeld. Hierna had hij slechts met *éénen* mededinger te kampen, 314—323. Toen hij aan de regering kwam, had *Galerius*, als Augustus, al de overige provintiën, waarvan hij echter die in Azië aan Caesar *Maximinus*; doch Italië en Afrika aan Caesar *Severus*, dien hij thans tot *Augustus* benoemde, overdroeg. Daar evenwel deze door zijne verdrukkingen gehaat was, verklaarde zich *Maxentius*, de zoon van den vorigen Augustus *Maximianus*, in Rome tot Augustus (28 Oct. 306), en nam zijnen vader tot mederegent aan, zoodat er dus toen *zes* regenten waren: *Galerius*, *Severus*, *Constantinus*, *Maximinus* en de usurpateurs *Maxentius* en zijn vader *Maximianus*. Maar reeds 307 werd *Severus*, toen hij den oorlog tegen Maxentius wilde voeren, door zijne troepen verlaten en, als hij zich aan Maximianus overgaf, op deszelfs bevel omgebragt, in wiens plaats nogtans Galerius zijnen vriend, *L. Val. Licinius*, tot Augustus benoemde; doch waarop ook *Maximinus* in Azië zich door zijne armee dezelfde waardigheid liet geven. Intusschen vlugtte Maximianus, die zijnen eigenen zoon in Rome had willen verdrijven, tot Constantinus, die naar Gallië getrokken was, en daar de Franken geslagen had 306; maar hij werd op zijn bevel, des niet tegenstaande hij zijne dochter *Fausta* tot gemalin had, omgebragt 309. Als hierop ook *Galerius* 311 aan de gevolgen van zijne buitensporigheden stierf, bleven *Constantinus*, *Licinius* en *Maximinus* benevens

 den

den usurpateur *Maxentius* nog overig. Maar deze werd, 28 Oct. 312, voor de poorten van Rome door Constantinus geslagen en *kwam om*, waardoor *Constantinus* meester van Italië en der hoofdstad werd. Doch als op denzelfden tijd ook tusschen *Maximinus* en *Licinius* de oorlog uitbarstte, werd Maximinus 313 bij Adrianopolis geslagen en bragt zich zelven om het leven. Evenwel begon reeds 314 de oorlog tusschen de twee nog overige Augusti, *Constantinus* en *Licinius*, die wel door eenen vrede 314 bijgelegd werd, bij welken Constantinus nog al de landen ten zuiden van den Donau, behalve Thracië en Klein-Moesië, kreeg; maar 322 vernieuwd werd, en door eenen beslissenden slag in Bithynië 323 met den *ondergang van Licinius* eindigde, dien Constantinus 324 liet ombrengen.

6) Hoe verscheiden ook de gevoelens over de regering van Constantijn den Grooten zijn, zoo is nogtans het resultaat derzelve zeer klaar. Zoo hij het *militaire Despotismus* vernietigde, vestigde hij in deszelfs plaats, *zoo al niet volkomen, toch* eenigzins, het Despotismus van het Hof en tevens der Hierarchie. Reeds gedurende den togt tegen Maxentius koos Constantinus de partij van den Christe-
321. lijken Godsdienst. Terwijl hij zich hierdoor eene magtige partij in alle provintiën maakte, verzwakte hij in dezelfde maat de magt zijner medeφregenten of medodingers, en ter bereiking van zijn doel der alleenheerschappij sloeg hij op deze wijze den zekersten weg in. Toch moest deze verandering weldra zeer veel invloed op het geheele regeringstelsel hebben, daar hij aan de reeds vroeger ontstane Hierarchie eenen uitnemenden steun voor den troon vond en, daar hij gemeenschappelijk met dezelve bepaalde, wat de regtzinnige leer was, of niet, eene tot hiertoe onbekende verdrukking van den geest invoerde.

In eenen tijd, waarin godsdienſtige partijen bijna noodzakelijk ſtaatkundige partijen moesten worden, mag men het gewigt der ſekten in geenen deele alleen naar de bondigheid hunner leerſtellingen beoordeelen. De juist toen ontſtane *Ariaanſche twisten* gaven door het *Concilium van Nicaea* 325 aan Conſtantinus de gewenschte gelegenheid, om zijne deelneming aan de godsdienſtige wetgeving te doen gelden.

7) Het *verplaatſen der reſidentie van Rome naar Conſtantinopolen* ſtond met de verandering van Godsdienst in verband, dewijl het *Christelijke* Hof in eene nog grootendeels *Heidenſche* ſtad niet op zijne regte plaats was. Doch zekerlijk gaf de behoefte, om de grenzen tegen de Gothen en Perſen te beſchermen, daar veel aanleiding toe. Alzins is het verplaatſen der reſidentie het *voornaamſte middel* geworden, om het Despotismus van het Hof te vestigen; maar als men daarin eene oorzaak van den ondergang van het rijk wil vinden, moet men zich nogtans herinneren, dat voor een reeds zoo diep gevallen rijk, als toen het Romeinſche was, het Deſpotismus bijna de eenige ſteun bleef. 330.

Reeds door het verdeelen van het rijk na Diocletianus, was het verplaatſen der reſidentie voorbereid, dewijl de natuurlijke gevolgen hiervan waren, dat de Auguſtusſen en Caeſars, zoo zij niet, zoo als doorgaans, bij de armee waren, in verſchillende ſteden zich ophielden. De zetel van Diocletianus was te Nicomedië, die van Maximianus te Mediolanum, zelfs Conſtantinus heeft zich ſlechts korten tijd te Rome opgehouden. In deze nieuwe reſidentie-plaatſen gevoelden zij zich door niets gebonden, en het aanzien van den Senaat moest uit dien hoofde, alhoewel dezelve ook na Conſtantinus voortduurde, ſedert Diocletianus van zelven verminderen.

8) Het kan daarom niemand vreemd toeschijnen, dat eene zoo volkomene verandering van den geheelen regeringsvorm een gevolg van deze verplaatzing was, zoo dat men in korten tijd in eenen geheel anderen Staat meende te zijn. Eene geheel andere *verdeeling van het rijk*, waardoor, zoo zij al uit de verdeelingen, die tot hiertoe hadden plaats gehad, voortkwam, nogtans niet alleen de oude verdeeling der provintiën, maar ook het provintiale bestuur geheel veranderd werd. — Een *Hof*, dat, behalve de veelwijverij, volkomen den vorm van een oostersch Hof aannam. — Eene groote verandering in het militaire wezen, door de volkomene scheiding van de civiele en militaire magt, die de Praefecti Praetorio tot hiertoe gehad hadden, waardoor dezen thans slechts civiele Gouverneurs werden, die anderen van geringeren rang onder zich hadden.

Volgens *de nieuwe indeeling* was het geheele rijk in vier *Praefecturae* verdeeld; die elke wederom hare *Dioeceses*, en iedere Dioecesis hare *provintiën* had.

De Praefecturen zijn:

I. *Praefectura Orientis:* Zij bevattede *vijf Dioeceses:*

1. *Orientis*, 2. *Aegypti*, 3. *Asiae*, 4. *Ponti*, 5. *Thraciae*, die te zamen 48 provintiën uitmaakten. Hiertoe behoorden al de landen van Azië, Aegypte, benevens het aangrenzende Libyë en Thracië.

II. *Praefectura Illyrici:* Zij bevattede *twee Dioecesés:*

1. *Macedoniae*, 2. *Daciae*, gedeeld in 11 provintiën, en omvattede Moesië, Macedonië, Griekenland en Creta.

III. *Praefectura Italiae:* Zij bevattede *drie Dioecesés:*

1. *Italiae*, *Illyrici*, *Africae*, en 29 provintiën; omvattede Italië, de landen ten zuiden van den Donau tot aan de grenzen van Moesië, de eilanden, Sicilië, Sardinië en Corsica en de Afrikaansche provintiën van de Syrtes af gerekend.

IV.

IV. *Praefectura Galliarum:* Zij bevattede *drie Dioeceses:* 1. *Galliae*, 2. *Hispaniae*, *Britanniae* en 28 provintiën, en omvattede Spanje, de Baleariſche eilanden, Gallië, Helvetië en Britannië. —

Iedere der Praefecturen ſtond onder eenen *Praefectus Praetorio;* maar die alleen civiele Gouverneur was en *Vicarii* in de Dioeceſen, gelijk ook *Rectores Provinciarum* van verſcheidenen rang en titel onder zich had. Zij heetten *Proconſules*, *Praeſides* enz. Buitendien had *Rome* en *Conſtantinopolen*, die onder geenen der vier Praefecti ſtonden, elk hunnen *Praefectus.*

Als eerſte *Staats-* en *Hof-bedienden* (S. cubiculi) komen van dezen tijd af voor: De *Praepoſitus S. cubiculi* (Opperkamerheer), onder wien alle *Comites palatii* en *cubicularii* in vier afdeelingen ſtonden; naderhand dikwijls geſnedenen, van grooten invloed: De *Magiſter officiorum* (Kanſelier, minister van binnenlandſche Zaken); de *Comes ſacrarum largitionum* (minister van den Schat); de *Quaeſtor* (de woordvoerder des keizers bij de wetgeving; minister van iuſtitie en Secretaris van Staat); de *Comes rei privatae principis* (Schatbewaarder der kroon); de beide *Comites domeſticorum* (bevelhebbers der Hofgarden) van welken ieder zijne corps (*Scholae*) onder zich had. Het getal der Staats- en Hof-bedienden nam nogtans bij aanhoudendheid toe. — Zoo vormen, rang en titels het algemeene welzijn hadden kunnen veſtigen, hoe gelukkig zoude thans het Romeinſche rijk hebben moeten worden!

Aan het hoofd der troepen ſtonden de *Magiſtri peditum* en de *Magiſtri equitum*, onder den *Magiſter utriusque militiae.* Hunne onderbevelhebbers heetten *Comites* en *Duces.* De troepen werden onder Conſtantinus zeer verminderd. Ook in de indeeling derzelven werden groote veranderingen gemaakt; dezen echter hadden geene zoo gewigtige gevolgen, als het ſteeds toenemende aantal der barbaren, die men in ſoldij nam.

Notitia dignitatum utriusque Imperii c. not. Pancirolli in Graev. Theſ. Ant. Rom. Vol. VII.

9) Ligtelijk zal men verwachten, dat deze groote veranderingen ook op het *stelsel van uitgaven* moesten terugwerken. Benevens de oude uitgaven, nieuwe of veranderde, die ten deele door de wijze van hare heffing dubbel drukkende werden. Hiertoe behooren vooräl,

a) De jaarlijksche uitgeschrevene grondbelasting, *indictio*.

b) De patenten-belasting, *aurum lustrale*.

c) De uit een *don gratuit* voortgekomene gedwongene opbrengst, *aurum coronarium*.

Hierbij kwam nog, dat de stedelijke uitgaven geheel op de burgers, en voornamelijk op hunne opperhoofden (*decuriones*), welke posten de rijkeren *moesten* aannemen, vooräl daardoor kwamen, dat de stedelijke bezittingen door Constantijn grootendeels tot dotatiën der kerken en van den Clerus besteed werden.

a) De *grondbelasting* of *indictio*, die onder Constantijn, zoo niet eerst ingevoerd, echter volkomen geregeld werd, werd naar een naauwkeurig Cataster van al de landerijen geheven. Het beloop der som werd jaarlijks door den keizer uitgeschreven (*indicebatur*) en door de *rectores* der provintiën en de *decuriones* bij repartitie omgeslagen, terwijl men daarbij een verdicht simplum (*caput*) als maatstaf aannam. Daar de Cataster waarschijnlijk alle vijftien jaren herzien werd, zoo ontstond hieruit de *Cyclus* der *indictiones* van 15 *jaren*, die tot eene gewoonlijke *aera* werd, die met den 1 Sept. 312 begon. Deze heffing trof aldus alle grondeigenaars.

b) De *patenten-belasting* trof bijna alle handwerken. Zij moest uiterlijk met de vier jaren in orde gebragt werden, van hier *aurum lustrale*.

c) Het *aurum coronarium* was uit de gewoonte ontstaan, om den keizers goudene kroonen bij bijzondere gelegenheden

te

te schenken, waarvoor eindelijk de waarde zelve regtstreeks gevorderd werd. Alle steden van eenig aanbelang moesten die betalen.

10) De snellere verbreiding van den Christelijken Godsdienst, die reeds op zich zelve natuurlijk was, werd thans nog door de pogingen van het Hof bevorderd, daar dezelve tevens het doel der *Staatkunde* zijn moest. Het verbieden der offerhanden en het sluiten der tempels matigde Constantijn zich reeds aan, en dit, helaas! ontaardde onder zijne opvolgers maar al te spoedig in geweldige verwoestingen.

Histoire de Constantin le Grand, par le R. P. Bern. de Varenne, Paris 1778. 8°.

Vita de Constantino il grande dell' Abb. Fr. Custa, Fuligno 1786. Beiden, vooräl het eerste, in den toon van eene lofrede. Het nieuwste en beste is:

Leben Constantin des Grossen, von J. C. F. Manso, Bresl. 1817.

11) De drie Caesars en zonen van Constantijn den Grooten, *Constantinus* (337—340) *Constantius* (337—361) en *Constans* (337—350), door eene zorgvuldige opvoeding gevormd; maar des niet te min in hunne ondeugden malkanderen juist zoo gelijk als in hunne namen, verdeelden wel na den dood des vaders wederom het rijk; nogtans ontstonden er bij hunne onverzadelijkheid naar landen, die geen van hen te regeren wist, in de naastvolgende 12 jaren slechts wederom eene aanhoudende rij van oorlogen, totdat eindelijk *Constantius* meester van het geheel bleef, en door den moord der meesten zijner bloedverwanten zich van den troon verzekerde. 353.

In de verdeeling kreeg *Constantinus* de *Praefectura Galliarum: Constans* de *Praefectura Italiae* en *Illyrici*, en *Constantius* de *Praefectura Orientis.* Maar daar *Constantinus* ook nog Italië en Afrika verlangde, viel hij *Constans* aan, 340; maar verloor het leven daarbij, zoodat *Constans* op deze wijze ook meester der westelijke landen werd. Doch bij zijne ellendige regering verklaarde *Magnentius*, de veldheer in Gallië, zich tot keizer en liet *Constans*, als hij zich op de vlugt begaf, *ombrengen* 350. Een oorlog met den nog overigen *Constantius*, die intusschen in het Oosten werkzaam was, was onvermijdelijk en brak reeds 351 uit. *De dwingeland* werd voor de eerstemaal bij *Mursa* in Pannonië 351 en, als hij naar Gallië terug trok, ten tweedemaal hier geslagen 353 en bragt hierop zich zelven en zijne familie om.

12) Daar echter *Constantius*, in weelde verzonken, omringd en geregeerd door gesnedenen, hulp noodig had, ontsloeg hij zijnen neef *Constantius Gallus*, wiens vader hij voorheen had laten ombrengen, uit
351. de *Staatsgevankenis*, benoemde hem tot Caesar en liet hem in *het Oosten tegen de Parthen* terug. Maar zijne trotschheid, die door zijne gemalin Constantina nog meer bevorderd werd, maakte hem weldra zoo gevaarlijk, dat Constantius hem terug-
354. riep en op zijne terugreis in Istrië liet ombrengen. In zijne plaats werd zijn jongere broeder, *Fl. Iulianus*, van wien de achterdochtige Constan-
355. tius het minste meende te vreezen te hebben, tot
6 Nov. Caesar benoemd, en aan hem de verdediging der Rijnlanden opgedragen, die hij, alhoewel van de boeken tot de wapenen geroepen, niet alleen met
356 geluk tegen de Germanen dekte, maar ook diep in
tot Germanië indrong. Doch het wantrouwen van Con-
359. stantius, die intusschen, daar zijne veldheeren door de Persen, welke de afgestane provintiën terugvor-

derden, geslagen waren, zelf tegen hen te veld trok 359.
en de troepen van Iulianus allengskens aan zich wilde trekken, bewoog dezen, om zelf de door zijne soldaten aangebodene kroon aan te nemen. 361.
Maar terwijl hij hierop langs den Donau tegen Constantius trok, kreeg hij de tijding, dat deze in Azië gestorven was.

13) *Fl. Iulianus* (*Apostata*) (29—32 jaren oud), 360. Maart tot 363. 25 Junij.
de laatste vorst, en die de meeste bekwaamheden bezat, uit het geslacht van Constantinus, door het ongeluk en tevens door de beoefening der wetenschappen gevormd, was wel niet zonder gebreken; maar nogtans zonder ondeugden. Hij begon met eene hervorming van het weelderige Hof. Zijne verloochening van den Godsdienst, die thans de heerschende geworden was, en dien hij allengskens scheen te willen onderdrukken, is in de oogen des geschiedschrijvers een *staatkundige misslag*, waarvoor hij bij eene langere regering hard zoude hebben moeten boeten. Maar daar hij den oorlog tegen de Persen wilde eindigen en tot over de Tigris voortgedrongen was, kwam hij daar reeds na drie jaren in eenen slag om te leven.

Over keizer Iulianus en zijnen tijd is *Ein historisches Gemählde von August Neander*, *Leipz.* 1812.

14) Door de armee werd wel terstond *Fl. Iovianus* tot Augustus uitgeroepen (33 jaren oud), die 363. 25 Junij tot 364. 24 Febr.
bij den vrede, dien hij met de Persen sloot, de sedert 297 *gemaakte veroveringen terug gaf*; maar reeds na 8 maanden aan eene ziekte stierf, waarop de armee *Fl. Valentinianus* te Nicaea tot Augustus uitriep, die kort daarna zijnen broeder *Valens* tot me-

deregent aannam en het rijk met hem deelde, terwijl hij aan Valens de *Praefectura Orientis* overliet en de overigen voor zich behield.

364. 26 Febr. tot 375. 17 Nov. 15) De regering van *Valentinianus I.* in het westen, die nogtans reeds 376 zijnen achtjarigen zoon *Gratianus* nevens zich tot Augustus benoemde, munt, bij hare overige hardheid, door het *stelsel van verdraagzaamheid* uit, dat hij bij de godsdienstige verschillen volgde. Voor het overige was zij bijna een aanhoudende kamp tegen de Germaansche volken, die zich van hunne nederlagen onder Julianus wederom hersteld hadden; eerst aan den Rijn, tegen de Franken, Saxonen en Alemannen, en vervolgens aan den Donau, tegen de Quadi en anderen, waar hij te Guntz in Hongarije aan eene beroerte stierf.

364 tot 378. 16) *Zijn broeder Valens* (38–52 jaren oud) had intusschen in het *Oosten met eenen grooten* opstand te kampen, dien een zekere *Procopius* verwekte, terwijl hij van de misnoegdheid gebruik
365 tot 366. maakte, die over de verdrukkingen van Valens, die de Arriaansche leerstellingen omhelsde, in het Oosten nog grooter, dan over die van zijnen broeder
373. in het Westen was. Zijn oorlog tegen de Perzen werd door eenen wapenstilstand geëindigd; maar tegen het einde zijner regering volgde het gewigtige voorval, waardoor de groote volksverhuizing, en door deze de ondergang van het Romeinsche rijk in het Westen eigenlijk veroorzaakt werd, de *overkomst der Hunnen* in Europa. Het eerste gevolg hiervan was het opnemen van het grootste gedeelte der West-Gothen in het Romeinsche rijk; maar

waar-

waaruit een oorlog ontstond, die aan Valens het leven kostte.

De *Hunnen*, een nomadisch volk uit Azië, behoorden tot den grooten Mogolischen volkstam. Toen zij 375 over den Don voortdrongen, heerschten van deze rivier tot aan de Teiss de *Gothen*, die zich in *Oost-Gothen* en *West-Gothen* verdeelden, tusschen welken de *Dnieper* de scheiding was. Daar de uit hunne woonplaatsen verdrevene Oost-Gothen in de landen der West-Gothen drongen, verzochten dezen aan keizer Valens, om in het Romeinsche rijk opgenomen te worden; en buiten de *Vandalen*, die sedert Constantijn den Grooten reeds in Pannonië zich nedergezet hadden, waren zij het eerste barbaarsche *volk*, dat woonplaatsen in het Romeinsche gebied verkreeg. Maar de schandelijke verdrukking van de Romeinsche Stadhouders dwong hen tot opstand; en daar Valens tegen hen trok, leed hij bij Adrianopolis 378 niet alleen eenen grooten nederlaag, maar verloor daarbij ook het leven.

17) **Intusschen was in het Westen Valentinianus I. door zijnen zoon *Gratianus* opgevolgd (16—24 jaren oud), die echter terstond zijnen broeder *Valentinianus II.* (5—21 jaren oud) tot mederegent aannam, en hem, hoewel onder zijn toezigt, de *Praefectura Italiae* en *Illyrici* overgaf. Gratianus trok wel ter hulp van zijnen oom Valens tegen de Gothen; maar kreeg onderweg het berigt van zijnen nederlaag en dood, en benoemde hierop, daar het Oosten eene roof der Gothen dreigde te worden, *Theodosius*, eenen Spanjaard, die als oorlogsman uitgemunt had, tot *Augustus* en droeg aan hem de *Praefectura Orientis* en *Illyrici* op.** 375 tot 383. 375 tot 392.

18) **De zwakke regering van *Gratianus* in het Westen**

ten veroorzaakte eenen opstand van den bevelheb-
383. ber *Maximus* in Britannië, die naar Gallië *overstak* en door de verbitterde Gallische legioenen weldra eenen zoo grooten toeloop kreeg, dat Gratianus voor hem de vlugt nam; maar op dezelve door nagezondene lieden bij Lyon vermoord werd. *Maximus* zag zich hierdoor in het bezit van de geheele *Praefectura Galliarum* gesteld, en door de belofte, dat hij den jongen *Valentinianus II.* in *Italië* niet zoude verontrusten, bewoog hij ook Theodosius, dat hij hem tot Augustus benoemde. Toen hij evenwel dit verbond brak en in Italië viel, werd
388. hij in Pannonië door Theodosius geslagen, geraakte weldra gevangen en werd omgebragt; waarop *Valentinianus II.*, een jongeling, van wien men zeer groote verwachting had, wederom meester *van het* geheele Westen werd. Evenwel ook hij werd reeds door *Arbogastus*, zijnen *Magister militum*, dien hij beleedigd had, uit den weg geruimd, die daarop zijnen vriend, den *Magister officiorum Eugenius*, tot den troon verhief, wien nogtans Theodosius niet er-
394. kende; maar hem den oorlog aandeed en gevangen nam. Het gevolg hiervan was, dat Theodosius *meester van het geheele rijk* werd, alhoewel hij reeds in het volgende jaar stierf.

397 19 Jan. tot 395. 17 Jan. 19) De krachtvolle regering van *Theodosius den Grooten* in het Oosten (34—50 jaren oud) was zoowel aan Godsdienstige als Staatkundige inrigtingen toegewijd. De schranderheid, waarmede hij in het begin derzelve de magt der zegevierende Gothen verbrak (die evenwel hunne woonplaatsen in de provintiën langs den Donau behielden) had hem dadelijk een groot aanzien verworven, dat hij door zijn ernstigen stand-

ſtandvastig karakter wist ſtaande te houden; maar de blinde drift, met welken hij de in het Oosten heerſchende *Arriaanſche grondſtellingen te keer ging* en de regtzinnige gevoelens wederom de heerſchende maakte, veroorzaakte, even als de *vervolgingen*, die hij *tegen de heidenen* en hunne tempels liet uitvoeren, hevige ſchokken. De inſpanning, waarmede hij de grenzen des rijks beſchermde, dat tot aan zijnen dood nog geene provintie verloor, vorderde eene vermeerdering der belastingen, die echter, zoo zij ook al drukkende was, bezwaarlijk aan den regent mag te last gelegd worden. In een rijk, dat door zich zelve zoo verzwakt was, en des niet tegenſtaande tot eene aanhoudende tegenweer gedwongen werd, *moest* iedere werkzame regering tevens eene drukkende regering zijn, en nog nooit had de inwendige ontvolking van het rijk de gevaarlijke aanneming van barbaren in Romeinſche ſoldij, waarvan de *verandering der wapenen* en der *krijgskunst* in de Romeinſche legers de natuurlijke gevolgen waren, in die maat noodzakelijk gemaakt, als onder zijne regering.

P. Erasm. Muller de genio ſaeculi Theodoſiani, Havniae 1798. 2 *Voll.* Eene zeer geleerde, en in allen opzigt uitnemende ſchildering van het toenmaals diep verdorvene Romeinſche rijk.

20) Theodoſius liet twee *zonen* na, tusſchen welken hij het rijk *verdeelde*. Beiden zouden wel ook thans nog één rijk vormen (een denkbeeld, hetwelk ook naderhand heerſchende bleef, en tot diep in de middeneeuwen gewigtige gevolgen had); doch na dien tijd zijn zij nooit wederom onder éénen vorst vereenigd geworden. Het *Oosterſche rijk*, dat is,

is, de *Praefectura Orientis* en *Illyrici*, kreeg de oud-
395 tot 408. ste zoon *Arcadius* (18–31 jaren oud), onder de voogdij van den Galliër *Rufinus*; het *Westersche*, of de *Praefectura Galliarum* en *Italiae*, de jongste;
385 tot 423. *Honorius* (11–39 jaren oud) onder de voogdij van den Vandaal *Stilico*.

21) Het Westersche rijk (tot welkers geschiedenis wij ons thans alleen bepalen), onderging reeds onder *Honorius* zulke schokken, dat de nabij zijnde val van hetzelve kon vooruit gezien worden. De intriguen van Stilico, om het bestier van het *geheele* rijk te behouden, baanden aan de barbaren den weg tot in het binnenste van hetzelve, en zij moesten dubbel geducht worden, daar het lot hun juist thans *grootere bevelhebbers* gaf, dan zij te voren gehad hadden. *Alarik*, de koning der West-Gothen, die met zijn volk in het Romeinsche rijk woonde, werd reeds meester van Rome en bezettede den troon; het lag slechts aan toevallige omstandigheden, dat die niet door hem geheel omver geworpen werd.

Honorius en nog meer *Arcadius* behoorden beiden tot die menschen, die nooit mondig worden, uit dien hoofde heerschten hunne gunstelingen en ministers naar goedvinden. Het ontbrak *Stilico*, die Honorius tot zijnen schoonzoon maakte, niet aan *kracht* om te regeren, en zijne pogingen, om de bestiering van het *geheele* rijk te hebben, kwamen misschien uit de overtuiging voort, om slechts *aldus* met nadruk te kunnen werkzaam zijn; maar de weg tot intriguen, dien hij insloeg, bragt hem nooit tot dit doel, terwijl hij, na de vermoording van *Rufinus* 395, eene nog sterkere tegenpartij aan den opvolger van dezen, den gesnedenen, *Eutropius*, in het Oosten kreeg. Onder het regentschap van Stilico werd wel

reeds

reeds Gallië, toen hij daar de Romeinsche troepen uittrok 400, om Alarik het hoofd te bieden, door Germaansche volken overstroomd, Vandalen, Alanen en Sueven, die nogtans vanhier verder naar Spanje voortdrongen; doch hij beschermde nog *Italië*, terwijl hij 403 *Alarik* bij Verona, en 405 *Radagaisus*, die met andere Germaansche horden eenen inval deed, bij Florence sloeg; maar als *Stilico*, die, om het oostelijke Illyricum van het Oostersch-Romeinsche rijk aftescheuren, zich met Alarik in geheime onderhandelingen ingelaten had, door de kabalen van den nieuwen gunsteling *Olympius*, die de zwakheid van Honorius en de ijverzucht der Romeinsche en vreemde soldaten wist te nut te maken, beschuldigd, dat hij naar den troon stond, in ongenade gevallen was en 23 Aug. 408 *omgebragt* werd, verloor Rome in hem den eenigen veldheer, die het beschermen kon. Alarik viel nog 408 in Italië, en het belegerde Rome moest den vrede van hem *koopen;* maar daar de voorwaarden niet vervuld werden, kwam Alarik reeds 409 wederom voor Rome, werd meester van de stad en benoemde in de plaats van Honorius (die zich in *Ravenna* opgesloten had) den Praefectus Urbi *Attalus* tot Augustus. Echter reeds 410 nam hij hem de kroon wederom af, veroverde Rome met geweld, dat eene plundering onderging. Terwijl hij nogtans ook Sicilië en Afrika wilde veroveren, stierf hij in Beneden-Italië. Zijn zwager en opvolger *Adolf* verliet met zijne Gothen het uitgezogene Italië 412, daar hij naar Gallië en van daar naar Spanje trok, waar hij het *West-Gothische rijk* stichtte; maar nam de zuster van Honorius, *Placidia*, als gijzelaar of gevangene met zich, welke hij 414 in Gallië tot zijne vrouw nam. Evenwel had intusschen reeds 407 een usurpateur *Constantinus* in Britannië en Gallië zich tot regent opgeworpen; maar die 411 door *Constantius*, eenen veldheer van Honorius, overwonnen en gedood werd. Honorius gaf niet alleen aan dezen *Constantius* 417 zijne zuster *Placidia*, die weduwe geworden en uitgeleverd was; maar benoemde hem ook tot Augustus 421, alhoewel hij reeds na weinige maanden stierf, waar-

waarop Placidia wel een groot aandeel aan de regering kreeg; doch 423 naar Constantinopolen ging, waar zij tot aan den dood van Honorius bleef.

Fl. Stilico, ein Wallenstein der Vorwelt, von Chr. Fr. Schulze 1805.

Niet geschreven, om eene vergelijking te maken.

22) Aldus waren onder Honorius reeds het grootste gedeelte van Spanje en een deel van Gallië van
423. het Romeinsche rijk afgescheurd. Na zijnen dood maakte wel in het begin de Geheimschrijver *Iohannes* zich van de heerschappij meester; maar werd reeds 425 door den Oosterschen keizer *Theodosius II.* geslagen, en de zusterszoon van Honorius, de on-
425 tot 455. mondige *Valentinianus III.* (6–36 jaren oud), *onder* de voogdij van zijne moeder *Placidia* († 450), op den troon geplaatst. Onder zijne ongelukkige regering werden aan het Westersche rijk reeds bijna *al de provintiën behalve Italië* ontnomen; evenwel was het bestier zijner moeder, *en naderhand zijne* eigene onbekwaamheid, daarvan niet minder de schuld, dan de groote en geweldige volksverhuizingen, die Europa deden daveren.

Britannië werd reeds 427 door de Romeinen vrijwillig verlaten. In *Afrika* werd de stadhouder *Bonifacius* door de listen van den veldheer Aëtius door Placidia tot eenen opstand gedwongen, en terwijl hij de *Vandalen* onder *Genserik* uit Spanje te hulp riep, stelden dezen zich in het bezit van het land 429–439, en reeds 435 moest Valentinianus hun het veroverde land plegtig afstaan. Zijne gemalin, de Grieksche prinses *Eudoxia*, *kocht* Valentinianus III. 437 door het afstaan van het *westelijke Illyricum* (Pannonië, Dalmatië en Noricum), zoodat van de landen ten zuiden van den Donau slechts nog alleen Rhaetia en Vindelicia overbleven, die even

als

als geene landen tot de *Praefectura Italiae* behoorden. — Maar in het *zuidoostelijke Gallië* vormde zich reeds 435 het rijk der Burgundi, (hetwelk, behalve het zuidoostelijke Frankrijk tot aan de Rhone en Saone, ook Zwitferland en Savoije omvattede). Het *zuidwestelijke* ftond onder de heerfchappij der West-Gothen, en flechts in de landen *ten noorden der Loire* heerschten nog Romeinfche Stadhouders, van welken de laatfte *Syagrius* zelfs den val van het Romeinfche rijk nog overleefde, en eerst 486 in den flag bij Soisfons door den Franfchen koning Chlodowijk overwonnen werd.

23) Maar terwijl aldus het Westerfche rijk bijna van zelve uiteenviel, volgde een nieuwe aantogt van woeste volken, die het geheele westelijke Europa dreigden te vernielen. De horden der *Hunnen*, die thans in de voormalige Gothifche landen tusfchen den Don en de Teysf tot aan de Wolga heerschten, hadden zich reeds federt 444 onder *een algemeen* opperhoofd *Attila* vereenigd, die hierdoor, gelijk ook door zijne perfoonlijke verdienften, als veldheer en regent, de magtigfte vorst van zijnen tijd werd. Terwijl men in het *Oosterfche* rijk hem met eene jaarwedde afkocht, viel hij met eene geweldige magt in de *Westelijke* landen; maar werd 450.
nogtans door de *vereenigde* magt der *Romeinen*, onder Aëtius, en der *West-Gothen* bij Chalons (*in Campis Catalaunicis*) tot den terugtogt gedwongen. Hij viel 451.
hierop het volgende jaar wederom in *Italië* (waar hij met de zuster van Valentinianus, de liederlijke *Honoria*, in geheime verftandhouding was); maar werd, onzeker om welke redenen, tot den terugtogt bewogen en ftierf kort hierna. De ellendige *Valentinianus* beroofde kort daarop het Romeinfche rijk 453.
van zijnen besten veldheer, daar hij uit wantrouwen *Aëtius liet ombrengen*. Doch fnel trof hem zel- 454.

ven de straf zijner buitensporigheden, daar hij door eene zamenzwering, die *Petronius Maximus*, wiens gemalin hij geschonden had, met eenige vrienden van den omgebragten Aëtius tegen hem maakte,
455. vermoord werd.

24) De 20 jaren, die, na den moord van Valentinianus III., nog tot de *volkomene vernietiging* van het Romeinsche keizerrijk in het Westen verliepen, waren bijna een aanhoudende toestand van binnenlandsche omwentelingen, daar gedurende dezelven niet minder dan negen regenten malkanderen opvolgden, wier afwisseling juist van het minste gewigt voor dit tijdperk is. Van veel grooter gewigt dan zij werd voor het Romeinsche rijk *Genserik*, de koning der Vandalen, die, door zijne *zeemagt* meester van de Middellandsche zee en Sicilië, de kusten van het weerlooze Italië naar goedvinden aantasten en zelfs *Rome innemen kon*, en in Italië zelve de Germaan *Ricimer*, die, als veldheer der vreemde troepen in Romeinsche soldij, eene rij van keizers in zijnen naam regeren liet. Hij zoude het in zijne magt gehad hebben, om de rij der Augustussen te doen ophouden; maar toevallige oorzaken wilden, dat deze roem eerst voor zijnen opvolger
476. *Odoacer*, vier jaren na zijnen dood, bewaard moest blijven.

Na het vermoorden van Valentinianus werd *Maximus* als keizer uitgeroepen; maar als hij Eudoxia, de weduwe van Valentinianus, dwong met hem te trouwen, riep zij Genserik uit Afrika, die Rome innam en plunderde, waarbij Maximus reeds na drie maanden omkwam 455. Hem volgde *M. Avitus* op, die te Arles de kroon aannam; maar reeds 456 door *Ricimer*, die intusschen de vloot der Vandalen ge-

flagen had, wederom afgezet werd. Nu gaf Ricimer den troon eerst aan *Iulius Maiorianus*, April 457, dien hij nogtans, dewijl hij in den oorlog tegen de Vandalen te zeer uitmuntte, 461 uit den weg ruimde en in zijne plaats *Libius Severus* benoemde; maar die 465 misfchien door vergif ftierf. Er volgde hierop een tweejarig tusfchenrijk, waarin *Ricimer*, flechts zonder den keizerlijken titel regeerde, totdat van Conftantinopolen (waar men nooit de aanfpraak op het regt der benoeming of ten minfte der bevestiging der beheerfchers van het Westerfche rijk opgaf) de Patriciër aldaar, *Anthemius*, door keizer Leo, nogtans met toeftemming van den magtigen Ricimer, tot keizer van het Westen benoemd werd (12 April 467). Doch weldra ontftonden er oneenigheden tusfchen hem en Ricimer, die uit dien hoofde reeds 469 zich naar Mediolanum verwijderde en eenen oorlog begon, in welken hij 472 zich met geweld van Rome meester maakte, waarbij Anthemius omkwam, wien evenwel Ricimer zelf weldra volgde (18 Aug. 472). De na Anthemius tot Augustus uitgeroepene *Anicius Olybrius*, fchoonzoon van Valentinianus III., ftierf reeds na drie maanden (Oct. 472), waarop *Glycerius* te Ravenna het purper aannam, zonder echter te Conftantinopolen erkend te worden. Hier werd daartegen *Iulius Nepos* tot Augustus benoemd, die 474 Glycerius verdreef; maar ook hij werd reeds 475 door zijnen eigenen veldheer Orestes verjaagd, die aan *zijnen* zoon *Romulus Momyllus* de kroon gaf, die als de laatfte in de rij der Augustusfen den bijnaam *Augustulus* draagt. Hij werd reeds 476 door den bevelhebber der in Romeinfche foldij zijnde Germanen, *Odoàcer*, na het ombrengen van Orestes, in Ravenna gevangen genomen en op penfioen gefteld, die daarop zelf *meester van Italië* bleef, totdat 492 de *Oost-Gothen* onder hunnen koning *Theodorik* daar een nieuw rijk vestigden.

25) Terwijl op deze wijze het *Romeinfche rijk in het Westen* te gronde ging, duurde het verbroederde *rijk in het Oosten*, dat zich toch in de-

zelfde omstandigheden bevond, niet alleen voort, maar hield zich ook, in weerwil dat het aan al de inwendige onheilen leed, die eenen Staat vernietigen kunnen, en door al de invallen der woeste volken geschokt werd, die er in de middeneeuwen plaats hadden, nog omtrent *ten volle duizend jaren.* Slechts door de bijna onbelegerbare ligging van deszelfs hoofdstad, wier lot in *zulke* rijken altijd de beslissing aan het geheel geeft, in verband met het Despotismus, dat niet zelden de laatste steun van gezonkene volken blijft, laat zich eenigzins eene verschijning verklaren, die nogtans hares gelijke in de geschiedenis der wereld niet heeft.

B IJ L A G E.

Tijdrekening van Herodotus vóór Cyrus.

Volgens het onderzoek van Volney (*).

Alhoewel Herodotus zijn werk niet naar eene tijdrekenkundige orde schreef, kan men daarom echter niet twijfelen, dat eene algemeene tijdrekenkunde daarbij ten grond lag. Door het naauwkeurig uitkiezen en vergelijken der bijzondere verstrooide opgaven laat deze zich in eene zekere maat herstellen, waardoor de geschiedenis noodzakelijk veel aan tijdrekenkundige zekerheid winnen moet. Op zulk eene handelwijze, bij welke men zich alleen aan Herodotus, en wel alleen aan zijne vast bepaalde opgaven houdt, is de volgende proef gegrond, altijd met aanhaling der plaatsen in zijn werk.

Als *vast punt*, waarvan men uitgaat, om van hem verder terug te rekenen, is *het jaar* 561 vóór Chr. vastgesteld, als het jaar van den val van Astyages en het Medische rijk, hetwelk uit Herodotus zelven bewijsbaar is. Deze bepaling blijkt uit de tijdrekenkundige opgaaf van den slag bij Marathon, vier jaren vóór den dood van Darius (†), overeenko-

(*) *Chronologie d'Herodote, conforme à son Texte par C. T. Volney, Paris* 1809. 3 *Vol.* Men zie de beoordeeling van den Hoogl. *Heeren*, in de *Gött. gel. Anzeigen* St. 7. 1810. St. 67. 1816.

(†) Horod. VII. 1. 4.

komende met de algemeene opgaven der Grieken, die denzelven Ol. 72, 3 = 490 vóór Chr. vastſtellen. Hierbij gerekend de voorafgaande 32 jaren der regering van *Darius* (*), de 8 maanden van *Smerdis* (**), de 7 jaren en 5 maanden van *Cambyses* (†) en de 29 jaren van *Cyrus* (††), zoo maken dezen het jaar 560, als *het eerſte jaar van Cyrus.*

I. Tijdrekening van het Medische rijk.

	v. Chr.
Einde van het Mediſche rijk . .	561
Duurzaamheid van het Mediſche rijk, 156 jaren (*Herod.* I. 130).	
Dus het begin van hetzelve, nadat het zich van de Asſyriërs afſcheurt, . .	717
In dit tijdperk eerst 6 jaren der Anarchie (‡)	716 710
Regering van *Deioces*, 53 jaren (*Her.* I. 102)	710-657
——— — *Phraortes*, 22 jar. (*ibid.*) .	657-635
——— — *Cyaxares*, 40 jar. (*Her.* I. 106)	635-595
Inval en tusſchenregering der *Scythen* 28 jar. (*Her.* I. 203. 106)	625-598
Verovering van *Ninive* (*Her.* I. 106)	597
——— — *Aſtyages*, 35 jar. (*Her.* I. 130)	595-561

De geheel afwijkende rij der Mediſche koningen van Cteſias gelooft de geleerde *Volney* uit eene verdubbeling verklaren te kunnen. Zie *Gött. gel. Anz.* 1810. *St.* 4.

II.

(*) Herod. I. 1.

(**) Herod. III. 68.

(†) Herod. III. 66.

(††) Herod. I. 214.

(‡) Zij zijn wel door *Herodotus* niet bepaald; maar blijven na aftrekking van de 150 jaren der regering der vier Mediſche koningen overig.

II. Tijdrekening van het Assyrische rijk.

De heerſchappij der Asſyriërs over Azië, of *hun rijk;* alhoewel nog niet dadelijk het aanwezen van hunnen Staat (die eerst met de verovering van Ninive door Cyaxares ophield, 597 v. Chr.) eindigde met den afval van de Meden (*Her.* I. 95.).

	v. Chr.
Afſcheuring der Meden volgens bovenſtaande berekening	717
De heerſchappij der Asſyriërs heeft geduurd 520 jar. (*Her.* I. 95.).	
Dus beſtond het Asſyriſche rijk van .	1237-717

Daar *Herodotus* de geſchiedenis van dit rijk in een bijzonder werk wilde beſchrijven (I. 184.), zoo noemt hij ſlechts bij gelegenheid (I. 7. 178.) den ſtichter *Ninus*, die dus 1237 zijne regering begon; verder *Sannacherib* (Sanherib) en zijnen togt (II. 141.) en den laatſten koning *Sardanapalus* (II. 150.).

De melding van Sanherib en zijnen togt geeft het *punt der vergelijking* der tijdrekening van Herodotus met de *Joodſche* of *Bijbelſche* tijdrekening. Volgens deze valt de togt van Sanherib 714 vóór Chr. (*) voor, en Sanherib, die dadelijk na dezen togt omkwam, had nog eenen opvolger *Asſarhaddon* (*Koning.* II. 19. 37.). Het wederſpreekt zich dus alzins, dewijl volgens Herodotus, reeds drie jaren vroeger, namelijk 717, de Asſyriſche heerſchappij *opgehouden* had. *Volney* poogt deze zwarigheid uit den weg te ruimen, door het terugroepen van eene oude lezing in den tekst van den Bijbel, volgens welken aan den koning van Iuda Amon, in de plaats van *twee*,

(*) Zie boven bladz. 25. 26.

twee, twaalf jaren van zijne regering gegeven worden (*Koning.* II. 21. 19.), in gevolge waarvan de togt van Sanherib dan 724 zoude plaats hebben. Dan bleven er na zijne vermoording voor zijnen opvolger *Asfarhaddon*, die zoowel ten opzigt van den tijd als naam de Sardanapalus der Grieken is (de Grieksche vorm gemaakt uit Asfar-Haddan-Pal, dat is, Asfar, de Heer, zoon van Pal), nog zeven jaren overig; en er was dus eene naauwkeurige overeenstemming tusschen beide tijdrekeningen. Maar ook bij de oude of gewone lezing, blijft toch tusschen beiden slechts een verschil van ten *hoogsten een tiental jaren*, en dit is wel alles, wat men met billijkheid hier verwachten kan.

Wat de Assyrische tijdrekening van Ctesias aangaat, zoo heeft Volney genoegzaam getoond, dat zij overäl zich tegenspreekt en geen geloof verdient.

III. Tijdrekening van het Lydische rijk.

De orde der Lydische tijdrekening bij Herodotus rust op de bepaling van *twee* voorname voorvallen: De groote zonsverduistering onder Alyattes, die Thales voorzegd had (I. 74.), en de verovering van Sardes door Cyrus en den ondergang van het rijk onder Croesus, die Herodotus wel beiden verhaald, maar niet uitdrukkelijk tijdrekenkundig vastgesteld heeft. Door eene naauwkeurige vereeniging van alle opgaven blijkt nogtans, dat die groote zonsverduistering in Klein-Azië (in overeenstemming met de tafels van *Pingré*) in het jaar 625 plaats had; en de verovering van Sardes, of het einde van het Lydische rijk 557 vóór Chr. of in het vierde jaar van Cyrus. Dus:

Ein-

	v. Chr.
Einde van het Lydische rijk . .	557

Het duurde onder drie geslachten, dat der *Atyaden* (fabelachtig en onbepaald), dat der *Herakliden* 505 (*Herod.* I. 7.) en het laatste der *Mermnaden* 170 jaren.

De Herakliden en Mermnaden heerschten dus 675 jaren. Dus:

	v. Chr.
Begin der heerschappij der Herakliden met *Agron*, den zoon van Ninus (I. 7.) .	1232
Einde van dit geslacht, door het vermoorden van *Candaules* door Gyges . .	727

Door de bepaling van Agron, den zoon van *Ninus* (I. 7.) berispt dus Herodotus zich zelven tevens, daar naar de bovengemelde opgaven deszelfs begin in Assyrië 1237 voorvalt, en hij dus in het vijfde jaar van zijne regering Lydië moet ingenomen, en zijnen zoon Agron daar op den troon geplaatst hebben.

Heerschappij der *Mermnaden* 170 jaren, van	727-557
Koningen uit dit geslacht:	
Gyges, 38 jaren, (*Her.* I. 14.) . .	727-689
Ardys, 49 jaren, (*Her.* I. 16.) . .	689-640
Eerste inval der *Cimmeriërs*, . .	670
Sadyattes, 12 jaren, (*Her.* I. 16.) .	640-628
Alyattes, 57 jaren (*Her.* I. 25.) .	628-571
Oorlog met Cyaxares, door de groote zonsverduistering geëindigd, en tweede inval der Cimmeriërs, . . .	625
Croesus, 14 jaren en 14 dagen, (*Her.* I. 86.)	571-557

IV. Tijdrekening der Babyloniërs.

Van *deze*, gelijk van die der *Aegyptenaren* laat zich, wegens gebrek aan opgaven, uit Herodotus alleen, geen bewijs bijbrengen. De tijdrekening der Babyloniërs begint, volgens de lijst van Ptolemaeus, met *Nabonasſar* 747, op wien de 12 koningen uit de lijst van Ptolemaeus tot op Nabopalasſar volgen (*). Hierna:

	v. Chr.
Nabopalasſar	625-604
Nebucadnezar	604-561
Evilmeradach	561-559
Nerigloſſar	559-555
Labynedus	555-538
Verovering van Babylon door Cyrus .	538

V. Tijdrekening der Aegyptenaren.

Volney begint dezelve zeer *juist eerst met de Dodecarchie*; (uit het vroegere tijdperk wordt ſlechts de leeftijd van *Seſoſtris* op 1365 bepaald) en wordt op deze wijze gerangſchikt:

	v. Chr.
Dodecarchie	671-656
Alleenheerſchappij van *Pſammetichus*, 39 jaren	656-671
Regering van *Necos*, 16 jaren .	617-601
—— —— -- *Pſammis*, 6 jaren .	601-595
—— —— -- *Apries*, 25 jaren . .	595-570
—— —— -- *Amaſis*, 44 jaren . .	570-526
—— —— -- *Pſammenitus*, 6 maanden .	525
Verovering van Aegypte door *Cambyſes*.	

(*) Zie boven bladz. 28.

I. Stam-

I. Geslacht van Alexander den Grooten.

Philippus † 336. Gemalin: 1. Olympias. 2. Cleopatra. (3. Bijwijven).

1. *Alexander de Groote* † 323. Gemalin: 1. Roxane. (2. Barsine).
   1. *Alexander* † 311.
   2. *Hercules* † 309.

1. Cleopatra.

3. *Philippus Arrhidaeus* † 317. Gemalin: Eurydice.

3. Thessalonice. Gemaal: Cassander.

II. Geslacht van Antipater.

Antipater † 320.

Cassander † 298. Gem. Thessalonice.

Philippus † 297. *Antipater* † 294. *Alexander* † 294.

III. Geslacht van Antigonus.

Antigonus † 301.

Demetrius I. Poliorcetes † 284.

Stratonice. Gemaal: 1. Seleucus I. 2. Antiochus I. — *Antigonus I. Gonatas* † 242.

Demetrius II † 233. — Alcyoneus.

Philippus II. † 179. — *Antigonus II. Doson* † 221.

Perseus † 166. Demetrius † 180.

Seleucus I. Nicator † 281.
Gemalin: 1. Apame. 2 Stratonice, dochter van Demetrius Polyorcetes.

1.
Antiochus I. Soter † 262.
Gemalin: 1. Stratonice, zijne stiefmoeder. 2. Anonyma.

2.
Phila.
Gem. van Antigonus Gonatas, kon. v. Maced.

1.
Antiochus II. Theos † 247.
Gem. 1. Laodice, zijne stiefzuster. 2. Berenice, docht. v. Ptolem. Philad.

1.
Apame.
Gem. Magas van Cyrene.

2.
Laodice.

1.
Seleucus II. Callinicus † 227.
Gem. Laodice, docht. v. Andromachus, vad. v. Achaeus.

1.
Antiochus Hierax.

1.
Stratonice.
Gem. Ariarathus IV. v. Capadocië.

Seleucus III. Ceraunus † 224.

Sratonice
Gem. Mithridates IV. v. Pontus.

Antiochus III de Groote † 187.
Gem. Laodice, docht. v. Mithridates IV v. Pontus.

Antiochus † 192.

Laodice.

Seleucus IV. Philopator † 176.
Gem. zijne zuster Laodice.

Antiochus IV. Epiphanes † 166.

Cleopatra.
Gem. Ptol. V.

Antiochis.
Gem. Ariarathus V. v. Cappadocië.

Demetrius I. † 150.

Laodice
Gem. Perseus kon. v. Macedonië.

Antiochus V. Eupator † 161.

Demetrius II Nicator † 126.
Gem. 1. Cleopatra, docht. van Ptolemaeus Philomet. 2. Rhodogune.

Antiochus Sidetes † 131.
Gem. Cleopatra, zijns broeders vrouw.

Seleucus V. † 125.

Antiochus Grypus † 97.
Gem. Cleopatra Selene, docht v. Ptolem. Physc.

Antiochus Cyzicenus † 96.
Gem. Cleopatra, docht. v. Ptolem. Physc.

Seleuc. Epiph. † 94. Antioch. Epiph. † 93. Phil. † 83. Epiph. Demetr. Eucaerus. † c. 87. Antioch. Dionys. † 89.

Antiochus Eusebes † c. 90.
Gem. Cleopatra Selene.

Antiochus Asiaticus.

Seleucus Cybiosactes † 57.
Gem. Berenice, docht. v. Ptolem. Auletes.

Ptolemaeus I. Lagi † 284.
Gem. 1. Eurydice, docht. v. Antipater. 2. Berenice. 3. (bijwijf.)

Ptolemaeus Ceraunus † 279. kon. v. Macedonië. — *Ptolemaeus II. Philadelphus* † 246. Gem. 1. Arsinoë, docht. v. Lysimachus. 2. Arsinoë, zijne zuster. — Arsinoë. — Magas v. Cyrene. (Berenice.)

Ptolemaeus III. Euergetes † 221. Gem. Berenice, docht. v. Magas. — Berenice Gem. kon. Antiochus Theos.

Ptolemaeus IV. Philopator † 204. Gem. 1. Arsinoë, zijne zuster. (2. Agathoclea.) — Magas — Arsinoë.

1.
Ptolemaeus V. Epiphanes † 181.
Gem. Cleopatra, docht. v. Antiochus d. Grooten.

Ptolemaeus VI. Philometor † 145. Gem. Cleopatra, zijne zuster. (Cleopatra de jongere.) — Cleopatra. — *Ptolemaeus VII. Physcon* † 117. Gem. 1. Cleopatra, z. zuster. 2. Cleopatra d. jongere. (3. Irene.)

2. *Ptolem. VIII. Lathurus* † 81. Gem. 1. 2. zijne 2. zusters. (3. bijwijf.) — 2. Cleopatra Selene. — 2. *Ptol. Alexander I.* † 88. Gem. Cleopatra, docht. v. Ptolem. Lathurus. — 2. Cleopatra. — 3. Ptol. Apion. kon. v. Cyrene † 97.

2. Cleopatra † 88 Gem. Ptol. Alexand. I. — 2. Cl. Berenice. — 3. *Ptolem. Auletes* † 51. Gem. 1. Cleopatra, z. zuster 2. Ongenoemde. — 3. Ptolem. v. Cyprus. † 57. — 3. Cleopatra. — † *Ptolem. Alexand. II.* † 80. Gem. Cleopatra Berenice. — † † *Ptolem. Alexand. III.*

1. *Berenice* † 56. Gem. 1. Seleucus Cybios. — 1. *Cleopatra* † 30. Gem. 1. 2. hare broeders (3. Jul. Caesar) 4. Antonius. — 2. *Ptolem. Dionysus* † 47. Gem. Cleopatra. — 2. *Ptolem. de jongere* † 44. Gem. Cleopatra. — Arsinoë. † 43.

I. Geslacht der Maccabaeën.

Matathias † 166. v. Chr.

Judas Maccab., Veldheer, † 161. — Jonathan, Hoogepriest. † 143. — Simon, Hoogepriest. en Ethnarcha † 135.

Simon: Joh. Hyrcanus † 107.

Joh. Hyrcanus: Aristobulus I. † 106. Koning en Hoogepriest. — Alexand. I. Iannaeus † 79. Gem. Alexandra.

Alexand. I. Iannaeus: Hyrcanus II. † 30. Hoogepriest. en Ethnarcha. — Aristobulus † 49.

Aristobulus: Alexander II † 49. — Antigonus † 37.

Alexander II: Aristobulus † 34. — Mariamne † 28. Gem. Herodes de Groote.

II. Geslacht der Herodianen.

Antipater † 43.

Salome. — Herodes Magnus † 3. na Chr. Gemal. 1. Doris. 2. Mariamne. 3. verscheidene anderen.

Herodes Magnus: 1. Antipater † 8. na Chr. — 2. Alexander † 5. v. Chr. — 2. Aristobulus † 5. v. Chr. — Archelaus Ethnarcha, afgezet 6. na Chr. — Antipas Tetrarcha, afgezet 39. na Chr. Gem. Herodias. — Philippus Tetrarcha † 34 na Chr.

Aristobulus: Herodes II. Agrippa † 44. na Chr.

Herodes II. Agrippa: Herodes Agrippa † 100 na Chr.

I.

C. Iulius Caesar, Praetor † 84.

- *C. Iulius Caesar*, Dict. † 44.
  - Iulia † 52. Gem. Pompeius.
- Iulia † 52. Gem. Accius Balbus.
  - Accia † 42. Gem. C. Octavius.
    - Octavia maior. Gem. M. Marcellus.
    - Octavia minor. Gem. 1. C. Marcellus. 2. Pompeius. 3. M. Antonius.
    - *C. Octavius*, (*Caesar Augustus*.) † 14. n. Chr. (z. N. II.)

II.

Caesar Octavianus Augustus † 14 na Chr.
Gem. 1. Scribonia. 2. Livia; Haar eerste gemaal was Tib. Claudius Nero.

- 1. Iulia † 17 n. Chr. Gem. 1. M. Cl. Marcellus. 2. Agrippa. 3. Tiberius.
  - 2. C. Caesar † 4. n. C.
  - 2. L. Caesar † 2. n. C.
  - 2. Agrippina † 35. n. C. Gem. Germanicus.
  - 2. Iulia † 30. n. C.
  - 2. Agrippa posthumus † 14 n. C.
- *Tiberius Nero* † 37. n Chr. Gem. 1. Vipsania. 2. Iulia.
  - Drusus Caesar † 25. n. C.
- Nero Claud. Drusus † 9. Gem. Antonia minor.
  - Germanicus † 19. n. C. Gem. Agrippina.
    - Nero † 29. n. C.
    - Drusus † 35. n. C.
    - *C. Caligula* † 41. n. C.
    - Agrippina. Gem. 1. Cn. Domitius. 2 Claudius.
      - *Domitius Nero* † 68. n. C. Gem. 1. Octavia. 2. Poppaea Sabina.
  - *Claudius* † 54. n. C. Gem. 1. Messalina. 2. Agrippina.
    - 1. Britannicus † 54 n C.
    - 1. Octavia † 59. n. C. Gem. Nero.

Constantius Chlorus † 306.
Gem. 1. Helena. 2. Theodora.

Constantinus Mag. † 337.
Gem. 1. Minervina. 2. Fausta.

- 1. Crispus † 326.
- 2. *Constantinus* † 340.
- 2. *Constantius* † 361.
- 2. *Constans* † 350.

Constantia.
Gem. C. Valerius *Licinius*, Caesar, † 324.

- Fl. Valer. Licinius † 376.

Iul. Constantius † 337.
Gem. 1. Galla. 2. Basilina.

- 1. Gallus † 354.
- 2. *Iulianus* (Apostata) † 363.

Annibalianus.

- Dalmatius Caes. † 339.
- Annibalianus † 338.

AANVULLINGEN

TOT DE

DERDE UITGAAF.

Bij bl. 9. §. 13 lees: *Einleitung in die historische Chronologie von D. H. Hegewisch* 1811. Zeer nuttig voor een handboek.

Bij bl. 24. reg. 25 lees: *Recherches nouvelles sur l'histoire ancienne (par Mr. de Volney, P. I. II. III.* 1808–1814.) Zeer gewigtig en naauwkeurig, in zooverre zij de tijdrekening van Herodotus bevatten.

bl. 30 reg. 19. 682 lees 689
— — — 21. 633 — 640
— — — 23. 621 — 628
— — — — 564 — 571
— — — 25. 550 — 557
— 32 — 14. 590 — 586
— 58 — 26. voeg er bij: *Description d'Egypte, Antiquités*, P. I. II. III., waarvan P. I. de gedenkstukken van Opper-Aegypte, van de grenzen van Nubië tot aan Theben, P. II. III. alleen de gedenkstukken van Theben bevatten.

Men zie over dezen de verhandeling van den Hoogl. *Heeren, over de gedenkstukken van het Aegyptische Theben*, als bijlage tot de *Ideën über die Politiek und den Handel der alten Völker, Th.* 2. *b.* 2. der derde uitgave.

bl. 77 reg. 23. 1805 lees 1815
— 95 — 9. 1805 — 1815
— 96 — 16. 560 — 561
— — — 20. 550 — 557
— 103 — 7. 592 — 502
— 129 — 12 voeg er bij: *Anfänge der Griechischen Geschichte von L. D. Hullman* 1814. Rijk aan beschouwingen en gissingen, boven welken de vroegste geschiedenis der volken zelden zich kan verheffen.

bl. 150 reg. 3 voeg er bij: *Chr. Bunsen, de iure Athen. hereditario, ex Isaco ceterisque Orator. Graec. ducto, Gott.* 1812. Het erfregt maakte een voornaam gedeelte der wetgeving van Solon uit. De opheldering van hetzelve doet ons diep in den regeringsvorm indringen, in zooverre deze eene stam- of familie-regering was.

bl. 168 reg. 25 voeg er bij: *Raoul Rochette, histoire critique de l'établissement des Colonies Grecques, Par.* 1815. *Voll. IV.* De meest uitvoerige behandeling van dit onderwerp. Zij bevat niet alleen de volkplantingen der Hellenes, maar ook de vroegere, Pelasgische en Macedonische. Veel geleerdheid; maar weinig oordeelkunde omtrent de bronnen.

bl. 192 reg. 28 voeg er bij: *Geschichte von Syrakus, von Gründung der Stadt bis auf den Umsturz der Freiheit durch Dionysius, von A. Arnold, Gotha* 1816.

bl. 453 reg. 3 oneenigheden, lees, koophandel.